

**BIAŁORUTENISTYKA
BIAŁOSTOCKA**

RADA NAUKOWA

Hermann Bieder (Salzburg), Lila Citko (Białystok),
Wolha Laszczyńska (Homel), Juryj Łabyncew (Moskwa),
Aleksander Łukaszaniec (Mińsk), Aleś Makarewicz (Mohylew),
Arnold McMillin (Londyn), Zoja Mielnikowa (Brześć),
Walenty Piłat (Olsztyn), Ludmiła Sińkowa (Mińsk),
Beata Siwek (Lublin), Wanda Supa (Białystok),
Alina Sabuć (Grodno)

RECENZENCI

Wanda Barouka (Witebsk), Mikoła Chaustowicz (Warszawa),
Jan Czykwin (Białystok), Radosław Kaleta (Warszawa),
Siarhiej Kawalou (Lublin), Halina Parafianowicz (Białystok),
Łarysa Pisarek (Wrocław), Irena Rudziewicz (Olsztyn),
Inna Szwed (Brześć), Wolha Szynkarenka (Homel),
Bazyli Tichoniuk (Zielona Góra), Halina Tyczko (Mińsk),
Aleksander Wabiszczewicz (Brześć)

ADRES REDAKCJI

„Białorutenistyka Białostocka”
Wydział Filologiczny
Uniwersytetu w Białymstoku
Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1
15-420 Białystok

UNIwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Katedra Filologii Białoruskiej

BIAŁORUTENISTYKA BIAŁOSTOCKA

TOM 10

Нумар прысвечаны 60-гадоваму юбілею
Беларускага літаратурнага аб'яднання
“Белавежа”

BIAŁYSTOK 2018

REDAKTOR NACZELNY

Halina Twaranowicz

SEKRETARZ REDAKCJI

Anna Alsztyniuk

Opracowanie graficzne

Stanisław Żukowski

Redakcja i korekta

Halina Twaranowicz

Redakcja techniczna i skład

Stanisław Żukowski

Przekład streszczeń na język angielski

Dorota Szymaniuk

Wszystkie artykuły są recenzowane

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2018

ISSN 2081–2515

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku
i Centrum Kultury Białoruskiej przy Ambasadzie Republiki Białoruś w Polsce

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B
tel. 857457120
e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl, <http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: Volumina.pl. Daniel Krzanowski

SPIS TREŚCI

LITERATUROZNAWSTWO

Jurij Łabyncew — Непреходящие споры о Франциске Скорине, включая “беловежские”, и необходимость подготовки новейшей библиографии работ о нем	9
Ludmiła Sińkowa — Пафас творчасці “белавежцаў” у сітуацыі беларуска-польскага памежжа	25
Anżela Mielnikawa — Нацыянальныя мастацкія архетыпы ў творчасці “белавежцаў”	37
Anatol Brusewicz — Сюррэалістычныя тэндэнцыі ў паэзіі “белавежцаў”	51
Światłana Kaladka — Духоўная сутнасць эмоцыі ў паэтычным творы: “белавежскі” кантэкст	61
Halina Tyczko — Архетып дому як увасабленне вобразу Айчыны ў творчасці Яна Чыквіна	73
Wanda Barowka — Аповесць “Самасей” Сакрата Яновіча і малая проза Міхася Стральцова: апавядальніцкія стратэгіі	83
Tacciana Alaszkiwicz — Надзея Артымовіч і Алесь Разанаў: жанрава-паэтычная прырода творчага дыялогу	93
Alena Bielaja — Мастацкая канцэпцыя асобы ў прозе Міры Лукшы	103
Ała Bradzichina — Асноўныя вектары мастацкага пошуку Яна Чыквіна ў 2010-х гадах	113
Aksana Danilczyk — Традыцыі заходнебеларускай паэзіі і творчасць Надзеі Артымовіч	127
Siargiej Kawalou — Галіна Тварановіч як даследчык і папулярызатар беларускай літаратуры ў Польшчы	141
Tamara Tarasawa — Письменніцкае літаратуразнаўчае даследаванне: роздум над кнігай Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа”	155
Iryna Barouskaja — Фальклорныя вытокі творчасці Алеся Барскага	163
Sierż Minskiewicz — “Крымскія санеты” Адама Міцкевіча і вянок санетаў “Святая студня” Яна Чыквіна: версіфікацыя, інтэртэкстуальнасць	173
Anna Sakowicz — Беларускае асяроддзе ў аўтабіяграфічнай кнізе Сакрата Яновіча “Не жаль пражытага”	187
Anna Alsztyzniuk — Тэма антыдзяцінства ў аўтабіяграфічнай кнізе Васіля Петручука «Крышынкі»	201
Iryna Szmatkowa — <i>Воблака душы з улады і тлуму...: духоўныя пошукі ў паэзіі Ніны Мацяш і Галіны Тварановіч</i>	213
Tacciana Ficner — “Бабскія гісторыі” Міры Лукшы: гендэрны аспект	227
Maryna Lebedziewa — Творчасць “белавежцаў” у сучасным мастацка-дакументальным дыскурсе (па матэрыялах кнігі Галіны Тварановіч)	241

Jelena Tarasawa — Эстетизация малой родины в произведениях Миры Лукши и Говарда Филлипса Лавкрафта	251
Natalla Nalotowa — Мастацкае асэнсаванне асобы і дзейнасці Кастуся Каліноўскага ў беларускай аповесці 1970-х гадоў	261
Mikoła Chaustowicz — Ігнацы Янкоўскі як верагодны аўтар верша “Заграй, заграй, хлбчэ малы...”	271
Aleś Makarewicz — Асаблівасці адлюстравання вобраза Францыска Скарыны ў сучаснай беларускай драматургіі	303
Żanna Niekraszewicz-Karotkaja — Рэнесансная сядзіба Муз у Заблудаве: педагагічная і творчая дзейнасць Іагана Мюліуса пад патранатам Грыгорыя Хадкевіча	323
Łarysa Szczawinskaja — Мельніцкі ўраджэнец Мікалай Крэйдзіч – беларускі праваслаўны святар і паэт	341
Iwan Nowik — Філасофія “крытычнага аптымізму” Уладзіміра Самойлы	355
Nadzieja Zujewa — Мастацкія асаблівасці аповесцяў Лукаша Калюгі “Дзе косці мелюць” і “Зэнка малы ніколі не быў”	395
Halina Twaranowicz — Канцэптуальныя пошукі на беларускім памежжы: навуковая спадчына Ігара Жука	403

FOLKLORYSTYKA I KULTUROZNAWSTWO

Adrian Kuprianowicz — Народная магія в повседневности сельских жителей (на примере нескольких сел Гайновского повета на фоне восточного славянства)	415
Wiola Kazanina — Беластоцкія і гродзенскія выданні як крыніцы спадчыны БНР у фалерыстыцы: <i>Abducet praedam, cui occurit prior</i>	429
Daria Wieramiejczyk — Развіццё сучаснай мастацкай культуры Брэста ў кантэксце беларуска-польскіх культурных сувязяў	441

JĘZYKOZNAWSTWO

Alena Michalewicz — Гутарковыя сінтаксічныя канструкцыі ў паэтычнай спадчыне Максіма Танка і Віктара Шведа	449
Maryla Chaustowicz — Моўныя асаблівасці “Rozhoworu Imperatrici z Pihiestromom...”	457
Ludmiła Siegień — Да пытання вывучэння абрэвіятур у беларускай спецыяльнай мове: запазычаныя абрэвіятуры ў сучаснай беларускай мове і яе тэхналектах	467
Światłana Padabiedawa — Этнамаркіраваная лексіка беларускай мовы ў перакладах на англійскую	481

ADNOTACJE	495
-----------------	-----

SPRAWOZDANIA

Anna Alsztyniuk: Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Literatura białoruska w Polsce – wczoraj i dziś”, Białystok, 24–25 maja 2018 ..	499
---	-----

Halina Twaranowicz: Науковы круглы стол “Чалавек. Асоба. Творца”, прысвечаны памяці прафесара Ігара Жука, Гродна 20 чэрвеня 2018	502
Halina Twaranowicz: XXIV Міжнародная навуковая канферэнцыя “Шлях да ўзаемнасці”, Гродна 26 кастрычніка 2018	504
JUBILEUSZ	
Wolha Gubskaja — Мастацтва заўсёды ўнікальнае...	509

CONTENTS

LITERARY STUDY

Jurij Łabyncew — The Endless debate about Francysk Skaryna, including the “Belavezha” Literary Association, and the need to prepare HIS latest bibliography	9
Ludmiła Sińkowa — Pathos of creativity of “Belavezha” writers in the belarusian-polish border area	25
Anżeła Mielnikawa — National art archetypes in the works of “Belavezha” writers	37
Anatol Brusewicz — Surrealistic trends in the poetry of the authors of the «Belavezha» association	51
Światłana Kaladka — Spiritual essence of emotions in poetry	61
Halina Tyczko — Archetype of home as an embodiment of the image of homeland in Jan Czykwin’s oeuvre	73
Wanda Barouka — Sakrat Yanovich’s “weed” and Mikhas Straltsov’s small prose: narrative strategies	83
Tacciana Alaszkievicz — Ales Razanov and Nadzeya Artymovich: genre and poetic nature of creative dialogue	93
Alena Biełaja — Artistic concept of an individual in Mira Luksha’s prose	103
Ała Bradzichina — Main vectors of Jan Czykwin’s artistic search in the 2010s	113
Aksana Danilczyk — Traditions of western belarusian poetry and Nadzeya Artymovich’s oeuvre	127
Siargiej Kawalou — Halina Twaranowicz as a researcher and popularizer of belarusian literature in Poland	141
Tamara Tarasawa — Writer’s literary research: reflection on the book “Далёкія і блізкія. Беларускае пісьменніцтва замежжа” by Jan Czykwin	155
Iryna Barouskaja — Folklore the origins of the work of Alexander Barsky	163
Sierż Minskiewicz — “Sonety Krymskie” by Adam Mickiewicz and the crown of sonnets “święta studnia” (sviataya studnia) by Jan Czykwin: versification, intertextuality	173
Anna Sakowicz — The Belarusian environment in Sokrat Janowicz’s memoirs ‘I do not pity my lived years’	187
Anna Alsztyjniuk — The theme of anti-childhood in Bazyli Pietruchuk’s autobiography “Okruchy”	201
Iryna Szmatkova — «Воблака душы з улады тлуму...»: spiritual search in Nina Matyash’s and Halina Tvaranovich’s poetry	213

Tacciana Ficner — “The old wives’ stories” by Mira Luksha: gender aspect	227
Maryna Lebedziewa — Works of representatives of the belarusian literature association “Belavezha” in contemporary artistic and documentary discourse (based on Halina Tvaranovich’s books)	241
Jelena Tarasawa — Aestheticization of a small homeland in the works by Mira Luksha and Howard Phillips Lovecraft	251
Natalla Nalotowa — Artistic interpretation of Kastus Kalinouski’s personality and activity in the belarusian novel in the 1970s	261
Mikoła Chaustowicz — Ignatsy Yatskovsky as a probable author of the poem “Зáграй, зáграй, хлóпчэ мáлы...”	271
Aleś Makarewicz — Peculiarities of presenting F. Skaryna in modern Belarusian drama (selected plays)	303
Żanna Niekraszewicz-Karotkaja — Renaissance farm “muz” in Zabłudov: pedagogical and creative activity of Johann Myulius under the auspices of Grzegorz Chodkiewicz	323
Łarysa Szczawinskaja — Born in Myelnik Nikolay Kreydzich – Belarusian Orthodox poet and priest	341
Iwan Nowik — Philosophy of “critical optimism” of Uladzimir Samojlo	355
Nadzieja Zujewa — Artistic features of “Дзе коці мелюць” and “Зэнка малы ніколі не быў”	395
Halina Tvaranowicz — Conceptual search on belarusian border: scientific heritage of Igor Żuk	403

FOLKLORE AND CULTURAL STUDIES

Adrian Kuprianowicz — Folk magic in the daily life of the rural population: on the example of several villages in Hajnówka district in the east slavic context	415
Wiola Kazanina — Books published in Białystok and Grodno as the source of the Belorussian People’s Republic heritage in Phaleristics: <i>Abducat praedam, cui occurit prior...</i>	429
Daria Wieramiejczyk — Development of the modern artistic culture of Brest in the context of belarusian-polish cultural relations	441

LINGUISTICS

Alena Michalewicz — Syntactic structures in poetic heritage of Maxim Tank and Victor Shved	449
Maryla Chaustowicz — Linguistic features of “Rozhovor Imperatrytsy z Igelstromom...”	457
Ludmiła Siegień — The analysis of borrowings in contemporary belarusian and its technolects	467
Światłana Padabiedawa — Ethno-marked vocabulary of the belarusian language in english translations	481

REVIEWS	495
---------	-----

REPORTS	499
---------	-----

ANNIVERSARY	509
-------------	-----

LITERATUROZNAWSTWO

Jurij Łabyncew

DOI: 10.15290/bb.2018.10.01

Rosyjska Akademia Nauk

Moskwa

<https://orcid.org/0000-0002-7900-6143>

Непреходящие споры о Франциске Скорине, включая «беловежские», и необходимость подготовки новой библиографии работ о нем

Франциск Скорина – писатель-философ, писатель-гуманист, выступивший перед своим народом с яркими патриотическими воззваниями, и одновременно глубокий психолог, лирик, сумевший рассказать людям о величайших тайнах мира. Наряду с многими книгами, в том числе им самим написанными, Скорина издал в своем переводе значительную часть Библии. Она стала первой печатной Библией у восточно- и южнославянских народов и вышла в свет почти за столетия до появления польских печатных Библий.

Франциск Скорина доверил бумаге такие сокровенные, выстраданные свои мысли, читающиеся теперь как некая абсолютная законченная формула духовного развития человека: *Есть наивышшая мудрость размышление смерти и познание самого себе¹; Наиболее любовь ко всем да соблюдает, еже есть совершена над все иные дарования, без нея же ничто prospeshno есть². Да совершен будет человек!* – вслед за авторитетами древности восклицал Франциск Скорина³. Он стремился сделать все, чтобы его народ на родном языке мог постичь сокровенную мудрость человечества.

¹ Книга Иова, Прага 1517, л. 2 об.

² Коринфом перваго послания светого апостола Павла сказание доктором Франциском Скориною с Полоцка, [в:] Апостол, Вильна 1525, л. 36 об. третьего счета.

³ Предословие в Псалтырь, [в:] Псалтырь, Прага 1517, л. 2.

Как выдающийся европеец-гуманист Скорина страстно желал послужить общему делу духовного возрождения человека, его внутреннему совершенствованию. Этому и посвящены книги великого белоруса, воспринимающиеся сейчас как самая дорогая национальная реликвия, как духовное сокровище, национальная святыня, как символ всей тысячелетней белорусской культуры.

В силу исторических условий, в отличие от западноевропейских гуманистов, Скорина должен был весьма считаться с особой, веками узаконенной восточнославянской книжной традицией, которую, тем не менее, он значительно реформировал. Невозможность отойти в своем литературном творчестве на традиционном литературном языке – церковнославянском – и даже на языке, близком к народному, от этой традиции (иначе он бы не был понят соотечественниками-современниками), вынуждает Скорину максимально опираться на нее, часто высказывать свои собственные суждения устами известных древних авторитетов.

Использование в творчестве чисто традиционных, восточных, начал и сплав их с западными дали необычайно интересный, оригинальнейший литературно-графический материал, ставящий в тупик при его рассмотрении не только современника Скорины, но и ученого наших дней. Рождающийся художественный образ заставляет одновременно помнить и о литературных особенностях Востока, и о достижениях графического искусства Запада, и о той общности культур, которая свойственна всей Европе. Вот почему невозможно отделить в творчестве Скорины эти две главнейшие европейские культурные традиции: традицию византийского Востока и традицию римского, латинского Запада. Франциск Скорина связал, замкнул их в своем творчестве. Об этом свидетельствуют не только сами тексты скорининских книг, но и их архитектоника, композиция, графика.

Величайшая заслуга Скорины в том, что он предназначает свои издания и сочинения не узкому кругу образованных лиц, пишет для них не на латинском языке, как это делает, например, Эразм Роттердамский, а, используя в основном традиционные литературные жанры и близкий к народному язык, создает народноязычные издания, предназначавшиеся всем людям без исключения. Книги Скорины – «четыре» – подобные тем, которые легли в основание многих европейских национальных литератур, имели конкретный читательский адрес.

Выпущенные им книги – это не просто переведенные или подготовленные к печати тексты, снабженные теми или иными комментариями. Книги Скорины – сложный комплекс сотен самых различных

литературных произведений, написанных, переведенных или подготовленных им к изданию по канонам тогдашней европейской науки. Скорина как мастер слова предстает перед нами сразу в нескольких авторских ипостасях: писателя-прозаика, гимнографа и поэта, переводчика с нескольких древних и новых языков.

Книги Франциска Скорины выступают как единство содержания и его типографского воплощения, служащего своеобразным фоном и обрамлением главного в книге – слова, написанного или переведенного просветителем. Эта неразрывная связь прослеживается на всех уровнях, на примере всех элементов книг Скорины, включая даже мельчайшие.

Скорина-прозаик работал во многих жанрах, одни из которых были у нас традиционными, другие, и их едва ли не большинство, впервые введены в белорусскую, да и во все восточнославянские литературы именно им.

Сравнивая сделанное Скориной с творчеством его виднейших европейских современников, нельзя не отметить, что в отличие от многих из них он значительно опередил время, сознание своего народа. Лишь спустя столетия и его, Скорину, назовут великим. Он станет символом всей белорусской культуры. Его, Скорину, мы ценим за то, что литература на родном языке оказалась для него и средством, и целью, тем абсолютном, который мог указать людям истинный путь в жизни.

За свою жизнь Скорина объездил немало стран, учился в старейших европейских университетах, достиг высших ученых степеней, был доктором «семи свободных искусств» и доктором медицины. Все это дало ему возможность, как никому в восточном славянстве, сопоставить жизненные ценности Запада и Востока Европы, решить для себя и других, прежде всего для «братьев» своих «Руси», те многочисленные философско-гуманитарные, богословские и литературные проблемы, которые и на сегодняшний день все так же важны для нас.

Славянский мир еще при жизни Ф. Скорины во многом по достоинству оценил его деятельность. Несмотря на неканоничность переведенной и напечатанной им Библии, ее экземпляры получили широкую известность, преимущественно на Востоке Европы, у белорусов, русских, украинцев и славян, живущих в отрогах Карпат. Можно говорить даже о прямом влиянии Скорининской библии на украинскую литературу и прежде всего украинские библейные издания и рукописи, включая новозаветные. Поражают широта распространения и популярность книг Ф. Скорины на Московской Руси и в России. Именно в России произведениям Ф. Скорины суждена была наиболее долгая

жизнь в читательской среде. Русские же старообрядцы переписывали и даже перепечатывали созданные им тексты вплоть до начала XX столетия.

Можно говорить и об особой авторитетности наследия Ф. Скорины среди протестантов Европы. Его книги оказали прямое влияние на Примуса Трубера, Симона Будного и деятельность известного Ильи Копиевича, сподвижника Петра I. В этой связи интересна оценка Ф. Скорины, данная ему в начале XVII века таким авторитетом греко-католической (униатской) церкви как Анастасий Селява, настоятель Виленского Свято-Троицкого базилианского монастыря: ... *Скорина, по вероисповеданию гусит, который напечатал вам книги по руски в Праге. Принимали их с благодарностью, еще бы, ведь он называл себя Русином с Полоцка. Восхваляли между собой его издания, человек достойный, говорили, и Русин, брат наш это печатал*⁴.

Примечательно, что у восточных славян книги Ф. Скорины обращались не только в элитарной среде, но и среди крестьян. Примеров здесь много, особенно если иметь ввиду русское старообрядчество, благодаря которому до нас дошла значительная, если не большая часть экземпляров изданий Ф. Скорины.

Едва ли не самый яркий пример авторитетности литературного наследия Ф. Скорины для современников демонстрирует знаменитое украинское Пересопницкое евангелие 1556–1561 гг., на котором ныне присягают вступающие в должность президенты Украины. Евангелие это, написанное на Волыни, создано под непосредственным влиянием Скорининской библии⁵. Пожалуй, настоящую традицию составляет использование скорининского наследия в кругу старообрядчества. При этом Ф. Скорина выступает как авторитет древности и на него виднейшие представители старообрядчества различных согласий ссылаются в наиболее важных при доказательстве собственной правоты случаях. Находим мы ссылки на издания Ф. Скорины и в известных «Поморских ответах», созданных в глуши Русского Севера, на старообрядческом Выгу, в начале XVIII века.

Гуманитарная наука серьезно обратила свое внимание на издания Ф. Скорины, пожалуй, лишь в исходе XVIII столетия, хотя С. Рингельтаубе называет его «мастером слова» уже в 1744 году⁶. Приоритет

⁴ Anastazy Sielawa, *Antelenchus, to iest Odpis...*, Wilna 1622, s. 53.

⁵ П.В. Владимиров, *Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык*, СПб, 1888, с. 234–237.

⁶ S. Ringeltaube, *Gründliche Nachricht von polnischen Bibeln...*, Danzig 1744, s. 170.

в этом принадлежит П. Алексееву, И. Штритеру, Д. Семенову-Рудневу (епископу Дамаскину), Й. Добровскому. Тем не менее еще и в середине XIX века М. Погодин имел все основания утверждать, что скорининское наследие никто у нас должным образом *не изучает*⁷. Книги Ф. Скорины были и оставались гордостью *каждой библиотеки*, как о том сообщалось в первом по времени отчете Московского публично-го музея 1864 года⁸, но широкого и всестороннего их изучения все же не проводилось вплоть до появления в 1888 году монографии П. Владимирова. Тогда же разгорается жаркий спор о конфессиональной принадлежности Ф. Скорины, причем первоначально появилось множество публикаций о католической ориентации белорусского просветителя⁹. Пожалуй, самая взвешенная оценка тех лет, остающаяся во многом справедливой и сейчас, принадлежала украинскому литературоведу А. Барвинскому, который считал Ф. Скорину в этом плане личностью *загадочной*¹⁰, в то время как его земляки-львовяне писали о Ф. Скорине – *православном русине*¹¹ или же *Скорине-католике*¹².

Постепенно Ф. Скориной начинает гордиться все ученое славянство вне зависимости от вероисповедных симпатий, хотя разноголосица мнений относительно *связи его деятельности с какою-либо религиозной доктриной*, как о том упоминал украинский историк М. Грушевский¹³, не стихает по сей день.

Впрочем, составить правильное всеобъемлющее представление обо всем этом сейчас просто невозможно. С начала 1990-х годов, момента постпразднования 500-летия со дня рождения Франциска Скорины, даты, конечно же, весьма условной, прекращены всякие усилия по подготовке текущей скориноведческой библиографии и потому мировая Scoringiana последнего тридцатилетия стала настоящей terra in-

⁷ М. Погодин, *О приобретениях на Нижегородской ярмарке*, “Московитянин” 1847, ч. 3, с. 120–122.

⁸ *Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 г.*, СПб, 1864, с. 31.

⁹ Белорусс, *Судьбы русского языка в костелах Северо-Западного края*, “Русский вестник” 1868, № 9, с. 143–144; И. Козловский, *Библиографические редкости, хранящиеся в Виленской публичной библиотеке*, [в:] *Вестник Западной России*, 1870, т. 1, кн. 3, с. 89; В.Ф. Василевский, *Очерк истории города Вильны*, [в:] *Памятники русской старины в западных губерниях империи*, СПб 1872, вып. 5, с. 33.

¹⁰ Б. Ол, *Библиография*, “Правда” 1879, № 9, с. 590–592.

¹¹ А. Вахнянин, *О докторе Франциску Скорине и его литературной деятельности*, Львов 1879.

¹² Ю.Б. Килька уваг..., “Правда” 1879, № 10, с. 640–645.

¹³ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Київ–Львів 1907, т. 6, с. 428.

cognita. К моменту полтысячелетнего юбилея белорусского книгопечатания, отмеченного в 2017 году, известные библиографии работ о жизни и деятельности Франциска Скорины В. Тумаша¹⁴, Е. Немировского и Л. Осипчик¹⁵, В. Гришкевич и Л. Юревича¹⁶ так и не были продолжены и дополнены. Иными словами, исследователям, в том числе и специально занимающимся изучением белорусской книжности и литературы, остаются в большинстве неизвестны сотни и даже тысячи работ последних десятилетий, так или иначе связанных со Скориной и его наследием. Особенно наглядно подчеркивает этот факт выпущенная в самом конце 2017 года энциклопедия «Францыск Скарына»¹⁷, составленная за весьма короткий срок в невероятной спешке.

Отношение самих белорусов к образу Франциска Скорины и его книгам в те или иные времена – предмет особого изучения. И белорусская Белосточчина (белорусское Подляшье) представляет в этом специальный интерес, имея ввиду явную национально-религиозную слитность здешнего белорусского населения. В кругу белорусов Польши Скорина наиболее известен, конечно же, в среде гуманитарной интеллигенции, учителей, писателей, журналистов, ученых. Отсутствие общей библиографической картины мирового скориноведения последних десятилетий привело к тому, что создателями указанной выше энциклопедии «Францыск Скарына» 2017 года было упущено даже имя такого выдающегося скориноведа наших дней как краковский профессор А. Наумов, тесно связанный с Подляшьем, где в Бельске Подляшском похоронен его отец, известный протоиерей Евгений Наумов.

О своей кровной связи с белорусским Подляшьем А. Наумов не забывает никогда: *Do Krakowa przyjechałem przed czterdziestu... laty z Podlasia, jako “popowicz”, syn ojca Eugeniusza, służącego wtedy w parafii Narodzenia Bogarodzicy w Bielsku Podlaskim*¹⁸. Многолетняя и многогранная активная исследовательская и организационная деятельность в области скориноведения А. Наумова, создавшего в Польше своего рода научную школу, охватившую разные ее уголки, наладившего совместные постоянные научные контакты и с ведущими учеными Литвы, зани-

¹⁴ V. Tumash, *Five Centuries of Scoriniana XVI–XX*, New York 1989.

¹⁵ *Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць. Паказальнік літаратуры*, Мінск 1990.

¹⁶ *Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць. Паказальнік літаратуры. Дадаткі за 1550–1988 гг., 1989–1993 гг.*, Мінск 1995.

¹⁷ *Францыск Скарына: Энциклопедия*, Мінск 2017.

¹⁸ *Nowa szkoła: Z Aleksandrem Naumowem... rozmawia Anna Radziukiewicz*, “Przegląd Prawosławny” 2004, № 5, s. 15.

мающимися проблемами культурно-языкового наследия Великого княжества Литовского, по сути, уникальна. Став в 2003 году университетским профессором в Венеции, он не только не теряет постоянную связь с родиной, но и является здесь инициатором и исполнителем многих крупных научных проектов в сфере гуманитаристики, включая непосредственно связанные с Франциском Скориной. К их числу относится и такое огромное многолетнее начинание как создание сводного каталога церковнославянских рукописей, хранящихся в современной Польше. В нем, в частности, описаны ценнейшие списки скорининского виленского Апостола 1525 года, происходящие из разных мест Галиции, относящиеся к XVI – началу XVII веков¹⁹. Интерес к Франциску Скорине возник у А. Наумова довольно давно, но особенно важные его работы о нем появились в последние годы. При этом в центре внимания профессора как переводческая, так и издательская деятельность Франциска Скорины. Он же автор ряда обобщающих исследований, которые могут быть отнесены к разряду интегрального скориноведения²⁰. Было бы справедливым процитировать одно из самых емких итоговых его суждений о Франциске Скорине:

Франциск Скорина первый в восточнославянской письменности предлагает не только собственные и отредактированные переводы и мелкие к ним комментарии, но дает своему читателю, которого любит и уважает и которому желает вечного спасения и радуется о нем, обильные и подробные объяснения о структуре Библии, об отличиях и связях между различными вариантами переводов, указывая на авторитет блаж. Иеронима, говорит о Библии как о знаковой системе, ее универсальности и многофункциональности. Его задача не спорить с другими, не доказывать свою правоту, но дать милой русинской братии, по примеру некоторых других, но все еще немногих народов, самый полный и самый полезный текст Священного Писания. Он предстает перед нами как человек, продолжающий самые лучшие традиции христианской библеистики. Высокое самочувствие Скорины как служителя истины, его широкое библейское знание, глубокая привязанность к вере христианской без конфессионального определения и своему руському роду придают его незаконченному начинанию особый характер, благодаря которому занимает оно исключительное место в истории славянской словесности и культуры²¹.

¹⁹ A. Naumow, A. Kaszlej, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog*, wyd. 2. Kraków 2004. № 48, 62, 71, 92.

²⁰ A. Naumow, *Rusin na szlakach renesansowej Europy [w:] Franciszek Skoryna z Polocka: Życie i pisma*, Gniezno 2007, s. 9–36.

²¹ А.Е. Наумов, *Переводы Франциска Скорины в контексте церковнославянского перевода Библии*, “Cerkiewny wiestnik” 2009, № 3, s. 52.

Знаменательна инициатива А. Наумова в подготовке и издании польскоязычных переводов сочинений Франциска Скорины – случай этот пока в мировом скориноведении практически единственный. К ее реализации он шел долгие годы²² и в 2007 году вместе с познанским профессором М. Волчак-Миколайчаковой опубликовал польскоязычное собрание сочинений Франциска Скорины в третьем томе издательской серии «Biblioteka Duchowości Europejskiej»²³, основанной его активными стараниями.

В самое недавнее время А. Наумов опубликовал ряд работ о Франциске Скорине, которые содержат много новых принципиальных наблюдений над его наследием как библеиста²⁴, издателя²⁵, переводчика²⁶, просветителя «Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku»²⁷. Последняя работа интересна прежде всего конкретным аналитическим отображением места библеистической деятельности Франциска Скорины в пространстве белорусских и украинских земель древней Руси. При этом автор поднимает и решает принципиальный вопрос о том, *каким образом русины были в состоянии связать традиционную духовность с ренессансной philologia sacra*²⁸. Следует заметить, что именно этот аспект пытаются проследить в своих исследованиях и наиболее талантливые ученики профессора, среди которых выделяется его краковский преемник Я. Страдомский, автор специальной монографии о церковнославянской литературной культуре Великого княжества Литовского²⁹. Несомненное влияние на успех скориноведческих исследований варшавского кодиколога А. Кашляя оказала его многолетняя совместная работа с А. Наумовым. Для этого достаточно сравнить одни из первых его

²² А. Naumow, *Czy język jest konfesyjny? Uwagi przy przekładaniu Franciszka Skoriny* [w:] *Roczniki Humanistyczne*, t. 43, 1995, № 7, s. 33–41.

²³ *Franciszek Skoryna z Połocka: Życie i pisma*, Gniezno 2007.

²⁴ А. Naumow, *Franciszek Skoryna z Połocka jako biblista* [в:] *Средновековието в огледалото на един филолог: Сборник в чест на Светлина Николова*, София 2009, с. 166–173.

²⁵ А. Наумов, *Апостол Франциска Скорины и его судьбы* [в:] *Studies on language and culture in Central and Eastern Europe 21: Славянский Апостол: История текста и язык*, München 2013, s. 185–194.

²⁶ А. Наумов, *Переводы Франциска Скорины в контексте церковнославянского перевода Библии* [в:] *Translation and tradition in Slavia Orthodoxa*, Wien 2012, s. 10–25.

²⁷ А. Naumow, *Biblia w kulturze Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku*, “Slavia Meridionalis” 2016, № 16, s. 32–51.

²⁸ Там же, с. 50.

²⁹ Jan Stradomski, *Rękopisy i teksty: Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI wieku*, Kraków 2014.

наблюдений над списками скорининских книг³⁰ с их описанием в прекрасном объемном каталоге, вышедшем много позднее, всего несколько лет назад³¹.

Еще один польский профессор, пишущий о Франциске Скорине, З. Ярошевич-Переславцев – белоруска с Подляшья, которая в первую очередь интересовалась виленским периодом его деятельности³². Скончавшийся в 2016 году в Минске литературовед В. Казберук, белорус из подляшской вёски Бандары, связавший свою жизнь со столицей Беларуси и ее Академией наук, написал о Скорине даже книгу для школьников³³, правда, при этом о нем также нет сведений в упоминавшейся энциклопедии «Францыск Скарына» 2017 года. Друг самых именитых членов и создателей литературного объединения «Белавежа», односельчанин и родственник профессора А. Барщевского (Алеся Барского) В. Казберук печатал свои работы о Скорине и на Белосточчине, о белорусской литературной жизни которой до сих пор весьма памятны его слова: *...беларуская літаратура Беласточчыны – з’ява феноменальная. Працуюць там і пішуць толькі энтузіясты, небывала самаахвярныя і адданья справе беларушчыны. Я ўпэўнены, што настане пара, калі іх заслугі і ўся дзейнасць будуць належным чынам ацэнены*³⁴. Важной для своего времени публикацией В. Казберука о Франциске Скорине, увы, не учтенной в библиографии В. Гришкевич и Л. Юревича 1995 года, была достаточно объемная статья, вышедшая в 1991 году в Белостоке³⁵. Тогда же часть этого текста опубликовали на польском языке в журнале «Камена»³⁶.

Едва ли не самый активный и заслуженный скориновед из нынешних «беловежцев» А. Барщевский, к сожалению, никак не упомянутый

³⁰ A. Kaszlej, *Wpływ cerkiewnosłowiańskiej książki drukowanej na rękopiśmienną (na podstawie zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie)*, [w:] *Rękopis a druk*, Kraków 1993, s. 167–178.

³¹ A. Kaszlej, *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2011.

³² Ю.А. Лабынцев, Л.Л. Шавинская, *Современное польское скориноведение*, [в:] *Матэрыялы Міжнароднага кангрэса 500 гадоў беларускага кнігадрукавання*, ч. 1. *XIII Міжнародныя кнігазнаўчыя чытанні*. Мінск, 14–15 верасня, Мінск 2017, с. 67–72.

³³ У. Казбярук, *Францішак Скарына: навукова-папулярны нарыс*, Мінск 2003.

³⁴ У. Казбярук, «Беларуская літаратура Беласточчыны – з’ява феноменальная», «Ніва» 11 лістапада 2007, № 45.

³⁵ У. Казбярук, *Веліч здзяйсненняў Францішка Скарыны*, [у:] *Беларускі каляндар 1991*, Беласток 1991, с. 127–135.

³⁶ W. Kazbiaruk, *Ja Franciszek, syn Skaryny z Polocka*, “Kamena” 1991, № 1, s. 10–12.

в энциклопедии «Франциск Скарына» 2017 года, автор целого ряда различного рода работ о Скорине, в том числе научных, научно-популярных, художественных. Вместе с аналогичными работами других «беловежцев» выстраивается, без сомнения, особая Scoringiana былых и нынешних членов литературного объединения, нуждающихся в специальном библиографировании, что сделать совсем не просто, особенно, если учесть общий объем написанного ими и отсутствие на момент празднования 60-летнего юбилея «Белавежы» хотя бы общей обзорной библиографии только отдельных изданий. Председатель правления «Белавежы» профессор Я. Чиквин справедливо говорит, что *колькасць паасобных твораў «беловежцев» застаецца на сутнасці ўжо непалічальная*³⁷.

Мне вспоминаются мои достаточно многочисленные разговоры о Скорине в различных местах Польши и Беларуси, в том числе и у них дома с некоторыми «беловежцами», прежде всего Н. Гайдук и С. Яновичем, всегда живо интересовавшимися судьбой великого полоцкого уроженца и писавших о нем. Много сделавший для развития белорусского народного образования в Польше, Н. Гайдук писал о Скорине и для детей и для взрослых, всегда называя своего героя *слаўным сынам беларускай зямлі*³⁸. Ему же принадлежит и рецензия на очень важный в истории скориноведения научный сборник «Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве» (Москва, 1979), озаглавленная «Скарына на Падлясці?»³⁹, что было связано, в частности, с моими разысканиями скорининского книжного наследия в библиотеке Супрасльского монастыря.

Часто вспоминал о скорининских темах и С. Янович, который рассказывал мне со свойственным ему юмором и о том, как он приобщился к скориноведению еще в начале 1950-х годов, почти еще в детском возрасте. Вот как о том же, но более лапидарно писал С. Янович в своей известной публицистической книге «Białoruś, Białoruś»:

Inicjując w lipcu 1953 roku trochę filomacką imprezę, Sajuz Bielaruskich Patryjotaŭ (Związek Patriotów Białoruskich), wiedziałem, że krakowska Alma Mater ukończył i uzyskał w niej tytuł doktora nauk wyzwolonych Franciszek Skaryna, syn kupecki z Połacka (Połocka) i ojciec Renesansu na Białorusi. Wygłosiłem wtedy o nim referat, w przedźniwną niedzielę upalnego lata na pod-

³⁷ М. Лукша, «Белавежа» «Вісла» 2017, № 49.

³⁸ М. Гайдук, *Слаўны сын беларускай зямлі*, [у:] *Беларускі календар на 1967 год*, Беласток 1967, с. 33–36.

³⁹ М. Гайдук, *Скарына на Падлясці?*, «Ніва» 1980, № 37.

daszu pożydowskiej chaty, u Hryszy Harbuza, w moich cudownych Krynkach; mówilem do kilku kólkowiczów z tamtych początków insurekcji kulturalnej polskich Białorusinów. Kto wie – gadaliśmy – czy Skaryna nie przejeżdżał ongiś akurat przez Krynki, to miasto zygmuntownskie na szlaku z Litwy do Korony?⁴⁰

Среди заметок о Скорине, рассыпанных в книгах С. Яновича, есть одна, очень точная и необычайно актуальная, роднящая его взгляд с приведенным выше мнением более чем столетней давности М. Грушевского: *Ponieważ żadna z orientacji konfesyjnych w obecnym życiu duchownym Białorusi nie jest w stanie zlekceważyć zasług narodowych Franciszka Skaryny, nie ustaje dyskusja nad jego przynależnością wyznaniową*⁴¹.

Более молодые поколения «беловежцев» и польских белорусистов в своих изданиях продолжают отдавать должное скорининской проблематике. Здесь прежде всего нужно назвать профессора Г. Тваранович, для которой, кстати, образ Скорины стал судьбоносным в ее личной жизни. Как признавалась она сама: *У верасні 1990-га года на Скарынаўскіх святых я пазнаёмілася з Янам Чыквіным*...⁴².

По сей день Франциск Скорина остается для литераторов-«беловежцев» одним из основателей той единой национально-культурной традиции, которая объединяет всех белорусов по обе стороны границы. По словам Я. Чиквина:

Письменнікі “Белавежы” сапраўды шчыльна запоўнілі сваю этнічную прастору культурна-эстэтычным зместам. З поўным правам можна сказаць, што другая палова XX стагоддзя належыць у беластоцкім краі найперш “белавежцам”. Самадастатковасць і унікальнасць “Белавежы” – не толькі ў тым, што гэта адзіная ў гісторыі Беларусі, па-за яе дзяржаўнымі межамі, творчая арганізацыя са знакам шматгадовай нацыянальнай духоўнай культуры. Яе выключная каштоўнасць таксама і ў тым, што беларускія письменнікі Польшчы сваім жыццёвым вопытам і письменніцкай дзейнасцю наследуюць спаконную культурна-духоўную традыцыю Беларусі: тую, якая фарміравалася Кірылам Тураўскім, Ефрасінняй Полацкай, Францішкам Скарынам і, урэшце, супрасль-заблудаўскімі кніжнікамі, асветнікамі. Творчасць “белавежцаў” – асабліва адметная і таму, што яна, у першую чаргу, беларуская, а не савецка-беларуская, і таму, што яна ад пачатку свабодная ў творчым самавыяўленні⁴³.

⁴⁰ S. Janowicz, *Białoruś, Białoruś*, Warszawa 1987, s. 9.

⁴¹ S. Janowicz, *Terra incognita: Białoruś*, Białystok 1993, s. 49.

⁴² Г. Тварановіч, *Шлях да Бога*, “Przegląd Prawosławny”, 1994, № 11, с. 20.

⁴³ Я. Ч. *Пасляслоўе*, [у:] *Шлях на прамой часу: Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958 – 2008 гг.*, Беласток 2007, с. 317.

L I T E R A T U R A

- Â. Č., *Paslâslože*, [u:] *Šlâh na pramoj času: Da gistoryi belaruskaj litaratury Pol'sčy 1958–2008 gg.*, Belastok 2007 [Я. Ч., *Пасляслоže*, [у:] *Шлях на прамой часу: Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958–2008 гг.*, Беласток 2007].
- Белорусс., *Sud'by russkogo âzyka v kostelah Severo-Zapadnogo kraâ*, “Russkij vestnik” 1868, № 9; Kozłowski B., Bibliografičeskie redkosti, hranâšiesâ v Vilenskoj publičnoj biblioteke, [v:] *Vestnik zapadnoj Rossii*, 1870, t. 1, kn. 3; Vasilevskij, V.F., Očerk istorii goroda Vil'ny, [v:] *Pamâtники russkoj stariny v zapadnyh guberniâh imperii istorii goroda Vil'ny*, SPB 1872, вып. 5] [Белорусс., *Судьбы русского языка в костелах Северо-Западного края*, “Русский вестник” 1868, № 9; Козловский Б., *Библиографические редкости, хранящиеся в Виленской публичной библиотеке*, [в:] *Вестник Западной России*, 1870, т. 1, кн. 3; Василевский В.Ф., *Очерк истории города Вильны*, [в:] *Памятники русской старины в западных губерниях империи истории города Вильны*, СПб 1872, вып. 5].
- Franciszek Skoryna z Połocka: Źycie i pisma*, Gniezno 2007.
- Francysk Skaryna: Ęncyklapedyâ*, Minsk 2017 [Францыск Скарына: *Энцыклапедыя*, Мінск 2017].
- Francysk Skaryna: Źyccë i dziejnasc'. Pakazal'nik litaratury*, Minsk 1990 [Францыск Скарына: *Жыццё і дзейнасць. Паказальнік літаратуры*, Мінск 1990].
- Francysk Skaryna: Źyccë i dziejnasc'. Pakazal'nik litaratury. Dadatki za 1550–1988 gg., 1989–1993 gg.*, Minsk 1995 [Францыск Скарына: *Жыццё і дзейнасць. Паказальнік літаратуры. Дадаткі за 1550–1988 гг., 1989–1993 гг.*, Мінск 1995].
- Gajduk M., *Skaryna na Padlâssi?*, “Niva” 1980, № 37 [М. Гайдук, *Скарына на Падляссі?*, “Ніва” 1980, № 37].
- Gajduk M., *Slaŭny syn belaruskaj zâmli*, [u:] *Belaruskі kalândar na 1967 god*, Belastok 1967 [М. Гайдук, *Слаўны сын беларускай зямлі*, [у:] *Беларускі календар на 1967 год*, Беласток 1967].
- Gruševs'kij M., *Istoriâ Ukraïny-Rusy*, Kiïv–L'viv 1907, t. 6 [Грушевський М., *Історія Украïни-Руси*, Киïв–Львів 1907, т. 6].
- Janowicz S., *Białoruś, Białoruś*, Warszawa 1987.
- Janowicz S., *Terra incognita: Białoruś*, Białyłstok 1993.
- Kaszlej A., *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemysłu w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2011.
- Kaszlej A., *Wpływ cerkiewnosłowiańskiej książki drukowanej na rękopiśmienną (na podstawie zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie)*, [w:] *Rękopis a druk*, Kraków 1993.

- Kazbâruk U., «*Belaruskaâ litaratura Belastočcynty – z'âva fenamenal'naâ*», “Niva” 2007, № 45 [У. Казбярук, «*Беларуская літаратура Беластоцчыны – з'ява фенаменальная*», “Ніва” 11 лістапада 2007, № 45].
- Kazbâruk U., *Franciŝak Skaryna: navukova-papulârny narys*, Minsk 2003 [Казбярук У., *Францішак Скарына: навукова-папулярны нарыс*, Мінск 2003].
- Kazbâruk U., *Velič zdžâjšnennâŭj Franciŝka Skaryny*, [u:] *Belaruski kalândar 1991*. Belastok 1991 [У. Казбярук, *Веліч зджыйсненняŭ Францішка Скарыны*, [y:] *Беларускі календар 1991*, Беласток 1991].
- Kazbjaruk W., *Ja Franciszak, syn Skaryny z Polocka*, “Kamena” 1991, № 1.
- Kniga Iova*, Praga 1517.
- Korinfom pervago poslaniâ svetogo apostola Pavlaskazanie doktorom Franciskom Skorinoû s Polocka*, [v:] *Apostol*, Vil'na 1525 [Коринфом перваго послання светого апостола Павла сказаніе доктором Франціском Скориною с Полоцка, [в:] *Апостол*, Вільна 1525, л. 36 об. третьего счета].
- Kozlovskij I., *Bibliografičeskie redkosti, hranâšiesâ v Vilenskoj publičnoj biblioteke*, [v:] *Vestnik Zapadnoj Rossii*, 1870, t. 1, kn. 3 [Козловский, И., *Библиографические редкости, хранящиеся в Виленской публичной библиотеке*, (в:) *Вестник Западной России*, 1870, т. 1, кн. 3].
- Labyntsev Ju.A., Shchavinskaĭa L.L., *Sovremennoe pol'skoe skorinovedenie*, [v:] *Materyaly Miŝnarodnaga kangrêsa 500 gadoŭ belaruskaga knigadrukavannâ. Ő. 1. XIII Miŝnarodnyâ knigaznaŭčyâ čytanni. Minsk, 14–15 verasnâ*. Minsk 2017 [Лабынцев, Ю.А., Шавинская, Л.Л., *Современное польское скориноведение*, [в:] *Матэрыялы Міжнароднага кангрэса 500 гадоŭ беларускага кнігадрукавання*, ч. 1. XIII Міжнародныя кнігазнаŭчыя чытанні. Мінск, 14–15 верасня, Мінск 2017].
- Lukša M., «*Belaveŭa*» «*Bielowieŭa*», “Niva” 2017, № 49 [Лукша М., «*Белавежа*» «*Біеловіежа*», “Ніва” 2017, № 49].
- Naumov A., *Apostol Franciska Skoriny i ego sud'by*, [v:] *Studies on language and culture in Central and Eastern Europe 21: Slavânskij Apostol: Istoriâ teksta i âzyk*, München 2013.
- Naumov A., *Perevody Franciska Skoriny v kontekste cerkovnoslavânskogo perevoda Biblii*, [v:] *Translation and tradition in Slavia Orthodoxa*, Wien 2012 [Наумов, А., *Переводы Франціска Скорины в контексте церковнославянскаго перавода Бібліі*, [в:] *Translation and tradition in Slavia Orthodoxa*, Wien 2012].
- Naumov A.E., *Perevody Franciska Skoriny v kontekste cerkovnoslavânskogo perevoda Biblii*, “Cerkiewny wiestnik” 2009, № 3 [Наумов, А.Е., *Переводы Франціска Скорины в контексте церковнославянскаго перавода Бібліі*, “Cerkiewny wiestnik” 2009, № 3].
- Naumow A., *Biblia w kulturze Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku*, “Slavia Meridionalis” 2016, № 16.

- Naumow A., *Czy język jest konfesyjny? Uwagi przy przekładaniu Franciszka Skoryny*, [w:] *Roczniki Humanistyczne*, t. 43, 1995, № 7.
- Naumow A., *Franciszek Skoryna z Połocka jako bibliista*, [v:] *Srednovekovieto v ogleдалoto na edin filolog: Sbornik v čest na Svetlina Nikolova*, Sofiâ 2009.
- Naumow A., Kaszlej A., *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog. Wyd. 2*, Kraków 2004.
- Naumow A., *Rusin na szlakach renesansowej Europy*, [w:] *Franciszek Skoryna z Połocka: Życie i pisma*, Gniezno 2007.
- Nowa szkoła: Z Aleksandrem Naumowem... rozmawia Anna Radziukiewicz*, "Przeegląd Prawosławny" 2004, № 5.
- Ol. B., *Bibliografiâ*, "Pravda" 1879, № 9. [Ол. Б., *Библиография*, "Правда" 1879, № 9].
- Otčet po Moskovskomu publičnomu muzeû ot vremeni osnovaniâ ego do 1 ânvarâ 1864 g.*, SPb 1864 [*Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 г.*, СПб, 1864].
- Pogodin M., *O priobreteniâh na Nižegorodskoj ârmarke*, [v:] *Moskovitânin*, 1847, č. 3 [М. Погодин, *О приобретениях на Нижегородской ярмарке*, "Московитянин" 1847, ч. 3].
- Predoslovie v Psaltir'*, [v:] *Psaltyr'*, Praga 1517 [*Предословие в Псалтирь*, [в:] *Псалтирь*, Прага 1517].
- Ringeltaube S., *Gründliche Nachricht von polnischen Bibeln...*, Danzig 1744.
- Sielawa Anastazy, *Antelenchus, to iest Odpis...*, Wilna 1622.
- Stradomski J., *Rękopisy i teksty: Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI wieku*, Kraków 2014.
- Tumash V., *Five Centuries of Scoriniana XVI–XX*, New York 1989.
- Tvaranovič G., *Šlâh da Boga*, "Przeegląd Prawosławny" 1994, № 11 [Тваранович Г., *Шлях да Бога*, "Przeegląd Prawosławny", 1994, № 11].
- Û. B., *Kil'ka uvag...*, "Pravda" 1879, № 10 [Ю.Б., *Килька уваг...*, "Правда" 1879, № 10].
- Vahnânin A., *O doktore Francisku Skorine i ego literaturnoj deâtel'nosti*, L'vov 1879 [Вахнянин А., *О докторе Франциску Скорине и его литературной деятельности*, Львов 1879].
- Vasilevskij V.F., *Očerk istorii goroda Vil'ny*, [v:] *Pamâtniki russkoj stariny v zapadnyh guberniâh imperii*, SPb 1872, vур. 5 [Василевский, В.Ф., *Очерк истории города Вильны*, [в:] *Памятники русской старины в западных губерниях империи*, СПб 1872, вып. 5].
- Vladimirov P.V., *Doktor Francisk Skorina: Ego perevody, pečatnye izdaniâ i âzyk*, SPB 1888 [Владимиров, П.В., *Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык*, СПб 1888].

SUMMARY

THE ENDLESS DEBATE ABOUT FRANCYSK SKARYNA,
INCLUDING THE "BELAVEZHA" LITERARY ASSOCIATION,
AND THE NEED TO PREPARE HIS LATEST BIBLIOGRAPHY

The article discusses the need to prepare Francysk Skaryna's latest bibliography. The importance of a comprehensive account of printed materials has been shown on the example of Skaryniana members of the Belarusian Literature Association "Belavezha" and Polish researchers of Belarus. The author believes that without these materials it is impossible to create a correct image of modern world-wide Skaryniana studies.

Key words: Francysk Skaryna, Skaryniana, the Belarusian Literature Association "Belavezha".

STRESZCZENIE

SPORY NA TEMAT FRANCISZKA SKARYNY I NAJNOWSZEJ BIBLIOGRAFII
JEGO TWÓRCZOŚCI

W artykule wskazano na potrzebę przygotowania najnowszej bibliografii prac Franciszka Skaryny. Wykorzystując opracowania dotyczące jego twórczości przygotowane przez członków Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża” i polskich białorutenistów, autor artykułu podkreśla znaczenie opracowania wyczerpującej bibliografii prac Skaryny, bez której trudno stworzyć prawidłowy obraz współczesnych, światowych badań jego twórczości.

Słowa kluczowe: Franciszek Skaryna, Skoryniana, Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Białowieża”.

Ludmiła Sińkowa

Białoruski Uniwersytet Państwowy

Mińsk

<https://orcid.org/0000-0001-7848-2407>

Пафас творчасці “белавежцаў” у сітуацыі беларуска-польскага памежжа

Сітуацыя беларуска-польскага памежжа на Беласточчыне сапраўды адмысловая. Беларусы жывуць тут, ля Белавежскай пушчы, з часоў Вялікага Княства Літоўскага і І Рэчы Паспалітай. І не раз беларусы, застаючыся на ўласнай сядзібе, мусілі мяняць сваё грамадзянства і дзяржаўную прыналежнасць. Не раз заваёўнікі прыходзілі на гэтую зямлю. І заўсёды з уласнымі імператывамі. Але нават пасля сусветных войнаў, што выганялі людзей у бежанства, беларусы не выракаліся сваіх палеткаў і сваёй пушчы, а вярталіся да іх з выгнання. Людзі ішлі ў родныя мясціны з далёкіх краёў, са збройных шыхтоў, з лагераў і высылак. У XIX–XX стагоддзях апыналіся ў дзяржавах з уладай або прускай, расійскай, польскай, або беларускай ды савецкай беларускай, або нямецкай. З 1945 года – польскай прасавецкай, а з 1989-га, пасля скасавання СССР, – польскай. На сёння (з 2004 года), будучы часткай Польскай Рэспублікі, Беласточчына ёсць і часткай Еўрапейскага саюза.

Як у такіх варунках развівалася літаратура на Беласточчыне?

Найперш яна адлюстроўвала быццё. Яна была прыстанкам і адхланнем для беларускай душы. Была праўдзівым люстэркам радасцяў і засмучэнняў непераможнага жыцця, якое тут заставалася самім сабою ва ўсе часы. Усе тэмы, што цікавяць чалавека, які рэфлексуе – з юначых год і да сівай сталасці, адлюстраваліся ў творчасці “белавежцаў”.

Ды з-за згаданага месцазнаходжання на скразняках вялікай гісторыі, здавалася б, душа беларуская магла і выстыць, мог і сам дух

беларускі выветрышца. Сапраўды, ці не запанавала ў беларуса-“бела-вежца”, жыхара сучаснай Польшчы, светаадчуванне “няпэўна-памежнае”, “транзітнае”, пра якое шмат пішуць тэарэтыкі посткаланіялізму?

Відавочна ж, што ў свеце адбываецца ўсё больш глыбокае “расхістанне ідэнтычнасці” чалавека. Глобалісты робяць акцэнт на тым, што разбураецца найперш нацыянальная ідэнтычнасць. Згодна з тэорыяй, *памежны інтэлектуал жыве ў цэлым свеце, а не ў пэўнай культуры або краіне*¹; і асноўным сюжэтам, нават метасюжэтам сучаснасці ўсё больш выразна робіцца наратыў сустрэчы з іншым, інакшасць і яе зняцце (або не-зняцце)².

Аднак жа ніякая тэорыя, як вядома, не роўная размаітаму жыццю. Яна (як сказана ў “Фаўсце” Гётэ), *...сухая, дружа мой, / а дрэва / жыцця заўсёды вечна зелянее* (пераклад Васіля Сёмухі). Абагульняючы факты, кожная тэорыя непазбежна спрашчае ўніверсум; яна скіраваная толькі на адну іпастась шматграннай ісціны, дапамагаючы нам спасцігаць найперш заканамернасці. Тэорыя ніколі стоадсоткава не супадае з рэальнасцю – і тым больш з практыкай у такой сферы, як духоўнае, духоўнасць.

І варта толькі, у згодзе з тэорыяй, уявіць сябе па-за нацыянальным, наднацыянальным, бадай што гамункулусам з прабіркай, як адчуеш, што тым самым ты абражаеш радавод сваіх бацькоў, зусім канкрэтных сваіх продкаў. А калі паспрабуеш адчуць сябе татальна няпэўным, транзітным, прамежкавым-памежным, дык адразу ж трапіш у сілкі, як мінімум, неўрастанні ды хранічнага кагнітыўнага дысанансу, бо роля “свайго сярод чужых, чужога сярод сваіх”, адчуванне няздатнасці да выбару – гэтая роля і гэтае адчуванне згубныя для псіхікі. “Чалавекам свету” добра пачувацца толькі тады, калі ўнутры сябе таксама маеш свой свет, сваё духоўнае апірышча.

Ды і спроба зусім абясцэніць, абвясціць архаікай этнічны складнік і яго ролю ў жыцці сучаснага глабалізаванага грамадства (яна асабліва рэзка вылучылася на пераходзе з XX у XXI стагоддзе), дарэчы, ужо цалкам выявіла сваю заганнасць. Бо этнічныя праблемы ў сучасным свеце не толькі не размыліся, не сплылі, а абвастрыліся надзвычайна. Апафеоз прамежкавасці, маргінальнасці, у тым ліку нацыяналь-

¹ М. Тлостанова, *Постсоветская литература и эстетика транскulturации*, Москва 2004, с. 10.

² Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997; Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку*, Беласток 2005, с. 21.

най, у рэальным жыцці дэструктыўны і правакатыўны. А вось павага да нацыянальнай культурнай традыцыі заўсёды будзе засцерагаць і ад энтрапіі, і ад залішняй агрэсіўнасці.

Уладзімір Гніламёдаў, аўтар артыкула “Літаратурнае жыццё на Беласточчыне” ў акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” ў 4 тамах, 6 кнігах (далей – ГБЛ), выданай у Мінску, смела сцвярджае: *Польшча – краіна дзвюх літаратур: польскай і беларускай. Іншыя нацыі Польшчы не дасягнулі такой значнасці, заўважнасці ў Еўропе, як польскія беларусы*³.

І сучаснае сацыялагічнае літаратуразнаўства па П’еру Бурдзье, калі б узялося за вывучэнне гэтага пытання, выснову акадэміка Гніламёдава пэўна пацвердзіла б. Бо статыстыка пазіцый белавежцаў у польскім літаратурным полі ўражвае. Ужо да 55-годдзя “Белавежы” Галіна Тварановіч змясіла ў друку артыкул “Беларуская літаратура ў Польшчы”⁴ з яскравымі ацэнкамі ў лічбах плёну братоў-беларусаў; а ў часопісе “Тэрмапілы” за мінулы, 2017, год пададзены бібліяграфічны спіс ад сяброў “Белавежы” з 265 назваў⁵. І гэта толькі значныя аб’ёмам, рознажанравыя кніжкі і зборнікі, а таксама салідныя часопісы, якімі найбольш апекаваўся, мяркуючы па бібліяграфічных апісаннях, цяперашні старшыня аб’яднання “Белавежа”, прафесар Ян Чыквін. Тут яшчэ не ўлічана бягучая публікацыйная плынь! Яна, плынь, найважная, бо літаратура – гэта не толькі аўтары і выданні, але і разгалінаваная камунікацыя. Літаратуры, і асабліва беларускай, для нармальнага развіцця патрэбен жывы агульнакультурны працэс – са сваімі стратэгіямі ды мэтамі. І ён тут створаны. Уражвае аформленасць і сталасць розных беларускіх культурных інстытуцый, самавітая чыннасць беларусаў у Польшчы. Як сказаў бы французскі калега Бурдзье, навідавоку – салідны сімвалічны капітал: духоўны, нятленны...

Канешне, за гэтым стаіць вялікая, напружаная і натхнёная, творчая і арганізацыйная, індывідуальная і супольная праца – ужо як мінімум трох пакаленняў “белавежцаў”: натуральна, што літаратурна-мастацкае аб’яднанне “Белавежа” выпявала разам з асяродкамі

³ У. Гніламёдаў, *Літаратурнае жыццё на Беласточчыне*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*, У 4 т., 1986–2000, Мінск 2003, т. 4, кн. 2, с. 721.

⁴ Г. Тварановіч, *Беларуская літаратура ў Польшчы*, [online], <http://www.tbm-mova.by/monitoring22.html> [доступ: 09.05.2017].

⁵ *Бібліяграфія (1958–2016). Беларускае літаратурнае аб’яднанне «Белавежа»*, «Тэрмапілы» 2017, № 21, с. 275–295.

Беларускага Грамадска-культурнага Таварыства ў Польшчы і беластоцкага штотыднёва “Ніва” ...

Цяжкога на шляхах белавежцаў было нямала. Пасля Другой сусветнай вайны збег гістарычных падзей практычна вяртаў духоўнае жыццё беларусаў беластоцкага рэгіёну назад: з сярэдзіны XX стагоддзя ў яго пачатак. Літаратурную чыннасць давялося пачынаць ні бы ab ovo: пасля Гарэцкага, Аляхновіча, Тарашкевіча, Абдзіраловіча, Жылкі, Танка, Брыля – пачынаць ізноў з таленавітых самародкаў. Прыцягваюць увагу такія імёны з альманаха “Белавежа”, № 1 за 1965 год (вылучаныя Галінай Тварановіч), як Антоць з Лепля, Уладзіслаў Дваракоўскі, Уладзімір Паўлючук, Сымон Раманчук, Вінцук Склубоўскі, Янка Целушэцкі, інш. “Белавежцам” як быццам было наканавана ізноў вярнуцца на кругі тутэйшасці і з рунню новых талентаў вырашаць тую ж праблему нацыянальнай ідэнтыфікацыі, якую ўжо адрэфлексавалі ў першай трэці мінулага стагоддзя нашы класікі, у тым ліку лідары Заходняй Беларусі.

Зрэшты, з часоў Скарыны ўся беларуская літаратура не раз трапляла ў вязмо падобных гістарычных абставін, але кожны раз адраджалася нанова!

Неўзабаве за афіцыйнымі межамі БССР у 1956 годзе з’явілася беластоцкая “Ніва” на чале з Георгіем Валкавыцкім. Аналогія найперш з вопытам і пафасам славутай газеты “Наша Ніва” (1906–1915) узнікае непазбежна. Можна заўважыць таксама перазовы “белавежскай” літаратуры з пафасам савецкіх лірыкаў часоў “адлігі”. І ўсё ж з традыцыйна-беларускай стылістыкі – патрыятычнай, шчырай, зямной ды звязанай з народнай смехавой культурай, пачыналі ў Польшчы амаль усе “белавежцы”: ад самых старэйшых да рэзкага Сакрата Яновіча, праніклівай Міры Лукшы, іншых.

Прыгадаем таксама, што пачынаць беластоцкай “Ніве” давялося не ў часы пасіянарнага ўздыму народаў на ўскрайках Расійскай імперыі, якая развальвалася, а ў часы пасляваеннай хрушчоўскай знешняй палітыкі. Як тое ўплывала на беларускую чыннасць у Польшчы, з досціпам расказана ў аўтабіяграфічных кнігах Г. Валкавыцкага “Віры. Нататкі рэдактара” (1991), “Белая вязь” (1998). Функцыянальна беластоцкая “Ніва” адыграла тую ж ролю, што і яе папярэдніца: яна згуртавала культурныя сілы. Але, акрамя гэтага, беластоцкая газета зрабілася не архаічнай, а сучаснай, больш смелай у адлюстраванні, напрыклад, прыватнага жыцця асобы, яе інтымных праблем, чым друк у БССР. Беластоцкая “Ніва” зрабілася адным з самых паспяховых выданняў у Польшчы, была папулярна ў Савецкай Беларусі.

Айчынныя пісьменнікі яе актыўна выпісвалі; з прыемнасцю чытаецца яна і сёння. Згадаем тут імёны яе актыўных стваральнікаў: гэта Г. Валкавыцкі, Я. Жамойцін, В. Швед, С. Яновіч, В. Луба, Я. Мірановіч, Я. Вапа, У. Гайдук, М. Лукша, Ю. Туронак, А. Латышонак, інш.

У выніку акадэмічная ГБЛ падае такую ацэнку творчым набыткам “белавежцаў” ад У. Гніламёдава: *Можна гаварыць пра існаванне дзвюх беларускіх літаратур у адной: айчыннай беларускай і польскай беларускай*⁶.

Калі так, то якая ж яна сёння, “польская беларуская”?

Азначэнне, парадаксальнае з пункту гледжання фармальнай логікі, бяру ў двукоссе як аказіяналізм: ён будзе зразумелы для таго, хто глядзіць на розныя беларускія анклавы-рэгіёны з метраполіі... Яшчэ варта згадаць тут, што на зыходзе ХХ стагоддзя не толькі літаратуру Польшчы з беларускімі маркёрамі рознага ўзроўню, але і такую літаратуру ўсяго беларускага замежжа – блізкага і далёкага, прычым як у прасторы, так і ў часе, – актыўна прапагандаваў знакаміты “заходнік”, ураджэнец Слоніма, прафесар, член-карэспандэнт НАН Беларусі Алег Лойка⁷.

Безумоўна, беларускае слова, народжанае ў дзяржаве польскай, адкрытае і ўважлівае да здабыткаў усяго ўніверсуму. Але найперш, канешне, літаратура “белавежцаў” угрунтаваная ў радаводную традыцыю, яскрава выяўленую Купалам (*Ад прадзедаў спагон вякоў мне засталася спадчына...*) і Коласам (*Вобразы мілья роднага краю, смутак і радасць мая...*). З непазбежным ростам польскіх і заходнееўрапейскіх уплываў найбольш запатрабаванымі з беларускіх скарбаў для белавежцаў сталіся набыткі М. Багдановіча па засваенні іншакультурнага вопыту, лірызм Я. Брыля, эстэтычная шырыня Максіма Танка, чый верлібр не стрыножыў нават сацыялістычны рэалізм, смелая апеляцыя да гісторыі У. Караткевіча, авангардызм А. Разанава. (Уплывы з польскай літаратуры – гэта больш спецыяльная тэма, што патрабуе асобнай гаворкі.)

Можна сказаць, што аптымальным арыенцірам у эстэтыцы для “белавежцаў” сучасных сталася вядомая эстэтычная аксіёма: ісці наперад – значыць расці на сваім грунце, беручы ўсё лепшае па-за ім.

⁶ У. Гніламёдаў, *Літаратурнае жыццё на Беласточчыне*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя*, с. 721.

⁷ А. Лойка, *Роўнакутны трохвугольнік, або Ад Палямона да Максіма Танка*, Мінск 2003.

Нездарма, ствараючы выдатныя партрэты многіх слынных суайчыннікаў, Ян Чыквін і Аляксандр Баршчэўскі з асаблівай увагай пісалі артыкулы пра стыль ды шляхі Янкі Купалы і М. Багдановіча, Н. Арсенневай і Я. Юхнаўца, М. Сяднёва і Л. Геніюш, Максіма Танка і А. Разанава (Чыквін⁸), пра У. Жылку, Я. Германовіча і У. Сядуру-Глыбіннага (Баршчэўскі⁹)...

У набытках жа саміх “белавежцаў” прафесар Ян Чыквін таксама падкрэсліў уласна-беларускія адметнасці (гэта быў артыкул пра паэзію Уладзіміра Гайдуга). Тут вылучаны нацыянальныя “першаэлементы”, пэўныя “інтэлектуальна-маральныя коды”, па якіх можна пазнаць твор беларуса.

Беларуская ў літаратуры Польшчы, піша прафесар Чыквін, – гэта: – *паблажлівасць да людзей і сімпатыя ў адносінах з імі, – схільнасць да гумару, – пагоджанасць са знешнім светам, якая трансфармуецца часта ў пасіўнае сузіранне, – затым заземленасць, амаль язычніцкі культ прыроды, сімвалам якой у славянскіх народаў заўсёды была і ёсць жанчына. Ёй спяваецца гімн і праз яе ўсёй зямлі-прыродзе (“Ніва”, 1977, 10 ліп.). І яшчэ, на думку ўжо акадэміка Гніламёдава, беларускае там, дзе паэзія становяцца найўнасць і бескарыслінасць¹⁰.*

Безумоўна, усё гэта так. У беларускім менталітэце, вельмі часта траўмаваным, не з’явілася, аднак, зласлівасці і агрэсіўнага непрыняцця ўсяго небеларускага. Наадварот, развілася абвостраная прага суладдзя, гармоніі з сусветам, а таксама гатоўнасць разумець жывое і спачуваць яму.

Але ж беларускае і там, дзе, як пісаў Уладзімір Жылка, *блішча змагарскі пагляд*. Беларушчына – гэта заўсёды свядомы выбар: тое маглі б пацвердзіць не толькі старэйшыя пісьменнікі з Беласточчыны – Георгій Валкавыцкі, Янка Жамойцін, Віктар Швед, Дзмітры Шатыловіч, Васіль Петручук, Алена Анішэўская, але і іх наступнікі на роднай ніве. Беларускае адстойванне ўласных ідэалаў выявілася не толькі ў літаратуры, але і ў самім жыцці – найперш у тым, што са-

⁸ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997; Я. Чыквін, *Па прызначэнні і абавязку*, Беласток 2005; Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014.

⁹ А. Баршчэўскі, *Беларуская эміграцыйная пісьмовасць*, Варшава 2004; А. Баршчэўскі, *Лёсы беларусізацыі ў асвятленні эміграцыйнага даследчыка Уладзімера Глыбіннага*, “Acta Albarutenica”, t. 11, Warszawa 2011; А. Барскі, *Выбраныя творы*, Мінск 2011.

¹⁰ У. Гніламёдаў, *Літаратурнае жыццё на Беласточчыне*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя*, с. 723.

мавітыя сучасныя “белавежцы” не зняверыліся ў сабе. Свае мастацкія таленты праз беларускую мову яскрава раскрылі Алесь Барскі, Мікола Гайдук, Ян Чыквін, Янка Анісэровіч (Яша Бурш), Сакрат Яновіч, Уладзімір Гайдук, Надзея Артымовіч, Юрка Геніюш, Міхась Шаховіч, Юрый Баена, Міра Лукша, Жэня Мартынюк, Віктар Стахвюк, Міхась Андрасюк, Валодзя Саўчук, Юрка Буйнюк, Юстына Каролька, Лідзія Маліноўская, Кацярына Сянкевіч...

Не беручыся характарызаваць усе фарбы творчых індывідуальнасцей “белавежцаў”, (пра іх нямала пісалі Я. Чыквін, А. Баршчэўскі, У. Гніламедаў, У. Конан, А. Макмілін, Г. Тварановіч, Г. Тычко, В. Шынкарэнка, А. Макарэвіч, А. Брадзіхіна, А. Петрушкевіч, А. Мельнікава, Л. Алейнік і інш.), вернемся яшчэ раз да адной, самай традыцыйнай з іх: менавіта мастацкая непасрэднасць адметнага кшталту вельмі высока ацэньваецца даследчыкамі з Рэспублікі Беларусь. Мы ведаем, **што** пра такую эстэтыку напісаў у свой час Максім Багдановіч, маючы на ўвазе хрэстаматыйныя вершы ранняга Якуба Коласа: жывая вада глыбокага шчырага пачуцця адухаўляе рэчыўна-апісальныя, на першы погляд, малюнкi, і робіць простае высокім.

Калегі вылучалі падобныя рысы, напрыклад, у паэзіі Віктара Шведа, называючы яго *місійным* паэтам (услед за азначэннем Г. Валкавыцкага ў “Ніве”, 1990, № 25), бо ў маўленні Віктара Шведа ўвесь час узнаўляліся менавіта выявы беларускага суладнага светаадчування, традыцыйнай беларускай ментальнасці. Гэта падабаецца многім аматарам прыгожага пісьменства. Відаць, такая адухоўленая прастата ўваходзіць у рэзананс з густамі многіх чытачоў. Яе ж, але больш ці менш мадэрнізаваную, знаходзім таксама ў вершах Уладзіміра Гайдукі, Жэні Мартынюк... Не забудземся, што літаратура – яшчэ і справа густу, які выходзіць пэўным часам і культурным асяродкам.

Усім вядомая цэнзура сацыялістычных часоў па абодва бакі беларуска-польскай мяжы ў другой палове ХХ стагоддзя, безумоўна, спараджала гіпертрафію пэўных тэм і пэўнай эстэтыкі, схіляючы да стылёвага кансерватызму. Але нішто не можа зацугляць мастацкую думку творцы. І беларуская літаратура нястомна самасцвярджалася, чуйна рэагуючы на тыя новыя магчымасці для бесцэнзурнага выказвання (і эстэтычнага, і фактаграфічнага), што адкрываліся перад ёю.

І калі нават заўважыць той кансерватызм у максімальным акцэнта на традыцыі, то гэта зусім не будзе прэрэчыць любові да авангаду або поставангарду ў літаратуры. Беларуская традыцыя не прэрэчыць ніякай любові. Але яна захоўвае – кансерватыўна! – чалавечнасць і вер-

ніцкі пафас. Пра эта – паэзія А. Баршчэўскага (Барскага), Я. Чыквіна, Н. Артымовіч, Г. Тварановіч... Нават інтэртэкстуальнасць, больш прыдатная для скепсісу, ці ні ва ўсіх “белавежцаў” часцей спалучаецца з памкненнем да прыгажосці і добра.

Кожны творца з “Белавежы” транслюе свой свет. Але ўсіх “белавежцаў” на лірычнай хвалі паяднаў філосаф Уладзімір Конан: *Паміж еўрапейскім і славянскім масівамі згубілася ў шматмоўным літаратурным моры зялёная беларуская выспа, дакладна названая “Белавежай”*¹¹. Тут, лічыў знаўца нашай літаратуры і міфалогіі, захаваліся тыя карані традыцыйнай культуры, якая ў *еўрапейскім рэгіёне перайшла ў фазу цывілізацыі*¹². Але наймоцная настальгія па натуральнасці засталася, і яе спаталіе “зялёная выспа”...

На зыходзе ХХ стагоддзя разам са сцверджаннем слова ўласна-мастацкага распачаўся сапраўдны бум аўтабіяграфічнай, дакументальна-мастацкай літаратуры: як у Польшчы, так і ў Беларусі. Асабліва заўважным ён зрабіўся пасля прэцэдэнтнага прысуджэння Нобелеўскай прэміі Святлане Алексіевіч за праўдзівую дакументальна-мастацкую творчасць. Аўтабіяграфічнае пісьменства з першых вуснаў, паміж іншым, сведчыла пра непарыўную сувязь “зялёнай выспы” з “мацерыком”, пра цэласнасць беларускага быцця, нашай гісторыі, захаванай у індывідуальнай памяці яе ўдзельнікаў і сведкаў.

Важкае слова тут было прамоўлена “белавежцамі” з пакалення, народжанага ў пачатку 1920-х гадоў. Гэта ўспаміны Янкі Жамойціна “З перажытага” (1996), Георгія Валкавыцкага “У каменным крузе” (2000), Алены Анішэўскай “Пакаленне вайны” (2003). Быў выдадзены і беластоцкі зборнік мемуараў “Лёс аднаго пакалення” (1996, з тэкстамі К. Сідаровіча, Ю. Пракаповіча, Я. Жамойціна, В. Ярмалковіча, пад рэдакцыяй Я. Мірановіча). Пачыналася ж агульнабеларуская мемуарыстыка яшчэ з даўнейшых твораў Ф. Аляхновіча (“У капцюрох ГПУ”), Я. Германовіча (Вінцука Адважнага, “Кітай – Сібір – Масква”), Л. Геніюш (“Сповідзь”)... Урэшце, звязваючы канцы разарваных радаводаў, у Мінску з’явілася новая серыя кніг з аповяданнямі пра беларускія лёсы на заходне-ўсходнім памежжы. Гэта “Беларуская мемуарная бібліятэка”, прэзентаваная ў 2011 годзе. Пра тое, што беларусы ўсё ж *не растаялі, не расплыліся імглою між чужых* (па слову Н. Арсенневай), сведчаць такія выданні з гэтай серыі, як “Успаміны пасла”

¹¹ У. Конан, *Белая вежа літаратуры*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова ХХ ст.*, уклад. Я. Чыквіна, Мінск 2000, с. 4.

¹² Тамсама, с. 3.

Аляксандра Стагановіча, “Пакуль рука пяро трымае” Зоські Верас, “Мае ўспаміны” Марыі Стагановіч, “Партрэт стагоддзя” Яўгена Ціхановіча і інш. (каардынатары серыі – вядомыя даследчыкі літаратуры А. Фядута і Н. Гардзіенка, выдавец М. Шыбка)¹³.

Як бачым, размаітыя дзяржаўныя межы аказаліся не ўладнымі скасаваць беларускі этнас. У сучаснай інфармацыйнай прасторы актыўна рэалізуецца магчымасць з патрыятычным пафасам, з любоўю да роднай зямлі падзяліцца перажытым, параўнаць жыццёвы досвед беларусаў з розных яе куткоў, убачыць і сваю, і сусветную гісторыю беларускімі вачыма, увасобіць спасцігнутае ў мастацкім слове.

Менавіта ў агульным, пэласным кантэксце выразна бачыцца анталгічны пафас “Белавежы”. Гэта, па-першае, годная самарэалізацыя, нацыянальная культуратворчасць з перспекывай, адкрытай у шырокі свет; і па-другое, асэнсаванне “белавежскага” ўнёску ў чыннасць усёй нацыі, усіх беларусаў свету.

L I T E R A T U R A

Bibliâgrafiâ (1958–2016). Belaruskae litaraturnaе ab’âdnanne «Belaveža», «Tèrmapily» 2017, № 21 [Бібліяграфія (1958–2016). Беларускае літаратурнае аб’яднанне «Белавежа», «Тэрмапілы» 2017, № 21].

Barščeŭski A., *Belaruskaâ èmigracyjnââ pîs’movas’c’*, Varšava 2004 [Баршчэўскі А., *Беларуская эміграцыйная пісьмовасць*, Варшава 2004].

Barščeŭski A., *Lësy belar belarusizacyi ŭ as’vâtlenni èmigracyjnaga das’ledčyka Uladzimera Glybinnaga*, “Acta Alba Albarutenica”, t. 11, Warszawa 2011 [Баршчэўскі А., *Лёсы беларусізацыі ў асвятленні эміграцыйнага даследчыка Уладзімера Глыбіннага*, “Acta Alba Albarutenica”, t. 11, Warszawa 2011].

Barski A., *Vybranyâ tvory*, Mînsk 2011 [Барскі А., *Выбраныя творы*, Мінск 2011].

Gl.: [online], https://novychas.by/kultura/belaruskaja_memuarnaja_b_bl_ja, [dostup: 03.04.2018] [Гл.: [online], https://novychas.by/kultura/belaruskaja_memuarnaja_b_bl_ja, [доступ: 03.04.2018]].

Gnîlamëdaŭ U., *Litaraturnaе žyccë na Belastoččyne*, [u:] *Gîstoryâ belaruskaj litaratury XX stagoddzâ*; U 4 t., t. 4., kn. 2, 1986–2000, Mînsk 2003 [Гніламёдаў У., *Літаратурнае жыццё на Беластоцчыне*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*; U 4 т., т. 4, кн. 2, 1986–2000, Мінск 2003].

¹³ Гл.: [online], https://novychas.by/kultura/belaruskaja_memuarnaja_b_bl_ja, [доступ: 03.04.2018].

- Konan U., *Belaâ veža litaratury*, [u:] *Belaruskîâ pîs'mennîkî Pol'sšcy. Drugaâ palova XX st.* uklad. Â. Čykvîna, Mînsk 2000 [Конан У., *Белая вежа літаратуры*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX ст.*, уклад. Я. Чыквіна, Мінск 2000].
- Lojka A., *Roŭnakutny trohvuhol'nik, abo Ad Palâtona da Maksîma Tanka*, Mînsk 2003 [Лойка А., *Роўнакутны трохвугольнік, або Ад Палямона да Максіма Танка*, Мінск 2003].
- Tvaranovič G., *Belaruskâ litaratura ŭ Pol'sšcy*, [online], <http://www.tbm-mova.by/monitoring22.html>, [dostup: 09.05.2017] [Тварановіч Г., *Беларуская літаратура ў Польшчы*, [online], <http://www.tbm-mova.by/monitoring22.html>, [доступ: 09.05.2017].
- Plostanova M., *Postsovetskaâ literatura i èstetika transkul'turacii*, Moskva 2004 [Глостанова М., *Постсоветская литература и эстетика транскультурации*, Москва 2004].
- Čykvîn Â., *Dalëkîâ i blîzkîâ. Belaruskîâ pîs'mennîkî zamežža*, Belastok 1997 [Чыквін Я., *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].
- Čykvîn Â., *Pa pryzvannî i abavâzki*, Belastok 2005 [Чыквін Я., *Па прызванні і абавязку*, Беласток 2005].
- Čykvîn Â., *Ìdèâ. Vobraz. Ìntèrpretacyâ*, Belastok 2014 [Чыквін Я., *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014].

S U M M A R Y

PATHOS OF CREATIVITY OF “BELAVEZHA” WRITERS IN THE BELARUSIAN-POLISH BORDER AREA

Belarusian literature in the 20th century often developed on the territory of other countries. A particularly striking example of such development is represented by creativity of Belarusian writers of Poland, united in the literature association “Belavezha” in 1958. The article highlights the links between the literature of the Belarusian-Polish borderland and the literary process in the BSSR and the Republic of Belarus, highly appreciated spiritual and pragmatic activity of “Belavezha” writers, national style features in their work, aspiration in artistic autobiographies to reconstruct the life of the Belarusian people in the era of state border changes in Europe, and patriotic pathos.

Key words: Belarusian literature of Poland, literature association “Belavezha”, borderland, culture, aesthetics, pathos, patriotism.

STRESZCZENIE

PATOS TWÓRCZOŚCI PISARZY-“BIAŁOWIEŻAN”
NA BIAŁORUSKO-POLSKIM POGRANICZU

Literatura białoruska w XX wieku często rozwijała się na terytorium innych krajów. Przykładem takiego rozwoju jest twórczość białoruskich pisarzy w Polsce, stowarzyszonych w organizacji literackiej „Białowieża” w 1958 roku. Artykuł przedstawia związki między literaturą na białorusko-polskim pograniczu a procesem literackim w BSRR i Republice Białoruś, podkreśla duchową i pragmatyczną działalność pisarzy-„białowieżan”, ich narodowy styl, aspiracje – aby zrekonstruować życie Białorusinów w epoce przesuwania granic w Europie, podkreśla patriotyczny patos.

Słowa kluczowe: literatura białoruska w Polsce, stowarzyszenie literackie „Białowieża”, pogranicze, kultura, estetyka, patos, patriotyzm.

Anżeta Mielnikawa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.03

Homelski Państwowy Uniwersytet

im. F. Skaryny

<https://orcid.org/0000-0001-8802-6210>

Нацыянальныя мастацкія архетыпы ў творчасці “белавежцаў”

У мастацкай літаратуры ўвасоблены ўнікальны духоўны вопыт народа, нацыянальна-культурны код, спасціжэнню якога спрыяе расшыфроўка архетыпных вобразаў і матываў, якія выступаюць у якасці змястоўнай, кагнітыўнай сферы мастацкага пазнання.

Асэнсаванне механізмаў узнікнення і бытавання актуальных для беларускага прыгожага пісьменства архетыпных вобразаў спрыяе разуменню заканамернасцей мастацкага функцыянавання глыбінных нацыянальна-анталагічных пластоў свядомасці. Выяўленне ўзаемасувязі асобных вобразаў і матываў дазваляе акрэсліць нацыянальны вобраз свету як сістэму.

У апошнія дзесяцігоддзі гісторыя менталітэтаў стала адным з папулярнейшых напрамкаў даследаванняў. Яго заснавальнікамі з’яўляюцца французскія медыявісты Л. Феўр і М. Блок. У філасофіі адным з першых да праблемы менталітэту звярнуўся О. Шпенглер. Названая праблема актыўна распрацоўвалася М. Данілеўскім (кніга «Расія і Еўропа»), М. Бярдзязевым, Л. Гумілёвым, П. Сарокіным, Ул. Салаўёвым, А. Гойнбі і інш. Неабходна заўважыць, што даследчыка менталітэту цікавіць, па словах А. Гурэвіча, *вобраз свету, закладзены культурай у свядомасць людзей дадзенай супольнасці*¹.

¹ А. Гуревич, *Историческая наука и историческая антропология*, “Вопросы философии” 1988, № 1, с. 60.

Разгляд мастацкага твора ў аспекце этнічнай псіхалогіі і менталітэту, праз нацыянальныя міфалагемы і архетыпы дазваляе таксама паказаць арыгінальнасць і ўнікальнасць культуры, яе нацыянальную самабытнасць. Архетып укараэнены ў псіхіцы на ўзроўні калектыўнага падсвядомага. Праз архетыпы адбываецца натуральнае паглыбленне ў гістарычны і культурны вопыт народа.

Архетыпы нясуць у сабе кодавыя, сутнасныя прыкметы светабачання. У дачыненні да творцы яны выяўляюцца ў выбары пэўных тэм, ідэй, сюжэтаў, вобразаў, у стварэнні падобных псіхалагічных сітуацый. Архетыпы ўплываюць на спецыфіку аўтарскага мадэлявання свету. Даследаванне архетыпаў дазваляе вызначыць гісторыка-культурныя канстанты нацыянальнага вобраза свету.

Тэрмін архетып быў уведзены ў навуковы дыскурс К. Г. Юнга. Паводле К. Г. Юнга, архетыпы – гэта тыя першавобразы, вобразы-міфалагемы, што ўласцівы псіхіцы пэўнай нацыі, расы, чалавецтва, «перадфеномен» калектыўнага падсвядомага: *Гэта не прыроджаныя ўяўленні, а прыроджаныя магчымасці ўяўлення, у нейкім сэнсе апрыорныя ідэі. (...) Яны працяўляюцца толькі ў творча аформленым матэрыяле ў якасці рэгулюючых прынцыпаў яго фарміравання*².

Аднак на працягу гісторыі народы набывалі свой унікальны вопыт, які ўвасоблены ў нацыянальна-культурных архетыпах. Сёння архетып успрымаецца як вобразна-семіятычнае ўвасабленне культурнай памяці нацыі (работы С. Аверынцава, Ю. Лотмана, Ул. Тапарова, М. Эліядэ).

Каштоўнасць архетыпных вобразаў з'яўляецца выключнай для навуковага аналізу, а мастацкая літаратура выступае рэlevantнай крыніцай для разумення сутнасці нацыянальнага светабачання. У сваю чаргу, асэнсаванне нацыянальных вобразаў і сімвалаў, іх інтэрпрэтацыя асобнымі пісьменнікамі спрыяюць разуменню спецыфікі аўтарскага мыслення.

Вобразнасць паэзіі “белавежцаў” будзеца як на агульнаеўрапейскіх архетыпах культурнага поля, так і на нацыянальных мастацкіх архетыпах. Згодна з Ул. Конанам, *універсальным беларускім мастацкім архетыпам стала малая бацькаўшчына, або “Родны кут”, паводле Якуба Коласа*³. Вобраз «роднага кута» – скразны ў беларускай

² К. Г. Юнг, *Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству*, [в:] *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе*, Москва 1987, с. 229.

³ У. Конан, *Архетыпы беларускага менталітэту: Спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу*, [у:] *Беларусіка*: Кн. 2, Мінск 1993, с. 24.

літаратуры, пачынаючы ад Ф. Скарыны. Абагулены мастацкі вобраз роднага кута вызначае спецыфіку беларускага вобраза свету, дазваляе асэнсаваць светапоглядную канцэпцыю нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Вобраз Бацькаўшчыны, «роднага кута» ў творах “белавежцаў” падаецца не толькі як канкрэтная (у Яна Чыквіна – “Дубічы, Дубічы”, “Гайнаўшчына”, “Захад сонца ў ваколіцы Дубіч Царкоўных”, “У Дубічы штогод прыходзіла вясна”, у А. Барскага – *Мае Афіны тут – // назвай іх Бандарамі*⁴, *У Бандарах – // Мой аграмадны свет: // Мае Амерыкі, // Сібіры // І Сахары*⁵, *Мой Беластоцкі край – мая Айчына!, Сямяцічы і Гайнаўка, і Бельск старынны // Саколка ціхая, зялёная Дуброва*⁶; “У Белавежскай пушчы” (Ул. Гайдук); Я. Карпюк: *Мой крайдвід Падляшша – // радасць маёй душы*⁷; В. Швед: *Сню цябе я, вёска Мора*⁸; “Бельску” Н. Артымовіч; у Дз. Шатыловіча – “Маё Падляшша”), але і як пачуццёвая, псіхалагічная рэальнасць: *Бельск – ікона малітва сон жыццё*⁹; *свет укінуты ў бельскую казку // дзяцінства ў зялёных лугах // панадворах брукаваны шчаслівымі зоркамі* (Н. Артымовіч)¹⁰. Лірычнага героя паэзіі “белавежцаў” вылучае адчуванне інтымнай, унутранай прывязанасці да тэрыторыі, зямлі, на якой давялося нарадзіцца і жыць. Н. Артымовіч: *сцежкі ўсіх // да роднага неба*¹¹. Л. Танкевіч:

Тут кожны камень дарагі і блізкі,
І кожны след, дзе ні ступі нагой.
Звычайны дом, дзе радасці калыскай,
Быў свежы хлеб і цёплы сырадой¹².

Такая глыбокая прывязанасць да сваёй зямлі паэтаў “белавежцаў” аформілася ў топасы родны край, родная зямля, родны дом, род-

⁴ А. Барскі, ****Пейзажы...*, [у:] *Лірычны пульс*, Мінск 1987, с. 20.

⁵ Тамсама, с. 36.

⁶ А. Барскі, *Беластоцкі край*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы*, Мінск 2000, с. 289.

⁷ Я. Карпюк, *Падляшша*, [у:] *Букет Белавежжа. Анталогія краялюбнай паэзіі “белавежцаў”*, Беласток 2001, с. 42.

⁸ В. Швед, *Сню цябе я, вёска Мора*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы...*, с. 199.

⁹ Н. Артымовіч, ****Бельск – ікона малітва сон жыццё*, [у:] *Дзверы*, Беласток 1994, с. 46.

¹⁰ Н. Артымовіч, ****Свет укінуты ў бельскую казку*, [у:] *Дзверы...*, с. 52.

¹¹ N. Artymowicz, ****Задуменне*, [у:] *Lagodny czas*, Lublin 1998, с. 42.

¹² Л. Танкевіч, *Звычайны дом*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 63.

ная вёска, родны хутар. Родны кут, малая радзіма – гэта комплекс пэўных фактараў, якія складаюць «духоўную тапаграфію» героя твораў “белавежцаў”. Трэба адзначыць, што ў канцэпцыі беларускіх пісьменнікаў свая зямля, свой дом складаюць ідэал гарманічнага ўніверсуму.

Прывязанасць да свайго грунту, зямлі героя беларускай літаратуры і беларуса ўвогуле абумоўлена як гістарычнымі абставінамі, так і спецыфікай этнагенезу. І. Бабкоў характарызуе новую беларускую ідэнтычнасць як *прасторавую, тутэйшую*, а ў якасці яе маркераў называе адухаўленне прыроды і натуралізацыю культуры: *Гэтая ідэнтычнасць – тутэйшая – імкнецца легітымізаваць сябе праз апрычонасць гэтай прасторы і натуральнасць ладу жыцця...*¹³.

Родны кут – цэнтр беларускага вобраза свету, своеасаблівае этнічнае падглеб’е нацыі, што адлюстравана нашай літаратурай. У той час, калі нейкія грамадскія ці дзяржаўныя ўтварэнні ў Беларусі на працягу яе гісторыі не былі стабільнымі, родны кут, родная зямля заставаліся нязменнай каштоўнасцю пры ўсіх сацыяльных пературбацыях. У сістэме беларускай нацыясофіі «родны кут» як знакавая этнічная і філасофская рэальнасць беларускага быцця паўстае істотным сэнсавым элементам, праз які раскрываюцца і нацыянальныя этычныя каштоўнасці.

«Родны кут» у творах беларускіх пісьменнікаў Польшчы з’яўляецца светам цалкам пазітыўным. Гэты вобраз выступае своеасаблівым кампазіцыйным цэнтрам, вакол якога групуюцца іншыя вобразы. Вобраз «роднага кута» падаецца і як рэальнае месца пражывання, і як духоўны космас нацыі. Канцэптuallyным момантам твораў пісьменнікаў Падляшша з’яўляецца сцвярджэнне непадзельнасці ўнутранага свету чалавека (мікракосму) і макракосму радзімы, «родных каранёў». Н. Артымовіч сцвярджае: *у матчынай крыніцы // твае сны // і жыццё*¹⁴; М. Андрасюк –

Галаву я узяў у дарогу,
і ўзяў з сабою ногі,
толькі сэрца, сэрца пакінуў
у пачатку вялікай дарогі¹⁵;

¹³ І. Бабкоў, *Генэалёгія беларускай ідэі*, “ARCHE” 2005, № 3, с. 147.

¹⁴ Н. Артымовіч, ****Ікона*, [у:] *Дзверы...*, с. 58.

¹⁵ М. Андрасюк, *На дарозе*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 9.

Асунок – *Я тут на чужыне сохну і марнею, // Па сваіх мясцінах сумую, сівею*¹⁶; А. Барскі – *Ёсць на свеце зямля адна, // Дзе пачатак мой і канец*¹⁷; Т. Грушка – *Родную старонку // шчыра я кажаю, // Яе нізавошта // Я не памяню*¹⁸. Ю. Баена – *У Белавежы нашай, // Святыні нашай!*¹⁹. Зноў жа А. Барскі сведчыць:

Айчына – Радзіма,
а мы – твае дзеці,
Хто здрадзіў табе,
Не можа быць сынам²⁰.

Паэт прызнаеца далей: *Айчына і папесціць і палечыць...*²¹; *Бо шчасце наша // У акіяне Белавежы*²².

У творах пісьменнікаў-“белавежцаў” надзвычай выразна гучыць матыў гунту, сувязі з родным. Так, Н. Артымовіч прагаворвае:

пах бульбы ў кішэнях
пад языком вогнішча старых дрэў
і яснасьць родных вокан
у снах²³.

А. Барскі выказвае сваю вернасць роднаму:

І я да скону
Буду адгалоссем
Свайго пявучага
Адроджанага краю²⁴;

І толькі ў табе
Зялёны родны краю,
Мой лёс і шчасце²⁵;

¹⁶ Асунок, **Ой, ляцелі гусі з блакітнага краю*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 16.

¹⁷ А. Барскі, *Парог*, [у:] *Мой бераг*, Мінск 1975, с. 15.

¹⁸ Т. Грушка, *Родны край*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 38.

¹⁹ Ю. Баена, *Святыня*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы...*, с. 541.

²⁰ А. Барскі, ****Нас лёс сутыкнуй*, [у:] *Лірычны пульс...*, с. 35.

²¹ Тамсама, с. 47.

²² Тамсама, с. 77.

²³ Н. Артымовіч, ****Свет укінуты ў бельскую казку*, [у:] *Дзверы...*, с. 52.

²⁴ А. Барскі, ****З крыніцы памяці маёй*, [у:] *Лірычны пульс...*, с. 41.

²⁵ Тамсама, с. 28.

Хай усе дарогі
Вядуць мяне заўжды
да роднай Беларусі²⁶

Мне цяжка жыць без тваіх ніваў, // Мне цяжка жыць без тваёй мовы²⁷; Мая песня з тваіх несмяротных карэнняў²⁸; застанемся у зернях, // загнездзімся ў дрэвал²⁹.

Вобраз «роднага кута» адлюстроўвае як этнічныя, так і гістарычныя рэаліі. «Родны кут» – своеасаблівая этнафіласофема, уласны этнічны грунт, яднанне народа на аснове агульнага падглеб’я, зямлі продкаў. Вобразы роднай зямлі, маці, Айчыны, радзімы, дому, мовы – блізкія, узаемадапаўняльныя. Менавіта вобраз роднага краю, роднага кута з’яўляецца моцным кансалідуючым фактарам для беларускай нацыі, раскрывае дамінантныя коды нацыянальнай ідэнтычнасці, этыка-культурную аснову беларускага менталітэту.

З архетыпам роднага кута, вядома, цесна звязаны архетып дому, хаты, свайго гнязда. Вобраз дому з’яўляецца «прасторавым знакам», так званым архетыпам культурнага поля, валодае багатай семантыкай. І менавіта вобраз дому – адзін з самых частотных у творчасці «Белавежцаў». Дом, родны падворак – сімвал упарадкаванага жыцця, ідэальны свет, дзе чалавек жыве ў гармоніі з прыродай: *свае добрыя гнёзды-хаты*³⁰ (М. Варанецкі). Дом выступае антытэзай хаосу і разбурэнню, сімвалам стабільнасці. А. Шымчук хату параўноўвае з Бацькам: *Ён быў мне – і хата*³¹.

Мастацкімі варыяцыямі вобраза дому з’яўляюцца вобразы гнязда, ачагу, каранёў. Матыў вяртання ў родны дом трансфармуецца ў вобразы *жураўлёў, жаўрукоў* (вершы Л. Казюка, Б. Смылы, Л. Танкевіча). Жаданне вярнуцца на малую радзіму адлюстроўвае патрэбу ў душэўным ацаленні: *З неспакойных дарог // вяртаюся ў сваё гняздо*³², *Шчыміць родны дом*³³. Лірычны герой М. Шаховіча прызнаецца:

²⁶ Тамсама, с. 31.

²⁷ Тамсама, с. 32.

²⁸ Тамсама, с. 13.

²⁹ Тамсама, с. 14.

³⁰ М. Варанецкі, *Адлятае лета*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 30.

³¹ А. Шымчук, *Бацька*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 87.

³² Н. Артымовіч, ****З неспакойных дарог*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 12.

³³ Н. Артымовіч, ****Поўдзень*, [у:] *Белавежжа. Літаратурны альманах*, Беласток 1988, с. 15.

Вяртаюся
 Адступнікам і госцем
 з душой –
 Крываваычай надзеяй,
 Як блудны сын³⁴.

Часта вобраз дому ў творчасці “белавежцаў” паўстае як разбуранае гняздо. У Ю. Баены дом – *гняздо, разбуранае ветрам*³⁵, у Я. Чыквіна чытаем: *А дом наш, як далёкія ўспаміны... // Без дзвярэй, без тынжу і без вокан*³⁶.

Творчасць пісьменнікаў-“белавежцаў”, як і класічнай беларускай літаратуры ў цэлым, вылучае прадметнасць мастацкага вобраза. А. Рагуля адзначае: *Пазнанне ўніверсальных законаў быцця ў канкрэтных рэчах побыту складае адметную рысу нацыянальнага стылю беларускай культуры*³⁷. Найбольш частотныя вобразы ў творах “белавежцаў” – печы, парога, прызбы, жыта, палетка, плуга, збожжа, пуні, калосся, коласа, буслоў, лёну, кудзелі, зязюлі, хлеба, гладышоў, плота, збана, зязюлі, радна, жорнаў, баразны, жніва, пожні, нівы, студні, скібы, палатна, сцэжкі, канюшыны, касы, саломы, кроснаў, зерня, каранёў, бярозавіка, валошак, страхі, гоняў, аеру, верасоў, кужалю, страхі, гумна, стагоў, раллі, хлеба, сырадою, кудзелі. Відавочным прыкладам тут радкі А. Барскага: *Тут першы раз здружыўся з плугам, // І ў раллю зярняты сеяў, // Касою празвінеў над лугам*³⁸.

Паэты-“белавежцы” мысляць, па словах А. Рагулі, *у формах тропай з земляробчай практыкі*³⁹: *Жнівень – саламяная кантата* (А. Барскі), *Тут кожнае зерне – словам, // а кожны колас – паэтам* (А. Барскі)⁴⁰, *Безупынна тчэ кросны // ніткамі ціхіх праменьняў*⁴¹, а таксама яго ж радкі:

Пейзаж майго сэрца
 просты.

³⁴ М. Шаховіч, *Змярканне*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы...*, с. 487.

³⁵ Ю. Баена, *Спрадвечным словам*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 18.

³⁶ Я. Чыквін, *А дом наш недзе*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 71.

³⁷ А. Рагуля, *Зерне хараства: культурфіласофскія нататкі*, Мінск 2013, с. 153.

³⁸ А. Барскі, *Айчына*, [у:] *Мой бераг*, Мінск 1975, с. 13.

³⁹ А. Рагуля, *Зерне хараства...*, с. 13.

⁴⁰ А. Барскі, *З цыкла Пад дрэвам*, [у:] *Белавежжа*, Беласток 1971, с. 28.

⁴¹ Тамсама, с. 30.

Ён з самых усмешак
і сосен.
Ён з псальмаў лістоў
клёнавых
і з купалу неба
маёвага⁴².

В. Швед пералічае:

Дзедаўская хата
Поўная экспанатаў.
З карэнняў калыска,
Гліняная міска,
Драўляная лыжка,
Двайная гладышка,
Святыя іконы...⁴³.

Паказальнымі з’яўляюцца самі назвы вершаў – “Ода саломе” (Уладзімір Шклярук), “Дзялянка сонца” (Яша Бурш). Шматпланавым сімвалам выступае ў творах “белавежцаў” вобраз зямлі, які разгортваецца ў лінейнай сувязі з вобразамі поля, зерня, калосся, жыта. Гэтыя вобразы адначасова і побытавыя, і быццёвыя, як у З. Сачко:

убегла я ў бацьку
цераз райскія вароты
саламянай страхі
проста на ток гуменны⁴⁴.

А. Барскі піша: *І сонцам, бэзам, песняй стаўся я*⁴⁵, *Я чую песню ў трысці*⁴⁶; *Колас расце з любові і веры, // Падлітых шчырым потам*⁴⁷. Вось адкуль вырастае філасофізм мыслення паэтаў-“белавежцаў”.

Трэба падкрэсліць, што ў творах беларускай літаратуры адбываецца натуральны пераход ад быццёвага, канкрэтнага, побытавага да Быццёвага. У айчынным літаратуразнаўстве напісана шмат работ пра адзінства быццёвага і Быццёвага. Так, А. Рагуля адзначае: *У «Новай зямлі» рэчы побыту сталі носьбітамі духоўнасці. (...) Гегель у «Лек-*

⁴² Тамсама, с. 31.

⁴³ В. Швед, *Поўная хата экспанатаў*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы...*, с. 195.

⁴⁴ З. Сачко, *Псалом бацьку*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 51.

⁴⁵ А. Барскі, ****Лук сонца выгнуўся*, [у:] *Лірычны пульс...*, с. 51.

⁴⁶ Тамсама, с. 74.

⁴⁷ Тамсама, с. 33.

цыях па эстэтыцы» гаварыў, што такая задача можа быць па сіле генію з новай цывілізацыі⁴⁸.

Будзённае паэтызуецца, апяваецца, узнімаецца да пантэістычных канцэпцый рэчаіснасці. У Я. Чыквіна: *Яна зярняты сыпала са жмені, // Яна ўваскрасала загоны*⁴⁹;

Слухаць музыку любіў мой дзед:
Ад незапісаных гадоў
Круціў пласцінку жорнаў.
І коўш мукі быў поўны⁵⁰.

Беларуская літаратура сцвярджае эстэтычную значнасць і самакаштоўнасць Быццёвага. Сялянства ўсведамляецца ёю як субстрат нацыі, традыцыі, створаныя сялянскай культурай, успрымаецца як першакрыніца этычных уяўленняў народа. Менавіта такі падыход вылучае Я. Чыквіна. У вершы ****Даўно нежывы бацька полем ідзе ў адно з’яднаныя вобразы Бацькі, Селяніна, Захавальніка жыцця, яго асновы:*

Даўно нежывы бацька полем ідзе.
Ён арэ.
Ён і плуг.
Ён і скіба раллі, і зерне,
І водсвет далёкага раю.
Вочы, якімі ён глядзіць на свет,
Тыя самыя вочы, што яго сузіраюць.
Аўсу бацька ўзяў у радно
Ды сее той бок, дзе вечнасць даўно⁵¹.

У А. Барскага адзін з любімых лірычных герояў – *Селянін, як тварэц*⁵².

На думку А. Рагулі, у беларускай культуры вобраз культурнага героя прадстаўлены дзвюма іпастасямі – вобразамі гаспадара і музыкі. Між тым: *Парадыгма “гаспадар” была асноўнай і дзейснай на ўсіх этапах нацыянальнай гісторыі*⁵³. У творчасці “белавежцаў” прадстаў-

⁴⁸ А. Рагуля, *Зерне хараства...*, с. 13.

⁴⁹ Я. Чыквін, ****Герояў ужо няма – асталіся мундзіры*, [у:] *Кругавая чара*, Беласток 1992, с. 18.

⁵⁰ Я. Чыквін, *Слухаць музыку любіў мой дзед*, [у:] *Светлы міг*, Мінск 1989, с. 30.

⁵¹ Я. Чыквін, *Даўно нежывы бацька полем ідзе*, [у:] *Крэйдавае кола*, Беласток 2002, с. 27.

⁵² А. Барскі, ****Селянін, як тварэц*, [у:] *Мой бераг...*, с. 22.

⁵³ А. Рагуля, *Зерне хараства...*, с. 8.

лены абодва тыпы, чым і вызначаецца спецыфіка вобраза іх лірычнага героя.

Вызначальная інтэнцыя беларускай культуры разгортваецца як філасофія быцця, імператыў быць, жыць. Адсюль – жыццёвасць, віталізм нацыянальнай літаратуры, што ўказвае на характаралагічную рысу нацыянальнага светапогляду. Прырода ператвараецца ў набытак унутранага свету герояў твораў, форму духоўнага вопыту. Так, Я. Чыквін называе сябе *братам крыніц і травы*⁵⁴. Паэту ўласціва адчуванне, перажыванне Быцця ва ўсёй яго натуральнасці, сапраўднасці (*Як срэбны вецер кліча бярозы! (Vita mea), Слыхам ледзь ловіш рух лісцяў бясконцы (***) Гарадок на ўскраіне вёскі*), *лісце вясны ў сваёй існасці*, “пакланення перад жыццём”, згодна са А. Швейцэрам⁵⁵. Паэт *заслужаны ў сонцазвон і вецер барвовы*. Тое, пра што піша Я. Чыквін, прасякнута асабістым успрыманням, бачаннем:

Гэтым пахам перагрэтым
Ашчасліўленая рэчка
Замірала ў захапленні,
Ў меланхоліі цячэння⁵⁶.

Паэта вылучае своеасаблівая “сімпатыя”, пранікнёнасць у жыццё:
*Добры дзень, сястра мая, бяроза, // Прывітанне вам, браты дубы*⁵⁷.

У А. Барскага таксама выдзеліем радкі:

Са шляхамі зрасліся зубровымі,
З бураломамі дзікімі грознымі,
І з птушынаю чулаю моваю⁵⁸.

Мы з крыніцамі,
мы з далінамі,
мы з галінамі,
з каляінамі
і з жывіцамі
распахучымі
аб’яднаны
і заручаны⁵⁹.

⁵⁴ Я. Чыквін, *Сын вёскі, брат крыніцы і травы*, [у:] *Кругавая чара...*, с. 26.

⁵⁵ А. Швейцер, *Благоговение перед жизнью*, Москва 1991, с. 624.

⁵⁶ Я. Чыквін, ****Гэтым пахам перагрэтым*, [у:] *Светлы міг...*, с. 69.

⁵⁷ Тамсама, с. 19

⁵⁸ А. Барскі, *Белавежскія хлапцы*, [у:] *Мой бераг...*, с. 16.

⁵⁹ Тамсама, с. 17.

Творы беларускіх пісьменнікаў вылучаюцца сакралізацыяй узаемаадносін чалавека з навакольным асяроддзем, паэтызацыяй рэчаіснасці, перажываннем Быцця ва ўсёй яго натуральнасці, сапраўднасці. Лірычны герой У. Гайдуга сцвярджае: *Я чую пах зямлі салодкі, // Я чую ток крыві гарачай*⁶⁰, *Я разумею сэнс тварэння*⁶¹. Пададзены ў вершах У. Гайдуга і такія традыцыйныя нацыянальныя мастацкія архетыпы, як дарога, жывая вада (*як ажыўляльную ваду*), культуралагічныя і міфалагічныя вобразы (Лета, Дрэва, Дажбога, Жалі).

І нельга не пагадзіцца з А. Рагулем, што *менавіта жыццясцвярджальны аспект культуры сёння з’яўляецца найбольш актуальным у дылеме «быць ці не быць»*⁶².

Найпершае ўздзеянне на станаўленне нацыянальнага светапогляду, непаўторна-самабытнай культуры, ладу і стылю мыслення мае прырода, ва ўлонні якой народ сцвярджае сваё гістарычнае быццё. Сувязь паміж навакольным асяроддзем і менталітэтам нацыі была абгрунтавана даследчыкамі культурна-гістарычнай школы. П. Бэрджыс адзначае: *Прастора феноменальная. Яна грунтуецца ўва ўзаемнай сувязі аб’ектаў і нашага ўспрымання аб’ектаў. Таму гісторыі прасторы і суб’ектыўнасці сузалежныя і гістарычна абумоўленыя*⁶³. Беларускімі вучонымі таксама напісана шмат работ пра ўзаемазалежнасць акаляючага асяроддзя і спецыфікі мыслення нацыі (Т. Шамякіна, І. Чарота і інш.)

Прасторавы-геаграфічны фактар выступае адным з галоўных атрыбутаў, які абумоўлівае не толькі знешні, матэрыяльны бок жыцця народа, але ў значнай ступені вызначае і спецыфіку яго духоўнай арганізацыі.

Традыцыйным для беларускай літаратуры і паэзіі “белавежцаў” з’яўляецца вобраз Лесу, што адлюстроўвае нацыянальныя прыродна-геаграфічныя рэаліі: “У Белавежскай пушчы” Уладзіміра Гайдуга, у А. Барскага: *Прычасці мяне, клёне зялёны*⁶⁴; *Лес – філосаф векавы, Я пушчай тут – а пушча мной*⁶⁵; *Не зрачэмся ніколі мы поля // І лесу*

⁶⁰ У. Гайдук, ****Сярод зялёных хваляў жыта*, [у:] *Пах аернага хлеба*, Беласток 1997, с. 5.

⁶¹ Тамсама, с. 5.

⁶² А. Рагуля, *Зерне хараства*, с. 199.

⁶³ П. Бэрджыс, *Эўрапейскія межы: гісторыя прасторы / прастора гісторыі*, “Фрагменты”, 2000, № 3–4, с. 55.

⁶⁴ А. Барскі, *Прычасці мяне, клёне зялёны*, [у:] *Мой бераг...*, с. 25.

⁶⁵ А. Барскі, *З цыкла Пад дрэвам*, [у:] *Белавежжа*, Беласток 1971, с. 33.

ніколі не здрадзім⁶⁶. Выразным прыкладам тут выступаюць і наступныя радкі А. Барскага:

О лес,
ты брат,
ты бацька мой і дзед;
і песняй ты,
і марай мне,
і хлебам⁶⁷;

О, лесе вечны мой,
Ты – як надзея!
Вясна падорыць дрэвам зноў адзенне.
Перажывеш шаленцаў і зладзеяў
І завітнееш новым адраджэннем⁶⁸.

Традыцыйныя ў паэзіі белавежцаў вобраз каліны, шыпшыны, спадчыны: *Край мой – край дзікай ружы, // Спадчына – боль майго сэрца*⁶⁹. Гэтыя вобразы адпавядаюць этнаментальнай прасторы паэнтаў, адлюстоўваюць генетычную гісторыка-культурную памяць.

Такім чынам, спецыфіку ідэйнай і мастацка-вобразнай сістэмы твораў пісьменнікаў-“белавежцаў” як цэласнага эстэтычнага феномена складаюць вобразы роднага кута, зямлі, дому, якія гістарычна сфарміраваліся ў кантэксце нацыянальнай культуры. Гэтыя вобразы дазваляюць спасцігнуць заканамернасці мастацкага функцыянавання глыбінных нацыянальна-анталагічных пластоў свядомасці, перадаюць нацыянальна-культурную адметнасць, кодэкс нацыянальнай этыкі, абумоўліваюць тып культурнага героя.

L I T E R A T U R A

Artymowicz N., *Lagodny czas*, Lublin 1998.

Artymowicz N., *Dzwierzy*, Bielastok 1994 [Н. Артымовіч, *Дзверы*, Беласток 1994].

Babkou I., *Hienealohija bielaruskaj idej*, “ARCHE”, 2005, № 3. [І. Бабкоў, *Генэалёгія беларускай ідэі*, “ARCHE”, 2005, № 3].

Barski A., *Liry czny puls*, Minsk 1987 [Барскі А., *Лірычны пульс*, Мінск 1987].

⁶⁶ А. Барскі, ****Ад палёў мы сябе не аддзелім*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 26.

⁶⁷ А. Барскі, *О, лес*, [у:] *Мой бераг...*, с. 24.

⁶⁸ А. Барскі, ****Халодны вецер бушаваў на лесе*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 25.

⁶⁹ Ю. Баена, *Край мой – край дзікай ружы*, [у:] *Букет Белавежжа...*, с. 17.

- Barski A., *Moj bierah*, Minsk 1975 [Барскі А., *Мой бераг*, Мінск 1975].
- Berdzys P., *Eurapijskija mieży: historyja prastory / prastora historyi*, “Frahmenty”, 2000, № 3–4 [Бэрджыс П., *Эўрапейскія межы: гісторыя прасторы / прастора гісторыі*, “Фрагмэнты”, 2000, № 3–4].
- Bielaruskija piśmienniki Polsczy*, Minsk 2000 [Беларускія пісьменнікі Польшчы, Мінск 2000].
- Bielawieźża. Litaraturny almanach*, Bielastok 1971 [Белавежжа. Літаратурны альманах, Беласток 1971].
- Bielawieźża. Litaraturny almanach*, Bielastok 1980 [Белавежжа. Літаратурны альманах, Беласток 1980].
- Bielawieźża. Litaraturny almanach*, Bielastok 1988 [Белавежжа. Літаратурны альманах, Беласток 1988].
- Bukiet Bielawieźża. Antalogija krajalubnaj paezii “bielawieźżcau”*, Bielastok 2001. [Букет Белавежжа. Анталогія краялюбнай паэзіі “белавежцаў”, Беласток 2001].
- Czykwın Ja., *Swietly miń*, Minsk 1989 [Чыквін Я., *Светлы міг*, Мінск 1989].
- Czykwın Ja., *Krejdawaje kola*, Bielastok 2002 [Чыквін Я., *Крэйдавае кола*, Беласток 2002].
- Czykwın Ja., *Kruhawaja czara*, Bielastok 1992 [Чыквін Я., *Кругавая чара*, Беласток 1992].
- Hajduk Ul., *Pach ajernaha chleba*, Bielastok 1997 [Гайдук Ул., *Пах аернага хлеба*, Беласток 1997].
- Huriewicz A., *Istoriczieskaja nauka i istoriczieskaja antropolohiia*, “Woprosy filozofii” 1988, № 1 [Гуревич А., *Историческая наука и историческая антропология*, “Вопросы философии” 1988, № 1].
- Junh K.H., *Ob odnoszenii analituczieskoj psicholohii k poetiko-chudożiestwiennomu tworcziestwu*, (v:) *Zarubieźnaja estietika i teoriii litieratury: traktaty XIX–XX: statti i essie*, Moskva 1987 [Юнг К.Г., *Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству*, [у:] *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе*, Москва 1987].
- Konan Ul., *Archietypy bielaruskaha mientalitetu: Sproba rekanstrukcyi pawodle nacujanalnaj mifalohii i kazacznaħa epasu*, (v:) *Bielarusika*, kn. 2, Minsk 1993 [Конан Ул., *Архетыпы беларускага менталітэту: Спраба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу*, [у:] *Беларусіка*, кн. 2, Мінск 1993].
- Rahula A., *Ziernie charastwa: kulturfilasofskiija natatki*, Minsk 2013 [Рагуля А., *Зерне хараства: культурфіласофскія нататкі*, Мінск 2013].
- Szwiejcier A., *Blahohowiennie pierdżiżnju*, Moskva 1991 [Швейцер А., *Благоговение перед жизнью*, Москва 1991].

SUMMARY

NATIONAL ART ARCHETYPES IN THE WORKS
OF "BELAVEZHA" WRITERS

The article is devoted to the national art archetypes in the works of "Belavezha" writers. The imagery of their poetry is constructed on both Pan-European archetypes of cultural field and national art archetypes. The specificity of the ideological and artistic-figurative system of works of "Belavezha" writers as a holistic aesthetic phenomenon is represented by the images of native land and home which were historically formed in the context of national culture. Artistic variations of home are manifested by the images of nest, hearth, roots. They help to understand the laws of the artistic functioning of the deep national-ontological layers of consciousness, convey the national-cultural features, the code of national ethics, and determine the type of cultural hero.

Key words: image, archetype, home, homeland, culture hero, space, ethics.

STRESZCZENIE

NARODOWE ARCHETYPI ARTYSTYCZNE W TWÓRCZOŚCI
PISARZY STOWARZYSZENIA „BIAŁOWIEŻA”

Artykuł został poświęcony narodowym archetypom artystycznym w twórczości pisarzy stowarzyszenia „Białowieża”. Wykazano, że obrazowość ich poezji oparta jest zarówno na ogólnoeuropejskich archetypach pola kulturowego, jak i na narodowych archetypach artystycznych. Specyfika systemu ideowego i artystycznego w utworach przedstawicieli „Białowieży” oparta jest na obrazach ziemi rodzinnej i domu, które powstały w historycznym kontekście kultury narodowej. Twórcze wariacje „domu” są reprezentowane przez obrazy gniazda, ogniska domowego, korzeni. Pozwalają zrozumieć prawa rządzące artystycznym funkcjonowaniem głębokich pokładów świadomości narodowej, wskazują na odmienność narodową i kulturową, opisują kodeks etyczny, warunkują typ bohatera.

Słowa kluczowe: obraz, archetyp, dom, ojczyzna, bohater, przestrzeń, etyka.

Anatol Brusewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.04

Grodzieński Uniwersytet Państwowy

im. Janki Kupały

<https://orcid.org/0000-0002-0007-5147>

Сюррэалістычныя тэндэнцыі ў паэзіі “белавежцаў”

Кожная нацыянальная літаратура, як правіла, складаецца з шэрагу рэгіянальных. І чым больш разнастайнасці ў згаданым шэрагу, тым яскравей і каларытней выглядае вербальнае мастацтва цэлай нацыі. Вядома, рэгіянальныя літаратуры мусяць мець між сабой кропкі судакранання, каб урэшце ўсе “пазлы” склаліся ў адну карціну. Калі ж тыя сувязі па нейкіх прычынах губляюцца, то рэгіянальную літаратуру ў выніку чакаюць самыя розныя наступствы: альбо яна слабее і занепадае, альбо дрэйфуе ў бок чужога культурнага канону і ўтварае своеасаблівы сімбіёз з іншай нацыянальнай літаратурай, альбо можа стацца цалкам самадастатковым, незалежным культурна-мастацкім комплексам з патэнцыялам надрэгіянальнага ўзроўню. Менавіта такім феноменам уяўляецца нам літаратура Беластоцчыны – рэгіёна, які паводле цэлага набору характарыстык з’яўляецца беларускім, але ў той жа час не мае трывалай сувязі (у сілу палітычных і некаторых іншых абставінаў) з іншымі беларускімі рэгіёнамі. Зрэшты, дзякуючы менавіта “адарванасці” ад беларускага мацерыка, беластоцкая літаратура здолела выпрацаваць даволі ўнікальныя, рэдкія для іншых айчынных рэгіёнаў спосабы спасціжэння вербальнай прасторы. Адзін з такіх спосабаў – зварот да сюррэалістычных вобразаў і матываў у паэтычнай творчасці.

Увогуле, сюррэалістычнае мастацтва – вынік і плён шэрагу заходнееўрапейскіх гісторыка-культурных працэсаў, хвалі якіх, вядома, дакаціліся і да нас, аднак страціўшы пры гэтым сваю першапачатко-

вую магутнасць. Прыгадаем, зараджэнне гэтага кірунку пачынаецца ў міжваеннае дваццацігоддзе. Заснавальнікам лічыцца французскі паэт Андрэ Брэтон – аўтар знакамітага “Маніфеста сюррэалізму” (1924). Зрэшты, для ўзнікнення дадзенага феномену яшчэ задоўга да А. Брэтона і яго аднадумцаў (Луі Арагона, Піліпа Супо, Іва Тангі, Поля Элюара і інш.) у Заходняй Еўропе для гэтага была падрыхтаваная шчодрая глеба: творчасць сімвалістаў, дадаістаў, дэкадэнтаў і іншых прадстаўнікоў нерэалістычнага мастацтва.

Літаратуразнаўцы ў адзін голас сцвярджаюць, што *галоўная мэта сюррэалізму – пошук “сапраўднай рэальнасці”, якая выяўляецца праз асабіста-пачуццёвую сферу суб’ектыўнасці, некантралюемую творчасць. У літаратуры (нераважна ў паэзіі) для сюррэалізму характэрна “аўтаматычнае пісьмо” (запіс слоў, вобразаў і фрагментаў маўлення, што ўзнікалі ў выніку спантаннага асацыяцый), адмова ад рыфмы, метрыкі, члянэння на строфы, завершанасці, граматыка-сінтаксічнай і жанрава-кампазіцыйнай арганізацыі*¹.

Вядома, пералічаныя характарыстыкі не даюць магчымасці ахапіць усю разнастайнасць сюррэалістычных эксперыментаў прадстаўнікоў прыгожага пісьменства, аднак гэтага дастаткова для ўсведамлення “аўтаномнасці” беластоцкага літпрацэсу ў кантэксце пошуку “сапраўднай рэальнасці”. Справа ў тым, што тая ж асабіста-пачуццёвая сфера суб’ектыўнасці, згаданая вышэй, праяўляецца ў беларускай рэгіянальнай паэзіі вельмі па-рознаму: літаратары Беластоцчыны паводле гэтага чынніка яшчэ ў часы ўзнікнення літаб’яднання “Белавежа” (канец пяцідзсятых гадоў XX ст.) абагналі сваіх усходніх калег, замяніўшы маналітнае, аднатоннае ліра-эпічнае “МБ” на шматгалоссе асобных лірычных “Я”. Патлумачыць такую сітуацыю можна аглянуўшыся яшчэ на чвэрць стагоддзя назад – у трышцатыя гады, калі ўся Заходняя Беларусь, знаходзячыся ў складзе Польшчы, як і мае быць, цалкам належыць заходняму культурнаму арэалу, у той час як на ўсходзе разарванай краіны *паэтам забараняецца права на асабістую думку, асабісты тон у імя вышэйшай “грамадскай праўды” і “грамадскага абавязку”. Паэтычнае “я”, што ўтрымлівае ў сабе патэнцыял магчымасцей “прыватнага” бачання і адчування свету, востра кляймоецца*². А потым разгортваюцца ўсім вядо-

¹ Е. А. Лявонова, С. У. Пешын, *Сюррэалізм*, Беларуская энцыклапедыя. У 18 т., Мінск 2002, т. 15, с. 331–332.

² Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 9–10.

мыя падзеі: выбухае другая сусветная вайна, далей маем пасляваенны перадзел беларускіх этнічных тэрыторый, у выніку якога беластоцкі рэгіён канчаткова адрываецца, але неўзабаве ажывае ў плане беларускасці і на ўрадлівай еўрапейскай культурнай глебе паўстае літаратурная альтэрнатыва вербальнаму мастацтву “мацерыковай” Беларусі.

Вядома, каб стварыць тое, што мае беларуская літаратура Беластоцчыны, патрабаваліся адпаведныя ўмовы (некаторыя мы згадалі вышэй) і цэлая пляяда арыгінальных творцаў (аднаму-двум пісьменнікам цяжка было б стварыць магутны літаратурны комплекс, а менавіта так выглядае сёння аб’яднанне “Белавежа”). Сярод гэтай пляяды, калі разважаць над сюррэалістычнымі тэндэнцыямі ў паэзіі “белавежцаў”, можна таксама вылучыць не адно яркае імя, але вось з якога аўтара найлепш пачынаць падобныя разважанні? Падказку знаходзім у Яна Чыквіна – хіба найлепшага знаўцы літаратурнага працэсу ў гэтым рэгіёне. Адзін з раздзелаў вядомай кнігі “Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа” прафесар пачынае адразу з цытавання вершаў, а далей піша: *Так арыгінальна ў пяцідзсятых і шасцідзсятых гадах мог пісаць і фармуляваць сваё паэтычнае веравызнанне толькі Яша Бурш, адзін з найбольш цікавых, таленавітых мадэрнісцкіх беларускіх паэтаў у Польшчы*³. Што ж, паэт і мастак Яша Бурш (Янка Анісэровіч) сапраўды з’яўляецца ці не першым “белавежцам”, у творах якога асабіста-пачуццёвая сфера цалкам перакрывае сабой усе ўзроўні мастацка-стваральнай прасторы:

Пішу вершы
каб паўтарыць сябе
навонкі
пішу вершы
каб завязаць кантакт
з сабою
нявыказаным⁴

Працытаваныя радкі (на іх звярнуў увагу і Я. Чыквін) цягнуць ні многа, ні мала на своеасаблівы маніфест, у якім выразна прачытваецца і прызначэнне мастака, і месца мастацтва ў свеце, і роля свету ў мастацтве. Відавочна і тое, што пошук сябе і сваёй “нявыказанасці”, дэклараваны Я. Буршам, у значнай ступені супадае з пошукам

³ Тамсама, с. 123.

⁴ Цыт. паводле: Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія*, с. 123.

“сапраўднай рэальнасці” прадстаўнікамі сюррэалізму. Як супадаюць і іншыя важныя атрыбуты кірунку – адмысловы спосаб складання вершаў, заснаваны на запісу інстынктыўных вобразаў і стыхійных асацыяцый, адмова ад традыцыйнай метрыкі, рыфмы, пунктуацыі:

З тоні долі
 выцягваю будучыя дні
 каб прыгледзецца бліжэй
 расцягнуць свае нервы
 да тонкасці
 нітак шаўкапрада
 ды навіваць
 на катушку цярпення
 каб хапіла завязаць
 за апошні
 пульс сэрца⁵

Гісторыя літаратуры сведчыць, што вельмі рэдка ў свеце вербальнага мастацтва сустракаюцца творцы, якія працуюць у нейкім толькі адным стылі, а іх набытак можна суаднесці выключна з адным накірункам. Бо прыроду натхнення растлумачыць немагчыма, таму творчы працэс, па сутнасці, не падлягае кантролю і канчатковы вынік прадбачыць немагчыма. Ды і літаратары, як правіла, не задумваюцца (прынамсі, не зацыкліваюцца) над прыналежнасцю ўласнай творчасці да пэўных мастацка-эстэтычных плыней, асабліва ў працэсе працы над тэкстамі – пішуць так, як на душу кладзецца, а ўжо потым крытыкі і літаратуразнаўцы сартуюць напісанае, ды раскладваюць па розных палічках. Але вось паэзію Я. Бурша па розных палічках не раскладзеш. І не таму, што паэтычная спадчына прадстаўлена адносна нешматлікімі публікацыямі ў беластоцкай перыёдыцы, ды адзіным аўтарскім зборнікам “Промень думкі” (1964) – справа тут не ў колькасці вершаў, а ў рэдкай цэльнасці творчай паставы першага сярод “белавежцаў” мадэрніста-сюррэаліста.

Сюррэалістычныя творы Я. Бурша, якія не былі ў свой час належным чынам ацэнены непадрахтаным да падобнай літаратуры чытачом, адыгралі між тым станоўчую ролю: сталі своеасаблівым арыенцірам для наступнага пакалення эксперыментатараў. Сярод іх – Надзея Артымовіч, адна з найбольш запамінальных беластоцкіх мадэрністак.

⁵ Я. Бурш, *Вершы*, [у:] *Краса і сіла: Анталогія бел. паэзіі XX ст.*, Мінск 2003, с. 400.

Запамінальная перш за ўсё дзякуючы сюррэалістычнай настраёнасці, якой паэтка паслядоўна насычае сваю творчасць. Кожны яе верш стараецца максімальна адарвацца ад звыклай рэальнасці. Пры гэтым няважна, у чым гэтая рэальнасць увасоблена – у форме твора, у тэматыцы і праблематыцы, альбо ў выбары мастацкіх сродкаў. Па гэтай прычыне чытач, маючы свой “гарызонт чаканняў”, рызыкуе ўвогуле нічога не дачакацца, сутыкнуўшыся з паэзіяй Н. Артымовіч. Бо сутнасць сюррэалістычнага метаду – у разбурэнні падобных гарызонтаў, з чым прадстаўніца “Белавежы” спраўляецца заўсёды толькі на выдатна:

і нічога не адбудзецца
было ёсць будзе і нічога я не знайшла
у кніжках марах жыцці
каб памерці
без слоў без музыкі
у маўчанні як камень
кідаю перадапошні гук
гэта кепскі фон
час⁶

Заканамерная адметнасць сюррэалістычнасці вобразаў Н. Артымовіч грунтуецца перадусім на іх нечаканай парадаксальнасці: амаль кожны яе верш здольны збянтэжыць сваёй непрадказальнасцю, нестандартнасцю асацыятыўнага мыслення аўтара, якое праяўляецца на фоне, здаецца, самых звычайных матываў:

праплыла па вячэрнім небе
Аднакрылая птушка.
Праспяваў за маім акном
Самотны вецер.
Незнаёмы падарыў мне сёння
Дзевяцімесячны каляндар
... без вясны...⁷

Зрэшты, сакрэт такой нязвыклай творчай манеры паэтка спрабуе часам растлумачыць, вядома, на свой, зноў жа вельмі загадкавы, няпросты лад:

⁶ Н. Артымовіч, *Жоўтая музыка*, [online], <http://kamunikat.org/download.php?item=3921-1.html&pubref=3921>, [доступ: 20.05.2018]

⁷ Тамсама, [доступ: 20.05.2018].

з вуліц
 з неба
 з...
 з пекла
 ...і прадчуванняў
 мой верш⁸

Увогуле, каардынаты мастацка-эстэтычнай лакацыі Н. Артымовіч вызначыць даволі цяжка. Праўда, калі ў якасці дадатковых арыенціраў узяць некаторых іншых творцаў, ды пэўныя моманты, звязаныя з удзелам у літаратурным працэсе, то можна крыху праясніць сітуацыю. Адным з такіх важных момантаў, на нашу думку, з’яўляецца запатчаванне ў 1990 годзе Янам Чыквіным кніжнай серыі “Бібліятэка Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа””, у якой першай кнігай быў выдадзены зборнік Н. Артымовіч “Сезон у белых пейзажах”. Наўрад ці заснавальнік серыі кіраваўся ўсяго толькі алфавітным прынцыпам. Канешне, ключавым фактарам стала неардынарная постаць самой паэтки, якая мусіла ўвасобіць адметнасць літаратурнай традыцыі беларускай Беласточчыны, заахоціць да творчага дыялогу ўвесь навакольны свет – блізкі і далёкі. Што ў выніку і адбылося. Варта згадаць хоць бы з’яўленне ў 1994 годзе кнігі “Дзверы”, у якой *паралельна з вершамі Надзеі Артымовіч змяшчаецца і прачытанне іх – маргіналіі паэта Алеся Разанава: удакладняючы тапаграфію вершаў і актывізуючы сэнсы, што тояцца ў іхняй, даволі герметычнай, прасторы, яны ўводзяць вершы ў кантэкст дыялогу*⁹. Цікава, што яшчэ да стварэння згаданай кнігі, паэтка прызнаецца: *Я так баялася // І дзверы зрабіліся сцяной // Я так баялася // І ўсё прайшло*¹⁰. Ізноў маем неадназначную сітуацыю: страх перад узнікненнем сцяны маўчання і непаразумення грунтуецца на ўсведамленні часовасці і абсурднасці з’яўлення на месцы дзвярэй сцяны. А інакш не напісаўся б і верш пад назвай “Беларускія паэты ў Бельску”, вельмі важны для адчування сябе сярод іншых, блізкіх па духу творцаў і для разумення іхняй прысутнасці ва ўласнай творчай прасторы:

⁸ Тамсама, [доступ: 20.05.2018].

⁹ Н. Артымовіч, А. Разанаў, *Дзверы*, Беласток 1994, с. 5.

¹⁰ Н. Артымовіч, *Жоўтая музыка*, [доступ: 20.05.2018].

толькі ў Бельску
можна піць гарбату
сказаў малады паэт Эдзік Мазько
толькі ў Бельску
у маўчанні чытаюцца вершы
сказала васільковая Данута Бічэль
і ты пабачыш
у кожнай птушкі
твой твар
сказаў Алесь Разанаў¹¹

Кампанія ў вышэй працытаваным творы сабралася зусім не выпадковая, бо не бывае ў добрых мастацкіх тэкстах, як і ў жыцці, выпадковых рэчаў. Трох паэтаў, якія прадстаўляюць розныя творчыя пакаленні, розныя мастацка-эстэтычныя традыцыі, збірае (у сябе і ў сабе) чацвёртая паэтка, аб’ядноўваючы так лёгка і чароўна Усход і Запад, Беларусь і Польшчу, экзальтацыю сусветных авангардных тэндэнцый (у тым ліку сюррэалістычных) і адвечны спакой айчыннага традыцыяналізму. У гэтым сумоўі і нараджаецца сапраўднае, чыстае мастацтва,

дзе ціхія вершы
дзе праўдзівая твая лірыка
дзе наша месца глыбокае
дзе нашы сны спакойныя
дзе мы
дзе ты
дзе я¹²

Заўважым, вербальная формула “дзе мы дзе ты дзе я” вельмі дакладна адлюстроўвае сутнасць творчай свядомасці Н. Артымовіч (уменне задаваць пытанні без пыталнікаў, шукаць сваё “ego” сярод іншых “я”, але абстрагавацца ад “мы”, быць для ўсіх і чужой і сваёй у адначасці, ставіць межы, каб тут жа разбураць іх). Зрэшты, гэтая формула падыходзіць і для некаторых іншых “белавежцаў”, схільных да сюррэалістычнай рэфлексіі, увасобленай у паэтычнай форме. Напрыклад, згаданы вышэй даследчык літаратуры, прафесар Я. Чыквін, будучы акрамя ўсяго выдатным паэтам, неаднойчы ў сваіх вершах ажыўляе складана-метафарычныя карціны, у якіх будзённасць зліваецца з дзіўнай рэальнасцю, падобнай на сон:

¹¹ Тамсама, [доступ: 20.05.2018].

¹² Тамсама, [доступ: 20.05.2018].

Даўно нежывы бацька полем ідзе.
Ён арэ.

Ён і плуг.
Ён і скіба раллі, і зерне,
І водсвет далёкага раю.

Вочы, якімі ён глядзіць на свет,
Тыя самыя вочы, што яго сузіраюць¹³.

У пошуках ілюзорнай звышрэальнасці, схаванай па-за звыклым уяўленнем аб прасторы і часе, нярэдка знаходзіцца і лірычная гераіня Галіны Тварановіч, даследуючы парадоксы нутраной і знешняй светабудовы:

Урослыя дзірваны забыцца
тояць у сабе адкрыццё
даляглядаў, сапхнутых часам,
што
праз людзей варагуе з сабою,
а хоча быць пуцявінай,
ветлаю для ўсіх народаў¹⁴.

А ўвогуле, разважаючы над сюррэалістычнымі тэндэнцыямі ў паэзіі прадстаўнікоў Беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа”, варта адзначыць, што многія яго аўтары (Міра Лукша, Лідзія Маліноўская, Юрка Буйнюк, Юстына Каролька і інш.) схільныя да складаных, нерэалістычных спосабаў перадачы ўражанняў ад убачанага. Аднак дадзеную схільнасць не заўсёды мусім адразу ж суадносіць з сюррэалізмам. Напачатку трэба зрабіць вельмі няпростую справу: вызначыць тую хісткую мяжу, за якой скончваецца звычайная (а нават і нязвычайная) паэтызацыя “белавежцамі” ўласнай біяграфіі і пачынаецца пераход у трансцэндэнтнае.

ЛІТАРАТУРА

Artymovič N., *Žoŭtaâ muzyka*, [online]: <http://kamunikat.org/download.php?item=3921-1.html&pubref=3921>. [Артымовіч Н., *Жоўтая музыка*, [online]: <http://kamunikat.org/download.php?item=3921-1.html&pubref=3921>].

¹³ Я. Чыквін, *Адно жыццё*, Беласток 2009, с. 135.

¹⁴ Г. Тварановіч, *Бурштынавы яблык*, Беласток 2010, с. 15.

- Krasa i siła: Antalogiâ belaruskaj paëziï XX st.*, Minsk 2003 [*Краса і сіла: Анталогія беларускай паэзіі XX ст.*, Мінск 2003].
- Lâvonava E. A., Pešyn S. U., *Sûrréalizm, Belarускаâ êncyklapedyâ*. U 18 t., Minsk 2002, t. 15 [Лявонава Е. А., Пешын С. У., *Сюррэалізм, Беларуская энцыклапедыя*. У 18 т., Мінск 2002, т. 15].
- Tvaranovič G., *Burštynavy âblyk*, Belastok 2010 [Тварановіч Г., *Бурштынавы яблык*, Беласток 2010].
- Čykvîn Â., *Dalëkiâ i blizkiâ: Belaruskîâ piš'menniki zamežža*, Belastok 1997 [Чыквін Я., *Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].
- Čykvîn Â., *Adno žyccë*, Belastok 2009. [Чыквін Я., *Адно жыццё*, Беласток 2009].

SUMMARY

SURREALISTIC TRENDS IN THE POETRY OF THE AUTHORS OF
THE «BELAVEZHA» ASSOCIATION

Belarusian literature in Poland is a unique phenomenon resulting from the merging of various cultural and aesthetic traditions, which in turn has established good prospects for surreal experiments. The article discusses individual elements of the surrealist artistic system, which are found in the poems of the authors of the «Belavezha» association.

Key words: Belarusian literature in Poland, Belarusian Literature Association «Belavezha», modernism, surrealism, sphere of subjectivity.

STRESZCZENIE

TENDENCJE SURREALISTYCZNE W POEZJI „BIAŁOWIEŻAN”

Literatura białoruska w Polsce jest zjawiskiem wyjątkowym, wynikającym z połączenia różnych tradycji kulturowych i estetycznych, co z kolei stworzyło dobre perspektywy dla eksperymentów surrealistycznych. Niniejszy artykuł analizuje niektóre elementy surrealistycznego systemu artystycznego spotykane w utworach poetów-„białowieżan”.

Słowa kluczowe: literatura białoruska w Polsce, Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Białowieża”, modernizm, surrealizm, sfera subiektywności.

Światłana Kaladka

DOI: 10.15290/bb.2018.10.05

*Narodowa Akademia Nauk Białorusi**Mińsk*<https://orcid.org/0000-0003-4226-9967>

Духоўная сутнасць эмоцыі ў паэтычным творы: “белавежскі” кантэкст

Перш чым пачаць гаворку пра духоўнасць эмацыянальнай сферы аўтара, адлюстраваную ў творах у вобразах, варта вызначыцца з паняццем духоўнасць. З аднаго боку, духоўнасць у традыцыйным літаратуразнаўстве ў шырокім значэнні асацыіруецца з гуманізмам, чалавекалюбствам, а таксама з вышэйшымі чалавечымі каштоўнасцямі. У больш вузкім значэнні сустракаецца суаднесенасць духоўнасці з рэлігійнасцю, прапаведваннем біблейскіх ісцін, з быццём асобы, якая імкнецца да судакранання з Богам, да трансцэндэнтнага. І адна, і другая трактоўка духоўнасці – розныя ракурсы адной з’явы – духа чалавека. А дух чалавека, дух чалавецтва, дух зямлі – гэта катэгорыі агульнакультурныя, якія звязаны не з жыццём, а з быццём, з ідэнтыфікацыйнымі працэсамі існавання. Як сцвярджае філосаф Андрэ Конт-Спонвіль, *мяжа паміж духоўным і псіхічным досыць празрыстая. Каханне, напрыклад, можа належаць і духоўнаму, і псіхічнаму пачатку. Вера ёсць такі ж аб’ект псіхічнага жыцця, як любы іншы. Але, акрамя таго, вера ёсць духоўны вопыт. Увогуле, можна сказаць так: усё, што належыць да духоўнага жыцця, звязана з псіхікай, але далёка не ўсе праявы псіхікі сутнасць з’явы духоўнасці*¹. Прадмет нашага даследавання – тыя праявы псіхічнага жыцця – канкрэтна эмацыянальнай сферы, якія выступаюць увасабленнем духоўнасці,

¹ Андрэ Конт-Спонвіль, *Філософскі словарь*, Москва 2012, с. 171.

выяўленай праз паэтычнае слова. Эмоцыі таксама могуць несці ў сабе адзнакі ўзвышанага жыцця, асветленага высокай ідэяй, душа-“псіхея” і дух-“spiritus” знаходзяцца ў несупынным узаемадзеянні, і мы паспрабуем гэты тэзіс абгрунтаваць.

Яшчэ ў 1924 годзе ў артыкуле “Развагі пра мастацтва” Б. М. Эйхенбаўм размяжоўваў два віды эмоцый – душэўныя і духоўныя. Сутнасць гэтага размежавання заключалася ў тым, што аўтар укладвае ў твор душэўныя эмоцыі, а пры прачытанні мастацкага твора чытач успрымае пераўтвораныя духоўныя эмоцыі. Безумоўна, гэта тэза патрабуе абгрунтавання. Абапіраючыся на працы Б. М. Эйхенбаўма, ужо ў наш час даследчыца Эні Кэрал прыйшла да наступных высноў:

Душэўная эмоцыя «спачуванне» мае суадносную духоўную эмоцыю, якую мы зазнаем у тэатры. Духоўнае спачуванне адрозніваецца ад душэўнага спачування тым, што мы, не перажываючы самой эмоцыі, разумеем яе. Мастацкая эмоцыя стварае вобраз душэўнай эмоцыі, не выклікаючы яе. Спачуванне, выкліканае пры праглядзе п’есы, павінна адрознівацца ад спачування, якое чалавек адчувае пры няшчасці блізкага. Аўтар трагедыі ні ў якім разе не павінен узрушыць у публіцы душэўную эмоцыю, і толькі тады мастацкі твор дасягае эфекту без прамога ўздзеяння на нашы асабістыя эмоцыі².

Грунтам для разваг даследчыцы становіцца трыяда “аўтар – твор – чытач”. У межах інтэрпрэтацыйных тэхналогій тлумачыцца пераўтварэнне душэўнай эмоцыі ў духоўную. Аднак Эні Кэрал адмаўляе сінхранізацыю – супадзенне аўтарскай і чытацкай эмоцыі, лічыць гэта няправільным аўтарскім ходам, нават бачыць у гэтым яўны перакос. Варта не пагадзіцца з Эні Кэрал, якая імкнецца дыстанцыяваць аўтара і чытача і дае шансы чытачу не раниць душу, напаўняючыся энергіяй, выяўленай у тэксце аўтарскай эмоцыі. Немагчыма быць унутры тэксту і знаходзіцца адначасова на адлегласці ад яго, спасцігаць напісанае ўсёй душэўна-эмацыянальна-мысліцельнай сутнасцю асобы і ў той жа час не прапускаць праз сябе ўкладзеныя ў твор праекцыі, на гэтыя сутнасці скіраваныя. Пры напісанні твора адбываюцца змены ў стане аўтара, які двойчы пражывае адно і тое ж перажыванне – адчуваючы яго сам і фіксуючы яго ў творы мастацкімі сродкамі. Тут можна гаварыць і пра адлегласць паміж гэтымі

² Any Carol, B. M., *Ejchenbaum : la mémoire du siècle, sous la direction de Catherine Depretto*, (in:) *Revue des etudes slaves*, tome 57, fascicule 1, 1985. pp. 137–144.

стадыямі, і пра абсалютнае супадзенне, але важна ўлічыць працэс рэкамбінацыі – калі адбываецца перанос акцэнтаў са знешніх стымуляў на з’явы, якія адбываюцца ўнутры псіхікі. Завершаны твор – гэта не апошняя стадыя мастацкага тварэння, ён становіцца штуршком для перагляду творчых пазіцый, самарэфлексіі аўтара і многага іншага. Адбываюцца змены і ў стане чытача, які ўспрымае твор як праз прызму пададзенага зместу, так і пераасэнсаванага праз уласны досвед, эрудыцыю і г.д. Эні Кэрал сцвярджае, што *толькі ў тых умовах, калі мы вызваліліся ад сваіх душэўных эмоцый, мы можам аддавацца мастацкай, духоўнай эмоцыі самога твора*³. Даволі спрэчная тэза, якая мае алузіі да арыстоцэлеўскага “катарсіса”, але, не прапускаючы твор праз уласны душэўны свет, цяжка су-перажываць, аддавацца твору цалкам, і ў выніку перажыць душэўна-духоўнае ўзрушэнне як вынік уздзеяння духоўнага патэнцыялу эмоцыі твора. Умоўна, у ідэале можна вылучыць дзве стадыі праходжання духоўнай эмоцыі праз успрыманне: першая – эмоцыя думкі твора “сустракаецца” з эмоцыяй чытача і адбываецца душэўны пераварот, які прымушае чытача падключыць усю сваю душэўна-эмацыянальна-мысліцельную сутнасць для яе асэнсавання; другая стадыя – асэнсаваная эмоцыя, ачышчана ад душэўных перажыванняў, узрушэнняў, складаных рэакцый і інш. чытача, якая становіцца часткай духоўнай ідэнтыфікацыі асобы, штуршком для дзеянняў, учынкаў, духоўнай падзей у існаванні.

Эматыўнасць мастацкага твора звязана з перажываннем як псіхічнай якасцю асобы. Безумоўна, дзесяць асноўных, ці базавых, эмоцый, названых К. Ізардам (гнеў, пагарда, агіда, гора-пакута, страх, віна, цікавасць, радасць, сорам, здзіўленне), выступаюць складнікамі эмацыянальнасці любой асобы, у тым ліку і пісьменніка. Адлюстраванне розных эмацыянальных станаў аўтара і яго герояў у працэсе перажывання мастацкімі сродкамі – распаўсюджаны прыём, з дапамогай якога вырашаюцца розныя ідэйна-псіхалагічныя задачы. Аднак эмоцыі ў розных сваіх спалучэннях як *змешаныя эмоцыі* раскрываюцца ў творы праз свае канатацыі і сэнсы, і пры дэкадыфікацыі вобразы мастацкага твора дзякуючы рознай эмацыянальнай падачы выступаюць шматзначнымі. Псіхолаг Ф. Кругер лічыў, што *эмоцыя ўяўляе сабой мацярынскую першааснову іншых відаў псіхічных з’яў і найбольш спрыяльную глебу для іх*⁴. Менавіта перажыванне як псі-

³ Тамсама, с. 139.

⁴ Ф. Кругер, *Сущность эмоционального переживания*, [у:] *Психология эмоций: тексты* / под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер, Москва 1993, с. 119.

хічная з’ява ўбірае ў сябе розныя эмоцыі ці іх змешаныя злучэнні. І такое перажыванне, увасобленае ў паэтычным творы, становіцца не толькі з’явай псіхалагічнага парадку, яно як эматыўны працэс выступае ў якасці рухавіка мастацкай ідэі. Псіхалаг В. К. Вілюнас называе суб’ектыўнае перажыванне «ўніверсальнай анталагічнай асновай псіхічнага ладу»⁵, надаючы яму функцыі духоўнай катэгорыі. Спецыфікай мастацкай творчасці з’яўляецца тое, што аўтар часта раскрывае перажыванне лірычнага “я”/героя, сягаючы ў глыбіні яго духу/душы. У раскрыцці падобных глыбінных перажыванняў эмоцыі варта разглядаць як усвядомленыя/неўсвядомленыя феномены чалавечай псіхікі. Менавіта на гэтым грунце ўзаемазвязі перажывання з эмоцыямі здзяйсняюцца ўсе кагнітыўныя працэсы, скіраваныя да суб’екта творчасці.

Літаратуразнаўчае тлумачэнне эмоцыі ў паэтычным творы будзе няпоўным без звароту да філасофскіх тэорый. У XIX стагоддзі ў навуковы дыскурс філосафаў увайшлі эстэтычныя ацэнкі, меркаванні, перажыванні, эмоцыі. Эстэтычнае разглядалася ў карэляцыі з псіхалогіяй успрымання і пазнаваўчымі працэсамі. У сваёй працы «Крытыка здольнасці разважання» (1790) Э. Кант упершыню разгледзеў эстэтычныя эмоцыі, назваўшы іх меркаваннямі густу, г. зн. эмацыянальнай ацэнкай, выкліканай эстэтычнымі прыхільнасцямі аўтара. “Тое, што падабаецца пры ацэнцы”, ёсць працэсуальнай адзнакай і характарыстыкай ацэнчнай эмоцыі. І як заўважыў В. Я. Халізеў, пры гэтым ацэньванні *эстэтычныя эмоцыі з’яўляюцца, аднак, духоўна зацікаўленымі (светасузіральна і асобасна) у сутнасці прадмета*⁶.

Літаратура заўсёды была звернута да душы і духу чалавека, іх удасканалення, пераўтварэння, ачышчэння і г.д. І эмацыянальнасць аўтара, увасобленая ў вобразах паэзіі, адпавядае гэтым жа задачам: эмоцыя павінна быць у заўсёднай сувязі з асноўнай мэтай творчага акту, галоўнымі тэмай і ідэяй твора, якія павінны мець агульназначнае эстэтычнае значэнне. Выхаваўчая, аксіялагічная, геданістычная, камунікатыўная, пазнаваўчая, эстэтычная, сацыяльна-палітычная і іншыя функцыі літаратуры заўсёды былі скіраваны на шматбаковае фарміраванне Чалавека. У гэтым шматвектарным быцці асобы эмацыянальная сфера з’яўляецца злучальным мастом паміж духам і душой. Вядомы аўстрыйскі псіхалаг, псіхатэрапеўт Альфрыд Лэнгле пісаў:

⁵ В. К. Виллюнас, *Психологические механизмы мотивации человека*, Москва 1990, с. 220.

⁶ В. Е. Хализев, *Теория литературы*, Москва 1999, с. 24.

Унутраная згода жыць непасрэдна звязана з эмацыянальнасцю, па-першае, таму што эмоцыі дазваляюць імгненна спрасціць успрыманае, пакінуўшы ў карціне галоўнае (дзіўная здольнасць эмоцый, якая ў значнай ступені дапамагае нам выжываць), па-другое, яны сапраўды і імгненна паказваюць на рэальную значнасць той ці іншай падзеі. Калі мы падобным чынам апісваем уклад эмацыянальнасці ў экзістэнцыю, мы, тым самым, вызначаем месца эмоцый у антрапалагічнай карціне, а таксама паказваем на экзістэнцыяльную задачу эмоцый – дзякуючы ім чалавек з проста існуючага ператвараецца ў таго, які жыве⁷.

Эмоцыя → эмацыянальнасць → пазнанне → экзістэнцыя → антрапалогія – менавіта такім чынам акрэслівае Альфрыд Лэнгле ўключанасць эмоцыі ў існаванне чалавека, надаючы ёй першасныя *экзістэнцыянальныя функцыі*. Сваю трактоўку экзістэнцыяльна-аналітычнай тэорыі эмацыянальнасці вучоны падмацоўвае вынікамі нейрабіялагічных клінічных даследаванняў, якія пацвердзілі ўдзяенне эмацыянальнага жыцця асобы на якасць існавання. Калі гаварыць абагулена, у працах Альфрыда Лэнгле Чалавек Эмацыянальны супрацьпастаўляецца Чалавеку “Экзістенцірующему” (у якога на першым месцы стаіць пошук сябе), пры гэтым яны становяцца ўвасабленнем двух розных адносін да свету і сябе, і адпаведна – транслятарамі розных моў існавання. Абапіраючыся на несумненна доказную тэзу Альфрыда Лэнгле, што эмацыянальнасць *істотны канстытутыўны элемент экзістэнцыі, яна злучае экзістэнцыю з вітальным і псіхічным жыццём* (vital and psychical life) і замацоўвае экзістэнцыю ў жыцці або, наадварот, жыццё ў экзістэнцыі⁸, варта акцэнтаваць увагу на вектары экзістэнцыяльнай скіраванасці эмацыянальнасці.

У літаратуры рэпрэзентуецца аб’ектыўны і глыбінны погляд на свет, фарміруецца іерархія духоўных каштоўнасцей, характэрных той ці іншай нацыі. І ў гэтых працэсах катэгорыя эматыўнасці з’яўляецца важным кампанентам. Эмацыянальнасць звязана з душой аўтара і ўменнем яе раскрываць для іншага праз мастацкі твор, яна мае сувязь з прыроднай субстанцыянальнай асновай асобы. *У чалавеку ўсё рухаецца эмоцыямі, у тым ліку яго крэатыўнае мысленне, яго аксіялагічныя паводзіны, усе яго вербальныя рэфлексіі, у тым ліку і эмацыянальныя*, – заключае лінгвіст В. І. Шахоўскі. А эматыўнасць у мастацкім творы зарыентавана таксама на духоўную субстанцыю асобы.

⁷ Альфрыд Лэнгле, *Экзістэнцыяльна-аналітычнае разуменне эмоцыянальнасці: тэорыя і практыка*, “Национальный психологический журнал” 2015, № 1(17), с. 28.

⁸ Тамсама.

Разгледзім у сувязі з гэтай тэмай верш Яна Чыквіна “За тым мурам”, напісаны ў 1995 годзе:

Ведаю, ведаю – свет быў перада мною!
 Але й ведаю, што ён існуе са мною, ува мне і праз мяне
 ды будзе – калі мяне не стане.
 І ведаю – верай – што раней не было мяне такога,
 што Жыццём к жыццю пакліканы, пэўна, цалкам выпадкова
 з ланцуга арганікі, невядома як доўгага.

І хтосьці даў мне разуменне сябе і свету,
 і патрэбу будавання сэнсу для *вялога і малікага*,
 і каб ведаў, што Жыццё – хоць вечнае – для мяне
 не вечнае. Яно сталася тут, на гэтай планеце, знічам
 у парыве таемным чагосьці да нечага таямнічага
 і, споўніўшы сваё прызначэнне, жыццяў не пытаючы,
 перацячэ праз усё вядома жывое і род чалавечы
 і станецца формай, відавочна, яшчэ больш дзівосна-магічнай –
 Але ўжо там, за тым мурам, адкуль ні Слова, ні Рух нас не паклічуць!⁹

Аўтар (у вершы прысутнічае менавіта аўтар, а не лірычны герой, які выяўляецца ў дзеяслоўных формах і асабовых займенніках у форме 1-ай асобы) апеллюе да мысліцельных працэсаў (ведаю), да пазнання жыцця ва ўсіх яго праяўленнях дзеля самаідэнтыфікацыі і самапазнання. Рацыё ў аснове філасофскага разважання пра жыццё, асэнсавання яго нібы у трох часавых вымярэннях – мінулага, цяперашняга і будучага часу. Прычым Ян Чыквін філасофствуе не пра ўласнае існаванне ў падзеях, а абстрагуецца ад матэрыяльнага свету, узнімаецца над ім, “упісваючы” сваё жыццё ў Быццё існага (у Я. Чыквіна *Жыццём к жыццю пакліканы*). Самаўсведамленне нібы праходзіць па некалькіх прыступках: з “выпадковасці” з’яўлення на свет (пры гэтым эмацыянальны фактар уваходзіць у самаацэнку), з нечаканасці адкрыцця ў сабе таленту разумець сябе і свет аўтар прыходзіць да вызначэння ўласнай ролі ў жыцці – *будаваць сэнсы для вялога і малікага*. За быццам гульнёй у словы “вялы і малікі” – бачыцца шматзначны паэтычны ход: зафіксаваць узаемапераходы з’яў за кошт словаўтваральных працэсаў. Сапраўды, у нашым жыцці вялікае ў пэўных сітуацыях пераўтвараецца ў малое, а малое пры пэўных умовах набывае значнасць вялікага. Пераўтвораныя словы – вялы і малікі – з’яўляюцца эматыўнымі цэнтрамі твора, праз прызму гэтых пераўтварэнняў аўтар

⁹ Я. Чыквін, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009, с. 197.

глядзіць на свет, на ўласнае жыццё. Экзістэнцыяльны парадокс і трагедыя чалавека ў тым, што ён павінен ствараць сваім жыццём сэнсы, аддавацца ўсёй істотай пакліканню, валодаючы інфармацыяй аб канечнасці ўласнага існавання (*Жыццё – хоць вечнае – для мяне не вечнае*). Кожны чалавек – гэта асобнае прызначэнне, роля, якія ён павінен выканаць да канца. У аўтара пазітыўны розум, ён не перажывае экзістэнцыяльнага крызісу з-за эмацыянальнага напружання паміж веданнем і верай, таму яго жыццё і *там, за тым мурам* абавязкова набудзе форму *яшчэ больш дзівосна-магічную*. У вершы не сустрэнем слоў дух, духоўнасць, аднак менавіта дух як вышэйшая здольнасць чалавека, якая дазваляе яму стаць суб'ектам асобнага самавызначэння, асэнсаванага ператварэння рэчаіснасці, кіруе мастацкімі сэнсамі твора. Эматыўнасць тэксту прадвызначаюць паўторы (ведаю, мяне, жыццё, свет, вечнае), якія паўстаюць дамінантамі ў эмацыянальным аўтарскім выказванні. А таксама сінтаксічныя канструкцыі, у якіх сустракаюцца інверсія, пераносы радкоў, чаргаванне кароткіх і доўгіх сказаў, наяўнасць працяжнікаў на месцы адсутных членаў сказа, розныя па памеры строфы і інш., якія канстатуюць хваляванне аўтара, перарывістасць дыхання пры выказванні, эмацыянальную ўзбуджанасць. Эмоцыі, такім чынам, суправаджаюць філасофскія развагі Яна Чыквіна, узмацняючы іх уздзеянне на чытача, акцэнтуючы ўвагу на самым важным, істотным для аўтара, а таму паўстаюць рэгулятарамі самаідэнтыфікацыйных працэсаў.

Сёння не паўстае пытання, ці могуць разнастайныя эмацыянальныя перажыванні стаць тым багажом, з якім аўтар рушыць у свет мастацкай творчасці. Псіхалагаў, філосафаў, літаратуразнаўцаў турбуе ў большай ступені пытанне змястоўнасці гэтых эмоцый, напоўненасці пераўтваральнай энергетыкай. Арыентуючыся на палажэнне, выказанае яшчэ М. Бахціным, што *творчасць – гэта першапачаткова кагнітыўна-дыялагічная актыўнасць суб'екта*¹⁰, аўтару варта помніць пра адказнасць за тых, на каго скіраваны энергетычны паток эмоцый, пра наступствы, якія чакаюць чытача пасля судакранання з гэтай сілай.

У даследаванні “Філасофская антрапалогія” П. Шульц імкнецца данесці думку, што *эматыўнасць звязана з духоўнасцю непасрэдна: звычайна псіхалогія і антрапалогія праводзяць адрозненне паміж цялеснасцю, пачуццёвасцю і духоўнасцю чалавека (...)* *Псіхічная плынь*

¹⁰ М. М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Москва 1979, с. 132.

эматыўнасці цячэ быццам бы паміж цялеснасцю і духоўнасцю, не аддзяляючыся ад іх, хутчэй, яна нейкім чынам набліжаецца да іх і аб'ядноўвае іх. З гэтага відаць, што мы не маем намеру атаясамліваць эматыўнасць са здольнасцю адчуваць¹¹. Нам імпануе думка П. Шульца аб тым, што выразнасць дзеянняў чалавека зыходзіць з яго эматыўнасці, напоўненасці эмоцыямі. На ўзроўні адкрыцця намі ўспрымаецца яго тэза пра сувязь эмоцыі з трансцэдэнтнасцю асобы: *Гэты эматыўны рэзананс у чалавеку, яго якасці і сіла, што з'яўляюцца цалкам індывідуальнымі, па-свойму вызначаюць якасць і сілу трансцэндэнтнасці асобы і ў кожным выпадку ствараюць яе аснову ў чалавеку*¹². І яго развагі пра прарыў асобы да новага анталогічнага ўзроўню і выхад за межы чалавечага існавання, пра шлях да вышэйшай рэальнасці і Абсалюту звязаны з пачуццёва-эмацыянальнай сферай чалавека, прычынна-выніковай узаемаабумоўленасцю эмоцый і пачуццяў, звернутых да духоўнасці, што адлюстравана ў вершы Яна Чыквіна “За тым мурам”.

У сучасных псіхалагічных даследаваннях актуалізуецца тэзіс: *думка не перадаецца, а толькі ўзбуджаецца праз слова*, – што напрамую звязана з эмацыянальным светам асобы, са здольнасцю правільна эмацыянальна адрэагаваць на атрыманую інфармацыю, а затым яе асэнсаваць. Дзеяслоў “узбуджаецца” ўбірае ў сябе ўвесь спектр эмацыянальных рэакцый. Псіхалагі імкнецца патлумачыць непарыўную сувязь мыслення і эмацыянальнага стану асобы праз змест і формы выказанага слова. У нашым выпадку напісанае слова мае яшчэ больш магчымасцей уздзеяння на эмоцыі чытача, таму што валодае *камбінацыйнай амбівалентнасцю* – здольнасцю ў розных камбінацыях і кантэкстах выступаць у сваёй дваістасці прамога і пераноснага значэння, а то і палярнасці розных сэнсаў. Гэтыя магчымасці слова дазваляюць інтэнсіфікаваць адныя эмоцыі чытача і “прытупіць” іншыя. **І толькі такая думка знаходзіць свайго адрасата, якая, прапушчанае праз яго эмацыянальныя рэгулятары, трапляе на ўзровень асэнсавання, а затым і ўздзеяння на свет асобы.** Прааналізуем, як “узбуджаецца” думка ў вершы Галіны Тварановіч “***Якою мушчу быць”, напісаным у 1990 годзе.

¹¹ П. Шульц, *Філасофская антропалогія. Введзенне для изучаючых псіхалогію*, Новосибирск 1996, с. 62.

¹² Тамсама, с. 64.

Якою мушу быць,
каб не здарожыцца раней часу
і не спазніцца на сустрэчу з сабою?

Што мушу рабіць,
каб спраўдзіць наканаванае ад веку,
ды не забытаць свой лёс,
а Спатканнем шлях зямны завершыць?

Маўклівы прастор. Цішыня.
Зялёныя парасткі Надзеі¹³.

У вершы Галіны Тварановіч, як і ў вершы Яна Чыквіна, уздымаецца важная праблема самаідэнтыфікацыі асобы. Але калі Ян Чыквін разглядае экзістэнцыю асобы ў маштабе агульначалавечага, быццёвага асэнсаванага, яго дух акцэнтуюць аб'ектыўную значнасць свайго зместу, то ў вершы Галіны Тварановіч аўтар нібы ўзіраецца ў самую сябе, імкнецца разгледзець сябе існую, сапраўдную, тую, якой яна павінна прайсці свой шлях. *Не спазніцца на сустрэчу з сабою* – экстрапаліруецца хутчэй не на дух, а на душу з яе стыхій эмацыянальных перажыванняў. Сузіранне (якою мушу быць) і вызначэнне сэнсаў, якімі могуць прадвызначацца дзеянні (што мушу рабіць) – на гэтых асновах будуюцца экзістэнцыяльная сутнасць верша Галіны Тварановіч. У параўнанні з творам Яна Чыквіна, у якім дух аўтара моцны, цвёрды, а мысліцельныя працэсы ўзаемазвязаны з разумовым сузіраннем уласнага акрэслівання як асобы, у творы Галіны Тварановіч уключаюцца ў развагі чыста па-жаночы эмацыянальныя непакой, хваляванне, перажыванне (каб не здарожыцца, каб спраўдзіць наканаванае ад веку, каб не забытаць свой лёс). Злучнік *каб* у па-мастацку агучаных рытарычных пытаннях да самой сябе ўказвае на наяўнасць пэўных умоў самаздзяйснення. Сустрэча з сабою і праходжанне зямнога шляху ў адзінай правільнай абранай духоўнай іпастасі – гэта і ёсць галоўная ўмова экзістэнцыі гераіні. Асоба не можа быць Духоўнай без Бога – пра гэта ўся творчасць Галіны Тварановіч. Гэта духоўнасць трансцэндэнтнасці, малітвы, веры, надзеі, любові, без якіх існаванне ў зямным канечным свеце не мела б сэнсу. Апошнія два радкі верша знакавыя ў акрэсліванні праекцый асобы ў будучыню. Гераіня імкнулася пабудаваць дыялог з Усявышнім, аднак у выніку здабывае Сусвет з яго бясконцасцю і маўчаннем. Але... апошні радок цалкам эматыўны, у ім зялёным колерам абудзілася Надзея на атрыманне адказаў на свае пытанні. Зялёны

¹³ Г. Тварановіч, *Бурштынавы яблыкі*, Беласток 2010, с. 78.

парастак слова паміж чорна-белымі балючымі рэфлексійнымі словамі ажыўляльным акордам надзеі эмацыянальна загучаў у фінале твора. Духоўныя сілы ў асобе мацуюць душэўныя і дапамагаюць жыць – да гэтых высноў прыводзіць нас творчасць Галіны Тварановіч.

Эмацыянальны свет асобы – гэта і ёсць першакрыніца творчага пачатку. Эмацыянальная ўключанасць асобы пісьменніка ў свет выступае ўмовай назапашвання і канцэнтрацыі чалавечых перажыванняў, пра якія яму хочацца гаварыць. Праявы пачуццяў, іх *пазнавальная скіраванасць* (П. Шульц), а таксама факт іх пранікнення ў святomasць фарміруюць у кожным пісьменніку яго індывідуальную здольнасць адчуваць і перадаваць гэтыя адчуванні праз мастацкія вобразы. Здольнасць адчуваць, інтуітыўна спасцігаць каштоўнасці жыцця – перадумова эмацыянальнасці асобы, а вось уменне перадаць усю гаму адчуванняў у іх паўнаце і канцэнтраванай ёмістасці як каштоўнасць жыцця – гэта ўжо перадумова таленту. І гэтымі працэсамі рухаюць эмоцыі.

Высновы: у мастацкай творчасці эмоцыі характарызуюцца як духоўныя пры ўмове іх увасаблення ў творы з высокай духоўнай тэматыкай і праблематыкай. Духоўная эмоцыя звязана з чысцінёй намераў, з дабраторнымі памкненнямі, са шчырымі і светлымі пачуццямі аўтара. У першую чаргу эмоцыі і пачуцці як духоўныя феномены выяўляюцца ў паэзіі, у якой прэвалюе біблейская тэматыка, прысутнічае размова аўтара з Богам, абазначана трансцэдэнтная скіраванасць памкненняў у вечнасць. Эмацыянальнае прадчуванне сустрэчы з Богам часта становіцца зместам духоўнай споведзі. Эмоцыі душы, звязаныя з верай у Бога, называюцца духоўнымі. У свецкай літаратуры духоўнасць эмоцый абумоўлена духоўным пазнаннем законаў жыцця. У творчасці любога аўтара ёсць вершы, у якіх ён акрэслівае свае прыярытэты ў выбары стратэгіі існавання, адлюстроўвае іерархію ў сваёй сістэме духоўных каштоўнасцей. У такой паэзіі духоўныя эмоцыі і пачуцці паяднаны з думкай, пазнаннем, самаасэнсаваннем, насычаны энергетыкай іншага парадку – “духоўнасцю духу”, да якой аўтар прыйшоў / да якой імкнецца яго душа / якую ён успрымае ў якасці ідэальнай рэальнасці існавання і г.д. Духоўнае пазнанне адлюстравана ў творы праз перажыванне, рэфлексію, медытацыю, у аснове раскрыцця ідэі твора паўстае ўспрыманне сэрцам, адчуванне душой. Феномен духоўнай эмоцыі неабходна вывучаць праз філасофскі, сацыяльна-маральны, рэлігійны, культурна-гістарычны аспекты дзеля атрымання аб’ектыўнай ацэнкі твора. Сэнсавое напаўненне галоўнага кода духоўнай эмоцыі павінна быць суаднесена з духоўным

сэнсам усёй культуры, толькі пры такой умове мы можам сцвярджаць наяўнасць у аўтарскім самавыяўленні духоўных арыенціраў. Духоўны сэнс аўтарскага выказвання/яў арганізоўвае тэкст, эмацыянальнасць пры гэтым прырошчваецца да духоўных сэнсаў твора ў якасці пазнаваўчай устаноўкі іх спасціжэння, вербалізацыі, вытлумачэння і інш. Эмоцыя актывізуе аўтарскія інтэнцыі ў стварэнні-паўтарэнні праз вобразы паэзіі духоўных сэнсаў вечнасці. Духоўны сэнс твора, падсвечаны рознымі эмоцыямі, прачытваецца з дапамогай розных культурных, нацыянальных, гістарычных і іншых кодаў. Але менавіта гэтыя розныя эмоцыі ўздзейнічаюць на інтэрпрэтацыю ўвасобленага ў ідэі твора вечнага праз зменлівае, рухомае. Ці інакш, эмоцыя актывізуе застылыя сэнсы вечных вобразаў паэзіі. Сутнасны, глыбінны духоўны сэнс чалавечага існавання наноў рэканструіруецца ў розных творах, і ў гэтых творчых працэсах варта ўлічваць шматслойнасць падтэксту, шматпланакасць зместу і шматзначнасць эматыўнага значэння / эматыўнай канатацыі вобразнага слова, якія ў сукупнасці працуюць на феномен духоўнасці мастацкага тэксту.

L I T E R A T U R A

- Bakhtin M. M., *Estetika slovesnogo tvorchestva*, Moskva 1979 [Бахтин М. М., *Эстетика словесного творчества*, Москва 1979].
- Carol Any, Èjxenbaum B. M.: *la mémoire du siècle, sous la direction de Catherine Depretto*, (in:) *Revue des etudes slaves*, tome 57, fascicule 1, 1985.
- Khalizev V. Ye., *Teoriya literatury*, Moskva 1999 [Хализев В. Е., *Теория литературы*, Москва 1999].
- Kont-Sponvil' A., *Filosofskiy slovar'*, Moskva 2012 [Конт-Спонвиль А., *Философский словарь*, Москва 2012].
- Kryuger F., *Sushchnost' emotsional'nogo perezhivaniya*, [v:] *Psikhologiya emotsiy: teksty / pod red. V. K. Vilyunasa, YU. B. Gippenreyter*, Moskva 1993 [Крюгер Ф., *Сущность эмоционального переживания*, [в:] *Психология эмоций: тексты / под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер*, Москва 1993].
- Lengle Al'frid, *Ekzistentsial'no-analiticheskoye ponimaniye emotsional'nosti: teoriya i praktika*, "Natsional'nyu psikhologicheskii zhurnal" 2015, № 1(17) [Лэнгле Альфрид, *Экзистенциально-аналитическое понимание эмоциональности: теория и практика*, "Национальный психологический журнал" 2015, № 1(17)].
- Ўквін Я., *Adno žyccio. Vybranaje*, Bielastok 2009 [Чыквін Я., *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009].

- Shul'ts P., *Filosofskaya antropologiya. Vvedeniye dlya izuchayushchikh psikhologii*, Novosibirsk 1996 [Шульц П., *Философская антропология. Введение для изучающих психологию*, Новосибирск 1996].
- Tvaranovič H., *Burštynavy jablyk*, Bielastok 2010 [Тварановіч Г., *Бурштынавы яблык*, Беласток 2010].
- Vilyunas V. K., *Psikhologicheskiye mekhanizmy motivatsii cheloveka*, Moskva 1990 [Вилюнас В. К., *Психологические механизмы мотивации человека*, Москва 1990].

S U M M A R Y

SPIRITUAL ESSENCE OF EMOTIONS IN POETRY

The article deals with the relationship between emotions and inspiration with artistic fantasy, and also determines its impact on the process of the birth of poetic work. The spiritual essence of emotions is an important constant in the author's artistic world. The relationship between emotions and sensual – spiritual spheres of a person's life is defined. The connection between emotions and cognition, motivation of activity, transcendence is proved. The specificity of revealing emotions in the poetic works of Jan Czykwin and Halina Twaranowicz, ways of disclosing the spiritual essence of emotions in their poems are analyzed. The researcher comes to the conclusion that an author's emotional sphere in the emergence of a creative idea and its realization in an artistic text play an important role.

Key words: emotion, emotive, emotivity, poetic text, cognition, spirituality.

S T R E S Z C Z E N I E

DUCHOWA ISTOTA EMOCJI W UTWORZE POETYCKIM

W artykule omówiono związki między emocjami a natchnieniem i artystyczną fantazją. Wskazano także na ich wpływ na proces powstawania utworu. Duchowa istota emocji jest ważną stałą w artystycznym świecie autora. Omówiono także relacje między emocjami a uczuciową i duchową sferą życia ludzkiego, oraz związek emocji z poznaniem, motywacją i transcendencją. Przeprowadzono analizę specyfiki ukazywania emocji w utworach J. Czykwina i H. Twaranowicz. Autor artykułu formułuje wniosek, że sfera emocjonalna w pojawieniu się twórczej myśli i jej wyrażenie w tekście pełnią ważną rolę.

Słowa kluczowe: emocje, emocjonalny, emocjonalność, tekst poetycki, poznanie, duchowość.

Halina Tyczko

DOI: 10.15290/bb.2018.10.06

*Białoruski Uniwersytet Państwowy
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0002-9379-924X>

Архетып дому як увасабленне вобразу Айчыны ў творчасці Яна Чыквіна

Паняцце “архетып” як праява калектыўнага падсвядомага або *аб’ектыўнай душы* (К.Г. Юнг) – адна з літаратурных з’яў, якія найвыразней выяўляюць глыбінныя інтэнцыі мастака-творцы. У свой час Юнг падкрэсліваў, што архетып ёсць *нейсвядомлены змест, што змяняецца, становіцца ўсвядомленым і ўспрынятым; змены ў ім адбываюцца пад уплывам той індывідуальнай свядомасці, на паверхні якой ён узнікае*¹. Навуковец адзначаў комплексны характар гэтай з’явы, вылучаючы сярод іншых такія яе рысы, як *непарыўную сувязь з міфалогіяй, бясконцую разнастайнасць праяў*².

Беларуская паэзія, як і паэзія іншых народаў свету, вызначаецца наяўнасцю шматлікіх агульных архетыпаў: дому, чужынца, мяжы, трансфармацыі, ахвярнасці і інш. Для сучаснай паэзіі характэрнай рысай становіцца камбінаванне архетыпаў, суіснаванне некалькіх у мастацкай прасторы аднаго твора, што значна ўзбагачае яго выяўленча экспрэсіўны змест. Так у многім адбываецца і ў паэтычных творах Яна Чыквіна, дзе часта назіраецца, што адзін архетып з’яўляецца сродкам акцэнтацыі іншага, і ў той жа час сам паглыбляецца яго коштам. Вылучэнне і даследаванне асноўных архетыпаў нават у твор-

¹ К.Г. Юнг, *Об архетипах коллективного бессознательного*, [в:] *Архетип и символ*, пер. А.М. Руткевича, Москва 1991, с. 99.

² К.Г. Юнг, *Душа и миф. Шесть архетипов*, Москва: АСТ, Минск: Харвест 2005, с. 141.

часці аднаго аўтара – з ’ва складаная і працаёмкая, якая патрабуе грунтоўнага і аб’ёмнага падыходу. Разам з тым, на нашу думку, архетып дому ў агульнай сістэме ўніверсальных архетыпаў займае вядучае месца, выступаючы своеасаблівым сэнсава-эмацыянальным цэнтрам Тут-быцця нацыі, і ў той жа час ён пастаянна перасякаецца з іншымі архетыпнымі вобразамі, ствараючы непарыўную мастацкую цэласнасць.

Вобраз дому ў творчасці Я. Чыквіна канцэптуальна шматгранны, эмацыянальна і сэнсава ўзбагачаны анталагічна змястоўнай напоўненасцю. Дом для паэта – гэта найперш космас Тут-быцця чалавека ў кантэксце антыноміі быцця-небыцця, рэальнага і трансцэдэнтнага светаў:

Свет наш – родная зямля!
 Поле, лес, рака, дарога,
 Па якой вядзе нябачная рука
 І стаяць на варце абярогі

Бачыць свет, жывы і каляровы,
 Як мы з мамай сцежкаю ідзём –
 Нам адсюль ваколіц дах відзён,
 Краявіды нашай, чалавечай долі.

Разлівае дзень маўклівае святло,
 А нябёсы – чысціню трывогі...
 Смерці анідзе нікай не было,
 А была ў жыццё вялікая дарога –
 Пад адкрытым небам
 ў свеце Пталамея³.

У тэкстах падобнага плану, дзе гаворка ідзе найперш пра вечнасць Сусвету і часовасць чалавека на зямлі, пра анталагічныя канстанты быцця, часта выкарыстоўваецца спалучэнне архетыпаў трансфармацыі і мяжы, калі духоўна-часовае перамяненне лірычнага героя вызначае падзел паміж мінулым і сучаснасцю, сучасным і будучым, як у агульна-гістарычным, так і ў прыватна-індывідуальным плане. Само па сабе змяное жыццё чалавека, народа, нацыі з’яўляецца прыкладам непазбежнай духоўнай і фізічнай трансфармацыі, якая паслядоўна вядзе яго да жаданай мэты – перамогі добра і справядлівасці:

³ Ян Чыквін, *Здарылася быць. Лірыка. Проза*, Беласток 2015, с. 82. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Нас мала. Ды гэта не значыць,
Што мы анічога не варты
Нас крыўдзяць. І гэта мы бачым,
Ды ў гэтым змаганні, не йначай,
Мацнее наш дух непераможна ўпарты.

Мы не згубіліся ў дзеях,
За намі сцягі слаўных вояў,
Над намі іх неба гісторыі.
Той шлях і цяпер нас вядзе.
З веку ў век. І з намі надзея (83).

Спалучэнне некалькіх архетыпаў уласціва тэкстам Я. Чыквіна рознай тэматычнай скіраванасці, але найбольш яскрава выяўляецца ў вершах, першаснай асновай якіх выступае штодзённы побыт чалавека, навакольная рэчаіснасць, прадстаўленая ў традыцыйных ландшафтна-прыродных краявідах, абрадава-рытуальных праявах жыцця (вершы “Пеўні Гайнаўкі”, “Запрашаю ў Бельск”, “Дзеці ў альтанцы п’юць гарабату...” і інш).

Паэзія Я. Чыквіна, як і кожны сапраўдны мастацкі твор, увабляе ўнікальны духоўны вопыт, нацыянальна-культурны код свайго народа. І найперш гэта адбываецца шляхам выкарыстання архетыпных вобразаў і матываў, уласцівых для беларускай культуры. Унікальнасць айчыннай літаратуры выяўляецца ў адлюстраванні анталагічных асноў нацыянальнай свядомасці праз прызму рэчыўнай, матэрыяльна-вобмацкавай рэчаіснасці. Нацыянальны вобраз свету, узноўлены беларускай класікай, і ў сучаснай паэзіі ўплывае на аўтарскае мадэляванне свету. Гаворка ідзе пра гісторыка-культурныя канстанты быцця беларускай нацыі, якія ў творчасці Я. Чыквіна набываюць сваю спецыфічную інтэрпрэтацыю:

Вецер хістае дрэва,
дрэва хістае аўсянак,
аўсянкі складаюць песні
пра дрэва, што іх калыша,

А на двары нядзеля,
голос яе звонка-весні,
яна нам дарогу піша,
як паэму змагання.

Ў тым шуме і кліках нішчымных
ёсць водгук вечнага ткання,
якое кладзецца дазвання
ў высокае дрэва айчыны (6).

У гэтай разгорнутай метафары выразна чытаюцца адсылкі да нацыянальна-знакавага вобразу раскіданага гнязда (адной з інтэрпрэтацый архетыпу беларускага дому). Аднак сфера мастацкай змястоўнасці тэксту, апрача лакальнага, убірае ў сябе і глыбінны ўніверсальны падтэкст (вобраз нядзелі – як сіноніма хрысціянскага ўваскрашэння, непадкупнай і мудрай вечнасці, якая прадвызначае шляхі народаў і паасобных людзей да спрадвечных ідэалаў свабоды і роўнасці).

Несучы ў сабе кодавыя, сутнасныя прыкметы нацыянальнага светабачання, архетып дому ў творчасці Я. Чыквіна апелюе да вобразу малой бацькаўшчыны, якая, паводле вызначэння У. Конана, стала ўніверсальным *беларускім мастацкім архетыпам*⁴. Усведамленне беларускай этнічна-нацыянальнай ідэнтычнасці адбываецца праз сакральную духоўную еднасць, непарыўную спалучанасць з роднай зямлёй, мясцінай, якая цябе нарадзіла і дзе ты ўзрастаў як асоба, сын і патрыёт свайго роднага краю, сваёй Айчыны. Гэтая адметная рыса ледзь не на падсвядомым узроўні выяўлялася і ў старадаўніх тэкстах нацыянальнага фальклору, адкрыта заяўлена ў прадмовах Скарыны, творах Адама Міцкевіча, Якуба Коласа і Янкі Купалы, Максіма Багдановіча і ўсіх беларускіх класікаў і сучасных творцаў. Вобраз малой радзімы ў творчасці Я. Чыквіна можа быць пачуццёва-канкрэтным, адлюстроўваць рэаліі пэўнай гістарычнай эпохі:

У старым Бельску, дзе хвіліны
стаюцца доўгім лёсам чалавечым,
а лёс – кволаю адной хвілінкай,
дзе даўно жывуць цені Блока і Рыльке
і дзе бываў юны Адам Міцкевіч,
адкрыты людзям тутэйшым ды іхнім марам,
з кнігай пад пахай пра янычара –
У старым Бельску, нават і пад ляхам,
шляхі крыжуюцца сваім адметным шляхам (9).

Аднак той жа вобраз малой бацькаўшчыны, насычаны побытавай зрокава-асязальнай канкрэтыкай, можа быць абагулена-абстрактным, калі паасобныя малюнкi і дэталі – толькі асацыятыўны фон для стварэння эмацыянальна-псіхалагічнага філасофскага падтэксту:

⁴ Ул. Конан, *Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі і паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу*, (у:) *Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў*, матэрыялы Міжнар. навук. канф., Маладзечна, 19–20 жніўня 1992, Мінск 1993, с. 24.

У гэтай змарнелай хаціне,
 Дзе ў вокнах цвілі алоэсы
 А мак на сталі з карзіны
 Ад сталых рухаў бявення
 Сыпаўся нехаця ў шчыліны крэсел,
 Бы там сабе знайшоўшы збавенне.
 Стаяла руская печ, а на печы,
 Ад якой ішла цеплыня па хаце,
 Пад дзяружкаю сохла жыта. (...)

А нехта хадзіў па пакоях,
 Сам нябачны для вока,
 Нібыта ішоў па свеце сваім адзіным,
 Дзе зноў, бы ў каўчэгу Ноя,
 Жывыя істоты зышліся па двое,
 Каб ім са свету не згінучь (123).

У сучаснай беларускай паэзіі архетып дому выступае, з аднаго боку, – дом як сям'я і сваяцкія повязі, а з другога – дом як радзіма, нацыя. Адметнасцю твораў Я. Чыквіна з'яўляецца міфалагізацыя штодзённага побыту, насычанасць тэксту анталагічнымі і антрапалагічнымі вобразамі і сімваламі, што накладвае пэўны адбітак на чытацкае ўспрыманне тэксту, актывізуе спецыфічны кантэкст пры ўспрыманні асноўных архетыпаў, у тым ліку і архетыпу дому. Так у прыведзеным вышэй фрагменце паэтычнага тэксту прасочваецца анталагічна-знакавы асацыятыўны ланцужок вобразнасці:

**хаціна–алоэсы–мак–печ–жыта–мужчына–жанчына–каўчэг
 Ноя–пра-даў–жэн-не чалавечага роду.**

Кожнае звяно гэтага ланцужка ўяўляе сабой апрабаваны часам сімвал з устойлівым метафарычным значэннем, глыбінны сэнс якога даступны не толькі інтэлектуальна падрыхтаванаму чалавеку, але і чалавеку звычайнаму, на ўзроўні міфа-паэтычнага падсвядомасці. Хаціна – як асяродак пэўнай надзейнасці і абароненасці сярод хаосу гэтага свету, альясы за вокнамі – як тыпова беларускі атрыбут укараеннасці чалавека ў гэтую штодзённую рэчаіснасць, мак – як сімвал бясконцай і бязмежнай вечнасці, печ – як аснова асноў сям'і, роду, своеасаблівы эпіцэнтр дому, а побач – жыта, спаконвечны сімвал жыцця і хрысціянскага адраджэння пасля смерці і ўрэшце мужчынска-жаночы вітальны пачатак, спалучаны з сімвалікай Ноевага каўчэгу – як захавальніка адроджанага і ачышчанага ад грэху новага свету.

У імкненні спасцігнуць сэнс жыцця і сваё прызначэнне ў гэтым свеце лірычны герой Я. Чыквіна арганічна спалучаны са спадчынай,

духоўным вопытам сваіх продкаў, якія для яго захавальнікі і абаронцы асновы асноў нацыянальнага дому – зямнога быцця, індывідуальнага чалавечага лёсу, маральных законаў сямейнага побыту і галоўнае – захавання нацыі, спалучанай у адно цэлае мовай, агульнасцю культурных традыцый, вызначанай тэрытарыяльнай цэласнасцю. Відцаць, таму такім знакавым у творчасці паэта быў і застаецца вобраз Бацькі, які найчасцей выступае як універсальны архетып Прабацькі, часта апелючы да хрысціянскай традыцыі Бога-Айца, стваральніка ўсяго існага. Безумоўна, адразу ж прыгадваецца хрэстаматычны чыквінаўскі тэкст, які даўно стаў класікай:

Даўно нежывы бацька полем ідзе.
 Ён арэ
 Ён і плуг.
 Ён і скіба раллі, і зерне.
 І водсвет далёкага раю.

Алесь Разанаў у сваёй інтэрпрэтацыі гэтага верша звярнуў увагу на **бацькоўскую сутнасць быцця** (падкрэслена намі – Г.Т.) якая *можа ўвасабляцца ў постацях і нават у рэчах і нават можа зусім не ўвасабляцца, а быць толькі водсветам, водгукам, невідочнай прысутнасцю нечага, што мае да нас даўняе дачыненне*⁵.

Пачуццё “невідочнай прысутнасці” Вечнага, надзейнага і нязменнага, перадаецца і ў пункціры самога А. Разанава «***Не вернецца воін...»:

Не вернецца воін,
 вандроўнік не вернецца,
 вернецца сейбіт...
 Заўсёды
 вяртаецца сейбіт⁶.

Як у творы А. Разанава, так і ў вершах Я. Чыквіна, сейбіт – спрадвечны сімвал жыцця, вітальнага пачатку чалавечтва, які ў хрысціянскай інтэрпрэтацыі набывае яшчэ і матыў ахвярнасці – нараджэння праз смерць, як адзіна магчымую форму існавання жыцця індывідуальнай асобы, нацыі, чалавечтва як у матэрыяльна выяўленай абалонцы,

⁵ А. Разанаў, «Безназоўны» верш Яна Чыквіна, [у:] *Сляза пякучая Айчыны*, Беласток 2000, с. 121.

⁶ А. Разанаў, *Рэчаіснасць*, Менск 1998, с. 65.

так і ў трансэдэнтнай існасці. Менавіта такі аспект найбольш характэрны для мастацкага светаўспрымання Я. Чыквіна.

Архетып дому як сям’і сімвалізуе надзейнасць і непарушнасць вечнага, і, звычайна, перадаецца праз апісанне дэталей побытавай культуры, характэрных заняткаў насельніцтва. Адначасова прысутнічае і засяроджанасць на ідэі пераемнасці пакаленняў. Светасузіранню Я. Чыквіна, аднак, характэрна больш абстрагаваная вобразнасць, калі нейкая дробная побытавая дэталё беларускага дому становіцца толькі нагодай для роздуму над актуальнымі праблемамі існавання сваёй нацыі.

Калі сонца зыходзіла з дахаў,
Тата сядзеў курыць. Паклаўшы
Нагу на нагу, здаецца, тады глядзеў
У свае маладыя гады, нямоўлены свет
І нешта важкы ўсё на дакладнай вазе.

“Ну што ж, – аднойчы сказаў, – і мы
Яшчэ раз зможам пайсці па вадзе.
Збудуем свой лом. І з вокан сваіх
Будзем на ўвесь гэты дзіўны свет глядзець”.

І ўсім, хто поруч быў з ім,
Салодкім здаўся бацькавы дым (56).

Як бачна з гэтага прыкладу, паэт арганічна ўплятае ў знешне побытавы тэкст хрысціянскі матыў невычэрпных магчымасцяў чалавека, які навучыўся верыць, які, як Хрыстос, у стане *пайсці па вадзе* і збудаваць свой дом, які ўвасабляе тут незалежную суверэнную Айчыну (*бо дом свой і вокны свае, з якіх будзем на ўвесь гэты дзіўны свет глядзець*).

Тым не менш, прысутнічае ў творы і адваротная – іранічная тэндэнцыя, якая зводзіць на нішто аптымістычныя мары, апелюючы да вядомага выслоўя “И дым отечества нам сладок и приятен”, праз якое архетып дому атрымлівае адмоўную афарбоўку. Радок з камедыі Грыбаедава “Горе от ума”, калі Чацкі, галоўны герой твора, вярнуўшыся з далёкіх вандровак, застае рускі свет нязменна дрэнным, і іранічна ўзнаўляе гэтую вядомую з антычных часоў і распаўсюджаную ў літаратуры фразу. Такім чынам “салодкі дым” – у вершы Я. Чыквіна – гэта нешта эфемернае, нерэальнае, непраўдзівае, што зводзіць на нішто папярэдні кантэкст.

Сям’я – як увасабленне надзейнасці і непарушнасці найбольш гарманічна і аптымістычна паўстае ў лірычнай паэзіі Я. Чыквіна, прысвечанай тэме кахання. Верш “Двое” поўніцца атмасферай спакою

і ўтульнасці. У вершы “Спячая” ствараецца ўражанне асабістай прысутнасці, дзякуючы лаканічнай дэталізацыі апісання:

Галя спіць. І рукі спяць –
Геніяльныя ўмельцы!
Рэчы ў хаце цішыняць,
Толькі б'ецца сэрца (97)

Тым не менш, у творчасці паэта больш выразна выяўляецца адлюстраванне безабароннасці людзей і іх жытла перад жорсткай непрадкавальнасцю, несправядлівасцю свету.

Дарагія мае, бяспраўныя, замучаныя,
пакрыўджаныя лёсам, панявераныя,
не выслуханыя ля дзвярэй уваходных,
не атуленыя далонямі спагады,
замораныя ціскамі штодзёншчыны,
атручаныя паўсюднай хлуснёю (48)

Гэты ж матыў несправядлівай асуджанасці, безабароннасці перад выклікамі гэтага свету гучыць і ў вершах “Бар-рэстаран”, “Музей”, якія пры ўсё абстрактна-абагуленай вобразнасці тым не менш апелюць да беларускага кантэксту, найперш да рэалій Беласточчыны. Безабароннасць чалавека і яго дому гэта ў першую чаргу – безабароннасць краіны, нацыі перад знешняй агрэсіяй, увасобленай у самых разнастайных пагрозях сучаснай цывілізацыі.

Архетып дому, як сімвалу радзімы, мае шмат увасабленняў, але пры ўсёй кніжнасці ў добрым сэнсе слова (гл. вершы “Байран у Грэцыі”. “Каменьчыкі”. “Фаўн” і інш) паэзія Я. Чыквіна геаграфічна акрэслена: у ёй прысутнічаюць шматлікія тапонімы, якія дазваляюць лакалізаваць творчасць паэта ў межах беларускай Беласточчыны: вуліца Мальмэда ў Беластоку, Бельск, Гайнаўка, Дубічы Царкоўныя, Брэст-Літоўск, Варшава і інш.

Кожны чалавек адчувае нейкую натуральную патрэбу мець Радзіму-маці, не быць без Бацькаўшчыны. Цяжка жыць без Айчыны. у гэтым плане для нас тых, хто па нацыянальнасці беларус, агульным домам з'яўляецца, вядома, Беларусь, – сказаў Я. Чыквін у адным са сваіх інтэрв'ю⁷.

⁷ Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацы*, Беласток 2014, с. 147.

Такім чынам, як вынікае з вышэйсказанага, архетып дому – гэта адзін з асноўных сродкаў адлюстравання ідэі нацыянальнай самасвадомасці ў паэзіі Яна Чыквіна. Ён выступае сцверджаннем неабходнасці шанавання ўласных каранёў, беларускасці дзеля захавання самога сябе як асобы ў сучасным зменлівым свеце.

L I T E R A T U R A

- Konan Ul., *Archetypy belaruskaga mentalitètu: sprobà rëkanstrukcyi pavodle nacuânal'naj mifalogii i kazačnaga èpasu*, (u:) *Farmiravanne i razvičcë nacuânal'naj samasvâdomasci belarusaiï: materyâly Mižnar. navuk. kanf.*, Mаладзечна, 19–20 жніўня 1992, Мінск 1993 [Конан Ул., *Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу*, (у:) *Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвадомасці беларусаіў: матэрыялы Міжнар. навук. канф.*, Маладзечна, 19–20 жніўня 1992, Мінск 1993].
- Разанаў А., *«Bezпазоўны» vers Āna Čykvì*, [u:] *Slâza pâkišââ Ajčyny*, Belastok 2000 [Разанаў А., *«Безпазоўны» верш Яна Чыквіна*, [у:] *Сляза п'якучая Айчыны*, Беласток 2000].
- Razanaŭ A., *Rëčaišnasc*, Mensk 1998 [Разанаў А., *Рэчаіснасць*, Менск 1998].
- Čykvìn Ā., *Īdëâ. Vobraz. Īntërprëtacuâ*, Belastok 2014 [Чыквін Я., *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014].
- Čykvìn Ā., *Zdarylasâ byc. Liryka. Proza*, Belastok 2015 [Чыквін Я., *Здарылася быць. Лірыка. Проза*, Беласток 2015].
- Ūng K.G., *Duša i mif. Šest arhetipov*, Moskva: AST, Minsk: Harvest [Юнг К.Г., *Душа и миф. Шесть архетипов*, Москва: АСТ, Минск: Харвест 2005].
- Ūng K.G., *Ob arhetipah kolektivnogo bessoznatel'nogo*, [u:] *Arhetip i simvol*, per. A.M. Rutkevič Moskva 1991 [Юнг К.Г., *Об архетипах коллективного бессознательного*, [в:] *Архетип и символ*, пер. А.М. Руткевича, Москва 1991].

S U M M A R Y

ARCHETYPE OF HOME AS AN EMBODIMENT OF THE IMAGE OF HOMELAND
IN JAN CZYKWIN'S OUVRE

Belarusian poetry is defined by the presence of many common worldwide literary archetypes: the House, the Stranger, the Boundaries, the Transformation, the Sacrifice, and others. It is believed that in poetic works of J. Czykwin one archetype often means an emphasis of the other. A combination of several archetypes is

clearly manifested in the verse, the primary basis of which serves a daily human life and its surrounding reality. The image of the House in the works of J. Czykwin is conceptually multidimensional, emotionally and spiritually rich, full of ontological content. J. Czykwin's poetry embodies a unique spiritual experience, national cultural code of the Belarusian people, which occurs through the use of archetypal images and motives inherent to the Belarusian culture.

Key words: Belarusian poetry, archetype-images, national cultural code, national identity.

STRESZCZENIE

ARCHETYP *DOMU* JAKO UOSOBNIENIE OBRAZU OJCZYZNY W TWÓRCZOŚCI JANA CZYKWINA

Poezja białoruska charakteryzuje się licznymi archetypami obecnymi również w literaturze światowej, takimi jak *dom*, *obcy*, *granica*, *transformacja*, *poświęcenie* i inne. W utworach poetyckich Jana Czykwina jeden archetyp jest środkiem do zaakcentowania innego. Połączenie kilku archetypów najbardziej widoczne jest w poezji, której podstawę stanowią codzienne zmagania człowieka i otaczająca rzeczywistość. Obraz domu w twórczości J. Czykwina jest wielowymiarowy, emocjonalnie i duchowo wzbogacony ontologiczną treścią. Poezja J. Czykwina uosabia unikalne duchowe doświadczenie, narodowo-kulturowy kod Białorusinów.

Słowa kluczowe: poezja białoruska, archetyp-obraz, narodowo-kulturowy kod, tożsamość narodowa.

Wanda Barouka

DOI: 10.15290/bb.2018.10.07

*Witebski Państwowy Uniwersytet**im. P. M. Maszerawa*<https://orcid.org/0000-0002-1838-7691>

**Аповесць “Самасей” Сакрата Яновіча
і малая проза Міхася Стральцова:
апаздальніцкія стратэгіі**

Сакрат Яновіч – пісьменнік, які ў сваёй творчасці аддаваў перавагу малым эпічным жанрам, які здолелі адлюстравалі стан грамадства, паказаць чалавека ў імклівай плыні часу. Проза Яновіча, бясспрэчна, лірычная і філасафічная ў сваёй аснове з элементамі гумару і сатыры. Фэнаменальнай з’явай у беларускай літаратуры другой паловы XX стагоддзя стала творчасць Міхася Стральцова, генетычна глыбока лірычная і філасофская. Падставай для супастаўлення наратыўных стратэгіяў гэтых двух аўтараў сталі стылёвыя дамінанты іх прозы, а таксама суіснаванне аўтараў у адным гістарычным часе, бо, як вядома, Сакрат Яновіч нарадзіўся ў 1936-ым, Міхась Стральцоў – у 1937 годзе. Істотна збліжаў гэтых пісьменнікаў паказ чалавека, які адчувае сваю экзістэнцыйную непрыкаянасць у свеце.

Аповесць С. Яновіча “Самасей” адметная героем. Андрэй Антошка – інтэлігент у першым пакаленні, інжынер трыццаці пяці год, якога не пакідае пачуццё незадаволенасці сваім жыццём і жыццём увогуле. Дамінантная наратыўная ўстаноўка аўтара выяўляецца на самым пачатку твора: інтраспекцыя героя дапаўняецца апісаннем, каментарыямі апаздальніка, дэталі аповеду заўсёды атрымліваюць у далейшым сюжэтна-асацыятыўнае напаўненне, другасная мастацкая ўмоўнасць арганічна спалучана з першаснай. Пісьменнік і назірае за героем, і дае магчымасць яму самавыявіцца праз учынкi і меркаванні.

На самым пачатку аповеду пра Андрэя Антошку згадваецца сон героя: *Успомніў, што ўжо даўно сніцца яму адзін сон: паляна ў цёмным хвойным лесе, пасярод яе – хацінка, драўляная і пахучая смалою, жывіцаю, пакінутая і ціхая, а за яе сцяною журботна цурчыць ручайна, чыста і крынічна*¹. Андрэй – выхаванец вёскі, з вёскай у яго звязаны ўспаміны пра дзяцінства. Антошка проціпастаўляецца ў творы інжынеру Сцёпку, што саромеўся сваёй мужыцкай радаводнай, але паводзіны якога выдавалі яго сялянскасць. Антошка адносіў такіх людзей да *мешчанеючага сялянства*. Вясковы свет, аднак, Андрэй не ідэалізуе, для яго ён найперш далёкі ад этычнай дасканаласці. Там пануе прагматызм, жаданне не спазніцца ні ў чым, не быць горшым, паказаць сваю значнасць, а для гэтага ўсе сродкі добрыя: *Суседзі, памятаю, пасмейваліся з майго бацькі, калі яму нешта не ўдавалася. Абзывалі яго дурнем! Разумнаму, на іх думку, разумны быў той, у каго былі здольнасці праныры – не можа не ўдацца задуманае* (26). Выхадзец з вёскі, Андрэй мала прыстасаваны да яе побыту, пазбягае прытрымлівацца яе нормаў. Бацькі хацелі, каб сын сцвердзіў сябе на іншай, чым земляробчая, глебе, не дома, а ў Беластоку. Антошка адвык ад вясковай працы. Маці папракае сына: *Прыезджаеш да мяне, калі на гаспадарцы ўжо ўсенькі пароблена. Не тады, калі трэба... Прыедзеш і толькі ведаеш валачыцца па загуменнях, як які дурань...* (69). Старая сялянка цэніць фізічную працу як аснову і сродак дабрабыту чалавека, балюча перажывае запусценне зямлі без гаспадароў. Сыну яна раіць: *Рабіць трэба! Паглядзі, колькі зямлі добрай аблогамі марнуецца! Вёскі гібеюць, на старых гаспадарох ды бабах трымаюцца яны. І ці доўга гэтак набудзе ўсё? Дзе тая Варшава вочы мае* (70). Жыццё людзей, што засталіся ў вёсках, салодкім не назавеш, засмучае іх безабароннасць, хабарніцтва чынавенства: *Хабары былі, як свет светам ёсць* (72).

Праз успаміны Андрэя Антошкі раскрываюцца яго характар і жыццёвы шлях. Вясковаму падлетку аўтобусы да Беластока здаваліся святынямі, у часы юнацтва стаўленне да іх крыху змянілася: *Аўтобусы Андрэевай маладосці былі аўтобусамі ўцёкаў* (30). Яго землякі і равеснікі ехалі *на хлебны кантынент, у белакаменную выгоду ды сытасць* (30). Андрэй любіць вёску як напамін пра бесклапотнае дзяцінства. Дарослы чалавек Андрэй Антошка крыху сентыменталь-

¹ С. Яновіч, *Самасей: апавесць, апавяданні*, Мінск 1992, с. 8. Далей усе спасылкі прыводзяцца па гэтым выданні і ў дужках падаецца старонка.

ны: *Лісты ад маці пахлі полем. Іншы раз ён насіў іх на работу, бы кветку на пінжаку* (31). Пасля няўдач на службе ў Андрэя з’явілася жаданне вярнуцца ў родны кут, але маці была рашуча супраць такога сынавага рашэння. Дзеля гэтага яна расказала, што са Шчэціна вярнуўся ў вёску Федзька Курносы працаваць трактарыстам. З горада Федзьку прагналі, бо на працы з-за п’янства разбіваў машыны. Паводле маці, *у вёсцы засталіся старыя і недарэкі* (215), людзі будуць смяцца, калі Андрэй вернецца дадому. Андрэй вельмі хутка пагаджаецца з меркаваннем маці, бо яму не хапае рашучасці, ён прывык найперш разважаць. Выбар героя аўтарам падначалены і выбару жанра, бо твор сатырычны.

С. Яновіч умее ўдала карыстаецца гумарам, што дасягаецца коштам супастаўлення самых розных з’яў. Так, на пачатку апаведу прасябе герой прыгадвае, што ўчора ён прачнуўся ад удару перуна, які выбліснуў з пагоднага неба, бо на лесвіцы суседская дзяўчынка спатыкнулася з вядром смецця. Неўзабаве з’явіліся міліцыянеры і арыштавалі Антошку як злодзея, бо ў час кражы ён знаходзіўся са знаёмай каля будынка, дзе адбылося злачынства. Выпадак з арыштам Андрэю падаўся маскаратам: *жартам арыштавалі яго, будуць нібы дапытваць, а затым пойдучь разам у рэстаран, каб рагатаць і піць пры свяце...* (12). Адчуванне было няёмкім, успомнілася жанчына-суседка, якую арыштавалі па даносу мужа за нібыта крадзёж маёмасці з дзіцячага садзіка. А на самой справе муж проста хацеў ад яе пазбавіцца і напісаў ілжывы данос, тым самым сапсаваў рэпутацыю чэснай працаўніцы. Дасціпна герой характарызуе вясковы аўтобус: *Аўтобус імчаў, бы парсюк па выгане* (27). У жывёлах з матчынай гаспадаркі Андрэй бачыць падабенства са знаёмымі: *баран углядаўся ў Андрэя з рэферэнцкай гатоўнасцю, карова мела дырэктарскую паважлівасць, да таго сур’ёзную, што аж абьяжавую. Падсвінкі па-шафёрску разлягліся ў салому, запусціўшы ўгору лапухі вушэй* (108). Антошку часта бачыліся сны з метамарфозамі, што ён ідзе па сінім бяздонным лёдзе, а потым, спалохаўшыся, вяртаецца назад. Сабака яго перасцерагае, а пасля нечакана зірнуў на Андрэя загадчыкам аддзела і засмяяўся чалавечым сметам (46).

Андрэй расчараваны ў людзях. Яго абурала, што на вытворчых нарадах рацыю маюць словы толькі тых, хто сядзіць на першых месцах. Ён не верыць у людскую шчырасць. Паводле яго меркаванняў, лісты, у тым ліку і яго да маці, хавалі *голую шчырасць* чалавека. Ён успомніў, як напісаў сябрам тры шчырыя лісты, два не адказалі, а трэці сябар папалохаў яго судом. Па сваёй сутнасці, даводзіць праз разважанні ге-

роя пісьменнік, Андрэй Антошка – мізантроп. Для Андрэя размова людзей – *гэта спектакль, пад час якога кожны намагаецца выканаць сваю ролю лепш, чым яна вартая таго* (26). Асаблівую нянавісць выклікаюць у яго размовы службоўцаў, дзе кожны імкнецца прэзентаваць сябе з лепшага боку падчас размовы і пасля яе, таму *такія размовы, службовыя, можна прыраўнаваць да гнілога зуба: як ні хітры, ды вырваць яго трэба!* (26). Людзі для Антошкі – істоты, што далёкія ад ідэала. Калі ён бачыць на вуліцы дзвюх маладзенькіх сябровак, то сам сабе спрабуе прадказаць іх лёс: абедзве выйдуць замуж і абедзве будуць падманваць мужоў, толькі адна для асабістага задавальнення, а другая – каб застацца на працы. Герою не пашанцавала з сябрамі і з каханай, таму шчырасці ў людскіх стасунках, на думку героя, не існуе:

Хтосьці кажа: я дапамог свайму начальніку! Не верце такому, ён быў вымушаны дапамагчы. Скажа: я ўсё сынам. Не верце і яму, бо неспакойны аб старасць. Кажа хто-небудзь: я дапамагаю і гэтаму, і тамтому. Ён не гаворыць, што дзеля разліку апаслужыцца імі, калі яны памацнеюць. Дапамаганне з’яўляецца вышэйшай формай карысці, зазіркам у далёкае. (Кажуць каля Крынак: “Я дапамагу табе, а ты, калі спатрэбіцца, дапаможаш і мне” (141).

Паўсюль Антошка бачыць здраду і крывадушнасць, за лепшае ён лічыць сумнявацца ва ўсім.

Пісьменнік паказвае героя ў хатніх абставінах і на чыноўніцкай працы. Апаবাদальнік падкрэслівае, што яго персанаж існуе ў атмасферы паказнага працоўнага энтузіязму, паклёпніцтва, даносаў, згодніцкай маўклівасці. Так, мясцовая газета найбольш пісала пра падзеі ў вялікім свеце, журналісты рэдка, каб не мець лішніх непрыемнасцей, падавалі не самыя прыемныя мясцовыя навіны. Андрэй абураўся гэтым, але, калі журналісты паспрабавалі напісаць пра недахопы на іх прадпрыемстве, то ён стаў шантажыраваць журналістаў, каб прадухіліць іх небяспечную публікацыю. На службе Антошка бярэцца з энтузіязмам выконваць абавязкі, у яго з’явілася магчымасць падняцца па службовай лесвіцы, але перашкодзілі неабачлівасць і прамалінейнасць. У выніку ён атрымаў паніжэнне па службе і змірыўся з гэтым. Андрэй вымушаны быў перайсці на рэферэнцкую пасаду, у яго з’явілася прымаўка *Усё добра і штораз лепш!* (211), а калегі далі яму мянушку *Усёдобравіч*. Сябе Андрэй іранічна атэставаў пакінутым каханкам *кар’еры, вечна цудоўнай багіні, якая не лічыцца з мужчынамі і не будзе лічыцца!* (208).

Антошка ў С. Яновіча – вымушаны прыхільнік адзіноты, бо расчараваўся ў людзях. Яго любімы занятак – вечарам хадзіць па вуліцах ці ваколіцах горада і разважаць пра жыццё. Ён – свайго кшталту філосаф-скептык. У *непатрэбным*, па яго словах, лісце для сябра Андрэй прызнаваўся, што ў яго жыцці пануюць *шэрасць і драбнота*: *Іншы раз падумаецца мне, што нават на хутарах людзі жывуць куды цікавей, чымсьці гэтыя натоўпы атрымальнікаў штомесячных акладаў, г.зн. усе тыя, прафесіяй якіх з’яўляецца стварэнне мілага настрою свайму начальству, кожны кімсьці падначалены, камусьці падначалены. Наш дырэктар з’яўляецца дырэктарам толькі нам, камусьці ў вярхах – батрак ён!..* (59).

Вельмі часта пісьменнік карыстаецца метафарычнымі выразамі, як напрыклад: *Андрэй, як ні кажы, панёс перад сабою бярэмя злосці, з якога сыпаліся пад ногі трэскі гневу* (65). Андрэй – парадаксаліст, у яго цвёрдае перакананне: *чым больш ведаеш, тым больш не ведаеш* (118). Галоўны герой твора не толькі абураецца недасканаласцю чалавечай натуры, але і дастаткова строга судзіць сябе і да сябе падобных: *Усё-такі мы самасей...* (222). Іншымі словамі, пустазелле. Аднак гэтае пустазелле ў асобе Антошкі ўсведамляе сваё сапраўднае аблічча, а значыць – яно не безнадзейнае.

Герой Міхася Стральцова – асоба рэфлектыўная, як і Сакрата Яновіча. Такая адпачатковая ўстаноўка збліжала і аддаляла апавядальніцкія стратэгіі двух аўтараў, бо у Яновіча герой – расчараваны светам, у М. Стральцова – імкнецца адкрываць свет. Стральцоў цікавіўся душэўным станам, унутранымі магчымасцямі чалавека. У першым надрукаваным апавяданні “Дадому” (1957) пазначылася менавіта стральцоўская манера адлюстравання амплітуды рухаў пачуцця і думак чалавека, а таксама стральцоўская манера апавяду, заснаваная на рытме паўтараў, вар’іраванні дэталаў, сітуацый. Апавяданне гэта заснавана на добра знаёмым па творах беларускіх пісьменнікаў сюжэце: малады настаўнік прыязджае дадому ў госці.

Пасля заканчэння інстытута герой Стральцова Сцяпан трапіў працаваць у палескую вёску Альхоўка: *Урокі праходзілі гладка, вучні як быццам паважалі яго, але ён адчуваў, каб быць ва ўсім аўтарытэтам для іх, яму нечага не хапала. Але чаго – Сцяпан не ведаў²*. Яму здавалася, што жыццё спынілася. На сене ў бацькавай пуні Сцяпан згадвае

² М. Стральцоў, *Выбраныя творы*, Мінск 2015, с. 157. Далей усе спасылкі прыводзяцца па гэтым выданні і ў дужках падаецца толькі старонка.

мінулае, слухае гармонік: *А гармонік усё іграў і іграў, і ўсё той жа дзявочы голас спяваў пра закаханых, што ніяк не могуць расставіцца, пра росную сцезжку ў жыцце і туманы над ракой...* (156). Сцяпану ўспомнілася першае каханне, дзяўчынка Каця са светлымі косамі, з якой не бачыўся пасля заканчэння школы. Неспадзявана малады чалавек стаў сведкам размовы сястры-дзевяцікласніцы з закаханым у яе хлопцам. Ад мімаволі пачутага стала радасна на душы, прыемна, што ён стаў сведкам чужога шчасця і паверыў у магчымасць свайго шчасця: *Перад вачамі пайстала Каця: ён думаў, што тады, у школе, Каці было столькі ж гадоў, як цяпер сястры. А хіба гэта было даўно? “Дурны ты корч, – сказаў ён сабе, – нічога яшчэ не страчана, усё ў цябе наперадзе. А ты разводзіш розныя міноры”. Ён увесь напружыўся, нейкі цёплы клубочак падкаціўся да сэрца, мякка крануў яго. Маркотнасці больш не было* (158).

У ранніх праявітых творах маладога Стральцова такому ж, як аўтар, маладому герою ўласціва імкненне знайсці сэнс жыцця, а ў сістэме яго жыццёвых прыярытэтаў вялікую ролю адыгрывала каханне. Элегічна-светлым настроем прасякнута апавяданне “Восеньскі ўспамін” (1958), напісанае ў форме споведзі галоўнага героя. Празаік дарэчна звярнуўся да кальцавой кампазіцыі, якая стане адмысловай пазнакай яго стылю. Пачатак “Восеньскага ўспаміну” асацыятыўна суадносіцца з пададзенай гісторыяй кахання, што здарылася не вясной, як часта бывае, а восенню: *Быў верасень, стаялі цёплыя, ціхія, поўныя празрыстасці і бляску дні. Кволасць і знямога, здавалася, былі разліты ў паветры, яны адчуваліся ва ўсім: у слабым зіхаценні ўжо халаднаватай смугі, у самотным іржышчы, што млява сірацела на сонцы* (158). Кволасць, разлітая ў паветры, асацыятыўна акцэнтуюе кволасць чалавечых пачуццяў. Мікалай прыехаў у вёску з горада нарыхтоўваць паліва, выпадкова пазнаёміўся з сіратой Ганкай, якую яго хатняя гаспадыня хацела выдаць замуж за свайго сына. Перад самым знаёмствам з дзяўчынай стомлены працай Мікалай глядзеў у акно і бачыў пачатак замірання прыроды: *За плотам стаяў майўклівы і задумены сад. Кранутае жаўцізнай лісце холадна блішчала пад промнямі нізкага сонца, і буйныя гронкі пладоў былі заліты роўным васковым святлом. Сад нібы дагараў у нейкай урачыстай, апошняй знямозе* (160). Маладыя людзі адчулі прыязнасць адно да аднаго. Калі гаспадыня сказала Мікалаю, што ведае пра яго заляцанні да Ганкі, той стаў пазбягаць дзяўчыны, ці то каб не перашкаджаць яе шчасцю з Мікітам, ці то каб пазбегнуць непатрэбных размоў з вяскоўцамі:

І вось з той пары прайшоў год, і зноў настала восень, якая ў горадзе не мае асаблівых прыкмет. У скверах шамаціць пад нагамі лісце, а пах зямлі, раскапанай экскаватарам, будзіць у памяці другую восень, і другія дні. І я ўспамінаю Ганку, яе голас – роўны і глыбокі, з густымі дрымотнымі ноткамі...

Навошта я так абышоўся з ёю, чаму?

Мне хочацца зноў паехаць у вёску, убачыць Ганку, падысці да яе і сказаць: “Даруй мне, я ашукаў цябе і сябе таксама”.

І мне не дае спакою восеньскі ўспамін (166).

Лірычны па танальнасці твор прэзаіка пра шчасце, якое было такім магчымым, але якое не спраўдзілася, кранаў непадробнай шчырасцю апаведу.

Вядомасць М. Стральцова прынесла апавяданне “Блакітны вецер”. Рух настрояў, зменлівасць адчуванняў ляжалі ў аснове твора. Герою апавядання Леаніду Іванавічу Лагацкаму сніўся блакітны вецер:

Сон адыходзіў у святле, у пахах, у струменнасці ветру. Нібыта стала над нейкім возерам у духмянай парнасці сонца. Пахлі сосны, узнімаўся над вадою блакітны вецер, і такі звонкі, і такі чысты чуўся на беразе смех. Як хораша, як лёгка! Вось нібыта Лагацкі бяжыць да вады – як прыемна жвір халодзіць босыя ногі, як засцілае вочы блакітны вецер! (173).

Па сваім светабачанні Лагацкі – рамантык, ён умее знайсці незвычайнае ў паўсядзённым, яго вабяць рэдкія хвіліны цішыні: *Якая светлая, якая чуйная ў пакоі цішыня! Тонкі прамень зламаўся ў люстэрку – таямнічыя глыбіні адкрыліся ў шкле* (173). Сон, пасля прыкры ўспамін пра тое, як адмовіўся ісці на праводзіны ў армію нейкага суседа Голіка, бо правяраў студэнцкія работы, сталі прычынай вандроўкі па начным горадзе. У час яе Лагацкі прыгадаў свайго калегу-выкладчыка, які папракаў Леаніда Іванавіча за адсталасць ад жыцця, а сам, каб выглядаць сучасным у атамны век, ездзіў на працу на матаролеры. Лагацкі прызнаўся сабе: *... я проста баюся людзей, баюся, каб яны не ўбачылі, што ў мяне згубілася нешта, і што ўсё мне не цікава. І гэтых новых студэнтаў я не люблю таму, што яны не такія, як я, што жывуць па-свойму і цікавей за мяне* (177). Прагулка па начным горадзе ўзбадзёрыла, навеяла думку пра неабходнасць наведаць маці ў вёсцы: *Трэба жыць, – падумаў ён, – трэба смялей і весялей жыць: пазбыцца раўнадушша, чэрствасці, замкнутасці ў сабе. І тады ніколі не пакіне мяне блакітны вецер* (178). Блакітны вецер становіцца ў апавяданні ўвасабленнем мэты, што надае асэнсаванасць чалавечаму існаванню. Журналіста Юновіча з апавядання “На вакзале чакае

аўтобус” (1962) вабіць дарога, яму падабаецца рух, ён жыве спадзяваннем у чарговы раз пачаць жыццё нанова. Вясковая хата ў Смолцы для інжынера-планавіка Сяргея Маруса з “Там, дзе зацішак, спакой” – месца, дзе ён набіраецца духоўнай моцы ад сустрэчы з бацькамі. Наратыўная стратэгія накіравана на анатаміраванне апавядальнікам учынкаў, меркаванняў, этычных імператываў героя.

Адметнасцю стылю прэзаіка Стральцова стала спалучэнне лірызму і эпічнасці, дзе эпічнасць выяўлялася праз успаміны персанажаў, у якіх разгортвалася калейдаскалічная нязмушаная панарама гістарычнага часу. Так, у апавяданні “Свет Іванавіч, былы донжуан” гісторыя стральцоўскага пакалення, якое перажыло *страчаных ілюзій*, звязаныя з выкрыццём культуры асобы, якое прыняло *адлігу* і стала адкрываць для сябе шырокі свет літаратуры, але разам з тым пачувала сябе непрыкаяным. Маладосць і пасталенне самога М. Стральцова супалі з інтэнсіўнай урбанізацыяй. У яго творах не было настальгіі па вёсцы. Героі многіх яго апавяданняў імкнуліся наведацца да бацькоў, але іх, неўладкаваных у асабістым жыцці, адраджала не столькі наведванне вёскі, колькі знаходжанне ў сямейным *гняздзе*. “Сена на асфальце” – адзін з самых вядомых твораў прэзаіка, у якім па-майстэрску спалучаны элементы традыцыйнага апавяду ад першай асобы і эпістальнага жанру, у якім пададзены два пакаленні былых вяскоўцаў: старэйшае пакаленне ў асобе Ігната, што вымушаны быў пакінуць вёску, перабраўся ў горад, пастаянна марыў вярнуцца назад, і маладое – у асобе Віктара, якое добраахвотна апынулася ў горадзе, якому *хацелася прымірыць вёску і горад у сваёй душы* (230).

Шэдэўрам у прозе правамерна называюць невялікае апавяданне Стральцова “Смаленне вепрука”, дзе апавед разгортваецца як працэс напісання твора, дзе мастацкая індукцыя рухаецца ад прыватнага факта да экзістэнцыйнай тэмы лёсу. Прыкметы наступлення зімы нагадваюць апавядальніку пра час, калі на вёсцы свяжуюць вепрукоў. Рэфрэнам становяцца радкі: *Ізноў ідуць халады, бяруцца прымаразкі – ападаюць долы інеем сырыя туманы. Яшчэ выганяюць на пашу кароў – далей ад вёскі, у лес. Пад вечар жывёла не хоча вяртацца ў хлеў, цалё адбіцца ў прапахлае бульбоўнікам і сцюдзёным капусным водарам поле. І вечарамі, і ўранку марозліва, хмельна, бы першаком, пагне ў наваколлі дымам* (320). Праз дзеянні і адчуванні прыдуманых апавядальнікам гаспадара, гаспадыні, іх сына, вепручка-гадаванца вымалёўваецца план быццёвы з вызначальнай сістэмай каардынат: жыццё – смерць, выпадковасць – наканаванасць. Юнаку, сыну гаспадароў, прысніўся сон, дзе ён адпраўляецца з горада дадому.

Госць убачыў *прапахлыя павуціннем, негабляваныя сцены, і тапчан у куце, закіданы старой вопраткай, і старыя начоўкі на ім, і лаву ля дзвярэй, і вёдры на ёй, і на падлозе кашы з бульбай і чыгуны, і цэбар з мешанкай, і вузкае, на адно бярвяно прарэзанае акенца ў сцяне* (326). Хата ў сне імгненна ператварылася ў пустую пуню, узмацніўся трывожны настрой юнака, а потым зноў перад вачамі хлопца прадсталі хата, чыгуны ў сенцах, цэбар з мешанкай, кашы з бульбай, маці. Пасля трывожнага сну юнак атрымаў тэлеграму пра смерць маці. Апавядальнік бярэцца за напісанне твора, бо ён па-свойму забабонны чалавек: *Найўны, ён хоча перамагчы сапраўднасць, ён хоча верыць: я засцярогся ад бяды, бо сказаў. Дабро і надзея тут накрэслілі свой круг* (327). Аднак твор апавядальніка так і застаецца не напісаным, а жыццёвая наканаванасць не пераадоленая. Мастацкі свет у “Смаленні вепрука” ўключаны ў складаную сістэму асацыятыўна-сэнсавых сувязей і ўзаемапераходаў з рэальнага ў віртуальны свет, з жыцця ў творчасць і наадварот.

Проза Стральцова – гэта проза думкі і пачуцця, у ёй значны не паказ падзей, а паказ чалавечых адчуванняў. Яна па-свойму рытмічна арганізаваная за кошт паўтораў і кантамінацый зыходных сітуацый, кожны твор вытрыманы ў сваёй настраёвай танальнасці, нярэдка пазначанай назвай.

Апавядальніцкія стратэгіі ў аповесці “Самасей” Сакрата Яновіча і апавяданнях Міхася Стральцова накіраваны на выяўленне духоўнага свету чалавека. Героі твораў абодвух аўтараў – людзі, якія больш разважаюць, чым дзейнічаюць. Пісьменнікі шмат увагі надаюць інтраспекцыі, персанажы галоўным чынам самараскрываюцца ў ацэнках імі жыццёвых з’яў. М. Стральцоў аддае перавагу вар’іраванню сюжэтных эпізодаў, лірычнасць ён спалучае з эпічнасцю, а С. Яновіч схільны быць да выкарыстання другаснай мастацкай умоўнасці, сатырычных фарбаў.

L I T E R A T U R A

Straltsoŭ M., *Vybranyja tvory*, Minsk 2015 [М. Стральцоў, *Выбраныя творы*, Мінск 2015].

Janovič S., *Samasej: apovesć, apaviadanni*, Minsk 1992 [С. Яновіч, *Самасей: аповесць, апавяданні*, Мінск 1992].

S U M M A R Y

SAKRAT YANOVICH'S "WEED"
AND MIKHAS STRALTSOV'S SMALL PROSE:
NARRATIVE STRATEGIES

Narrative strategies in the story "Weed" by S. Yanovich and in small prose by M. Straltsov are aimed at revealing the inner world of man. The heroes of the works of both writers are reflective people. The writers paid much attention to introspection. M. Straltsov preferred to modify the plot, the combination of lyricism and epic. S. Yanovich chose secondary artistic convention – satirical image.

Key words: prose, story, artistic form, narrative strategy, introspection.

S T R E S Z C Z E N I E

POWIEŚĆ „SAMOSIEJ” SOKRATA JANOWICZA
I MAŁA PROZA MICHASIA STRALCOWA:
STRATEGIA NARRACYJNA

Strategie narracyjne w powieści „Samosiej” S. Janowicza i opowiadaniach M. Stralcowa mają na celu badanie artystycznie świata człowieka. Bohaterowie utworów obu pisarzy są ludźmi refleksyjnymi. Pisarze przykładali dużą uwagę do introspekcji. M. Stralcow wolał zmieniać wątki fabularnie, kombinacje liryzmu i epiki podczas gdy S. Janowicz wybierał stosowanie drugorzędnej konwencji artystycznej, obrazu satyrycznego.

Słowa kluczowe: proza, powieść, opowiadanie, strategie narracji, introspekcja.

Tacciana Alaszkiewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.08

Grodzieński Państwowy Uniwersytet

im. Janki Kupały

<https://orcid.org/0000-0001-6025-7340>

**Надзея Артымовіч і Алесь Разанаў:
жанрава-паэтычная прырода творчага дыялогу**

Мастацкая свядомасць Алеся Разанава, паэта-інтэлектуала, неардынарная, шматзначная, “складаная”, да канца непрачытаная, найболей раскрываецца, разгадваецца ці распазнаецца праз прызму яго твораў, але не толькі і не столькі, часам, праз паэтычныя мастацкія творы, колькі праз эсэістычныя і публіцыстычныя, праз *маргіналіі-прачытаныя* і іншых твораў і творцаў.

Паэзія Надзеі Артымовіч, асобы з іменем, што любіць невядомасць, сталася для Алеся Разанава той глыбінёй, *якая здаецца празрыстай, але і дно відаць...калі паглыбляешся – дно глыбее і падарожжа доўжыцца*¹. Яе паэзія ўражвае паэта найперш сэнсам *самой існасці, людскай, чалавечай*. Менавіта таму Алесь Разанаў адгукнуўся на творчасць паэткі з Бельска, прысвяціўшы ёй два эсэ “Выспа Надзеі Артымовіч”, “Имя, любящее неизвестность”, а кніга “Дзверы”, што выйшла ў суаўтарстве з ёю, засведчыла аб духоўнай, інтэлектуальнай роднасці творцаў.

Алесь Разанаў – паэт, творца-даследчык, асоба эклектычная, самаісная, для якога найвышэйшай узнагародай з’яўляецца сам твор. Ён адгукаецца найперш на тых творы, якія прымушаюць адгукнуцца, якія, па словах паэта, спраўджваюць сапраўднасць, клічуць у размову. На старонках кнігі “Невядомая велічыня” змешчаны эсэ, нататкі,

¹ В. Лаеўская, *Надзеі Артымовіч – 70*, [online], <https://www.racyja.com/kultura/nadzei-artymovich-70/>, [доступ: 09.07.2018]

гутаркі, згадкі Алеся Разанава, якія найлепшым чынам дапамагаюць прасвятліць загадкавую, таямнічую паэзію Алеся Разанава. Сярод такіх твораў можна назваць верш Янкі Купалы “Мужык”, верш Алеся Письмянкова “Мой сад у снезе па калена”, верш Міхася Стральцова “Пад шоргат кропель дажджавых”. Часам ён адгукаецца на цэлыя кнігі, ствараючы “бліц-водгукі”. Напрыклад, такога кшталту водгук ён напісаў на кнігу Валянціна Акудовіча “Мяне няма”. Альбо піша эсэ, нататкі, артыкулы, цалкам прысвечаныя творчасці якога-небудзь паэта, вылучаючы і падкрэсліваючы той першазмест, які застаецца дарэшты недатлумачаным (“Загавораная вада” (пра асобу і творчасць Рыгора Барадуліна), “Скрыжаванне Францішка Багушэвіча”, “Жыта і васілёк. Слова пра Максіма Багдановіча” і іншыя).

Дыялог, у які ўступае А. Разанаў са сваімі суразмоўцамі, можа мець класічную форму гутаркі, а можа прасочвацца асобнымі матывамі і ідэйна-тэматычнай скіраванасцю, іншымі словамі выступаць у ролі той традыцыі, якой следуе аўтар сваім папярэднікам. Безумоўна, *пісаць так, як пісалі папярэднікі, ужо не атрымаецца: у рэчаіснасці іншыя хвалі. Але і пісаць так, як папярэднікі не пісалі, таксама не атрымаецца: кіты, на якіх трымаецца рэчаіснасць, застаюцца тымі ж*².

Аднак існуе і яшчэ адна форма дыялога, якую выкарыстоўвае А. Разанаў. Сваімі прачытаннямі твораў іншых аўтараў, паэт уводзіць іх у мастацкі кантэкст, тым самым і ствараючы поле для дыялогу, і адначасова яго пашыраючы. Такім чынам, *невьяўленыя і невымаўленыя, герметычныя вершы ў сабе становяцца выяўленымі, вымаўленымі*³ і адкрытымі. Такія прачытанні могуць мець форму эсэ або выступаць маргіналіямі-прачытаннямі поруч з арыгінальнымі творамі аўтара.

Так, апублікаваны ў 1994 годзе зборнік Надзеі Артымовіч у суаўтарстве з Алесем Разанавым “Дзверы”, якраз і ілюструе вышэй згаданую форму дыялога. Змешчаныя побач з вершамі Надзеі Артымовіч творы Алеся Разанава ў прадмове да кнігі, укладальнікам якой з’яўляецца Ян Чыквін, пазначаны як *маргіналіі паэта Алеся Разанава*⁴. *Маргіналіі (ад лац. *marginis* = край) {ад нататак на палях}...тэксты, вынесеныя на палі кніжнай старонкі*⁵. І. Скарапа-

² А. Разанаў, *Шэсць урокаў паэзіі ад Алеся Разанава*, [у:] *Невядомая велічыня*, Мінск 2017, с. 179.

³ А. Разанаў, *Зацёмкі з зімовага саду*, [у:] *Невядомая велічыня*, с. 204.

⁴ Н. Артымовіч, А. Разанаў, *Дзверы: Тэкст і кантэкст*, Беласток 1994, с. 5. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁵ Ю. Боров, *Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов*, Москва 2003, с. 231.

нава ў артыкуле “Маргіналія як адзін з арганізуючых кампанентаў у постмадэрнісцкім тэксце” даводзіць, што з часам розныя віды маргіналій пранікаюць у творы мастацкай літаратуры ў якасці састаўнога формаарганізуючага кампанента тэксту і радыкальным чынам трансфармуюць яго характар у постмадэрнізме, дзе маргіналія можа выступаць раўнапраўнай часткай тэксту, з якім суадносіцца новае жанравае ўтварэнне⁶. Апраўдана ці не заяўляць пра маргінальны характар твораў А. Разанава?

Маргіналія – адна з праяў постмадэрнісцкага пісьма. Аднак, як не раз ужо адзначалася даследчыкамі (Лявонавай Е., Кісліцынай Г.), творчасць паэта Алеся Разанава не звязваецца з постмадэрнізмам. У той жа час той факт, што прыхільнікі згаданага кірунку *схільны да разгорнутых аўтакаментарыяў, самарэфлексій*⁷ пэўным чынам лучыць беларускага аўтара з постмадэрнізмам. Наяўнасць у яго творчасці так званых “Нататкаў на дубовых лістках” (публікаваліся ў зборніку літаратурна-крытычных артыкулаў “Вобраз-83”), большая частка якіх пазней увайшла ў зборнік “Паляванне ў райскай даліне” пад назвай “зномы” (‘зно’ – мысліцельная рэчаіснасць), сведчыць, што аўтар – адначасова паэт і даследчык, якія не проста ўжываюцца ў ім, а, як слухна заўважаў М. Ярош, *спаборнічаючы, “дапамагаюць” адзін аднаму*. Такая самарэалізацыя яшчэ не гаворыць пра прыналежнасць да постмадэрнізму. Гісторыя мае не адзін прыклад, калі творцы беларускія (М. Багдановіч, Я. Купала, М. Гарэцкі і іншыя), а таксама замежныя надавалі ўвагу не толькі сваёй *мастацкай творчасці, але і яе філасофска-эстэтычнаму асэнсаванню*⁸. Справа, насамрэч, яшчэ ў тым, што эсэістычнае мысленне стала *ўніверсальнай прыкметай мастацкай свядомасці пісьменнікаў XX стагоддзя*⁹.

Кожныя дзве суседнія старонкі кнігі – самастойныя адзінкі. На адной змешчаны вершы Надзеі Артымовіч, якія можна расцэнваць як першакрыніцы, на другой – творы А. Разанава, што ўяўляюць сабой вольны каментар да прачытанага. Яны ўдакладняюць *тапаграфію вершаў*, актывізуюць *сэнсы, што тояцца ў іх, даволі герметыч-*

⁶ И. Скоропанова, *Маргиналия как жанрообразующий компонент в постмодернистском тексте*, [в:] *Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики*, Гродно 2005, с. 98.

⁷ Е. Лявонава, *Беларуская літаратура XX стагоддзя і еўрапейскі літаратурны вопыт*, Мінск 2002, с. 122.

⁸ Тамсама.

⁹ Г. Кісліцына, *Алесь Разанаў: Праблема мастацкай свядомасці*, Мінск 1997, с. 130.

най, прасторы, яны ўводзяць вершы [Надзеі Артымовіч – Т.А.] ў кантэкст (5). Разанаўскія “маргінальныя прачытання” не рэканструюць і не дэканструюць вершы Надзеі Артымовіч. А. Разанаў не паўтарае, не імітуе. Яго творы выступаюць узорам таго, наколькі складанай, глыбока інтэлектуальнай, згерметызаванай можа часам выступаць мастацкая прастора твора і, адпаведна, якім тыпам мыслення, светаадчуваннем павінен валодаць суаўтар (перакладчык, чытач, у нашым выпадку – паэт), каб адчуць яго рэха. Самае галоўнае, на думку Алеся Разанава, ... *ці адкрыецца ён [твор – Т.А.] чытачу, ці захоча прапусціць праз сваю “зону”*¹⁰ (назва зборніка ў гэтым плане сімвалічная. Маргіналіі Алеся Разанава – спроба ўвайсці, хаця б прыадчыніўшы дзверы, у *непрачытаныя, неасвоеныя, незразуметыя “вершы ў сабе”* (13) Надзеі Артымовіч). Творца быццам прапаноўвае чытачу ўзор, мастацкую парадыгму магчымага прачытання і яго ўласных мастацкіх тэкстаў, найперш квантэмаў. Менавіта такое разуменне паэтычнай рэчаіснасці, такога падыходу да “ўцялеснення” ў жывое дыханне не свайго слова, але вельмі блізкага, дэманструюць нам “нататкі на палях” кнігі “Дзверы” А. Разанава.

Як узніклі гэтыя творы Алеся Разанава? Якая ў іх матывацыя? Адказ на гэтае пытанне даў сам Разанаў у адным са сваіх эсэ: *матывацыя творчасці ў ёй самой. Яе можна назваць самаматывацыяй*¹¹ ...твор ведае метамамету, калі той, хто ў ёй удзельнічае (ці далучаецца да яе), змяняючы сябе, змяняе рэчаіснасць. Кранаю, слухаю, гляджу... – гаворка ідзе пра самаматывацыю¹².

Алеся Разанаў спрычыніўся да творчасці Надзеі Артымовіч яшчэ і таму, што хацеў прадэманстраваць усю складанасць яе паэзіі. *Вытлумачваючы яе вершы, Алеся Разанаў робіць іх яшчэ больш складанымі. Дакладней, складаны не сам верш, а тая з’ява, з якой верш мае справу*¹³. У такім выпадку можна чакаць ад аўтара маргіналій пастаяннага працягу-вытлумачэння. Разанаў выступае адначасова і чытачом, і сутворцам. І такое паяднанне дае яму магчымасць, вытлумачваючы, выяўляць.

Прапускаючы праз прызму свайго светабачання творы Артымовіч, Разанаў засвойвае іх эстэтычную праграму, рэфлексуючы над ёй і выяўляючы ў яе кантэксце тое вонкавае, якое становіцца глыбока

¹⁰ А. Разанаў, *Таямніцай свеціць слова*, [у:] А. Разанаў, *Невядомая велічыня*, с. 4.

¹¹ А. Разанаў, *Шэсць...*, с. 181.

¹² Тамсама, с. 182.

¹³ А. Разанаў, *Зацемкі з тэлефоннай будкі*, [у:] *Невядомая велічыня*, с. 246.

ўнутраным. Яшчэ калісьці А. Разанаў заўважыў, што: *Верш закручваецца, як стужка Мёбіўса: што ў ім унутранае, // а што вонкавае, што форма, а што змест? Усякае размежаванне // спрашчае, усякі падзел разбурае жывую вібрацыю сэнсу, якая // ўзнікае дзякуючы гэтаму суднясенню: верш набывае мову праз яе*¹⁴.

Трэба адзначыць, што А. Разанаў вельмі ўважлівы, ён не можа наталіцца простым прачытаннем, таму што яго філасофія, паэтычная манера прасвечваюць кожную літару, кожнае слова, кожную думку, якая афармляецца ў мастацкую форму. Невялікі аб'ём, канкрэтная тэма і падкрэсленая суб'ектыўная трактоўка, свабодная кампазіцыя, ... арыентацыя на размоўную мову – усё гэта прыпадабняе “маргіналіі-прачытанні” аўтара, з аднаго боку, да жанру эсэ, з другога – да філасофскіх зномаў. Аднак пытанне аб прыродзе такога тыпу мастацкай творчасці ўсё ж застаецца адкрытым.

У сваіх “нататках” Алесь Разанаў вядзе дыялог з Надзеяй Артымовіч і, па сутнасці, выступае медыумам паміж яе вершаванай прасторай і чытачом. Для яго яе творы – не мэта, не матэрыял, з якога можна што-небудзь зрабіць, а самадастатковая рэальнасць: адбываецца жывы працэс сутворчасці. Даючы каментар розным жыццёвым праявам, з'явам, рэаліям, агучаным у вершах Надзеі Артымовіч, Алесь Разанаў стварае сваю ўласную **хранатопную карціну мастацкай свядомасці**: ствараецца ўражанне, што менавіта зараз і тут узнікае ў творцы такое своеасаблівае бачанне ўнутранага падтэксту твора, якое можа ўяўляць сабой, па-першае, **лагічны адказ-працяг**. У такім разе верш і “маргіналія-прачытанне” яскрава акрэсліваюцца ў дыялагічную пару. Напрыклад, “Мой родны горад маленькі” заканчваецца фразай: *Дрэва без караня // усыхае // чалавек без паветра // памірае* (8). Разанаў падхоплівае і працягвае: *Чалавек памірае не таму, што становіцца старым, а наадварот: ён становіцца старым, таму што памірае. Яго “сардэчнай”, “корневай”, сутнасці, яго боскаму пачатку не хапае ў гэтым свеце спажытку, не хапае паветра* (9). Больш за тое, А. Разанаў не проста адгукаецца на сэнс верша, але і “дапрацоўвае” яго, ідзе далей за аўтара першакрыніцы. *Мой горад маленькі, ... малы ... твае вузкія вуліцы* (9), – такім прадстаўляе нам Бельск яго жыхарка. Аднак Алесь Разанаў бачыць з'яву шматмерна, усеабдымна: *Калі глядзець на яго [Бельск – Т.А.] знадворку, ён малы і “малекулярны”, нібы дажджавая кропля, але для таго, хто ўнутры*

¹⁴ А. Разанаў, *Паляванне ў райскай даліне*, Мінск 1995, с. 198.

яго, ён ужо неабсяжны (9). Амаль тое ж у вершы “Я не пярэчу”. Аднак тут, у адрозненне ад вышэйзгаданага “Мой горад маленькі”, аўтарская недагаворанасць, наўмысная ці не, фармальна выяўляецца праз шматкроп’е. Адпаведна далей ідзе яго разанаўскае напаўненне. Калі ў папярэднім прыкладзе адказу можна было б і не чакаць, патрэба ў ім завуаліравана, то тут яна выразна падкрэслена: *Не бачыў ты // с л я з ы ...* (20). Шматкроп’е запаўняецца глыбокім разанаўскім роздумам: *Асаблівасць слязы ў тым, што яе нельга ўбачыць: калі яна чужая – яна кропля вільгаці, калі свая – скажэнне, якое размывае абрысы акрэсленага свету...* (21). Убачыць у дробязі, у ледзь улоўным абсалютна новы стан – яна [сляза – Т.Ц.] ... – *віртуальная сфера новага зроку* (20) – гэта так па-разанаўску. Да ліку такіх твораў можна аднесці “Мы пойдзем ...”, “Распалю касцёр”.

Акрамя лагічнага адказу-працягу маргіналіі могуць уяўляць сабой **аўтакаментарыі**, у якіх аўтар з першых радкоў гаворыць аб чым верш ці дае яму ацэнку: *У вершы дзейніца...* (47), *Сітуацыі, што акрэсліліся ў вершы...* (57), *Рэдка ў паэтэсы колер – жоўты* (51), *Верш прыгожы і цэласны, як вынік* (59). Аўтар адкрыта дэманструе ў іх сваю інтэрпрэтарскую пазіцыю. Так, напрыклад, А. Разанаў параўноўвае верш “ікона...” са зместам, укладзеным у яго: *Здаецца, ён не пісаўся, а праявіўся, як праяўляецца раницай горад. Усё ў ім ураўнаважана і згарманізавана: завяршэнне перагукваецца з пачаткам, аскетычная цвёрдасць каменя і суровая акрэсленасць крыжа атульваюцца і змякчаюцца блакітным туманам, позняя лістападаўская восень супадае з ранняй, таксама лістападаўскай, зімой* (59). А годам пазней гэтая думка аформіцца ў разанаўскую філасофему: *Верш гаворыць пра тое н е ш т а, чым з’яўляецца ён сам*¹⁵ (Гэтая філасофема, ці знома публікавалася яшчэ раней у зборніку літаратурна-крытычных артыкулаў “Вобраз-83”. Статус яе быў акрэслены аўтарам як нататка).

У кнізе прысутнічаюць вершы, невялікія па аб’ёме, а па асабістым значэнні аўтара *кароткія*, у якіх Надзея Артымовіч *нічога не гаворыць*. Аднак “маўчанне” ў іх – *гэта тое ж слова, але са знакам мінус, ... яго адсутнасць*¹⁶ у маргіналіях А. Разанава ператвараецца ў прысутнасць. Алесь Разанаў як бы ўпіваецца ў самую сутнасць верша, ён спасцігае рэчаіснасць услед за Надзеяй Артымовіч інакш, чым гэта

¹⁵ А. Разанаў, *Паляванне ў райскай даліне*, Мінск 1995, с. 214.

¹⁶ Тамсама, с. 189.

робіцца сёння класічнай паэзіяй. Ён узнімае з глыбінь вершаў Надзеі Артымовіч тое невымоўнае і робіць яго вымаўленым, адчутым. Верш “у Бельску старая музыка...” складаецца з чатырох радкоў, у кожным – намаляваны асобныя вобразы: старая музыка, лета, забытая царква, першае слова малітвы. Алесь Разанаў у сваім “мастацкім каментары” найперш запаўняе верш Надзеі Артымовіч *словамі са знакам плюс*, а па-другое, сутыкае вобразы разам, адкрываючы лагічныя сувязі паміж імі. “Першае слова малітвы” – кумулятыўнае ядро ўсяго верша – яго фармальнай і ўнутранай арганізацыі:

Першае слова малітвы – гэта таксама музыка, але
 музыка, якая не прыналежыць часу;
 гэта таксама царква, але царква, якая не прынале-
 жыць месцу;
 гэта таксама лета, але – якое ніколі не мінае (63).

Светаадчуванне Надзеі Артымовіч блізкае разанаўскаму. Часам агульны пафас яе твораў трывожны, надрыўны (*вокны ў гэтым доме хварэюць* (16), *блудзім у сваіх ціхіх калідорах // смерцяносных* (26), *цягнікі закрываўленыя* (14), *гарбатая бяроза* (24). І, як заўважыць Алесь Разанаў, *на жаль, квінтэсэнцыяй гэтага жыцця выступае “самотная іржа”* (25).

Вобразныя дамінанты, што чырвонай стужкай праходзяць праз яе творы – малітва, ікона, цень, маўчанне, неба – намацаваюць каардынацыю яе знаходжання ў гэтым свеце, такога спосабу ўспрыняцця рэчаіснасці.

Усё вышэйсказанае дазваляе зрабіць наступныя высновы:

Па-першае, дыялог, які ўзнікае паміж А. Разанавым і Н. Артымовіч, магчымы, найперш, дзякуючы самой жанрава-паэтычнай прыродзе твораў паэтыкі. Вершы Н. Артымовіч, набліжаныя да жанру версэта, з ушчыльненай паэтыкай, утрымліваюць у сабе магчымасць да “раскадзіроўкі”.

Па-другое, маргіналіі Алеся Разанава – яшчэ адна з праяў шматмернасці разанаўскага стылю, касмічнасці яго паэзіі. З’яўляючыся хранатопнай карцінай мастацкай свядомасці паэта, яны выступаюць у дзвюх асноўных формах – “аўтакаментар” і “лагічны адказ-працяг”.

Па-трэцяе, абраная форма прачытання Алесем Разанавым вершаў Надзеі Артымовіч – своеасаблівы спосаб мастацкай камунікацыі, дыялога поруч з існуючымі – перакладам і білінгвістычным дыскурсам.

Чацвёртае, маргіналіі даюць магчымасць глыбей спасцігнуць аўтарскае светаадчуванне, а побач з вершаказамі, у якіх аб’ектам аўтар-

скай увагі становіцца гучанне слоў на розных славянскіх і неславянскіх мовах, кнігамі-білінгвамі, перакладамі і “перастварэннямі” падводзяць да высновы аб плюралістычным характары мыслення паэта.

Пятае, аналітычны дыскурс “нататак на палях” – своеасаблівая апрабацыя вершаў Надзеі Артымовіч. “Дзверы” – метафарычны вобраз. Мяжа паміж дзвюма прасторамі, пераадолець якую падуладна не кожнаму, бо ... *той, хто ўваходзіць у дзверы, уваходзіць у новае становішча, у новую веру*¹⁷. Аднак Алесць Разанаў змог намацаць і выявіць неасветленыя, часта неспадзяваныя сувязі з гэтай *новай верай: Верш ... у ім маўчанне ўсё больш становіцца сваім* (61).

L I T E R A T U R A

- Artymovič Nadzeâ, Razanaŭ Ales', *Dzvery: Tèkst i kantèkst*, Belastok 1994 [Артымовіч Надзея, Разанаў Алесць, *Дзверы: Тэкст і кантэкст*, Беласток 1994].
- Borev Ů.B., *Èstetika. Teoriâ literatury: Ènciklopedičeskij slovar' terminov*, Moskva 2003 [Борев Ю.Б., *Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов*, Москва 2003].
- Kislicyna G.M., *Ales' Razanaŭ: Prablema mastackaj svâdomasci*, Minsk 1997 [Кісліцына Г.М., *Алесць Разанаў: Праблема мастацкай свядомасці*, Мінск 1997].
- V. Laeŭskaâ, *Nadzei Artymovič – 70*, [online], <https://www.racyja.com/kultura/nadzei-artymovich-70/>, [dostup: 09.07.2018] [Ляеўская В., *Надзеі Артымовіч – 70*, [online], <https://www.racyja.com/kultura/nadzei-artymovich-70/>, [доступ: 09.07.2018].
- Lâvonava E.A., *Belaruskaâ litaratura XX stagoddzâ i eŭrapejskî litaraturny vopyt.: Dapatožnik dlâ studëntaŭ filal. fak.*, Minsk 2002 [Лявонава Е.А., *Беларуская літаратура XX стагоддзя і еўрапейскі літаратурны вопыт.: Дапаможнік для студэнтаў філал. фак.*, Мінск 2002].
- Razanaŭ A., *Nevâdomaâ veličynâ*, Minsk 2017 [Разанаў А., *Невядомая велічыня*, Мінск 2017].
- Razanaŭ A., *Palâvanne ŭ rajskaj daline*, Minsk 1995 [Разанаў А., *Паляванне ў райскай даліне*, Мінск 1995].
- Razanaŭ A., *U goradze valadaryc' Ragvalod*, Minsk 1992 [Разанаў А., *У горадзе валадарыць Рагвалод*, Мінск 1992].

¹⁷ А. Разанаў, *У горадзе валадарыць Рагвалод*, Мінск 1992, с. 143.

Skoropanova I.S., *Marginaliâ kak žanroobrazuûšij komponent v postmodernistskom tekste*, [u:] *Vzaimodejstvie literatur v mirovom literaturnom processe. Problemy teoretičeskoj i istoričeskoj poëtiki*, Grodno 2004 [Скоропанова И.С., *Маргиналия как жанрообразующий компонент в постмодернистском тексте*, [в:] *Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики*, Гродно 2005].

SUMMARY

ALES RAZANOV AND NADZEYA ARTYMOVICH:
GENRE AND POETIC NATURE OF CREATIVE DIALOGUE

In this article, the author explores the question of the nature of the genre-poetic dialogue, in which N. Artymovich and A. Razanov take part. The author believes that Ales Razanov invents his own chronotopic picture of artistic consciousness: it seems that it is here and now the poet has a special vision of the inner subtext of Artymovich's verses, which may be a logical response–continuation or auto-commentary to what has been read.

Ales Razanov's marginalia is an attempt to enter into N. Artymovich's unread and misunderstood poems. The poet offers a reader a pattern, artistic paradigm of possible interpretation of his own literary texts. Such an understanding of poetic reality and an approach to the embodiment of close but strange words show the "marginal notes" of A. Razanov's book *"Дзверы"*.

Key words: A. Razanov, N. Artymovich, marginalia, complexity, poem, artistic consciousness, chronotope, dialogue.

STRESZCZENIE

ALES RAZANOV I NADZIEJA ARTYMOVICZ:
GATUNKOWE I POETYCKIE CECHY DIALOGU ARTYSTYCZNEGO

W artykule autorka analizuje cechy gatunkowe i poetyckie dialogu między N. Artymowicz a A. Razanovem. Zdaniem autorki Ales Razanov opracowała swój indywidualny chronotyp świadomości artystycznej; wydaje się, że tu i teraz posiada poeta swoją wizję wewnętrznego subtekstu utworu N. Artymowicz, która może stanowić logiczną odpowiedź-kontynuację lub autokomentarz tego co zostało przeczytane.

Notatki na marginesie Alesia Razanova są próbą wejścia w nieprzeczytane, nieprzyswojone i niezrozumiane wiersze N. Artymowicz. Poeta proponuje wzór, artystyczny paradygmat, możliwą interpretację swoich tekstów. Takie rozumienie rzeczywistości poetyckiej, podejścia do ucieleśnienia obcego lecz bardzo bliskiego słowa prezentują notatki na marginesie w książce „Дзверы” A. Razanova.

Słowa kluczowe: A. Razanov, N. Artymovich, notatki na marginesie, złożoność, wiersz, świadomość artystyczna, chronotyp, dialog.

Alena Bielaja

Baranawicki Uniwersytet Państwowy

<https://orcid.org/0000-0002-4328-6200>

Мастацкая канцэпцыя асобы ў прозе Міры Лукшы

Жыццё чалавека ў народзе і жыццё народа ў свеце, чалавек, прырода і грамадства ў іх узаемадзеянні з'яўляюцца, адзначае Ю. Бораў, *вечнай тэмай і прадметам літаратуры. Шчасце людзей, развіццё грамадства не насуперак і не за кошт, а праз асобу індывіда ёсць устойлівае ў ідэалах літаратуры*¹. Мастацкая канцэпцыя асобы, у сукупнасці азначэнняў, – гэта рэалізаваная на розных узроўнях літаратурнага тэксту аўтарская ідэя як сістэма поглядаў на свет і чалавека ў свеце: яго сацыяльную прыроду, ролю ў культурным жыцці, індывідуальныя рысы, якія раскрываюцца ў працэсе грамадскіх адносін. У адрозненне ад філасофскай, сацыялагічнай, псіхалагічнай канцэпцыі гэта ёсць пазіцыя аўтара, увасобленая ў мастацкіх творах, вынік складанай творчай працы пісьменніка над асэнсаваннем духоўнага і матэрыяльнага аспектаў жыцця. Мастацкая канцэпцыя асобы ўключае таксама прынцыпы адлюстравання аўтарскіх поглядаў, трансфармацыі ўражанняў і імпульсаў падсвядомасці пісьменніка ў паэтычныя вобразы. Сярод вытокаў мастацкай канцэпцыі асобы вылучаюцца грамадска-філасофскія (жыццё народа, яго гістарычны вопыт, этыка, мараль); навукова-філасофскія (гносеалогія, анталогія, псіхалогія і інш.); літаратурна-эстэтычныя (фальклор, эстэтычныя плыні, літаратурныя традыцыі); сямейна-побытавыя (сувязь з бацькоўскімі і мацярынскімі

¹ Ю. Боров, *Эстетика*, Москва 1997, с. 530.

кодамі, уражанні ад кантактаў з блізкімі людзьмі, сямейныя традыцыі, міфы і г. д.).

Кожны пісьменнік па-свойму, з невядомага боку раскрывае канцэпцыю свету і асобы. У ідэале аўтарскія адносіны павінны вызначацца не знешнімі абставінамі, а творчымі прынцыпамі, якія грунтуюцца на любові да герояў, веданні ўмоў іх жыцця, найтанчэйшых душэўных рухаў, на дасканалым валоданні словам. Вельмі каштоўным у літаратуры з’яўляецца нацыянальнае ўзнаўленне свету і ўспрыманне яго асобай.

Аснову мастацкай канцэпцыі асобы складае нацыянальны характар, а яго адметнасцю абумоўлена сістэма асабовых і міжасабовых адносін літаратурных персанажаў як своеасаблівых нацыянальных стэрэатыпаў. Гэта адносіны да ўласнай асобы, жыцця і смерці, да жыццёвых выпрабаванняў, да традыцый і новага, да радзімы, да прыроды і працы, жанчыны (мужчыны), кахання, сям’і, бацькоў і дзяцей, да людзей (суседзяў), да зямлі і ўласнасці, да жывых істот, да ведаў, вучобы і вучоных, да рэвалюцыі і вайны. А. Бабарэка сцвярджаў, што свет сатканы з дачыненняў, і складанасць іх выявіў метафарычна: *Людзі стаяць адзін да аднаго або тварам к твару, або задам к задзю, або тварам к задзю ці задам к твару*². У прааналізаваным намі зборніку прозы Міры Лукшы “Бабскія гісторыі” адбілася вялікая разнастайнасць падобных дачыненняў, у тым ліку і пазбаўленых метафарычнасці, асабліва ў дачыненнях паміж жанчынамі.

Істотны складнік мастацкай канцэпцыі асобы – эстэтычны ідэал. Ён прысутнічае ў вобразах персанажаў, якія ствараюцца рамантычнымі або рэалістычнымі сродкамі. Пры паказе супярэчлівых характараў ідэал выражаецца як аўтарская пазіцыя, і гэта актывізуе такі элемент канцэпцыі, як адносіны аўтара да персанажа. Ідэал у творы – мэта, да якой імкнецца герой. Ідэал многіх вясковых персанажаў Міры Лукшы – багатае і працавітае жыццё, як у пана Кавальскага (апавяданне “Марысенька, не ўмірай!”). Ідэал жаночай прыгажосці рэпрэзентаваны ў розных варыянтах і ўрэшце зводзіцца да такога: *краса – не найважнейшая справа* (163). Параска з твора “Спосаб на поспех у каханні” ў дзеўках *не найхарошчая* з твару была, але баба ўдалася добрая, анёл, а не чалавек, *і гаспадыня дай божа*...³ Звяртае на сябе ўвагу і такі

² А. Бабарэка, *Збор твораў*. У 2-х т., Вільня 2011, т. 2, с. 381.

³ М. Лукша, *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001, с. 163. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка. Выдзяленне тэксту ў цытатах належыць аўтару артыкула.

аспект сямейнай канцэпцыі: калі сталы мужчына ўзяў за жонку маладую, то *павінен яе жыць навучыць, **запанаваць** над ёю, а не адразу кідаць!* (14).

Катэгарычныя імператывы беларускага існавання, сфармуляваныя К. Чорным, – трэба жыць, трэба варушыцца, трэба пачынаць усё спачатку. Персанажы беларускай прозы традыцыйна выяўляюць утрапёнасць, нават драпежнасць, у працы, найперш у працы на зямлі. Героі Міры Лукшы ў большасці сваёй таксама людзі **цягавітыя да працы** (35). Настуля з аднайменнага апавядання вельмі ж ужо **учэпістая да працы...** *Як рушыць на загоны, то і маладзіца з ёю не ўправіцца.* Зямля гарэла ёй у далонях (31). І ў старасці Настуліна гаспадарка дагледжана, на палетку выраблена кожная грудка. Зямля забяспечвае селяніну, як заўважыў у свой час Глеб Успенскі, невыносную лёгкасць быцця. Кожная пара года вымушае яго варушыцца ў тым ці іншым напрамку. Коля і Надзя з апавядання Міры Лукшы “Піліп у фасолі” ўжо і стараватыя, і гаспадарка ім ужо ўелася ў коці. *Але калі толькі прыгрэе веснавое сонейка, западне свежай зямлёй і гноем, зазвініць жаўрук,* гаспадар ажывае, бегае на падворку, клапоціцца, рыхтуецца да ворыва. Коля з крэтам лезе на трактар, Надзя коціцца за ім услед і таксама ўсцягвае на трактар сваё поўнае, хоць ужо і не такое дужае цела... Раман, загалюўкавы герой аднаго з апавяданняў, увесь век добры гаспадар быў. *Без зямлі жыць не можа, рукі склаўшы...* Хоць і пенсіянер, а *калупаецца ў зямлі, сее, збірае, гадуе. Таўчэцца* (55). Аднак падобная ўчэпістасць у працы не заўсёды з’яўляецца ўхвальнай. Як адзначае пісьменніца, яе героі Несцеры (апавяданне “Чорт у хаце”) налягалі на работу як дурныя. Нават у святую нядзелю, калі пагода стаіць, ехалі ў поле ці на луг, не шануючы святых, нібыта паганцы.

Адносінамі вясковых персанажаў да працы на зямлі традыцыйна вызначалася іх стаўленне да вучобы. *Нашто рольніку школа? Хопіць ведаць тое, што дзяды ведалі, каб зямля радзіла. Тады з голаду не памрэш, абы табе панства жыць давала* (113). Так навучалі бацькі Адама Засімяка (“Горкая вада”). А цяпер, кажа ён, каб быў маладзейшы, то і сам бы пайшоў вучыцца, бо час змяніў каштоўнасці. Ясь (апавяданне “Добрая Маруся”) застаўся на гаспадарцы, бо да вучобы быў не вельмі здатны. Як кажуць, не было б бацькам шчасця, ды няшчасце дапамагло: *Дзякаваць Богу і за такое, а можа перш якраз за ўсё за тое, што астаўся памочнік дома...* (5).

Чалавек, упэўнены сталыя героі Міры Лукшы, хоча даўжэй быць патрэбным, *тоць якую лыжку памыць, які куль звязаць ці ў агаро-*

дзе летам пагартацца. Бо іначай усё на чалавеку заклякне, калі рук ды ног не ўжываеш, ды і розум не так працуе, калі каменем на капапе сядзіш, **не абатрэшся з людзьмі...** (7). (У К. Чорнага ёсць выраз **паміж людзей вытрусся**). Таму так цэніцца *талент натуральнага і простага кантакту з людзьмі* (9), які ёсць, да прыкладу, у Нюркі (апавяданне “Не мела баба... дзеда”). Яна *загаварыць да кожнага ўмее...* (8), не раўня некаторым: ёсць на што паглядзець, пакуль рот не раскрые! І асабліва гэта датычыць мужчынскай паловы чалавецтва. З Марылькай (апавяданне “На сваім”) прыемна было ў лес пайсці, сцвярджае аўтарка-апавядальнік. Такая людская, спагадлівая, разумная кабета, што нават калі і грыбоў не назбіраеш, то часу не страціш, бо паразмаўляеш з ёй – і неяк лягчэй на сэрцы зробіцца. Кабеты ў вёсцы, адзначае М. Лукша, увогуле *таленавітыя на слова* (90). Сонька (апавяданне “Хата”) на тое язык у роце мае, каб сваё сказаць; здольна адбрахацца, калі трэба.

Значнае месца ў мастацкай канцэпцыі персанажаў прозы Міры Лукшы займаюць стасункі паміж суседзьмі. Як кажучь, пакуль свой паспагадае, то чужы пашкадуе. Раман з аднайменнага апавядання *чалавек добры, з суседзьмі добра жыве. І добра было б, каб так і да канца* (55). Але гэта ідэальная норма. Часцей за ўсё суседзі – *добрыя людзі ў значэнні абьяжавыя*, ці ў тым, якое ўклаў у гэты выраз Т. Шаўчэнка (*не так тыя ворагі, як добрыя людзі...*). Калі аўдавеў Філіп (апавяданне “Не мела баба... дзеда”), адзначае аўтар, *усе яму спачувалі... але ніхто не спяшаўся з дапамогай* (9). У суседскіх стасунках мае дзейнасць катэгарычны імператыў *ніколі не суньце носа ў чужыя сямейныя справы* (10). Беларус асперагаецца *ўткнуць язык у чужую кашу*⁴: не з яго суседзі пачалі сварку, не яму і супяшаць. *Першы раз здарылася ў вёсцы, каб суседзі захацелі мець дачыненне да чужога справы* (32), адзначае Міра Лукша, калі нашчадкі аўдавеллага Максіма Лапуцкага памкнуліся жорстка перашкодзіць яго шлюбам з Настуляй.

Адметнасць нацыянальнага светабачання беларусаў у многім вызначаецца іх талерантнасцю. Вёска Лазова славіцца тым, заўважае пісьменніца, *што жывуць тут людзі спакойныя, памяркоўныя, самавітыя, проста людскія* (115). Аднак празмерным было б сцвярджаць талерантнасць як усеахопны жыццёвы прынцып. *Аб’едзь-абыдзі ўсе вёскі Беларусі нашай і не знойдзеш той хаты, дзе б злагада што-*

⁴ Л. Калюга, *Творы*, Мінск 1992, с. 89.

*дзень была... Спрачаюцца, сварацца...*⁵ – напісаў у 1920-я гг. Л. Калюга. Далёкі ад ідыліі і паказ рэчаіснасці за межамі вёскі Лазова. Сяляне сварыліся *то за сабак, то за свіней, то за абкошаную палоску...* (147). Бабы – то за яйка, што свая курыца згубіла ў чужой крапіве, то за гузак на галаве дзіцяці. А найчасцей – за межы.

Найбольш распаўсюджаны герой беларускай прозы – *сярэдні* чалавек: з тых, што раскошы не бачылі, але і гора не зналі. Гэтая рыса адбілася і ў паводзінных стратэгіях персанажаў Міры Лукшы. Стары Аніс (апавяданне “Чалавечыя словы”) *чэпае сабе паціху на свеце, угалас не плача, міласці не просіць* (139). Нават цвыркун, загалюўкавы персанаж аднаго з твораў, забраўшыся ў хату дзеда з бабай, *не гаруе*, хоць і *цешыцца няма чым* (72), ды чакае сабе вясны.

Нягледзячы на спрадвечнае «*Асадзі назад!*», беларусы захоўваюць адметнае пачуццё ўласнай годнасці. «*Хай ты голы і розум у цябе не першы, чаго з сябе рабіць блазна перад чужымі? ...Гонар мець якісь трэба*» (112).

У апавяданнях пісьменніцы выразна адлюстраваны погляд яе немаладых герояў на фінал жыцця. І ён традыцыйны для беларускай этнічнай прасторы. «*Эгэ, смерць не такая страшная. Ды і пара ўжо мне...*» (70), – кажа баба Нюра ў апавяданні “Старэнькія”. Не страшна ісці на сустрэчу з невядомым і бабе Вольцы (“Волька і смерць”). Гумар, як пісаў Р. Гары, – надзвычай удалы і беспамылковы спосаб абязбройваць рэчаіснасць у той час, калі яна гатова раздушыць чалавека, і сведчыць аб чалавечай годнасці, перавазе над абставінамі. Беларусы, як паказвае айчынная літаратура, здольны з гумарам ставіцца нават да смерці (у прозе першай трэці ХХ стагоддзя гэта асабліва ярка прадаўлена ў мастацкім дыскурсе Лукаша Калюгі). Паставіла Волька труну пасярод святочна прыбранага пакоя, вазонамі і букетамі акружыла... Абулася ў новыя боцікі, нацягнула сукенку. Падставіўшы ўслончык, ускараскалася да труны, падварушыла падушачку, запаліла свечку і ўмясцілася ў дамавіне, як у калысцы, склаўшы рукі на грудзях. Яшчэ і падумала: а цікава, як гэта збоку глядзіцца? Усё было акуратна, па-людску, як яна і хацела, – запэўнівае аўтар. Памаліўшыся, Волька, супакоеная, заснула. Праз гадзіну суседка разнесла вестку пра яе смерць, але насамрэч *на той, лепшы бок свету* (84) Вольку, кіруючыся яе сцэнарыем, праводзілі людзі праз тыдзень. Зусім не так адышоў у іншы свет Лявон Квяткоўскі (апавяданне “Хата з краю”): як сядзеў у сваім самотным жытле за сталом, так і заснуў навекі, і цэлы ты-

⁵ Тамсама, с. 133.

дзень ніхто з родных яго не спахаліўся... У некаторых творах адметна ўвасоблены матыў, так скажам, сацыяльнай бессмяротнасці. Дзед *моцнага Янака* Анісім пасадзіў яблыні ў 1912 годзе сабе на славу, унукам на скаштаванне (101), як любіла казаць баба Аўдося.

Звяртае на сябе ўвагу і такі аспект дачыненняў персанажаў з рэчаіснасцю, як адносіны да жывёлы. Найперш гэта звязана з адзінокім жыццём многіх вяскоўцаў сталага веку. ...*Песцяць звяроў шмат хто з самотных людзей* (73), – справядліва заўважае Міра Лукша. Калі Ігнась (“Дом Паўліны”) схаліў вернага сабаку за карак, падняў уверх і пацалаваў у *спалоханую засліненую морду* (49), то здзівіўся гэтаму, бадай, толькі сам сабака. Звяры і дзеці праводзяць да шашы дзівакаватую Газьбету, якая заўсёды мае ў сваіх торбачках сякі-такі пачастунак для тых і другіх. Звер – пад Божай апекай, разважае баба Сасанна. *І грэх такому брыду рабіць, бо не дасць Тварэц пакрыўдзіць бездапаможнага* (93). Усім добра ў Сасанчынай гаспадарцы, хіба адно мышам не. Людскасць вяскоўцаў баба Сасанна вымярае іх адносінамі да жывёлы. Зусім не такі быў яе муж Антоні, што да жывёлы ставіўся як да парабка. *Конь – жывёла далікатная, крыводлівая, а ён б’е яго, як у мех* (92). А некалі ў яе вёсцы такія скнары жылі, што за страву біліся пры сямейнай місцы, замест таго, каб лішнюю жменю круп у чыгунок пакласці, каб хапіла і хатнім, і таму коціку ці сабаку, каб укінуць не сухой свіной стравы, а таго, што сам ясі, закрасіўшы малаком ці скваркай. Ды і звер умее аддзячыць за дабрыню. Страшным чалавекам выявілася для Антона Аліферука Марыся, якая пачаставала галубоў атручаным зернем, каб не брудзілі яе чысты, уквечаны балкон. Адметна ўведзены пісьменніцай фальклорна-міфалагічны матыў у апавяданні “Чалавечыя словы”: іх немаўля пачула ў святочны вечар ад старога сабакі і ўпершыню зразумела...

Адна з дамінант мастацкай канцэпцыі асобы беларуса – патрыятызм месца. Гэтае пачуццё перажываецца не толькі кожным героем індывідуальна (Андрэю з апавядання “Добрая Маруся” ў Беластоку *дыхаць цяжка*, не тое што пад пушчай – *ано жыві* (6), але і ўведзена ў гістарычны кантэкст. Дзед Антон, адзначае пісьменніца ў апавяданні *Да апошняе крыві, перажыў пару войнаў, бунтаў і мардабоў – ад міжнародных, міжнацыянальных да міжсуседскіх...* (147–148). Сярод мастацкіх носьбітаў праблемы патрыятызму ў прозе Міры Лукшы вылучаецца матыў бежанства. Пісьменніца згадвае, як на вяселлі (апавяданне “Раман і Юля”) спачатку спяваліся польскія песні, а потым ужо пайшлі нейкія рускія, пачынаючы з “Бадзязі”, што старыя прывезлі з бежанства. Бабе Нюры пра яе бежанскую маладосць нагадвае смак

рыбы, якую лавіла ў рэчцы Омцы. Кастэнцікаў у беганства гісторыя адправіла *саліднымі гаспадарамі, якія мелі што шкадаваць, беручы ў далёкую невядомую вандроўку жменю дабытку. (...) Было што кідаць, і старыя мужыкі без аглядкі, каб не плакаць, пайшлі на ўсход; галасілі і маліліся бабы, выносячы іконы. Вярнуліся ж на ўдзірванелае поле і збітыя былыя сенажаці* (79). Гэлька Місюкова з бацькам з Самары вярнуліся, у стэпе пахаваўшы матку, памерлую ад тыфу, *выдзеллі з каранямі лазу ды бярэзнік, што ўварваліся на іхні палетак, выбралі камяні* (80), каб, паводле беларускага фатуму, пачынаць усё спачатку. Сям'я Мацюкевічаў (апаবাদанне “Скарб”) вярнулася ў 1923-м на парослыя буйным зеллем і маладымі дрэўцамі руіны, бо, пасля сыходу гаспадароў у паняверку, згарэла ўся вёска. Адзначым, што часам нават прычынай спрэчак за межы і платы было, як адзначае аўтар, *жаданне нічога не страціць з бацькоўскае спадчыны, з таго, да чаго вярталіся з далёкага свету* (81). Каго гісторыя адправіла ў Сібір, каго ў Нямеччыну... Баба Сасанна была дачкой гаёвага, і калі яе, маладую, прыехалі ў Сібір забіраць, цэлы тыдзень у каноплях хавалася, не піўшы, не еўшы. Калі прыйшлі немцы, то дапытваліся, хто пры саветах даносіў і спіскі складаў на вывозку. Але яна не выдала суседа, бо ў яго было чацвёрта малых дзяцей. Вось і не мае жанчына на сабе таго граху, *што хтосьці праз яе загінуў* (94).

Як разважае З. Бядуля ў апаваданні “Пяць лыжак заціркі”, *шчасце не мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на свеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да шчасця і свой асобны погляд на самое шчасце...* Адпаведна, і няшчасце не мае сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на свеце, але кожны чалавек мае сваю асобную мерку да няшчасця і свой асобны погляд на самое няшчасце⁶. Надзвычай арганічна гэтыя сентэнцыі стасуюцца да зместу і пафасу апавадання Міры Лукшы “Пад акупацыяй”. Калецтва бабы Ніны засцерагло яе ад вывазу ў Нямеччыну і ў гэтым яе шчасце. Але не ўсё так проста: паводле яе разваг, калі б не вайна, то *Ганс і Сонька не сустрэліся б. Калі б не вайна, Ганс не дастаў бы кулі ў лоб за казанне з дзяўчынай рабскае расы. Калі б не вайна, іначай выглядаў бы сённяшні свет* (20). Уцячы, схаватца закаханым не было куды, усюды вайна, фашысты па ўсёй Еўропе. *Ой, які лёс страшны! (...) Гэта ж як здзек над чалавечым сэрцам! Ну, але калі б не пайшлі немцы на нас вайной, ці спаткаліся б Сонька з Гансам...* (23). І не меў бы дзед Міша ўнучку Гражынку, у якой хоць і цячэ ненавісная нямецкая кроў, але гэтая дзяўчынка адзі-

⁶ З. Бядуля, *Пяць лыжак заціркі*, [у:] *Салавей*, Мінск 2000, с. 159.

ная, хто яму на старасці радасць прыносіць... Амаль па Шапенгаўэру: дзякуй табе, хвароба за тое, што дапамагаеш паніць жыццё.

З праблемай шчасця цесна звязана праблема фатуму, лёсу. Беларусам уласцівы так званы стыхійны фаталізм. *Што ж зробіш... Не сам жа чалавек свой лёс выбірае. З лёсам на гэты свет прыходзіш* (47). Нават звон, разважае Анюта ў час пахавання мужа (апавяданне “Агледзіны”), нашто больш трывалы за чалавека, а і той, калі давядзецца яму ўпасці з вежы, таксама разваліцца. *Не назвонішся, калі лёс не дасць...* (127).

З пункту погляду іншага персанажа, каб так кожны думаў, то свет зусім не змяняўся б! (47–48). І ўвогуле – *Не выгаварвай лёсу тое, што прыносіць, лепш адразу дагаварыся з ім адносна ўмоў і варункай* (110). Героі-беларусы маюць-такі здольнасць хоць неяк угаварыць ці загаварыць лёс. *І калі нават не слухае ён цябе, то ў рэшце рэшт абрыднеш яму, як тая назойлівая муха. І калі не прылабушчыць мухабойкай, то мо выжанае ручніком, а кыш! – ляці, паскуда, сваёю дарогай!* (109).

Беларус асноўвае сваё жыццё на трох кітах: трываласць, зручнасць, прыгажосць. На апошнім хочацца прыпыніцца асабліва. У хаце бабы Зулькі («Адпачывайце, бабо»), хоць ёй ужо амаль 80, – як у шклянцы. Чысценька, прыемна. А старая Аўдося дык захацела на столі намаляваць сонца і воблачкі – каб цікавей было (“Аўдосіна неба”). Студэнты-практыканты з мінскай акадэміі *вывелі на бабулінай столі і сонца, як жывое, паўднёвае, гарачае, і воблачкі белыя, і бурныя хмары, і ружовыя, як пад захад, а сярод іх нават самалёцік цягне белую смужку, а над печкай – срэбны маладзік сярод зорак* (39). Разам цешыліся, смяяліся, і доўга Аўдося, лежачы ўжо нядужай і гледзячы на сваё неба, успамінала тую радасць, той смех. І сапраўды, шчаслівымі нас робіць наш погляд на свет і адносіны сэрцаў... Таму кожны, хто хоча быць шчаслівым, мае такую магчымасць. У шэрагу твораў праводзіцца думка, што самотная старая жанчына ўсё ж *лепш дасць сабе неяк рады* (9), чым мужчына, які апынуўся ў такім стане. Яму бывае вельмі цяжка *дайці да сябе* (26). Адзін з мастацкіх маркёраў падобнага стану – *...Хата была ў руіне* (9).

Беларусам не ўласціва жаданне па судах цягацца, у тым ліку і таму, каб не марнаваць часу, прызначанага на гаспадарку. Раман, загалюкавы герой апавядання Міры Лукшы, і не судзіўся, і за сведку не ставаў *ні ў справах уласных, ні ў чужых* (55). Аднак, калі ўзнікла патрэба засведчыць невінаватасць суседкі, сумленне паклікала яго ў дарогу.

Нацыянальнае адлюстраванне свету непадзельна з яго каларытным моўна-выяўленчым ўзнаўленнем, а гэта адзін са складнікаў мастацкай канцэпцыі асобы. Пласт філасофскіх сентэнцый, фразеалагізмаў, у тым ліку трансфармаваных, кленічаў, яскравых эпітэтаў і параўнанняў, крылатых выслоўяў, якія бяруць выток у традыцыйнай вуснай творчасці беларусаў, у творах Міры Лукшы настолькі багаты, што заслугоўвае асобнага даследавання. Нельга было прайсці міма такіх формул, як ...*Вядома, людзі, як і рэчы, – псуюцца* (143); *Кажуць, у каго хата з краю, той і ціха сядзіць, нічога не бачыць* (147); *Каб вы... на гарэ стаялі і сонца не бачылі!* (149); А дзяціскаў некалі ў вёсках было столькі, *што школы ў швах трашчалі!*

Падводзячы вынік аналізу мастацкай канцэпцыі асобы ў празаічных творах Міры Лукшы, варта адзначыць багацце чалавечых узаемаадносін, рэпрэзентаваных пісьменніцай, яе ўвагу да ключавых каштоўнасцей жыцця персанажаў, а гэта праца, каханне, сям'я, міжасабовыя (у тым ліку суседскія) стасункі. Пад увагай аўтара знаходзіцца праблема *жыццё/смерць* як важнейшая дыхатамія (Э. Фром) чалавечага існавання, дыялектычныя адносіны персанажаў да фіналу жыцця і да сутнасці сацыяльнай бессмяротнасці. Значнае месца займае праблема чалавечага шчасця ў яе непарыўнасці з праблемай фатуму. Супастаўленне асобных складнікаў канцэпцыі асобы ў творчасці прадстаўніцы аб'яднання “Белавежа” і ў беларускай прозе першай трэці XX стагоддзя дае ўяўленне пра агульнасць іх вытокаў і традыцыйных асноў.

L I T E R A T U R A

- Babareka A., *Zbor tvoraŭ*. У 2 т., Vil'nja 2011, т. 1 [Бабарэка А., *Збор твораў*. У 2 т., Вільня 2011, т. 2].
- Borev Ju., *Ehstetika*, Moskva 1997 [Борев Ю., *Эстетика*, Москва 1997].
- Byadulya Z., *Salavej: Arovest', apavyadanni*, Minsk 2000 [Бядуля З., *Салавей. Аповесць, апавяданні*, Мінск 2000].
- Kalyuga L., *Tvory: Raman, arovestsi, apavyadanni, listy*, Minsk 1992 [Калюга Л., *Творы*, Мінск 1992].
- Luksha M., *Babskija gistoryi*, Belastokv 2001 [Лукша М., *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001].

SUMMARY

ARTISTIC CONCEPT OF AN INDIVIDUAL IN MIRA LUKSHA'S PROSE

All components of the artistic world of literary works are medium of artistic concept. In contrast to the ideas of the image, the character, and the hero, the concept refers to the writer's views; it optimizes the analysis of pictorial structure of a literary work. Scientific interest in the study of the characters' conception in literature was intensified at the turn of the 20th and 21st centuries and has been relevant since then. An artistic expression of a personality conception in literary works has clear historical and national features. This article presents the results of the analysis of the artistic concept of the personality in Mira Luksha's prose.

Key words: artistic concept of an individual, literary character, aesthetic ideal, national picture of the world, categorical imperatives.

STRESZCZENIE

ARTYSTYCZNA KONCEPCJA JEDNOSTKI W PROZIE MIRY ŁUKSZY

Wszystkie komponenty świata artystycznego w literaturze są nośnikami twórczej koncepcji. W przeciwieństwie do pojęcia obrazu, charakteru, bohatera koncepcja twórcza odnosi się do całokształtu poglądów pisarza, optymalizuje analizę obrazowej struktury utworu. Zainteresowania badaczy koncepcją bohaterów w twórczości poszczególnych pisarzy przybrały szczególnie intensywną formę na przełomie XX i XXI wieku, i trwają do dziś. Twórcze uosobienie koncepcji jednostki w utworze literackim posiada wyraźne cechy historyczne i narodowe. W artykule omówiono wyniki analizy artystycznej koncepcji jednostki w prozie Miry Łukszy.

Słowa kluczowe: artystyczna koncepcja jednostki, charakter literacki, ideał estetyczny, narodowy obraz świata, imperatywy.

Ała Bradzichina

DOI: 10.15290/bb.2018.10.10

*Homelski Państwowy Uniwersytet**im. F. Skaryny*<https://orcid.org/0000-0001-9429-6372>

Асноўныя вектары мастацкага пошуку Яна Чыквіна ў 2010-х гадах

Ян Чыквін – паэт глыбокі і вельмі цэльны. Яго творчая манера пазнавальная за кошт ідэйна-мастацкага адзінства (не блытаць з паўтаральнасцю) усіх зборнікаў лірыкі, якія характарызуюцца агульнасцю анталагічна-філасофскай праблематыкі, падобнымі вобразна-сімвалічнымі дамінантамі (многія даследчыкі сцвярджаюць іх архетыповую прыроду), адметнай, інтэлектуальна-вытанчанай, манерай пісьма. Таму імкненне прачытаць усе кнігі лірыкі творцы *як адзін паэтычны макратэкст* (Л. Машчэнская¹, Л. Зарэмба²) цалкам натуральнае. Цікавай бачыцца і спроба Ю. Паталкова разгледзець назвы зборнікаў паэзіі Я. Чыквіна *ў якасці адзінага сюжэту*³. У гэтым кантэксце трэба адзначыць, што зборнікі 2010-х гг. – “На беразе Дубіч Царкоўных” (2010) і “Здарылася быць” (2015) – відавочна, з’яўляюцца этапнымі ў творчасці паэта. Яны выступаюць, з аднаго боку, арганічнай часткай і працягам папярэдніх творчых шуканняў Я. Чыквіна, з другога – новай іх прыступкай, дэманструюць адмысловыя, не заўважаныя раней, падыходы паэта да арганізацыі мастацкага матэрыя-

¹ Л. Машчэнская, *Ад назвы да мастацкага зместу: кніга вершаў Яна Чыквіна “Жменя пяску”*, [у:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010, с. 49.

² Л. Зарэмба, “Акрамя жыцця на свеце больш няма нічога”: аб паэтычным свецасузіранні Яна Чыквіна, “Тэрмапілы” 2002, № 6, с. 201.

³ Ю. Паталкоў, *Выратавальны боль: спаведніцкая місійнасць паэзіі Яна Чыквіна*, [у:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, с. 124.

лу. Пра ідэйна-эстэтычнае адзінства апошніх дзвюх кніг творцы сведчыць і той факт, што сем вершаў і паэма “Гусак і гусыня” са зборніка “На беразе Дубіч Царкоўных” арганічна ўпісаліся ў агульную канцэпцыю наступнага – “Здарылася быць”.

Ужо пры павярхоўным азнаямленні з гэтымі кнігамі няцяжка заўважыць з’яўленне побач з вершамі праязічных тэкстаў пісьменніка, і гэтае з’яўленне заканамернае; яшчэ пачынаючы ад кнігі “Неспакой” (1977) і на працягу ўсёй далейшай творчасці падрыхтаванае вершамі верлібравага ці версэтавага (у разанаўскім разуменні) характару, такімі як “Геаметрыя пятніцы”, “Tessera Hospitalis”, “Два лісты”, “Страла немінучасці”, “За тым мурам”, “Божая кароўка” і інш. Маючы больш ці менш развіты сюжэт, праязічныя творы апошніх па часе кніг пісьменніка мала суадносяцца з лірычным родам, хаця часам і праясняюць цьмяныя месцы ў творах паэтычных (да прыкладу, верш “Марная проза” і аповяданне “Ненапісанае”). Адметна, што ў тых праязічных тэкстах, у цэнтры якіх знаходзіцца суб’ект маўлення (“Незнаёмец”, “Несмяротны”, “Прысутнасць”, “Няскончанае маўчанне”, “Ненапісанае”), лірызм праяўляецца менш выразна за тыя творы, дзе аповед засяроджаны на пэўным аб’екце, што набывае рысы самастойнага персанажа (“Падарожжа”, “Камень”, “Гасціная”).

Будучы жанрава вельмі разнастайнымі – ад падарожных нататкаў да постапакаліптыкі, – усе праязічныя творы пісьменніка арганізаваны з дапамогай хранатопу сустрэчы. Я. Чыквін і ў эпасе застаецца верным сабе: шэсць з васьмі сюжэтных тэкстаў пачынаюцца з руху героя – скразнога матыву яго творчасці: *Аднойчы я ішоў* (тут і далей вылучана намі – А. Б.) *па ліпавай алеі парка нашага старога горада*⁴ (“Незнаёмец”); *У старым парку шырокім пасмам дзьмуў адмысловымі камідорамі жнівеньскі час. Толькі тут трывалілася ўсё яшчэ прайдзівае лета. Па абодвух баках алеі, на якой я ішоў упершыню, раслі сотні гадоў рэліктавыя фруктовыя дрэвы*⁵ (“Несмяротны”); *Выйшаўшы з магазіна канцылярскіх тавараў, я на хвіліну затрымаўся, каб прыкінуць у памяці, далёка не адышоўшы ад месца, ці ўсё купіў, што трэба было мне мець пад рукою*⁶ і інш. Прычым сустрэча, што становіцца тэкстаўтваральным элементам, носіць характар выпадковасці, выступае не мэтай, а хутчэй нечаканым прыпынкам, замінае руху персанажа.

⁴ Ян Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, Беласток 2010, с. 39.

⁵ Тамсама, с. 42.

⁶ Ян Чыквін, *Здарылася быць*, Беласток 2015, с. 107.

Разам з тым гэтыя перашкоды гіпнатычна ўздзейнічаюць на героя, мяняюць кірунак яго думак і ўплываюць на падсвядомасць, выклікаючы мноства цьмяных асацыяцый, урыўкаў успамінаў, сноў, змененых станаў свядомасці, кшталту галюцынацый, азарэнняў і ефекту дэжа вю. Аб'яднаць гэтыя матывы з рэальным светам у адно арганічнае цэлае (а на сувязь з сапраўдным жыццём, аўтабіяграфічную аснову ўказвае нават назва адной з кніг – “Здарылася быць”) дазваляе матыў дваініцтва – таксама заканамерны ў творчасці пісьменніка, які неаднойчы ў ранейшых зборніках прымерваў маскі, пішучы вершы ад імя іншых асоб (нават жаночага полу), біблейскіх персанажаў, жывёл, дрэў, рэчаў і г. д. Так, у хлопчыку, якога герой рэгулярна сустракае пад час свайго звычайнага шпацыру ў парку, ён пазнае малога сябе (“Незнаёмец”), вобраз старой кабеты з пошты зліваецца з вобразам яго маці (“Прысутнасць”) а, адшукаўшы стары нататнік, ён *раптам зразумеў, што напісанае належыць таму іншаму, каго я добра ведаў, хто быў амаль ці не мною, але каго я ніколі не хацеў слухаць і разумець...*⁷ (“Падарожжа”). Прычым кожны з герояў-двайнікоў валодае вышнатуральнымі якасцямі. Хлопчык з апавядання “Незнаёмец” магічным чынам з'яўляецца толькі ў той момант, калі герой занураецца ва ўспаміны дзяцінства і гэтак жа загадкава знікае; бабуля з твора “Прысутнасць” пранікае ў яго сон яшчэ да сутыкнення на пошце; сябар дзяцінства Паўлік пры сустрэчы аказваецца жывым нябожчыкам (“Ненапісанае”).

Па-свойму праяўляецца феномен дваініцтва і ў лірыцы. Так, прыём рамантычнай палярызацыі, трансфармаваны ў паэзіі Я. Чыквіна ў ідэю трагічнай раздвоенасці, што неаднойчы было заўважана даследчыкамі яго творчасці, набывае ў вершах апошніх дзвюх кніг выгляд складана арганізаванай цэласнасці. Такія пачуццёвыя станы лірычнага героя, як *шчаслівінкі трывогі, туга-шчаснота* (паэма “Гусак і гусыня”), *азарэнне ніцае, вольніца шчымлівая* (верш “Немагчымасць”), *чысціня трывогі* (верш “Бачыць свет”), *харашынь, ад якой душа халадзе*⁸ (верш “Падарожжа”), радасці, *якая сталася тваім жалем і сумам*⁹ (верш “Радасць”) і інш. не ўтрымліваюць, аднак, семантыкі супярэчлівасці. Наадварот, яны транслююць ідэю складанасці ўнутранага свету асобы, немагчымасці адназначнага спасціжэння яе

⁷ Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 41.

⁸ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 96.

⁹ Тамсама, с. 19.

душэўнага жыцця, бо яна сама сабе, на думку паэта, і ахвяра і злодзей (верш “Сплін”).

Пры гэтым, калі раней герой Я. Чыквіна паслядоўна асэнсоўваў **сябе ў свеце**, то ў 2010-я становіцца відавочным, што галоўным аб’ектам вывучэння для яго становіцца **свет у сабе**. Лірычны суб’ект пільна ўслухоўваецца ў сваю душу, яго самарэфлексія і інтраспекцыя дасягаюць тут вышэйшага ўзроўню. У апавяданні “Прысутнасць” Я. Чыквін падрабязна раскрывае механізм гэтага працэсу, называючы яго “тайнапісам”:

Я займаўся, між намі гаворачы, тайнапісам, як называў я тое, чым займаўся, калі займаўся, калі нікога не было побач, калі ніхто не займаў мяне сваімі справамі – я запісваў тады шмат якія думкі дзеля тых жа думак. Любіў падслухаць, аб чым яны размаўляюць, пра што спрачаюцца, чаго шукаюць у чалавечым свеце, урэшце мяне моцна дзівіла і цікавіла, як паварочваецца сама мысль, калі яна саму сябе абдумвае, абмысливае, і што з ёю робіцца, калі яна ўваходзіць у сваю слоўную плынь, і адкуль яны – думкі...¹⁰

Пісьменнік з уласцівай яго мастацка-філасофскай канцэпцыі¹¹ адметнасцю надзяляць рэчы (падтрымліваючы хайдэгераўскае і разанаўскае разуменне іх як складнікаў Рэча-Існасці) нават называе думкі сваім *жывым амаль двайніком*, з якім яго герой *ідучы і нікуды не спяшаючыся, ахвотна любіў весці спрэчку*¹².

Таму цалкам заканамернымі бачацца складаня, сінтэтычныя Чыквінавы вобразы кшталту: *Але ў той красе бязмернай // адгукаецца даўно знаёмы боль*¹³ (верш “Дзеці ў альтанцы п’юць гарбату...”). Як бачым, прыгажосць у такога апалагета характава, як Я. Чыквін, таксама набывае амбівалентны характар: з аднаго боку, надае сэнс жыццю яго лірычнага героя (“Восень”), з другога – мае выгляд “балючай красы” (“Падарожжа”, “Дзеці ў альтанцы п’юць гарбату...”). Заявіўшы яшчэ ў “Жмені пяску” (2008) пра наяўнасць гармоніі ў душэўных пакутах (верш “Гадоў мінае новых чарада...”), паэт працягвае развіваць

¹⁰ Тамсама, с. 53.

¹¹ Падрабязней пра блізкасць філасофска-эстэтычнай канцэпцыі Я. Чыквіна да гілазаізму (ад грэч. *hyle* – рэчыва і *zoe* – жыццё) гл.: А. Брадзіхіна, *Мастацкая мадэль свету ў паэзіі Яна Чыквіна ў кантэксце ідэі вітальнасці*, [у:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, с. 19–25.

¹² Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 39.

¹³ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 13.

гэтую думку ў апошніх па часе кнігах, дзе канцэнтрацыя болю рэзка ўзрастае, і найперш гэта боль няспраўджанасці.

Заўсёдная прыхільнасць Я. Чыквіна да ўжывання адмоўяў не-/ні-ў 2010-я, асабліва ў прозе, таксама набывае самую вялікую частотнасць у параўнанні з папярэднімі кнігамі, пра што сведчаць назвы многіх твораў – “Немагчымасць” “Незнаёмец”, “Несмяротны”, “Ненапісанае”, “Няскончанае маўчанне”. Між іншым, гэтая стылёвая адметнасць можа ў пэўным сэнсе праясніць і даўнюю палеміку сярод даследчыкаў адносна бунтарскай ці пакорлівай натуры лірычнага героя Я. Чыквіна. Відавочна, нагружанасць тэкстаў адмоўямі сведчыць пра ўнутраны пратэст – магчыма, падсвядомы – нават пры ўмове адсутнасці такіх матываў у самім творы. Боль няспраўджанасці ў аўтара функцыянальна суадносіцца з катарсісам.

Матыў незавершанасці становіцца скразным і ў прозе пісьменніка. Так, герой апавядання “Незнаёмец” у чарговы раз так і не рашыўся спыніць незнаёмага хлопчыка, хаця увесьчасна шкадуе пра гэта; персанаж апавядання “Прысутнасць” так і не загаварыў з бабуляй, якую бачыць у сне пра маці; “няскончаным маўчаннем” завяршылася знаёмства героя аднайменнага твора з яго былым цэнзарам Феліксам і інш.

Разам з тым, як і ў праявітых тэкстах, зрэдку вобраз двойніка з’яўляецца ў лірыцы ў персаніфікаваным абліччы (“Дзень пражыў – і слава Богу...”, “Хмяліць і цвярозіць...”):

Раптам – нібы глухаваты –
 Прывід з рысай майго твару
 Між ваконня, між дзвярыма,
 Як святлісты пэндзаль сонца,
 Што жыццю дае бясконцасць,
 Прапускаючы ўсё міма...¹⁴

(“Дзень пражыў – і слава Богу...”)

Дваістыя адчуванні звязваюцца і з феноменам кахання. І хаця колькасна інтымнай лірыкі крыху паменела ў кнігах 2010-х гг., тут з’явіліся досыць цікавыя вобразы, што раскрываюць яго сутнасць: *Мая Марусенька, Марысь, // Ствары са мною ноч у дзень! // І дзень у ноч ствары са мною!*¹⁵ (паэма “Гусак і гусыня”). Любоў здольная нават

¹⁴ Тамсама, с. 7.

¹⁵ Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 36.

згаданым вышэй адмоўям надаць станоўчы сэнс, гарантуючы погляд з *несмяротнай вышыні*¹⁶ (“Праца. Дом. Пасцель...”) або папаўняючы слоўнік вытанчаных кампліментаў: – *Які ты цудоўна няўмелы! // Якая ты ўсё невагома!*¹⁷ (“Двое”). Цікавай уяўляецца і мадыфікацыя ўласцівага творчасці паэта матыву сакралізацыі жанчыны. Калі ў зборніку “Светлы міг” (1989) вобраз аголенай дзяўчыны ў вачах лірычнага героя не дазваляе яму наведаць царкву, бо *святыя ўбачаць голае цела // дзяўчыны ў вачах майх, // у вачах – каханья бліскавіцы. // З іконай сваёю ў царкву не прыходзяць*¹⁸, то ў вершах 2010-х гг. асэнсаванне жаночага характара і карэляцыя любоўнага і сакральнага набывае зусім іншую праекцыю, хаця і тут захоўваецца характэрная аўтару афарыстычнасць:

Хто ён, той чалавек
Жаночага роду,
Які нясе сваё цела,
Як галаву Іаана?

Душа глядзіць з іконы
На свет той бездапаможны,
Ў якім міраносіцам-жонкам
Галаву насіць гэтак можна¹⁹.

(“Хто ён, той чалавек...”)

Аднак у цэлым канцэпцыя каханья ў лірыцы 2010-х гг. захоўвае рысы, сфарміраваныя ў ранейшай творчасці Я. Чыквіна: любоў суадносіцца з сэнсам жыцця, верай, катэгорыяй прыгажосці, святлом, бяскрайнасцю і бясконцасцю. Да разумення ўзаемнага пачуцця адным шляхам на дваіх дадаецца ўсведамленне крохкасці, нетрываласці вобразаў закаханых падарожнікаў, што ўяўляюцца як *два на ветры матылі, // на вадзе дзве чараціны*²⁰ (“Праца. Дом. Пасцель...”).

Магчыма, актуалізацыя матыву двойніцтва (у вершы “Вечар бяжыць на сустрэчу...” узнікае нават копія каханай) – гэта спосаб пазбавіцца ад адзіноты, пра якую лірычны герой прама згадвае не так і часта, як у папярэдніх зборніках, але яго самотнасць вынікае з кантэксту многіх вершаў. Як і каханне, што прадугледжвае існаванне дзвюх

¹⁶ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 14.

¹⁷ Тамсама, с. 63.

¹⁸ Я. Чыквін, *Светлы міг*, Мінск 1989, с. 62.

¹⁹ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 113.

²⁰ Тамсама, с. 14.

самастойных асоб і адначасова адзінага цэлага, вобраз іншага закліканы ператварыць **маю** самоту ў **нашу** (верш “Спячая”). Улічваючы заўсёдную прадуманасць кампазіцыі кнігі Я. Чыквіна, выверанасць парадку размяшчэння вершаў, абумоўленага не столькі храналагічнай паслядоўнасцю, колькі ўнутранай логікай разгортвання паэтычнай рэфлексіі, асаблівую ўвагу трэба звярнуць на лірычныя тэксты, якія знаходзяцца ў моцнай пазіцыі, то бок адкрываюць і закрываюць зборнікі. Як правіла, у мастацкай сістэме Я. Чыквіна яны канцэнтруюць кола магістральных ідэй, матываў, вобразаў канкрэтнай кнігі. У гэтым сэнсе цікава, што загалюўныя вершы зборнікаў “На беразе Дубіч Царкоўных” і “Здарылася быць” рэпрэзентуюць вобраз самотнага вандроўніка. Як і ў праявічых тэкстах аўтара, тут маніфестуецца матыў руху як цэнтральны і тэкстаўтваральны:

І ссесці прыйдзеца з ладдзі...
 О, гонкая мая ладдзя,
 Вяшчуння сама-насам!
 Пакуль ёсць шчэ хвіліна часу,
 Я пры канцы хачу табе сказаць,
 Што ўсё жыццё я быў адзін²¹.

(“Ладдзя”)

І хаця вобраз ладдзі ў беларускай культурнай прасторы нязменна ўспрымаецца ў песнай знітаванасці з распаччу, завяршаюць кнігі (у выпадку са зборнікам “На беразе Дубіч Царкоўных” – нізку новых твораў), так бы мовіць, вельмі чыквінаўскія лірычныя тэксты жыццесцвярджальнага, вітальнага характару, дзе пераадольваецца адзінота. Так, фінальным акордам “Здарылася быць” стала ідылічная карціна ў вясковай хаце, кранальны клопат дзяўчыны пра свайго каханага (“У гэтай змарнелай хаціне...”). Кніга “На беразе Дубіч Царкоўных” (дакладней, нізка новых твораў) заканчваецца вершам “О, як чароўна на Зямлі...”, дзе ўсход сонца асвятляе шлях загаханым. Самотны вандроўнік знаходзіць пару амаль па біблейскіх законах, бо *Жывыя істоты зышліся па двое, // каб ім са свету не згинуць*²².

Трэба падкрэсліць, што матыў шляху, заяўлены ў загалюўным вершы кнігі “Здарылася быць” і даволі распаўсюджаны ў творах Я. Чыквіна ў цэлым, пачынаючы з першай кнігі з красамоўнай назвай “Іду” (1969), сустракаецца ў апошнім па часе зборніку большую

²¹ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 5.

²² Тамсама, с. 123.

колькасць разоў, чым ва ўсіх папярэдніх кнігах. Разам з варыятыўнымі вобразамі дарогі, сцежкі, вандроўкі, лабірынта, падарожжа, блуканняў і пад. ён фіксуецца ў 31 вершы, што сведчыць пра яго выключную ролю ў сённяшняй ідэяна-мастацкай канцэпцыі паэта (для параўнання – у “Светлым мігу” – 5 разоў, у зборніку “Свет першы і апошні” – 9, “Крэйдавае кола” – 9, у “Жмені пяску” – 17).

Традыцыйны для Я. Чыквіна прыём надання дынамікі нерухомым рэчам таксама арыгінальна вырашаецца ў лірыцы 2010-х гг. (“Пыл”, “Корч”, “Іду на чыстую рэчку...” і інш.).

Ідзе па лузе корч,
Стагоддзямі ідзе.
І хоць сляпы і моўч,
Вялікі ён відзень.

Па полі корч паўзе
Яшчэ адно стагоддзе.
І ноч адзета ў дзень
За ім ліхтарняй ходзіць.

І корч у лес залез,
Патраціўшы карэнне.
І тут жа з’еў яго жалез
Як непатрэбнае найменне²³.

(верш “Корч”)

Раней фантазмагарычныя малюнкi выкарыстоўваліся паэтам для данясення ідэі абсурднасці свету, як правіла, пры рэалізацыі сацыяльнай тэмы. У кнігах “На беразе Дубіч Царкоўных” і “Здарылася быць” падобныя алагічныя карціны служаць вырашэнню самых разнастайных праблем у філасофскай плоскасці (“Свята”, “Перада мною свет панылы...”, “Расцвілі каштаны тысячамі свечак...” і інш.).

Аднак часцей шлях набывае канкрэтнае ўвасабленне – выгляд дарогі ці сцежкі, што прадугледжвае мінімалізацыю свабоды выбару, адсутнасць альтэрнатывы. Герой крочыць у межах зададзеных дарогай прасторавых абрысаў, бо сысці з яе – гэта значыць страціць кірунак ці апынуцца на ўзбочыне. Даследчыкі творчасці Я. Чыквіна неаднаразова выказвалі палярна адрозныя версіі адносна ўсведамлення лірычным суб’ектам канечнай мэты шляху ці дэманстрацыі яе падкрэсленай адсутнасці, а значыць, хаатычных блуканняў. Спрабуючы прымірыць

²³ Тамсама, с. 77.

прыхільнікаў абодвух тэзісаў, заўважым, што рух можа мець не толькі знешнюю (дасягненне пэўнай кропкі ў прасторы праз перамяшчэнне), але і ўнутраную мэту, і шлях героя Я. Чыквіна бязмэтны ў сваёй натуральнасці роўна ў такой ступені, як бязмэтнае цячэнне ракі ці “ляценне вясны” (верш “Перад сном”). Іншымі словамі, гэта не броўнаўскі рух, а ўпарадкаваная вандроўка ў пошуках сябе:

А мы ўсё ідзём сляпым лабірынтам
У пошуках сонечных дзён, кахання і веры –
Не ў змозе адолець бязмерную цемрадзь²⁴.

(“Сабака ляжаў сабакай ля ног...”)

Падобнае правідэнцыяльнае ўяўленне пра лёс, долю чалавека як прыватную рэалізацыю матыву шляху заўважнае і ў папярэдніх кнігах. Ідэя немагчымасці прадухіліць падзеі, іх Боскай наканаванасці гучыць у шматлікіх вершах паэта (“У старым Бельску, дзе хвіліны...”, “Каменьчыкі”, “Сплін”, “Не ведаем, стаецца што без нашага ўдзелу...” і інш.). Аднак Я. Чыквін арыгінальна трактуе гэты традыцыйны для ўсёй гісторыі развіцця літаратуры архетыповы вобраз. Да прыкладу, калі дарога ў культуралагічным сэнсе звычайна атаясамліваецца з “чужой” прасторай, то ў Я. Чыквіна – мадыфікуецца ў “сваю”, бо кожны шлях мае ўласцівыя толькі яму ўнікальныя абрысы, а таму герой ідзе *на свеце сваім адзіным*²⁵ (верш “У гэтай змарнелай хаціне...”), а *Душа, што ідзе на родным свеце // І чуе, як гучыць ў паўтонах // Свет жывы, ёй даўным-даўно знаёмы*²⁶ (“Была зрэдзь такі ажурны дзень...”). Падобныя думкі гучаць і ў прозе. *Маім жыццём ты не памрэш*²⁷, – знаходзіць напісаны быццам бы чужой рукой перасцерагальны надпіс на першай старонцы свайго нататніка герой апавядання “Падарожжа”.

У вершы “Як не мае...” узнікае цікавы вобраз узбочча долі з нядоляй, дзе можна схавацца ад іх чэпкіх позіркаў. Уцёкі таксама выступаюць адным з распаўсюджаных варыянтаў шляху ў творчасці аўтара. Эскапізм выяўляецца пераважна праз матыў вяртання ў часы дзяцінства ці юнацтва, і гэта ці ні адзіны выпадак у сённяшняй паэзіі Я. Чыквіна, калі ён апелюе да фігуры кола – самай устойлівай у мастацкай

²⁴ Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 10.

²⁵ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 123.

²⁶ Тамсама, с. 95.

²⁷ Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 41.

мадэлі свету ўсёй папярэдняй лірыкі пісьменніка, якая транслюе цэлы спектр значэнняў, звязаных з цэласнасцю, замкнёнасцю, зачараванасцю, завершанасцю, гармоніяй, абярэгам. Ужо ў зборніку “Крэйдавае кола” (2002) гэты сімвал часам пазбаўляецца сакральнасці і нават губляе сваю гарманічнасць, становіцца ўвасабленнем безвыходнасці. Лірычны герой у адзіночку намагаецца разарваць кола падзей (верш “З анахарэтавых запісаў”) і ўсведамляе, што *Закрыўленая лінія свету больш не выгінаецца для жывых*²⁸ (“Свет, як адна міска на сталі для наймітаў...”).

У кнігах “На беразе Дубіч Царкоўных” і “Здарылася быць” кола, нарэшце, размыкаецца і ператвараецца ў вектар, бо *наўкол шляхі прамя*²⁹ (верш “Сплін”). На карысць гэтага тэзіса гаворыць і ўказаная вышэй схільнасць да выкарыстання аўтарам матыву незавершанасці, і ўжо асэнсаваная яго лірычным героем адзінаскіраванасць руху, які Б. Сівэк, трансфармуючы хайдэгераўскі выраз, трапна акрэсліла як “жыццё к смерці”, г. зн. к трансцэндэнцыі, волі, к Богу³⁰. Герой фантастычнага апавядання “Несмяротны” Я. Чыквіна – біяробат, жыццё якога бясконцае, – здолеў парушыць нават замкнёнае кола неўміручасці насельнікаў планеты: *Цяпер я ўжо ведаў, што трэба рабіць з сабою, каб у свой час зысці з беспрасветнай лініі жыцця і прыдаць яму хоць які-небудзь сэнс*³¹. Як бачым, Я. Чыквін у апошніх па часе кнігах адкрывае новыя грані сэнсу і мэты жыцця.

Больш за тое, побач з разамкнёным колам узнікае яшчэ адна фігура – крыжа, прычым на самых розных узроўнях мастацкага тэксту: і праз з’яўленне вобраза распяцця, і ў спосабах арганізацыі прасторы, дзе *шляхі крыжуюцца сваім адметным шляхам*³², і ў стылёвым афармленні паэтычнага выказвання. Так, акрэсленая вышэй тэндэнцыя да выкарыстання аўтарам адмысловага супярэчлівага адзінства ў стварэнні псіхалагічнага вобраза, сумяшчэнне ў ім антытэтычных характарыстык таксама мае ў аснове фігуру крыжа. Архетып дарогі, увасабляючы чалавечае жыццё, набывае ў такім выпадку выгляд шляху на Галгофу:

²⁸ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола*, Беласток 2002, с. 49.

²⁹ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 11.

³⁰ B. Siwek, *Człowiek w świecie wartości. O poezji Jana Czykwina*, [w:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, s. 43.

³¹ Я. Чыквін, *На беразе Дубіч Царкоўных*, с. 44.

³² Тамсама, с. 5.

Жухла на двары і ў хаце.
 Ноч не спіць і ты не спіш –
 Чыстае душы распяцце!
 Засталася завяшчанне напісаць,
 Пакуль нясеш свой крыж³³.

(“Штовечара сузор’е Арыёна...”)

Адзінаветкарны рух лірычнага суб’екта больш нагадвае вандроўку між берагамі (паказальная ў гэтым сэнсе і назва зборніка “На беразе Дубіч Царкоўных”). Такі від шляху з’яўляецца ў вершах “Ладдзя”, “Перад сном”, “Хмяліць і цвярозіць...”, дзе гучаць правідэнцыяльныя матывы і свярджаецца мізэрнасць чалавека перад усемагутным лёсам.

Ад абмежаванасці прасторы дарогай можа вызваліць палёт, пад час якога шляхі пракладае сам вандроўнік. Суадносячыся са свабодай, магчымасцю выбару, гэта метафара жыцця таксама ўтрымлівае падвойнае дно. Як і плывец, акрылены герой не пакідае ў паветры слядоў. І такі, здавалася б, парадокс можна вытлумачыць, прасачыўшы канатацыі, звязаныя ў Я. Чыквіна з памкненнем уверх. У найбольш абагульненым выглядзе яны зводзяцца да *духу жывога* (паэма “Гусак і гусыня”, вершы “О, як чароўна на Зямлі...”, “Жнівень – душны, балючы...”). Іншымі словамі, палёт як метафара лёсу чалавека ў лірыцы паэта карэлюе не столькі з лёгкасцю, бесклапотнасцю фізічнага існавання, колькі з абуджэннем жыцця духоўнага і, як вынік, дасягненнем суб’ектам жаданай свабоды:

Скінуць хочацца няволю –
 І ляпець кудысь на крылах,
 Дзе, мабыць, расце шчаслінасць,
 Дзе красуе поўня існавання³⁴.

(“Немагчымасць”)

Такім чынам, кнігі Я. Чыквіна 2010-х гг. “На беразе Дубіч Царкоўных” і “Здарылася быць” сведчаць пра новы этап творчасці паэта. У цэлым застаючыся ў гэтых зборніках верным сваім творчым прынцыпам, ён знаходзіць новыя ідэйна-эстэтычныя падыходы і выяўленчыя магчымасці ў арганізацыі мастацкага матэрыялу. Найперш заўважаецца наяўнасць у згаданых вышэй кнігах праявічых

³³ Я. Чыквін, *Здарылася быць*, с. 118.

³⁴ Тамсама, с. 64.

тэкстаў, у аснову якіх пакладзены хранатоп сустрэчы, што ўпісваецца ў канцэпцыю руху як тэкстаўтваральную ва ўсёй творчасці Я. Чыквіна. Феномен дваініцтва бачыцца спосабам пераадолення ўнутранай адзіноты і па-свойму рэалізуецца ў прозе і паэзіі. У першым выпадку – у выглядзе ўцялесненай копіі, у другім – праз складана арганізаванае адзінства вобраза. Матыў шляху, увасоблены у цэлым шэрагу варыянтаў – дарогі, сцежкі, вандроўкі, лабірынта, падарожжа, блуканняў, палёту, пошуку, уцёкаў, лёсу, руху між берагамі – у апошніх па часе кнігах пісьменніка набывае сваё максімальнае колькаснае ўвасабленне. Якасна ён сведчыць пра размыканне фігуры кола – устойлівай мастацкай мадэлі папярэдніх кніг паэта, што падтрымліваецца тэндэнцыяй да выкарыстання прыёму незавершанасці і з’яўленнем формы крыжа на розных узроўнях мастацкага тэксту. Пры гэтым гнасеалагічныя пошукі паэта ў 2010-я гг. засведчылі змяшчэнне каардынатаў са знешняга быцця на ўнутранае, пераклучэнне з асэнсавання сябе ў свеце на рэфлексію свету ў сабе.

L I T E R A T U R A

- Bradzichina A., *Mastackaja madel swietu u paezii Jana Czykwina u kantekscie idei witalnasci*, [w:] *Literatury Wschodnioslowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010 [А. Браздзіхіна, *Мастацкая мадэль свету ў паэзіі Яна Чыквіна ў кантэксце ідэі вітальнасці*, [у:] *Literatury Wschodnioslowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010].
- Czykwin Jan, *Krejdawaje kola*, Bielastok 2002 [Чыквін Я., *Крэйдавае кола*, Беласток 2002].
- Czykwin Jan, *Na bierazie Dubicz Carkounych*, Bielastok 2010 [Чыквін Я., *На беразе Дубіч Царкоўных*, Беласток 2010].
- Czykwin Jan, *Swietly mih*, Minsk 1989 [Чыквін Я., *Светлы міг*, Мінск 1989].
- Czykwin Jan, *Zdaryłasia być*, Bielastok 2015 [Чыквін Я., *Здарылася быць*, Беласток 2015].
- Maszczenkaja Ł., *Ad nazwy da mastackaha zmiestu: kniha wierszau Jana Czykwina Zmienia piasku*, [w:] *Literatury Wschodnioslowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010 [Машчэнская Л., *Ад назвы да мастацкага зместу: кніга вершаў Яна Чыквіна Жменя пяску*, [у:] *Literatury Wschodnioslowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010].
- Patałkou Ju., *Wyratawalny bol: spawiednickaja misijnasc paezii Jana Czykwina*, [w:] *Literatury Wschodnioslowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010 [Паталкоў Ю., *Выратавальны боль: спаведніцкая місійнасць паэзіі Яна*

Чыквіна, [у:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010].

Siwiek B., *Człowiek w świecie wartości. O poezji Jana Czykwina*, [w:] *Literatury Wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010.

Zaremba L., “*Akramia žyccia na swiecie bolsz niama niczoha*”: ab paetycznym swietasuziranni Jana Czykwina, “*Тэрмапілы*” 2002, № 6 [Зарэмба Л., “*Акрамя жыцця на свеце больш няма нічога*”: аб паэтычным светасузіранні Яна Чыквіна, “*Тэрмапілы*” 2002, № 6].

S U M M A R Y

MAIN VECTORS OF JAN CZYKWIN'S ARTISTIC SEARCH IN THE 2010S

The article explores “*На беразе Дубіч Царкоўных*” and “*Здарылася быць*” by Jan Czykwin. and discusses main tendencies in his poetic and prosaic works of the 2010s. The author explains major modifications in the poet's worldview and artistic system, highlights new approaches and visual possibilities in text organization. The conclusion is drawn that the books demonstrate a qualitatively new stage in the poet's creative evolution.

Key words: lyrics, intimate lyrics, lyrical subject, image, motive, art system, the image of the double.

S T R E S Z C Z E N I E

GŁÓWNE WEKTORY TWÓRCZYCH POSZUKIWAŃ JANA CZYKWINA W PIERWSZEJ DEKADZIE XXI WIEKU

W artykule omówiono „*На беразе Дубіч Царкоўных*” i „*Здарылася быць*” Jana Czykwina, przeanalizowano główne tendencje w jego twórczości poetyckiej i prozatorskiej z pierwszej dekady XXI wieku. Autorka wyjaśnia modyfikacje w światopoglądzie i systemie artystycznym poety, podkreśla nowe podejścia do organizacji tekstu, formułuje wniosek, że uwzględniane w analizie utwory stanowią jakościowo nowy etap w twórczej ewolucji Jana Czykwina.

Słowa kluczowe: liryka, liryka intymna, podmiot liryczny, obraz, motyw, system artystyczny.

Aksana Danilczyk

DOI: 10.15290/bb.2018.10.11

*Narodowa Akademia Nauk Białorusi
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0002-1561-588X>

Традыцыі заходнебеларускай паэзіі і творчасць Надзеі Артымовіч

Творчасць беларускіх пісьменнікаў Беласточчыны ёсць неад’емнай часткай сучаснай беларускай літаратуры, само яе існаванне спрыяе стварэнню шматпаляярнасці і дэцэнтралізацыі літаратурнага працэсу, неабходных для паўнаwartаснага развіцця нашай літаратуры. Менавіта таму яна з цягам часу заняла трывалае месца і ў навуковых даследаваннях, хоць гэта адбылося і не адразу. Аналізуючы ўзаемадачынненні паміж літаратурным аб’яднаннем “Белавежа” і беларускім літаратуразнаўствам, Анатоль Раманчук адзначыў: *Пералом у сацыяльна-палітычнай сітуацыі, што адбыўся ў сярэдзіне 80-х гадоў, спарадзіў і пэўныя змены ў грамадскай свядомасці. Зварот да ідэй нацыянальнага самасцвярджэння, уздым патрыятычных настрояў выклікалі пад’ём у сферы культурнага і літаратурнага жыцця. Творчасцю «белавежцаў» усур’ёз зацікавіліся беларускія даследчыкі*¹. Аднак застаецца актуальнай праблема ўключанасці дасягненняў “белавежцаў” у кантэкст беларускай літаратуры, як вынікае, напрыклад, з кнігі Тэрэсы Занеўскай «Вартавыя памяці» (Zapiewska T., *Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok 1997). Анатоль Раманчук лічыць, што хоць гэтая фундаментальная праца і паглыбіла ўзровень асваення ідэйна-эстэтычнай сутнасці польскіх беларусаў, але

¹ А. Раманчук, *Гарыць мая свяча: творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, Беласток 2000, с. 10.

пашыраючы межы ахопленага фактаграфічнага матэрыялу, Т. Занеўская застаецца тым не менш пераважна на ранейшых метадалагічных пазіцыях: у творчасці Я. Чыквіна і іншых «белавежцаў» вызначаюцца перш за ўсё тых характарыстычныя прыкметы, што збліжаюць іх з агульнаеўрапейскім кантэкстам. Акрэсліваючы канцэптуальныя напрамкі развіцця, даследчыца імкнецца напрамую далучыць набыткі «белавежцаў» да сусветнага мастацтва і філасофіі, пры гэтым слаба закранаючы нацыянальны аспект².

Паэзія Надзеі Артымовіч прыцягвае ўвагу даследчыкаў і чытачоў неардынарнасцю тэкстаў. Арыгінальных, безумоўна, але ці ёсць гэтая арыгінальнасць адарванай ад паэтычнага кантэксту беларускай літаратуры ці ўсё ж такі з'яўляецца яго натуральнай часткай і працягам папярэдняга развіцця літаратуры? Гэтае пытанне закраналі многія даследчыкі. Ян Максіюк, напрыклад, выказваецца наступным чынам: *Цяжка адназначна вырашыць, на якой глебе ўзрасталі яе незвычайныя вершы, але ж напэўна не на той, на якой узрасталі і ўзрастаюць вершы ў Беларусі*³. Што як мінімум спрэчна, хоць крытык і згадвае беларускага паэта-эмігранта Янку Юхнаўца. Леанід Галубовіч адзначае: *Цяжка сказаць, што з беларускіх, польскіх ці замежных паэтаў найздзейнічаў на паэтку, каго яна магла наследаваць. У яе вершах на гэта няма аніякіх асаблівых намёкаў, як і ў рэдкіх выказваннях на тэму жыцця і творчасці. Хіба, як уласна мне падаецца, падчас ёсць нешта блізкае да Я. Юхнаўца*⁴. Не зусім пагаджаючыся з думкай, што паэт у прынцыпе павінен некага наследаваць, мусім заўважыць, што ніводная з'ява ў літаратуры не ўзнікае на пустым месцы. Таму нам бачыцца мэтазгодным звярнуцца, прынамсі, да заходнебеларускай літаратуры як да найбольш блізкай у дыяхранічным разрэзе і як да той глебы, на якой узрасла паэзія Беласточчыны. Ян Чыквін адзначае і сінхранічную блізкасць Н. Артымовіч да пэўных польскіх аўтараў, то бок некаторыя рысы яе творчасці (такія, як “праклятасць”) маюць тыпалагічную блізкасць і ў сваім часе, і ў еўрапейскім кантэксце. Даследчык адзначае наступнае: *нічога дзіўнага, што такую “бяскрылую” паэзію Надзеі Артымовіч адразу пачалі спалучаць з польскімі “праклятымі” паэтамі – як, напрыклад, Галінай Пасьвятоўскай ці Рафалам Ваяча-*

² Тамсама, с. 11.

³ Я. Максіюк, *Улюбёная паэзія з Падляшша*, [online], <http://litaratura.org/chytalnu?a?artid=143>, [доступ: 09.05.2018].

⁴ Л. Галубовіч, *За прычыненымі дзвярыма*, [online], <http://lit-bel.org/by/news/6624.html>, [доступ: 10.05.2018].

кам, – бо сама паэтэса гэту сваю нібыта “праклятасць” *volens nolens* выстаўляе напаказ, робіць яе сэрцавінай свайго мастацкага свету⁵.

Аднак пры ўсім тым падабенстве, – працягвае Ян Чыквін, – вершы Надзеі Артымовіч адрозніваюцца ад твораў згаданых польскіх паэтаў, насычаных таксама гістарычнай і нацыянальна-вызваленчай праблема-тыкай, найперш тым, што ў яе паэзіі гэты тэматычны абшар поўнасьцю адсутнічае. Відаць, таму яе паэзія і звужаецца выключна да суб’ектыўна-экзистэнцыяльных праблемаў чалавека і таму, магчыма, набывае характар цэнтрабежнага катастрафізму⁶.

Можна сказаць, што адсутнасьцю гэтага абшару паэзія Н. Артымовіч разыходзіцца і з традыцыяй нацыянальна-адраджэнскай плыні заходнебеларускай літаратуры, але тым не менш усведамленне сваёй нацыянальнай прыналежнасці праз асэнсаванне акаляючага асяроддзя з часам уваходзіць у яе творчасць і стварае своеасаблівы беларускі/бельскі космас.

У якасці папярэдніка Артымовіч Ян Чыквін называе і не вельмі вядомага беларускага паэта Яшу Бурша (Янку Анісэровіча), які нарадзіўся ў Баранавічах у 1929 годзе, а пасля пераехаў на сталае жыхарства ў Польшчу. Сапраўды, як адзначае даследчык,

Яшу Бурша не цікавілі праблемы чалавека як сацыяльнай істоты і ўзаемаадносін асобы з грамадою. Аўтар зборніка “Прамень думкі” амаль дэманстратыўна адмаўляў усю сферу соцыуму. Ён быў паэтам, які літаратурнай творчасцю ў форме і змесце, ужо ў канцы пяцідзсятых гадоў заманіфеставаў права на рост і станаўленне аўтаноміі чалавечага “я”, права на абжыванне – смакуючы – свайго існавання, сваёй біялагічна-псіхічнай экзистэнцыі⁷.

Ян Чыквін падкрэслівае, што паэтычныя дасягненні Яшы Бурша не былі марнымі для “белавежцаў”, прынамсі, у 1970 годзе свабоднымі вершамі дэбютуе Надзея Артымовіч. *Рэха ягонай асацыятыўнай вобразнасці і ідэйна-эстэтычных памкненняў адгукаецца ў маладых нашых паэтаў і дагэтуль*⁸. Калі ж гаварыць пра сучаснікаў, то Алесь Бельскі лічыць, што *мастацка-філасофская творчасць Я. Юхнаўца і Н. Артымовіч асабліва цесна лучыцца з паэзіяй А. Разанава,*

⁵ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія: Беларускае пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 149.

⁶ Тамсама, с. 156.

⁷ Тамсама, с. 126.

⁸ Тамсама, с. 128.

паколькі для ўсіх гэтых паэтаў характэрна іншасказальнасць, падтэкставасць думкі, імкненне раскрыць сэнсавую глыбіню слова⁹. Думаецца, ніхто не ставіць пад сумненне ўлучанасць Алеся Разанава ва ўласнабеларускі літаратурны кантэкст, асабліва прымаючы пад увагу мастацкую эвалюцыю паэта. Нагадаем таксама аб сумесным зборніку “Дзверы. Тэкст і кантэкст” з паэтычнымі тэкстамі Н. Артымовіч і каментарамі А. Разанава, які пабачыў свет у 1994 годзе¹⁰. Хочацца таксама ў чарговы раз згадаць словы Я. Чыквіна, які ў артыкуле пра Я. Юхнаўца напрыканцы мінулага стагоддзя адзначыў: *На паэтычных прасторах беларушчыны яны ствараюць своеасаблівы трохкутнік, які кожным сваім вуглом упісваецца ў іншы культурны кантэкст: Алесь Разанаў ва ўсходнеславянскі, Надзея Артымовіч – заходнеславянскі, а Янка Юхнавец – англасакскі*¹¹.

Ці можна ўвогуле весці гаворку пра традыцыю заходнебеларускай паэзіі? Відавочна, што калі мы гаворым пра заходнебеларускую літаратуру, то маем на ўвазе найперш міжваенны перыяд, да якога, у прынцыпе, можна далучаць і ваенныя гады. М. Мікуліч выдзяляе ў заходнебеларускай паэзіі некалькі стылявых плыняў: лірыка-апавядальную, рамантычную і духоўна-ірацыянальную¹². Апошняя *была звернута да асэнсавання духоўна-філасофскіх, сацыяльна-маральных і душэўна-псіхалагічных аспектаў узаемадзеяння чалавека і рэчаіснасці, асобы і сусвету, да пазнання глыбінных асноў жыцця, яго складанай і супярэчлівай унутранай сутнасці*¹³. Да гэтай плыні даследчык адносіць паэзію такіх аўтараў, як Казімір Сваяк, Вінцук Адважны, Наталля Арсеннева. Думаецца, што менавіта ў гэтай плыні варта шукаць вытокі творчасці Надзеі Артымовіч, прынамсі ў тым, што датычыцца тэматыкі і падыходу да асэнсавання рэчаіснасці. Прадстаўнікі гэтай плыні, на думку М. Мікуліча, *зыходзілі з таго, што мастацкая творчасць развіваецца на асновах безумоўнасці і самазаконнасці, не прадугледжвае знешніх намераў, не служыць пэўнай карысці і выгадзе. Яна знаходзіцца над рэчаіснасцю, над сацыяльнымі мэтаймкненнямі – нават самымі актуальнымі і прагрэсіўнымі, над грамадскімі інтарэ-*

⁹ А. Бельскі, *Паэзія*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 т., т. 4, кн. 2. 1986–2000, Мінск 2003, с. 58.

¹⁰ Н. Артымовіч, А. Разанаў, *Дзверы. Тэкст і кантэкст*, Беласток 1994.

¹¹ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія...*, с. 62.

¹² М. У. Мікуліч, *Духоўна-ірацыянальная стылявая плынь Заходняй Беларусі як мастацкая сістэма*, [у:] *Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэртэкстуальнасць*, Мінск 2012, с. 232.

¹³ Тамсама, с. 233.

*самі і запатрабаванямі. Іх лірычны герой не прадудыраваў сацыяльных ідэй, непасрэдна не залежаў ад грамадскага асяроддзя і не намагаўся падпарадкаваць яго сваім прынцыпам і перакананням*¹⁴.

Нам бачыцца, што ў гэтай сувязі пэўныя кропкі судакранання выяўляюцца з творчасцю Наталлі Арсенневай. Ужо першы зборнік паэткі “Пад сінім небам” (1927) паказаў, на думку М. Мікуліча, *што, бадай, як ніхто іншы з заходнебеларускіх аўтараў, у тым ліку і прадстаўнікоў духоўна-ірацыянальнай стылявой плыні, яна імкнулася дыстанцыявацца ад асаблівасцей грамадскага асяроддзя, свету сацыяльнай абумоўленасці і рацыяналізму, пазбягала лагізаванага мыслення, непасрэднага адлюстравання падзей і фактаў, была далёкая ад прамой аўтабіяграфічнасці*¹⁵.

Індывідуалізм, характэрны Наталлі Арсенневай, выявіўся, напрыклад, у праграмным вершы паэткі “Маладым паэтам” (1936):

Я, як жоўтая восень, стаю над жыццём
і гляджу на яго, хоць наўкола – змаганне.
Мае вершы – над сонным балотам трысцё,
мгла сівая асенняга рання¹⁶.

У пэўным сэнсе, такая пазіцыя абумоўлена і сацыяльна-культурным становішчам аўтаркі. Яе лірычная гераіня адрозніваецца ад лірычных гераіняў, створаных яе сучаснікамі – паэткамі як Заходняй, так і Савецкай Беларусі. Гэта, уласна кажучы, падкрэслівае і Ян Чыквін: *Увядзенне ў беларускую літаратуру вобраза светла-лірычнай, жаночай жанчыны – супрацьлеглага вобразу жанчыны прыніжанай, запалотанай, прыгнечанай, забітай і дамінуючага ў творах беларускіх пісьменнікаў – было найбольшай творчай заваёвай Наталлі Арсенневай яе першага, “польскага” перыяду*¹⁷. Тут можна дадаць, што жанчына або лірычная гераіня Наталлі Арсенневай супрацьстаіць і вобразу жанчыны нацыянальна свядомай і сацыяльна актыўнай. Хацелася б звярнуць увагу і на яшчэ адзін аспект. У артыкуле “Жаночая паэзія Заходняй Беларусі”¹⁸ мы спыніліся на асноўных момантах развіцця паэзіі жанчын у міжваенны перыяд, закраналі і твочасць ура-

¹⁴ М. У. Мікуліч, *Духоўна-ірацыянальная стылявая плынь...*, с. 234.

¹⁵ Тамсама, с. 247.

¹⁶ Н. Арсеннева, *Выбраныя творы*, Мінск 2002, с. 101.

¹⁷ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія...*, с. 43.

¹⁸ А. Данільчык, *Жаночая паэзія Заходняй Беларусі*, “Acta Albarutenica”, т. 17, Warszawa 2017.

джэнак Беласточчыны Веры Маслоўскай і Ганны Новік. Падкрэслім, што ў іх творчасці ўжо не было прыгнечанай забітай жанчыны, больш за тое – гераіня Ганны Новік пакутуе ад немагчымасці самарэалізацыі, а Вера Маслоўская (Мурашка) актыўна выступае за сацыяльную і нацыянальную роўнасць жанчын¹⁹.

Мы лічым таксама, што імя Наталлі Арсенневай павінна згадвацца ў першую чаргу не ў сувязі з эмігранцкай паэзіяй, а ў сувязі менавіта з заходнебеларускай, асабліва ўлічваючы, што, па-першае, самыя значныя яе творы былі створаныя ў міжваенны і ваенны перыяды, а, па-другое, яе ўплыў на развіццё беларускай літаратуры ў гэты час быў куды больш значным. Такім чынам, відавочна, што Наталля Арсеннева – найперш прадстаўніца заходнебеларускай паэзіі. Дастаткова пагартаць тагачасную перыёдыку, каб зразумець, наколькі часта друкаваліся яе творы, а таксама звярнуць увагу на літаратурна-крытычныя агляды, каб пераканацца ў тым, што творчасць Наталлі Арсенневай займала значнае месца ў літаратурным працэсе як Заходняй Беларусі, так і Савецкай.

Думаецца, што творчасць Надзеі Артымовіч упісваецца ў кантэкст “жаночай паэзіі” Заходняй Беларусі з пункту гледжання стварэння інтэлектуальнай лірычнай гераіні з абостраным пачуццём часу, і працягвае ў некаторым сэнсе лінію лірычнай гераіні Наталлі Арсенневай. Супольнае ў творчасці паэтак – у адасобленасці ад навакольнага асяроддзя (побытавага, бо прыроднае асяроддзе так ці інакш уваходзіць у іх тэксты) звязана, на нашу думку, хутчэй з “тыпалогіяй мыслення” двюх паэтак. А. Сямёнава у дачыненні да Н. Арсенневай падкрэслівае: (...) *яе светапогляд, яе вызначанасць былі абумоўлены і яе духоўнай адстароненасцю, яе незалежнай ментальнасцю, але – і размаітым, складаным культуровым і літаратурным жыццём Заходняй Беларусі, Польшчы, Еўропы*²⁰. Як бачым, гэты кантэкст актуальны і для Надзеі Артымовіч.

У свой час У. Гніламёдаў выдзеліў у сучаснай беларускай паэзіі не менш шасці мастацка-стылявых плыняў: лірыка-апавадальную, рамантычную, публіцыстычную, філасофска-аналітычную, мастацка-сінкрэтычную і ўніверсальна-інтэлектуальную²¹. Думаецца, што ў да-

¹⁹ Гл. А. Данільчык, *І не дбай аб цяім шчасці...*, [у:] *Бліскавіцы: Анталогія беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду*, Мінск 2017.

²⁰ А. Сямёнава, *На шляху сусветаў*, [у:] Н. Арсеннева, *Выбраныя творы*, Мінск 2002, с. 13.

²¹ У. Гніламёдаў, *Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію*, Мінск 2001, с. 10.

дзеных катэгорыях паэзія Н. Арсенневай носіць таксама хутчэй універсальна-інтэлектуальны характар, прынамсі, філасафічнасць і медыта-тыўнасць некаторых яе вершаў не выклікаюць сумненняў²². Уласна кажучы, менавіта самотны стан лірычнай герайні і засяроджанасць на ўнутраных і на знешніх праявах быцця ў выніку прыводзяць да філа-софскага асэнсавання рэчаіснасці.

Але калі самотнасць і адасобленасць Наталлі Арсенневай мы на-звалі б “элегічнай”, то Надзея Артымовіч, аднак, успрымае сваю ада-собленасць больш востра, больш трагічна:

штодня вітаецца прыхільна
самотнасць як прыпеў
шукае слова не знайду
каб зразумець сябе цябе
парэзаны твой час²³
(* **на небасхіле россыпы пейзажаў)

Свет Надзеі Артымовіч – гэта посткатастрафічны свет *краявіда з невідочным дэфэктам*²⁴ і *парэзанага часу*. І калі Ян Чыквін сказаў пра Арсенневу: *Паэтэса летуценіць аб крылах, каб можна было сва-бодна, хутка і лёгка перамясціцца з небяспечнай зоны ў прыхільную прастору, з гора ў шчаснасць, як пералятаюць па клічу свайго беспамылковага інстынкту птушкі з свету малога (зямля) у свет вялікі (неба)...*²⁵ то, падаецца, што Надзея Артымовіч прымае рэчаіснасць у тым выглядзе, у якім яна ёсць:

нерухома стаяць
мае дні
шчыліны ў часе
усё большыя
мой каляндар патрэсканы
нерухома стаяць
мае дні
як пералалоханы цень
чалавека²⁶

²² Гл.: А. Петрушкевіч, *Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі: манаграфія*, Гродна 2013, с. 124.

²³ Н. Артымовіч, *Сезон у белых пейзажах*, с. 22.

²⁴ Н. Артымовіч, *Жоўтая музыка...*, с. 11.

²⁵ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія...*, с. 147.

²⁶ Н. Артымовіч, А. Разанаў, *Дзверы. Тэкст і кантэкст*, Беласток 1994, с. 22.

Разламанасць, растрэсканасць, парэзанасць – гэтымі словамі Н. Артымовіч можна ахарактарызаваць яе свет. А яшчэ – статычнасцю лірычнай герайні ў дачыненні да навакольнага асяроддзя, якое таксама часцей за ўсё вонкава не рухаецца, як само жыццё ў правінцыі. Але і ў вершы Наталлі Арсенневай “Маладым паэтам” таксама назіраецца статычнасць аўтаркі ў дачыненні да навакольнага асяроддзя.

Такім чынам, творчасць Надзеі Артымовіч можна змясціць у наступную сістэму каардынатаў: свабодны верш – экзістэнцыялізм / катастрафізм – індывідуалізм. Сама паэтка вызначыла іх наступным чынам: *Знаходжуся ў паэтычным трохкутніку: вершы – жыццё – Бельск*²⁷.

з вуліц

з неба

з...

з пекла

...і прадчуванняў

.....

.....

.....

мой верш²⁸

Можна сказаць інакш: духоўна-ірацыянальны аспект – экзістэнцыяльнасць – лакалізаванасць. І вось гэтая канкрэтная лакалізацыя паэтычнага быцця яднае і адначасова адасабляе ад папярэдняй заходнебеларускай паэзіі, у асноўным засяроджанай на вясковым асяроддзі (паэзія Ніны Тарас, напрыклад). Пры гэтым цяжка весці гаворку аб патрыятызме ў традыцыйным сэнсе слова, аднак Ян Чыквін заўважае: *У чорна-снёных творах Надзеі Артымовіч там-сям з’яўляўся і прасвечваўся светлымі плямамі, усё адзін і той жа, другі свет – жывы, радасны, цэласны свет роднага кута, роднага па-рога, бацькоўскага дому, Бельска. “і цэлы свет – сімфонія”, скажа яна ў творы «У руках нашых»*²⁹. Гэтая тэма выявілася ў такіх творах, як «Беларускія паэты ў Бельску», «***Над Бельскам шэрае неба» і інш.

²⁷ Н. Артымовіч, *З Надзеяй Артымовіч гутарыць Тэрэса Занеўская* (Распавед Надзеі Артымовіч), “Крыніца” 1994, № 12, с. 32.

²⁸ Н. Артымовіч, *Жоўтая музыка...*, с. 34.

²⁹ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія...*, с. 163.

Над Бельскам шэрае неба
шэры брук шэры парог забыты музык
на шэрым парозе

Бельск
мястэчка памежжа мястэчка бязмежжа
на шэрым парозе
стары музык
заснуў³⁰

Шэры колер правінцыі дамінуе, але не абмяжоўвае, бо адкрывае дзверы ў іншы свет, можа быць не заўсёды неабходны для аўтаркі, але і абысціся без якога нельга. Як лічыць Леанід Галубовіч: *Сама творчасць паэткі як бы па-за грамадскім жыццём, але само грамадскае жыццё сваім зрушным і актыўным атачэннем змушае яе пэўным чынам адгукацца на ўціск сваёй незалежнасці (са знешняга боку тых дзей і праяў часу)*³¹.

Гэтакасама, як і патрыятычная тэма не была зусім чужой для Наталлі Арсенневай, пачынаючы з самых першых гадоў яе творчасці, але ў адрозненне ад Н. Артымовіч, у яе не адбываецца той канкрэтызацыі месца, ад любові да якога шчэміць сэрца:

Нават адзін абразок гэткі ў полі –
Й сэрца цябе не забудзе ніколі,
Родны мой край!³² (1924)

Л. Галубовіч, дарэчы, звяртае ўвагу на яшчэ адзін аспект адабленасці, звязаны з рамантычным уяўленнем аб ролі і асобе паэта ў соцыуме: *З кантэксту большасці вершаў Н. Артымовіч выразна выяўляецца праекцыя яе адстароненасці ад людзей, хутчэй, аддаленне, а не збліжэнне з імі (на вядомым пушкінскім запавеце: “Поэт – ты царь. Живи один”). І гэтай аўрай адзіноты, стрымана-непераборлівым вобразам жыцця прапітаная аснова ўсёй яе паэзіі*³³. Але, думаецца, у выпадку Н. Артымовіч гэта звязана хутчэй з немагчымасцю выбудоўвання нармальных чалавечых стасункаў у посткатастрафічным свеце. Ломкасць яе радка адлюстроўвае крохкасць чалавека

³⁰ Н. Артымовіч, *Жоўтая музыка...*, с. 25.

³¹ Л. Галубовіч, *За прычыненымі дзвярыма* [online], <http://lit-bel.org/by/news/6624.html>, [доступ: 10.05.2018]

³² Н. Арсеннева, *Выбраныя творы*, с. 29.

³³ Л. Галубовіч, *За прычыненымі дзвярыма...*

ў свеце яму непадуладным ні ў якой ступені. Такім чынам, мы падыходзім да моманту, які можна лічыць вузлавым. Гэта Другая сусветнай вайна, што ў пэўным сэнсе раздзяляе паэзію дзвюх аўтарак. Інакш кажучы, Наталля Арсеннева ў першую чаргу адлюстроўвае свет да вайны/катастрофы і свет у час вайны, Надзея Артымовіч – свет пасля вайны/катастрофы. Свет Наталлі Арсенневай даваеннага часу – гарманічны, на гэта звярталі ўвагу многія даследчыкі, напрыклад тая ж А. Сямёнава³⁴. У Н. Артымовіч свет у прынцыпе негарманічны, але і ў Н. Арсенневай гарманічнасць разбураецца з пачаткам Другой сусветнай вайны.

Для Наталлі Арсенневай вайна стала тым пераломным момантам жыцця, які меў непасрэднае дачыненне да змены тэматыкі твораў. Вялета Нікіцюк-Пэркоўска ў артыкуле, прысвечаным экзістэнцыяльнай праблематыцы ў творчасці паэтки, адзначае:

У трагічныя часы творчасць з'яўляецца для аўтараў і своеасаблівым выратаваннем, і вялікім абавязкам. Трэба зразумець сутнасца: дзеля чаго жыць, калі рушацца найважнейшыя каштоўнасці, калі чалавечыя жыццё ўпадабняецца сухой траве, а вечныя ідэалы – збураным мурам. Письменнік сваімі творамі імкнецца надаць адпаведны накірунак чалавечым памкненням, здабыць сілы для барацьбы з рознымі выпрабаваннямі лёсу і падзяліцца вопытам з чытачом. Пэўна, у такія драматычныя, нават трагічныя часы, як вайна, ці не кожны чалавек задаецца пытаннем пра сваё сціплае месца ў светабудове. Таму палкам зразумела, што менавіта ў першай палове XX стагоддзя актуалізуюцца філасофскія, духоўныя пошукі, звязаныя з вызначэннем сэнсу жыцця, што з'яўляецца штуршком для ўзнікнення экзістэнцыялізму³⁵.

Пры гэтым аўтарка лічыць, што ў беларускай літаратуры экзістэнцыялізм як цэласная сістэма светабачання не выявіўся, але рысы гэтай філасофіі заўважныя ў эміграцыйнай літаратуры XX стагоддзя. Што датычыцца Наталлі Арсенневай, то, на думку літаратуразнаўцы:

Экзістэнцыяльныя праблемы ў творах Н. Арсенневай выяўляюцца асабліва ярка ў вершах ваеннай пары, якія найперш змешчаны ў зборніку «Сягоння» (1944 г.). Праз усю кнігу праходзіць тэма прызначэння паэта і паэзіі, філасофскі роздум пра сутнасць мастацтва і яго значнасць наогул

³⁴ А. Сямёнава, *На шляху сусветаў*, [у] Н. Арсеннева, *Выбраныя творы*, с. 12.

³⁵ W. Nikitiuk-Perkowska, *Экзістэнцыяльная праблематыка ў творчасці Наталлі Арсенневай*, [w:] *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości*: studia pod red. Wandy Supy, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2013, с. 6.

у жыцці чалавецтва і ў часы такой катастрофы, якой з'яўляецца вайна. Як і кожнага мастака, паэтэсу непакоіць становішча, у якім аказаўся свет. І яна звяртаецца да сыноў сваёй зямлі і заклікае іх апамятацца і зразумець, што чалавечае жыццё мае найвышэйшую каштоўнасць³⁶.

Сітуацыя паўплывала на тое, каб у творчасці Наталлі Арсенневай узніклі вершы, якія да вайны і ўявіць сабе было немагчыма – нацыяльна-патрыятычныя. І, як звяртае ўвагу ва ўступным слове да кнігі выбраных вершаў Н. Арсенневай “Між берагамі” Антон Адамовіч, амаль усе гэтыя вершы напісаны на “выпадак”. Што ж датычыцца мастацкіх сродкаў, то крытык падкрэслівае іх традыцыйнасць. Але гэта менавіта той выпадак, калі ў кантэксте ўсеагульнай трагедыі тэма ролі творчага чалавека-інтэлектуала набывае асаблівае значэнне.

Мне кажуць, што пісаць заўсёды, ўсюды можна.
Папера, алавік, натхненне... верш гатоў.
Паэт, абы прысеў, а верш змайструе, зложыць
з радкоў, як зь сена, ўмірг патрапіць скідаць стог.
Але пра што пісаць?³⁷

Уласна кажучы, тэма актуальная для многіх творцаў. І не кожны творца здолее выжыць і захаваць свой творчы патэнцыял. У сваю чаргу Н. Артымовіч сведчыць:

паэты паміраюць тады
калі першы раз
зablудзіць жывое слова
і разаб'ецца пшанічнае рэха
аб камень
паэты паміраюць тады
калі ўсміхаецца добры час для паперы
паэты паміраюць тады
калі знойдзены дакладныя адрасы

сытыя жэсты

паэты паміраюць тады
калі нараджаюцца чорныя лістапады – – –³⁸

³⁶ Тамсама.

³⁷ Н. Арсеннева, *Сягоння*, [у:] Н. Арсеннева, *Між берагамі. Выбар паэзіі Наталлі Арсенневай 1920–1970*, New York–Toronto 1970, с. 81.

³⁸ Н. Артымовіч, *Сезон...*, с. 42.

Такім чынам, мы можам выдзеліць наступныя кропкі судакранання творчасці Надзеі Артымовіч з паэзіяй Наталлі Арсенневай:

1. Індывідуалізм/адасобленасць
2. Экзістэнцыяльныя матывы
3. Тэма паэта і паэзіі
4. Стрыманы патрыятызм

Безумоўна, гаворка ідзе хутчэй аб тыпалагічных супадзеннях, ці аб супадзеннях у «тыпалогіі мыслення». Але наколькі творчасць Наталлі Арсенневай можна лічыць вызначальнай для фарміравання традыцыі заходнебеларускай паэзіі? Яна хутчэй выключэнне, але такое выключэнне, якое, несумненна, уплывала на агульны кантэкст.

Зразумела, пытанне ўплыву традыцыі заходнебеларускай паэзіі на творчасць Надзеі Артымовіч мае патрэбу ў паглыбленні, аднак, думаецца, абсалютна правамоцна шукаць вытокі яе паэтычнага светапогляду ў тым ліку і ва ўласна беларускай літаратуры.

L I T E R A T U R A

- Arsienniewa N., *Miż bierahami: Vybar paezii. 1920–1970*, Ńju-Jork, Taronta 1979 [Арсеннева Н., *Між берагамі: Выбар паэзіі. 1920–1970*, Нью-Ёрк, Таронта 1979].
- Arsienniewa N., *Vybranyja tvory*, Minsk 2002 [Арсеннева Н., *Выбраныя творы*, Мінск 2002].
- Artymovič N., *Siezon u bielych piejzażach*, Bielastok 1990 [Артымовіч Н., *Сезон у белых пейзажах*, Беласток 1990].
- Artymovič N., *Z Nadziejaj Artymovič hutaryč Teresa Zanieŭskaja (Raspovied Nadziei Artymovič)*, “Krynica” 1994, № 12 [Артымовіч Н., *З Надзеяй Артымовіч гутарыць Тэрэса Занеўская* (Расповед Надзеі Артымовіч), “Крыніца” 1994, № 12].
- Artymovič N., *Žoŭtaja muzyka*, Bielastok 2005 [Артымовіч Н., *Жоўтая музыка*, Беласток 2005].
- Artymovič N., Razanaŭ A., *Dzviery. Tekst i kantekst*, Bielastok 1994 [Артымовіч Н., Разанаў А., *Дзверы. Тэкст і кантэкст*, Беласток 1994].
- Bielsi A., *Paezija*, [u:] *Historyja bielaruskaj litaratury XX stahoddzia*. U 4 t., t. 4, kn. 2, 1986–2000, Minsk 2003 [Бельскі А., *Паэзія*, [y:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 т., т. 4., кн. 2. 1986–2000, Мінск 2003].
- Ўыквін Я., *Daliokija i blizkija: Bielaruskija pišmienniki zamiežža*, Bielastok 1997 [Ўыквін Я., *Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].

- Daniłčyk A., *I nie dbaj ab cichim ščasci...*, [u:] *Bliskavicy: Antalohija bielaruskaj žanočaj paezii mižvajennaha pierujadu*, Minsk 2017 [Данільчык А., *І не дбай аб ціхім шчасці...*, [у:] *Бліскавіцы: Анталогія беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду*, Мінск 2017].
- Daniłčyk A., *Žanočaja paezija Zachodniaj Bielarusi*, “Acta Albarutenica”, Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, t. 17 [Данільчык А., *Жаночая паэзія Заходняй Беларусі*, “Acta Albarutenica”, t. 17, Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017].
- Halubovič L., *Za pryčynienymi dzviaryma* [online], <http://lit-bel.org/by/news/6624.html>, [dostup: 10.05.2018] [Галубовіч Л., *За прычыненымі дзвярыма* [online], <http://lit-bel.org/by/news/6624.html>, [доступ: 10.05.2018]].
- Hnilamiodaŭ U., *Ad daŭniny da sučasnasci: narys pra bielaruskiju paeziju*, Minsk 2001 [Гніламёдаў У., *Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію*, Мінск 2001].
- Maksimiuk J., *Uliubionaja paezija z Padliašša*, [online], <http://litaratura.org/chyतालना?artid=143>, [dostup: 09.05.2018] [Максімяк Я., *Улюбёная паэзія з Падляшша* [online], <http://litaratura.org/chyतालना?artid=143>, [доступ: 09.05.2018]].
- Mikulič M., *Duchoŭna-iracyjonałnaja styliavaja plyń Zachodniaj Bielarusi jak ma-stackaja sistema*, [u:] *Litaraturnaja karta Jeŭropy: kantakty, typalohija, intertekstuałnaśc*, Minsk 2012 [Мікуліч М., *Духоўна-ірацыянальная стыльавая плынь Заходняй Беларусі як мастацкая сістэма*, [у:] *Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэртэкстуальнасць*, Мінск 2012].
- Nikitiuk-Perkowska W., *Ėkzistencyjâl’naâ problematyka ŭ tvorčasci Natallî Arsennevaj*, [w:] *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości: studia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013 [W. Nikitiuk-Perkowska, *Экзістэнцыяльная праблематыка ў творчасці Наталлі Арсенневай*, [w:] *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości: studia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013].
- Pietruškevič A., *Natallia Arsiennieva: Šliach da Bielarusi*, Grodna 2013 [Петрушкевіч А., *Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі*, Гродна 2013].
- Ramańčuk A., *Naryč maja sviača: tvorčaja indyviduałnaśc Jana Čykvina*, Bielastok 2000 [Раманчук А., *Гарыць мая свяча: творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, Беласток 2000].
- Siamionava A., *Na šliachu susvietaŭ*, [u:] Arsiennieva N., *Vybranuju tvory*, Minsk 2002 [Сямёнава А., *На шляху сусветаў*, [у:] Арсеннева Н., *Выбраныя творы*, Мінск 2002].
- Zaniewska T., *Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok 1997.

SUMMARY

TRADITIONS OF WESTERN BELARUSIAN POETRY
AND NADZEYA ARTYMOVICH'S OUVRE

Literary creation of Belarusian writers in Bialystok region is an integral part of modern Belarusian literature. In fact, its existence contributes to the creation of multiple polarity and decentralization of the literary process necessary to complete the development of our literature. And its further development can be considered a continuation of earlier processes, which applies to Nadzeya Artymovich's interesting poetry.

The article examines the possible points of contact between Nadzeya Artymovich's poetry and the poetry of Western Belarus, of Natalya Arsennyeva in particular. The analysis is based on both literary studies and the original texts. The author concludes that such features as individualism/isolation, existential motives, the theme of the poet and poetry, and reserved patriotism are connected with general typological coincidence or "typology of thinking".

Key words: individualism, existential motives, patriotism, white verse, spiritually irrational stylistic current, Western Belarusian poetry, typology of thinking, autobiography.

STRESZCZENIE

TRADYCJE POEZJI ZACHODNIOBIAŁORUSKIEJ
I TWÓRCZOŚĆ NADZIEI ARTYMOVICZ

Twórczość białoruskich pisarzy na Białostocczyźnie stanowi integralną część współczesnej literatury białoruskiej. Jej istnienie jest elementem procesu kreowania literackiej wielobiegunowości i decentralizacji, niezbędnych dla pełnowartościowego rozwoju literatury. Współczesny rozwój literatury, w tym oryginalnej poezji Nadziei Artymowicz, można uznać za kontynuację procesów wcześniejszych. W artykule omówiono punkty styeczne poezji Nadziei Artymowicz z poezją zachodniobiałoruską, a w szczególności z poezją Natalii Arsenniewej. Analizę oparto zarówno na materiale literaturoznawczym, jak i tekstach oryginalnych. Zdaniem autorki artykułu takie cechy jak indywidualizm, motywy egzystencjalne, temat poety i poezji, powściągliwy patriotyzm w twórczości obu poetek są uwarunkowane typologiczną zbieżnością lub „typologią myślenia”.

Słowa kluczowe: indywidualizm, motywy egzystencjalne, patriotyzm, wolny wiersz, duchowo irracjonalne prądy stylistyczne, literatura zachodniobiałoruska, typologia myślenia, autobiografia.

Siarhiej Kawalou

DOI: 10.15290/bb.2018.10.12

*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie*

<https://orcid.org/0000-0003-1717-9070>

Галіна Тварановіч як даследчык і папулярызатар беларускай літаратуры ў Польшчы

У апошнія дзесяцігоддзе беларусістыка ў Польшчы найбольш плённа развіваецца ў трох навуковых асяродках: Варшаўскім універсітэце, Універсітэце ў Беластоку і ў люблінскім Універсітэце Марыі Кюры-Складоўскай. Перыядычна абараняюцца дактараты і габілітацыі, публікуюцца артыкулы і манаграфіі, праводзяцца канферэнцыі, выдаюцца навуковыя часопісы: “Acta Albaruthenica”, “Białorutenistyka Białostocka”, “Studia Białorutenistyczne”.

Вялікую ролю ў дзейнасці беластоцкага асяродка беларусістаў адыгрывае доктар габілітаваны Галіна Тварановіч, загадчык Кафедры беларускай філалогіі Універсітэта ў Беластоку, рэдактар “Białorutenistyki Białostockiej”, а яшчэ раней – “Studiów Wschodniosłowiańskich”.

Акрамя прыналежнасці да навуковых асяродкаў, можна выкарыстаць і іншы крытэрыі для сістэматызацыі даволі шматлікіх публікацый пра беларускую літаратуру ў Польшчы: паходжанне і месцапражыванне аўтараў. Паводле гэтага крытэрыя ўсе навуковыя артыкулы пра беларускую літаратуру можна падзяліць на тры групы: 1) артыкулы літаратуразнаўцаў з Беларусі 2) артыкулы беларускіх аўтараў, якія нарадзіліся ў Беларусі, а навуковую кар’еру зрабілі ў Польшчы 3) артыкулы аўтараў з Польшчы (польскіх і беларускіх).

Галіна Тварановіч належыць да другой групы аўтараў (таксама як Мікола Хаўстовіч, Андрэй Масквін, Наталля Русецкая ды аўтар гэтага артыкула), але яе навуковая кар’ера плённа развівалася яшчэ да пераезду ў Польшчу. Тварановіч з’яўляецца выпускніцай філала-

гічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага універсітэта ў Мінску. Дыпломную працу на тэму “Аповесць “Пракляты двор” Іва Андрыча ў псіхалагічнай перспектыве” абараніла ў 1977 годзе. Пасля заканчэння аспірантуры ў 1983 годзе працавала ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі. Там абараніла ў 1985 годзе кандыдацкую дысертацыю “Беларуская і югаслаўская ваенная проза 60–70-х гадоў: маральна-этычны свет героя”, а ў 1998 – доктарскую дысертацыю “Беларуская літаратура ў паўднёваславянскім кантэксте (праблема культурна-гістарычнага тыпу)”. У 1987 і 1989 гадах была на стажыроўцы ў Маскве ў Інстытуце Славяназнаўства і Балканістыкі Расійскай Акадэміі навук, а ў 1990 атрымала стыпендыю Фундацыі Іва Андрыча ў Белградзе.

Варта адзначыць, што навуковым кіраўніком кандыдацкай дысертацыі Галіны Тварановіч быў прафесар Алесь Адамовіч – удумлівы даследчык беларускай прозы ХХ стагоддзя (перад усім – творчасці Кузьмы Чорнага і Максіма Гарэцкага), знаны пісьменнік і кінасцэнарыст, адзін з лідэраў дэмакратычнага руху ў Савецкім Саюзе перыяду *перабудовы*. З Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы звязаны першы, мінскі, перыяд навуковай кар’еры Галіны Тварановіч. У акадэмічным выдавецтве “Навука і тэхніка” (пазней перайменавана ў “Беларуская навука”) былі апублікаваны тры першыя манаграфіі даследчыцы: “Нравственный мир героя. Белорусская и югославская военная проза 60–70 годов”¹, “Пакутаю здабыты мір. Тыпалогія характару ў беларускай і славенскай прозе”², “Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст. Адзінства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей”³. Тэматычны абсяг яе даследаванняў гэтага перыяду: Другая сусветная вайна ў беларускай, сербскай і славенскай прозе; узаемасувязі беларускай літаратуры з паўднёваславянскімі літаратурамі. У манаграфіі, якая стала падставай доктарскай дысертацыі (“Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст. Адзінства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей”), Галіны Тварановіч пашырыла храналагічныя рамкі сваіх даследаванняў і, пакінуўшы добра знанае ХХ стагоддзе, звярнулася да тысячагадовай гісторыі славянскага пісь-

¹ Г. Тварановіч, *Нравственный мир героя. Белорусская и югославская военная проза 60–70 годов*, Мінск 1986.

² Г. Тварановіч, *Пакутаю здабыты мір. Тыпалогія характару ў беларускай і славенскай прозе*, Мінск 1991.

³ Г. Тварановіч, *Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст. Адзінства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей*, Мінск 1996.

менства, прасачыўшы сувязі беларускай літаратуры з паўднёваславянскімі ад XI да XIX стагоддзя. Вывучэнне старадаўняга пісьменства Беларусі, Сербіі, Харватыі, Славеніі не прайшло бяследна для беларускай даследчыцы і адгукнулася пазней у яе перакладчыцка-выдавецкай дзейнасці.

Артыкулы і манаграфіі Галіны Тварановіч мінскага перыяду характарызуюцца аналітычнасцю, грунтоўнасцю, шырынёй культурных даляглядаў, увагай да экзістэнцыяльных праблем чалавечага існавання, як і належыць даследчыку, выйшаўшаму са школы Алеся Адамовіча. Невыпадкова менавіта Галіне Тварановіч было даверана пазней напісаць раздзел “Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны” для шматтомнай акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя”⁴. Унікальнасць і наватарства гэтага раздзела заключаецца ў тым, што ўпершыню ў гісторыі беларускага літаратуразнаўства была разгледжана творчасць не толькі тых пісьменнікаў, якія падчас вайны знаходзіліся ў Маскве і падпарадкоўваліся савецкай уладзе (Янка Купала, Пятрусь Броўка, Аркадзь Куляшоў і інш.), але і тых, якія засталіся ў акупаванай Беларусі і былі вымушаны ў галіне культурнай палітыкі супрацоўнічаць з нямецкімі акупантамі (Наталля Арсеннева, Масей Сяднёў, Ларыса Геніюш і інш.). Параўноўваючы іх творы, даследчыца знаходзіць падобныя тэмы, матывы, вобразы і прыходзіць да справядлівай высновы, што знаходзячыся па розныя бакі фронту і першыя, і другія служылі найперш Беларусі, усаўлялі яе гістарычнае мінулае, аплаквалі ахвяры і страты ваенных гадоў, трывожыліся за пасляваенную будучыню. Дадам, што калі б трэці том “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” выйшаў у Беларусі некалькімі гадамі пазней, пільныя цензары не прапусцілі б падобнай крамолы: неўзабаве творчасць Ларысы Геніюш, Наталлі Арсенневай, Масея Сяднёва была выкінута са школьнай праграмы, а на пісьменнікаў навешаны ярлыкі, знаныя з савецкіх часоў: “нацыяналіст”, “зраднік”, “калабарант”.

З 1999 года пачынаецца другі, беластоцкі, перыяд навуковай і педагагічнай дзейнасці Галіны Тварановіч: у гэтым годзе яна была прынята на працу ў Інстытут усходнеславянскай філалогіі Універсітэта ў Беластоку на пасаду прафесара ўніверсітэта. З гэтага часу яе навуковыя зацікаўленні “дрэйфуюць” ад кампаратывістычна-славяназнаў-

⁴ Г. Тварановіч, *Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 тамах, т. 3, Мінск 2001, с. 8–40.

чых даследаванняў у бок вывучэння беларускай эміграцыйнай літаратуры і творчасці прадстаўнікоў беларускай меншасці ў Польшчы. У 2005 годзе ў выдавецтве Універсітэта ў Беластоку пабачыла свет кніга Галіны Тварановіч “Пад небам Айчыны”⁵, у 2012 годзе ў тым самым выдавецтве – манаграфія “Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб’яднанне “Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы”⁶, а ў 2016 годзе – кніга “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў”⁷.

Зборнік артыкулаў і рэцэнзій “Пад небам Айчыны...” адлюстроўвае пошукі даследчыцай новых тэм і ў той жа час яе імкненне не пакідаць ранейшых зацікаўленняў: артыкулы пра творчасць Іва Андрыча суседнічаюць з артыкуламі пра “Песню пра зубра” Міколы Гусоўскага і пра літаратурную спадчыну Беларусі XI–XIX стст., артыкулы пра пісьменніка-эмігранта Масаея Сяднёва – з рэцэнзіяй на паэтычны зборнік паэта-манаха Зніча (Алега Бембеля), але найбольшая колькасць артыкулаў і рэцэнзій прысвечана творчасці белавежскіх аўтараў: Янкі Жамойціна, Яна Чыквіна, Уладзіміра Гайдука. Такім чынам, біяграфічны фактар – пераезд у Беласток – у выпадку Галіны Тварановіч істотна паўплываў на выбар тэмы даследаванняў (у адрозненне, напрыклад, ад Міколы Хаўстовіча, які і пасля пераезду з Мінску ў Варшаву застаўся верным беларускай літаратуры XVIII–XIX стст.).

У сувязі з тым, што пад адной вокладкай у зборніку “Пад небам Айчыны...” аказаліся сабраныя тэксты розных жанраў і стыляў (прамова да анталогіі, раздзел манаграфіі, аналітычны артыкул, партрэт пісьменніка, водгук на паэтычны зборнік, рэцэнзія навуковай манаграфіі і інш.), зборнік атрымаўся тэматычна стракатым і няроўным, але з іншага боку дэманстраваў шырокі спектр магчымасцяў і талентаў аўтаркі.

Манаграфія “Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб’яднанне “Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы” прысвечана феномену літаратуры беларускай меншасці ў Польшчы, яе развіццю ў другой палове XX – пачатку XXI стагоддзя, творчасці найбольш адметных прадстаўнікоў (Яна Чыквіна, Уладзіміра Гайдука, Міхася Шаховіча і інш.) Пра творчасць пісьменнікаў-белавежцаў напісана даволі

⁵ Г. Тварановіч, *Пад небам Айчыны. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Вiаlystok 2005.

⁶ Г. Тварановіч, *Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб’яднанне “Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы*, Вiаlystok 2012.

⁷ Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў. Традыцыя – Сучаснасць – Узаемасувязі*, Вiаlystok 2016.

шмат, варта згадаць даследаванні Арнольда Макміліна⁸ (Вялікабрытанія), Шырын Акінэр⁹ (Вялікабрытанія), Яна Чыквіна¹⁰ (Польшча), Тэрэсы Занеўскай¹¹ (Польшча), Беаты Сівэк¹² (Польшча), Уладзіміра Гніламёдава¹³ (Беларусь) і інш. Звярнуўшыся да такой “распрацаванай” тэмы, Галіна Тварановіч мусіла знайсці сваю “экалагічную нішу”, свой уласны аспект даследавання. Такім аспектам сталася тэарэтычная думка, літаратурна-эстэтычныя канцэпцыі белавежскіх аўтараў, выказаныя на старонках “Нівы” і іншых выданняў на працягу сарака гадоў існавання аб’яднання “Белавежа”. Менавіта раздзел “Дынаміка развіцця “белавежскай крытычнай думкі (1958–1998)”, які налічвае больш 200 старонак, з’яўляецца асновай манаграфіі “Прыбрамах Радзімы...”, яе найбольш наватарскай, каштоўнай у навуковым плане часткай. Наватарскімі па тэматыцы з’яўляюцца таксама раздзелы “Часопіс “Тэрмапілы” ў сучасным літаратурным працэсе”, у якім асэнсоўваецца роля ў літаратурным працэсе новага, заснаванага ў 1998 г. часопіса, і раздзел “Жаночыя праблемы ў “жаночай” паэзіі «Белавежы»”, у якім выбар твораў для разгляду здзейснены па гендарным прынцыпе. Усе іншыя раздзелы манаграфіі напісаны ў традыцыйным рэчышчы і засяроджаны пераважна на тэме радзімы ў творчасці пісьменнікаў-белавежцаў (у такім ракурсе творчасць пісьменнікаў-белавежцаў аналізуецца даследчыкамі найчасцей). Услед за сваімі папярэднікамі Галіна Тварановіч разглядае літаратуру беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы не столькі як з’яву эстэтычную, але ў першую чаргу як сацыяльны, ментальны феномен, падкрэслівае яе ролю ў захаванні нацыянальнай традыцыі, беларускай мовы і культуры. Такі падыход цалкам слушны, хаця не спрыяе ацэнцы мастацкай каштоўнасці канкрэтных тэкстаў: важным робіцца сам факт напісання твора і ягоная тэматыка, а не мастацкі ўзровень.

У “Дадатку” да манаграфіі (с. 327–444) змешчаныя артыкулы і рэцэнзіі аўтаркі, апублікаваныя ў навуковым і перыядычным дру-

⁸ A. McMillin, *Belarusian Literature of the Diaspora*, Birmingham 2002.

⁹ Ш. Акінэр, *Сучасныя беларускія пісьменнікі ў Польшчы*, Беласток 1982.

¹⁰ Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжжа*, Беласток 1997.

¹¹ T. Zaniewska, *Podróż daremna. Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*, Białystok 1992; T. Zaniewska, *Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok 1997.

¹² B. Siwek, *Ojczyzna duża i mała. Poeci Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego “Białowieża” wobec problematyki ojczyźnianej*, Lublin 2004.

¹³ У. Гніламёдаў, *Літаратурнае жыццё на Беласточчыне*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 тамах, т. 4, кн. 2, Мінск 2003, с. 701–741.

ку на працягу апошніх гадоў, яны адлюстроўваюць шырыню культурных даляглядаў Галіны Тварановіч і сведчаць пра яе даследчыцкую нястомнасць. Безумоўна, манаграфію ўпрыгожыў бы *Паказальнік імёнаў і Спіс літаратуры*; іх адсутнасць тлумачыцца, відаць, пэўнай паспешлівасцю ў падрыхтоўцы кнігі напярэдадні 55-гадовага юбілею аб'яднання “Белавежа”. Юбілейная аўра спрычынілася таксама да патрыятычна-эмацыянальнага, публіцыстычнага стылю некаторых раздзелаў кнігі (зрэшты, гэта агульная бяда беларускага літаратурназнаўства, вымушанага акрамя навуковых мэтаў займацца нацыянальна-патрыятычным выхаваннем чытачоў). Нягледзячы на адзначаныя недахопы, манаграфія “Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб'яднанне “Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы” бяспрэчна ўзбагаціла корпус навуковых публікацый пра творчасць пісьменнікаў-белавежцаў, упершыню сфакусавала ўвагу на эстэтычных ўяўленнях і літаратурна-крытычных перакананнях удзельнікаў аб'яднання.

Кніга “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў” па сваёй структуры нагадвае зборнік “Пад небам Айчыны...”, тут таксама сабраныя тэксты розных жанраў і стыляў (аналітычныя і юбілейныя артыкулы, партрэты пісьменнікаў і літаратурназнаўцаў, навуковыя рэцэнзіі і водгукі на паэтычныя зборнікі), пры чым пад адной вокладкай змешчаны тэксты на чатырох мовах: польскай (1), сербскай (1), нямецкай (2), беларускай (14). Кніга аздоблена аўтарскай прадмовай, рэзюмэ на польскай, англійскай і рускай мовах, паказальнікам імёнаў і бібліяграфічнай даведкай. Як сведчыць “Бібліяграфічная даведка”, большасць тэкстаў зборніка друкавалася ў часопісе “Białorutenistyka Białostocka”, астатнія – у іншых беларусазнаўчых польскіх часопісах (“Studia Białorutenistyczne”, “Annus Albaruthenicus”) і зборніках матэрыялаў канферэнцый, некалькі артыкулаў былі апублікаваныя за мяжой (у Беларусі і Сербіі).

Вельмі шырокі і тэматычны абсяг зборніка, што адлюстравана і ў назве кнігі, і ў яе канцэпцыі, вызначанай аўтаркай у прадмове:

Сама назва кнігі, трэба думаць, сведчыць аб намерах аўтаркі акрэсліць некаторыя прырытэты сучаснай беларусістыкі ў Польшчы і Беларусі. У сваю чаргу трыма тэматычна-праблемнымі вектарамі, накірункамі пэўным чынам прадстаўлены тут шматгадовыя навуковыя інтарэсы аўтара¹⁴.

¹⁴ Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў*, с. 7.

Знаёмства з кнігай прыводзіць да высновы, што больш паслядоўна рэалізавана менавіта другая мэта: у кнізе прадстаўлены тры асноўныя накірункі навуковых зацікаўленняў Галіны Тварановіч: творчасць сяброў Беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа”, літаратурныя ўзаема сувязі беларусаў і паўднёвых славян, хрысціянскія традыцыі ў сучаснай беларускай літаратуры. Тэндэнцыі і прыярытэты сучаснай беларусістыкі ў Польшчы і Беларусі разглядаюцца ў аглядзе “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў”, асэнсоўваюцца таксама ў некаторых іншых тэкстах (напрыклад, у рэцэнзіях на манаграфіі Яна Чыквіна і Ірэны Хаваньскай). Ёсць у зборніку артыкулы, якія не ўпісваюцца ў тры асноўны накірункі даследаванняў Галіны Тварановіч, але тэматычна яны таксама звязаныя з Беласточчынай: “Беластоцкія этапы жыццёва-творчага шляху Масея Сяднёва” і “Лірычная проза Янкі Брыля ў часопісе «Тэрмапілы»”.

Тэматычны блок, прысвечаны творчасці сяброў “Белавежы”, з’яўляецца ў кнізе “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў” асноўным, найбольш вялікім па аб’ёме (174 ст.) і найбольш важным для аўтаркі ў канцэптуальным плане. На старонках зборніка разглядаецца творчасць Георгія Валкавыцкага, Яшы Бурша, Уладзіміра Гайдука, Віктара Стахвюка, рэцэпцыя творчасці белавежцаў ў крытычна-літаратуразнаўчай думцы Беларусі і ў польскіх літаратуразнаўчых даследаваннях апошніх дзесяцігоддзяў. Такім чынам, можна ўпэўнена сцвярджаць, што ўсе тры навуковыя выданні Галіны Тварановіч беластоцкага перыяду прысвечаны ў першую чаргу творчаму феномену “Белавежы”, з’яўляюцца сваесаблівай навуковай трылогіяй і пазіцыяніруюць аўтарку як адну з найбольш актыўных даследчыц творчага феномену “белавежцаў” на сучасным этапе, упісваюць яе імя ў шэраг такіх навукоўцаў як Арнольд Макмілін, Шырын Акінэр, Тэрэса Занеўская, Уладзімір Гніламедаў, Беата Сівэк, Анна Саковіч. Можна таксама быць пэўным, што Галіна Тварановіч і ў наступных працах будзе працягваць даследаванне беларускай літаратуры ў Польшчы, асэнсаванне творчых індывідуальнасцяў белавежцаў.

І вось тут узнікае пэўная праблема, з якой сутыкнулася не толькі Галіна Тварановіч, але і многія іншыя літаратуразнаўцы, якія з’яўляюцца адначасова ўдзельнікамі творчага працэсу і яго даследчыкамі.

Звярнуўшыся ў свой час да вывучэння беларускай літаратуры Польшчы, паланістка Тэрэса Занеўская ў прадмове да сваёй манаграфіі “*Podróż daremna. Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*” падкрэслівала: *Jej autorka jest osobą spoza środowiska białoruskiego. Stąd zapewne bierze swe źródło odmiennosc spojrzenia odnoszącego się do warto-*

*ściowania zjawisk literackich zachodzących wewnątrz tego ruchu. Staralam się uniknąć jakichkolwiek sugestii, dotychczasowych schematów, utartych kononów, ocen i wartościowań*¹⁵.

У адрозненні ад Тэрэсы Занеўскай ці, напрыклад, люблінскай даследчыцы Беаты Сівэк, Галіна Тварановіч, знаходзіцца “ўнутры працэсу”, яна вядомая чытачу не толькі як навуковец, але і як паэтка, аўтарка зборнікаў “Ускраек тысячагоддзя” (1996), “Верасы Дараганава” (2000), “Чацвёртая стража” (2004) і інш. Вядомая, дарэчы, не толькі ў Беларусі і Польшчы, але і ў Вялікабрытаніі: у фундаментальнай манаграфіі прафесара Арнольда Макміліна “Writing in a gold climate. Belarusian literature from the 1970s to the present day” (Лондан 2010) пра яе творчасць ёсць невялікі персанальны падраздзел¹⁶. Пераехаўшы ў Бельск, Галіна Тварановіч сталася актыўным удзельнікам беларускага літаратурнага руху ў Польшчы і яго самаадданым папулярызатарам. І гэтая асабістая пазіцыя, фармальная і духоўная прыналежнасць да “Белавежы” адлюстроўваецца ў яе навуковых публікацыях.

Спрабуючы вызначыць дамінанту літаратуразнаўчых даследаванняў Яна Чыквіна, Людміла Сінькова ў артыкуле “З любоўю да Красы: беларусазнаўчыя даследаванні Яна Чыквіна” адзначала: *Пачынаючы гаворку пра Яна Чыквіна як пра даследчыка прыгожага пісьменства і беларусіста шырокіх навуковых зацікаўленняў, прычым адмысловага знаўца літаратуры беларускага замежжа, найперш звяртаеш увагу на яго патрыятызм*¹⁷.

Патрыятызмам – беларускім і “белавежскім” – вызначаюцца таксама артыкулы і манаграфіі Галіны Тварановіч, яны таксама напісаныя “з любоўю да Красы”, з любоўю і павагай да кожнага з пісьменнікаў-белавежцаў, пра якіх яна піша. Гэта вельмі добра для папулярызатара, але не заўсёды добра для даследчыка літаратуры, які мусіць аналізаваць творы і даваць ім ацэнку, часам досыць строгу.

З падобнай праблемай сутыкнуўся ў свой час аўтар гэтага артыкула, былы “тутэйшавец”, калі звярнуўся да творчасці удзельнікаў Таварыства “Тутэйшыя” як даследчык, мусіўшы прызнаць: *Безумоўна, асабістая прыналежнасць аўтара артыкула да “Тутэйшых” дае пэў-*

¹⁵ T. Zaniewska, *Podróż daremna*, s. 7.

¹⁶ A. McMillin, *Writing in a gold climate. Belarusian literature from the 1970s to the present day*, London 2010, p. 420–424.

¹⁷ Л. Сінькова, *З любоўю да Красы: беларусазнаўчыя даследаванні Яна Чыквіна*, [y:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010, s. 7.

ных інфармацыйных перавагі, але адначасова стварае праблему суб'ектыўнасці высноў і ацэнак¹⁸.

Асабістая прыналежнасць Галіны Тварановіч да беларускага літаратурнага руху ў Польшчы пазіцыяніруе яе хутчэй не як “незалежнага”, “чыстага” літаратуразнаўцу тыпу Арнольда Макміліна ці Тэрэсы Занеўскай, а як пісьменніка-літаратуразнаўцу кшталту Аляксандра Баршчэўскага (Алеся Барскага) і Яна Чыквіна, якія таксама шмат напісалі пра “белавежцаў”, калегаў па пярэ. Сімптаматычна, што сама Галіна Тварановіч у артыкуле “Творчасць “белавежцаў” у польскіх літаратуразнаўчых даследаваннях апошніх дзесяцігоддзяў” не аналізуе манаграфіі Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа” (1997) і Аляксандра Баршчэўскага “Творцы беларускага літаратурнага руху ў Польшчы” (2001), аргументуючы сваю пазіцыю наступным чынам: *Асэнсаванне самімі “белавежцамі” творчага даробку сваёй арганізацыі патрабуе асобнага літаратуразнаўчага падыходу*¹⁹.

Асобнага ці, хутчэй, новага літаратуразнаўчага падыходу патрабуе сёння і даследаванне беларускай літаратуры ў Польшчы ўвогуле. Безумоўна, з’яўленне ў 2004–2016 гг. манаграфій Беаты Сівэк, Анны Саковіч²⁰, Галіны Тварановіч, прысвечаных асобным жанрам у творчасці белавежцаў (паэзіі, прозе, крытыцы), сталіся важным і патрэбным крокам у вывучэнні літаратуры беларускай меншасці ў Польшчы. Але ў канцэптуальна-метадалагічным плане найважнейшымі арыенцірамі ў гэтай галіне па-ранейшаму застаюцца даследаванні Тэрэсы Занеўскай 90-х гг. XX ст.: “Podróż daremna. Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce” (Беласток 1992) і “Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956” (Беласток 1992). Не прынесла вялікіх адкрыццяў у гэтым кірунку манаграфія Гэлены Дуць-Файфер “Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce”²¹ (Кракаў 2012). Як слушна адзначае Галіна Тварановіч: *Безумоўным эталонам пры разглядзе творчасці “бела-*

¹⁸ С. Кавалёў, “Час будаваць човен”: адлюстраванне літаратурна-грамадскай праграмы “Тутэйшых” у афіцыйным друку, [y:] *Between the lands. From Poland to Russia via Belarus and Ukraine: a journey through cinema, history, literature, memory and music*, edited, Olsztyn 2018, p. 49.

¹⁹ Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў*, с. 174.

²⁰ А. Саковіч, *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежцаў”*, Беласток 2012.

²¹ H. Duć-Fajfer, *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce*, Kraków 2012.

вежцаў” з’яўляецца для Г. Дуць-Файфер манаграфія Г. Занеўскай *Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*²², а як справядліва заўважыў у рэцэнзіі на кнігу Ян Чыквін, нягледзячы на тое, што манаграфія Г. Дуць-Файфер прысвечана літаратурам трох нацыянальных меншасцяў, то па вялікім рахунку аўтарку цікавіць толькі “лемкоўская справа”²³.

Даследаванне беларускай літаратуры ў Польшчы з’яўляецца важнейшым, але не адзіным заняткам Галіны Тварановіч. Нельга абмінуць увагай яе перакладчыцка-выдавецкую дзейнасць. У 2004 годзе ў выдавецтве Універсітэта ў Беластоку пабачыла свет грунтоўная (каля 1000 с.) анталогія даўняй беларускай літаратуры²⁴ пад рэдакцыяй Галіны Тварановіч. А ў 2008 годзе яны разам з Янам Чыквіным пераклалі на беларускую мову і выдалі ў Беластоку выдатны літаратурны помнік XVI стагоддзя “Запіскі янычара”²⁵ Канстанціна Міхайловіча. Згаданыя выданні, а таксама грунтоўныя навуковыя артыкулы “«Песня пра зубра» Мікалая Гусоўскага і сучаснасць”, “Беларуская рэцэпцыя “Запісак янычара” Канстанціна Міхайловіча”, “Францішак Скарына і беларускае Адраджэнне”, “Канцэптуальная панарама паэзіі Вялікага Княства Літоўскага” зрабілі Тварановіч “сваёй” у асяроддзі даследчыкаў даўняй беларускай літаратуры, выявілі яе талент тэкстолага і медыявіста.

Як ужо адзначалася напачатку артыкула, Галіна Тварановіч была рэдактарам навуковага часопіса “Studia Wschodniosłowiańskie” (пры чым была даволі доўгі час: пад яе рэдакцыяй выйшла восем тамоў), а пазней дзякуючы яе ініцыятыве ў Беластоку стаў выходзіць часопіс “Białorutenistyka Białostocka” (выйшла ўжо дзевяць тамоў). На старонках гэтых выданняў публікавалі і публікуюць свае артыкулы многія вядомыя літаратуразнаўцы, а таксама маладыя даследчыкі з Мінска, Брэста, Гродна, Гомеля, Віцебска, Магілёва, Беластока, Варшавы, Любліна, Альштына, Аполя. Адзначу, што па колькасці апублікаваных артыкулаў і геаграфіі прадстаўніцтва аўтараў “Białorutenistyka Białostocka” з’яўляецца сёння найбольш рэпрэзентатыўным часопісам у галіне беларусістыкі не толькі ў Польшчы, а і ў свеце, аб’ектыўна

²² Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў*, с. 171.

²³ J. Czykwin, *Literatura Białorusinów polskich w kręgu nowych zainteresowań badawczych*, “Białorutenistyka Białostocka”, 2012, t. 4, s. 390.

²⁴ *Хрэстаматыя старабеларускай літаратуры XI–XVIII стст.*, Białystok 2004.

²⁵ К. Міхайловіч, *Запіскі янычара*, Białystok 2008.

адлюстроўваючы стан сучаснага беларусазнаўства (у першую чаргу літаратуразнаўства) з яго дасягненнямі і заганамі.

Як рэдактар часопіса і як даследчыца, Галіна Тварановіч супрацоўнічае з многімі навуковымі асяродкамі Польшчы, Беларусі, Расіі, Германіі, Сербіі, перыядычна выступае з рэфератамі на міжнародных навуковых канферэнцыях. Свае артыкулы і рэцэнзіі яна публікуе ў такіх аўтарытэтных часопісах як “*Slavia Orientalis*”, “*Studia Wschodniosłowiańskie*”, “*Studia Białorutenistyczne*”, “*Acta Albaruthenica*”, “*Acta Polono-Ruthenica*”, “*Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*”, “*Зборник матице српске за славистику*”. Асабліва хочацца звярнуць увагу на вялікую колькасць навуковых рэцэнзій у даробку Галіны Тварановіч: відаць, што яна ўважліва сочыць за публікацыямі калег, уважліва іх чытае і дабразычліва, але скрупулёзна аналізуе (сёння маладыя навукоўцы часам забываюць, што рэцэнзаваць новых манаграфій у сваёй галіне – важны абавязак вучонага-гуманіста і самыя аўтарытэты літаратуразнаўцы ХХ стагоддзя не грэбавалі гэтым малапрэстыжным, але важным жанрам). Што праўда, у навуковым даробку Галіны Тварановіч не шмат пакуль тэкстаў па-польску (гэта заўвага датычыць бадай усіх літаратуразнаўцаў родам з Беларусі). А польскамоўныя публікацыі маюць вялікае значэнне для папулярызаты беларускай літаратуры і культуры ў Польшчы.

Шматлікія публікацыі, выступленні на канферэнцыях, рэдагаванне і рэцэнзаваць навуковых і мастацкіх кніг, арганізатарская і педагогічная дзейнасць прынеслі Галіне Тварановіч заслужанае прызнанне і аўтарытэт у навуковых колах як у Польшчы, так і ў Беларусі. Пацвярджаюць гэтыя заслугі выданні манаграфій яе вучаніц, Іаанны Васілюк і Анны Альштынюк: “*Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя*”²⁶ і “*Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля*”²⁷. Пацвярджае гэтую выснову і міжнародная навуковая канферэнцыя “*Беларуская літаратура Польшчы – учора і сёння*”, арганізаваная 24–26 мая 2018 года ў Беластоцкім універсітэце Галінай Тварановіч разам з вучаніцамі і калегамі – канферэнцыя, якая несумненна паспрыяла плённаму даследаванню і папулярызаты беларускай літаратуры ў Польшчы.

²⁶ І. Васілюк, *Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя*, Białystok 2017.

²⁷ А. Альштынюк, *Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля*, Białystok 2017.

L I T E R A T U R A

- Akinèr Š., *Cučasnyâ belaruskîâ pîs'mennîkî ŭ Pol'sčy*, Belastok 1982 [Акінэр Ш., *Сучасныя беларускія пісьменнікі ў Польшчы*, Беласток 1982].
- Al'stynûk A., *Prablema aŭtabiâgrafizmu ŭ tvorčasci Ânkî Brylá*, Białystok 2017 [Альштынюк А., *Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля*, Białystok 2017].
- Czykwin J., *Literatura Białorusinów polskich w kręgu nowych zainteresowań badawczych*, "Białorutenistyka Białostocka", 2012, t. 4.
- Čykvîn Â., *Dalëkiâ i blizkiâ. Belaruskîâ pîs'mennîkî zamežža*, Belastok 1997 [Чыквін Я., *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].
- Duć-Fajfer H., *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemkowski w Polsce*, Kraków 2012.
- Gnîlamëdaŭ U., *Litaraturnae žyccë na Belastočyŭne*, [u:] *Gîstoryâ belaruskaj litaratury XX stagoddzâ*. U 4 tamah, t. 4, kn. 2, Mînsk 2003 [Гніламёдаў У., *Літаратурнае жыццё на Беластоцчыне*, [y:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 тамах, т. 4, кн. 2, Мінск 2003].
- Hrëstamatyâ starabelaruskaj litaratury XI–XVIII stst.*, Białystok 2004 [Хрэстаматыя старабеларускай літаратуры XI–XVIII стст., Białystok 2004].
- Kavalëŭ S., *“Čas budavac’ čoven”: adlûstravanne litaraturna-gramadskaj pragramy “Tutëjšyh” u aficyjnym druku* [u:] *Between the lands. From Poland to Russia via Belarus and Ukraine: a journey through cinema, history, literature, memory and music*, edited, Olsztyn 2018, p. 47–68 [Кавалёў С., *“Час будаваць човен”: адлюстраванне літаратурна-грамадскай праграмы “Тутэйшых” у афіцыйным друку*, [y:] *Between the lands. From Poland to Russia via Belarus and Ukraine: a journey through cinema, history, literature, memory and music*, edited, Olsztyn 2018, p. 47–68].
- McMillin A., *Belarusian Literature of the Diaspora*, Birmingham 2002.
- McMillin A., *Writing in a gold climate. Belarusian literature from the 1970s to the present day*, London: Mancy Publishing 2010.
- Mihaĵlović K., *Zapîskî ânučara*, Białystok 2008 [Міхайловіч К., *Запіскі янучара*, Białystok 2008].
- Sakovîć A., *Belaruskâ litaratura Pol'sčy. Stylistyčna-žanravuâ asablîvascî prozy “belavežsaj”*, Białystok 2012 [Саковіч А., *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежскай”*, Беласток 2012].
- Sîn'kova L., *Z lûboŭiŭ da Krasy: belarusaznaŭčyâ dasledavannî Âna Čykvîna*, [u:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010 [Сінькова Л., *З любоўю да Красы: беларусазнаўчыя даследаванні Яна Чыквіна*, [y:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, Białystok 2010].

- Siwek B., *Ojczyzna duża i mała. Poeci Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego "Białowieża" wobec problematyki ojczyźnianej*, Lublin 2004.
- Tvaranovič G., *Belaruskaâ litaratura: paŭdněvaslavânski kantèkst. Adzinstva genezisu, tyraŭ litaratur i haraktar uzaemasuvâzej*, Minsk 1996 [Тварановіч Г., *Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст. Адзінства генезісу, тыраў літаратур і характар узаемасувязей*, Мінск 1996].
- Тварановіч Г., *Litaratura peryâdu Vâlikaj Ajčynnaj vajny*, [u:] *Giŭstoryâ belaruskaj litaratury XX stagoddzâ*. U 4 tamah, t. 3, Minsk 2001 [Тварановіч Г., *Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 тамах, т. 3, Мінск 2001].
- Tvaranovič G., *Nravstvennyj mir geroâ. Belorusskaâ i ŭgoslavskaâ voennaâ proza 60–70 godov*, Minsk 1986 [Тварановіч Г., *Нравственный мир героя. Белорусская и югославская военная проза 60–70 годов*, Мінск 1986].
- Tvaranovič G., *Pad nebam Ajčyny. Litaraturna-krytyčnyâ artykuly*, Białystok 2005 [Тварановіч Г., *Пад небам Айчыны. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Białystok 2005].
- Tvaranovič G., *Pakutaâ zdabyty mîr. Tyralogîâ haraktaru ŭ belaruskaj i slavenskaj proze*, Minsk 1991 [Тварановіч Г., *Пакутаю здабыты мiр. Тыпалогія характару ў беларускай і славенскай прозе*, Мінск 1991].
- Tvaranovič G., *Pry bramach Radzîmy. Litaraturnaie ab'âdnanne "Belaveža": stanaiŭlenne, prablemy*, Białystok 2012 [Тварановіч Г., *Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб'яднанне "Белавежа": станаўленне, праблемы, асобы*, Białystok 2012].
- Tvaranovič G., *Vektary belarusaznaŭcŭch dasledavannâŭ*, Białystok 2016 [Тварановіч Г., *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў. Традыцыя – Сучаснасць – Узаемасувязі*, Białystok 2016].
- Vasilûk Ì., *Nacyânal'naâ idèâ ŭ belaruskaj litaratury XIX stagoddzâ*, Białystok 2017 [Васілюк Ì., *Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Białystok 2017].
- Zaniewska T., *Podróż daremna. Szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*, Białystok 1992.
- Zaniewska T., *Strażnicy pamięci. Poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, Białystok 1997.

SUMMARY

HALINA TWARANOWICZ AS A RESEARCHER AND POPULARIZER
OF BELARUSIAN LITERATURE IN POLAND

The article is devoted to academic and popularizing activities of the professor of Białystok University, dr hab Halina Twaranowicz in the general context

of the development of Belarusian studies in Poland. There emerge the main stages of the academic career of Halina Twaranowicz (in Minsk, Moscow, Belgrade and Białystok). The most important directions of her research are highlighted: Belarusian-Serbian literary relations, Belarusian literature during World War II, Belarusian émigré literature, Christian themes in literature, contemporary Belarusian literature in Poland. Her conclusions drawn after the analysis of "Belavezha" writers' work indicate that Halina Twaranowicz has found her particular niche: literary and aesthetic views of "Belavezha" writers have been discussed in many articles, reviews and polemical notes in the press. The author of the article emphasizes the significance of the academic journal *Białorutenistyka Białostocka*. Halina Twaranowicz has been its editor since the first issue was published. *Białorutenistyka Białostocka* has become the most representative journal in the field of Belarusian literary studies not only in Poland but also in Belarus. Every year about thirty articles of both well-known and young researchers from Białystok, Warsaw, Lublin, Minsk, Grodno, Homel, Witebsk, Polotsk and Baranowicze are published in it.

Key words: Halina Twaranowicz, a leader of academic research, Belarusian-Serbian literary contacts, Belarusian literature in Poland, the aesthetic views of "Belavezha" writers, publishing and teaching activities.

STRESZCZENIE

HALINA TWARANOWICZ JAKO BADACZ I POPULARYZATOR LITERATURY BIAŁORUSKIEJ W POLSCE

Artykuł poświęcono badaniom naukowym i działalności popularyzatorskiej profesor Uniwersytetu w Białymstoku, doktor habilitowanej Halinie Twaranowicz, w szerokim kontekście rozwoju białorutenistyki w Polsce. Autor artykułu śledzi cztery etapy kariery naukowej badaczki (miński, moskiewski, belgradzki, białostocki), wyznacza najważniejsze kierunki jej aktywności naukowych, do których należą: białorusko-serbskie związki literackie, literatura białoruska okresu II wojny światowej, emigracyjna literatura białoruska, chrześcijańskie motywy w literaturze, współczesna literatura białoruska w Polsce. W badaniach twórczości pisarzy stowarzyszenia "Białowieża" profesor Twaranowicz potrafiła znaleźć własny, nowatorski temat: estetyczne poglądy pisarzy-białowieżan, odzwierciedlone w licznych artykułach, recenzjach i wystąpieniach. Autor artykułu podkreśla znaczenie czasopisma naukowego "Białorutenistyka Białostocka", redaktorem którego jest Halina Twaranowicz. Czasopismo zasługuje na miano najbardziej reprezentatywnego wydawnictwa w kontekście rozwoju literaturoznawstwa białoruskiego nie tylko w Polsce lecz również na Białorusi, ponieważ co roku publikuje około trzydziestu artykułów zarówno znanych, jak i początkujących badaczy z Białegostoku, Warszawy, Lublina, Grodna, Homla, Witebska, Połocka czy Baranowicz.

Słowa kluczowe: Halina Twaranowicz, kierunki badań naukowych, białorusko-serbskie związki literackie, literatura białoruska w Polsce, estetyczne poglądy pisarzy-"białowieżan", działalność edytorska i pedagogiczna.

Tamara Tarasawa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.13

*Białoruski Państwowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Maksima Tanki, Mińsk*
<https://orcid.org/0000-0002-9866-3149>

**Пісьменніцкае літаратуразнаўчае даследаванне:
роздум над кнігай Яна Чыквіна
“Далёкія і блізкія. Беларускае пісьменнікі замежжа”**

Максім Танк у адным з апошніх вершаў “Errata”, згадваючы свой творчы лёс, адрэдагаваны шматлікімі гістарычнымі абставінамі, пісаў: *Гартаючы // Жыцця свайго старонкі, // Шмат бачу // Дат, падзей, імён, // То выкрасленых // Некалі цензурай, // То спаленых // Агнём выратавальным... // Таму хацелася б // Да эпілога – // Калі паспею – // Дاپісаць эрату // І вены перарваныя // Злучыць*¹. Кніга Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускае пісьменнікі замежжа” (1997) выконвае ганаровую місію вяртання ў гісторыю нацыянальнай літаратуры той часткі беларускай літаратуры, якая прадстаўлена імёнамі пісьменнікаў, зламаных сталінска-брэжнеўскай сістэмай, залічаных у лагер злосных нацыяналістаў, ворагаў народа.

Час працы аўтара над кнігай прыпадае на перыяд складанай сацыякультурнай сітуацыі, што, безумоўна, не магло не паўплываць на стратэгічную задумку даследчыка. Самым важным момантам у тагачасных пераменах быў заняпад/страта літаратурацэнтрызму, востра ўзнікла праблема выжывання ў няпростых умовах канца XX стагоддзя. Сітуацыя постмадэрну прымусіла сумнявацца ў аўтарытэтнасці меркаванняў, сцвярджала ідэю плюралізму думак як норму і, як вынік, знікала праблема спрэчкі.

¹ М. Танк, *Errata: Вершы. Пераклады*, Мінск 1996, с. 3.

Кніга Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа” вартая ўвагі як з’ява пісьменніцкай крытыкі з яе асаблівасцямі і адметнасцямі, жанравай структурай, уласнымі падыходамі да літаратуразнаўчых аспектаў. Тут знайшлі ўвасабленне розныя жанры пісьменніцкай крытыкі: нарыс, літаратурны партрэт (літаратурна-крытычны партрэт), эцюд. Гэта дае падставы гаварыць пра жанравую шматстайнасць кнігі, дзе назіраецца спалучэнне некалькіх жанрава-родавых пачаткаў: дакументальна-мемуарнай літаратуры, публіцыстыкі і жанру нарыса. Такім чынам, мы маем поліжанравую структуру працы.

Мемуарна-дакументальны пачатак у форме пісьменніцкіх успамінаў выступае, як правіла, жанравай дамінантай. У кнізе Яна Чыквіна ён узмоцнены мастацкай выразнасцю, публіцыстычным пафасам, што паглыбляе нашыя ўяўленні пра светапоглядную і эстэтычную канцэпцыю самога аўтара кнігі. Яго ацэнкі заўсёды арыгінальныя, бо гэта – погляды пісьменніка-літаратуразнаўцы, яны ўдакладняюць, паглыбляюць агульную канцэпцыю гісторыі беларускай літаратуры. Так, разважаючы над станам літаратуры 1920–30-х гадоў, Ян Чыквін піша:

Падпарадкаванне, а таксама і самападпарадкаванне, беларускай мастацкай літаратуры звужанай мэце стварэння сацыялістычнай культуры шляхам развіцця рэалізму непазбежна размывала ў ёй нацыянальныя кардынаты, “выцірала” агульнаеўрапейскія філасофскія, этычныя і эстэтычна-літаратурныя пошукі, сцягвала да – неачышчанага ходам часу – заштампаванага бытавізму. Фактычна ўся беларуская літаратура трыццаціх гадоў пад націскам знешніх і ўнутраных фактараў сваім ідэалам абрала ў змесце і форме *volens nolens* пасрэднасць. (...) Яе пасрэднасць – ілюстрацыйнасць, дэмагагічная фальсіфікацыя-міфалагізацыя-ідэалізацыя рэчаіснасці, імітацыйнасць – выяўлялася і ў адносінах да такіх фундаментальных катэгорый, як айчына, народ, мова, гісторыя. Мастацкая літаратура гэтага перыяду не прапанавала тут нічога канцэптuallyна новага. Мадэрантызм беларускай літаратуры моцна трымаўся і ўкараняўся амаль стопрацэнтным аселяненнем нацыі, а заадно і ўсёй культуры².

У гаворцы Я. Чыквіна пра таго ці іншага пісьменніка часам пераважае біяграфічны элемент, а не літаратуразнаўчы аналіз. Гэта можна патлумачыць жаданнем даследчыка ліквідаваць недастатковую інфармацыйную дасведчанасць чытача пра сацыяльна-палітычныя ўмовы жыцця мастака, яго эстэтычныя захапленні. Многа цікавых біяграфічных момантаў згадвае аўтар кнігі з жыцця Наталлі Ар-

² Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 9. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

сенневай, Масея Сяднёва, Янкі Юхнаўца, Кастуся Акулы (яго асабісты ліст), Юркі Геніюша. Але тым не менш мэта аповяду Яна Чыквіна – раскрыць творчую індывідуальнасць пісьменніка, яго аўтарскае мастакоўскае “я”.

Сінтэз жанраў у кнізе “Далёкія і блізкія...” сведчыць пра шматузроўневую ступень мыслення Я. Чыквіна, яго рознабаковы літаратурны талент. Гэты сінтэз паспрыяў плённаму ўвасабленню аўтарскай задумы: праўдзіва расказаць пра пісьменнікаў-беларусаў, лёс да якіх не быў літасцівым, але якія маюць поўнае права належыць да кагорты беларускіх пісьменнікаў і быць упісанымі ў гісторыю беларускай літаратуры XX стагоддзя, бо іх *адсутнасць у роднай культуры з’яўлялася стратай найперш для цэласнасці* (6). Гэты прабел у значнай ступені паспяхова ліквідавала “Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.” (т. 4, кн. 2), выдадзеная ў 2003 годзе Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Мемуарна-дакументальная аснова кнігі Яна Чыквіна не перашкоділа праяўленню аўтарскага мастацкага пачатку: гэта і псіхалагічна тонкае апісанне перажыванняў пісьменніка, і паэтычныя замалёўкі:

Усю шматмернасць і вастрывню праблемы чалавек і рэчаіснасць Янку Юхнаўцу прыйшлося спазнаць у плане асабістага лёсу вельмі рана – калі, не па сваёй волі, ён быў “укінуты” ў Нямецчыну, маючы за плячыма адно нічога не вартую на чужацкай зямлі савецкую сярэднюю адукацыю ды дваццаць пару сваіх жыццёва неапераных гадоў. (...) І перад Янкам Юхнаўцом пэўны час стаяла адкрытым трывожнае пытанне: што мне рабіць з сабою? (67–68).

Кніга “Далёкія і блізкія...” насычана мастацкімі тропамі: разгорнутыя метафары, эпітэты, параўнанні і інш. Даследчык Я. Чыквін засяроджаны на тых ці іншых учынках пісьменнікаў у сітуацыі маральнага выбару, які вельмі важны для беларускамоўнага пісьменніка ў іншай сацыякультурнай сітуацыі:

Да гэтага пакалення (экзистэнцыялістаў пяцідзесятых гадоў) належыў і Янка Юхнавец. І для ягонай псіхікі, для свядомасці юнака, які нечакана для сябе самога апынуўся на эміграцыі, у чужым свеце, паратункам была тая новая філасофская канцэпцыя, у цэнтры якой знаходзілася цяпер асоба, яе існаванне як нерасчліняльная цэласнасць аб’екта і суб’екта, якая выносіла напавярх ідэю свабоды чалавека ў свеце, патрэбу “асабістага мыслення”, патрэбу пошукаў канкрэтна-асабістай ісціны, якая ўмацоўвала ў перакананні, што толькі сам чалавек стварае сваё быццё і сам, абсалютна сам адказвае за ўсе свае ўчынкi – і ёсць толькі тым, што сам сябе здзяйсняе (69).

Вобраз аўтара кнігі “Далёкія і блізкія...” адкрыта выяўлены ў аналізе літаратурнай сітуацыі пасляваеннага часу, у вызначэнні яе гістарычнай значнасці, у характарыстыцы пісьменнікаў-паплечнікаў Яна Чыквіна. Публіцыстычнасць таксама прысутнічае ў кнізе, але яна не засланяе экспрэсіўнасць аповеду, яркі вобразны стыль, прысутнасць ацэначных эпітэтаў, якія прызваны ў пэўнай ступені паўплываць на свядомасць сучаснага чытача, уразіць, здзівіць перыпетэямі прыватных пісьменніцкіх лёсаў у замежжы.

Літаратуразнавец Ян Чыквін прытрымліваецца ў кнізе храналагічнага апісання падзей у біяграфіі таго ці іншага пісьменніка. Канцэнтрацыя фактаў у асобных нарысах не раўнамерная, аб’ёмней падаюцца тыя падзеі, якія Я. Чыквін лічыць больш важнымі, канцэптуальнымі. У такіх выпадках крызісны час пераважае над біяграфічным, як, напрыклад, у нарысе пра Янку Юхнаўца, але гэтага не скажаш пра нарыс пра Кастуся Акулу, дзе Ян Чыквін змясціў ліст самога К. Акулы і фінал пакінуў адкрытым. Варта адзначыць, што пісьменнік-даследчык часцей аддае перавагу адкрытаму фіналу з яго асаблівайсэнсавай нагрузкай – дапісаць, працягнуць, пакінуць чытачу варыянты для аддумвання.

Што яднае пісьменнікаў-герояў кнігі “Далёкія і блізкія...” – Уладзіміра Гайдуга, Надзею Артымовіч, Сакрата Яновіча, Ларысу Геніюш, Наталлю Арсенневу і інш.? Найперш гэта трывалы стан барацьбы – барацьбы за выжыванне, за сцвярдженне сваёй пісьменніцкай пазіцыі, гэта супрацьстаянне іншай культуры, нежаданне быць “чужым” сярод сваіх, гэта дзёрзкі выклік цэлай савецкай дзяржаўнай сістэме.

Чыквін-даследчык не прывязаны да штодзённых падзей у жыцці творцы, ён выбірае толькі тыя факты, якія, як ён лічыць, сталі адметнай падзеяй, канцэптуальна важнай з’явай у творчай гісторыі пісьменніка. Так, распавядаючы пра Надзею Артымовіч, Чыквін-аналітык разважае над варшаўскім перыядам яе жыцця, пазначаным пячаткай адзіноты, самотнасці:

Ва ўмовах варшаўскай рэчаіснасці дагэтуляшняя суцэльная бацькоўска-хатняя біяграфічнасць пад уплывам хаатычнага прыросту новых перажыванняў, відавочна, рассыпалася і абярнулася ў фрагментарнасць, эмацыянальнае бязладдзе, у супярэчлівыя рознанапрамкавыя напружанні. Пераезд Надзеі Артымовіч з Бельска ў Варшаву – гэта нечаканы для яе самой пераскок ад “знешняй” біяграфіі як паслядоўнага “некантраляванага” наступства здарэнняў да разгортвання глыбока рэфлексаванай унутранай, душэўнай біяграфіі (209).

Вяртанне паэтэсы дадому ў Бельск Падляскі наблізіла яе да “праклятых паэтаў” Ш. Бадлера, П. Верлена, А. Рэмбо. Заканамерна паўстае пытанне: “Чаму? Любоўная драма?” Так, але гэта на паверхні. Ян Чыквін як літаратуразнаўца шукае больш глыбінныя прычыны, і яны, на яго думку, у *ідэі заняпаду, катастрофы еўрапейскай культуры*, сфармуляванай А. Шпэнглерам у кнізе “Змярканне Захаду”. У польскай культуры выказнікам ідэй катастрафізму стала групоўка “Новая хваля” і ў пэўнай ступені лірыка Надзеі Артымовіч.

Незвычайна кранальным у навукова-мастацкім даследаванні аказаўся літаратурны партрэт-эцюд Юркі Геніюша (“Партрэт з памяці”) – кароткі, але шчыльны і роздумны. Тут і цікавыя біяграфічныя моманты, і тонкія назіранні за яго творчасцю, і філасофскі роздум над перыпетыямі чалавечага лёсу.

Памёр пры нявысветленых акалічнасцях і забраў з сабою нейкі нікім яшчэ неназваны, істотны фрагмент нашага супольнага беларускага ў Польшчы свету, не выказаўшыся да канца, не выявіўшыся шырэй і глыбей, чымсьці мог. А ён меў пра што сказаць – і раннія гады свайго мітуслівага жыцця, такія неардынарныя для яго самога, і пазнейшы час, перыяд вайны, бо быў жа пры маці – асабе вельмі актыўнай у плане і творчым, і нацыянальным. Іх жа дом у Празе з’яўляўся адным з цэнтраў беларускай эміграцыі. Нам заўсёды будзе не хапаць менавіта ягонага апісання гэтай гісторыі, праніклівага допісу-дапаўнення да Сповідзі маці, Ларысы Геніюш.

Не знаючы сваёй гадзіны, здаецца, не прадчуваючы благага, Юрка Геніюш не спяшаўся, пісаў адносна мала, мяркую, што адкладаў літаратурны занятак напасля. Можа, знясілівала яго лекарская практыка, яна, відаць, псіхічна дэканцэнтравала яго, пасля чаго Юрка адпачываў, заняты сваімі шматлікімі хобі. А можа стрымлівала ягоную творчасць тое, з чым не мог не лічыцца: ён жа быў сынам, як гады гаварылася, здраднікаў айчыны, ворагаў народа, бацькоў зведаўшых Поўнач. (...) Юрка Геніюш выдзяляўся сваім інтэлігенцкім паходжаннем. Кідалася ў вочы найперш тое, што быў ён асабаю знешне вольнай. Начытанасць, валоданне замежнымі мовамі і пашана да сваёй роднай, рэдкая чысціня вымаўлення, нацыянальная годнасць, адкрытыя гарызонты поглядаў, жывое рэагаванне на атачэнне і грамадска-палітычныя з’явы, здаровая пераменлівасць паводзін былі яму натуральна ўласцівыя. Нават калі, здавалася, фарсіў нейкім кішэнным гадзіннікам са срэбраным ланцужком на камізэльцы ці шыракаполым капелюшом, Юрка не стараўся па-неафіцку бліснуць ці засланиць сабою іншых. Не абмінаў і шэрых людзей, не пазбягаў люмпенаў. Аднак, хто ведае, ці гэтая даверлівасць у адносінах з імі не была трагічнай прыступкай да заўчаснай ягонай смерці... (116–117).

Вобраз Яна Чыквіна як аўтара кнігі “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа” атрымлівае развіццё, нават не развіццё, а ла-

гічнае пацвярджэнне ў роздумных нататках Ул. Конана “Быццё і час у лютэрку паэзіі (Нататкі пра творчасць Яна Чыквіна)”³. Пра яркія бакі таленту Чыквіна-паэта, адметнасці яго грамадзянскай пазіцыі, філасофскай канцэпцыі светаўспрымання распавядае беларускі вучоны. Відавочна, што даследчык-прафесар Ян Чыквін зачараваны працэсам пазнання, экзістэнцыяльным станам душы творцы, яго *інтэлектуальным трагізмам* (Ул. Конан). Спалучэнне ў асобе Я. Чыквіна творчай паэтычнай натуры і ўважлівага даследчыка літаратуры паспрыяла выяўленню глыбіннага экзістэнцыяльнага канфлікту паміж урбаністычнай цывілізацыяй і “сялянскай” культурай XX і XXI стагоддзяў.

Філасоф-паэт шукае ў творчасці сваіх паплечнікаў сапраўды быццёвыя глыбіні і выяўляе іх далікатна, нюансіравана, элегічна задумлена. У. Конан піша: ... *мяне зацікавіла ў паэзіі Яна Чыквіна моцная ў славянскіх літаратурах, умоўна кажучы, эсхаталагічная плынь з яе гранічнымі пытаннямі, звернутымі да быцця і культуры. Зацікавіла, бо яна ўяўляецца мне духоўнай рэшткай літаратуры як прароцтва, якой была паэзія ад біблейскіх прарокаў да Аляксандра Блока ў Расіі і Янкі Купалы ў Беларусі. І, мабыць, іх духоўных сыноў у сучаснай літаратуры* (257). Шырокі дыяпазон уласна чыквінаўскай мастацкай палітры выразна прысутнічае ў яго навукова-даследчых працах.

Навукоўцамі заўважана, што найбольшую папулярнасць у пісьменніцкай крытыцы маюць эсэ, як найбольш свабодная жанравая форма, і літаратурны партрэт, які можна разглядаць як дыялог дзвюх творчых сістэм. У літаратурным партрэце спасціжэнне асобы мастака адбываецца праз даследаванне яго творчасці. Літаратурна-крытычны партрэт спалучае ў сабе аналіз творчасці пісьменніка, яго псіхалогіі і біяграфічную інфармацыю. Чыквінаўскі літаратурны партрэт насычаны элементамі мастацкай вобразнасці, лірызмам, эмацыянальнасцю і суб’ектыўным аўтарскім пачаткам, якія прызваны найпаўней раскрыць унутраны свет таго, пра каго піша Я. Чыквін. Але кожны пісьменнік як яркая і самабытная асоба можа істотна мадыфікаваць традыцыйныя жанры крытыкі, і тады мы будзем мець справу з так званай **крытычнай прозай** пісьменніка. Кніга Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія...” і ёсць зборнік крытычнай прозы пісьменніка Чыквіна.

Чыквінаўскія ацэнкі прадстаўляюць яго бачанне ролі мастака ў сучасным свеце, маральных ідэалаў, грамадзянскага доўгу творцы.

³ Ул. Конан, *Быццё і час у лютэрку паэзіі (Нататкі пра творчасць Яна Чыквіна)*, (у:) Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускае пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 185–196.

У кнізе “Далёкія і блізкія...” разважанні Яна Чыквіна дасягнулі той ступені абагульнення, калі лёс асобнага мастака дапамагае зразумець час, эпоху, у якія той жыў, і лёсавызначальныя моманты ў гісторыі развіцця беларускай літаратуры наогул.

Характар разважанняў Я. Чыквіна пра пісьменнікаў-сучаснікаў, іх выбар вызначаюцца яго асабістымі адносінамі да грамадзянскіх пазіцый гэтых аўтараў і да творчасці як аднаго з аспектаў праяўлення іх асобы. Вось як пра гэта піша пісьменнік-даследчык-навуковец: *З перспектывы гадоў у лёсе творцаў беларускай эміграцыі і “белавежцаў” мне выразна праглядае тыпалогія жыццёвых абставін. І адны, і другія, апынуўшыся за межамі Беларусі, без надзеі быць пачутымі, засталіся верныя роднаму слову, нібыта абраныя спавядаюць яго насуперак неспрыяльным сацыяльным варункам* (6). Тут праявілася адна з асаблівасцей пісьменніцкай крытыкі, а менавіта – уласна грамадзянскі і эстэтычны кампанент. Далей чытаем:

У шырокім плане кніга “Далёкія і блізкія” – гэта спроба спасціжэння менавіта часткі цэлага. Прычым у працы не ставіліся задачы ўсебаковага ахопу і аналізу творчасці ўсіх беларускіх пісьменнікаў замежжа. Асноўнай мэтай бачылася найперш асэнсаванне творчай індывідуальнасці тых майстроў прыгожага пісьменства, хто сваімі творами, асаджанымі ў агульнаеўрапейскім літаратурным, культурным і філасофскім кантэксце, выразна выказвае сваё адметнае слова. Тых майстроў, чые творы не зліваюцца з прадукцыяй масавага ўжытку. Пошукі гэтай, у кожным выпадку сваёй, непаўторнасці, што робіць аднаго пісьменніка непадобным да другога, і вызначылі той галоўны шлях, на якім прапануемая кніга разгортваецца структурна і кампазіцыйна (6–7).

Пісьменніцкая крытыка, пісьменніцкае літаратуразнаўчае даследаванне вывучаецца не так даўно. Навукоўцы перш за ўсё звярнулі ўвагу на падкрэсленную суб’ектыўнасць гэтай літаратурнай дзейнасці, якая абумоўлена аўтарскай устаноўкай паказаць свой уласны варыянт асэнсавання мастацкіх з’яў. А гэта і ёсць тое, што называюць **эстэтычнай канцэпцыяй пісьменніка**. Менавіта праз такі тып кнігі творца адкрыта выказвае свае думкі пра мастацтва наогул, фармулюе свой погляд на свет, адносіны да пабрацімаў па цэху. Вобразны лад мыслення пісьменніка рэалізуецца і ў навуковым даследаванні, хаця прафесійная крытыка таксама не пазбаўлена сродкаў выразнасці. Тым не менш крытык-прафесіянал ацэньвае твор мастацтва найперш праз навуковы аналіз. Творчы вопыт і інтуіцыя пісьменніка-крытыка даюць падставы для прамой ацэнкі мастацкіх з’яў. Пісьменніцкія ацэнкі часта не патрабуюць доказаў, іх выказванні аб літаратуры не

ёсць аналіз, а інтэрпрэтацыя, аўтарытэт якой трымаецца на поўным даверы чытача да пісьменніка-крытыка.

L I T E R A T U R A

Tank M., *Errata: Veršy. Peraklady*, Minsk 1996 [Танк М., *Errata: Вершы. Пераклады*, Мінск 1996]

Čykvín Ā., *Dalėkiā i blizkiā. Belaruskīa pīs'mennīkī zamežža*, Belastok 1997 [Чыквін Я., *Далёкія і блізкія. Беларуская пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].

Konan Ul., *Byccė i čas u lūstėrku paėzīi (Natatkī pra tvorčasc' Āna Čykvīna)*, (u:) Čykvín Ā., *Dalėkiā i blizkiā. Belaruskīa pīs'mennīkī zamežža*, Belastok 1997 [Конан Ул., *Быццё і час у лўстэрку паэзіі (Наматкі пра творчасць Яна Чыквіна)*, (у:) Чыквін Я., *Далёкія і блізкія. Беларуская пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].

S U M M A R Y

REFLECTIONS ON THE BOOK

“ДАЛЁКІЯ І БЛІЗКІЯ. БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ ЗАМЕЖЖА”

BY JAN CZYKWIN

The article analyzes the book “Далёкія і блізкія. Беларуская пісьменнікі замежжа” by Jan Czykwin as a phenomenon of literary criticism with its specific features of the genre structure and the author’s approach to literary aspects. The emphasis is put on different genres of literary criticism: an essay, a literary portrait, a sketch, which justifies discussion on the genre variety of the book that consists of genre-generic forms such as documentary-memoir literature, journalism and essays.

Key words: literary critic, Belarusian literature, essay, literary portrait, sketch.

S T R E S Z C Z E N I E

REFLEKSJE NAD KSIĄŻKĄ JANA CZYKWINA

“ДАЛЁКІЯ І БЛІЗКІЯ. БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ ЗАМЕЖЖА”

W artykule omówiono książkę “Далёкія і блізкія. Беларуская пісьменнікі замежжа” jako zjawisko krytyki literackiej z jej specyficzną strukturą gatunkową i podejściem autora do kwestii literackich. Szczególną uwagę skierowano na różnorodne gatunki krytyki literackiej, takie jak esej, portret literacki, szkic, co motywuje dyskusję na temat różnorodności gatunkowej książki, która składa się z takich form gatunkowo-genetycznych jak literatura dokumentalno-pamiętnikarska, publicystyka, esej.

Słowa kluczowe: krytyk literacki, literatura białoruska, esej, portret literacki, szkic.

Iryna Barouskaja

DOI: 10.15290/bb.2018.10.14

Homelski Państwowy Uniwersytet Medyczny

<https://orcid.org/0000-0001-7196-0701>

Фальклорныя вытокі творчасці Алеся Барскага

Найперш трэба ўзгадаць аб узаемадзеянні з беларускай народнай творчасцю доктара філалагічных навук, прафесара Варшаўскага ўніверсітэта Аляксандра Баршчэўскага, дзейнасць якога шмат у чым папярэджвала і плённа ўзбагачала творчыя набыткі адметнага паэта, публіцыста, драматурга, празаіка Алеся Барскага. Непасрэдна даследаванню нацыянальнага фальклору прысвечаны наступныя працы вучонага: “*Historia literatury białoruskiej, cz. 1. Folklor*”, Warszawa 1976; “*Białoruska obrzędowość i folklor Wschodniej Białostoczczyzny. Narodziny, wesele, śmierć*”, Białystok 1990. Пра спецыфіку апошняй, яе змест і відавочную значнасць для духоўнага жыцця рэгіёна (і не толькі) сведчыць анатацыя да манаграфіі:

Кніга даследчыка фальклору, выкладчыка Варшаўскага ўніверсітэта Аляксандра Баршчэўскага прысвечана даследаванням традыцый і абраднасці беларусаў, якія пражываюць ва ўсходняй частцы Польшчы, на Беластоцчыне. Самабытная культура народа асвятляецца праз прызму календарна-радзінных свят і абрадаў. Дакладна аналізуюцца захаванні і вераванні, традыцыі, рытуалы і забавоны, звязаныя з трыма асноўнымі этапамі жыцця чалавека – ад нараджэння, праз вяселле і да смерці. У кнізе сабраныя прыклады вуснай народнай творчасці, звязаныя з канкрэтнымі этапамі жыцця і з сямейна-родавымі святамі і ўрачыстасцямі. Змешчаны тут і пароды, якіх прытрымліваліся многія пакаленні, ды зроблены аналіз чалавечых суадносін, захаванняў, рытуалаў. Кніга будзе цікавай як для спецыялістаў, так і для ўсіх, хто цікавіцца культурай і традыцыяй роднага краю¹.

¹ Aleksander Barszczewski, *Białoruska obrzędowość i folklor Wschodniej Białostoczczyzny. Narodziny, wesele, śmierć*, Białystok 1990.

Шэраг артыкулаў, у прыватнасці “Хрэсьбіны і дзіцячы фальклор”, “Фальклор з Баброўнік”, “Фальклор адной сям’і”, “Абрады беларусаў, звязаныя з нараджэннем і хрышчэннем”, “Вячоркі” і многія іншыя, надрукаваны ў “Беларускіх каляндарах”, штотыднёвіку “Ніва”, кнігах выбранага, анталогіях, матэрыялах навуковых канферэнцый, якія выходзілі як у Польшчы, так і ў Беларусі. Гэтыя даследаванні значна ўзбагацілі не толькі беларускую, але і славянскую фалькларыстыку і этнаграфію, прычым не толькі ўвядзеннем новых фактычных артэфактаў, але найперш глыбокім і дасканалым іх прачытаннем. Шмат прац паэта і вучонага ў адной асобе прысвечана даследаванню спецыфікі мастацкага фалькларызму, г.зн., выкарыстання паасобных вобразна-выяўленчых сродкаў і мастацка-стылёвых прыёмаў народнай творчасці ў мастацкай літаратуры.

Аляксандр Баршчэўскі – рамантык у жыцці, можа таму ён вельмі цэніць рамантызм як мастацкі напрамак у літаратуры і мастацтве, што асабліва праявілася пры даследаванні спецыфікі твораў яго слыннага цёзкі, пісьменніка XIX стагоддзя Яна Баршчэўскага. Так, наш сучаснік справядліва зазначае, што, нягледзячы на выхаванне польска-беларускага паэта ў Полацкай іезуіцкай акадэміі на ўзорах класіцызму, ён, *дасягнуўшы інтэлектуальнай сталасці, душой і сэрцам далучыўся да рамантычнай ідэалогіі, якая з мясцовай беларускай народнасці, а не з далёкіх і высокіх старажытных прынцыпаў чэрпала сваё натхненне*².

Рамантыкі заўжды ідэалізавалі родны край, прыпісваючы яму толькі тое, што прыгожае, выключнае і – у разуменні аўтара – вечнае. Следам за Янам Баршчэўскім, а таксама многімі пісьменнікамі XX стагоддзя, ён параўноўвае Беларусь з жыватворнай крыніцай, якая заўсёды вабіць і гоіць тую смагу, што мучыць і стамляе чалавека, адарванага ад радзімы. Аляксандр Баршчэўскі развівае падобны зыходны тэзіс і метафарычна сцвярджае, што Ян Баршчэўскі – рамантык, як падарожны ў час спёкі цягнецца да крыніцы народнасці, асабліва да беларускай фантастыкі і міфалогіі. І ў гэтым працэсе не толькі ніколі не пасмейваўся з народнай наіўнасці, але выразна атаясамліваўся з беларускім народным светапоглядам і ўспрымаў яго як здаровую праяву і арыгінальную філасофію мясцовага люду, у чым у выключнай ступені праяўляецца цесная сувязь з рамантычным светаадчуваннем

² А. Баршчэўскі, *Рамантычныя прынцыпы ў жыцці і прозе Яна Баршчэўскага*, (у:) *Ян Баршчэўскі і яго час*. Матэрыялы II Міжнародных чытанняў 11–12 лістапада 1998, Полацк – Віцебск 1999, с. 15.

і светаўспрыманнем. Характэрна, што Аляксандр Баршчэўскі даказвае не толькі сялянскі пачатак нацыянальнай фантастыкі, але і доказна паказвае яе шляхетныя карэньчыкі. Падобную схільнасць нельга растлумачыць толькі вучобай, арыентацыяй на адпаведныя літаратурныя ўзоры, але найперш спецыфічнасцю творчай натуры чалавека-творцы, складам ягонага ўнутранага сусвету. Письменнікі заўсёды вылучаюцца абвостранасцю ўспрымання свету, чуйнасцю душы, рамантычным сузіраннем рэчаіснасці. Як згадвае А. Баршчэўскі, з *ранняга дашкольнага дзяцінства захаваліся ў маёй свядомасці т. зв. “пярэпалахі”. Былі яны звязаны са станам маёй душы. Начамаі ў час сну наведвалі мяне ведзьмы, чэрці, разбойнікі. Усё гэта вылівалася ў нервовыя спалогі. Маці, кіруючыся адвечным фальклорным звычаем, “сеяла мне пярэпалахі”*³. Пра сваю выключную фантазійнасць ён згадае і ў апісанні цікавага вясковага звычаю, які называўся вячоркамі: *Я быў у тых часы хлапчуком і асаблівага ўдзелу ў шароўках не браў, аднак на вячорках прысутнічаў. І, вяртаючыся дадому, каб не паказаць, што баюся, голасна свістаў. Страшней было ў снях сваёй хаты, бо здавалася, што з падстрэшка скачюць на галаву нябожчык або чорт*⁴.

Ці не гэтым вопытам дзяцінства тлумачыцца тая павышаная ўвага да народнай казкі, якая характарызуе творчыя зацікаўленасці пана прафесара?! Так, Аляксандр Баршчэўскі выбраў са збору Міхала Федароўскага нацыянальныя казкі і пераклаў іх на польскую мову пад даволі спецыфічнай назвай “Diabelskie skrzypce. Baśnie białoruskie” (Warszawa 1973). Гэтыя казкі выключна адметныя: яны зусім непадобныя на прылізаныя і адрэдагаваныя нібыта народныя першаўзоры, якія актыўна выдаваліся ў сучаснай Беларусі за сапраўдныя і выключна аўтэнтчныя. Яны больш блізкія да твораў братоў Грым і Ш. Перо, да рэдагавання і перапрацовак, якія ўнеслі асветнікі і сентыменталісты, бо ў іх захаваны першароднае зло і жорсткасць. У якасці прыкладу можна згадаць казку пра мядзведзя, які злавіў у лесе дзяўчыну, жыве з ёю як з жонкаю, мае агульных дзяцей, але калі тая ўцякае, то ён раздзірае дзетак і сыходзіць у лес. Пра тое, што гэтая зацікаўленасць не спарадычная, сведчыць і той факт, што вучоны выдаў на польскай мове зборы ўкраінскіх народных казак (“Zaklęte barwy stepu. Baśnie ukraińskie”, Warszawa 1987); расейскіх (“Mocarni czarodzieje. Baśnie rosyjskie”, Warszawa 1984); беларускіх (“Niewyczerpany dzban. Baśnie zie-

³ А. Барскі, *І толькі ў мове роднай буду вечны... Вершаваныя творы*, Warszawa 2015, с. 70.

⁴ А. Барскі, *Выбраныя творы*, Мінск 2011, с. 108.

mi mińskiej, smoleńskiej, mohylewskiej, grodzieńskiej i Polesia”, Warszawa 1976); (“Diabelskie wesele: bajki z Polesia”, Poznań 2013). Выкладчык універсітэта, прафесар, ён шукае тое агульнае, што яднае братэрскія славянскія народы:

Славянскі свет
 раскінуў крылы,
 Абняў грамадныя абшары,
 Папрыгажэў,
 умоцніў сілу;
 Тут ёсць дзе жыць,
 і ёсць дзе марыць⁵.

Але не толькі значным маральна-філасофскім пачаткам вызначаецца народная спадчына. Вялікую паэзію бачыць даследчык і ў нашых дасканалых распрацаваных абрадах. *Жніво калісьці цягнулася некалькі тыдняў. Але ж які гэта быў прыгожы каларытны спектакль, святочны рытуал. Зажыналі жыта ў акрэсленыя дні – у ніякім выпадку не ў панядзелак – а праналі свежую бялізну, спявалі песні, цалавалі першую нажатую жмень збожжа⁶, – так успамінае паэт сваё маленства. Як і многія рамантыкі, ён супрацьпастаўляе мінулае сучаснаму дню. І падобнае параўнанне амаль заўсёды не на карысць нашай рэчаіснасці: *Сёння свайго роду ідэалам стала ідэя – абы хутчэй. А куды хутчэй? Хутчэй у магілу. Стрымгалоў імчымся да смерці⁷.**

З рамантыкамі А. Баршчэўскага звязвае прызнанне таго, што народная творчасць, паводле ягоных слоў, з’яўляецца *галоўнай крыніцай рамантычнага натхнення ды творчай інспірацыі для пісьменніка. А таксама шырокае выкарыстанне пейзажу, квяцістаць і яскравасць паэтычнай стылістыкі, частае ўжыванне сімвалаў, алегорыяў і ўвабленняў⁸.*

⁵ Алесь Барскі, *І толькі ў мове роднай буду вечны...*, Вершаваныя творы, с. 25. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁶ Аляксандр Баршчэўскі, *З пабачанага і перажытага. Абрэзкі, артыкулы, да-рожныя нататкі*, Мінск 1992, с. 61.

⁷ Тамсама.

⁸ Аляксандр Баршчэўскі, *Рамантычныя ідэалы і прынцыпы ў баладных паэмах Яна Баршчэўскага, змешчаных на старонках альманаха “Незабудка”*, Ян Баршчэўскі: Дыялог з часам і ў часе. Матэрыялы III Міжнародных чытанняў, 15–16 снежня 2000, Віцебск 2002, с. 10–13.

Усё гэта знайшло яскравае выяўленне ў паэзіі Алеся Барскага, пачынаючы з яго першых вершаў, што пабачылі свет у адным з красавіцкіх нумароў штотыднёвіка “Ніва” ў 1959 годзе. І вось ужо шэсць дзесяткаў гадоў ён працягвае будову космасу беларуса, плённа развіваючы традыцыі далёкіх прашчураў, ананімных стваральнікаў нацыянальных шэдэўраў. Алесь Барскі не імкнецца пісаць сваю радаводную ў палацах, не шукае панства ў папярэдніках сярод князёў і шляхты. Ён не саромеецца прызнацца, што паходзіць з сялян. І нават гэтым ганарыцца, бо мае, як і шляхта, уласны герб, у якім заўсёды сонца й вецер. Паэт голасна ўсклікае, што першыя свае крокі *рабіў у зялёнай калысцы з лугоў, // прыкрытай блакітам высокім, // сярод дрэў – гаманлівых багоў* (311). У калыску назад не вярнешся, вось чаму яму наканава на несці свой вясковы боль усяму свету. З гэтага часу ён становіцца паслом *ракіт і лозаў, (...) беластоцкіх ветраў і ліўняў* (404) у гэтым такім неспакойным і супярэчлівым сусвеце.

Кожны з беларускіх паэтаў ўсхваляе сваю маленькую радзіму, бо зямля ў нас такая спеўная. Максім Танк уславіў Нарач, Аркадзь Куляшоў – Бесядзь, Барадулін з Броўкам – Ушаччыну. Афіны Алеся Барскага – родная Белавежа:

Дзе тыя Бандары?
 Пытаць усё жыццё
 Я буду.
 У іх мой бацька жыў
 І мая маці.
 О, вечныя распяці
 І скрыжаванні!
 З усіх маіх жаданняў
 Хай споўніцца адно:
 Маё акно у сад,
 Мой язмін пад акном
 Матчыныя вячэрнія малітвы (354)

Трэба ўсё ж такі пагадзіцца з галоўнай высновай – тут зямля незвычайная. Па ёй маленькі Шурык бегаў босы, вось чаму ў ягоных нагах, галаве і руках ёсць сокі роднай глебы, пахі хлеба, водар лугу, вільгаць Нарвы – роднай рачулікі. Усё з зямлі ён увабраў у сваю кроў, *камі сярод вясны і лета хадзіў без ботаў сярод людзей, дзе кожны ў душы – паэт* (404). Паэзія для Алеся Барскага – справа ўзнёслая, боская і, адначасова, зусім зямная. Вось чаму лірычны герой нават просіць: *Вазьмі маё сэрца, // ды промнямі вытні і пасадзі ў палетак. Хай яно вырасце ў сонечнай глебе, (...) найлепшай з усіх паэзіяй.* (249)

Лірычнаму герою паэзіі Алеся Барскага здаецца, што *расклявалі сонца пчолы // і носяць у вулі.* І гэта прыводзіць да парадаксальнай высновы – *Больш будзе мёду, // больш будзе паэтаў* (233). Нават поле ўспрымаецца вялікай майстэрняй, *дзе сонца разцамі праменняў рэзбіць калоссем твары* (249). Толькі тут паэт успрымае сябе па-сапраўднаму шчаслівым, і хоча падзяліць гэтае шчасце па-роўнаму, як дзеліць яго між каласоў поле.

У вершы “Новы год” (“Беларускі каляндар на 1974 год”) паэт усклікае: *Мы, як язычнікі, зямлю мы просім, // Каб быў і дождж, і сонечнасць, і вецер* (270). Як далёкія прашчурны, ён шчыра пакланяецца сонцу, што дазваляе яму стаць волатам у родных Бандарах: *Да сонца ў зямлі // Дастаю адначасна рукамі* (318). Нават аблічча самага роднага чалавека на свеце параўноўваецца з крыніцай святла і спагады:

Твой твар быў сонцам
Над маёй калыскай,
Якое кранаў рукою,
Якому прыглядаўся блізка (25).

Бацька Максіма Багдановіча, вядомы фалькларыст і этнограф А. Я. Багдановіч, у сваёй славутай працы “Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов” (1895) пісаў пра важнасць сонца ў абраднасці нашага народа: *Белоруссы, как народ преимущественно земледельческий, в своих воззрениях, обрядовых песнях и празднествах сохранил немало таких характерных особенностей, которые являются видимым отражением солнечного культа... Древние празднества в честь солнца, связанные с весенним и осенним равнодействием, с зимним и летним солнцестоянием, и теперь отбываются в Белоруссии*⁹. І гэта ў пэўнай ступені належыць не толькі людзям, але і ўсяму жывому на гэтай паэтычнай зямлі. Так, А. Барскі паказвае зайца, які *Загледзеўся ў сонца агністае, // Што паўзла праз кусты на каленках // З галавешкай у руках агняцветнай // І паліла бярозам сукенкі, // Выганяла з дубровы лета.* (295), на ўзлессі падае на калені і пачынае маліцца. Культ сонца, сцвярджае далей А. Багдановіч, пранікае глыбей і мацней у светапогляд народа, чым болей народ залежыць ад мірнай земляробчай працы, а не войнаў і рабункаў.

⁹ А.Е. Богданович, *Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов. Этнографический очерк*, Гродно 1895, с. 81.

Многія фалькларысты падкрэслівалі, што старажытныя беларусы абагаўлялі зямлю, ваду, дрэвы і расліны. Падобныя “перажыткі” засталіся і ў XX стагоддзі. *Стыліяй майго дзяцінства, – згадвае паэт, – было сеянне збожжа ў садзіку і перасаджванне маладых дрэвак, якія я прыносіў з лесу. У самым працэсе сеяння і пасадкі было нешта пярываючае і прыгожае* (70). Алесь Барскі адчувае выключную паэзію прыроды і, як і далёкія продкі, спрабуе перадаць адвечную музыку пошуму дрэў. Вось чаму апошні для яго становіцца сябрам, як у народнай паэзіі. *Найпрыгажэйшая песня і малітва, даступная чалавеку, ёсць песня і малітва лесу. Лясная песня, малітва і ціша становяцца тваёй уласнасцю. Прыстань, паглядзі, прыслухайся і задумайся над сэнсам жыцця, над яго мімалётнасцю і над вечнасцю бору! І пачуеш, што пачынаеш здаравець целам і душою. Разам з жывічнымі пахамі лес улівае ў тваю душу нейкі нявыказаны спакой, прымірэнне са светам, веру ў сэнс нашага існавання. Тут ёсць вечнасць, якая чалавека міжволі прымушае пакланіцца. Нішто так на свеце не можа спяваць і маліцца*¹⁰. Вось чаму апісанне звычайнага дрэва набірае выключную прыгажосць, якою захоплены чытач: *Вербы-літанні, вербы пачуццяў, вербы жаданняў, вербы глыбокай сумоты, вербы, як крылы анёлаў журботных, вербы спакойнага вечнага лёту*. А якія паэтычныя ўвасабленні бярозкі, клёнаў, цара Белавежы – дуба! Менавіта толькі такім чынам можна дасягнуць сапраўднай нірваны: *Ціша ў цішы, гранне ў гранні*. Нібыта трапляеш у эдэмскі сад: *і птушкі на рукі нам селі // і звер падышоў палахлівы, // прытуліўся да нашага шчасця* (262).

На аснове народнай мудрасці паэт стварае трыялет “Няпраўдай цэлы свет абыдзеш, але назад не прыйдзеш болей”. Шматгадовы вопыт народа, які ён засвоіў з маленства, цяпер спрабуе перадаць у адметных па форме і змесце эсэ, якім дае простыя загаловкі: “Аб родным”, “Аб цэпе і сярпе”, “Аб годнасці”, “Аб народнай сіле”, “Аб духоўнай міласэрнасці”. Са скрухай ён паказвае, як маладое пакаленне, праяўляючы сваю непрыхільнасць да духоўных вясковых каштоўнасцей, дэманстравала вялікую прыхільнасць да многіх атрыбутаў вясковай матэрыяльнай рэчаіснасці. Вось чаму вывозіліся ў гарады сама-тканыя посцілкі, авечыя кажухі і інш.

Фальклорная вобразнасць вызначае і паэтыку многіх твораў Алеся Барскага. Так, каханая выходзіць з сукенкі, (...) *як літа з імглы вы-*

¹⁰ Аляксандр Баршчэўскі, *З пабачанага і перажытага. Абрэзкі, артыкулы, да-рожныя нататкі*, с. 50.

плывае, // (...) як месяц з аблокаў, і прыходзіць да пасцелі, як конь падыходзіць // да сена (260). Сказаць, што Ліст падае ў труну разоры (295), або параўнаць свабоду з нядзеляй можа толькі той, хто бачыў гэта вачыма стомленага працаўніка, які не толькі абрабляе, але і паэтызуе родную зямлю.

L I T E R A T U R A

- Barščeŭski, Aljaksandr, *Z pabačanaha i peražytaha. Abrazki, artykuly, darožnyja natatki*, Minsk 1992 [Баршчэўскі Аляксандр, *З пабачанага і перажытага. Абразкі, артыкулы, дарожныя нататкі*, Мінск 1992].
- Barščeŭski, Aljaksandr, *Ramantyčnyja pryncypy ū žycci i proze Jana Barščeŭska-ha*, (u:) *Jan Barščeŭski i yaho čas*, Materyaly II Mižnarodnych čytańnjaj 11–12 listapada 1998, Polack – Vicebsk 1999 [Баршчэўскі Аляксандр, *Рамантычныя прынцыпы ў жыцці і прозе Яна Баршчэўскага*, (у:) *Ян Баршчэўскі і яго час*. Матэрыялы II Міжнародных чытаньняў 11–12 лістапада 1998, Полацк – Віцебск 1999].
- Barski, Ales, *I tolki ū move rodnej budu večny... Veršavanuja tvory*, Warszawa 2015 [Барскі, Алесь, *І толькі ў мове роднай буду вечны... Вершаваныя творы*, Warszawa 2015].
- Barski, Ales, *Vybranuja tvory*, Minsk 2011 [Барскі, Алесь, *Выбраныя творы*, Мінск 2011].
- Barščeŭski, Aljaksandr, *Ramantyčnyja idéaly i pryncypy ū baladnych raémach Jana Barščeŭska-ha, zmeščanych na staronkach almanacha “Niezabudka”*, (u:) *Jan Barščeŭski: Dyjalog z časam i ū case*. Materyaly III Mižnarodnych čytańnjaj / 15–16 snežnia 2000, Vicebsk 2002 [Баршчэўскі, Аляксандр, *Рамантычныя ідэалы і прынцыпы ў баладных паэмах Яна Баршчэўскага, змешчаныя на старонках альманаха “Незабудка”*, (у:) *Ян Баршчэўскі: Дыялог з часам і ў часе*. Матэрыялы III Міжнародных чытаньняў 15–16 снежня 2000, Віцебск 2002].
- Bogdanovič A. E., *Perežytki drevnjago mirosozercanija u belorussov. Etnografičeskij očerok*, Grodna 1895 [Богданович А. Е., *Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов. Этнографический очерк*, Гродно 1895].

S U M M A R Y

ALEKSANDER BARSZCZEWSKI AND FOLKLORE

The article discusses Aleksander Barszczewski's contribution in studies on national ouvre. Aleksander Barszczewski – professor of the University of Warsaw, Doctor of Philology is both a poet and a scholar, and many of his works are devoted to the study of the way figurative means and stylistic devices of folk art are

used in fiction. He appreciates Romanticism as a trend in literature and art. Aleksander Barszczewski proves that national fantasy is of peasant and gentry origin. Moreover, he translates national tales into Polish. The researcher also focuses on poetry in Belarusian national rituals.

Key words: folklore, figurative means, stylistic devices, art, hero, ritualism, poetry of nature, imagery, poetics.

STRESZCZENIE

ALEKSANDER BARSZCZEWSKI I FOLKLOR

W artykule omówiono wkład Aleksandra Barszczewskiego – profesora Uniwersytetu Warszawskiego, doktora nauk humanistycznych, poety i uczonego – w studia nad twórczością narodową. Jego zainteresowania dotyczą wykorzystania ludowych środków wyrazu stylistycznego w literaturze pięknej. Wysoko ceni romantyzm jako kierunek w literaturze i sztuce. Udowadnia, że fantastyka narodowa jest zarówno pochodzenia chłopskiego, jak i szlacheckiego, tłumaczy na język polski opowieści ludowe, skupia swoją uwagę na poezji w białoruskich rytuałach.

Słowa kluczowe: folklor, środki stylistyczne, sztuka, bohater, rytualizm, poezja natury, obrazowość, poetyka.

Serż Minskiewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.15

Narodowa Akademia Nauk Białorusi

Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-6185-0936>

**«Крымскія санеты» Адама Міцкевіча
і вянок санетаў «Святая студня» Яна Чыквіна:
версіфікацыя, інтэртэкстуальнасць**

«Крымскія санеты» Адама Міцкевіча – шэдэўр як польскай, так і сусветнай літаратуры, апублікаваныя ў Маскве ў снежні 1826 года (у адной кнізе разам з цыклам «Адэскіх санетаў»). Санеты Міцкевіча адразу звярнулі на сябе ўвагу польскай і расійскай публікі. Польская крытыка да іх паставіліся насцярожана – ад поўнага непрыняцця да здзіўлення, а расійская, з большага – выхад рамантычных санетаў вітала. Ужо ў сакавіку 1827 года, праз тры месяцы па выхадзе кнігі, Пётар Вяземскі друкуе ў «Масковском Телеграфе» рэцэнзію і свой праявічны пераклад усіх «Крымскіх санетаў» і двух санетаў (VI. «Ранак і вечар» і IX. «Рэзыгнацыя») з Адэскага цыкла. Сучасная літаратуразнаўца Ірына Велікодная адзначае, што пераклад Пятра Вяземскага: *...своеадметны, здзіўляльны, неардынарны і дагэтуль прываблівае ўвагу даследчыкаў*¹.

Пасля перакладу П. Вяземскага «Крымскія санеты» А. Міцкевіча робяцца папулярнымі ў Расіі. Іх вобразы і матывы ўваходзяць ў рускую літаратуру, што стварае адмысловы рускамоўны дыскурс гэтага цыкла. Шырока вядомымі сталі радкі Аляксандра Пушкіна, прысвечаныя санету, як віду верша, дзе гаворыцца пра Адама Міцкевіча і яго «Крымскія санеты»:

¹ И. Велікодная, *Петр Андреевич Вяземский – переводчик «Крымских Сонетов» Адама Мицкевича*, [online], <http://sites.utoronto.ca/tsq/10/velikodnaya10.shtml>, [доступ: 19.04.2018].

Под сенью гор Тавриды отдаленной
 Певец Литвы в размер его стесненный
 Свои мечты мгновенно заключал...²

У 1828 годзе Пушкін піша верш «Предчувствие», дзе выкарыстоўвае вобразы-сімвалы, сугучныя з «Крымскімі санетамі» Міцкевіча: бура, што вось-вось пачнецца, аднак яна зусім нягрозная для лірычнага героя – паэта-блукара, – ён яе нават чакае; таксама ёсць згадка пра пакінутую далёка каханую.

З-пад пяра Міхаіла Лермантава ў 1832 годзе паўстае знакаміты верш «Ветразь» – хрэстаматыйны прыклад рускага рамантызму. Тут створаны вобраз мора-жыцця, супрацьпастаўленне спакойнага надвор'я буры. Заключаюць верш радкі, якія ў рускай літаратуры сталіся крылатымі:

А он, мятежный, просит бури,
 Как будто в бурях есть покой!³

Своеасаблівае абгрунтаванне гэтай клічнай фразы, што *сапраўды ў буры ёсць пакой*, мы можам знайсці ў «крымскім» санеце II. «Марская ціша»:

O myśli! w twojej głębi jest hydra pamiątek,
 Co śpi wpośród złych losów i namiętnej burzy –
 A gdy serce spokojne, zatapia w niem szpony⁴.

М. Лермантаў пераклаў «крымскі» санет V. «Краявід гор са стэпаў Казлова» – зрабіў гэта страфічным вершам (1838 г.). Наагул «Крымскія санеты» неаднаразова ў XIX стагоддзі перакладаліся на рускую мову. Звярталіся да гэтай працы вядомыя рускія літаратары, напрыклад, І. Казлоў, У. Бенядзіктаў, А. Фет і інш.

Відавочна, інтэргэкстуальны дыскурс «Крымскіх санетаў» рызаматычна⁵ ўгрунтаваны ў рускай літаратуры, што паслужыла не толькі развіццю гэтай літаратуры, але і літаратуры беларускай.

² А. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 10-ти томах*, т. 3, Москва 1963, с. 166.

³ М. Лермонтов, *Парус*, [online], <http://ilibrary.ru/text/998/p.1/index.html>, [доступ: 19.04.2018].

⁴ А. Mickiewicz, *Sonety Krymskie*, Mińsk 2004, с. 16.

⁵ Падобна рызومه – падобна карэнішчу.

Пачынальнікі беларускай літаратуры напачатку ХХ стагоддзя, відавочна, ведалі і вывучалі рускую літаратуру, што асабліва характэрна для Максіма Багдановіча. Вядома, паэт вялікую ўвагу ў сваёй літаратурнай працы надаваў санету. І дыскурс «Крымскіх санетаў» у рускай літаратуры мае адбіткі ў яго творчасці, што пацвярджае эпіграф да рускамоўнага санета «Что с того, что стих в душе кипит?..», узятым з цытаванага вышэй пушкінскага санета:

Суковы Дант не презирал сонета...⁶

Верагодна і непасрэднае знаёмства М. Багдановіча з арыгіналам «Крымскіх санетаў». Літаратуразнаўцы А. Шэлемава і А. Федотаў адзначаюць, што ў яго санетах «Что с того, что стих в душе кипит?..» і «Прынадна вочы ззяюць да мяне...», дзе аўтар выкарыстоўвае адзін і той жа вобраз палючага метэора з халодным сардэчнікам-ядром, *тыпалагічна, а мажліва і генетычна... вобразная карціна адсылае да II-га і XII-га «Крымскіх санетаў» Міцкевіча*⁷.

Аднак першым на беларускай мове апублікаваў санеты Янка Купала. Ён пачынаў літаратурны шлях на грунце польскай літаратуры, таму для знаёмства з «Крымскімі санетамі» Міцкевіча не патрабавалася пасярэднікаў. Разважанні пра лёс сваёй айчыны мы бачым ужо ў польскамоўных санетах Купалы, што несумненна мае паралелі з творчасцю Міцкевіча і крымскім цыклам. Гэтыя паралелі паэт пераносіць у сваю беларускамоўную творчасць, і таксама ў санеты. У 1910 годзе Купала піша санет «Запушчаны палац». Яго тэма і вобразы адсылаюць да «крымскіх» санетаў VI. «Бахчысарай» і XVII. «Руіны замка ў Балаклаве». Вось радкі з першага з іх:

Skrós okien różnofarbnych powoju roślin,
Wdzieraając się na głuche ściany i sklepienia,
Zajmuje dzieło ludzi w imię przyrodzenia
I pisze Baltazara głoskami "RUINA"⁸...

⁶ А. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 10-ти томах*, Москва 1963, т. 3, с. 166.

⁷ О. Федотов, А. Шелемова, *Сонеты Максима Богдановича*, «Вестник Росийского университета дружбы народов», серия: литературоведение, журналистика, 2015, № 4, с. 41–51.

⁸ А. Mickiewicz, *Sonety Krymskie*, с. 24.

Санетны замок Купалавага твора пераклікаецца з Міцкевічавым катрэнам:

Так зніштажэнне ў кожан гзымс паўзе і кут
І зубы скаліць: «Моц мая і права тут!
На ўход жыцця сюды ўжо я кладу тут “veto”⁹.

Пазней, у 1923 годзе, Купала зноў вернецца да «Крымскіх санетаў». Падтэкст трывогі і горычы праступае ў купалаўскім цыкле вершаў «Крым». У адным з вершаў чытаем:

А я з далёкіх ніў пясняр –
Па Гаспры з кута ў кут снуюся.
Гняце мне думкі Крыма чар,
Маркотна мне без Беларусі¹⁰.

Інтэртэкстуальная сувязь з «Крымскімі санетамі» А. Міцкевіча відавочная. Паэт – лірычны герой міцкевічаўскага цыклу – пілігрым, выгнанец з роднага краю. Тут, у Крыме, усё нагадвае яму пра радзіму, пра каханую. Найбольш блізкія Купалавы радкі да санета XIV. «Пілігрым»:

U stóp moich kraina dostatków i krasy,
Nad głową niebo jasne, obok piękne lice;
Dlaczegoż stąd ucieka serce w okolice
Dalekie i – niestety! – jeszcze dalsze czasy?

Litwo! piały mi wdzięczniej tve szumiące lasy,
Niż słowiki Bajdaru, Salhiry dziewice;
I weselszy deptałem twoje trzęsawice,
Niż rubinowe morwy, złote ananasy.

Tak daleki, tak różna wabi mię ponęta!..
Dlaczegoż roztargniony wzdycham bezustanku,
Do téj, którą kochałem w dni moich poranku?

Ona w lubej dziedzinie, która mi odjęta,
Gdzie jej wszystko o wiernym powiada kochanku;
Depczęc świeże me ślady, czyż o mnie pamięta?¹¹

⁹ Я. Купала, *Запушчаны палац*, [online], http://knihi.com/Janka_Kupala/Zapus_sapu_palac.html, [доступ: 22.04.2018].

¹⁰ Я. Купала, *Поўны збор твораў у 9-ці тамах*, Мінск 1997, т. 4, с. 19.

¹¹ А. Mickiewicz, *Sonety Krymskie*, с. 40.

У Купалы мы не знаходзім згадкі пра каханую, але ж пачуцці да роднага краю, выказаныя ў абодвух аўтарах, супадаюць. Чаму Купала ў сонечным Крыме, будучы зусім не выгнанцам, стварыў цыкл, у якім пераважае сумна-трывожны настрой? Адмыслова выкарыстаныя Купалам паралелі з Міцкевічавымі вобразамі:

Гняце мне думкі Крыма чар,
Маркотна мне без Беларусі...

і «*Мілейшая за ўсе прыўкрысы Крыма Літва*» і «*край адняты...*» – дае магчымасць зрабіць дапушчэнне, як адну з версій раскрыцця прыхаванага сэнсу, што ў гэтым цыкле Купала выказаў сваю пазіцыю і смутак па далучэнні Беларусі да СССР, фактычна асуджаючы страту незалежнасці, што робіць край безабаронным ад палітычнага самавольства цэнтру. У гэтым мы бачым прыклад таго, як міцкевічаўская традыцыя паслужыла для паўнейшага адлюстравання рэалій іншага перыяду беларускай літаратуры і змагла прыдакрыць таямніцу псіхалогіі творчасці беларускага класіка.

Інтэртэкстуальны дыскурс «Крымскіх санетаў» перасякаецца з арыгінальнымі па форме вершамі Аркадзя Куляшова. Гэта вершы-шаснаццацірадкавікі, якія сам аўтар назваў «Снапы», што пачалі з’яўляцца з-пад пяра паэта з сярэдзіны шасцідзясятых. Яны функцыянальна адпавядаюць жанру санета. Гэта заўважае В. Рагойша, але і супастаўляе іх з санетамі Шэкспіра: *генезіс трэба шукаць у санетах шэкспіраўскага тыпу...*¹² Не выключае В. Рагойша і іншыя шляхі ўздзеяння на творчасць А. Куляшова, прыкладам, *праз пераклады рамана «Евгения Онегина» з яго асаблівай «анегінскай страфой»*¹³. Апроч відавочных паралеляў з шэкспіраўскімі санетамі ці пушкінскім творам, пры чытанні «снапоў» А. Куляшова можна адчуць інтанацыі, якія чуюцца ў «Крымскіх санетах» А. Міцкевіча.

У цыкле «Снапы», які ўвайшоў у кнігу «Сасна і бяроза» (1970 г.), у некаторых вершах праходзіць вобраз акіяна, буры, падарожжа, вяртання на радзіму, што нагадвае пэўную рэінкарнацыю вобразаў Міцкевіча з санетаў II. «Марская ціша», III. «Плаванне», IV. «Бура». Куляшоўскія шаснаццацірадкавікі, збольшага занураныя ў філасофскія развагі, у гэтым выпадку – рамантызуюцца. І ўзнікае тэма кахання, якая, як вядома, праходзіць і праз «Крымскія санеты».

¹² В. Рагойша, *Беларускае вершаванне*, Мінск 2010, с. 119.

¹³ Тамсама, с. 119.

*Wiatr! Wiatr! Dąsa się okręt, zrywa się z wędzidla, Шторм акіяньскі стрэў на трэці дзень я...
Przewala się, nurkuje w pianistej zamieci,Ні перад злом, ні перад крывадушшам
Wznosi kark, zdeptał fale i wskroś niebios leci, Сцяг белы я ніколі не ўзіму,
Obłoki czołem sieka, wiatr chwytła pod skrzydła. Ні перад хваль пагрозным хваляваннем,
Ні перад смерцю, ні перад каханнем,*

*I mój duch masztu lotem buja śród odmętu,
Wzdyma się wyobraźnia, jak warkocz tych żagli,
Mimowolny krzyk łączę z wesolym orszakiem;*

*Калі мяне не мужным мараком
Яно заюча бачыць, а рабом*

*Wyciągam ręce, padam na piersi okrętu,
Zdaje się, że piers moja do pędu go nagli,
Lekko mi, rzeźwo, lubo! wiem, co to być ptakiem¹⁴.*

*Нятэй злуоцца хвалі. Выклік смелы
Я пасылаю сам насустрэч ім¹⁵.*

(з шаснаццацірадкавіка «Шторм акіяньскі стрэў...»)

(Санет III. «Плаванне»)

Безумоўна, інтэртэкстуальны дыскурс «Крымскіх санетаў» прысутнічае ў цыкле «Таўрыда» Уладзіміра Караткевіча. Цыкл быў напісаны ў 1968 годзе і ўвайшоў у кнігу «Мая Іліяда» (1969 г.) Словы, вобразы, пачуцці вялікага рамантыка спараджаюць адпаведныя сабе ў Караткевічавых вершах. Сугучныя і назвы «Дрэва на Чатырдагу», «Чатырдаг» (Караткевіч) – «Чатырдаг» (Міцкевіч); «Гурзуф у начы» (К.) – «Бахчысарай уночы», «Алушта ўночы» (М.); «Чуфут-Кале» (К.) – «Над пропадняй у Чуфут Кале» (М.); «Штыль» (К.) – «Марская ціша» (М.). Заўважаецца літаратурная гульня Караткевіча з вобразамі Міцкевіча. Кампазіцыйна пачатак верша Караткевіча «Фантан слёз» – гэта працяг заключных тэрцэтаў, згаданага вышэй «крымскага» санета VI. «Бахчысарай». Вось яго заключэнне:

W środku sali wycięte z marmuru naczynie;
To fontanna haremu; dotąd stoi cało,
I perłowe lzy sącząc, woła przez pustynie;
Gdzież jesteś, o miłości, potęgi i chwały?
Wy macie trwać na wieki, źródło szybko płynie;
O! hańbo, wyście przeszły, a źródło zostało¹⁶.

Праз 140 год іншы паэт-пілігрым у тым жа месцы Крыма ўбачыў гэтыя ж кроплі-слёзы... Так, у Караткевіча чытаем:

Капаюць слёзы, слёзы, слёзы,
Капаюць слёзы зусім як калісь, калісь, калісь, калісь,
Нібы ўспаміны аб сонцы, аб танцы вясеннім бярозавым
І аб навекі далёкай зямлі, зямлі, зямлі...¹⁷

¹⁴ A. Mickiewicz, *Sonety Krymskie*, с. 18.

¹⁵ А. Куляшоў, *Сасна і бяроза. Кніга паэзіі*, Мінск 1970, с. 58.

¹⁶ A. Mickiewicz, *Sonety Krymskie*, с. 24.

¹⁷ У. Караткевіч, *Мая Іліяда*, Мінск 1969, с. 141.

У кожнай кроплі – гук якой алітэрацыйна перадае Караткевіч – адначасова паўстаюць карціны іншых «Крымскіх санетаў» і сапраўдныя карціны Беларусі:

О, божа нашы мілы!
 Дай нам радзіму, бо сэрцы аб ёй толькі б'юць...
 ...Плачам за краем, нібыта за страчаным раем,
 Тужым па лепшай на свеце сваёй старане...¹⁸

У гэтых радках чуецца матыў «страчанай радзімы», які гучыць у Міцкевічавым санеце XIV. «Пілігрым».

Інтэртэкстуальны дыскурс «Крымскіх санетаў» праявіўся ў беларускай літаратуры XXI стагоддзя. Пасля гасцявання Андрэя Хадановіча ў Сакрата Яновіча ў падляскай вёсцы Крынкі паўстаў санетны трыпціх «Крынскія санеты» (апублікаваны ў кнізе «Лісты з-пад коўдры», 2004 г.)¹⁹. Падарожжа ў Крым асацыятыўна перагукаецца з падарожжам у вёску да беларускага літаратара, які адыгрывае ролю правадніка для паэта-пілігрыма. Але разам з тым творцу даюць палемічны імпульс літаратары-класікі – Шэкспір, Гётэ, філосафы старажытнай Грэцыі – карціна перакульваецца, замест патрыярхальнага спакою – падарожны трапляе ў буру дыскусіі і адпраўляецца ў плаванне па акіяне разваг. Ідзе постмадэрнісцкая гульня з асацыяцыямі, выкліканымі літаратурнымі і гістарычнымі алузіямі. Як бачна, нават у назве – каламбур выступае пераемнай сувяззю. Падобнае ёсць і ў «Мінскіх/Менскіх санетах»²⁰ аўтара гэтага артыкула. У гэтым выпадку адбываецца падарожжа па сучаснай сталіцы Беларусі, па мясцінах, звязаных з яе гісторыяй. Паралелі з «Крымскімі санетамі» «закадаваны» не толькі ў назвах – «Акерманскія стэпы» – «А кірмаш Камароўскі як стэп», «Байдары» – «Байдаркі», «Алушта ўдзень» – «Мінск у будзень. 17 00», «Алушта ўночы» – «Мінск уначы. Крокі», «Аюдаг» – «Ау, дах» і г.д., але ў радках і замках санетаў; экзатычны крымскі антураж пераносіцца ў гарадскі, урбаністычны. Як і «Крымскія санеты» могуць быць падарожнай кнігай для вандроўнікаў па Крыме, гэтак паводле «Мінскіх/Менскіх санетаў» можна арганізоўваць тур па сталіцы Беларусі. Леанід Галубовіч, які выступіў крытыкам гэтых санетаў, назваў іх «Крыўскімі» – чым каламбурна яшчэ больш зблізіў іх з «Крымскімі санетамі».

¹⁸ Тамсама, с. 141.

¹⁹ А. Хадановіч, *Лісты з-пад коўдры*, Мінск 2004, с. 39–40.

²⁰ С. Мінскевіч, *Менскія/Мінскія санеты*, Мінск 2002.

Адно з цэнтральных месцаў у інтэртэкстуальным дыскурсе «Крымскіх санетаў» у беларускай літаратуры належыць вянку санетаў «Святая студня» Яна Чыквіна. У гэтага вянка санетаў сёлета юбілей – ён быў закончаны амаль роўна 50 гадоў таму (першым быў створаны магістральны санет, пазначаны датай 6.I.1967 года, апошнім паўстаў чатырнаццаты санет – 10.V.1968 г.). Паводле словаў аўтара, вянок санетаў «Святая студня» быў напісаны пад уражаннем ад падарожжа ў Крым і «Крымскіх санетаў» Адама Міцкевіча. Даты напісання санетаў сведчаць, што Ян Чыквін амаль цягам года вяртаўся ў думках да сваіх успамінаў, якія прыносілі перажытыя эмоцыі.

Вянок санетаў «Святая студня» быў надрукаваны ў аднайменнай кнізе вершаў²¹ у 1970 годзе. Аўтар санетнага вянка стварае вобраз лірычнага героя – паэта-падарожніка, інтэлігента, філолага, – які пад час сваёй выправы ў Крым супастаўляў адчуванне і ведае з выяўленымі ў «Крымскіх санетах» пачуццямі паэта-пілігрыма, прататыпа самога Адама Міцкевіча. Лірычны герой «Святой студні» становіцца пунктам судакранання некалькіх гуманітарных кагнітыўных прастораў:

- геаграфічнай;
- гістарычнай, у якой спалучаюцца біяграфія Міцкевіча плюс гісторыя Польшчы, гісторыя земляў Вялікага Княства Літоўскага, Расійскай імперыі і крымскага паўвострава XIX ст.;
- філалагічная/літаратуразнаўчая прастора, у тым – гісторыя літаратуры і версіфікацыя.
- «прастора ўласнага я паэта-шасцідзясятніка» з прагай волевыяўлення і свабоднага пазнання свету, у чым назіраецца рэзкае сутыкненне чужога і свайго.

Ужо ў першым санеце пазначаюцца геаграфічныя мясціны:

Дзе Крым, дзе Рым, а дзе мая айчына...²²

(санет 1)

Падаецца вектар мысленага пагляду – з Усходу на Заход. Падобна як і ў падарожжах Адама Міцкевіча, у якога Крым стаўся самай усходняй мяжой планеты і лёсу, адкуль пачаўся яго шлях на захад. У санетным вянку згадваюцца горы Крыма (Аю-Даг і Ай-Петры), ім

²¹ Я. Чыквін, *Святая студня*, Беласток 1970.

²² Я. Чыквін, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009, с. 39. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

супрацьпастаўлена вяршыня Польшчы – Рысы. Нібыта сімвал узвышэння Міцкевіча ў Польшчы, які, калі можна так сказаць, *сваімі рысамі-літарамі дасягнуў Рысаў* – найвышэйшага пункту краіны. У творы Яна Чыквіна адзначаны населеныя пункты – Завоссе, Коўна, Рым, Парыж, Стамбул. Яны звязаны з біяграфіяй Міцкевіча, лірычны герой у думках аглядае жыццёвы шлях вялікага паэта. Да самага заканчэння – у Стамбуле. У вянку падтрымліваецца версія, што халера сталася прычынай смерці Міцкевіч (хоць сёння ёсць і іншыя меркаванні адносна прычыны смерці Міцкевіча, маўляў, нябожчыка, які загінуў ад хваробы, няможна было потым транспартаваць праз усю Еўропу ў Парыж). Факты біяграфіі Міцкевіча спалучаюцца з фактамі яго твораў. Мы чытаем пра Марылю, каханую Міцкевіча:

Пяшчотна спяць ўспаміны аб Марылі... (45)
(санет 7)

Яна таксама і гераіня вершаў і паэм вялікага рамантыка, у ёй персаніфікуюцца перажыванні, думкі, вера і сама творчасць. Таксама рысы Марылі бачацца ў іншых жаночых вобразах, створаных Міцкевічам:

Ты мая рэлігія і мая паэзія,
Ты мне Патоцкая, ты мне Гражына –
Ён чые, ён бачыць гэту жанчыну! (45)
(санет 7)

Такім чынам, гістарычная прастора вянка санетаў плаўна (дыфузіяна) спалучаецца з філалагічнай. Напрыклад, згадваюцца філаматы, а «падсвечвае» яе імя Пушкіна. Лірычны герой «Святой студні» нібыта чые словы Міцкевіча:

Ах, Пушкін, колькі ж намі пройдзена! (44)
(санет 6)

Ян Чыквін захоўвае знешнія прыкметы санета і вянка санетаў, але яны візуальна і рытмічна разгайданыя. Дарэчы, у самога Адама Міцкевіча ёсць арыгінальны вершаваны твор – «Do Somotności», які быў апублікаваны пасля смерці паэта. Паколькі гэта лагічна завершаная паэтычная рэч, то можна аддаліць версію, што перад намі пачатак нейкай новай часткі чагосьці недапісанага. Тады гэты твор выяўляецца асобным чатырнаццацірадкавым вершам. І хоць у польскім літаратурна-знаўстве існуюць розныя меркаванні наконт яго (і паўстае пытанне – ці

дарабляў бы верш Міцкевіч, бо не публікаваў), фактычна, перад намі ўзор ірэгулярнага санета, у якім не захоўваецца строгі аднатыпны радок. Мы можам казаць, што нават па смерці Адам Міцкевіч інспіраваў наватарства ў паэзіі сваіх наступнікаў.

Падобная ірэгулярнасць заўважаецца ў санетах «Святой студні» Я. Чыквіна. Тут няма аднаго абранага памеру, як для радка, так і для верша цалкам, кожны санет непаўторны па мелодыцы і тэмпу. Уяўляецца, што бачыш і чытаеш санеты праз паверхню вады, па якой прабягаюць хвалі ад подыху (малога ці вялікага) ветру.

А мажліва, гэта парывы-перажыванні самога лірычнага героя, выкліканья ўспамінамі і думамі пра былое і будучыню, – своеасаблівыя хваляванні-флуктуацыі яго незастылага, неспакойнага ўнутранага свету.

Лірычны герой «Святой студні» азірае вокам і верафікуе на фоне біяграфіі Міцкевіча і яго твораў свой жыццёвы шлях:

Дзяцінства босае, замурзанае лета,
Святая студня з жураўлём ўспамінаў,
Сезам, дзе ўсё маё ляжыць ў фрагментах... (39)
(1 санет)

Гэты шлях з самага пачатку вянка санетаў сімвалізуе дарога ўздому на Аю-Даг:

Іду сваёй нятоптанай дарогаю
І чую праайчыны ўсюды подых –
Бягу на Аю-даг, гляджу на Чорны воды (39).
(1 санет)

І чым вышэй лірычны герой падымаецца (*дарога ўсё вышэй, вышэй пад гору*) – тым ямў, нібы з наступнай часовай прыступкі, лепей бачыцца пражытае, дзяцінства, родная старана і Польшча, якая называецца *краем Каперніка, Шапэна*. У крымскіх гарах, як некалі Міцкевічу бачылася Літва, лірычны герой «Святой студні» – уяўляе *падляшскія пушчы, чую нараўскі гоман, песні дзяцінства*, згадвае дакрананні матчыных рук.

Пры чытанні «Святой студні» трапляеш у асацыятыўны калейдаскоп, дзе малюнкi могуць быць рознымі: ад яркіх да ледзь прыкметных, якія адлюстроўваюць эмоцыі і настрой лірычнага героя. А гэта чалавек звонку вытрыманы, але ў душы сваёй – шукальнік. Яго непакоюць пытанні з гісторыі, з літаратуры, з біяграфіі творцаў, ён даследуе сваю

прагу да падарожжаў, бо калі малады чалавек недзе далёка – ён азіраецца, як мы паказвалі вышэй, на сваю родную старану, на жыццё продкаў, сваякоў, на пройдзеную сваю дарогу, але ён разумее:

Нам нельга у часе бацькоўскім спыніцца,
Нам у нову краіну адкрыта дарога,
Хоць коцю ў горле стае заграда (51).

(санет 13)

Апошні радок у вянку санетаў паўтараецца тры разы: у 13-м, 14-м і 15-м санетах, так сталася паводле формы вянка, узнікае падобная да лейтматыву сэнсавая формула. Яна замыкае магістральны санет, а значыць і ўвесь вянок:

А чалавеку так цяжка спыніцца!
Рэжа па сэрцы нудзга безупынна,
Косцю ў горле стае заграда (53).

(санет 15)

Інтэлігентны малады чалавек – вобраз якога мы бачым у творы Яна Чыквіна – спрабуе сам знайсці адказы на бачанае і вычуванае – гэта сэнс яго падарожжаў як геаграфічных, так і мысленных. Сімвалічная назва вянка санетаў – «Святая студня». Наогул студня, як архетып – гэта акно ў інакшы свет – у магічны, ці ў мінулае, ці ў будучыню. Аднак ні столькі містычнасць і метафізічнасць зямнога жыцця, як яго заканамернасць, прыгажосць і парадаксальнасць – ёсць, як нам падаецца, асноўнай мэтай думкавага даследавання маладога чалавека.

Цыкл санетаў «Святая студня» – твор шматгранны, нетрывіяльны паводле формы, у нечым нават супярэчны, аднак, безумоўна, унікальны, наватарскі (не толькі для свайго часу). Арнольд Макмілін, даследуючы гэты вянок санетаў, заўважае: *Чыквін – паэт сучасны і карыстаецца рыфмамі, якія былі б зусім непрымальнымі два стагоддзі назад; часам рыфмы цалкам знікаюць. Асабліва сць санетаў беларускага паэта нічога не траціць з-за таго, што ягоныя рыфмы нашмат разнастайней, чым у Міцкевіча*²³.

Некалі Ян Чыквін, таксама ў санеце, зрабіў такое параўнанне:

Пад ліпамі душна, як у форме санета...²⁴

²³ А. Макмілін, *Беларускі санет у дыяспары*, «Тэрмапілы» 2001, № 4–5, с. 204.

²⁴ Я. Чыквін, *Светлы міг: Вершы*, Мінск 1989, с. 9.

Можна дапусціць, што ў адвечным супрацьстаянні «рацыі» і «эмоцыі» ў паэзіі аўтар «Святой студні» на першае месца ставіць суплёт эмоцый; парыўнасць асобы, пачуцці – першаснае ва ўспрыманні/пазнанні свету, а розум ідзе следам, каб з дапамогай аналізу паспрабаваць растлумачыць адчутае, і не заўсёды разнастайную гаму эмоцый без страты можна скампанаваць у строгую форму. Ёсць адметнасць і прывабнасць у плаўнасці і асіметрычнасці, а не толькі ў матэматычна дакладнай агранцы.

L I T E R A T U R A

- Chadanovič A., *Listy z-pad koŭdry*, Mińsk 2004 [Хадановіч А., *Лісты з-пад коўдры*, Мінск 2004].
- Čykvín J., *Adno žyccio. Vybranaje*, Belastok, 2009 [Чыквін Я., *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток, 2009].
- Čykvín J., *Svetly mih: Veršy*, Mińsk, 1989 [Чыквін Я., *Светлы міг: Вершы*, Мінск, 1989].
- Čykvín J., *Sviataja studnia*, Belastok 1970 [Чыквін Я., *Святая студня*, Беласток, 1970].
- Fedotov O., Šelemova A., *Sonety Maksyma Bogdanoviča*, «Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov», seriya: literaturovedenje, žurnalistika 2015, № 4 [О. Федотов, А. Шелемова, *Сонеты Максима Богдановича*, «Вестник Российского университета дружбы народов», серия: литературоведение, журналистика 2015, № 4].
- Karatkevič U., *Maja Pijada*, Mińsk 1969 [Караткевич У., *Мая Ліяда*, Мінск 1969].
- Kuliašoŭ A., *Sasna i biaroza. Kniha poezii*, Mińsk 1970 [Куляшоў А., *Сасна і бяроза. Кніга паэзіі*, Мінск 1970].
- Kupala J., *Poŭny zbor tvoraŭ*. U 9 t., Mińsk 1997, t. 4 [Купала Я., *Поўны збор твораў*. У 9 т., Мінск 1997, т. 4].
- Kupala J., *Zapuščany palac* [online], http://ttp://knihi.com/Janka_Kupala/Zapuscanu_palac.html, [dostup: 22.04.2018] [Купала Я., *Запушчаны палац*, [online], http://ttp://knihi.com/Janka_Kupala/Zapuscanu_palac.html, [доступ: 22.04.2018]].
- Lermontov M., *Parus*, [online], <http://ilibrary.ru/text/998/p.1/index.html>, [dostup: 19.04.2018] [Лермонтов М., *Парус*, [online], <http://ilibrary.ru/text/998/p.1/index.html>, [доступ: 19.04.2018]].
- Макмілін А., *Belaruski sanet u dyjaspary*. «Тэрмапілы» 2001, № 4–5 [Макмілін А., *Беларускі санет у дыяспары*, «Тэрмапілы» 2001, № 4–5].
- Mickiewicz A., *Sonety Krymskie*, Mińsk 2004.

- Minskievič S., *Menskija/Minskija sanety*, Mińsk 2002 [Мінскевіч С., *Менскія/Мінскія санеты*, Мінск 2002].
- Puškin A., *Polnoje sobranije sočinenij*. V 10 t., Moskva 1963, t. 3 [Пушкин А., *Полное собрание сочинений*. В 10 т., Москва 1963, т. 3].
- Rahojša V., *Belaruskaje veršavanne*, Mińsk 2010 [Рагойша В., *Беларускае вершаванне*, Мінск 2010].
- Velikodnaja, I., *Piotr Andrejevič Viazemski – perevodčik «Krymskich Sonetov» Adama Mickeviča* [online], <http://sites.utoronto.ca/tsq/10/velikodnaya10.shtml>, [dostup: 19.04.2018] [Великодная И., *Петр Андреевич Вяземский – переводчик «Крымских Сонетов» Адама Мицкевича*, <http://sites.utoronto.ca/tsq/10/velikodnaya10.shtml>, [доступ: 19.04.2018]].

S U M M A R Y

“SONETY KRYMSKIE” BY ADAM MICKIEWICZ AND THE CROWN OF SONNETS
“ŚWIĘTA STUDNIA” (SVIATAYA STUDNIA) BY JAN CZYKWIN:
VERSIFICATION, INTERTEXTUALITY

The article explores an intertextual discourse of “Sonety krymskie” by Adam Mickiewicz in Russian and Belarusian literature, its development in the Belarusian literature (20th-21st centuries). Themes, images, subjects that occur in “Sonety krymskie” by A. Mickiewicz have been found in separate works of Belarusian authors – Y. Kupala, M. Bagdanovich, A. Kulyashov, U. Karatkevich, A. Khodanovich. The analysis of different levels of connection between crown of sonnets “Święta studnia” by Jan Czykwin and “Sonety krymskie” by Adam Mickiewicz shows that a hero of the crown of sonnets – undoubtedly a person with a rich inner world – verifies his worldview and life experience, his individual cognitive space with ideals, moral guidelines, that appear in A. Mickiewicz’s works and biography.

Key words: sonnet, crown of sonnets, versification, intertextuality, hero, author, literary process.

S T R E S Z C Z E N I E

„SONETY KRYMSKIE” ADAMA MICKIEWICZA
A WIENIEC SONETÓW „ŚWIĘTA STUDNIA” JANA CZYKWINA:
WERSYFIKACJA, INTERTEKSTUALNOŚĆ

W artykule omówiono powstanie dyskursu intertekstualnego „Sonetów krymskich” Adama Mickiewicza w literaturze rosyjskiej i białoruskiej, oraz jego rozwój w literaturze białoruskiej (XX–XXI w.). Motywy, obrazy, tematy podobne do tych występujących w „Sonetach krymskich” można odnaleźć w odrębnych pracach

białoruskich autorów: J. Kupały, M. Bagdanovicha, A. Kulashova, U. Karatkievicha, A. Chadanovicha. Podczas analizy różnych poziomów zbieżności między sonetami „Święta studnia” («Sviataya studnia») Jana Czykwina a „Sonetami krymskimi” Adama Mickiewicza wskazano jak liryczny bohater sonetów – niewątpliwie osoba z bogatym światem wewnętrznym – weryfikuje swój światopogląd i doświadczenie życiowe, swoją indywidualną przestrzeń poznawczą z ideałami i wskazówkami moralnymi zawartymi w pracach i faktach biograficznych Adama Mickiewicza.

Słowa kluczowe: sonet, wieniec sonetów, wersyfikacja, intertekstualność, bohater liryczny, autor, proces literacki.

Anna Sakowicz

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-00001-5685-6076>

Беларускае асяроддзе ў аўтабіяграфічнай кнізе Сакрата Яновіча “Не жаль пражытага”¹

Сакрат Яновіч (1936–2013) – адзін з выдатнейшых беларускіх празаікаў Польшчы другой паловы XX стагоддзя, вядомы таксама як публіцыст, эсэіст, грамадскі дзеяч, непахісны змагар за беларускую тоеснасць аўтахтонаў Падляшша, за родную мову. За літаратурную дзейнасць С. Яновіч быў адзначаемы шмат разоў, з важнейшых жа ўзнагарод можна назваць атрыманы ў 2005 годзе ад польскага міністра культуры Сярэбраны Медаль “Zasłużony Kulturze Gloria Artis”. Вызваліўшыся ад працы ў “Ніве”, пісьменнік вярнуўся ў 1994 годзе з Беластоку дадому ў родныя Крынкі на сталае жыхарства.

Аўтабіяграфічную кнігу пісьменніка з Крынак “Не жаль пражытага”² склалі артыкулы С. Яновіча, надрукаваныя ў сарака нумарах штомесячніка “Часопіс” у 1998–2002 гадах. Яўген Кабатц пераклаў яе на польскую мову (кніга пабачыла свет у літаратурным квартальніку “Regiony”) і, па яго ўласнаму прызнанню, найбольшыя клопаты меў з загалоўкам. Разважаліся версіі назваў: “Nie żal mi”, “Nie żal”, “Niczego nie żałuję”³, пад апошняй з якіх канчаткова мемуары пабачылі свет.

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

² С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

³ S. Janowicz, *Niczego nie żałuję*, przełożył Eugeniusz Kabatc, “Regiony” 2 (101), 2001.

Сам С. Яновіч сцвердзіў, што для яго найбольш дакладнымі былі б словы: “*Lat przeżytych mi nie szkoda*”.

Рэдактар Юрка Хмялеўскі ў прадмове да кнігі падкрэслівае, што пісьменнік з Крынак: *не змарнаваў звыш паўвеку свайго дарослага жыцця і ўмеў пакарыстацца дадзеным лёсам талентам, пакідаючы трывалы след у культуры і літаратуры двух народаў – беларусаў і палякаў*⁴. Далей ён адзначае, што мэтай напісання кнігі было імкненне паказаць, што Яновічу ў жыцці надакучылі не так хваробы, розныя беды і няшчасці, як пастаяннае тлумачэнне і апраўданне з прычыны свядома абранага ім лёсу: *быць сабою, быць беларусам!* (...) *Гэтая кніжка прадстаўляе сабою няспыннае змаганне аўтара за годнае жыццё і беларушчыну. А змагацца на працягу мінулага звыш паўвечча было яму з кім. Не толькі сярод палякаў, як перадусім сваіх, беларусаў*⁵. Магчыма, гэтым тлумачыцца рашучасць, катэгарычнасць выказванняў Яновіча, бо як адзначае Ванда Супа: *W przypadku polskich Białorusinów zjawisko nieprzynależności jest silniejsze niż w przypadku innych narodów* (...)⁶.

Сваім зместам, заглыбленым у жыццё аўтара, кніга ўспамінаў С. Яновіча ўпісваецца ў жанр аўтабіяграфічнай аповесці, увасабляючы аўтарскі жыццёвы вопыт з яго ўласным, індывідуальным спосабам мыслення аб свеце, яго адкрытасцю на свет. “Не жаль пражытага” складаецца з пяці раздзелаў, у якіх няма загалоўкаў, а замест іх проста стаяць даты, якія выдзяляюць межы аповеду: 1936–1950; 1951–1955; 1956–1970; 1971–1988; 1989–2001, ахоплваючы больш за шэсцьдзсят гадоў жыцця пісьменніка. Апошні раздзел найменшы па аб’ёму – у ім толькі восем старонак, на якіх змяшчаюцца толькі намёкі на факты. Асабліва не хапае тут больш падрабязных успамінаў з бурлівых 90-ых гадоў. Хмялеўскі тлумачыць гэта тым, што сам Яновіч не хацеў закранаць глыбей гэтага перыяду, пакуль *жывуць героі недалёкага часу, не выветрыліся непрыемныя пахі, гнільна тлеюць непаразумеці*...⁷ Дапаўненнем мемуараў “Не жаль пражытага” з’яўляюцца “Дзённікі” (1987–1995) Яновіча, у якіх якраз шырэй апісваюцца падзеі, даволі сціпла закранутыя ва ўспамінах.

Аўтабіяграфічны жанр заняў асаблівае месца ў беларускай літаратуры з канца мінулага стагоддзя, што Людміла Сінькова тлу-

⁴ Ю. Хмялеўскі, *Прадмова*, [у:] С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002, с. 5.

⁵ Тамсама, с. 5–6.

⁶ W. Supa, *Poetyka prozy Michala Androsiuka*, “Тэрмапілы” № 12, 2008, с. 283.

⁷ Ю. Хмялеўскі, *Прадмова*..., с. 6.

мачыць наступным чынам: *Беларускае грамадства востра адчула недахоп у аб'ектыўнай гістарычнай інфармацыі, у гістарычных ведах на зыходзе 1980-ых гадоў. Таму цягам 1980–90-ых гг. вельмі аўтарытэтную нішу ў літаратурным працэсе заняло тое пісьменства, якое ў формах дакументальна-мастацкіх узнаўляла беларускую гісторыю*⁸. Зварот да гісторыі, цікавых фактаў, біяграфій, дакументальна-мастацкіх хронік мацуе кожную нацыянальную літаратуру, прыцягвае шырокі круг чытачоў, у тым ліку і маладых, што з'яўляецца вельмі паказальным.

У першым раздзеле “Не жаль пражытага” вядзецца аповед пра дзяцінства пісьменніка, якое выпала на бедныя перадваенныя і ваенныя гады ў Крынках. Яновіч найперш імкнецца падкрэсліць беларускасць мястэчка. Трэба адзначыць, што падчас яго маленства ў хлапчука не было свядомасці, што людзі ў Крынках размаўляюць на іншай мове, чым недзе ў бліжэйшым “вялікім горадзе” Беластоку, не ўсведамляў ён сабе, што ён належыць да беларускай нацыянальнай меншасці. Разуменне сваёй нацыянальнай тоеснасці прыйшло пазней, падчас вучобы ў Беластоку, у электрычным тэхнікуме.

Аўтар пачынае расказ са звароту да часу, калі яшчэ не вядома было, у якой дзяржаве акажуцца Крынкі: *надалей пад саветамі, ці зноў пад палякамі? І тыя і тыя вартыя адзін аднаго: камісары абяцалі залатыя горы, за якімі наш мужык добра бачыў Сібір, а АКоўцы выганялі кацапаў у бальшавіцкі рай* (15). Яновічавы словы адлюстроўваюць сітуацыю беларусаў, калі кожны выбар азначаў дэнацыяналізацыю аўтахтонаў з беларускімі каранямі.

З запісаў пісьменніка выплывае вобраз крынкаўскай зямлі як шматкультурнай, полілінгвальнай, дзе прадстаўнікі кожнай нацыі, у тым ліку і беларусы, адчувалі сябе гаспадарамі і з павагай адносіліся да сваёй спадчыны. Яновіч нават з гонарам адзначае, што ў яго сям'і *не чыталі па-польску. Не лічылі гэта патрэбным* (20). Крынкі гаварылі ўласным дыялектам, беларуска-польска-расейска-нямецкім. Кожны, хто прыязджаў з глыбі Польшчы, не насміхаўся з мясцовай гаворкі, а наадварот, сам імкнуўся яе вывучыць, як было з камандзірам гарцэрскага аддзела Здзісём Патэжам і настаўніцай Варатынскай, радавітай шляхціцкай з княскіх пасынкаў. З жалем пісьменнік канстатуе: (...) *Крынкі тым часам за паўвеку заядла апалячэлі і ніх-*

⁸ Л. Сінькова, *Асэнсаванне нацыянальнай гісторыі ў прозе паслясавецкай Беларусі і Беласточчыны*, “Тэрмапілы” № 12, Беласток 2008, с. 274.

то сённячы не дакранаецца ў іх да беларускага друку, нават цераз гігенічную паперку, (...) (28).

Прычыну адрачэння беларусаў ад роднага Яновіч бачыць у матэрыяльным: *Раздумваючы пра пасляваеннае накаленне, што першым пайшло ў белы свет, трэба памятаць наступнае: яно было галоднае, а хлеб давала яму польскасць* (43). Сам Яновіч у 1950 годзе паехаў у Беласток, каб здабыць адукацыю і атрымаць лепшую працу, чым на бацькоўскай гаспадарцы.

З перспектывы гадоў пісьменнік, падагульняючы, сцвярджае, што Беласток аказаўся пасткай для маладых, бо патрабаваў высокай платы за хлеб – асіміляцыі. Гелена Дуць-Файфер у сваім даследаванні беларускай, украінскай і лэмкаўскай літаратур у Польшчы прадстаўніка нацыянальных меншасцей акрэсліла як “унутранага” Іншага, які з’яўляецца грамадзянінам дадзенай дзяржавы, мае правы, як кожны жыхар, аднак з-за яго адрознай мовы, культуры і рэлігіі ён прызнаваемы за Чужога, Іншага⁹. Сацыёлаг Андрэй Садоўскі таксама гаворыць: (...) *że mniejszości narodowe nie podważają istoty państwa polskiego jako prawnie uzasadnionego instrumentu działania grupy dominującej, kiedy państwo stworzy przesłanki do równego traktowania wszystkich zbiorowości mniejszościowych, kiedy będzie realnie usuwać zjawiska dyskryminacji kulturowej*¹⁰.

У другім раззеле “Не жаль пражытага”, найбольшым па аб’ёму, прысвечаным, між іншым, юначым гадам, калі ў маладым чалавеку фарміравалася беларуская свядомасць, пісьменнік успамінае сваё адкрыццё даўняй гісторыі беларускай культуры, дзякуючы кнізе аб слынным беларускім першадрукары Францыску Скарыне, напісанай кірыліцай: *А я, прасцяк, думаў, што беларусам быць – досыць хадзіць у царкву ды наважаць дом* (62). Тут выпукляецца праблема гістарычнай перспектывы – здаўна адсутнасць у падляшскіх школах заняткаў аб гісторыі гэтай зямлі, аб прысутнасці на ёй розных культур.

Аднак час не стаяў на месцы і ў Беластоку прыбывала маладых беларусаў. Многім настальгія па месцы нараджэння была напамінам пра вытокі беларускасці і дапамагала захоўваць нацыянальную тое-

⁹ H. Duć-Fajfer, *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemowskiej w Polsce*, Kraków 2012, s. 17.

¹⁰ A. Sadowski, *Kształtowanie się tożsamości transnarodowych na wschodnim pograniczu RP na przykładzie białoruskiej mniejszości narodowej*, [w:] *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016, s. 53.

снасць. Яновіч пайсці супраць свайго роднага не мог: *Стацца небеларусам было б мне сорамна перад бацькамі, вось у чым галоўнае* (62). *Прыжываўся я ў Беласток, а ў спіну дыхалі мне Крынкі. Неяк крыўдна пачуваўся на душы ад таго, што няма і не будзе вяртання* (67). Вяртанне на вёску большасцю сялянскіх дзяцей не бралася ў разлік, а побыт і праца ў “вялікім горадзе” не азначалі беспраблемнага жыцця. У Беластоку мусілі не афішавацца са сваімі пачуццямі да роднага і “рускай” мовай. Нацыянальная варожасць дамінаючай нацыі да іншых этнасаў і рэлігіі наганяла страх на беларусаў, была галоўнай прычынай страты памяці аб сваіх каранях¹¹.

Яновіч піша пра Беласток і мястэчка Крынкі як пра дзве розныя культурна-нацыянальныя прасторы. Вялікі горад прадстаўлены ім як паглынальнік сялянскіх дзяцей, прыцягваючы іх сваім “камфортам”. І Крынкі, у якіх: *Свет дарослых заставаўся беларускім, бо беларускі быў іх лёс. (...) Мая беларускасць, пэўна, струменілася ад Крынак, ад космасу беларускамоўнага мястэчка* (76). Роднае мястэчка некалі было, як здавалася аўтару, стражай беларускасці, але цяпер – *даўні крынкаўскі свет адышоў у нябыт* (76).

Запісы аўтара “Не жаль пражытага” ў некаторых фрагментах аповеду, на жаль, не маюць пацверджання ў рэчаіснасці. Для прыкладу, ніхто з даследчыкаў творчасці пісьменніка не прыводзіць сведчання, што Яновіч быў арганізатарам Саюза Беларускіх Патрыётаў, а затым Карэспандэнцыйнага Клуба Маладой Беларускай Інтэлігенцыі. Падаецца толькі інфармацыя, што ў 1989 годзе быў засанаваны Беларускі Клуб. Тым не меней, Яновіч рана ўсвядоміў, што трэба самому дзейнічаць, каб захаваць уласную культурную прастору, вынесеную з бацькоўскага дому. Улады горада ўспрымалі дзейнасць пісьменніка як праяву нацыяналізму і хацелі яго перавыхаваць. “Свае людзі” не маглі зразумець, чаму ён дэманструе сваю беларускасць.

Асабліва на Падляшшы мусілася быць стопрацэнтным палякам. Так, Яновіч успамінае здарэнне, якое мела месца ў Бялёвічах, што каля Гарадка. Тут жыла цётка пісьменніка – Скарынкевіч, муж якой пераклучаў сваю радыё-“точку” на Маскву. Яновіч разам з сябрам Сашкам Кахановічам любіў слухаць частушкі, пакуль справа не скончылася бурлівай *афёраю: мясцовы паляк напісаў скаргу беластоцкім*

¹¹ У кнізе *Nasze tysiąc lat...*, с. 140, аўтар сцвярджае, што: “Dość podejrzenia u nas o białoruskość, by mieć zatrzaśnięte drzwi przed nosem w naszym urzędniczym Białymstoku”.

начальнікам і тыя wstawili mózgi Скарынкевічу, Гарадок усё ж у Польшчы, значыць: слухаць Варшаву! (63).

Відаць, юнацка-ідэалістычны падыход пісьменніка да беларускасці мог хутка аслабець, каб не падтрымка з боку вопытных беластоцкіх беларусаў, якія таксама мелі ўплыў на фарміраванне яго светапогляду. Яновіч пералік важных для яго асоб пачынае ад кіраўніка кнігарні Клуба Міжнароднай Кніжкі і Друку Васіля Літвінчыка, знаёмства з якім перарадзілася ў сяброўства. На яго прыватнай кватэры будучы пісьменнік пазнаёміўся з Піліпам Кізевічам, дырэктарам беластоцкіх вадаправодаў. *З выразнымі сувязямі ў структурах улады. Заімпанавай! Хоць і ад яго павейвала, як і ад Літвінчыка, настаўніцтвам (мой вучнёўскі нюх). Абодва яны спрачаліся ў нечым, чаго я не кеміў; даходзіла да мяне агульнае: ідзе барацьба ў беларускіх справах, у адміністрацыі (...)* (66).

Аўтар “Не жаль пражытага” шчыра піша пра сваё пакаленне беларусаў, прызнаецца: *Глыбейшага погляду на свет мы не мелі, не маглі мець, выводзячыся з-пад саламяных стрэх* (115). *Драматычна не тапала вышэйшай гуманітарнай адукаванасці, начытанасці* (121). Яновіча ашаламляла, што ў знаёмага дамашняга бібліятэка можа быць вялікай і поўнай беларускіх кніг.

Знаёмства з зычлівымі беларускай справе людзьмі дало Яновічу моцны стымул да далейшага самаразвіцця, умацавання беларускай нацыянальнай годнасці, змяніла геаграфічна-палітычнае значэнне мясцовасцей: *Клімук, Сідаровіч, Літвінчык, Кізевіч – да іх я хадзіў і заходзіў. Дзякуючы ім не пачуваўся мігрантам, але як быццам на далёкім ды вялізным крынкаўскім прадмесці. Не Крынкі былі каля Беластока, а Беласток каля Крынак* (76).

Вялікім шчасцем для Яновіча стала праца, згодная з памкненнямі яго душы і здольнасцямі. Зразумела, у ажыццяўленні беларускіх ідэй пісьменніка з Крынак вялікую ролю адыгралі два галоўныя асяродкі-апоры беларускай культуры – Беларускае грамадска-культурнае таварыства і “Ніва”.

У сярэдзіне 50-тых гадоў у Польшчы, падобна як за ўсходняй мяжой, адбываліся сацыяльна-палітычныя змены. У іх выніку было дазволена нацыянальным меншасцям арганізавацца ў грамадска-культурныя таварыствы. Такім чынам, праз згоду на функцыянаванне БГКТ улады афіцыйна прызнавалі існаванне іншых этнасаў і што Польшча не з’яўляецца монанацыянальнай дзяржавай. Яновіч быў звязаны з БГКТ ад самага пачатку – ад устаноўчага з’езду 26 лютага 1956 года і быў актыўным членам да 1962 года. За міф, створаны самім Янові-

чам, можна прымаць інфармацыю, пададзеную ва ўспамінах “Не жаль пражытага”, што час заснавання БГКТ адбыўся ў нязручны гістарычны момант, калі Польшча кіпела, што ў той час вуліца ахрысціла арганізацыю савецкай агентураю, і хутка пайшла плётка, што беларусы хочучь адарваць Беласточчыну ад Польшчы, далучыцца да Беларускай ССР (95).

У далейшым аповедзе Яновіча адчуваецца эвалюцыя яго адносінаў да гэтай беларускай арганізацыі – ад захаплення, актыўнага ўдзелу ў стварэнні статута БГКТ, праз асабістае заангажаванне ў арганізацыю яе структур ў беларускамоўных мясцовасцях – аж да суцэльнай варожасці. Рэзкая перамена адносін адбылася ў час, калі Яновіча выключылі з партыі і ўзніклі праблемы з працай¹².

Калі ж яшчэ ў 1958 годзе Яновіч перайшоў на штат грамадскага старшыні Гарадскога аддзела БГКТ, ён стаў разважаць над формамі беларусізацыі Беластока. Яновіч з энергіяй узяўся за арганізацыю беларускай публічнай бібліятэкі, беларускіх баляў і фэстаў. Спадзяваўся на аб’яднанне асяроддзя, хацеў, каб беларуская моладзь адчувала, што яна не адзінокая ў польскамоўным асяроддзі і каб трымалася разам.

У 1956 годзе пачала выдавацца “Ніва” як інфармацыйна-культурны тыднёвік беларусаў Польшчы. Гэта ад Раецкага з Ваяводскага Камітэту партыі Яновіч даведаўся аб камплектаванні калектыву журналістаў беларускай газеты.

Першы рэдактар “Нівы” Георгій Валкавыцкі быў “анёлам” не толькі для журналісцкага калектыву тыднёвіка, але і для беларускага Літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, якое ўласна ўзнікла дзякуючы яго самаадданым намаганням. Творчасць “белавежцаў”, адзінай арганізацыі такога кшталту і ў Польшчы, і ўвогуле ў свеце, сталася ўнікальнай з’явай.

Трэба мець на ўвазе, гледзячы з пазіцыі лёсу і творчасці Яновіча, што не ўсё ў “Не жаль пражытага” адпавядае жыццёвай праўдзе. У 2007 годзе пісьменнік прызнаўся, што ў 1958–1970 гадах супрацоўнічаў з польскай Службай Бяспекі. Таму словы Яновіча аб тым, што напачатку ён не ўсведамляў, што кожная рэдакцыя з’яўляецца аб’ектам зацікаўлення спецыяльных службаў, мусяць успрымацца як аўтарскі міф, нават як спроба апраўдання сябе.

Маючы на ўвазе вышэй сказанае, несправядлівым бачыцца ўспрыманне Яновічам Валкавыцкага як чалавека стрыманага, не надта га-

¹² Janowicz S., *Do Krynek nikt nie wraca* – poranny.pl [04.01.2011], [online] <https://poran.ny.pl/sokrat-janowicz-do-krynek-nikt-nie-wraca/ar/5353440>, data dostępu [18.09.2018].

варлівага, які *наогул прытрымліваўся прынцыпу наёмніка (зробіў – заплацілі – ідзі сабе)*. Аніякіх сардэчных з ім гутарак, што марозіла падначалены яму калектыву, але, пэўна, меў рацыю: сардэчнасць у тых часы была патрэбна... даносчыкам і шпіёнам Службы Бяспекі (101). Напрыканцы раздзела Яновіч піша: *На Валкавыцкага паглядаў я, бы на Троцкага – гэтак жа інтэлігентны, думваючы, (...)* (117). Трэба зазначыць, што Валкавыцкі быў шчырым і ўражлівым чалавекам, патрыётам, які ўсе свае сілы аддаваў беларускай справе, аб чым сведчыць напоўніцу яго аўтабіяграфічная кніга “Віры. Нататкі рэдактара” (Беласток, 1991). Невыпадкова звыш 30-гадовы рэдактар “Нівы” атрымаў званне хроснага бацькі пасляваеннага беларускага літаратурнага руху ў Польшчы.

Усведамленне рэчаіснасці ПНР прыйшло да Яновіча пазней. Пацярпеўшы ад канфлікту з партыйнымі дзеячамі горада, ён усведамляе, што рэдактар паводзіў сябе разумна, засяроджваючыся на працы, абмінаючы журналісцкія мерапрыемствы з чаркай. Неўзабаве Служба Бяспекі звярнулася да Яновіча па кампраметуючыя матэрыялы на галоўнага рэдактара “Нівы” і яго жонку Веру. Так, Яновічу не падабалася “халоднасць” характару шэфа, але ён адчуваў велічыню інтэлектуальнага патэнцыялу Валкавыцкага і ўрэшце радаваўся магчымасці працы з ім: (...) *я інстынктыўна прадчуваў, што надарыўся шанц нечага падвучыцца ў чалавека, які ведае, што такое літаратура* (84).

Пачаткі працы ў “Ніве” аказаліся складанымі. Яновіч піша, што не такія важнымі былі сацыяльныя праблемы: не дзе жыць, а адсутнасць прафесіянальнай кваліфікацыі журналіста і беларусіста. Пісьменнік прызнаецца, што радасць ад працы ў *аўтэнтычна народнай газеце* (95), чаргавалася са страхам. Ён заадно быў *непрытомны ад беспаняцця, што і як рабіць у ёй* (95).

Да 1989 года большасць арганізацый ў Польшчы былі дзяржаўнымі і знаходзіліся пад кантролем партыі, што стрымлівала свабоднае развіццё. З перспектывы гадоў можна прызнаць, што беларусы ў культурнай прасторы былі найбольш актыўнымі ў гэты час. Яновіч піша аб беларускіх фэстах, якія трывала ўпісаліся ў каляндар планаў БГКТ. Заслугай Валкавыцкага было выданне ў 1959 годзе паэтычнага зборніка “Рунь” – першай кнігі такога кшталту ў гісторыі пасляваеннага Беластока, які дакументаваў нікім не прадчуваную здалёку нацыянальную тут мяншыню (106).

У 60-тых гадах БЛА “Белавежа” арганізоўвала рознага тыпу семінары, аўтарскія сустрэчы. На работу ў “Ніву” прыходзіла шмат цікавых людзей. Яновічу запомніліся эlegantны вільнюк Казімер Балінскі,

Юзiк Рыбiнскi з-пад Кузнiцы, Мадзэлeўскi, *унiкальнa iнтeлiгентны пaляк-вaлакiтa, якi пpаз мeсяц някeпскa ўжo пaгaвopвaў нa бeлapускaй мoвe (вeдaў зaxoднiя)* (89). Аўтaхтoнaў Пaдлiяшшa рaдaвaлa пaдтpымкa з бoкy мiнскiх бeлapусaў. Зaпaлi ў пaмяць Янoвiчy сустрэчы ў “Нiвe” з Янкaм Бpылeм, Пiлiпaм Пeстpакoм, Пятpом Глeбкaм.

Зaлeжнacць “Нiвы” ад iдeлaгiчнaй пaлiтыкi пapтыi – як i iншых пoльскiх гaзeт – змyшaлa жypнaлiстaў нe стaвiць вoстpых пытaнняў. Янoвiч пiшa аб зaбapoнe кpыткi выcoкa пaстaўлeных aсoбaў, бo нeгaтыўны вoбpаз дыpэктapaў бyдзe ўспpымaццa як пaдpывaннe дa-вepу дa ўлaды. Здapaлiся пaтpабaвaннi дa рeдaкцыi бeлapускaгa тyднeвiкa, кaб “Нiвy” дpукaвaлi нa pускaй мoвe – *языкe кoммунiзмa i Лeнiнa!* Нa шчacцe, Вaлкaвыцкi iнтeлiгeнтнa cпынiў пaмкнeннi iнжынepa Кaпчyкa з бeлacтoцкaгa *Рyсскoгo кyльтypнo-пpocвeтитeльнoгo oбщeствa*, штo: *мoвa “Нiвы” – гэтa нe мaя фaнaбэpыя, a тaкaя пaстaнoвa Цeнтpальнaгa Кaмiтэтa пapтыi* (96).

У кoжнoм oргaнe нaцыянaльнoх мeншacцiяў, зpазyмeлa, i ў “Нiвe” бyў штaт пapтыйнaгa дзeячa, якi адкaзвaў зa адпaвeднyю iдeлoгiю. Як мiф ўспpымaюццa cлoвы Янoвiчa, штo гэтy чaлaвeк бyў шпieнaм i iнфapмaвaў yлaды аб yсiм, штo адбывaлacя ў рeдaкцыi. Тpэбa адpознiвaць зaдaчы пaлiтычнaгa iдeлoгa ад шпieнa, якi мyсiў дзeйнiчaць cакpэтнa. “Тaвapыш Бapaвiк”, cлyжбiст пpаз мepy, нe cкpывaўcя, a адкpытa пpытpымлiвaўcя “лiнii пapтыi” i пiльнaвaў, кaб нe бoлo адcтyплeнняў ад яe. Чacaм, здapaлacя Бapaвiкy пepaбoльшвaць y cвaix пaтpабaвaннях, як, для пpыклaдy, зaгaд: *нe вeсцi рaзмoвaў нa тeлeфoнe пa-бeлapycкy, бo... podstuch, moi drodzy, podstuch...* (89).

Знaчэннe для Янoвiчa пpacы ў рeдaкцыi нaйлeпш пepaдaюць ягo cлoвы: *Мaя мaлaдoсць пpайшлa пaд знaкaм “Нiвы”* (90). У ягo выпpacaвaлiся pыcы caпpaўднaгa жypнaлiстa: цiкaвacць дa лyдзeй, yмeннe нaвязвaць кaнтaкты з aсяpoддзeм. Янoвiч шмaт eздзiў i ў зaмeжныя кaмaндзipoўкi, y тым лiкy бyў y Вiльнi, Мiнcкy, Гpoднa. Пiсьмeннiк дacылaў y “Нiвy” шмaт мaтэpыялaў. *Шэф выглaджвaў iх, я рaдaвaўcя дpукaм* (93). Тaдy Янoвiч бyў aптымiстaм, cпpacaўcя з тымi, xтo гaвapыў, штo Бeлapycкaя ССР бyдзe мaгiлaю бeлapycкaй нaцыi i яe кyльтypы, мoвы. Уcтyплeннe ў шэpaгi пapтыi пiсьмeннiк тлyмaчыць тым, штo ў яe зaпiсвaлiся ўce нaвoкaл, штo зaбязпeчвaлa кap’epy, мaтэpыяльнy дaбpабыт. Пapтыйнaя пpынaлeжнacць, пaвoд-лe Янoвiчa, дaпaмaглa ямy пepaйcцi cа штaтa пepaклaдчыкa нa жypнaлiстa (105). Тyт зaўвaжaюццa pазьxoджaннi ў фaктax. Янoвiчy бpакye пaслядoўнacцi вa ўcпaмiнax, кaлi ён y iншым мeсцy адзнaчae, штo cтaўкy рeдaктapa атpымaў зa “Зaгoны” (Бeлacтoк, 1969) (121).

Другі раздзел кнігі “Не жаль пражытага” вызначаецца асаблівай эмацыянальнасцю і экспрэсіўнасцю. Яновіч не хавае сваёй крыўды да Аляксандра Амільяновіча, які ў 1970-ых гадах працаваў ў “Ніве”. Аўтар кнігі “Не жаль...” суб’ектыўна пераказвае сваю версію канфлікту з гэтым чалавекам і не скрывае свайго жалю да Амільяновіча за складзены данос, які, паводле слоў Яновіча¹³, быў прычынай пазбаўлення яго працы.

Трэці раздзел успамінаў Яновіча з’яўляецца расказам аб доўгай чорнай паласе ў жыцці пісьменніка, калі трэба было засяродзіцца на змаганні за штодзённы хлеб для сваёй сям’і. Аповед пісьменніка мяняецца, набывае больш іранічны, здзеклівы характар. Магчыма, пад уплывам эмацыянальна-напружаных перажыванняў, перапоўненых болем і жалем, часта паяўляюцца нецэнзурныя словы тыпу: *Нельга такое курвельства дараваць* (154). Сапраўды, гэта быў час выпрабавання ў жыцці Яновіча, калі ён не знаходзіў ніякай дапамогі ад блізкіх знаёмых. Руку з дапамогай выцягнулі да яго вядомыя ў той час асобы са свету культуры: Ян Гушча з Лодзі, Ежы Пахлёўскі са Шчэціна, Анджэй Васькевіч з Гданьску, Ян Адамскі з Кракава, Ян Куравіцкі, Ян Чопік-Лежахоўскі і іншыя. У Беластоку мала хто яго рэальна падтрымаў. Яновіч правакацыйна піша, што сардэчнасць палякаў з глыбі дзяржавы выштурхоўвала яго з “*кацапскай*” супольнасці *тутэйшых, афіцыйна бэзэкатоўскай і, адначасна, блізка-сваяцкай. У іх вачах зрабіўся вырадкам! Не лепей адносилася да мяне і польска-каталіцкая маса, беластоцкі тлум* (142).

Яновіч піша, што толькі ў 1981 годзе, калі ў Польшчы было аб’яўлена “ваеннае становішча”, службы перасталі ім цікавіцца, бо мусілі заняцца слежкай салідарнікаў (157). Сёння шмат вядома аб спецыфіцы працы Службы Бяспекі да 1989 года, і таму крытычна трэба ставіцца да слоў пісьменніка аб тым, што вызваліцца ад іх наглядку было магчымым.

Беспрацоў’е стала часам пробы ў жыцці Яновіча і каштавала яму шмат нерваў. Аднак пісьменнік, калі жыццё стабілізавалася, шчыра прызнаваўся: *Не раз падумаецца: нічога з мяне не было б, калі б парадаксальна не загналі ў клетку бяз выйсця. Прымусілі кідацца ва ўсе бакі, праціскацца між нябачных кратаў. (...) Іначай я надалей шчаслівеў бы ў блокавай кватэрцы з двух пакояў і лазенкі ды з газавай плітою ў куханцы* (141). Адным словам, Яновіч усвядоміў сабе, што калі б не было праблемаў, то ён творча не разгарнуўся б.

¹³ Яновіч у кнізе “Не жаль пражытага” пра супрацоўніцтва са службамі СБ не піша.

З запісаў Яновіча выцякае, што беларусы Польшчы аказаліся на нейкім павароце, што ў 2000 годзе іх сітуацыя аказваецца парадаксальнай – самі беларусы не хочуць быць беларусамі. *Бытуе самазабойчая тэорыя аб працягу беларускай літаратуры і, шырэй, культуры ўжо на мовах былых каланізатараў Беларусі* (142). Сапраўды, калі беларусы самі не будуць цікавіцца сваёй культурай, то немагчыма будзе ім выйсці напрамую, сцвярджае Яновіч. А што павінна здарыцца, або хто мае прыцягнуць гэтую “нацыю” да свайго роднага? Бясспрэчна адно: *Што значыць пераняць чыюсьці мову, учыніць яе сваёю? Амаль усё – гэта страціць беларускае светабачанне, гэта і беларускі менталітэт згубіць, беларускую перспектыву. На практыцы стацца расейцам або – у нас – розгарзопут палякам* (142). Пісьменнік апелюе да сумлення сваіх землякоў, да іх маралі. Яго найбольш радавала мабілізацыя маладых беларусаў, якія гуртаваліся вакол Звязу Беларускай Моладзі ці Аб’яднання Студэнтаў.

У чацвёртым раздзеле “Не жаль пражытага” Яновіч выказвае негатыўныя адносіны да ўдзелу жанчын ў працы БГКТ, адзначае іх ролю як маргінальную. Магчыма, што высновы антыфеміністычнага кшталту выцякаюць з перамены адносін Яновіча да самога таварыства. Мізагінія праяўляецца зароўна як у эсістыцы, так і ў праявічнай творчасці Яновіча.

Пісьменнік з Крынак выявіўся ў розных іпастасях: пісьменніка, перакладчыка, журналіста, але найперш грамадскага дзеяча, “дзяжурнага беларуса”¹⁴, да якога звярталіся журналісты за каментарыем адносна разнастайных беларускіх праблем. Ён марыў, каб у саміх беларусах прачнуўся беларускі дух, хацеў іх вярнуць у роднае. Дзеля гэтай мэты Яновіч шмат рабіў папулярных і непапулярных рэчаў, шакіраваў, ставіў кантраверсійныя тэзы, палемізаваў, перасякаў часава-прасторавыя межы, адным словам, афірмаваў беларускасць асобы на Беласточчыне. Напрыканцы жыцця з’явілася ў пісьменніка рэфлексія: *Вымушаная дзейнасць зрабіла з мяне якогасьці палітыка; заслانیла як пісьменніка*¹⁵. Дарэчы, спроба Яновіча самарэалізаваць сябе на палітычнай сцэне не была паспяховай.

Сапраўды, “Не жаль пражытага” – дакумент аб асяроддзі беларускай нацыянальнай меншасці на Беласточчыне ад 50-ых – да канца 80-ых гадоў мінулага стагоддзя, з якога даходзіць да нас інфармацыя,

¹⁴ “Annus Albaruthenicus”, Krynki 2013, s. 50.

¹⁵ С. Яновіч, *Дзённікі (1987–1995)*, Беласток 1997, с. 127.

што беларушчына была для Яновіча дарогай, а не мэтай самой у сабе, была яго стыхіяй.

Яновіч не ўпісваецца ні ў які стэрэатып, ён сам стварыў свой вобраз інтэлігентнага правакатара, шчырага бунтаўшчыка, адданага ідэі. Насуперак прагматычнаму “здороваму сэнсу”, ён змагаўся з усіх сіл за жывую беларускую мову. Па сутнасці, усё яго жыццё было паслядоўным супрацьстаяннем экспансіі больш моцнай і больш абароненай суседняй культуры, бескампрамісным адстойваннем свайго, бацькоўскага, беларускага.

L I T E R A T U R A

“Annus Albaruthenicus”, Krynki 2013.

Duć-Fajfer H., *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemkowski w Polsce*, Kraków 2012.

Janowicz S., *Białoruś, Białoruś*, Warszawa 1987.

Janowicz S., *Niczego nie żałuję*, przełożył Eugeniusz Kabatc, “Regiony” 2 (101), 2001.

Janowicz S., *Do Krynek nikt nie wraca* – poranny.pl [04.01.2011], [online] <https://poranny.pl/sokrat-janowicz-do-krynek-nikt-nie-wraca/ar/5353440>, data dostępu [18.09.2018].

Kalesnik Ul., *Blizost’ dal’nego*, «Nëman» 1994, № 11 [Калеснік Ул., *Близость дальнего*, «Нëман» 1994, № 11].

Konan Ul., *Belaia veža literatury*, [u:] *Belaruskîâ pîs’mennîki Pol’sčy. Drugaiâ palova XX stagoddzâ*, Mînsk 2000 [Конан Ул., *Белая вежа літаратуры*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX стагоддзя*, Мінск 2000].

Kulesza D., *To, co najważniejsze. Nie tylko o literackich przewagach Sokrata Janowicza*, [w:] *Sokrat Janowicz. Pisarz transgeniczny. Studia. Wspomnienia. Materiały*, pod red. G. Charytoniuk-Michiej, K. Sawickiej-Mierzyńskiej, D. Zawadzkiej, Białystok 2014.

Nasze tysiąc lat. Z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski, Białystok 2000.

Sadowski A., *Kształtowanie się tożsamości transnarodowych na wschodnim pograniczu RP na przykładzie białoruskiej mniejszości narodowej*, [w:] *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016.

Žuk Ĭ., “Macerykovyâ” i “fonavyâ” faktary ũ litaraturna-kulturnaj situacyi belaruskaga pamežža, [u:] *Na šlâhu da praŭdy*, “Acta Albaruthenica” 2. Matèryâly VIII Mižnarodnaj navukovaj kanferencyi “Šlâh da ũzaemnasci” (Belaveža, 15–17 červenâ 2000 g.) i “kruglaga stala” “Ĭdèâ belaruskasci i ìdèâ

- poł'skasci na mąży tysâčagoddzâi: da vuznačennâ panâcsâi” (Minsk, 6–7 verasnâ 2000 g.), Minsk [Жук І., “Мацерыковыя” і “фонавыя” фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа, [у:] *На шляху да праўды*. Acta Albaruthenica 2. Матэрыялы VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Шлях да ўзаемнасці” (Белавежа, 15–17 чэрвеня 2000 г.) і “круглага стала” “Ідэя беларускасці і ідэя польскасці на мяжы тысячагоддзяў: да вызначэння паняццяў” (Мінск, 6–7 верасня 2000 г.), Мінск 2001].
- Sińkova L., *Asensavanne nacyânal'naj гісторыі ў прозе паслясавецкай Беларусі і Belastočcynu*, “Тэрмапілы” № 12, Belastok 2008 [Сінькова Л., *Асэнсаванне нацыянальнай гісторыі ў прозе паслясавецкай Беларусі і Беластоцчыны*, “Тэрмапілы” № 12, Беласток 2008].
- Supa W., *Poetyka prozy Michala Androsiuka*, “Тэрмапілы” № 12, 2008.
- Šlâh pa pramoj času. *Da гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958–2008 гг.*, гад рэд. Ана Чыквіна, Belastok 2007 [*Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958–2008 гг.*, пад рэд. Яна Чыквіна, Беласток 2007].
- Hmâleŭski Ū., *Pradnova*, [u:] Ânovič S., *Ne žal' pražytaga*, Belastok 2002. [Хмялеўскі Ю., *Прадмова*, [у:] Яновіч С., *Не жаль пражытага*, Беласток 2002].
- Ânovič S., *Dzënniki (1987–1995)*, Belastok 1997, s. 127 [Яновіч С., *Дзённікі (1987–1995)*, Беласток 1997].
- Ânovič S., *Ne žal' pražytaga*, Belastok 2002 [С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002].

SUMMARY

THE BELARUSIAN ENVIRONMENT IN SOKRAT JANOWICZ'S MEMOIRS
'I DO NOT PITY MY LIVED YEARS'

The article analyses Sokrat Janowicz's memories (a member of the Belarusian Literature Association “Belavezha”) about the environment of the Belarusian national minority in the Bialystok region from the mid-1950s to the end of the 1980s. The writer from Krynki, translator, journalist, in his memoirs “I do not pity my lived years” describes the process of shaping his national consciousness and the place native Krynki took in it. Janowicz, an active member of various Belarusian organizations, presents problems which the Belarusian environment was facing when they were founding the Belarusian Social and Cultural Association, the Belarusian weekly “Niva”, the Belarusian Literature Association “Belavezha”, describes their functioning and significance for the inhabitants of Bialystok region.

Key words: Sokrat Janowicz, memoirs, Krynki, picture of Bialystok, the Belarusian Social and Cultural Association, weekly “Niva”, the Belarusian Literature Association “Belavezha”.

STRESZCZENIE

ŚRODOWISKO BIAŁORUSKIE W KSIĄŻCE AUTOBIOGRAFICZNEJ
„LAT PRZEŻYTYCH MI NIE SZKODA” SOKRATA JANOWICZA

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie wspomnień Sokrata Janowicza, członka Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”, dotyczących środowiska białoruskiej mniejszości narodowej na Białostocczyźnie od połowy lat 50-tych – do końca lat 80-tych XX wieku. Pisarz z Krynek, tłumacz, dziennikarz, w memuarach „Lat przeżytych mi nie szkoda” opisuje jak wyglądał proces kształtowania się jego świadomości narodowej i jaki udział w nim miały rodzime Kryniki. Janowicz, aktywny członek różnych organizacji białoruskich, przedstawia problemy z jakimi zmagало się środowisko białoruskie przy organizacji Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, tygodnika białoruskiego „Niwa”, Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”, jak wyglądało ich dalsze funkcjonowanie i jakie znaczenie miały dla mieszkańców Białostocczyzny.

Słowa kluczowe: Sokrat Janowicz, memuary, obraz Krynek, obraz Białegostoku, Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, tygodnik „Niwa”, BSL „Białowieża”.

Anna Alsztyńskiuk

DOI: 10.15290/bb.2018.10.17

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6013-2430>

Тэма антыдзяцінства ў аўтабіяграфічнай кнізе Васіля Петручука “Крышынкi”¹

Беларуская літаратура канца 1980-х і пачатку 1990-х гадоў характарызуецца актыўным засваеннем твораў аўтабіяграфічнага і дакументальнага характару, узнікненнем тых жанравых форм, у якіх на першы план выходзіць асабістае ўспрыняцце жыццёвых падзей, іх эмацыянальная ацэнка. На выдавецкім рынку з’явіліся творы, якія па цэнзурных прычынах не былі надрукаваны раней, у тым ліку кнігі рэпрасаваных пісьменнікаў: “Зона маўчання” (1990), “З воўчым білетам” (1991) Сяргея Грахоўскага, “Сповідзь” (1993) Ларысы Геніюш, “Аповесць для сябе” (1993) Барыса Мікуліча. Урэшце, на пачатку новага стагоддзя выяўленне асобы аўтара зрабілася больш выразным, непасрэдным і свабодным. Вераніка Стральцова падкрэсліла ў сваёй манаграфіі:

Абавязковая раней “сацыяльная дамінанта” страціла сваю напярэць і зададзенасць. Пішучы пра сябе і свое жыццё, пісьменнікі не баяліся ўжо папрокаў у залішняй камернасці. Прысутнасць гісторыі і грамадства набыла ў лепшых іх творах тую натуральную і справядлівую меру, якая выяўляе жывую дыялектыку суадносін асабістага і агульназначнага, эмацыянальнага і рацыянальнага².

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

² В. М. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 2002, с. 4–5.

І, зразумела, зварот да ўласнаперажытага знайшоў своеасаблівае асэнсаванне не толькі ў прозе метраполіі, але і сяброў беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа”. Непасрэдна да свайго жыццёвага вопыту ўжо ў 80-ых гадах звярнуліся Янка Жамойцін, Георгій Валкавыцкі, Васіль Петручук, Мікалай Гайдук, Сакрат Яновіч і іншыя.

Індывідуальнасць кожнага пісьменніка ўносіць свае ўдакладненні ў пераўтварэнне праўды жыцця ў мастацкую рэчаіснасць. Выбар тэмы і формы, спосаб выяўлення аўтарскіх адносін да жыцця і прамінулага абумоўлены, найперш, біяграфіяй пісьменніка³. Гаротны асабісты лёс у гады дзяцінства абумовіў і вызначыў тэматыку творчасці Васіля Петручука (год нараджэння 1926). Балючыя ўспаміны леглі ў аснову аповесці “Пожня” (выдадзенай на польскай мове ў 1986 г., на беларускай у Польшчы – у 1987 г. і на Беларусі – у 1991 г.). У пасляслоўі да мінскага выдання Серафім Андраюк адзначаў:

Звычайна ў чалавека з гадоў дзіцячых усё дрэннае, цяжкае, непрыемнае неяк забываецца, захоўваюцца толькі асобныя нейкія выпадкі, у чымсьці выключныя ў сваім адмоўным уздзеянні. Застаецца ж у памяці, можа, нават у падсвядомасці ўсё добрае, светлае, прыгожае. Тут жа – наадварот. Зразумела, звязана гэта з тым, што ў аснове аповесці – лёс сраты. Але і жыццё навокал было не надта каб светлае⁴.

Праз прызму індывідуальнага вопыту галоўнага героя В. Петручук прадстаўляе духоўнае і матэрыяльнае становішча сацыяльнага асяроддзя заходнебеларускай вёскі 30–40-ых гадоў ХХ стагоддзя. Вобраз вёскі, створаны В. Петручуком, своеасаблівы, бо пісьменнік *гадаваўся сіратою: у паляшукінай сям'і, у грабавецкай старонцы, сярод людзей старажытных, не кранутых сучаснай цывілізацыяй, мяккасцю*⁵.

У 1998 годзе выйшаў зборнік аповяданняў В. Петручука “Клавуня, гэта я, твой Вася”, у якім пісьменнік з гумарам расказвае пра гарадское жыццё, вопыт жанатага мужчыны. Здавалася б, што на далейшым творчым шляху ён аддасць перавагу вясёлым замалёўкам, анекдотам, якія збіраліся ім усё жыццё (аб чым сведчаць даты, змешчаныя пад кожным творам). Аднак тэма гаротнага дзяцінства надалей застаецца

³ А. Саковіч, *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежцаў”*, Беласток 2012, с. 95–96.

⁴ С. Андраюк, *Свая старонка*, [у:] В. Петручук, *Пожня*, Мінск 1991, с. 265.

⁵ С. Яновіч, *Слова аб запісаным жыцці*, [у:] В. Петручук, *Пожня*, Беласток 1987, с. 5.

балючай. У 2009 годзе. В. Петручук выдае аўтабіяграфічную кнігу “Крышынкi”. Праўда, пісьменнік не засяроджваецца адно на ранніх успамінах: чытач можа зазірнуць не толькі ў розныя перыяды жыцця В. Петручука – дзяцінства, юнацтва, сталасць, але нават у яго творчую лабораторыю.

Кнігу “Крышынкi” В. Петручука складае чатырнаццаць аўтаномных жанравых утварэнняў, у якіх знаходзім элементы міні-апавядання ці навелы, маналога-споведзі, сямейнай сагі. Жанрава-стылявая разнастайнасць “Крышынак” аб’яднана асобай аўтара, дзякуючы чаму твор не рассыпаецца на часткі.

На думку Міхаіла Бахціна, аўтабіяграфічны твор – *это новое отношение к себе самому, к собственному «я», без свидетелей, без предоставления права голоса «третьему», кто бы он ни был. Самосознание одинокого человека ищет здесь опору и высшую судебную инстанцию в себе самом и непосредственно в идейной сфере – в философии*⁶. “Крышынкi” – суцэльны ўнутраны маналог на мяжы з пlynню свядомасці, праз які раскрываецца характар асобы аўтара. Пlynь думак пісьменніка падпарадкавана адной мэце – гранічна шчырай споведзі перад сабой і чытачом, на якога В. Петручук увесь час аглядаецца, шукаючы ў яго падтрымкі, разумення. *Ці ў такое, што я пішу, хтось паверыць? Ой, хіба не, бо мне самому не верыцца, ды аднак...⁷*, – задумваецца аўтар “Крышынак” і пастаянна пераконвае сябе ў тым, што аб сваім набалелым, якім няпроста падзяліцца, павiнен расказаць: *мяне Бог сцярог, каб усё, што памятаю – напісаў і людзям пераказаў аб сваім горы, і каб людзі чыталі і ўсё пільнаваліся, каб не быць такімі людзьмі, якія мяне акружалі і як я сам* (47–48). Апавяданне вядзецца ад першай асобы, якой з’яўляецца Васіль Петручук – пісьменнік, аўтар “Пожні”, афіцэр, чалавек з багатым жыццёвым вопытам. Аб глыбокіх душэўных ранах ён гаворыць проста і да болю шчыра, без прэтэнзій на творчую фантазію, мастацкасць. Яго апавед часта рвецца: ён пераходзіць ад адной карціны да другой, каб зноў вярнуцца да таго, аб чым расказваў раней. Як і ў “Пожні” пісьменнік *дае нам не паслядоўны строгі жыццяпіс, а паасобныя сюжэтна завершаныя апавяданні, эцюды, абразкі (асабіста ім перажытага), якія*

⁶ М. М. Бахтин, *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (доступ 20.08.2018).

⁷ В. Петручук, *Крышынкi*, Беласток 2009, с. 47. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

разам складаюць гісторыю чалавечага жыцця⁸. Перарывісты, фрагментарны характар надаюць аўтарскай думцы як метатэкставыя элементы (тлумачэнне слоў з дыялектнай ці польскай мовы), так і інтэртэксты (народныя прыказкі, песні, расказы знаёмых). Аповед аб жорсткіх траўмах, якія былі нанесены дзіцячай душы, пісьменнік часта спыняе, мабыць, адчуваючы, што і яму самому, і чытачу трэба хача б на некалькі хвілін адарвацца ад жахлівых карцін. Ён дае права выказацца іншым, прыводзячы пачутыя ад знаёмых, ці суседзяў гісторыі. Працэс самахарактарыстыкі адбываецца як праз сам выбар расказаў, у якіх гаворыцца пра жыхароў Грабаўца і акалічных вёсак, так і аўтарскія каментарыі. З іроніяй, але і спагадай глядзіць пісьменнік на братоў, што *жылі вельмі дружна, калі трэба было напіцца чужою гарэлкі або кагосьці адлупцаваць* (69) (“Браты Гаворкавы”), ці Гапку, якая шукала сабе зяця (“Сват”).

Значнае месца ў “Крышынках” займаюць прызнанні аўтатэматычнага характару. Пісьменнік гаворыць аб пачатках працы над кнігай: *Пачынаю гэта пісаць у памятную дату – гадавіну ад дня інфаркту маёй жонкі Клаўдзіі* (5), раскрывае прычыны паўторнага звароту да асабістага матэрыялу:

Крошкі, то будзе такі матэрыял, якім спрабую крыху выраўняць крывы і вышчарблены плот, які дагэтуль гарадзіў. Бачыў вачыма душы, як з таго плота будуць выглядаць даўгавечныя альбо яшчэ даўжэйшыя ідыёты, дзівакі, заплаканыя дурні, пакрыўджаныя дзеці і ўсё такое, над чым варта глыбока задумацца, каб такое нідзе не паўтарылася, бо гэта такая крыўда, што цягнецца за чалавекам усё жыццё, не даўшы яму спакою (...) (6–7).

Аўтатэматызм у “Крышынках” сягае глыбей, бо аўтар спрабуе адказаць на пытанне, хто такі ён як чалавек і якім чынам ён рэалізуе сваю індывідуальнасць як пісьменнік. У кнізе В. Петручука безупынна згадваецца як пра пісьменніцкія дылемы і перажыванні, так і пра клопаты аўтара з самім сабою. Кніга “Крышынкi” для В. Петручука – своеасаблівая форма псіхатэрапіі, спроба вызвалення ад траўм дзяцінства, бо, як ён сам прызнаецца, аб ўсім, што было з ім кепскага, ніколі не напіша (48). Чарговыя прызнанні пісьменніка прыводзяць да высновы, што ён усё ж вырашыў адкрыта пагаварыць аб набалелым, пакапацца ў сабе, каб чытач яго проста зразумеў. “Крышынкi”

⁸ С. Андраюк, *Свая старонка*, с. 263.

– кніга болю, не толькі таго, які быў зададзены безабароннаму сіраце, але і таго, што з’явіўся ў душы пісьменніка пасля выхаду яго аповесці: *У сваёй “Пожні” (...) я на сваім жыцці прабегаю, нібы на паліках над якойся цэласцю, і то раздзеўся да нагавічак сам і дзе каго агаліў таксама. Навалок на сябе хмару нянавісці тых, каго выклікаў, і тых, што ў напісаннае не паверыў* (6–7). Відавочна, як балюча В. Петручуку, што яго шчырасць не была прынята належным чынам. Прызнанні такога кшталту пашыраюць часава-прасторавы кантынентум: чытач знаёміцца з планам сучаснасці пісьменніка-наратара і з бягучым днём, што існуе ў яго ўспамінах. Мінулае ажывае ў памяці і ў выніку гэтага аб’ядноўваюцца два пункты гледжання – былога і сённяшняга “я”.

Кніга “Крышынкi” найперш цікавая менавіта аўтабіяграфічнымі момантамі. Пісьменнік не хаваецца за вобразам прыдуманай постаці: імя галоўнага героя сугучнае з імем пісьменніка. Усе астатнія героі таксама выступаюць пад рэальнымі імёнамі, а часта і мянушкамі. Падзеі разгортваюцца ў Грабаўцы – роднай вёсцы В. Петручука, а таксама яе ваколiцах.

“Крышынкi” – адлюстраванне арыгінальнага сацыяльна-гістарычнага досведу, у якім вопыт адзінкі стаецца пачаткам рэфлексій больш універсальнага значэння. Пісьменнік глыбока раскрывае не толькі псіхалогію дзіцяці, але і паказвае сацыяльны працэс, якому ён падпарадкоўваецца. Паводзінамі галоўнага героя “Крышынак” Васі кіраваў страх перад дарослымі, перад тым, што яны зрабяць, ці скажуць: *мушу ўсіх слухацца, каб не білі і хлеба далі...* (67). Менавіта таму, нягледзячы на стан здароўя, ці надвор’е, ён сумленна выконваў свае абавязкі. Хлопец не ўмеў прасіць дапамогі, не скардзіўся на свой лёс, бо *ведаў, што сірата павінна цяпець усё, бо на тое яна і сірата* (65). Да такой высновы герой прыйшоў, вядома, не сам, але цікава, што нават з пазіцыі дарослага і вопытнага чалавека пісьменнік спрабуе знайсці апраўданне сваім крыўдзіцелям, лічыць вінаватым самога сябе, часта крытыкуючы свае паводзіны, называючы сябе “дурнем”.

Як вядома, *на фарміраванне вобраза ўласнага “я” ў гістарычным часе ўплываюць вобразы блізкіх пісьменніку людзей: родзічаў, сяброў, калег па працы. Аўтарскія характарыстыкі гэтых асоб, а таксама гістарычных сітуацый (...) з’яўляюцца выразным сродкам самаацэнкі, выяўляюць індывідуальныя якасці асобы творцы*⁹. Шматгадовыя

⁹ Т. М. Тарасова, *Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўвасаблення быццёвай цэласнасці*, [online] <http://elib.bspu.by>, дата доступа: 15.08.2018.

паводзіны як аднасямейнікаў, так і аднавяскоўцаў, якія не толькі не рэагавалі на зло, але часта і самі прымалі ролю крыўдзіцеляў, адбіліся на станаўленні характару маладога чалавека. З часам пісьменнік зразумеў, што не толькі ніколі не спрабаваў збунтавацца, абараніць самога сябе, але нават сам стараўся прыхаваць сваё драматычнае становішча:

Дзядзька змусіў мяне есці разам з усімі, з адной верціхі. Я сярбаў, набраўшы поўную лыжку, аж выграб сцэжку ў верціце да сябе. Паеў, і шусь пад стол задаволены, што наеўся... І тут зноў аказаўся дурным лізуном, які хоча паказаць, як мала есць, каб пахвалілі і не шкадавалі, што далі. А дзядзька ўслед за мною: “Куды, дурню, уцякаеш? Будзе яшчэ штось гожаго!” А я паказаў на жылот, што, о, я наеўся і больш нічога не хачу! Дзіўлюся, а тут бабуля нясе з кухні міску мяса і ставіць на стол, чаго да сёння шкадую і памятаю пах таго мяса. Але што ты зробіш, калі дурны бахур паверыў мачасе, што ў яго тры каровіны трыбухі, і да таго саромеўся такіх самых вашыўнікаў узяць, а нават папрасіць у бабулі хлеба (25).

Такім чынам, пісьменнік паказвае, што дзіця ў сілу адсутнасці жыццёвага досведу не заўсёды можа паводзіць сябе рацыянальна. Вася рос у дакоррах мачахі і навучыўся жыць з пачуццём віны і сораму. Паводзіны большасці дарослых узмацнялі яго перакананні, што не можа нават думаць аб змене свайго лёсу. В. Петручук заўважае, што і любімы дзядзька, і дзед не толькі не дапамаглі яму ў той перыяд яго жыцця, але выкарыстоўвалі яго да цяжкай працы: *Дзеду не балелі ногі і галава, калі яго ўнук кожны дзень праходзіў дзесяткі кіламетраў, ён з сям’ёю толькі чакаў свежага малака на сьнеданне* (81). З горыччу пісьменнік дадае: *А я, дурны, заўсёды толькі чакаў пахвалы і ласкі з боку дзеда, бо больш нішто мною не цікавіўся. Вось, дзедка, можа, паглядзіць на галаве і пакорміць супам, хаця б посьным. Не дачакаўся я гэтага ад дзедкі ніколі. Пра раны і голад таксама нішто не згадваў, бо яны балелі толькі мне* (82).

У “Крышынках” знаходзім шмат слоў і пра адносіны аднавяскоўцаў да сіраты: *Дарэчы, так ці сяк, але мусіў цягаць ваду вядром, бо квартачкай ненадасія. Прыходзілі суседзі да нас па ваду, ды каб хоць які з іх раз сказаў: “Дай, Васька, я тобе поможу!” Ніколі такое не здарылася (...)* (40), *Гаспадары – Кірыл з Кірылчаю – дзіваваліся, як можна выслаць па картоплю такое малое дзіця ў такую замець, ды не падумалі, каб мне памагчы з ёю ўправіцца* (46).

Пры тым пісьменнік стараецца пераканаць не толькі чытача, але і самога сябе, што нечалавечыя адносіны да безабароннага, даверліва-

га дзіцяці характарызаваў не ўсё яго асяроддзе. Ён згадвае людзей, якім здаралася па-чалавечы глянуць на яго. Праўда, добразычліўцаў Вася сустрэў не ў сваім бліжэйшым асяроддзі, але падчас працы пастухом у суседняй вёсцы Тафілаўцы. З удзячнасцю пісьменнік успамінае тых, у каго шчырае спачуванне, а не з'едлівую ўсмешку, выклікалі яго абадранае вопратка, шматлікія раны. Аднак нават сярод добрых людзей Васіль не адважыўся раскрыць праўду аб сваім гаротным лёсе:

Ён жа бачыў, як я кожную пару як нёс бацькам – людзям, якія не хацелі мяне бачыць, а не толькі што пра мяне дбаць! Пачціваму Івану нават у галаву не прыйшло, што я, забегшы дадому, уваходзіў у хату і бег у Тафілаўцы або ішоў пад клуню спаць. (...) Адкуль яму ведаць, калі я нічога і нікому не казаў пра тое! (65–66)

Такая пастава была выклікана не толькі страхам перад бацькамі, але і спосабам выхавання дзяцей. Варта падкрэсліць, што нават мачаху пісьменнік называе ў “Крышынках” мамай.

В. Петручук асабліва гнятліва раскрывае лёс сялянскага дзіцяці ў першай палове ХХ стагоддзя. Яго кніга ўвабрала не проста індывідуальнае, што вынікала з яго асабістага лёсу, але і тыповае, агульнае. Галоўныя прычыны нялёгкага, а часта і драматычнага лёсу дзіцяці пісьменнік бачыць у беднасці: *асноўная маса польскага народа, сярод іх і мы, нацыянальныя меншасці (...) жылі ў нэндзы* (49), але і цемнаце селяніна: *Сельскія дзеці маглі кончыць толькі чатыры класы пачатковай школы, каб умелі падпісацца і лічыць да ста. Мала таго, тыя чатыры аддзелы канчалі за сем гадоў хаджэння ў школу* (49). Праўда, аўтар “Крышынак” у шмат якіх сцэнах канцэнтруецца на сацыяльна-эканамічным становішчы ўласнай сям’і:

Які ў нас заўсёды быў хлеб, ведае толькі Бог, і я помню – чорны, бы той чарназём, і кіслы, каб менш ішло. Пасля ў каморы ён рабіўся яшчэ зялёны і жахліва “пахнуў” мышамі. Але не замінала нават і тое, што часта ён быў з закальцам, абы мець яго ўвесь год. О, не. Часта даводзілася есці картоплі з квасам, картоплі з картаплянкай, картоплі без нічога. (...)

У нашай цьме не было ні адной кніжкі, ні аднаго сшытка, ні алоўка, каб было чымсь заняцца малечам. А Евангелле, якое я знайшоў па дзеду Трахіму і пачаў вучыцца чытаць, мачаха схавала кудысьці, каб я не займаўся тым, чым не трэба, а дзецямі (92).

У хаце Васі не хапала не толькі яды, але, найперш, унутранага цяпла і разумення. Мабыць, бяда і неадукаванасць – галоўныя прычыны абыякавасці бацькоў у адносінах не толькі да Васі, але і астатніх

дзяцей. Пісьменнік неяк нават празмерна катэгарычна адзначае: *яны рабілі дзяцей, а пасля хочаш – жыві і пакутуй, а не дык умірай, чорт з табою, будзе больш хлеба для тых, хто астанецца* (22). Мачаха, што сама расла сіратой, не толькі не ўмела са спагадай глянуць на мужавага сына, але нават для ўласных дзяцей не знаходзіла мацярынскага цяпла і пяшчоты. Менавіта таму дзеці заставаліся адзін на адзін са сваімі праблемамі.

Як ужо згадвалася, самае важнае месца у “Крышынках” займаюць знешнія падзеі непраглядна-цяжкага дзяцінства, якое прычыць сваёй сутнасці і можа быць названа антыдзяцінствам. Увагу чытача звяртае шчырасць выказванняў, адвага ўзнавіць вострыя матывы асабістага жыцця. Пісьменнік расказвае аб шматлікай працы, большасць якой часта была звыш сіл для пастаянна хворага і галоднага дзіцяці. Кожная пара года несла з сабой абавязкі: хлопец пасвіў кароў, карміў свіней і цяля, ездзіў капаць бульбу, пільнаваў сад і насіў ваду, каб лён не высах. Стомлены пасля штодзённай мітусні Вася ноччу мусіў калыхаць брацікаў і сястрычак, якія не маглі заснуць і ўвесь час плакалі ад чарвякоў і мокрай, гнілой пасцілкі: *Калыхай далей, бо не меў каму сказаць, што мне штосьці баліць. Дарэчы, у мой боль ніхто і не паверыў бы* (10–11). Адзінай платай за сумленную працу была вечная лаянка і незадаволенасць мачахі.

Вася цярэў голад і холад, што негатыўна ўплывала на яго фізічнае і псіхічнае здароўе:

Галюцынацыі меў я якась часенька, бо вельмі часта, ледзь хадзіў валачыўшы ногі ад голаду, як і з курынай слепатою з-за недахопу важных для арганізму элементаў. А пастаянныя – вясною і летам – прымеды (гнайнякі) на нагах, а зімою скулы на рэшце цела, перш за ўсё на шыі – дык ад чаго, як не ад пастаяннага холаду і голаду? (12–13).

Толькі з часам аўтар “Крышынак” змог зразумець і тое, чаму ў яго балеў жывот і выходзілі з яго чэрві пасля таго, як спрабаваў наталіць голад тым, што нарадзіла сама прырода. Галоднае і халоднае маленства, цяжкае юнацтва аднак гартавалі і цела, і характар пісьменніка. Гледзячы на сябе з перспектывы гадоў, ён прыходзіць да наступных высноў: *Я сваё гора перажыў, мусіць, толькі таму, што быў упарты, амбітны і надзвычай здаровы. Колькі дзяцей паўмірала ў добрых бацькоў, прастыўшы раз, уляцеўшы ў ледзяную ваду!* (34), *Мяне не бралі хваробы, якія покатам кладуць слабых, і я іх без дактароў перамагаў. Не бралі мяне і выпадкі, якія шчаслівым людзям прыносяць смерць* (56). Дзякуючы такім абагульненням чытач глядзіць на

падзеі вачыма вопытнага пісьменніка, а не хлопчыка, які не мог у свой час многае зразумець.

У “Крышынках” пісьменнік звяртае ўвагу на ўплыў асяроддзя на фарміраванне характару хлопчыка, дае прыклады яго празмернай дзіцячай наіўнасці і даверу. Вася – тонкая, уражлівая натура, добры назіральнік таго, што адбываецца вакол. Яму ўласцівы ненатольная прага чалавечнасці, любоў да прыроды. Хлопец шчыра захапляецца навакольным светам: *пабачыў за акном прыгажосць інею, які густа абнізаў дрэвы навокал хаты* (11), спачувае зьярам і жывёліне: *А мне было так шкода, як мачоха товкла моёго Бурчыка кіём, жэ я вышчаў і просыў, каб нэ была* (84); *Часам глядзела на мяне сумна і памуквала, бы прасіўшы, каб ратаваў. А я плакаў. Я, бывала, нават пускаў яе ў шкоду – у чыесь жыта ці авёс, каб крыху наелася* (105). Сустрэчы з прыродай – адзін са спосабаў выратавання ад змрочнай рэчаіснасці: *Лес шумеў шчэбетам птушак, а гэта, незалежна ад гора, клалася на душу нейкім аксамітным цяплом, якое лячыла псіхіку, нібы бальзам, хаця нельга гэтага сказаць пра цела* (81). Палячыць душу дапамагалі хлопчыку і рэдкія хвіліны радасці, як, напрыклад, катанне на самастойна зробленых каньках, ці прадкі, у час якіх ён не толькі слухаў расказы і казкі аднавяскоўцаў, але і вучыў народныя песні.

Немалаважнае значэнне для псіхічнага стану Васі мелі і цуды метафізічнага характару: у маленстве двойчы давялося яму бачыць Ісуса Хрыста:

Раз, як ужо згадваў, калі лез на гарышча ўкрасці цыбулю і наесціся, пабачыў Яго распятага на дрэве з вельмі пакрыўленым голлем, на дымніку, а другі раз – начуючы ў дзядоў каля парога, калі не мог заснуць, бо ўсё думаў, як з-пад абруска ўкрасці кавалачак хлеба. Тады паказаўся мне Ён, стаяўшы на парозе. Моўчкі глядзеў на мяне, а я на Яго (55).

У прызнаннях такога кшталту раскрываюцца ў кнізе новыя маральна-этычныя далягяды. Пісьменнік перакананы, што менавіта нябесная сіла абараніла яго перад грахам крадзяжу. Хрысціянская пазіцыя ў пэўнай ступені вызначае і яго светапогляд:

Я, будучы вечна бітым, спянявераным, нікому непатрэбным, ніколі нават не падумаў, каб пакончыць з сабою. Але часта плакаў, просячы Бога, каб даў мне смерць. Маці, чуючы тое, паўтарала, што чорт мяне не возьме, а Богу мяне не трэба. Гэта мяне пераконвала, што такія, як я, нікому непатрэбныя і гадзіўся з лёсам – слухаўся ўсіх, выконваў іх загады, бо ведаў, што грэх не слухацца (116).

Нямецкі філосаф Зыгмунт Фрэйд даказваў, што сон не толькі з'яўляецца адлюстраваннем мараў і жаданняў чалавека, але ўскосным чынам дапамагае яму разгрузіць эмоцыі і пазбавіцца ад комплексаў. У “Крышынках” згадваецца пра сон, што прысніўся малому Васю пасля доўгай хваробы. Перад героем паўстае родная маці – увасабленне дабрыні і ласкі: *стаіць нада мною мая мама, гладзіць мяне па галаве сваёй мяккай рукой і ўсміхаецца* (67), *хадзіў я з мамай па садочку, а калі забалелі мне ногі, то мама насіла мяне на руках і паказвала плісачку, якая шуэтра ўвіхалася па сцежацы за мухамі, паказвала гнёзды розных маленькіх птушак* (68). З аднаго боку, пры дапамозе сну пісьменнік падкрэслівае, якой неабходнай была для Васі мацярынская любоў. З другога – матыў сну дазваляе В. Петручку ўвесці вобраз роднай маці. Асабліва ярка становіцца якаясьці роднай маці пісьменніка выступаюць у параўнанні з нялюдскімі паводзінамі яго бацькі і мачахі:

Узяла тую тычку ад калодзежа і давай ёю мяне біць, дзе папала. (...) Упаў на ток ад удару па галаве і прасіўся, каб не біла. Тады тата сеў на мяне і пачаў душыць. Але не задушыў, бо, здаецца, пашкадаваў. Яны былі ўжо па вячэры, толькі чакалі мяне, каб расправіцца за ўтопленую квартачку. Пакінулі мяне на такую ў снях, а самі пашлі спаць дахаты (112).

“Крышынка” – гэта твор аб фарміраванні характару чалавека, якое пачынаецца ўжо ў раннія гады. Жорсткае абыходжанне з боку бацькоў мае, безумоўна, уплыў на малога Васю, на яго светаўспрыманне. Аднак фізічны гвалт не адзіны, а толькі адзін з фактараў гэтага ўплыву. На думку пісьменніка, нашмат больш крыўды нясе дзіцяці пачуццё, што яно – адкід грамадства, нікому непатрэбнае і адзінокае ў сваім змаганні за існаванне.

Значнае месца ў “Крышынках” займаюць і фрагменты, прысвечаныя іншым этапам жыцця пісьменніка. В. Петручук распавядае аб службе ў войску, вопыце мужа і бацькі. Аднак усе яго расказы цесна звязаны з перыядам “антыдзіцячых” гадоў, з грабавецкай рэчаіснасцю. Доўгі час ён *ездзіў у “сваё” сяло* (166), каб памагаць дзядзькам у полі. З перспектывы гадоў пісьменніку цяжка гэта растлумачыць нават самому сабе, тым болей, што не адзін раз сустракалі яго ў роднай вёсцы прыкрасці:

Учынак дзядзіны зусім не знехваціў мяне да таго, каб ездзіць у Грабавец, бо тое штосьці, што мяне цягнула, было мацнейшае за мяне, а розум таму не прычыў. Я неяк лепш сябе адчуваў у сяле, чым у панскім месце. Там вялікі рух і ўсюды далёка, а тут цішыня і ўсюды пешшу (162).

Аднак В. Петручук не перакананы, што патрэба вяртання да сваіх вытокаў, блізкага кантакту з прыродай была мацнейшай за горкія ўспаміны. На старонках “Крышынак” ён вельмі крытычна адносіцца да сябе самога дарослага. У канцы кнігі чарговы раз звяртае ўвагу на адмоўную рысу свайго характару: *Можна, тут ролю іграла і тое, што я хацеў пахваліцца перад дзяўчатамі і хлопцамі* (у роднай вёсцы – А.А.), *што нашу мундзір і чобаты афіцэрскія* (167). Не адзін раз згадваў пісьменнік пра патрэбу пачуць добрае слова, пахвалу.

“Крышынкi” В. Петручука ўспрымаюцца як шчырыя старонкі пражытага і перажытага. Аснову кнігі складаюць аповеды аб дзяцінстве, якое па праўдзе з’яўлялася для яго не светлым, а пакалечаным антыдзяцінствам, так няшмат было ў ім светлага і добрага. Разгортваючы стужку памяці, пісьменнік здымае перад чытачом покрыва прыватнасці. Пры тым не толькі з сябе, але і з іншых, у тым ліку сямейнікаў, родзічаў, аднавяскоўцаў. Чалавечая памяць В. Петручука мае ўласцівасць не ачарняць мінулае, але імкнецца паказаць балючую праўду свайго жыцця, якой бы яна ні была горкай. Менавіта такая адкрытасць пісьменніка, яго кранальная спавядальнасць асабліва хваляюць чытача.

L I T E R A T U R A

- Andraŭk С., *Svaâ staronka*, [y:] V. Petručuk, *Požnâ*, Minsk 1991 [Андраюк С., *Свая старонка*, [y:] В. Петручук, *Пожня*, Мінск 1991].
- Bahtin M. M., *Formy vremeni i hronotopa v romane. Očerki po istoričeskoj poëtike*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (dostup: 20.08.2018) [Бахтин М. М., *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*, [online] <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop3.html>, (доступ: 20.08.2018)].
- Petručuk V., *Kryšynki*, Belastok 2009 [Петручук В., *Крышынкi*, Беласток 2009].
- Sakovič A., *Belaruskâ litaratura Pol’sčy. Stylistyčna-žanravuâ asablivasci prozy “belavežsaj”*, Belastok 2012 [Саковіч А., *Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы “белавежскай”*, Беласток 2012].
- Stral’cova V. M., *Šlâhda sâbe. Sučasnaâ aŭtabiâgrafičnaâ proza âk mastackâ sistêma*, Minsk 2002 [Стральцова В. М., *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 2002].
- Tarasava T. M., *Aŭtabiâgrafičnaâ proza âk sposab samarêfleksii i ŭvasablennâ byciŭnaj cêlasnasci*, [online] <http://elib.bspu.by>, (dostup: 15.08.2018) [Тарасова Т. М., *Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўваблення быццёвай цэласнасці*, [online] <http://elib.bspu.by>, (доступ: 15.08.2018)].

Ânoviĉ S., Slova ab zapisannym žycci, [y:] V. Petručuk, Požnâ, Belastok 1987 [Яновіч С., Слова аб запісаньным жыцці, [y:] В. Петручук, Пожня, Беласток 1987].

SUMMARY

THE THEME OF ANTI-CHILDHOOD IN BAZYLI PIETRUCHUK'S
AUTOBIOGRAPHY "OKRUCHY"

Bazyli Pietruczuk's autobiography is the main source of subjects discussed in his literary work. The author of the article analyzes his autobiography "Okruchy". The writer presents his childhood memories full of pain, mischief and injustice. The picture of anti-childhood becomes pretext to consider the influence of surroundings on the way personality is formed.

Key words: anti-childhood, autobiography, psychological portrait, narrator.

STRESZCZENIE

TEMAT ANTY-DZIECIŃSTWA W AUTOBIOGRAFICZNEJ KSIĄŻCE
BAZYLEGO PIETRUCZUKA „OKRUCHY”

Własna biografia jest podstawowym źródłem tematów utworów Bazylego Pietruczuka. W artykule dokonano analizy jego autobiograficznej książki „Okruchy”. Pisarz powraca w niej do wspomnień dzieciństwa, pełnego bólu, krzywd i niesprawiedliwości. Ukazanie historii anty-dzieciństwa staje się dla Pietruczuka pretekstem do rozważań na temat wpływu otoczenia na kształtowanie się osobowości człowieka.

Słowa kluczowe: anty-dzieciństwo, autobiografia, portret psychologiczny, narrator.

Iryna Szmatkova

DOI: 10.15290/bb.2018.10.18

*Białoruski Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny
Mińsk*<https://orcid.org/0000-0003-0842-5460>

Воблака душы з улады тлуму...:
духоўныя пошукі ў паэзіі Ніны Мацяш
і Галіны Тварановіч

Духоўныя пошукі чалавека – адна з вядучых тэм у беларускай літаратуры яшчэ са старажытных часоў. Аднак у пэўныя перыяды свайго развіцця наша грамадства спрабавала перанесці ідэі духоўнасці на другаснае месца. Побач з духоўнымі ідэаламі атрымалі шырокае распаўсюджванне тэрміны *сацыяльныя ідэалы, універсальныя ідэалы*, узнікала пытанне аб іх зменлівасці¹. Але ж, калі сацыяльныя ідэалы, насамрэч, з’ява зменлівая, то духоўныя ідэалы, як сведчыць і пераконвае гісторыя, спрадвечныя. Гэта ў першую чаргу тычыцца рэлігійных каштоўнасцей, якія якраз і набываюць найбольшую актуальнасць у крызісныя часы. Так, у перыяд распаду савецкага грамадства ў канцы ХХ стагоддзя ў беларускай літаратуры асабліва яскрава адлюстраваліся працэс сцвярджэння думкі *пра выратавальную місію рэлігійных ідэй, якімі павінна поўніцца ўся чалавечая культура*². Калі ў гісторыі беларускай літаратуры амаль усяго ХХ стагоддзя традыцыйна рэлігійная тэма лічылася *з’явай маргінальнай*³, на палову свецкай; ёй прысвячаліся толькі асобныя творы асобных аўтараў, то

¹ В.П. Жураўлёў, *У пошуку духоўных ідэалаў: на матэрыяле беларускай літаратуры ХІХ–ХХ ст.*, Мінск 2000, с. 14.

² А. Века, “*На Беларусі Бог жыве...*”: біблейскія сюжэты і матывы ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча, “*Роднае слова*” 1995, № 11, с. 24.

³ Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку: Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 36.

ў канцы XX стагоддзя – пачатку XXI-га пачалі шырока распрацоўвацца сюжэты і матывы з Бібліі, паўсталі з небыцця вобразы рэлігійных асветнікаў і гуманістаў (Кірыла Тураўскага, Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага і інш.). Найбольш актыўна гэты працэс адлюстраваны, на думку Я. Чыквіна, менавіта ў паэзіі – як *відзе духоўнай дзейнасці чалавека, які найбліжэй судакранаецца з рэлігійным вопытам*⁴.

Увасабленне духоўных каштоўнасцей у беларускай паэзіі – з’ява адметная. Асаблівую цікавасць уяўляе адлюстраванне гэтай праблемы ў творчасці дзвюх беларускіх паэтэс мяжы XX–XXI стагоддзяў – Ніны Мацяш і Галіны Тварановіч, лірыка якіх стала самабытным прыкладам духоўнай паэзіі з яе нацыянальнымі асаблівасцямі выяўлення. Творчасць абедзвюх паэтэс яднае высокая духоўная культура, якая сфарміравалася як пад уплывам народнай традыцыі, так і з улікам сусветнай класікі – яны маюць вышэйшую філалагічную адукацыю, Ніна Мацяш ведала некалькі замежных моў, усё жыццё актыўна займалася перакладамі, Галіна Тварановіч з’яўляецца выдатным даследчыкам літаратуры, доктарам філалагічных навук.

Ніна Мацяш прыйшла ў літаратуру ў 1960-я гады, яе зборнік паэзіі “Агонь” быў надрукаваны ў 1970 годзе, наступныя выходзілі адзін за другім: “Удзячнасць” (1973), “Ралля суровая” (1976), “Прыручэнне вясны” (1979), “Поўны келіх” (1982), “Жнівень” (1985), “Паварот на лета” (1986), “Шчаслівай долю назаві” (1990), “Паміж усмешкай і слязой” (1993) і інш. Адрозна ж крытыкамі была вызначана духоўнасць як ярка выражаная рыса яе творчасці. Дакладна зазначыў Р. Семашкевіч: *Гаворачы пра індывідуальнае творчае аблічча Н. Мацяш, у ім трэба вылучыць як галоўнае імкненне да духоўнай напоўненасці паэзіі*⁵. Пры гэтым выяўляецца нацыянальная спецыфіка светаразумення, якая найперш заключаецца ў цеснай сувязі хрысціянскіх і народных культурных традыцый. З дахрысціянскіх часоў прыйшло ў беларускую паэзію адухаўленне навакольнай прыроды. Н. Мацяш узвышае значнасць кожнай травінкі, самай маленькай жывой істоты, па-жаночаму ласкава дае ім назвы (вершы “Павучок”, “Матылёк”, “Яліна”, “Лазінка” і інш.). Як прызнаецца аўтарка, жыццю яна вучыцца ў дрэў (верш “Вучуся ў дрэў”). Прырода, пейзажныя вобразы сагрэты пачуццём замілаванасці, любоў яе да свету глыбокая і ўсёабдымая. Адметна, што ў вершы “Папараць-кветка” паэтэса робіць акцэнт не на

⁴ Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014, с. 100.

⁵ Р. Семашкевіч, *Выпрабаванне любоўю*, Мінск 1982, с. 160.

самім свяце пошуку кветкі шчасця, а на самапачуванні вечнай душы, яе цікавіць тое галоўнае і сутнаснае, што прасвятляе маральна-гуманістычны сэнс быцця, яе лірычная гераіня ўздымае пытанне аб вечным і часовым: *Шчыравала сотні эпохаў ты, // Агну спрадвечнага іскрынка жывая // Пад гэтым часовым няўдалым назовам // “Мая душа”? // Бо плоць і мая для цябе – // Толькі чарговая – з безліччэ – абалонка⁶*, галоўная задача лірычнай гераіні – *вырваць воблака душы з улады тлуму...⁷*.

Н. Мацяш неаднаразова ў сваіх вершах вылучае паняцці “душа” і “дух” паасобку, у адным са сваіх лістоў да Я. Чыквіна яна зазначала: *Чым больш сталаю, тым болей душа шукае такіх твораў, дзе ўжо не душа, а дух грае першую скрытку⁸*. Узнікаюць заканамерныя пытанні – чым адрозніваюцца паняцці “душа” і “дух”, якую паэзію можна называць духоўнай? Вучэнне аб тым, што чалавек мае душу і дух, знаходзіцца ў Бібліі: *Бо слова Божае жывое і дзейнае, і больш вострае, чым усялякі меч абявостры: пранікае да падзелу душы ад духа, суставаў і мозгу, і судзіць помыслы і намеры сардэчныя⁹*. Па вялікім рахунку, абодва гэтыя словы маюць тоеснае значэнне. Адрозніваецца душа ад духа, калі гэта патрабуецца для тлумачэння нябачнага, глыбокага, таёмнага аскетычнага падзвігу¹⁰. Дух – гэта вышэйшая здольнасць чалавечай душы, праз якую чалавек пазнае Бога. Душа звязвае чалавека са светам, дух накіроўвае яе да Бога. Душа ёсць ва ўсіх жывых істот, духам валодае толькі чалавек.

Паступова паэтычнае слова Н. Мацяш усё больш звярталася да Бога. Зразумела, у 1970-я – 1980-я гады адкрыта гэта зрабіць было немагчыма, рэлігійная тэма была пад забаронай. Пагэтаму немагчыма адзначна размежаваць паэзію духоўнага пошуку дадзенага перыяду ні як уласна свецкую, ні як рэлігійную.

Увогуле, выклікаюць цікавасць меркаванні беларускіх навукоўцаў пра рэлігійнасць беларускай нацыі. А. Века суадносіць дзве процілеглыя думкі. Адны даследчыкі, якія вылучаюць у беларускім менталітэце талерантнасць, спагадлівасць¹¹, сцвярджаюць, што *белару-*

⁶ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязою*, Мінск 1993, с. 228–229.

⁷ Н. Мацяш, *Богава дрэва*, Мінск 2004, с. 28.

⁸ Н. Мацяш, *Гарнуся да вас удзячнай душою*, “Тэрмапілы”, № 13, 2009, с. 191.

⁹ *Пасланне Апостала Паўла да яўрэяў*, Яўр. 4: 12.

¹⁰ <https://azbyka.ru/biblio/?Hebr.4:12&cr&rus>

¹¹ А. Анціпенка, *Еўрапейскасць і хрысціянская ідэя беларускасці*, Мінск 1993, с. 259–262.

сы – самыя паслядоўныя хрысціянскія падзвіжнікі¹². У гэтым выпадку прасочваюцца глыбокія карані хрысціянскай традыцыі, пачынаючы з часоў асветніцкай дзейнасці Ф. Скарыны, у якога дамінуе галоўная ідэя Новага Запавету – любові да бліжняга. Ф. Скарына ў адной са сваіх прадмоў да кніг Бібліі пісаў: *...То чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хацеша от иных имети*¹³. Гэта традыцыя была працягнута ў творчасці Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Афанасія Філіповіча (дарэчы, нездарма менавіта да яго звяртаецца ў адным са сваіх вершаў Н. Мацяш), Сімяона Полацкага, Адама Міцкевіча і інш.

Другія ж даследчыкі, наадварот, лічаць, што ўсе беды беларусаў з-за *недастатковай хрысціянскасці*¹⁴. Пасля 1917 года вера была пад забаронай, разбураліся цэрквы. Спатрэбіўся час, каб людзі апамяталіся, павярнуліся да Бога. Пачалося духоўнае адраджэнне. Нездарма ў беларускай літаратуры другой паловы ХХ стагоддзя так ярка выявілася імкненне выратаваць людзей ад бездухоўнасці, дэгуманізацыі. Для паэзіі Н. Мацяш першай паловы яе творчага шляху характэрна агульная гуманістычная дамінанта, услаўленне агульначалавечых каштоўнасцей; рэлігійнасць значна глыбей выявілася ў апошнія два дзесяцігоддзі яе творчасці: у 1999 годзе выдадзены зборнік “*Душою з небам гаварыць*”, у 2004 годзе ўбачыў свет зборнік духоўнай лірыкі Н. Мацяш “*Богавы дрэва*” (у серыі бібліятэкі часопіса “*Наша вера*”), у 2009 годзе пасмяротна быў надрукаваны зборнік вершаў, перакладаў і эсэ “*У прыгаршчах ветру*”, у якім у найбольшай ступені засведчана яе *памкненне да вышэйшых чалавечых і Боскіх цнотаў*¹⁵.

Паэтычная творчасць Галіны Тварановіч адразу з першага яе зборніка вызначаецца як уласна духоўная. На сённяшні дзень надрукаваны яе кнігі вершаў: “*Ускраек тысячагоддзя*” (1996), “*Верасы Дараганава*” (2000), “*Чацвёртая стража*” (2004), “*Бурштынавы яблык*” (2010). Высокая духоўная заглыбленасць яе лірыкі, яе аднакіраванасць і агульны мінорны лад патрабуюць ад чытачоў, даследчыкаў засяроджанай увагі.

¹² А. Века, “*На Беларусі Бог жыве...*”: *біблейскія сюжэты і матывы ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча*, “*Роднае слова*” 1995, № 11, с. 34.

¹³ *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя*. У 4 т.: 1955–1965, Мінск: 2001, т. 3, с. 109.

¹⁴ Р. Радзiк, *Рэлігійныя перадумовы фарміравання беларускай нацыі*, Мінск 1992, с. 272–279.

¹⁵ Г. Праневіч, “*Трымацца скалы любові...*”, [у:] *У прыгаршчах ветру*, Мінск 2009, с. 3.

Г. Тварановіч прыйшла ў літаратуру, у параўнанні з Н. Мацяш, у час, калі забарона рэлігійнай тэмы была знята і, наадварот, літаратура духоўнага пошуку стала вельмі папулярнай. Што гэта, дань модзе? У чым вытокі яе духоўнай паэзіі?

Аналізуючы беларускую духоўную літаратуру, літаратуразнаўца Я. Чыквін вылучае ў ёй два полюсы – антропацэнтрычны і тэацэнтрычны¹⁶. Адназначна, да ўласна рэлігійнага кірунку адносіцца другі. Калі першы можна ахарактарызаваць як *свецкая беларуская паэзія з усімі яе рэлігійна зафарбаванымі, “пераходнымі”, варыянтнымі формамі ў напрамку хрысціянскіх каштоўнасцей і ідэалаў*, то другі – *рэдкавая з’ява – духоўная, рэлігійная, канфесійная, малітоўная, трансцэндэнтная або паэзія яўлення ці паэзія хрысціянскай правідэнцыйнасці*¹⁷, прыкладам якой і з’яўляецца лірыка Г. Тварановіч.

Г. Тварановіч нарадзілася і выхоўвалася ў савецкі атэістычны час, але з даволі ранняга ўзросту, аб чым сведчаць яе дзённікавыя запісы (“Пайсці, каб вярнуцца”, Беласток 2014), яна ў сваёй душы *спрычынілася да адкрыцця глыбокіх крыніц*¹⁸. Кніга дзённікавых запісаў аўтаркі дапамагае зразумець шляхі фарміравання духоўнай заглыбленасці лірычнай гераіні паэтычных зборнікаў Г. Тварановіч, якія яна друкуе пазней. “Пайсці, каб вярнуцца” складаецца з трох раздзелаў: “З запісаў вучаніцы”, “З запісаў студэнткі”, “З запісаў аспіранткі”; цікава што апошні запіс датуецца 7 чэрвеня 1996 года: *Забрала з “Мастацкай літаратуры” свой паэтычны зборнік “Ускраек тысячагоддзя”, з нібы граўнічнай свечачкай на вокладцы, якраз у Духаў дзень!...*¹⁹. З гэтага моманту ўсе духоўныя пошукі аўтаркі адлюстраваны ў яе вершах.

У згаданых дзённікавых запісах уражвае апісанне духоўнага перараджэння, якое адчувала будучая паэтэса пасля наведвання святых мясцін – Суздаль, Троіца-Сергіевай лаўры ў Загорску: *Што ў нас чалавечасць?! Дзе яно, гэтае чалавечасць, пачынаецца і канчаецца?! Чым рознімся ад іншых жывых клетак (...) Не хапае пачуцця веры, вышыні, якія не заслугамі і поспехамі знешнімі вызначаюцца і найчасцей скрыўджанымі штодзённай мітуснёй аказваюцца*²⁰. Ужо значна пазней, праз гадоў 20, аўтарка дае адказы на гэтыя пытанні ў аднайменным артыкуле “Да праблемы духоўных каштоўнасцей”: *Духоўнасць,*

¹⁶ Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014, с. 101.

¹⁷ Тамсама, с. 102.

¹⁸ Г. Тварановіч, *Пайсці, каб вярнуцца*, Беласток 2014, с. 182.

¹⁹ Тамсама, с. 214.

²⁰ Тамсама, с. 187–188.

як вытворнае ад духу, ахоплівае самы шырокі спектр чалавечай свя-
домасці і дзейнасці²¹. На думку аўтаркі, духоўнасць раўназначна чала-
вечнасці, чалавек жа створаны па вобразе і падабенстве Божым і трэ-
ба любіць дар жыцця ў сабе. Галіна Тварановіч сугучна сцвярджае як
у сваім літаратуразнаўчым даследаванні: *...усе мы адбываемся ў сваіх
лёсах пад засенню Крыжа Збаўцы*²², так і ў вершы, надрукаваным яш-
чэ ў 1996 годзе:

Абпаленая і перасохлая
ў ілжывай бясконцасці
тлумнага дня
зацята шукаю адзінае месца,
дзе яшчэ можна жывою вадою
душу наталіць –
імкнуся ў засень Крыжа²³.

У паэтычных творах Г. Тварановіч “гучаць” спрадвечныя тэмы
пошуку духоўнага ў душэўным, барацьбы любові і нянавісці, добра
і зла, цемры і святла; адаленне спакусаў, адчаю, самоты, гардыні, го-
рычы, распачы, недаверу; узрошчванне лагоды, спачування, міласэр-
насці, веры, надзеі, любові.

Пошукі шляхоў асабістага маральнага ўдасканалення хвалююць
Г. Тварановіч, пачынаючы яшчэ з маладога ўзросту. Пазнаёміўшыся
ў снежні 1979 года з Н. Мацяш, яна была ў захапленні ад яе: *Ні-
на Мацяш. Шчасце, што чалавек гэты ёсць! Адчула сябе “жывою”!
Яна, да слёз кволая фізічна, такая моцная духам!*²⁴ Дзве паэтэсы ад-
чулі духоўную еднасць. Н. Мацяш, ужо больш сталая паэтэса, ста-
ла для Г. Тварановіч крытыкам і дарадцай. У ліставанні Н. Мацяш
з Г. Тварановіч і Я. Чыквіным сустракаем словы-водгукі на вершы
Г. Тварановіч: *Балючыя ў цябе вершы, Галю. Але пакуль душа хо-
ча гаварыць, хай выказваецца. Дай бы табе і ў сабе разабрацца,
і да людзей не астыць (27.10.1990), Радуюся сутнаснаму твайму,
якое моцна выяўляецца ў вершах, і чым далей, тым мацней і ўраз-
лівей... (30.09.1991)*²⁵. Абедзвюх паэтэс аб’ядналі менавіта духоўныя

²¹ Г. Тварановіч, *Пад небам Айчыны*, Беласток 2005, с. 38.

²² Тамсама, с. 37.

²³ Г. Тварановіч-Сеўрук, *Ускраек тысячагоддзя*, Мінск 1996, с. 6.

²⁴ Г. Тварановіч, *Пайсці, каб вярнуцца*, с. 171.

²⁵ Н. Мацяш, *Гарнуся да вас удзячнай душою*, “Тэрмапілы” 2009, № 13, с. 177, 179.

пошукі; паэзію Н. Мацяш і Г. Тварановіч лучыць іх імкненне да самаўдасканалення, высокая ахвярнасць, цяпенне.

Духоўныя пошукі паэтэс цесна звязаны з катэгорыяй часу. Згодна з псіхалагічнымі даследаваннямі, *час належыць разглядаць як атрыбут пачуццяў*²⁶. У адным з інтэрв'ю Н. Мацяш зазначыла: *Час – субстанцыя пастаянная. Ён нібыта і не рухаецца. Гэта мы яго сячэм на нейкія перыяды, адрэзкі*²⁷. А ў вершы “Прыцяжэнне часу” паэтэса разважае пра ўплыў часу на чалавека: *Ты стаў дасведчанней сягоння, // А шчаслівейшы быў учора...*²⁸.

У паэзіі Г. Тварановіч, увогуле, вобраз часу – адзін з вядучых, сэнсаўтваральных. У зборніку “Ускраек тысячагоддзя” час паўстае ў метафарах *часу келіх* (с. 50), *човен часу* (с. 53), у аднаіменным вершы “Мой час” (с. 122), у сінанімічнай замене “імгненні” – *імгненне... бясконца... трымціць* (с. 126), *прамяністае імгненне* (с. 130), *усё – натвек – імгненне* (с. 137); у зборніку “Верасы Дараганава” – *пераводзіш стрэлкі гадзінніка* (с. 52), *з чаго хварэе час* (с. 77), *Дат – сіло. // Пакуль дарогу // сіл стае // трымаць // сваю – // спрэчка часу // ува мне і па-за мною. // Каляндар – знутры* (с. 55); у зборніку “Чацвёртая стража” – *на кроснах лёсу час* (с. 5), *вопыт – ручнік часу* (с. 43), *прыпыніўся час* (с. 54) і інш. Праз вобраз часу Г. Тварановіч вызначае і сэнс жыцця чалавека:

Жыццё –
 Час, узяты ў дужкі падзей,
 Падзей народжаны,
 Па падзеях раскладзены,
 У падзеі ўштукаваны.
 Падзея сведчыць пра час
 І па ёй час вызначаецца –
 Час нараджэння і час смерці,
 Прамінанне, успамін і надзея.

Вось і я
 Прыталася за выпадкова нібыта
 Адкрытаю дужкай свайго жыцця.
 Разумнейшы за мяне
 Майго часу пачатак –

²⁶ Ю. Молчанов, *Труды международного общества по изучению времени*, “Вопросы филологии” 1977, № 5, с. 164.

²⁷ *Таленавітыя жанчыны Беларусі ў культурнай, навуковай і мастацкай прасторы свету*, Мазыр 2007, с. 190.

²⁸ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 175.

Невыпадковасць імгнення,
Якому заключнаю дужкаю
Суджана стаць –
Ведае²⁹.

Уключаючы жыццё асобнага чалавека ў кантэкст часу, вечнасці, аўтаркі прыходзяць да высноў аб яго бясконцасці. Н. Мацяш заклікае помніць пра вечнае: *О, калі б кожны памятаў, што вечны ён! // ...Што побыт наш зямны – ўсяго луска...*³⁰. Вера пазбаўляе чалавека страху перад неведомасцю і смерцю. Памірае цела чалавека, душа вызваляецца для вечнага жыцця. *Калі чалавек у зямлю сыходзіць, // Вылушчваецца з яго // Зерне Духу*³¹, – робіць выснову Н. Мацяш. Яна верыць у бессмяротнасць: *Бяссмертны ты, і я не ўмру*³². У трыпціху “Тры каласкі любові і смутку” яна піша: *Смерць – яна не ў кожным разе драма... // Родны дол абдымкі расхіне, // І ступлю я ў росту Вечнай Браны...*³³.

Беларускія паэтэсы звяртаюцца да чытачоў з напамінам аб існаванні вечнага жыцця і вечных каштоўнасцей, далучэнне да якіх магчыма толькі шляхам духоўнага самаўдасканалення. Я. Чыквін вылучае два эстэтычна-мастацкія спосабы выяўлення тэацэнтрычнага светабачання – **паскалеўскі** – праз уласны, непаўторна-асабісты прыклад жыцця хрысціянскай верніцы і праз вызваленне ад мноства; і авакумаўскі – праз зварот да апрыёрнага аўтарытэту Праваслаўнай Царквы і “узбагачэнне” душы мноствам³⁴. Згодна з дадзенай класіфікацыяй, духоўная паэзія Н. Мацяш і Г. Тварановіч адносіцца да “паскалеўскай”. Адкуль узнікла дадзеная тэрміналогія? Яшчэ ў сваіх дзённікавых запісах за 1983 год будучая паэтэса згадвае пра “царскі падарунак” – томік-ксеракс брусельскага выдання 1966 года “О жизни преизбыточествующей” Н.С. Арсеннева, які аўтарка назвала *нечаканая, а доўгачаканая сустрэча*, яе захапіла асоба вялікага матэматыка, фізіка, які вынайшаў шлях пошуку Прычыны Прычын: *пустота сердца, бесконечная бездна может быть заполнена только предметом бесконечным, непреходящим, т. е. только Богом*³⁵. Гэта кніга стала

²⁹ Г. Тварановіч, *Чацвёртая стража*, Беласток 2004, с. 47.

³⁰ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 232.

³¹ Тамсама, с. 230.

³² Н. Мацяш, *Душою з небам гаварыць*, Мінск 1999, с. 239.

³³ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 278.

³⁴ Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014, с. 111.

³⁵ Г. Тварановіч, *Пайсці, каб вярнуцца*, с. 211.

маяком для аўтаркі, уся яе лірычная творчасць адпавядае духоўнай канцэпцыі Блеза Паскаля.

Н. Мацяш таксама, як і яе малодшая сяброўка, стварае цэлы пласт духоўна заглыбленай лірыкі. Лірычная гераіня яе верша “Голас чацвёртай” імкнецца да аднаго: *Хацелася аднаго ад долі: // Душою з небам гаварыць*³⁶. Яна ўслаўляе *Уменне жыць не ў спаняверцы // У сэнсе змнага жыцця, // Уменне вераваць да смерці // У бессмяротны свой працяг!*³⁷. Н. Мацяш заклікае сваё сэрца да веры: *Замачуў у глыбінях сваіх // Знакам веры ў жыццё гэты міг*³⁸. Сапраўды, захаваць веру ў сэрцы – для чалавека вельмі нялёгкая задача, гэта патрабуе пастаянных намаганняў, працы над сабой. Аўтарка змагаецца са сваёй недасканаласцю, просіць *Усявышняга не зацеміць сьвядомасць // Сумненнем! // Хоць бы зноў не сарвацца // У прорву зняверы! // Промнік Ісціны, // (...) Быць відушчай, // Быць памкнёнай толькі да вечнага – // Памажы!*³⁹. Пры жыцці Н. Мацяш было наканавана пакутаваць ад цяжкай хваробы, але яна вельмі стойка пераносіла выпрабаванні, не дазваляючы сабе нават скардзіцца: *Гасподзь схіляецца да ўсіх, // ды духам нічых Ён не чуе...*⁴⁰, паэтэса сваім жыццём праілюстравала адзін з асноўных пастулатаў хрысцінскай этыкі – ачышчэнне праз пакуты.

Чалавек сам па сабе – слабая і недасканалая істота, якая не заўсёды здольная вытрымаць выпрабаванні. Гэта яскрава паказала літаратура экзістэнцыялізму. Магчымасці чалавека не бязмежныя. У вершы “Што ацяміць?” Н. Мацяш прыгадвае знакамітыя словы “Няма дасканаласці ў свеце”, выказаныя французскім пісьменнікам Антуанам дэ Сент-Экзюперы, каб далей сказаць пра сучасны стан грамадства: *Людзі адварочваюцца ад Бога, // Бо не бачаць, каб Ён пакараў вінаватага // За забойства, ці гвалт, ці бяздушыша. // А Бог у душы знябыты*⁴¹.

Знаходзячыся ў такім асяродку, лірычная гераіня апынулася ў разгубленасці: *Адварнуліся святыя! // Ці не так, як трэба, клікала...*⁴². І як вынік чуем запытанне: *Хіба Гасподзь сцягнець бы змог, // Калі б*

³⁶ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 154.

³⁷ Тамсама, с. 212.

³⁸ Тамсама, с. 225.

³⁹ Тамсама, с. 228.

⁴⁰ Н. Мацяш, *Богава дрэва*, Мінск 2004, с. 8.

⁴¹ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 240.

⁴² Тамсама, с. 233.

*ён існавай на свеце – Бог?!⁴³. У чым прычыны такога дэізму (Бога-пакінутасці) – сумненне, распач, крок назад? Не, паэтэса трывожыцца, што на зямлі ўзвысіўся чалавек, які ўявіў сябе чалавекабогам: *Бо мерай усяго ёсць чалавек: // Сам вершыць суд, сам творыць цуд і здзек⁴⁴*. Як зазначае М. Бярдзяеў, *любіць чалавека, калі няма Бога, – значыць чалавека шанавець за Бога. І тады падсцерагае чалавека вобраз чалавекабога, які павінен паглынуць чалавека, перайтварыць яго ў сваю зброю. Так немагчымай з'яўляецца любоў да чалавека, калі няма любові да Бога⁴⁵*. Гэту праблему няпэўнасці чалавека ўздзімае Н. Мацяш у вершы “Неўнікнёнасць”. Паэтэса шкада людзей, што заблукалі, страцілі праведны шлях: *Няпэўны час, // Няпэўная душа. // Зацемраных людзей нясцерпна шкода... // Святое Слова, што было спярша, // Не як любоў у іх, // А як выгода⁴⁶*.*

Паэтэсы-праўдашукальніцы Н. Мацяш і Г. Тварановіч праходзяць складаны духоўны шлях. Але ж Г. Тварановіч нібы падагульняе, што нічога сваёй маральна-этычнай сутнасцю актуальней, універсальней за яшчэ старазапаветныя дзесяць заповедзей, а таксама праграмы-поклічу да ўзрастання ў духоўных магчымасцях, выказанай у Нагорнай пропаведзі Хрыстом, чалавецтва дасюль не вынайшла⁴⁷.

Неабходна звярнуць увагу на слова-зварот да Бога – малітву. У паэзіі Н. Мацяш і Г. Тварановіч такіх зваротаў вельмі шмат. У вершаваных маленнях паэтэсы просяць аб вечным, неўміручым, высокадухоўным як асабіста для сябе, так і для чалавека ўвогуле.

Н. Мацяш свой верш “Калі б на свеце меўся Бог” будзе ў форме пераказу вядомай малітвы Опцінскіх старцаў, з захаваннем прынцыпу траічнасці: – *О Божа, дай мне сілы не змяняць // Таго, чаго змяніць не ў сіле я; // – І дай мне мужнасці зрабіць усё, // Што я ў жыцці маім зрабіць павінна; // – І дай мне мудрасці, каб разлічыць, // Што – не пад сілу мне, а што – мой абавязак...⁴⁸*. Узнікае пытанне да назвы верша: што гэта – сумненне? Ці своеасаблівае ўсведамленне паняцця веры, якую цяжка змерыць? У вершы “Гуканне ў пустыні” паэтэса звяртаецца да Бога з просьбай паказаць сваё аблічча: *З'явіся, Збаўца*

⁴³ Тамсама, с. 291.

⁴⁴ Тамсама, с. 291.

⁴⁵ Н.А. Бердяев, *Философия творчества, культуры и искусства*: в 2 т., Москва 1994, т. 1, с. 327.

⁴⁶ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 236.

⁴⁷ Г. Тварановіч, *Пад небам Айчыны*, с. 37.

⁴⁸ Н. Мацяш, *Паміж усмешкай і слязой*, с. 64.

мой, з'явіся! // (...) З'явіся, выбаў з утрапення! // І хай звілінай той святой // Усё, што мкнеца да здзяйснення, // Па веры спраўдзіца маёй⁴⁹. У вершы “Пасля” Н. Мацяш хвалюецца за будучых людзей, наступнікаў, просіць для іх у першую чаргу веры: *Дай чалавеку веры, Божа, // Што хоць пасля, пасля, пасля, // Ужо ў абліччы іншым, можа, // Ён быць папраўдзе шчасным зможа, – // Бо вопыт, горкі і варожы, // Якім сілкуе Дух зямля, // Яму стаць мудрым дапаможа // Хоць недзе, некалі, пасля...*⁵⁰. Паўтор слова “пасля” надае спакой, урачыстасць, нават нейкую ўпэўненасць гэтаму малітоўнаму звароту да Бога.

Малітва надзелена магутнай сілай. Як піша У. Салаўёў, *верыць у божыя вытокі добра і маліца Яму, аддаючы Яму сваю волю ва ўсім, ёсць сапраўдныя мудрасць і пачатак маральнай дасканаласці*⁵¹. Сапраўды, у малітве чалавек яднаецца з Найвышэйшым, знаходзіць пакаянне ў грахах, пераадоленне спакусы, утаймаванне гневу. Да малітвы спрадвеку чалавек прыходзіць у самыя адказныя моманты жыцця. Ю. Лабынцаў адзначае, што ў малітвы, як пэўнага слоўнага жанру, *шмат агульнага з развітай літаратурай сучаснасцю, з мастацкай творчасцю. Агульнага шмат, вельмі шмат. Бо сама паэзія, лірыка нарадзілася з гімна, з малітвы, малітоўнага імпульсу. Малітва – гэта высокая духоўная творчасць. Узыходжанне*⁵².

Нібы дапаўняючы словы даследчыка, Г. Тварановіч зазначае: *(...) кожны чалавек нараджаецца “ветхім”, “плацценым” і мусіць знайсці ў сабе магчымасці, каб стаць жыхаром новазаветнай прасторы. І якраз перытеты гэтых пошукаў складаюць ці не асноўны змест усяго прыгожага пісьменства, прынамсі, пра тое сведчыць вопыт класічнай літаратуры*⁵³. Як пацверджанне гэтаму заключэнню – амаль усе паэтычныя творы самой аўтаркі, якія прысвечаны самаму галоўнаму – пошуку Існага.

Такім чынам, адвечныя агульначалавечыя каштоўнасці ў спалучэнні з маральна-хрысціянскімі ідэаламі склалі аснову мастацкага светаразумення Н. Мацяш і Г. Тварановіч, якія пераасэнсоўвалі вечныя ісціны і катэгорыі быцця, пры гэтым адбываўся працэс сама-

⁴⁹ Тамсама, с. 219.

⁵⁰ Тамсама, с. 239.

⁵¹ Ю.А. Лабынцаў, *“Напой росой благодати...”: малітоўная паэзія Кірыла Тураўскага*, Мінск 1992, с. 5.

⁵² Тамсама, с. 6.

⁵³ Г. Тварановіч, *Пад небам Айчыны*, с. 164.

пазнання, паглыблення маральна-гуманістычнага зместу іх лірыкі. Аўтарская манера Н. Мацяш і Г. Тварановіч вызначаецца экзістэнцыяльнай заглыбленасцю, духоўна-рэлігійным зместам, медытатыўна-роздумнымі інтанацыямі, мастацкі свет іх лірыкі элегічны і спавадальны. Іх паэзія характарызуецца тыпалагічным падабенствам ва ўвасабленні канцэпцый часу і свету, у гуманізме і філасафічнасці мыслення. Чалавек стаў асновай творчасці беларускіх паэтаў, іх духоўна-філасофскага асэнсавання свету; у іх вершах увасобілася разуменне таго, што хрысціянская вера – крыніца маральнага ўдасканалення і духоўнага ўзбагачэння.

L I T E R A T U R A

- Ancipenka A., *Eŭrapejskasc' i hrystiãnskaâ idèâ belaruskasci*, [u:] Belarusika. – Albaruthenica, kn. 2: *Farmiravanne i razvišcë nacŭânal'naj samasvâdomasci belarusaj*: materyâly Mižnar. navuk. kanf., Minsk 1993 [Анціпенка А., *Еўрапейскасць і хрысціянская ідэя беларускасці*, [у:] Беларусіка. – Albaruthenica, – кн. 2: *Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў*: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск 1993].
- Berdâev N.A., *Russkaâ ideâ*, Har'kov 2000 [Бердяев Н.А., *Русская идея*, Харьков 2000].
- Berdâev N.A., *Filosofiâ tvorčestva, kul'tury i iskusstva*. V 2 t., Moskva 1994, t. 1 [Бердяев Н.А., *Философия творчества, культуры и искусства*. В 2 т., Москва 1994, т. 1].
- Bibliâ: kniga Svâšennogo Pisaniâ Vethogo i Novogo Zaveta kononič. v russk. per. s paral. mestami*, Minsk 1994 [Библия: книга Священного Писания Ветхого и Нового Завета кононич. в русск. пер. с парал. местами, Минск 1994].
- Paŝlanne Apostala Paŭla da âŭrèâŭ, Âŭr. 4: 12* [Пасланне Апостала Паўла да яўрэяў, Яўр. 4: 12, [online], [https:// azbyka.ru/biblia/?Hebr.4:12&cr&rus](https://azbyka.ru/biblia/?Hebr.4:12&cr&rus)].
- Veka A., “*Na Belarusi Bog žyve...*”: *biblejskiâ sŭžety i matyvŭ ŭ pražy Uładzimirâ Karatkeviča*, “*Rodnae slova*” 1995, № 11 [Века А., “*На Беларусі Бог жыве...*”: *біблейскія сюжэты і матывы ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча*, “*Роднае слова*” 1995, № 11].
- Giŝtoryâ belaruskaj litaratury XX stagoddzâ*. U 4 t., 1955–1965, Minsk 2001, t. 3 [Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т., 1955–1965, Мінск 2001, т. 3].
- Žuraŭlëŭ V.P., *U poŝuku duhoŭnyh idèalaŭ: na materyâle belaruskaj litaratury XIX – pačatku XX st.*, Minsk 2000 [Жураўлёў В.П., *У пошукі духоўных ідэалаў: на матэрыяле беларускай літаратуры XIX – пачатку XX ст.*, Мінск 2000].

- Labunscá U.A., “*Narój rosoú blagodatí...*”: *malitoŭnaâ raèzjà Kìryla Turajŭskağa, Mìnsk 1992* [Лабынцаў Ю.А., “*Напой росою благодати...*”: *малітоўная паэзія Кірыла Тураўскага, Мінск 1992*].
- Macâš N., *Bogava drèva*, Mìnsk 2004 [Мацяш Н., *Богавя дрэва, Мінск 2004*].
- Macâš N., “*Garnusâ da vas udzâcnapaj dušoû*” (*Listy Galìne Tvaranovič, Ânu Šuk-vìnu*), “*Tèrmapilý*” 2009, № 13 [Мацяш Н., “*Гарнуся да вас удзячнай душою*” (*Лісты Галіне Тварановіч, Яну Чыквіну*), “*Тэрмапілы*” 2009, № 13].
- Macâš N., *Dišoû z nebat gavaryc’: vybr. liryka*, Mìnsk 1999 [Мацяш Н., *Душою з небам гаварыць: выбр. Лірыка, Мінск 1999*].
- Macâš N., *Patìž usmeškaj ì slâzój: veršy ì raètu (1962–1992)*, Mìnsk 1993 [Мацяш Н., *Паміж усмешкай і слязоў: вершы і паэмы (1962–1992)*, Мінск 1993].
- Molčanov Ū.B., *Trudy meždunarodnogo obšestva po izučeníu vremeni*, “*Voprosy filologii*” 1977, № 5 [Молчанов Ю.Б., *Труды международного общества по изучению времени*, “*Вопросы филологии*” 1977, № 5].
- Radzík R., *Rèligijnyâ peradumovuy farmìravannâ belaruskaj nacyù*, [u:] *Belarusika-Albaruthen*, кн. 2, *Farmìravanne ì razvìccè nacyûnal’naj samasvâdomascì belarusaj*: matèryâly Mìžnar. navuk. kanf., Mìnsk 1992 [Радзік Р., *Рэлігійныя перадумовы фарміравання беларускай нацыі*, [у:] *Беларусіка-Albaruthenica*, кн. 2, *Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў*: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск 1992].
- Semaškevič R., *Vyprabavanne lûbojû: èsè, art.*, Mìnsk 1982 [Семашкевіч Р., *Выпрабаванне любоўю: эсэ, арт.*, Мінск 1982].
- Solov’ëv V.S., *Sobranie sočinenij*. V 10 t., SPB, 1873–77, t. 1 [Соловьёв В.С., *Собрание сочинений*. В 10 т., СПб 1873–1877, т. 1].
- Talenavityâ žančyny Belarusi ŭ kul’turnaj, navikovaj ì mastackaj prastory svet: zb. matèryâlaŭ Mìžnar. navuk.-prakt. kanf., Mazyr 2007 [Таленавітыя жанчыны Беларусі ў культурнай, навуковай і мастацкай прасторы свету: зб. матэрыялаў Міжнар. навук.-практ. канф., Мазыр 2007].
- Tvaranovič-Seŭruk G., *Verasy Daraganava: Liryka*, Mìnsk 2000 [Тварановіч-Сеўрук Г., *Верасы Дараганава: Лірыка, Мінск 2000*].
- Tvaranovič G., *Pad nebat Ajčyny: litaraturna-krytyčnyâ artykuly*, Belastok 2005 [Тварановіч Г., *Пад небам Айчыны: літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005].
- Tvaranovič G., *Rajsci, kab vârnusca*, Belastok 2014 [Тварановіч Г., *Пайсці, каб вярнуцца*, Беласток 2014].
- Tvaranovič-Seŭruk G., *Uskraek tysâčagoddzâ*, Mìnsk 1996 [Тварановіч-Сеўрук Г., *Ускраек тысячагоддзя*, Мінск 1996].
- Tvaranovič G., *Šacvërtaâ straža*, Belastok 2004 [Тварановіч Г., *Чацвёртая стража*, Беласток 2004].

Ўыквін Я., *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014 [Чыквін Я., *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014].

S U M M A R Y

„ВОБЛАКА ДУШЫ З УЛАДЫ ТЛУМУ...”: SPIRITUAL SEARCH IN NINA MATYASH'S AND HALINA TVARANOVICH'S POETRY

The article explores the embodiment of spiritual search in the poetry of Belarusian poetesses of the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century – Nina Matyash and Halina Tvoronovich, whose verses are a clear example of Belarusian spiritual poetry with its national characteristics. On the example of their poetry the ways of their personal moral progress and the search how to save the mankind have been conceptualized.

Key words: spirit, soul, spiritual, religious, man, universe, spiritual poetry, Nina Matyash, Halina Tvaranovich.

S T R E S Z C Z E N I E

„ВОБЛАКА ДУШЫ З УЛАДЫ ТЛУМУ...”: DUCHOWE POSZUKIWANIA W POEZJI NINY MACIASZ I HALINY TWARANOWICZ

W artykule omówiono duchowe poszukiwania w twórczości białoruskich poetek II połowy XX wieku i początków XXI wieku – Niny Maciasz i Haliny Twaranowicz, których wiersze są wyraźnym przykładem poezji duchowej z jej cechami narodowymi. Autorka artykułu pokazała sposoby ich osobistego moralnego doskonalenia oraz próby odnalezienia drogi do uratowania całej ludzkości.

Słowa kluczowe: duch, dusza, duchowy, religijny, człowiek, ludzkość, poezja duchowa, Nina Maciasz, Halina Twaranowicz.

Tacciana Ficner

DOI: 10.15290/bb.2018.10.19

*Homelski Państwowy Uniwersytet**im. F. Skaryny*<https://orcid.org/0000-0002-8658-5606>

“Бабскія гісторыі” Міры Лукшы: гендарны аспект

Літаратурная творчасць Міры Лукшы, прадстаўніцы, па словах П. Васючэнкі, *такога геаграфічна блізкага і такога далёкага*¹ культурнага рэгіёна Беласточчыны, у прыватнасці яе проза, на сённяшні дзень дастаткова грунтоўна асэнсавана беларускім літаратуразнаўствам (артыкулы Алеся Макарэвіча², Галіны Тычка³, Ірыны Саматой⁴ і інш.). Гэтае даследаванне – яшчэ адна спроба спасцігнуць адметнасць светаўспрымання герайн/герояў прозы М. Лукшы, абумоўленую спецыфікай развіцця дадзенага рэгіёна, яго геапалітычным становішчам, палітычным і эканамічным укладам жыцця; выявіць і сістэматызаваць гендарныя стэрэатыпы (найперш стэрэатыпы жаночасці), сканструяваныя іншай палітыкай і культурай, бо, у прыватнасці, “жаночае пы-

¹ П. Васючэнка, *Абрысы мастацкага свету Сакрата Яновіча (хранатоп, іронія, сімвал)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 101.

² А. Макарэвіч, *Сэнсавая прастора зборніка апавяданняў Міры Лукшы “Бабскія гісторыі” ў кантэксце яго жанравай спецыфікі*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 115–126; А. Макарэвіч, *“Гісторыі з белага свету” Міры Лукшы: асаблівасці сэнса- і формайтварэння*, [у:] *Беларуская літаратура: «Усход»-«Заход»; Беларуская літаратура: гісторыя і сучаснасць; Міфалогія-фальклор-літаратура: праблемы паэтыкі*, с. 54–61.

³ Г. Тычка, *Жаночы погляд Міры Лукшы*, [у:] М. Лукша, *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001, с. 181–190.

⁴ І.В. Саматой, *Жанчыны беларуска-польскага памежжа ў прозе Міры Лукшы*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20I.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [доступ: 16.05.2018].

танне” вырашалася па-рознаму ў Савецкай (дзе, па словах А. Гапавай, *жанчыны з’яўляліся неабходным рэсурсам*⁵ і Заходняй Беларусі.

Гендарныя адносіны пранізваюць грамадства на ўсіх яго ўзроўнях. Адно з праяўленняў гендарнай палітыкі любой дзяржавы, замацаванае рознымі сацыяльнымі інстытутамі, – фарміраванне гендарных стэрэатыпаў (*абагульненых ўяўленняў (перакананняў), што склаліся ў культуры, аб тым, як сапраўды паводзяць сябе мужчыны і жанчыны*⁶) і замацаванне за імі адпаведных сацыяльных роляў у сямейнай, прафесійнай, грамадскай і іншых сферах. Літаратура як складнік культуры спрычыняецца да гэтага працэсу. Функцыя літаратуры ў ім дваістая: з аднаго боку, мастацкія тэксты дакументуюць/фіксуюць створаныя грамадствам гендарныя стэрэатыпы, з другога – ствараюць новыя літаратурныя мадэлі жаночага і мужчынскага пасродкам створаных мастацкіх вобразаў⁷, якія ў сваю чаргу служаць прыкладам для пераймання. Улічваючы жанравую спецыфіку прозы М. Лукшы, варта гаварыць пра першую функцыю літаратуры. Перш чым перайсці да разгляду гендарных стэрэатыпаў, а найперш стэрэатыпаў жаночасці, прадстаўленых у зборніку “Бабскія гісторыі”⁸, мэтазгодным будзе прывесці словы Дж. Батлера (тэарэтык фемінізма, прафесар Каліфарнійскага ўніверсітэта), што паняцце “жанчыны” *ёсць ідэнтычнасць без сутнасці*⁹. Даследчыца слухна праблематызуе множнасць сэнсаў, што ахопліваецца паняццямі “жанчына”, “гендар”, “пол”. Жанчыны ніколі не з’яўляліся еднасцю, таму паняцце “жанчыны” распадаецца на мноства “жаночкасцей”, што розняцца па шматлікіх паказчыках, сярод якіх раса, нацыянальнасць, гістарычны час, культурны кантэкст, сацыяльны статус, веравызнанне, узрост, адукацыя і інш. Зазначым, што такая выснова цалкам слушная і ў адносінах да паняцця “мужчыны/мужчынскасць”.

⁵ Е. Гапова, *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [в:] *Женщины на краю Европы*, Минск 2003, с. 146.

⁶ Термины гендерных исследований, [online], [%20в%20других%20словарях%3A&stype=0](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы), [доступ: 14.05.2018].

⁷ И. Шаберт, *Гендер как категория новой истории литературы*, [в:] *Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования*, Москва 1999, с. 109–126.

⁸ М. Лукша, *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁹ Дж. Батлер, *Гендерное беспокойство*, [в:] *Антология гендерных исследований*, Минск 2000, с. 301.

Створаныя М. Лукшай стэрэатыпы жаноккасці, пры супадзенні амаль усіх вышэй пералічаных паказчыкаў, розняцца ўзростава і ў суаднесенасці з традыцыйнымі гендарнымі ролямі патрыярхальнай культуры. Узгадаем, што патрыярхальная культура ў якасці асноўных адводзіць жанчынам сямейныя ролі (маці, як варыянты – мачахі, гаспадыні, жонкі, нявесткі і інш.). Па словах Т. Вароніч, *для большасці жанчын на працягу стагоддзяў адзінай магчымасцю самарэалізацыі была сфера сямейнага жыцця, у якой мацярынства і выхаванне займалі адно з галоўных месцаў. Такую норму жыцця як дадзенае ўспрымалі як мужчыны, так і жанчыны*¹⁰. У апаведзе М. Лукшы “Скарб” статус і месца жанчыны красамоўна агучвае дзед Дарафей: *Ты, маці – баба, а бабскае дзело – печы пільнаваць. Не сунь носа ў таякія справы. Ужо Ева давала да таго, што нас выгналі з раю!* (154). Цытата адсылае чытача не толькі да Бібліі, але і да народнага выслоўя “Бабіна дарога – ад печы да парога”, а таксама да агульнавядомага нішчэанскага “тры К” (дзедзі, кухня, царква).

У зборніку М. Лукшы “Бабскія гісторыі” можна вылучыць некалькі стэрэатыпаў жаноккасці. Найбольш прадстаўнічы – стэрэатып **жонкі-гаспадыні**. Яго складаюць састарэлыя вясковыя кабеты (60–90 гадоў), спрацаваныя на **сваёй гаспадарцы**. Акцэнт на “сваёй гаспадарцы” прынцыповы, бо адлюстроўвае розніцу паміж укладам жыцця заходніх і ўсходніх беларусаў, абумоўленую наяўнасцю ці адсутнасцю прыватнай уласнасці на зямлю і наўпрост уплывае на нормы паводзін полаў, фарміраванне гендарных стэрэатыпаў.

У М. Лукшы не знойдзем грамадскі актыўных ці занятых у вытворчасці жанчын. *Палітыка за межамі іх светапогляду*¹¹ тым больш. Нават значна маладзейшая Марылька, апавед “На сваім”, не можа сумяшчаць грамадскае і асабістае: гаспадарку і дзяцей, хоць *разбіраецца ў палітыцы, гаспарадцы, вясковых бедах* (37) і здольная арганізаваць вясковую грамаду: *Дзякуючы Марыльцы хоць дарогу ў нашу вёску зрабілі, і да грамадскага пачыну не раз нас заахваціла, нават такіх старэчай, як я. Хацелі мы яе выбраць у самаўрад, але ж часу ў яе няма – гаспадарка такая вялізная, дзяцей, як гароху!* (37–38). Жанчыны М. Лукшы жывуць прыватным жыццём, працуюць на сям’ю (а праз

¹⁰ Т. Вароніч, *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны. У новай і найноўшай гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016].

¹¹ Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі: расійская літаратура і каланіялізм*, Мінск 2009, с. 334.

яе на агульнадзяржаўны дабрабыт). Савецкая ж дзяржава культуры вавала “новую жанчыну” (А. Калантай), свабодную, актыўную, запатрабаваную ў калектыўнай сельскай гаспадарцы, вытворчасці, на будоўлях, у розных сферах сацыяльнага і нават палітычнага жыцця. Для гэтага жанчына была “выцягнута” з сям’і пасродкам жанаддзелаў і дэлегацкіх сходаў, пасродкам адукацыі. Праўда, *абвешчаная большавікамі свабода хутка трансфармавалася ў падвойныя абавязкі – дома і на працы*¹². На думку даследчыц-сацыёлагаў¹³, такой палітыкай дзяржава разбурала патрыярхальную сям’ю з яе эканамічным укладам, прыцягвала ў вытворчасць танную рабочую сілу. Беларуская савецкая літаратура (аўтары-мужчыны Кузьма Чорны, Міхась Зарэцкі, Змітрок Бядуля) адлюстроўвае пачатак такога працэсу літаральна “па гарачых слядах” – у першае дзесяцігоддзе існавання маладой савецкай дзяржавы, прадстаўляе вобразы “новых жанчын”, жанчын-эмансіпэ, сфарміраваных гендарнай палітыкай краіны Савецкай¹⁴. Усё ж прэзентацыя герайнў такога кшталту мала характэрная для савецкай літаратуры. Што да сучаснай беларускай жаночай прозы, то праблему пошукаў варыянтаў для самарэалізацыі жанчыны ў савецкім грамадстве грунтоўна асэнсавала ў аповесці “Рай даўно перанаселены” Але на Брава, пра што пісалася раней¹⁵. На прыкладзе прадстаўніц розных пакаленняў адной сям’і аўтарка стварыла мастацкую гісторыю беларускіх жанчын практычна ўсяго мінулага стагоддзя. М. Лукша дабіваецца падобнага праз адлюстраванне мастацкіх лёсаў шматлікіх герайнў. Іх лёсы складваюцца ў агульную карціну жыцця беларусаў-памежцаў ХХ стагоддзя.

Герайні М. Лукшы **старэйшай узроставай катэгорыі** прымаюць жыццё, а ў ім міжполавая стасункі такімі, якімі яны былі спрадвеку, хоць далёка не заўсёды імі задаволеныя. Герайня з аповеду

¹² Тамсама, с. 333–334.

¹³ Т. Вароніч, *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны...*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016]; Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, Том 1 (3/4), с. 299–321, [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [доступ: 14.01.2018].

¹⁴ Т. Фіцнер, *Жаночая эмансіпацыя праз прызму беларускай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя*, “Польмя”, 2018, № 6.

¹⁵ Т. Фіцнер, *Праблема свабоды выбару жанчыны ў патрыярхальным грамадстве і сям’і: паводле твораў А. Брава*, [у:] *Спадчына І.Я. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаўства: зборнік навуковых артыкулаў*, Гомель 2012, с. 212–216.

“Чорт у хаце” агучвае гэта наступным чынам: *У горадзе бабы ад-важнейшыя (...). Там бабы больш вучоныя, умеюць усюды дайсці. Мы, старыя, то і думаць не думалі, калі нават было так, што хоць ве-шайся. Маладая якая можа і пагражала мужу, што пойдзе ад яго ў свет, але, ведаеце, дзеці, гаспадарка... (173). Як жонкам*, ім характэрна цярплівасць. Яны церпяць нядбайства, п’янства, рэўнасць, часам пабоі мужоў і ўмеюць (ці вымушаны) ім дараваць. **Як гаспадыні**, яны працаздольныя і вынослівыя. Такая Волька, з апавядання “Смерць і Волька” (*А ёй добрыя каб вельмі мужыкі трапіліся, то не. Ды дзе цяпер добрага чалавека знойдзеш! Возьмеш харошага – не ўпільнуеш. А сама ты прыгажуня – то зараз цябе прыставіць да каго хоча. Мусіць і за тое білі чалавекі Вольку, што гожая, і за ўсё яе білі. За тое, што добрая. Бо дабрыні яе не бачылі, шчырасці. Нічога ў свеце не бачылі за работай і гарэлкай (83)*), Сассана з аднайменнага апавядання, якая жыве з гаспадаром, мэта кожнага дня якога – вышціць (*Ды як жыць з такім мужыком – зусім як парабак у гаспадарцы (...). Выцягне з каморы кумпяк, паляндвіцу, урэжа добры кавал, або і цэлае забярэ, прэ пад краму, там ужо адзін мае вішнёўку, іншы віно, трэці які буталь “экспартнага” спірту, Антоні – тую закусь, і маюць баль. А ты, кабета, рабі! (92)*), безыменная герайна з апаведу “Ратунак” (*Такое путо было з яго, не да жыцця... (52–53); Пра ўсё жыццё з мужам гаварыць не буду. Адным словам – біў (54)*).

Асобныя характарыстыкі герайнь М. Лукшы ў якасці **маці** выразна не выяўлены. Яны, як правіла, традыцыйна клапатлівыя, самаахвярныя і ўсёдаравальныя ў адносінах да сваіх дзяцей. Адным з абавязковых паказчыкаў жаночасці з’яўляецца магчымасць жанчыны выконваць біялагічную функцыю – нараджаць дзяцей. Вясковы чараўнік Фідзьяль (“Спосаб на поспех у каханні”) звяртае на гэта ўвагу закаханага саракагадовага Боркі наступным чынам: *А ці хоць добрая гаспадынька з яе будзе? Плодная? (163)*.

Асобную групу, колькасна меншую, у зборніку М. Лукшы прадстаўляюць значна **маладзейшыя** асобы жаночага полу, вельмі аддаленыя ад традыцыйнага стэрэатыпу ідэальнай жаночасці. Некаторыя з іх яшчэ жывуць у вёсцы, але зямля і гаспадарка для іх ужо не ўяўляе такой каштоўнасці, як для іх папярэдніц. Некаторыя, атрымаўшы адукацыю і прафесію, самарэалізаваліся ў горадзе. Іншыя гэта зрабілі праз замужства. У сваю чаргу гэтую ўзроставую катэгорыю таксама можна падзяліць на **дзве падгрупы** адпаведна вылучаным агульным характарыстыкам:

1) Несамадастатковыя, карыслівыя, нядбайныя як гаспадыні, а часам і маці, прыкрываюць падманам сваю нецнатлівасць, а то і цяжарнасць, карыстаюцца матэрыяльнымі выгодамі і сацыяльным статусам, што забяспечваюць для іх мужы, больш таго, маюць намер займець частку матэрыяльных даброт, наўмысна агаворваючы мужоў на судах. Вобразы такіх гераінь прадстаўлены ў шэрагу апавяданняў:

“Вазьмі знайдзі ты тое шчасце” – першая: *А Крыська давай цягацца, ано сябры, п’янкi, забавы, Павыцягала ўсё, што я ім дала, да бацькоў у свае Каўпакі. Знайшла сабе новага кавалера, у нас жа жанчын мала, кожна знойдзе сабе аматара, хоць найгоршая, а з ёю асабліва хлопцам лёгка прыходзілася. Стасік не мог на яе глядзець, развёўся (12), а таксама другая жонка галоўнага героя твора Стасіка: *І такая дзіўная: прыйдзе, сядзе, адчыніць поўны халадзільнік, паглядзіць. Сядзіць, потым возьме чыкаладу, з’есць яе, пап’е вадою, кажа, ужо пад’ела. А дзіця бегает, просіць: “Мамо, дай, мамо, дай!” А то ж не дасць, сама ўсю плітку ўвапрэ, абліжаецца (13);**

“Антон” (*Думаў, яна нявінны і найўны падлётак ледзь пасля “матуры”, а яна не была ні нявіннай, ні тым больш найўнай. Пра такіх гавораць, што “не з адной печы хлеб ела”. Калі ўжо было запозна – нарадзіўся Вітак – убачыў Антон голым вокам, што сабе знайшоў палову не да пары. Жонка, лянiвая ды бяздарная, не падавала нават віду, што хоча быць гаспадыняй, маткай і жонкай (129–130));*

“На Паторцы” (*Толькі неяк зарана Гануся нарадзіла (152));*

“Вырадак” (*Разводная справа, хоць цягнулася доўга, набліжалася да фінішу. Алена Май хацела мець дом з мэбляй, дзіцё, машыну, сваю калекцыю каштоўных камянёў і аліменты, якія дазволілі б выхоўваць дзіцё на не горшым, чым цяпер, узроўні. Адам Май закідаў жонцы, што нахабна лжэ пра ягонья паводзіны... (168)). Каб дасягнуць сваёй мэты, Алена ўключала магнітафон з запісам сямейнага скандалу (не іхняга) і ўключала яго на ўсю моц, каб суседзі чулі, што адбываецца ў доме і маглі выступіць сведкамі ў судзе супраць яе мужа. Аднак падчас “чарговай сваркі” адзін з суседзяў вырашыў абараніць Алену ад мужа, каб, крый Божа, “вырадак”-муж не забіў яе. Перад ім паўстала наступная карціна: *На канапе сядзела гаспадыня, піла каву, пляла на прутках доўгі шалік. А калонкі-гукаўзмацняльнікі аж падскоквалі. Запіс быў выдатны, сыграны з некалькіх гукавых сцезжак. А паганага мужа не было і духу (169).**

2) “Вучоныя”, якіх у вёсцы не затрымаеш (163). Самадастатковыя, дзейсныя, здольныя забяспечыць сабе і статуснасць, і матэрыяльныя выгоды, а ролю мужчыны ў сваім жыцці ацэньваюць наступным

чынам: *Каб я з ім была, то нічога не дарабілася б* (137). Да ўсяго спагядлівыя да былых (нават няверных) мужоў, дазваляюць ім вярнуцца ў старасці ці дапамагаюць. Іх вобразы пададзены ў такіх творах, як “Маша і Золька”, “Блудная дачка”, “Раман і Юля”.

Знешнасць жанчын як адзін з паказчыкаў жаночкасці не культывуецца ў зборніку. Яе апісанні і ацэнкі можна знайсці літаральна ў некалькіх творах: “Пад акупацыяй” (*Сонька вельмі харошая была, не то, што я – малая, рабая, да таго і з нагой карацейшай. Высокая, стройная, ано ў кіно яе бяры. А вочы васільковыя, косы да пояса, жоўтыя, як спелы авёс* (21)); “Смерць і Волька” (*Была калісь Волька харошая! Не адзін афіцэр ёй гэта казаў, не адзін настаўнік ці партыец. Каб за такога якога пайшла, то паняў была б, бяды б не ведала. На картачку глянеш – толькі ў фільме пакавай* (82–83)); “Настуля” (*Муж яе кінуў, казалі, за бабамі чужымі пабег. Ну, бо і колькі тае Настулі! У нашай вёсцы бабы, як печы, а тая, бы палена, толькі носік тырчыць, здаецца, усю ў жмені змясціў бы, такая драбнеца* (31)); “Не мела баба... дзеда” (*У свае семдзсят два гады Нюрка добра яшчэ трымаецца – не затоўстая, але з поўненькім чыстым тварам, добра падстрыжаная (...), апранутая з густам, хоць скромна, – бабулька, хоць вясковая, магла “сыйсці” за добра зааваную гарджанку, пенсіянерку-настаўніцу ці бібліятэкарку, бо і загаварыць да кожнага ўмее* (8)).

Пры гэтым заўважна, што мужчынскі і жаночы погляды на прыгажосць часам не супадаюць. Ужо згаданы вышэй чараўнік Фідзаль (“Спосаб на поспех у каханні”) з веданнем справы прамаўляе: *Краса – не найважнейшая справа* (163), аддаючы перавагу гаспадарлівасці і плоднасці жанчыны, таксама “анёльскаму” характару. Сустрэкаем у тэкстах і традыцыйнае мужчынскае меркаванне (“Як дзве бабе”: *А сама ж такая хароша, як пончык, румяная; я, стары, на яе наглядзеца не магу. Не то, што тая тычка Агата, яе толькі на полі, як пудзіла, паставіць* (135)).

Як бачна з вышэй прыведзеных цытат, калі гаворка ў аповедах вядзецца пра дзявочую прыгажосць, то перавага аддаецца стройнасці, жаночая ж прыгажосць патрабуе ўзбуйнення формаў. Стэрэатып прыгажосці мяняецца ў залежнасці ад узросту і статусу жанчыны, таксама ад полу апавядальніка.

Што да апісанняў **знешнасці мужчын** у зборніку, то яна падаецца кароткімі заўвагамі: падкрэсліваецца іх статнасць, дужасць, часам прыгажосць (*Ну, у свой час быў ён відны хлопец, гжэчны. Было на што прынамсі паглядзець, абы толькі рот не раскрыў* (137)). – “Блуд-

ная дачка”; ...*Жорка, як маляваны, высокі, чарнявы* (151). – “На Паторцы”; *Янак Барысюк быў мацак ад малога. Як нейкі казачны волат, рос ён не па днях, а па гадзінах* (100) – “Моцны Янак”.)

У паняццях жаночасць/ мужчынскасць, якія усё яшчэ палярызуюцца ў масавай свядомасці, адлюстраваны нарматыўныя эталоны ідэальнага мужчыны і ідэальнай жанчыны пэўнага грамадства ў пэўны час. Створаныя М. Лукшай гendarныя стэрэатыпы далёкія ад ідэальнасці. Разам з тым асабовыя якасці прадстаўніц старэйшага пакалення ў творах пісьменніцы ў большасці сваёй блізкія да ідэальных. Гэта – адданасць, вернасць, сціпласць, цяроўнасць, памяркоўнасць, непатрабавальнасць. Варта сюды дадаць і незвычайную працаздольнасць. Што да маладзейшых прадстаўніц прыгожай паловы, то ўсё не так адназначна.

Яркім прыкладам фарміравання гendarных стэрэатыпаў, што бяруць свой пачатак у Бібліі, з’яўляецца апавед “Скарб”. Твор ілюструе трансляцыю новым пакаленням міфа пра першародны грэх і яго ўплыў на полавую самаідэнтыфікацыю, гendarны светапогляд гераіні: *Дзед Дарафей быў у гэтым упэўнены – ва ўсім віна кабет. І войны праз тое, гаварыў (а мне, адзінай дзяўчынцы ў кампаніі яго слухачоў, было вельмі прыкра, і мне хацелася быць хлопчыкам* (вылучана намі – Т.Ф.), *што бабы хочучь кіраваць светам: давай ім аздобы, давай ім футры звяроў, давай грошы!* (155)

Даследчыцы-сацыёлагі А. Здравамыслава і Г. Цёмкіна зазначаюць¹⁶, што палітыка Саветаў у адносінах да сям’і/шлюбам не спрыяла яго ўмацаванню, рабіла невыносным сумеснае пражыванне, выхоўвала безадказных мужчын, якія шукалі каханне па-за сям’ёй, не абцяжарвалі сябе матэрыяльнымі клопатамі пра яе дабрабыт (яркі прыклад мастацкага асэнсавання гэтай праблемы сустракаем у сучаснай беларускай мужчынскай літаратуры – кніга Г. Далідовіча “Жар каханя”, і ў аповесцях і раманах А. Брава). *Пабудова новай дзяржавы патрабавала ад мужчын энергіі, якую яны маглі б дадаваць сям’і, дапамагаць жонкам у выхаванні дзяцей і хатняй гаспадарцы, што не спрыяла б адчужанасці*¹⁷.

¹⁶ Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкіна, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, т. 1 (3/4), с. 299–321, [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomy_slova_temkina_gosudarstvennoe_konstruivanie.PDF, [доступ: 14.01.2018].

¹⁷ Э.М. Томпсан, *Песняры імперыі...*, с. 332.

Памежцы, у адрозненне ад савецкіх беларусаў, не адчулі на сабе пастаяннага ўмяшання ў прыватнае (і, адпаведна, шлюбнае) жыццё праз грамадскія арганізацыі. Але і ў Заходняй Беларусі, з іншым укладам жыцця, як сведчыць проза М. Лукшы, амаль не сустракаюцца шчаслівыя сем’і.

Мужчынам, як правіла, у якасці асноўных адводзяцца прафесійныя ролі, але гэта мала тычыцца герояў М. Лукшы. Прадстаўленыя пісьменніцай стэрэатыпы мужчынскасці (як і жаночкасці) адносяцца ў асноўным да адной сацыяльнай групы – вясковых гаспадароў, што розняцца ўзростам і атрыманай (або не-) адукацыяй, і размяжоўваюцца ў суаднесенасці з традыцыйнымі сацыяльнымі ролямі (муж, бацька, сын) патрыярхальнай культуры. Сярод іх:

1) **Састарэлыя гаспадары пры жонках ці ўдаўцы**, для якіх зямля была і засталася найбольшай каштоўнасцю, сэнсам жыцця; з-за яе памераў, якасці, межаў не раз папсавалі яны сабе, а часам і аднавяскоўцам здароўе:

Пабіта была раней тая зямля на вузкія палоскі, падзелена паміж ваякамі-суседзямі, параскіданы ўчасткі былі па ўсёй аколiцы. Каця з Федзем мелі наддаткі нават ля ўрочышча Зазулін Кут. Усюды гані каня, закідай рубель на абы дзве капіцы сена. Больш клопату, чым прыбытку. Калі чвэрць веку таму пачалася камасацыя грунтаў, перасварыла яна ўвесь народ. Нават не ведалі, што ў людзях аж столькі злосці сядзіць! Павылазілі з забыцця старыя беды і жалі, нават здаваўны і бежанства, нейкія крыўды-болі стрыечных прадзедаў, забойства сабакі, украдзеная ў дваюрадлага дзеда нарачоная... Сваркі і камісіі цягнуліся гадоў за дзесяць. Адзін аднаму то прыворваў мяжу, іншы зноў улазіў на свой дагледжаны чарназёмны кавалачак, то чакаў ля каменя на раздарожжы, каб палічыцца без слоў, але красамоўна (77). (“Тры вёскі, тры палоскі”); Цераз плот суседзямі ёсць Борка і Зюня. Не яднае ён іх, той плот, аднак, а раздзяляе. Па-першае, невядома, на чыёй частцы ён стаіць. Борка цвердзіць, што гэта ў ягоны агарод убіў слупы Чортаў бацька, а Зюня, са свайго боку, праклінае Кастэннікавага продка, які нахабна ўрэзаўся на паўметра ў яго садок (78–79). Самі яны ўжо засталіся са сваім плотам. Абое на пенсіі, здалі дзяржаве свае гаспадаркі. А для чаго так біліся? (81) (“Як Кастэнцік з Чортам за зямлю біліся”).

А то і пазбаўлялі самога жыцця: *Добры быў чалавек “Чорны” Андрэй, разумны, гаспадарлівы, ласкавы для сямейнікаў, людскі для чужых. Але ці кожнаму дагодзіш – падклаў нейкі сучын сын, меркавалі людзі, што Разверькаў Іван, агонь пад клуню, усё з нянавісці, і пагарэла ўсё – і жывіна, і машыны ўсе найлепшыя ў вёсцы, і будынкі ўсянютка датла, і малыя падушыліся, сваваўшыся ад польы-*

мя ў шафу (...). Андрэй сканаў па дарозе ў бальніцу (61–62) (“Русалчын дом”).

З іх адыходам адыходзіць і пэўны ўклад жыцця, звязаны з працай на зямлі.

Апавядальная гісторыя “Сасанна” (паводле жанравага вызначэння А. Макарэвіча) падае, як выключэнне сярод узроставай катэгорыі, вобраз “гаспадара” – парабка на сваёй гаспадарцы: (...) *скажаш падмяці ток, то падмяце, ідзі паары – то выарэ як пападзе...* (92). Падобны вобраз/стэрэатып ёсць і ў апавяданні “Ратунак”, толькі герой там папсаваны вайной, з якой вярнуўся *весь апухлы, у кастрычніку, дзіўны якісь, такі прыбіты* (...) *Такое путо было з яго, не да жыцця...* (52–53). У гаспадарцы з яго нікай карысці, аднак ён пакідае за сабой права кантраляваць жонку і нават “выхоўваць” яе кулаком.

Вобразы састарэлых **удаўцоў** характарызуць наступныя цытаты з твораў: *Мужчына ў гадах, калі траціць блізкую асобу, якая была яго апорай і шмат у чым выручала ў жыцці, часам у новай сітуацыі ніяк не можа дайсці да сябе* (25) (“Марысенько, не ўмірай”); *Праўду кажучь, што самотная старая жанчына лепш дасць сабе неяк рады* (9) (“Не мела баба... дзеда”).

Як правіла, старыя мала былі патрэбныя нават дзецям, рэдка імі наведваліся. Крайнім выпадкам занядбанай, недагледжанай старасці з’яўляецца аповед “Хата з краю”: *Цяжка было разгнуць Лявона Квяткоўскага, каб памыць, адзець у чыстае і пакласці ў труну. Заснуў навекі, як сядзеў за сталом. (...) Прасядзеў так нябожчык тыдзень, пры запаленай лямпе, углядаючыся ў шыбы, зарослыя марознымі кветкамі* (87–88). Паказальна, што герой аповеда быў шматдзетным – дванаццаць дзяцей – бацькам, пры гэтым увесь негатыў ад складзенай сітуацыі ў тэксце кладзецца на “бліжэйшую” нявестку (азначым, не сына), што ўказвае на традыцыйнае стаўленне да жанчыны і падкрэслівае адведзеную ёй грамадствам функцыю догляду не толькі за дзецьмі, але і за хворымі, і за старымі. А “праяўленнем любові” да бацькі ўсіх дзяцей стаў надмагільны помнік: *І які помнік бацьку ўзвялі – граніт, залатыя літары, верш* (88). Сустрэкаюцца ў творах і вобразы-выключэнні. Так, жанчыны захапляюцца ўдаўцом Анісам (“Чалавечыя словы”), які *дае сабе раду ў хаце: Здаецца, хоць стары, памінялы, а ўсё ж удавіцы з чатырох навакольных вёсак, будзе з два тугіны, на Аніса пазіраюць і ў самоце ўздымаюць* (138).

2) **Сярэдніх гадоў мужчыны, ці наогул маладыя, што засталіся на гаспадарцы.** Як правіла адзінокія ці разведзеныя (але з аднолькава неўладкаваным асабістым жыццём), паціху співаюцца

і закідваюць гаспадарку. Іх вобразы прадстаўлены ў такіх творах, як (“Вазьмі знайдзі ты тое шчасце”, “Тры вёскі, тры палоскі”, “Горкая вада”, “Яська з-пад бору”, “Моцны Янак”, “Ёзік”, “Панас”). І толькі ў Федзіка пакуль ёсць яшчэ надзея ўладкаваць сваю будучыню (“Федзік”).

Адной з прычын гендарнага дысбаланса ў заходнебеларускіх вёсках, падаецца, з’яўляецца патрыярхальны ўклад жыцця, пры якім спадчына (гаспадарка) традыцыйна дастаецца сыну. Вобразы сыноў, як правіла малодшых, якія засталіся на бацькоўскай гаспадарцы (як варыянт – “неўдалоты” – сыны якія не змаглі адаптавацца ў гарадской прасторы), аднак не могуць знайсці сабе гаспадыню ў вёсцы з-за адсутнасці такой (а гарадская ў вёску працаваць не паедзе без нейкай асаблівай на тое прычыны), прадстаўлены ў шматлікіх апавяданнях М. Лукшы. Як прыклад, “Моцны Янак”: *Вучыцца далей пасля пачатковай школы Янак не збіраўся (прынамсі, нікому пра гэта не казаў), хоць закончыў яе ў час і без двоек. Меў жа быць гаспадаром! – так рашылі бацькі* (101).

Як ужо акцэнтавалася, аўтарка прэзентуе толькі адну сацыяльную групу, вясковых гаспадароў/гаспадынь. Як жанчын, так і мужчын нейкіх іншых прафесій у творах практычна няма. Толькі ўзгадваюцца дзеці (часцей унукі), якія вывучыліся (па-польску), атрымалі пэўныя спецыяльнасці і выехалі ў гарады, а то і за мяжу: *Пайшлі дзеці ў свет, іншага шчасця шукаць, бо што для іх тая зямля, за якую старыя так грызуцца* (78).

Варта таксама зазначыць, што сярод мужчынскіх вобразаў, рэпрэзентаваных пісьменніцай, ніводзін не раскрыты ў ролі бацькі, што дае падставу меркаваць пра малы ўдзел мужчын у выхаванні ўласных дзяцей. Больш выяўлены яны ў сацыяльных ролях мужа і гаспадара, часам сына, які альбо пашанотна ставіцца да бацькоў і іх спадчыны, альбо прапівае бацькоўскую гаспадарку.

Адметнасць твораў М. Лукшы ў тым, што чытач, сустракаючыся з гераіняй/героем тут і цяпер, даведваецца практычна пра ўсю гісторыю яе/яго жыцця, пераказаную апавядальнікам (у большасці выпадкаў жанчынай), але без матывацыі ўчынкаў гераінь/герояў, без залішняй эмацыянальнасці. Магчыма таму, што тое, аб чым апавядаецца, адбылося даўно. Эмоцыі “перагарэлі” і “пераплавіліся” ва ўспамін. А дзякуючы рэтраспекцыі, часавая прастора твораў аналізуемага зборніка ахоплівае практычна ўсё мінулае стагоддзе (а часам адкрывае чытачу і больш далёкую гісторыю памежнай зямлі). Таму прадстаўленыя ў кнізе М. Лукшы “жаночкасці”/“мужчынскас-

ці” выяўляюць панарамную карціну жыцця заходнебеларускай вёскі ХХ стагоддзя, замацаваных у ёй гендарных стэрэатыпаў. Гэта не тычыцца ўсяго зрэзу грамадства, а толькі той яго катэгорыі, што жыла ў вёсках, захоўваючы сялянскі лад жыцця, не давяраючы жыццю ў гарадскіх “блёках”.

L I T E R A T U R A

- Batler Dž., *Gendernoe bespokojstvo*, [v:] *Antologija gendernyh issledovanij*, Minsk 2000 [Батлер Дж., *Гендерное беспокойство*, [в:] *Антология гендерных исследований*, Минск 2000].
- Varonič T., *Sacyâl’ny i palityčny status belaruskaj žančyny. U novaj i najnojšaj гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [dostup: 25.09.2016] [Вароніч Т., *Сацыяльны і палітычны статус беларускай жанчыны. У новай і найноўшай гісторыі*, [online], http://old.belcollegium.org/lekcyji/historyja/varonicz_02.htm, [доступ: 25.09.2016]].
- Vasûčënka P., *Abrysny mastackaga svetu Sakrata Ânoviča (hranator, ironiâ, simval)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7 [Васючэнка П., *Абрысы мастацкага свету Сакрата Яновіча (хранатор, іронія, сімвал)*, “Тэрмапілы” 2003, № 7].
- Gapova E., *Meždu vojnyami: ženskij vopros i nacional’nye proekty v sovetskoj Belorussii i Zapadnoj Belarusi*, [v:] *Ženšiny na kraju Evropy*, Minsk 2003 [Гапова Е., *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [в:] *Женщины на краю Европы*, Минск 2003].
- Zdravomyslova E.A., Tëmkin A.A., *Gosudarstvennoe konstruirovanie gendera v sovetskom obščestve*, “Žurnal issledovanij social’noj politiki” 2003, t. 1 (3/4) [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkin_a_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [dostup: 14.01.2018] [Е.А. Здравомыслова, А.А. Тёмкина, *Государственное конструирование гендера в советском обществе*, “Журнал исследований социальной политики” 2003, Том 1 (3/4), [online], http://ecsocman.hse.ru/data/072/627/1219/zdravomyslova_temkina_gosudarstvennoe_konstruirovanie.PDF, [доступ: 14.01.2018]].
- Lukša M., *Babskiâ гісторыі*, Belastok 2001 [Лукша М., *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001].
- Makarëvič A., *Sënsavaâ prastora zbornika apavâdannâu Miry Lukšy “Babskiâ гісторыі” ŭ kantëksce âgo žanravaj specyfički*, “Тэрмапілы” 2003, № 7 [Макарэвіч А., *Сэнсавая прастора зборніка апавяданняў Міры Лукшы “Бабскія гісторыі” ў кантэксте яго жанравай спецыфікі*, “Тэрмапілы” 2003, № 7].

- Makarèvič A., “*Gìstoryì z belaga svetu*” *Mìry Lukšy: asablìvascì sènsa- ì formaìtva- rènà*, [u:] *Belaruskàâ litaratura: «Ushod»–«Zahad»; Belaruskàâ litaratura: gìstoryâ ì sučasnasç’; Mìfalogìâ-fal’klor-litaratura: prablemy paètykì* [Макарэвіч А., “*Гісторыі з белага свету*” *Міры Лукшы: асаблівасці сэнса- ì формаітварэння*, [у:] *Беларуская літаратура: «Усход»–«Захад»; Беларуская літаратура: гісторыя і сучаснасць; Мифалогія-фальклор-літаратура: праблемы паэтыкі*].
- Terminy gendernyh issledovaniy [online], [%20в%20других%20словарях%3A&stypе=0](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы), [dostup: 14.05.2018] [Термины гендерных исследований, [online], [%20в%20других%20словарях%3A&stypе=0](https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=Гендерные%20стереотипы), [доступ: 14.05.2018]].
- Samatoj Ì.V., *Žančyны belarуска-pol’skaga pamežža ù proze Mìry Lukšy*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20Ì.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [dostup: 16.05.2018] [Саматой Ì.V., *Жанчыны беларуска-польскага памежжа ў прозе Міры Лукшы*, [online], <https://www.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/6987/Саматой%20Ì.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [доступ: 16.05.2018]
- Tompsan È.M., *Pesnàry ìmperyì: rasìjskaâ litaraturaì kalaniâlizm*, Mìnsk 2009 [Томпсан Э.М., *Песняры імперыі: расійская літаратура і каланіялізм*, Мінск 2009].
- Туцька Г., *Žanočy poglâd Mìry Lukšy*, [u:] Lukša M., *Babskìâ gìstoryì*, Belastok 2001 [Тыцька Г., *Жаночы погляд Міры Лукшы*, [у:] Лукша М., *Бабскія гісторыі*, Беласток 2001].
- Šabert I., *Gender kak kategoriâ novoj istorii literatury*, [v:] *Pol. Gender. Kul’tura. Nemeckie ì russkie issledovaniâ*, Moskva 1999 [Шаберт И., *Гендер как категория новой истории литературы*, [в:] *Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования*, Москва 1999].
- Fiçner T., *Žanočàâ èmansìpacyâ praz pryzmu belaruskaj litaratury 20-h gadoj XX stagoddzâ*, “*Polymâ*” 2018, № 6 [Фіцнер Т., *Жаночая эмансipaцыя праз прызму беларускай літаратуры 20-х гадоў XX стагоддзя*, “*Полымя*” 2018, № 6].
- Fiçner T., *Prablema svabody vybaru žančyны ù patryârhal’nym gramadstve ì sâm’ì: ravadle tvoraù A. Brava*, [u:] *Spadčyна Ì.À. Navumenkì ì aktual’nyâ prablemy litaraturaznaìstva: zbornìk navikovyh artykulaì*, Gomel’ 2012 [Фіцнер Т., *Праблема свабоды выбару жанчыны ў патрыярхальным грамадстве і сям’і: наводле твораў А. Брава*, [у:] *Спадчына Ì.À. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаўства: зборнік навуковых артыкулаў*, Гомель 2012].

SUMMARY

"THE OLD WIVES' STORIES" BY M. LUKSHA: GENDER ASPECT

The paper presents, systematizes and analyzes gender stereotypes in the book "The Old Wives' Stories" by M. Luksha. The research is focused on the correlation among the way of life, traditional social norms and state policy in the formation of femininity/masculinity stereotypes. The influence of culture/literature on the formation of gender stereotypes and gender roles is noted.

Key words: prose, image, gender policy, gender stereotypes, stereotypes of femininity/masculinity, social roles, patriarchal norms, the function of literature.

STRESZCZENIE

„BABSKIE HISTORIE” MIRY ŁUKSZY: ZAGADNIENIE GENDER

Autorka artykułu przedstawia, porządkuje i analizuje stereotypy gender w książce M. Łukszy „Babskie historie”. Badanie skupia się na związkach między sposobem życia, tradycyjnymi normami społecznymi a polityką państwa, które warunkują stereotypy gender. Autorka zwraca uwagę, że kultura/literatura ma istotny wpływ na stereotypy i role gender.

Słowa kluczowe: proza, obraz, polityka gender, stereotypy gender, kobiecość/męskość, role społeczne, normy patriarchalne, funkcja literatury.

Marina Lebiedziewa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.20

*Białoruski Uniwersytet Państwowy**Mińsk*<https://orcid.org/0000-0003-3544-5926>

**Творчасць “белавежцаў”
у сучасным мастацка-дакументальным дыскурсе
(па матэрыялах кніг Галіны Тварановіч)**

Паходжанне культуралагічных з’яў, якія вызначаюць сучасны мастацка-дакументальны дыкурс, абумоўліваецца эксперыментальнымі шуканнямі ў культуры мяжы XIX–XX стагоддзяў. Неад’емная частка мастацка-публіцыстычнага ўжытку азначанай «пераходнай» эпохі і яркая прымета творчай свядомасці апошняй, малафарматная пісьменнасць знаходзіцца на працягу XX стагоддзя, а тым больш сёння на авансцэне мастацтва слова. Прынцыповая неаднароднасць і адначасова дакладнасць выразных сродкаў, “імгненнасць” праблематыкі, якая ўсведамляецца ў сваёй глабальнасці і значнасці на фоне “вечнасці”, і, наадварот, спроба асэнсаваць глабальнае як імгненнае, падкрэсленая канкрэтнасць, афарыстычнасць і імкненне да «апрадмечвання» думкі, камунікатыўная адкрытасць і мастацкая экспрэсіўнасць, а часцюком непасрэднасць і ненаўмыснасць жывога выказвання – усё гэта характарызуе наватарскую фрагментарную (і яе найбольш традыцыйную разнавіднасць – дзённікавую) прозу. Як адзначае Галіна Тварановіч, *мастацкі твор з’яўляецца вынікам трансфармацыі, увасаблення цэлай сумы разнастайных фактараў. І ці не вызначальнае месца сярод іх займаюць лёс творцы, яго атачэнне, гістарычная эпоха, адным словам, плынь жыцця. Уваходзіць яно на старонкі тэкстаў ... сваеасаблівым вызваленнем душы*¹. Сам спосаб апавядання ад пер-

¹ Г. Тварановіч, *Агульныя стыльва-эстэтычныя асаблівасці беларускай літаратуры ў Польшчы*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 91.

шай асобы, пры якім *система преломляющихся и пересекающихся оценок может усложниться по сравнению с повествованием от третьего лица*², аказваецца найбольш адэкватным тым камунікатыўным задачам, рашэнне якіх сёння актуальна для ўдзельнікаў культуралагічнай камунікацыі і “стваральнікаў” мастацка-дакументальнага дыскурсу.

У творчасці “белавежцаў” малафарматная пісьменнасць ўвогуле і аўтабіяграфічныя нататкі ў прыватнасці (а менавіта ў іх “удзельная вага” спалучэння мастацкага і дакументальнага дыскурсаў – асабліва адметная з’ява) адыгрываюць вялікую ролю. Аб гэтым яскрава сведчаць літаратуразнаўчыя знаходкі Галіны Тварановіч, якая прысвяціла творчай практыцы “белавежцаў” шэраг навуковых прац. Творчая цікавасць да фрагментарнай формы, да жанра мініяцюры, якая, у сваю чаргу, прадугледжвае вядомую гнуткасць зместу, на працягу XX стагоддзя ў мастацкай практыцы “белавежцаў” надзвычай актуальная; мастакі слова імкнуцца знайсці максімальна дзейсныя шляхі самавыяўлення ў творчасці, адлюстравання рэчаіснасці, прапушчанага праз сябе. Невыпадкова, што ў беларускай культуры значную папулярнасць набылі дакументальна-мастацкія творы, *традыцыя якіх на Беларусі вядзе свой радавод яшчэ з летапісных часоў*³, і ў культуралагічным дыскурсе XX стагоддзя гэта не страчвае сваёй актуальнасці. Дарэчы, і сама Галіна Тварановіч успадкоўвае тую традыцыю ў творы “Пайсці, каб вярнуцца”, збудаваным з лірыка-аўтабіяграфічных запісаў розных гадоў. Сваеасаблівы летапіс “унутранага жыцця” асобы, сталенне юнай душы, самаасэнсаванне (якое ўвогуле – характэрная рыса рэлігійнай філасофіі XX стагоддзя; узгадаем, напрыклад, “Самапазнанне (вопыт філасофскай аўтабіяграфіі)” Мікалая Бердзьева, “Апалае лісце” Васіля Розанава і інш.) – усё гэта робіцца зместам трохчастковага цыкла мініяцюр, якія маркіраваны па прынцыпе сталення асобы: “З запісаў вучаніцы”, “З запісаў студэнткі”, “З запісаў аспіранткі”. Дарэчы, у кнізе Галіны Тварановіч нават графіка беластоцкага мастака Ежы Лянгевіча падкрэслівае вектар унутраных

² С. Лебедев, *Сказовая форма повествования как особый тип диалога в художественной литературе*, [в:] *Национальные культуры в межкультурной коммуникации*. В 2 ч., Минск 2016, ч. 2, с. 223.

³ Г. Тычко, *Дакументальны пачатак у мастацкай публіцыстыцы Беларусі*, [у:] *Журналістыка ў суладдзі з жыццём*: да 90-годдзя заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь, доктара філалагічных навук, прафесара Барыса Васільевіча Стральцова: зб. навук. прац, Мінск 2016, с. 125.

змяненняў у прыватным жыцці лірычнай асобы, і ад стрыманых графічных замалёвак з відамі вёскі і дрэваў (намёк на “карані”, “малую радзіму”) мастак пераходзіць да сюррэалістычных метафар абуджэння (вобраз пеўня) і страстей (віхор – вір – птушыныя крылы).

“Пайсці, каб вярнуцца” і па сутнасці сваёй, і па суаднесенасці з творчасцю іншых “белавежцаў” з’яўляецца часткай метадыкурсу беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”.

Звернем увагу на наступную мініяцюру з першай часткі кнігі, у якой падкрэсліваецца, што ўразіў «Сірочы хлеб» Янкі Брыля. Галоўны герой з такім прыгожым імем – Данік! Данік Малец жыў у заходнебеларускай вёсцы, як некалі сам пісьменнік. У чымсьці ўнутраным ён надзвычай мне адпавядае⁴. Змяняльна тое сугучча з брылёўскім героем, якое заўважае ў сваёй душы лірычная гераіня (запіс зроблены ў 1969 годзе), змяняльна яно ў тым сэнсе, што праз гады менавіта да мастацка-дакументальнай, “спавядальнай” творчасці Янкі Брыля, увасобленай ў цыклах лірычных мініячур – фрагментаў “жыцця душы” – звяртаецца Галіна Тварановіч у кнізе “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў”. Звяртаецца ў тым ліку і з той нагоды, што якраз лірычная проза пісьменніка трапіла ў фокус першага нумара часопіса “Тэрмапілы”, які выйшаў у 1998 годзе. Як адзначае Галіна Тварановіч, *па-свойму сімвалічна, што «Тэрмапілы», можна сказаць, бласлаўлены былі самім Янкам Брылём. Яго лірычная проза пад назвай «Крынічнае» распачынала творчае сумоўе на старонках часопіса*⁵. І ў гэтым кантэксце нельга не падкрэсліць, што ў брылёўскай лірычнай прозе рэалізуецца менавіта магчымасць сінтэзу ў рамках мініячур дакументальнага, мастацкага, публіцыстычнага пачаткаў з філасофскім абагульненнем, а на першы план выходзіць філасофская апазіцыя “вечнае” – “часовае”, якая, акрамя асноўнай семантычнай нагрукі, задае эмацыянальны настрой: *часовасць – на фоне вечнасці*⁶. І гэта сугучна паэтычнаму светаўспрымання Галіны Тварановіч (*На слухах Вечнасці шаты часу развешаны. / Ходзім пад імі*⁷). І, безумоўна, філасофія лірычнага разважання знаходзяць мастацкае ўвасабленне ў найноўшай лірыцы Яна Чыквіна:

⁴ Г. Тварановіч, *Пайсці, каб вярнуцца*, Беласток 2014, с. 7.

⁵ Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў*, Беласток 2016, с. 60.

⁶ Я. Брыль, *Вячэрняе: Лірычныя запісы і мініячурны*, Мінск 1994, с. 170.

⁷ Г. Тварановіч, *Бурштынавы яблык*, Беласток 2010, с. 135.

Дзеці і вечнасць – іх сівалосая няня –
 Схаваўшыся ў свежых ценях падворка,
 Як кураняты, ціліўкалі мілагучнай музёлкай,
 Каб адказаць на яе прамудрыя пытанні.

На кожным кроку няня не пераставала пілікаць:
 Чаму сухі пясок стаецца хутка пылам?
 Чаму не лётаюць без птушак толькі крылы? –

.....
 І вечна маўчала.

І адказы прымала ўсе без заліку⁸.

Імкненне сказаць сапраўднае “жывое” слова вызначае паэтыку лірычнай прозы Янкі Брыля і “белавежцаў”. Менавіта таму жыццё чалавека як яно ёсць, узноўленае праз лірыка-філасофскія разважанні, успаміны аб дзяцінстве, родных і блізкіх людзях, замалёўкі з прыватнага жыцця, публіцыстычныя выказванні і крытычныя заўвагі, афарызмы і развагі пра творчасць, літаратуру і прызначэнне пісьменніка, становіцца адзіным і галоўным аб’ектам празаічных лірычных твораў, а *прывязка да дакументальнай дакладнасці ўбачанага... спалучаецца з вобразным пераасэнсаваннем фактаў, паэтызацыяй рэчаіснасці, аўтарскім прачытаннем жыццёвага матэрыялу сродкамі моўнай выразнасці*⁹. Пры гэтым чалавек, ствараючы сваю Цывілізацыю¹⁰, шукае і сваю “родную душу”, рэцыпіента, аднадумцу; мастака турбуе вобраз патэнцыяльнага чытача: *Для каго пішаеш?... Цяжка ўяўляць так званага шырокага чытача, тым больш беларускага, яшчэ тым больш – будучага. Пішаеш, спадзеючыся, што ён будзе, верачы ў гэта, пішаеш на абавязку, з адчуваннем яго, ледзь не інстынктыўным*¹¹.

Асаблівасці паэтыка-стылістычнай арганізацыі цыклаў лірычных мініяцюр абумоўлены пільнай увагай пісьменніка да жывога паэтычнага слова, і, што надзвычай важна, да роднага слова. Нацыянальная самасвядомасць, духоўнае самавызначэнне ў кантэксце сучаснасці

⁸ Я. Чыквін, *Здарылася быць. Лірыка. Проза*, Беласток 2015, с. 75.

⁹ В. Зразікава, *Жанравыя разнавіднасці замалёўкі ў сучасных інтэрнэт-СМІ, [у:] Сучасная медыясфера: практыка трансфармацыі, тэарэтычнае асэнсаванне, інстыцыянальныя перспектывы*: матэрыялы I Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск 2017, с. 73.

¹⁰ Я. Чыквін, *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014, с. 159.

¹¹ Я. Брыль, *Вячэрняе...*, с. 200.

асэнсоўваюцца ў мініяцюрах праз агляд драматычных старонак нацыянальнай гісторыі з глыбока асабістых каштоўнасных і экзістэнцыяльных пазіцый. *Пісаць тое, што хочацца самому*¹², спасцігаць *кантраст знешняга і глыбіннага*¹³ – гэта галоўныя філасофскія інтэнцыі, якія вызначаюць паэтыку мастацка-дакументальнага тэксту, створанага з фрагментаў. І заканамерна, што, сумяшчаючы ў сябе эпічны і лірычны дыскурсы, рысы побытапісання і дакументалістыкі, жанравыя магчымасці эсэ і нарыса, верша і апавядання, такі тып мініяцюры з’яўляецца характэрным для творчай практыкі “белавежцаў”.

Асобна вылучаецца тут постаць Сакрата Яновіча – *аўтара многіх праязічных і эсэістычных кніг, адметнага апавядальніка і майстра праязічнай мініяцюры*. На думку Галіны Тычко, *у невялікіх творах С. Яновіча змяшчаецца ўсё, што павінна быць у «вялікай» кнізе: праўдзівасць і назіральнасць, дабрыва і гумар, паблажлівасць, іронія, сарказм, расчараванне і жыццёвая мудрасць*¹⁴. Значную ролю мініяцюра адыгрывае і ў мастацкім свеце Яна Чыквіна, які *выступае не проста як асоба, але найперш як творчы чалавек, заклапочаны спрадвечнымі праблемамі мастацтва*¹⁵. І невыпадкова акцэнтуюцца ўвага на назвах паэтычных зборнікаў Яна Чыквіна – “Кругавая чара”, “Свет першы і апошні”, “Жменя пяску”, якія *міжволі скіроўваюць думкі да імгненнасці і пераходнасці быцця*¹⁶. Дарэчы, такое светаадчуванне характэрна і для іншых “белавежцаў”. Людміла Сінькова робіць акцэнт на гэтым ужо ў назве артыкула, прысвечанага “белавежскай” праблематыцы – “Чалавек і гісторыя ў мемуарах Янкі Жамойціна”¹⁷, а ў тэксце артыкула вылучае вельмі важнае для існавання жанру, які ў праязічнай форме раскрывае характэрнае для ўвасаблення ў лірыцы ўнутранае жыццё асобы, спалучэнне – “шчырую споведзь”¹⁸.

Па сутнасці, мініяцюра становіцца ўніверсальным жанравым рашэннем, чаму і займае ў медыйнай прасторы нашага часу настолькі значнае месца. Галіна Тварановіч заўважае, што *свае адмет-*

¹² Тамсама, с. 186.

¹³ Тамсама, с. 197.

¹⁴ Г. Тычко, *Нацыянальнае. Індывідуальнае. Агульначалавечае*, Беласток, 2015, с. 82.

¹⁵ Тамсама, с. 88.

¹⁶ Тамсама, с. 89.

¹⁷ Л. Сінькова, *Чалавек і гісторыя ў мемуарах Янкі Жамойціна*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, с. 106.

¹⁸ Тамсама, с. 107.

ных стасункі між рэчаіснасцю і мастацкай праўдай ёсць у кожнага літаратурнага жанру. Аднак ці не першапачатковай аказваецца гэтая праблема пры асэнсаванні феномена дакументальна-мастацкай, аўтабіяграфічнай, мемуарнай прозы¹⁹. Запатрабаванасць “жыцця душы” асобы ў мастацка-дакументальным выказванні сёння застаецца нязменна важнай, адбываецца і змена самой спецыфікі малой прозы, якая сёння можа быць не толькі лірычнай, але і драматычнай, і эсэістычнай, і філасофскай, і гумарыстычнай²⁰. У артыкуле “Новая тэматыка ў «белавежскай» прозе: аповесці Віктара Стахвюка” падкрэсліваецца, што *празаічная мініяцюра – здаўна хіба адзін з любімых жанраў “белавежцаў”*²¹. Акцэнт у даследчыцкую ўвагу на гэтым і Анна Саковіч, якая асобна вызначае цыкл празаічных мініячюр Яна Чыквіна “Трохкрылыя птушкі” (сімвал птушкі ўвогуле аказваецца інтэртэкстуальным у творчасці “белавежцаў”).

Бясспрэчна, знакавая фігура ў культурнай прасторы Беларусі, Польшчы, еўрапейскіх літаратурных скрыжаванняў, Ян Чыквін, паэт і пісьменнік, які з 1989 года ўзначальвае аб’яднанне “Белавежа”, з’яўляецца заснавальнікам і рэдактарам серыі “Бібліятэка Беларускага літаратурнага аб’яднання”, а таксама рэдактарам часопіса “Тэрмапілы”, трапляе ў фокус навуковага дыскурсу Галіны Тварановіч. Рэцэпцыя творчай і літаратуразнаўчай канцэпцыі майстра (маю на ўвазе раздзел “Ад ідэі – да інтэрпрэтацыі” з кнігі даследчыцы “Вектары беларусазнаўчых даследаванняў”) сведчыць аб грунтоўным і паслядоўным успрыманні той мадэлі літаратурнага працэсу, якая рэпрэзентуецца ў працы Яна Чыквіна “Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя”.

Безумоўна важным уяўляецца асэнсаванне ўласных творчых пошукаў “белавежцамі”. Так, разглядаючы традыцыі і наватарства Яшы Бурша, Галіна Тварановіч цытуе аўтара зборніка “Прамень думкі”: *Мы павінны прысвячаць усё больш увагі новым формам і новаму зместу ў мастацтве. Паэзія без новых форм не можа выявіць чытачу зусім іншай псіхічнай канструкцыі і іншых жыццёвых дасведчанняў новага зместу, ані розных поглядаў на нашу рэчаіснасць*²². Палемізуючы з такой светапогляднай устаноўкай, паводле якой мастацтва слова, а асабліва паэзія – з’ява элітарная і не для ўсіх, Яша Бурш сцвярджае неабходнасць набліжэння да чытача. Пошук наватарскіх

¹⁹ Г. Тварановіч, *Пад небам Айчыны*, Беласток 2005, с. 224.

²⁰ Г. Тычко, *Нацыянальнае...*, с. 82.

²¹ Г. Тварановіч, *Вектары...*, с. 101.

²² Тамсама, с. 80.

формаў, праз якія магчыма стварэнне новых вартасцей на грунце каштоўнай старыны, аказваецца не асобнай творчай інтэнцыяй аднаго з буйных прадстаўнікоў “Белавежы”, а, фактычна, ідэйнай дамінантай літаратурнага руху “белавежцаў” на працягу XX стагоддзя. Сімвалічная ў сваёй праекцыі на творчасць аб’яднання беларускіх пісьменнікаў Польшчы і назва артыкула Яна Чыквіна, прысвечанага Яшы Буршу, – “Пад двума ветразямі”, дзе прагаворваецца вельмі важная для ўсёй мастацкай творчасці “белавежцаў” ідэя *права на рост і станаўленне аўтаноміі чалавечага “я”*²³.

Характэрная для сучаснага мастацка-дакументальнага дыскурсу (уключаючы яго віртуальнае вымярэнне) канцэпцыя фрагментарнасці, абумоўленая, з аднаго боку, працэсамі развіцця мастацтва слова ў рамках нелінейнага і разнаакіраванага пераходу ад эстэтыкі мадэрнізму да постмадэрнісцкага і пострэалістычнага ўспрымання рэчаіснасці, а з другога – прыцыпам публіцыстычнасці, які выступае адначасова і жанрастваральным фактарам фрагментарнага аповеду, і актуальнай тэндэнцыяй, вызначаючай сумяшчэнне дакументальнага і мастацкага планаў у межах цэласнасці тэксту, падвяргаецца сёння множным унутраным перакадзіроўкам. Між тым *стылёва-эстэтычныя пошукі беларускай літаратуры ў Польшчы аказаліся запатрабаванымі, у значнай ступені адпаведнымі задачам, якія паўсталі на новым этапе развіцця перад нацыянальнай літаратурай*²⁴.

L I T E R A T U R A

Bryl’ A., *Vâcèrnâe: Liryčnyâ zapisy i miniâcûry*, Minsk 1994 [Брыль Я., *Вячэрняе: Лірычныя запісы і мініяцюры*, Мінск 1994].

Zrazikava V., *Žanravyâ raznavidnasci zamalëuki ŭ sučasnyh intèrnèt-SMI*, [u:] *Sučasnaâ medyâsfera: praktyka transfarmacyi, tèarètyčnae asènsavanne, instycyânal’nyâ perspektyvu*, Minsk 2017 [Зразікава В., *Жанравыя разнавіднасці замалёўкі ў сучасных інтэрнэт-СМІ*, [у:] *Сучасная медыясфера: практыка трансфармацыі, тэарэтычнае асэнсаванне, інстыцыянальныя перспектывы*, Мінск 2017].

²³ Я. Чыквін, *Пад двума ветразямі*, [у:] Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 124.

²⁴ Г. Тварановіч, *Пад небам...*, с. 270.

- Lebedev S., *Skazováâ forma povestvovaniâ kak osobuj tip dialoga v hudožestvennoj literature*, [v:] *Nacional'nye kul'tury v mežkul'turnoj komunikácii*. V 2 č., Minsk 2016, č. 2 [Лебедев С., *Сказовая форма повествования как особый тип диалога в художественной литературе*, [в:] *Национальные культуры в межкультурной коммуникации*. В 2 ч., Минск 2016, ч. 2].
- Šin'kova L., *Čalavek i histiryia u tetuarah Ânkì Žamojčina*, "Tèrmapily" 2003, № 7 [Синькова Л., *Чалавек і гісторыя у мемуарах Янкі Жамойціна*, "Тэрмапілы" 2003, № 7].
- Tvaranovič G., *Aguľnyâ stylëva-èstëtyčnyâ asablivasci belaruskaj litaratury ŭ Pol'sčy*, "Tèrmapily" 2003, № 7 [Тварановіч Г., *Агульныя стыльва-эстэтычныя асаблівасці беларускай літаратуры ў Польшчы*, "Тэрмапілы" 2003, № 7].
- Tvaranovič G., *Burštynavy âblyk*, Belastok 2010 [Тварановіч Г., *Бурыштынавы яблык*, Беласток 2010].
- Tvaranovič G., *Vektary belarusaznaŭčyŭ dasledavannâi*, Belastok 2016 [Г. Тварановіч, *Вектары беларусазнаўчых даследаванняў*, Беласток 2016].
- Tvaranovič G., *Pad nebam Ajčyŭny*, Belastok 2005 [Тварановіч Г., *Пад небам Айчыны*, Беласток 2005].
- Tvaranovič G., *Pajsci, kab vârnucca*, Belastok 2014 [Тварановіч Г., *Пайсці, каб вярнуцца*, Беласток 2014].
- Tučko G., *Dakumental'ny račatak u mastackaj publicystyicy Belarusi*, [u:] *Žurnalistyka ŭ suladdzi z žyccëm: da 90-goddzâ zaslužanaga dzeâca Kul'tury rës-publiki Belarus'*, doktora filalagičnyh navuk, prafesara Barysa Vasil'eviča Stral'cova: zb. navuk. prac, Minsk 2016 [Тычко Г., *Дакументальны пачатак у мастацкай публіцыстыцы Беларусі*, [у:] *Журналістыка ў суваддзі з жыццём: да 90-годдзя заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь, доктара філалагічных навук, прафесара Барыса Васільевіча Стральцова: зб. навук. прац, Мінск 2016].*
- Tučko G., *Nacyânal'nae. Indyvîdual'nae. Aguľnačalavečae*, Belastok 2015 [Тычко Г., *Нацыянальнае. Індывідуальнае. Агульначалавечае*, Беласток 2015].
- Čykvîn Â., *Zdarylasâ byč'. Liryka. Proza*, Belastok 2015 [Чыквін Я., *Здарылася быць. Лірыка. Проза*, Беласток 2015].
- Čykvîn Â., *Îdèâ. Vobraz. Întèrpretacyâ*, Belastok 2014 [Чыквін Я., *Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя*, Беласток 2014].
- Čykvîn Â., *Pad dvuma vetrazâmi*, [u:] Čykvîn Â., *Dalëkîâ i blizkîâ. Belaruskîâ piš'mennîkizamežža*, Belastok 1997 [Чыквін Я., *Пад двума ветразямі*, [у:] Чыквін Я., *Далёкія і блізкія. Беларускаія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997].

SUMMARY

WORKS OF REPRESENTATIVES
OF THE BELARUSIAN LITERATURE ASSOCIATION “BELAVEZHA”
IN CONTEMPORARY ARTISTIC AND DOCUMENTARY DISCOURSE
(BASED ON HALINA TVARANOVICH’S BOOKS)

The combination of art and documentary discourse is a phenomenon in the works of the representatives of the Belarusian Literature Association “Belavezha”. They try to combine the possibilities of prose and poetry, autobiography and social generalization, subjective freedom of the creative personality and modeling of a full panorama of the world. A well-known literary critic and researcher of Belarusian literature in Poland, Halina Tvoronovich has devoted her scientific works to the oeuvre of the participants of the literature association “Belavezha”. She elaborates on models created by poets and writers, creative interest in a fragmentary form, the genre of miniatures which provides the flexibility of the content of their artistic practice.

Halina Tvaranovich’s diaries and poetry develop with tradition of the association.

Key words: Belarusian Literature Association “Belavezha”, creativity, discourse, the genre of miniatures, tradition.

STRESZCZENIE

TWÓRCZOŚĆ PRZEDSTAWICIELI
BIAŁORUSKIEGO STOWARZYSZENIA LITERACKIEGO „BIAŁOWIEŻA”
WE WSPÓŁCZESNYM DISKURSIE ARTYSTYCZNYM I DOKUMENTALNYM
(NA PODSTAWIE KSIĄŻEK HALINY TWARANOWICZ)

Połączenie dyskursu artystycznego i dokumentalnego jest zjawiskiem wyjątkowym w twórczości członków stowarzyszenia „Białowieża”, którzy dążą do osiągnięcia najwyższych możliwości prozy i poezji, autobiografii i uogólnień społecznych, subiektywnej wolności twórcy i pełnego modelowania świata. Znanym krytykiem i badaczem literatury białoruskiej w Polsce jest Halina Twaranowicz. Poświęciła ona swoją pracę naukową twórczości członków Stowarzyszenia. Omawia w niej modele artystyczne, twórcze zainteresowanie fragmentaryczną formą, gatunkiem miniatur, które stanowią treść praktyki „białowieżan”. Dzienniki i poezja badaczki również rozwijają się w tradycji stowarzyszenia.

Słowa kluczowe: „Białowieża”, twórczość, dyskurs, gatunek miniatury, tradycja.

Jelena Tarasawa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.21

Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny

im. Maksima Tanki, Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-1157-4806>

Эстетизация малой родины в ранних произведениях Миры Лукши и Говарда Филлипса Лавкрафта

Феномен малой родины рассматривается не только в территориальном значении, но и в психологическом. Это не только место рождения, но и весь пласт культурных ценностей региона, с которыми идентифицирует себя человек. Малая родина ассоциируется с домом и предками. В условиях глобализации и социальных перемен, когда наблюдается кризис идентичности, феномен малой родины становится особо актуален. Социолог Е.В. Еремина отмечает: *Локальная идентификация (самоотождествление человека со своей малой родиной, с местом проживания) утверждается в открытом информационном пространстве в ходе сознательного, а порой и неосознанного противостояния обезличенным глобальным символам*¹. Стремление человека идентифицировать себя с этносом и культурой региона, поиск своего «Я» особенно остро проявляется в приграничных районах, на стыке различных наций, культур, религий, где на первый план выходит скорее региональная принадлежность, чем этническая.

Белосток в середине XX века стал известным литературно-издательским центром за пределами Беларуси. С образованием белорусского литературного объединения «Белавежа» печаталось много альманахов и книг талантливых писателей. Литературу Белосточкины пред-

¹ Е.В. Еремина, *Региональная идентичность в контексте социологического анализа*, [online], <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-identichnost-v-kontekste-sotsiologicheskogo-analiza>, [доступ: 07.05.2018].

ставляют Сакрат Янович, Виктор Швед, Алесь Барски, Ян Чиквин, Надея Артымович, Юрий Баена, Мира Лукша и др. Одна из талантливейших «беловяжанок» Мира Лукша, журналист, прозаик и поэт, в прозаических сборниках «Дзікі птах верабей» (1992) «Выспа» (1994), «Бабскія гісторыі» (2001), «Гісторыі з белага свету» (2008) и др. по-философски рассуждает о судьбе белорусской деревни, ее проблемах и переживаниях людей труда. Писательница стремится осмыслить духовный мир людей, психологически тонко размышляет над их нравственными проблемами и культурными традициями предков.

Первая прозаическая книга М. Лукши «Дзікі птах верабей» представляет собой короткие рассказы-зарисовки о жизни простых людей. Рассказы характеризуются фрагментарностью и порой напоминают отрывки из более крупных произведений или дневников. Спокойный тон повествования, отстраненная позиция автора в оценке событий заставляют читателя думать самостоятельно, напряженно размышлять и делать выводы. Мира Лукша исследует судьбы белорусов, живущих в Польше. *Глыбокія і трагічныя апавяданні Міры Лукшы з уласцівым ім скрытым псіхалагізмам прасякнуты мясцовым каларытам, які выяўляецца ў спалучэнні агульнанацыянальнага беларускага і адметнага, непаўторнага беластоцкага*², – отмечает Ирина Самотой.

Писательницу волнует проблема вымирания деревни, нежелание молодого поколения работать на земле, морального обнищания молодежи и проблемы эмиграции. Мира Лукша полагает, что все традиции в первую очередь начинаются с семьи: человек должен знать, откуда идет его род и кем были предки.

В рассказе «Лес» поднимается проблема миграции сельского населения в город. Правда, встречаются еще люди, которые готовы переехать в село, но им не позволяет это сделать финансовая сторона: *Думалі вяртацца Эдзік Доўс і Андрэй Друць, але раней маглі б узяць які крэдыт, каб што будаваць, а цяпер гэта ўжо немагчыма*³. Земля требует тяжелой работы и отдачи сил, многие же не готовы к тяжелому труду. В обществе изменилось само отношение к деревне, земле, теперешняя молодежь мыслит другими категориями. В рассказе звучит риторический вопрос: *Якая дзеўка пойдзе цяпер жыць у лес? Не адпачываць, а жыць, працаваць, прадаўжаць род пушчанскіх людзей*⁴.

² I. Самотой, *Жанчына і час у ранняй прозе Міры Лукшы*, “Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава” 2000, № 3 (21), с. 78.

³ М. Лукша, *Лес*, [y:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knih.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

⁴ Там же.

Лес в рассказе может трактоваться не только как природа, он символизирует родину, землю. Лес – это метафора старого поколения людей, которые выступают хранителями традиций и народных знаний: *Ёсць яшчэ ў пушчы такія месцы, дзе лес расце сапраўды па-свойму. Жыве, памірае, жыве... Тут на струнах святла ад кронаў, на павуцінні між галінкамі блукаюць галасы тых, хто тут быў перад намі. Толькі трэба прыслухацца*⁵.

Моральная деградацыя чалавека прыводзіць да ўтраты веры ў людзей увогуле, паэтка пісатэльніца астра ставіць варап: ча такое шчасце і ва чама оно? Напрымер, ва расказа «Каму шчасце?» расказываецца о шчаслівай маладой жыцця гераіня, о замужэствэ, дэтых, о завісты акружаюшых. Но вот муж ухадзіць да другой жанціне, і гераіня ва поісках шчасця і новаго мужа, с аглядкай на чужое мненіе не замечает, чама ея шчасце ва дэтых: *Нашто табе гэты чалавек, жыла б спакойна з дзецьмі?! А я не магу жыць адна. Каб Ёзік насміхаўся? Ці я горшая за іншых? Ці гэта мая віна, што ўсё маё жыццё развалілася? Нейк трэба чапляцца жыцця, не?*⁶

Гераіня Зінка із расказа «Грошы» пасле смерці матэры пачты всю жыцнь посвятіла отцу і братам, добросовестному труду, пры этом напроць забыла о себе і сваём благополучіи. Ва немолодом варастве Зінка наконец выхадзіць замуж, ей кажацца, чама шчасце ва заробатаных дэньгах, ва том, чама накопленнае ея прынесет пользу дачэры і пасынку. Но когда пасынок абманом уговаріваец гераіню адолжыць дэнег на машыну, Зінка грустно констатуіруец: *Калі б не верыць людзям, то не трэба ўжо і жыць! – Зіна выцерла слёзы. – Я ж нічога не страціла, апрача ашчаднасці. Сама не даела, не адзелася, як чалавек, а іншым дала, грош зберагла, і што на старасць мне даваляся – страціць веру ў чалавека! Што там – грошы!*⁷

Тэма дома і варазвращенія ва родныя мэста поднімаецца ва расказе «Дом». Сельскі дом ужа не прэдставляец інтэреса для герая, тэперь каждаый стрэміцца выбрацца ва кварціру. Когда герай-расказчык прэдлагаец братау пастроіць дом ва родных мэстах, чамабы орга-

⁵ М. Лукша, *Лес*, [у:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

⁶ М. Лукша, *Каму шчасце?*, [у:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

⁷ М. Лукша, *Грошы*, [у:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

низовать целый комплекс-музей (*наш помнік, на нашай зямлі*⁸), брат задает вопрос: *...а можа і цяпер такая чудная мода, на вёску вяртацца?*⁹ И даже в лице друга детства героя Колика, которого считал единомышленником (*сваім хлопцам*¹⁰), герой не находит поддержки. Таким образом, с грустью автор констатирует, что люди забывают свои корни, а с ними – и традиции. Порой слепое следование моде, а не своим внутренним желанием, делает людей жесткими, бесчувственными, прагматичными.

В художественном мире писательницы показано, как драматически быстро меняется мир, а с ним – и люди. Мира Лукша, рассуждая над проблемами современности, вовсе не идеализирует прошлое и сельскую жизнь. Она пытается донести до читателя трагедию одиночества простого человека, забытого всеми, в том числе даже собственными детьми на старости лет («Дзетачка мая», «Хто мяне так навучыў?» и др.).

Малой родиной для американского писателя Говарда Филлипса Лавкрафта была Новая Англия, и его родной город Провиденс (штат Род-Айленд), где он вырос и прожил большую часть своей жизни. Г.Ф. Лавкрафт занимает особое место в истории культуры, его творчество оказало большое влияние на формирование современной готической и фантастической литературы.

Начало XX века характеризуется бурным притоком мигрантов, население страны растет, а вместе с ним – и культурное разнообразие. Таким образом США оказались на пороге нового, того, что несет экономический прогресс и рост населения, и старого – устоев и традиций предков. Творчество Г.Ф. Лавкрафта отражает эту амбивалентность. Писатель широко использует истории о сверхъестественном и легенды Новой Англии с момента основания ее колоний. Европейские традиции сказаний о сверхъестественном крепко укоренились на новой почве. Ностальгия по Золотому Веку сочеталась с верой в то, что ужас и зло коренятся не только в далеком прошлом, но и в прогрессе современной цивилизации. Г.Ф. Лавкрафт, Н. Готорн были убеждены, что утопические идеи пуритан о Новом Иерусалиме потерпели крах. Г.Ф. Лавкрафт, как и его великий земляк, был беспощаден в осуждении пуританского лицемерия.

⁸ М. Лукша, *Дом*, [y:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

⁹ Там же.

¹⁰ М. Лукша, *Дом*, [y:] *Дзікі птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018].

В рассказе «Сны в ведьмином доме» действие происходит в Новой Англии в вымышленном городе Аркхэм, но при этом писатель упоминает исторические факты о Салемском процессе над ведьмами и конкретные исторические фигуры. В Аркхэме осведомленный читатель угадывает Салем, именно в этом городе Г.Ф. Лавкрафт раскрывает тему одержимости, но в новом несвойственном готической традиции ключе. Описания старых домов и сельское умиротворение города резко контрастировали с атмосферой больших городов, как Нью-Йорк. Писатель отмечает, что время в городе Аркхэм остановилось:

Иногда юноша предпринимал долгие прогулки по тенистым хитро-сплетениям немощеных, пахнувших плесенью переулков старого города; побуревшие от времени жуткие глыбы домов, не имевших, казалось, возраста, склонялись над его головой, словно грозя обрушиться вниз, и с издевкой бросали на него злобные взгляды узких подслеповатых оконцев. Здесь, думал Джилмен, когда-то проходили поистине ужасные события; ему казалось порой, что доступное поверхностному взгляду таит в себе неопределенный намек на то, что страшное прошлое еще не полностью умерло и, возможно, где-нибудь, пусть в самых темных, узких и извилистых переулках старого города продолжает жить прежней жизнью¹¹.

Ведьма Кеция Мейсон обладает в рассказе присущими ведьме чертами: она изображается дряхлой старухой, ей прислуживает крыса с человеческим лицом. Людские жертвоприношения, существование Черного Человека, мотив сделки с дьяволом (Джилмен расписывается кровью в книге Черного человека) и страх ведьмы перед распятием вызывают ассоциации с народными поверьями и историями о вампирах. В то же время Черный Человек у писателя приравнен к мифическим божествам лавкрафтовского пантеона, а на ведьмином шабаше произносятся заклинания из вымышленного «Некрономикона». Использование такого рода сочетаний, с одной стороны, классических элементов готического повествования, а с другой, фигур из собственно авторской фантастической вселенной, позволило Г.Ф. Лавкрафту создать аутентичные произведения, балансирующие на грани иллюзии и реальности.

В рассказе «Фотомодель Пикмана» писатель, опираясь на историю Новой Англии, приоткрывает завесу в мир ужаса. Герой Ричард Пикман – талантливый художник из древнего салемского рода, пишет реалистические картины, полные животрепещущего ужаса. Рассказчик сравнивает талант Пикмана с известными живописцами Ф. Гойей,

¹¹ Г. Ф. Лавкрафт, *Сны в ведьмином доме*, [в:] *Полное собрание сочинений*. В 2 т.: *Затаившийся страх*, Москва 1992, т. 1, с. 174–175.

Г. Доре, И. Фюзели. Пикман во время одной из встреч с рассказчиком вспоминает историю Салема и своей семьи:

Да что наши современники вообще знают о жизни и ее подспудных силах? Вы вот считаете салемское колдовство обманом, но готов поспорить, что у прабабки моей прапрапрабабки было бы что порассказать вам. Ее повесили на преславутом Гэллоуз-Хилл – «холме висельников», а Коттон Мэзер лицемерно наблюдал за происходящим. Этот Мэзер, черт бы его побрал, боялся, как бы кто-нибудь ненароком не вырвался из этого однообразного круга жизни»¹².

Отцы-основатели Салема боялись жизни, строгие религиозные ограничения наложили отпечаток на богобоязненное общество. Салемский процесс над ведьмами стал ярким примером борьбы с инакомыслием. Пикман рассуждает о долге художника, задача которого изображать не только прекрасную, но и безобразную сторону жизни. Герой-художник показывает рассказчику полотно под названием «Воспитание», на котором воплощена легенда об эльфах, которые похищают младенцев из колыбели, подкидывая туда взамен свое отродье:

...мне на глаза попалась картина как раз с такой иллюстрацией. Там царил атмосфера старинного пуританского духа: ярко освещенная комната, решетчатые окна, деревянный пол, неуклюжая массивная мебель XVII века; в центре – отец семейства читает вслух из Библии, а сидящие кругом домочадцы слушают. На лицах у всех, кроме одного, благообразное, почтительное выражение; на этом же сквозила дьявольская ухмылка. Этот молодой человек, которого все окружающие считали родным сыном небожного отца, на самом деле и был тем нечистым отродьем, подкидывшем демонов¹³.

Г.Ф. Лавкрафт детально описывает сеть подземных туннелей под бостонским районом Норт-Энд, которые были связаны между собой и имели выход к кладбищу и морю. Из подвала дома, где находилась мастерская художника, из полуразрушенного соединенного с туннелями колодца чудовища прорывались наружу. Через *трещины и щели*¹⁴ в колодце проступает ад. Рассказчик уверяет читателя, что *есть тайны, доставшиеся нам в наследство еще со времен салемских ведьм,*

¹² Г. Ф. Лавкрафт, *Фотокопия Пикмана*, [в:] *Полное собрание сочинений*. В 2 т.: *Лампа Аль-Хазреда*, Москва 1993, т. 2, с. 317–318.

¹³ Там же, с. 322.

¹⁴ Там же, с. 323.

а у Коттона Мэзера можно найти кое-что позагадочнее¹⁵, ведь моделями Пикмана были реальные чудовища.

Г.Ф. Лавкрафт широко использует историю предков региона Новой Англии в своем творчестве. Сам феномен дома подвергается существенной трансформации у Г.Ф. Лавкрафта. «Проклятым местом» становятся заброшенные фермерские дома, а зачастую даже и целые города и поселки («Хребты безумия», «Шепоты во мраке», «Сияние извне», «Тень над Инсмутом»). В реалистические пейзажи Новой Англии писатель помещает космические чудовища, создавая тем самым вымышленные города с их темными сторонами новоанглийской истории.

Город Салем в сознании американцев закрепился навсегда с Салемским процессом над ведьмами, город олицетворяет собой темное пятно в истории страны. Салем, воплощенный в Аркхэме, воскрешает не только темные исторические времена, но и отражает, по замыслу автора, влияние современных научных достижений на жизнь человека и общества. Обращаясь к тревожному прошлому региона Новой Англии, Г.Ф. Лавкрафт исследует и пытается осмыслить проблемы человека и общества. Ребекка Дженикер отмечает: *Тяготение к будущему и в то же время оглядка на прошлое, преследование призраками здесь раскрывает основные исторические и идеологические столкновения того времени, столкновения, которые у Лавкрафт в конечном счете непримиримы*¹⁶ (перевод наш – Е. Тарасова).

Таким образом, у Миры Лукши малая родина – это не просто родной дом и земля, это в первую очередь люди – хранители традиций, истории, культуры, нравственных ценностей. Писательница в своих рассказах призывает не забывать об этом. Американский писатель тоже ностальгирует по прошлому, по Золотому веку, который, к сожалению, был омрачен многими трагическими событиями. Обращаясь к истории, Г.Ф. Лавкрафт стремится отыскать там корни проблем настоящего. В произведениях писателей ощущается столкновение противоречий, с одной стороны – благ, которые обещает прогресс, а с другой – забвение истории и традиций предков. Г.Ф. Лавкрафт и М. Лукша по-своему осмысливают историю родных земель, их жителей, но писательские помыслы обращены к проблемам современности – место и роль человека в техногенном обществе, судьба региональной истории, культура и самоидентичность в быстро меняющемся мире.

¹⁵ Там же, с. 329.

¹⁶ R. Janicker, *The literary haunted house: Lovecraft, Matheson, King and the horror in between*, Jefferson, 2015, p. 55.

L I T E R A T U R A

- Eremina E.V., *Regional'nââ identičnost' v kontekste sociologičeskogo analiza*, [online], <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-identichnost-v-kontekste-sotsiologičeskogo-analiza>, [dostup: 07.05.2018] [Еремина Е.В., *Региональная идентичность в контексте социологического анализа*, [online], <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-identichnost-v-kontekste-sotsiologičeskogo-analiza>, [доступ: 07.05.2018]].
- Lavkraft G. F., *Sny v ved'minom dome*, [v:] *Polnoe sobranie sočinenij*. V 2 t.: *Zataivšijšâ strax*, Moskva 1992, t. 1 [Лавкрафт Г. Ф., *Сны в ведьмином доме*, [в:] *Полное собрание сочинений*. В 2 т.: *Затаившийся страх*, Москва 1992, т. 1].
- Lavkraft G. F., *Fotomodel' Píkana*, [v:] *Polnoe sobranie sočinenij*. V 2 t.: *Lampa Al'-Hazreda*, Moskva 1993, t. 2 [Лавкрафт Г. Ф., *Фотомодель Пикмана*, [в:] *Полное собрание сочинений*. В 2 т.: *Лампа Аль-Хазреда*, Москва 1993, т. 2].
- Lukša M., *Grošy*, [u:] *Dziki ptah verabej*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [dostup: 28.04.2018] [Лукша М., *Грошы*, [у:] *Дзiкi птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018]].
- Lukša M., *Dom*, [u:] *Dziki ptah verabej*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [dostup: 28.04.2018] [Лукша М., *Дом*, [у:] *Дзiкi птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018]].
- Lukša M., *Kamu ščasce?*, [u:] *Dziki ptah verabej*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [dostup: 28.04.2018] [Лукша М., *Каму шчасце?*, [у:] *Дзiкi птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018]].
- Lukša M., *Les*, [u:] *Dziki ptah verabej*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [dostup: 28.04.2018] [Лукша М., *Лес*, [у:] *Дзiкi птах верабей*, [online], http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=12759, [доступ: 28.04.2018]].
- Samatoj Ī. V., *Žančyna i čas u rannâj proze Miry Lukšy*, “Vesnik Vıcebskaga dzâržajnağa ünıversıteta imâ P. M. Mašerava”, 2000, № 3 (21) [Саматой І. В., *Жанчына і час у ранняй прозе Міры Лукшы*, “Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава”, 2000, № 3 (21)].
- Janicker R., *The literary haunted house: Lovecraft, Matheson, King and the horror in between*, Jefferson, 2015.

S U M M A R Y

AESTHETICIZATION OF A SMALL HOMETLAND IN THE WORKS BY
MIRA LUKSHA AND HOWARD PHILLIPS LOVECRAFT

The article explores the phenomenon of small homeland, its perception and presentation in Mira Luksha's and Howard Phillips Lovecraft's oeuvre. The historical context of the region depicted in their works plays an important role in understanding problems of the past and the present, thoughts about the future and its prospects.

Key words: small homeland, aesthetics, home, history, traditions, self-identity.

S T R E S Z C Z E N I E

ESTETYZACJA MAŁEJ OJCZYZNY W TWÓRCZOŚCI MIRY ŁUKSZY
I HOWARDA PHILLIPS LOVERCRAFTA

W artykule omówiono zjawisko małej ojczyzny, jego percepcję i przedstawienie w twórczości Miry Łukszy i Howarda Phillips Lovercrafta. Historyczny kontekst regionu odgrywa w ich utworach istotną rolę, ponieważ dotyczy takich zagadnień, jak przeszłość i terażniejszość, refleksje na temat przyszłości i jej perspektyw.

Słowa kluczowe: mała ojczyzna, estetyka, dom, historia, tradycje, tożsamość.

Natalla Nalotowa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.22

Witebski Państwowy Uniwersytet

im. P. M. Maszerawa

<https://orcid.org/0000-0002-5211-3926>

**Мастацкае асэнсаванне асобы і дзейнасці
Кастуся Каліноўскага
ў беларускай аповесці 1970-х гадоў**

Станаўленне гістарычнага жанру ў розных літаратурах мае пэўныя часавыя межы і асаблівасці, абумоўленыя, да прыкладу, агульным эканамічным і культурным развіццём краіны і іншымі фактарамі. У беларускай літаратуры па агульнавядомых аб'ектыўных прычынах ён пачаў развівацца значна пазней, чым у еўрапейскіх. Цяжка не пагадзіцца з выказваннем даследчыцы А. М. Дарагакупец, што гістарычная тэматыка ў беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX стст. *развівалася праз апрацоўку пісьменнікамі вобразаў вуснай народнай творчасці, што сведчыла аб даволі трывалым існаванні ў ёй традыцый рамантызму*¹.

У 1960–1970-я гады беларуская літаратура адчувала вострую патрэбу ў вяртанні народу яго нацыянальных архетыпаў, а гэта магло адбыцца толькі праз рэканструкцыю гістарычнага мінулага. Трэба заўважыць, што ў адзначаныя намі перыяд нацыянальная літаратура ўжо валодала рэалістычным метадам адлюстравання рэчаіснасці, мастацкімі сродкамі для праўдзівага адлюстравання гістарычнага працэсу. Але тагачасны беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч, які працаваў у рамках гістарычнага жанру, свядома рамантызаваў пад-

¹ А. М. Дарагакупец, *Традыцыі французскага рамантызму ў беларускай гістарычнай прозе*, [у] *Руска-беларускае літаратурнае ўзаемадзеянне: Гісторыя, сучасны стан, перспектывы: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Брэст, 18–19 снежня 2003 г. У 2 ч., Брэст 2004, ч. 1, с. 67.

зеі мінулага і напаўняў свае творы адраджэнскім пафасам, імкнучыся такім чынам паўплываць на самасвядомасць суайчыннікаў і даказаць ім, што беларусы вядомыя сваімі гераічнасцю і мужнасцю. Адсюль – свядомая паэтызацыя даўніны, адсутнасць строгай дакументальнасці і навуковасці ў творах згаданага жанру. У 1980-я гады рамантычную плынь Уладзіміра Караткевіча працягнула Вольга Іпатава (“Агонь у жылах крэменю”, “Чорная княгіня”), для якой не характэрна празмернае захваленне гістарычнымі звесткамі. Письменніца прытрымліваецца агульных правілаў гістарычнага жанру.

Сучасная беларуская проза пра мінулае прадстаўлена творамі Леаніда Дайнекі (“Назаві сына Канстанцінам”), Уладзіміра Арлова (“Дзень, калі ўпала страла”, “Час чумы”, “Сны імператара”), Вольгі Іпатавай (“Вяшчун Гедзіміна”, “Альгердава дзіда”, “За морам Хвалынскім”), Кастуся Тарасава (“Тры жыцці княгіні Рагнеды”, “Апошняе каханне князя Міндоўга”), Людмілы Рублеўскай (“Шляхецкія апазданні”) і інш.

Асоба і самаахвярная дзейнасць Кастуся Каліноўскага, кіраўніка паўстання 1863–1864 гадоў у Беларусі і Літве, рэвалюцыянера-народніка, распрацаваны вядомымі беларускімі пісьменнікамі ХХ стагоддзя ў творах сярэдняй эпічнай формы – аповесцях “Сярэбраны яздок” (1967–1976) Сакрата Яновіча, “Кастусь Каліноўскі” (1971) Алеся Якімовіча. Зварот тагачасных айчынных майстроў слова менавіта да асобы Кастуся Каліноўскага тлумачыцца імкненнем нагадаць беларусам пра самаахвярную дзейнасць іх земляка, таленавітага кіраўніка-паўстанца і дзеяча культуры ў барацьбе за нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне ў складаных грамадска-палітычных умовах другой паловы XIX стагоддзя. Няма сумнення ў тым, што напісанне падобных твораў адносіцца да пераломных перыядаў у грамадстве, калі востра адчуваецца патрэба нагадаць сучаснікам пра іх велічнае мінулае і паўплываць на фарміраванне ў іх пэўных каштоўнасцей (так рэалізуецца адна з функцый літаратуры як віда мастацтва – аксіялагічная).

Названыя вышэй беларускія аповесці 1970-х гадоў выразна ілюструюць сінтэз гістарычнай факталагічнасці і мастацкай фальсіфікацыі. Трэба адзначыць, што праблема ўзаемадзеяння гістарычнага факта і мастацкага вымыслу аўтара ў творах пра мінулае знаходзіцца ў цэнтры ўвагі сучаснага айчыннага літаратуразнаўства. У сувязі з гэтым варта прыгадаць, напрыклад, такіх беларускіх даследчыкаў літаратуры, як В. К. Шынкарэнка, А. М. Дарагакупец, Н. Б. Лысова, І. І. Дамарад, Г. В. Навасельцава і інш.

Згодна з меркаваннямі В. П. Рагойшы, пад аповесцю маецца на ўвазе *апавядальны мастацкі твор, у якім з дапамогаю шэрагу эпізодаў, больш ці менш разгорнутых апісанняў выяўляюцца сутнасць нейкай падзеі, станаўленне характару адной ці некалькіх дзейных асоб у іх развіцці*². Тыпалагічна яна аддзялілася ад рамана толькі ў пачатку XIX стагоддзя і, у адрозненне ад яго (апроч адналінейнага сюжэта), канцэнтруецца не на хуткім, а на павольным развіцці дзеяння, на эпічнай фіксацыі быцця, мае адносна простую кампазіцыю. У той жа час, у параўнанні з апавяданнем, аповесць мае больш разгорнуты сюжэт, шырэйшы ахоп падзей, звязаных з жыццём галоўнага персанажа (персанажаў), характар якога (якіх) раскрываецца шматгранна, у эвалюцыі. Думаецца, што гэта найбольш прыдатная эпічная форма для мастацкага адлюстравання характару, грамадскай і культурнай дзейнасці Кастуся Каліноўскага.

У аповесці “Сярэбраны яздок” беларуска-польскага пісьменніка Сакрата Яновіча засяроджваецца ўвага на падзеях, якія адбываліся пасля Студзеньскага паўстання 1863 года ў Беларусі і Літве, калі *беларусы чакалі вясны, каб, узяўшы самаробную зброю, а таксама косы і сякеры, зноў ісці ваяваць. За волю – за Беларусь без цара і панюў*³. Намаганні следчых органаў царскай Расіі былі скіраваны на тое, каб расканспіраваць паўстанцкі цэнтр і іх кіраўніка ў Беларусі і Літве. Абаронцы царскага трона выкрываюцца вачыма іх аднадумца – палкоўніка Лосева, чалавека *занадта культурнага і інтэлігентнага* (4), *самаўпэненага* (3), які добра разбіраецца ў чалавечай псіхалогіі. Так, яны падаюцца ва ўнутраных маналогях Лосева: *з тупымі тварамі і хітрунскімі ўсмешкамі, якія сэнс чалавечага жыцця бачылі ў грошах і салодкай разбэшчанасці. Праца ўяўлялася ім пакутаю, і таму, ідучы на службу ў паліцыю, яны спадзяваліся перш за ўсё лёгкага хлеба* (4), *нячыстымі на руку ды з апаганеным сумленнем* (4), *цвердалобымі ... з быдлярчымі характарамі* (6), *паліцэйскімі дурыламі* (7), таму выклікаюць у высокапастаўленага чыноўніка пачуццё нянавісці і агіды.

Сакрат Яновіч, несумненна, праўдзіва адлюстраваў у аповесці гістарычныя падзеі 1863–1864 гадоў на Беларусі і Літве. Ім адзнача-

² В. П. Рагойша, *Уводзіны ў літаратуразнаўства: вучэбны дапаможнік. У 2 ч., Мінск 2011, ч. 1, с. 199.*

³ С. К. Яновіч, *Сярэбраны яздок: аповесць, апавяданні, замалёўкі, гумарэскі, Мінск 1978, с. 11.* Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

ещца, што царскімі служкамі пры дасягненні пастаўленай мэты былі выкарыстаны нават несумленныя і антыгуманныя спосабы атрымання інфармацыі ад мясцовага насельніцтва, сярод якіх – катаванне і данасіцельства. Напрыклад, шляхціца Уладка Прончыка спрабуюць схіліць да тайнага супрацоўніцтва з паліцыяй. Письменнік падкрэслівае: інтарэсы рускага цара абараняе крывадушная мясцовая шляхта, якая імкнецца падмануць мужыка дзеля сваёй карысці. Так, пры спробе завербаваць Уладка Прончыка за грошы паліцмайстар іранічна параўноўваецца з *дабрадушным святаром у часе споведзі* (18), які добра разбіраецца ў псіхалогіі людзей. Паліцмайстар знарок успамінае пры Прончыку, жанатым чалавеку, пра ганебны ўчынак п'яных паўстанцаў-шляхцікоў з атрада Духінскага – спробу згвалціць дзяўчыну. Усе дзеянні царскага служкі падначалены адной мэце – схіліць на свой бок патрэбнага яму чалавека, каб атрымаць карысную інфармацыю пра месцазнаходжанне паўстанцаў: *Бандыты будуць скоплены... Лепшыя людзі з народа дапамогуць нам, паліцыі, у выкананні ўскладзеных на нас грамадствам адказных абавязкаў захавання ладу ды бяспечнасці...* (19). Але, на самай справе, за гэтымі патрыятычнымі словамі хаваецца звычайнае жаданне “выслужыцца” перад начальствам, не разбіраючыся ў патрабаваннях паўстанцаў. І, сапраўды, пасля такіх слоў паліцмайстара Прончык на пэўны час губляе пачуццё самавалодання, выкрыкваючы фразу: *Бандытаў – лавіць і вешаць!* (19) і ажно здзіўляецца сваім паводзінам. Але Прончык аказаўся сумленным чалавекам, па-сапраўднаму адданым справе паўстання і не згадзіўся супрацоўнічаць з чыноўнікам.

Адданымі паўстанню паказаны паплечнікі Кастуся Каліноўскага: ляснік Адам Вальдовіч, Андрушка Гімік і Марыя Грыгатовіч. Письменнікам заўважаецца, што сярод аднадумцаў Каліноўскага былі і тыя, хто не да канца застаўся верным ідэалам паўстання ці слабавольныя, якія не вытрымлівалі паліцэйскіх допытаў. Так, пры дапамозе мастацкага прыёму рэтраспекцыі аўтар адлюстроўвае здрадніцтва Вітаўта Парфіяновіча, аднаго з арганізатараў паўстання на Міншчыне, антыпода Каліноўскага. Парфіяновіч падаецца чалавекам са слабай псіхікай: *Дарэчы, Парфіяновіч зноў неяк зацяўся і толькі плакаў... Асобы з такім характарам, з перавагай эмацыянальнасці над разважлівасцю, не дабіваюцца многага ў сваім асяроддзі; яны, як правіла, плоткі!* (10) Ці іншае: *... праціўнік пагіснуўся ў сваёй устойлівасці, і таму не варта траціць сілы на яго дабіванне: сам паваліцца!* (8). Аўтар не здраджвае гістарычнай дакладнасці і тады, калі гаворка ў аповесці ідзе пра здрадніцтва несвядомых у палітычным плане беларускіх

сялян, якія дапамагалі мясцовым органам улады, выдаючы паўстанцаў-шляхціцаў.

Да канца жыцця верным ідэалам паўстання на Беларусі застаўся выхадзец з Гродзеншчыны Кастусь Каліноўскі, названы ў аповесці *каралём Беларусі* (61). Так, перад намі паўстае назіральная, самакрытычная, самаахвярная асоба, якая марыць аб свабодзе свайго народа. Невыпадкова ў аповесці Сакрат Яновіч выкарыстоўвае мастацкую дэталю – сярэбраную манету Вялікага Княства Літоўскага, з адціснутым на ёй гербам Пагоні, якую Макарэвіч (канспірацыйнае прозвішча Каліноўскага) дае Марыі Грыгатовіч перад яе сакрэтным выездам на Гродзеншчыну.

Пры дапамозе прыёму рэтраспекцыі ўзнаўляецца эпізод атакі паўстанцкага лагера Каліноўскага, падчас якога паранены кіраўнік паводзіць сябе мужна і годна: *Ён не стагнаў, калі быў пры памяці... Відаць, што добры ён чалавек, ахвярны для справы...* (19).

Характар галоўнага героя як абачлівага арганізатара паўстання раскрываецца дзякуючы ўнутраным маналагам: *Жанчына не вытрымлівае канспірацыі. Ёй патрэбны спакой, хоць на тры – пяць месяцаў. Але перад гэтым выканае адно заданне. Яго выкананне можна даручыць толькі ёй. Вытрымае* (11). Гуманістычны пафас твора яскрава выяўляецца ў словах каханай Кастуся Каліноўскага – Марыі Грыгатовіч: *Божа, чаму гэта так трэба, каб людзі гінулі за праўду?! Чаму гэта столькі бязлітасці ў праўды? Чаму свет належыць да забойцаў? Божа, чаму?..* (11). Хаця і кіраўнік паўстання ў Літве і Беларусі быў пакараны смерцю, але памяць пра яго захавалася ў аповядзе пра Сярэбранага Ездака, народнага вызваліцеля і абаронцы. Сакрат Яновіч, несумненна, высока ацэньвае значэнне асобы Каліноўскага ў нацыянальна-вызваленчай барацьбе беларусаў, пра што яскрава сведчыць канец аповесці: *На шыбеніцу – другога па богу ў покуце мужыцкай Беларусі. На шыбеніцу яе будучыню, каб больш ніколі не мела яе...* (61). Такім чынам, у аповесці “Сярэбраны яздок” Сакрат Яновіч звярнуўся да адлюстравання паражэння нацыянальна-вызваленчага паўстання 1863–1864 гадоў на Беларусі і Літве. Трэба падкрэсліць, што пры мастацкім адлюстраванні названых падзей пісьменнік не супярэчыць агульнавядомым фактам і прытрымліваецца, такім чынам, гістарычнай дакладнасці.

Вобраз Кастуся Каліноўскага – вядомага грамадскага і культурнага дзеяча, кіраўніка паўстання 1863–1864 гадоў у Беларусі і Літве раскрываецца ў вышэйпрааналізаванай аповесці вачыма яго паплечнікаў, праз унутраныя маналогі і станоўчую аўтарскую характарыстыку.

Так, перад намі паўстае народны герой-дэмакрат, самаахвярны абаронца правоў ніжэйшага саслоўя грамадства, які не здрадзіў ідэалам паўстання нават перад пагрозай смерці.

У аповесці “Кастусь Каліноўскі” Алеся Якімовіча гістарычная дакладнасць арганічна спалучаецца з мастацкім вымыслам, своеасаблівай фальсіфікацыяй. Падзеі ў творы разгортваюцца праз два гады пасля правядзення сялянскай рэформы 1861 года ў Расійскай імперыі. Адзначым, што правядзенне рэформы пачалося з “небяспечных” беларуска-літоўскіх зямель, якія межавалі з Польшчай і Прусіяй, дзе сяляне ўжо карысталіся асабістымі вольнасцямі. Несумненна, перад пісьменнікам стаяла задача: праўдзіва адлюстравачь супярэчлівыя змены ў жыцці грамадства пасля падпісання Аляксандрам II 19 лютага 1861 года заканадаўчых актаў, якія тычыліся адмены прыгоннага права. Пісьменнікам даводзіцца думка, што сялянская рэформа 1861 года праводзілася выключна ў інтарэсах цара-“вызваліцеля” і шляхецкага саслоўя, пацверджанне таму – прымусовы выкуп зямлі часова абавязанымі сялянамі, што юрыдычна было замацавана ва ўстаўных граматах. Агульнавядома, што памешчыкі наўмысна змяншалі сялянскія надзелы, забіралі найбольш урадлівыя палі сабе і павялічвалі паншчыну. Гэта супярэчлівая рэформа, якая, па сутнасці, не прынесла жадаемай сапраўднай волі, падрабязна адлюстравана ў аповесці на прыкладзе становішча гродзенскага пана Жардзецкага і яго бунтуючых сялян. Некаторыя памешчыкі не згаджаліся з праведзенай рэформай і прапаноўвалі радыкальныя меры барацьбы з царызмам, сярод якіх можна назваць Кастуся Каліноўскага: *Якая мужыку палёгка ад такой волі? Тут ужо, брат, не гаварыць трэба, каб свайго дабіцца, а нешта рабіць... І рабіць усім, цэлаю грамадою. Іначай наша гаворка ні да паноў не дойдзе, ні да цара не даедзе...*⁴.

У аповесці пісьменнік падрабязна спыняецца на фарміраванні рэвалюцыйна-дэмакратычных поглядаў у гродзенскага памешчыка. Так, на думку пісьменніка, моцны ўплыў на Віктара і Канстанціна Каліноўскіх аказалі і знаёмства са студэнтамі з заходніх губерняў Царства Польскага, якія выступалі супраць царскага дэспатызму і прыгоннага права, і погляды Бялінскага, Герцэна, Чарнышэўскага, Дабралюбава, Уладзіслава Сыракомлі. Створаная малодшым Каліноўскім

⁴ А. І. Якімовіч, *Кастусь Каліноўскі: аповесць: для старэйшага школьнага ўзросту*, Мінск 1994, с. 15. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

і яго паплечнікамі газета “Мужыцкая праўда” найперш адрасавалася сялянину, каб *разбудзіць яго, голасна сказаць яму, што ён – не там, не быдла, якім лічаць яго паны, каралі і цары, а такі ж чалавек, як і ўсе людзі, што ён спрадвечу носіць у сэрцы сваю мужыцкую праўду і павінен яе нарэшце дабіцца* (23). Кіраўнік паўстання 1863–1864 гадоў у Беларусі і Літве Кастусь Каліноўскі ў аднайменнай аповесці Алеся Якімовіча рэпрэзентуецца чалавекам *адкрытым і сумленным, смелым і адважным, які не рабіў учынкаў неаддуманых або легкадумных* (32), а таксама *любіў і жартаваць, але ніколі не прыкідваўся іншым, кім ён ёсць* (32), з *задумным поглядам цёмна-шэрых разумных вачэй* (89). Акрамя таго, гэта самаахвярная асоба, якая ставіць справы паўстання вышэй, чым асабістыя: *На алтар вызвалення трэба ставіць усё – і скарб, і жыццё!* (65), адсюль – сімвалічная назва другой часткі аповесці – “Да апошняга дыхання”, якая падкрэслівае адданасць Каліноўскага паўстанню.

Пісьменнік прытрымліваецца гістарычнай дакладнасці пры адлюстраванні поглядаў Каліноўскага на паўстанне, якія, вядома, супярэчылі плану Цэнтральнага нацыянальнага камітэта. Так, ён не падзяляе рашэнне аб неадкладным паўстанні ў Каралеўстве Польскім і Літве, выказваецца за самастойнасць Белае Русі, а не як правінцыі Літвы. З кантэксту аповесці вынікае, што падобныя ідэйныя разыходжанні, інтрыгі, хістанні ў поглядах і нават здрадніцтва паўстанцаў прывялі ў выніку да іх паражэння: *Да ладу белыя з чырвонымі так і не прыйшлі. Сёння той ці іншы паляк лічыў сябе чырвоным, а назаўтра раптам бялеў. Або наадварот... І што ні галава, то розум: кожны лічыў, што толькі ён ведае сакрэты і можа даваць разумныя парады* (132).

Сярод здраднікаў называецца і Вітальд Парфіяновіч, камісар Магілёўскага ваяводства, паплечнік і маральны антыпод Каліноўскага. Так, пры стварэнні вобраза Парфіяновіча пісьменнік найперш засяроджвае ўвагу на такой яго рысе характару, як палахлівасць: *бледны перапалоханы твар, з неспакойнымі вачыма* (228), *рукі і ногі яго дрыжалі як у ліхаманцы* (228), *з перасохлымі ад страху губамі* (229), *ні жывы ні мёртвы ад страху* (229), *не стрывайся і расплакаўся найзрыд* (230), у той час як Кастусь падчас следства і перад пакараннем смерцю трымаўся годна, не выкрыў сваіх паплечнікаў, а само паўстанне характарызаваў як не вартае ўвагі Расійскай імперыі. Пісьменнік зазначае, што пры дасягненні пастаўленай мэты паліцыя ўжывала правакацыйныя сродкі, яскравым доказам чаго з’яўляецца сустрэча Каліноўскага са сваёй каханай Марыяй Грыгатовіч.

Трэба зазначыць, перад кожным аўтарам, які працуе ў рамках гістарычнага жанру, стаіць складаная задача: праўдзіва адлюстраваць падзеі мінулага, а гэта немагчыма без спасылкі на дакументы, агульнавядомыя факты. Так, своеасаблівым адлюстраваннем поглядаў Каліноўскага на існуючую сацыяльную няроўнасць у тагачасным грамадстве з'яўляюцца нумары выдадзенай ім і яго папалечнікамі “Мужыцкай праўды”, у якіх закраналіся актуальныя праблемы: зямлі і волі, нацыянальнага самавызначэння і інш. З другога боку, апавесць як разнавіднасць мастацкай літаратуры патрабуе ад аўтара пэўнага “дадумвання”, напрыклад, характару, мовы, спосабу мыслення герояў і г.д., г.зн. мастацкага вымыслу.

Адным з мастацкіх прыёмаў стварэння характарыстыкі галоўнага героя з'яўляецца ўнутраны маналог. Так, павешанне вядомага ў Еўропе ваеннага і палітычнага дзеяча Зыгмунта Серакоўскага, свайго блізкага сябра і палітычнага настаўніка, Каліноўскі ацэньвае як радыкальную меру барацьбы з паўстанцамі: *А дзе ж нарэшце цар-імператар? Няўжо ён дазволіць гэтае злачынства ў сваёй неспакойнай імперыі, даючы лішні козыр Англіі і Францыі, якія так і востраць на яго зубы? Толькі сляпы страх перад крушэннем імперыі, відаць, штурхае самадзяржца і яго генерала-вешацеля на такі неразумны ўчынак* (186).

На падставе праведзенага параўнальнага аналізу дзвюх апавесцей можна зрабіць выснову, што мастацкае адлюстраванне нацыянальна-вызваленчага паўстання 1863–1864 гадоў у Беларусі і Літве і асобы Кастуся Каліноўскага ў Сакрата Яновіча і Алеся Якімовіча у асноўных рысах супадае. Напрыклад, Кастусь Каліноўскі надзелены выключна станоўчымі рысамі характару: сумленнасцю, мужнасцю, самаадданасцю, разважлівасцю, самаахвярнасцю і інш. Сакрат Яновіч і Алесь Якімовіч высока ацэньваюць яго значэнне ў нацыянальна-вызваленчай барацьбе беларусаў і літоўцаў. Думаецца, што згаданыя намі пісьменнікі, звяртаючыся да фактычнага матэрыялу, ставілі перад сабой наступныя задачы:

- 1) папулярызаваць гістарычныя факты;
- 2) даць ацэнку паўстанню 1863–1864 гадоў у Беларусі і Літве і суднесці яго з агульным кантэкстам развіцця самасвядомасці нашага народа;
- 3) асэнсаваць значэнне грамадска-палітычнай і культурнай дзейнасці Кастуся Каліноўскага ў нацыянальнай гісторыі;
- 4) аказаць уплыў на самасвядомасць суайчыннікаў.

Трэба адзначыць і прыныповае адрозненне паміж падыходам пісьменнікаў да інтэрпрэтацыі падзей: Сакрат Яновіч кіраваўся фак-

тамі і ўласнымі меркаваннямі, а Алесь Якімовіч знаходзіўся пад уплывам ідэалагічных схем часу, таму ў яго шляхіцц Каліноўскі паступова становіцца змагаром за народныя інтарэсы пад уплывам рускіх дэмакратаў, рэпрэзентуецца іх таленавітым вучнем.

L I T E R A T U R A

- Daragakupec A., *Tradycyi francuzskaga ramantyzmu ў belaruskaj gistorychnaj proze*, [u:] *Ruska-belaruskae litaraturnae ўzaemadzeyanne: Gistoryya, suchasny stan, perspektyvy: materyaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferencyi*, Brest, 18–19 snezhnya 2003 g. U 2 ch., Brest 2004, ch. 1 [Дарагакупец А. М., *Традыцыі французскага рамантызму ў беларускай гістарычнай прозе*, [у:] *Руска-беларускае літаратурнае ўзаемадзеянне: Гісторыя, сучасны стан, перспектывы*. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Брэст, 18–19 снежня 2003 г. У 2 ч., Брэст 2004, ч. 1].
- Ragojscha V., *Uvodziny u litaraturaznaïstva: vuchebny dapamozhnik*. U 2 ch., Minsk 2011, ch. 1 [Рагойша В., *Уводзіны ў літаратуразнаўства: вучэбны дапаможнік*. У 2 ч., Мінск 2011, ч. 1].
- Yanovich S., *Syarebrany yazdok: apovesc', apavydannï, zamalyoïki, gumareski*, Minsk 1978 [Яновіч С., *Сярэбраны яздок: апавесць, апавяданні, замалёўкі, гумарэскі*, Мінск 1978].
- Yakimovich A., *Kastus' Kalinoŭski: apovesc': dlya starejshaga shkol'naga ўzrostu*, Minsk 1994 [Якімовіч А., *Кастусь Каліноўскі: апавесць: для старэйшага школьнага ўзросту*, Мінск 1994].

S U M M A R Y

ARTISTIC INTERPRETATION OF KASTUS KALINOUSKI'S PERSONALITY AND ACTIVITY IN THE BELARUSIAN NOVEL IN THE 1970S

The article analyzes personality and activity of Kastus Kalinouski – famous revolutionary populist, leader of the 1863–1864 Uprising in Belarus and Lithuania. Contrastive analysis is based on novels written in the 1970s. It is argued that the artistic image of this person in analyzed works coincides. The authors appreciate his contribution and role in the national liberation struggle. The article indicates fundamental differences in the interpretation of this image by Belarusian and Belarusian-Polish writers.

Key words: artistic interpretation, the Belarusian novel, Kastus Kalinouski, national history.

S T R E S Z C Z E N I E

ARTYSTYCZNA INTERPRETACJA OSOBOWOŚCI I DZIAŁALNOŚCI
KONSTANTEGO KALINOWSKIEGO W BIAŁORUSKIEJ POWIEŚCI
LAT 1970-TYCH

W artykule przeanalizowano osobowość i działalność Konstantego Kalinowskiego, słynnego rewolucjonisty, przywódcy powstania 1863–1864 roku na Białorusi i na Litwie. Podstawę analizy porównawczej stanowi proza lat 1970-tych. Autorka artykułu uważa, że artystyczny obraz postaci w analizowanych dziełach jest zbieżny. Pisarze wysoko oceniają jego udział i znaczenie w walce narodowowyzwoleńczej Białorusinów i Litwinów. W artykule zwrócono również uwagę na zasadniczą różnicę w interpretacji postaci przez białoruskich i białorusko-polskich pisarzy.

Słowa kluczowe: artystyczna interpretacja, białoruska opowieść, Konstanty Kalinowski, historia narodowa.

*Mikoła Chaustowicz**Uniwersytet Warszawski*<https://orcid.org/0000-0002-3007-0603>

Ігнацы Яцкоўскі як верагодны аўтар верша “Зáграй, зáграй, хлóпчэ мáлы...”

Ігнацы Яцкоўскі, пэўна, не быў высокае думкі пра свае паэтычныя здольнасці, пра што аднойчы пасведчыў на пісьме: *Owóž ja, chociaź i nie poeta...*¹. Слова гэтыя, праўда, адносіліся да гадоў юнацтва і былі напісаны ў 1842 годзе, г. зн. у час, калі толькі літаральна некалькі разоў эмігрант паспрабаваў свае сілы ў версіфікацыі. А вось праз нейкі дзясятка гадоў у даробку І. Яцкоўскага мелася ўжо блізу тысячы вершаваных радкоў, 864 з якіх былі надрукаваны (361 – ананімна), і ён працягваў складаць вершы ледзь не да канца свайго жыцця.

Польскамоўныя вершаваныя творы І. Яцкоўскага прасякнуты характэрным для гэтага творцы патрыятызмам, які грунтаваўся на любові да малое Айчыны – Літвы-Наваградчыны і быў адначасна выяўленнем “дзяржаўнага” пачуцця да Рэчы Паспалітае, якую ў той час звычайна атаясамлівалі з Польшчай. Яшчэ больш яскрава дадзеная тэндэнцыянасьць ягонаў творчасці выступіла ў праяўнай кнізе “Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды”, у якой створаны найцікавейшы малюнак грамадска-палітычнага жыцця на Беларусі пачатку XIX стагоддзя, а таксама пададзены адзін з самых адметных беларускамоўных мастацкіх тэкстаў сярэдзіны XIX стагоддзя – верш “Зáграй, зáграй, хлóпчэ мáлы...”.

¹ *List I. Jackowskiego do L. Niedzwieckiego z 25.04.1842 r.*, [w:] Rkps. Kór. 2405: *Ko-respondenca Leonarda Niedzwieckiego: Literatura J (Jabłoński Leon – Jung A.)*, 1832–1874, s. 214 v.

Залічваючы І. Яцкоўскага ў пачат польскамоўных літаратараў Беларусі XIX стагоддзя, мы тым самым прызнаём ягоныя заслугі перад беларускаю культураю. А гэта азначае, што некалі ў новых энцыклапедыях з’явіцца папраўлены і больш грунтоўныя біяграмы; гісторыкі і літаратуразнаўцы дэтальна прааналізуюць творы паэта і пісьменніка, характарыстыка якіх будзе грунтавацца на мастацкіх вартасцях тэкстаў, а не на палітычнай ці нацыянальнай заангажаванасці аўтара.

На жаль, сёння не заўважаецца цікавасці беларускіх даследчыкаў да асобы і творчасці І. Яцкоўскага. Здавалася б, ужо сам факт, што ў кнізе пісьменніка надрукаваны адметны беларускамоўны верш, павінен быў скіраваць навукоўцаў да грунтоўнага вывучэння ягонае спадчыны. Аднак так не сталася. У раздзелах манаграфій і падручнікаў, прысвечаных Паўлюку Багрыму, звычайна знаходзілася месца толькі на некалькі радкоў пра І. Яцкоўскага, запазычаных з артыкула Станіслава Сератвінскага ў “Польскім слоўніку біяграфічным”². Не звярнуў увагу на І. Яцкоўскага і І. Запрудскі³, аўтар фактычна першага сур’ёзнага даследавання праблемы атрыбуцыі верша “З’аграй, з’аграй, хл’опчэ малы...”. Ён, напісаўшы ў 1996 годзе, што *ніякіх фактаў сувязі І. Яцкоўскага з беларускай літаратурай не ўстаноўлена*, паўтарае гэтую думку і ў наступных публікацыях свае працы пра верш “З’аграй, з’аграй, хл’опчэ малы...” – зборніках артыкулаў 2003 і 2012 гг.⁴ І гэта нягледзячы на тое, што цягам 2006–2010 гг. у друку з’явіўся шэраг матэрыялаў, у якіх ідзе гаворка якраз пра дачыненні эмігранта з Наваградчыны да мастацкай літаратуры. А таму незразумела: чаму І. Запрудскі нічога пра гэта не згадвае. Нібыта пасля сваіх публікацый

² Гл.: S. Sierotwiński, *Jackowski Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X/2, z. 45, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 275–276.

³ Думаецца, І. Запрудскага “адштурхнула” ад І. Яцкоўскага тое, што Ёахім Лявель назваў яго ў лісце да Валентыя Звяркоўскага ад 11.02.1853 г. “не дэмакратычным таварышам” (калі больш дакладна: *Znam tylko “Panoramę” Jackowskiego o przepadłej przeszłości, ależ on nie demokracki towarzysz*” (J. Lelewel, *Listy emigracyjne*, t. IV: 1849–1861, Wrocław–Kraków 1954, s. 142). Але тут Ё. Лявель кажа ў першую чаргу пра прыналежнасць І. Яцкоўскага да г. зв. арыстакратычнай партыі Адама Чаргарыскага. Рабіць выснову, што *гэтая характарыстыка зусім не стасуецца з антыпрыгонніцкім пафасам верша*, – няправільна. Ужо сам факт, што І. Яцкоўскі надрукаваў у сваёй кнізе “антыпрыгонніцкі” верш, сведчыць пра адваротнае. І ў “Аповесці з майго часу...”, і ў карэспандэнцыі І. Яцкоўскага (*Добра ў нас кажучь: Служы Пану верне, то он табе пердне*) знаходзім не адно пацвярджэнне гэтаму.

⁴ Гл.: І. Запрудскі, *Нарысы гісторыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 2003, с. 25; ён жа, *Па дарозе на Парнас: Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэнцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 2012, с. 23.

сярэзіны 1990-х гадоў больш ніколі не звяртаўся да гэтае тэмы, не чытаў нічога на гэтую тэму. Ці, наадварот, свята верыць у сваю атрыбуцыю і нават не дапускае думкі, што можа быць інакш.

І зусім ужо прыкра, калі канцэпцыю І. Запрудскага бярэцца “абараняць” асоба, што ніколі не вывучала літаратурны працэс на Беларусі ў XIX стагоддзі. Гаворка пра спробу Жаны Некрашэвіч-Кароткай аспрэчыць нашу нязгоду з прапанаванаю І. Запрудскім гіпотэзаю, што аўтарам верша “Заграй, заграй, хлопчэ малы...” з’яўляецца Юльян Ляскоўскі. Вучонай (так звычайна Ж. Некрашэвіч-Кароткая называе сваіх апанентаў) не спадабалася, што мы ў адным з артыкулаў сцвердзілі: *як сведчаць даступныя сёння крыніцы, эмігранты з Беларусі не мелі яшчэ самі ў той час пачуцця беларускае самасвядомасці, а таму не магла ў іх нарадзіцца ідэя стварэння новай беларускай літаратуры з дапамогай падобнай містыфікацыі*⁵. Ж. Некрашэвіч-Кароткая ўбачыла ў гэтым выказванні імкненне прасачыць эвалюцыю абуджэння беларускай нацыянальнай свядомасці, а таму дазваляе сабе паіранізаваць: *Здаецца, шанюўны даследчык валодае чароўнай мензуркай або аптэкарскімі шалямі, якія дазваляюць яму вызначыць ступень беларускай самасвядомасці ў той ці іншы перыяд часу*⁶.

Застаецца толькі здзіўляцца: дзе гэта Ж. Некрашэвіч-Кароткая заўважыла ў той нашай працы спробу прасачыць эвалюцыю абуджэння нацыянальнай свядомасці? Гаворка там ішла толькі пра тое, што І. Яцкоўскі і А. Рыпінскі⁷, належачы да “партыі” Адама Чартарыскага, што асноўнай сваёй задачай бачыла адраджэнне Польшчы (не Рэчы Паспалітай абодвух народаў, а менавіта Польшчы), у сваіх шматлікіх публікацыях і прыватных лістах (апошніх захавалася некалькі сотняў) нідзе не згадваюць пра свае беларускія нацыянальныя сімпатыі. Дык

⁵ М. Хаўстовіч, *Заграй, заграй, хлопчэ малы...: праблема аўтарства*, [у:] *Беларусіка=Albaruthenica 31: Новае слова ў беларусістыцы. Літаратуразнаўства і фалькларыстыка: Матэрыялы V Міжнароднага кангрэса беларусістаў*, Мінск 2012, с. 257.

⁶ Ж. Некрашэвіч-Кароткая, *Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксте актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый: дапаможнік*, Мінск 2015, с. 142.

⁷ Не згадваем тут Ю. Ляскоўскага, бо аніякіх фактаў пра ягоныя дачыненні з І. Яцкоўскім і А. Рыпінскім не захавалася. Больш за тое: прозвішча Ю. Ляскоўскага адсутнічае ў спісах выгнанцаў-“палякаў”, якім англійскі ўрад аказваў дапамогу, а г. зн. з І. Яцкоўскім, што выплачваў гэтую дапамогу эмігрантам, магчымасці спаткацца былі чыста гіпатэтычныя (у Лондане ў той час знаходзіліся тысячы выхадцаў з былой Рэчы Паспалітай); а вось А. Рыпінскі жыў па-за Лонданам, які (па яго ўласных словах) ніколі не агледзеў (*Poezije*, Londyn 1853, s. 5).

ці патрэбна тут нейкая чароўная мензурка? Няўжо не верыць дакументам эпохі?

Але найбольш істотнае тое, што Ж. Некрашэвіч-Кароткая ці то няўважліва чытала, ці то не зразумела прачытанае: у сваіх працах мы не аспрэчвалі прапанаваную навукоўцам дату напісання верша “Заграй, заграй, хлёпчэ малы...”. Якраз наадварот: як і І. Запрудскі, мы даводзілі, што вядомы беларускі верш узнік у 1840-я ці напачатку 1850-х гг., калі стваралася “Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды”.

І зусім ужо дылетанцкімі падаюцца развагі Ж. Некрашэвіч-Кароткай пра *шаты народнай эстэтыкі*. Маўляў, у беларускамоўных творах першае паловы XIX стагоддзя не стае *народнай эстэтыкі: пераважае або гумарыстычная і сатырычна-парадыійная скіраванасць* (“Энеіда навыварат” Вікенція Равінскага, “На прыезд Адама Міцкевіча” Яна Чачота, “Рабункі мужыкоў” Яна Баршчэўскага), або *занадта яўны дыдактызм у спалучэнні з найўмысна спрошчанай паэтыкай* (“Дзеванька”, “Гарэліца” Яна Баршчэўскага)⁸. Дзіўнае сцвярджэнне: хіба, толькі той, хто не чытаў “Энеіды навыварат”, адважыцца сказаць, што гэтай паэме не стае *народнай эстэтыкі*.

Піша ж гэта Ж. Некрашэвіч-Кароткая дзеля таго, каб давесці, што зусім слухна В. Дунін-Марцінкевіч, не ведаючы верша “Заграй, заграй, хлёпчэ малы...” (дзе, відавочна, народнае эстэтыкі дастаткова), з гонарам заявіў у прысвячэнні Аляксандру Лапе, змешчаным напачатку зборніка “Сiekawys? – Przeczytaj!” (у Ж. Некрашэвіч-Кароткай – у прадмове да вершаванае аповесці “Купала”): *Няхай што хочучь гавораць, але ж гэта я першы паэзію нашага сялянскага людзю апрануў у шаты народнай эстэтыкі, увёў на сцэну жыцця і пакінуў у шэрагу твораў айчыннага пісьменства, чым і ганаруся*⁹. Маўляў, В. Дунін-Марцінкевіч усведамляў сваю ролю як пачынальніка беларускае літаратуры і *ганарыўся не тым, што пісаў па-беларуску: «апрануць» паэзію «ў шаты народнай эстэтыкі» – намнога больш важная задача для яго як для творцы*¹⁰. А г. зн., усё савецкае літаратуразнаўства памылялася, калі лічыла пачынальнікамі новай беларускай літаратуры тых, хто пісаў у першай палове XIX стагоддзя па-беларуску.

⁸ Ж. Некрашэвіч-Кароткая, *Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксце актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый: дапаможнік*, с. 143.

⁹ Тамсама.

¹⁰ Тамсама.

Аднак анічога падобнага В. Дунін-Марцінкевіч не сцвярджаў і анікую паэзію не апрапаў у *шаты народнай эстэтыкі*. Колішняя памылка Язэпа Янушкевіча¹¹ ўвяла ў зман Ж. Некрашэвіч-Кароткую, якая стварыла недарэчную і дзіўную тэорыю-абгрунтаванне, што *рэзка адрозны ў сваёй мастацкай дасканаласці верш* “Зайграй, зайграй, хлопча малы...” *выяўляе усёй сваёй паэтычнай фактурай слухнасць меркавання І. Запрудскага, які пераканаўча даказаў, што гэты верш не мог быць напісаны раней, як у 50-х гг. XIX ст.*¹².

Вельмі добра ведаць актуальныя літаратуразнаўчыя канцэпцыі, але калі пішаш даследаванне па гісторыі літаратуры, то найперш трэба ведаць літаратурны працэс, тые абставіны, у якіх ён адбываўся, і той “архіўны пыл”, што данёс да нашага часу сведчанні *абуджэння нацыянальнае свядомасці беларускага народа*.

Не раз імя І. Яцкоўскага як аўтара верша “З’аграй, заграй, хлопчэ малы...” згадваў у сваіх публікацыях баранавіцкі краязнаўца Міхась Маліноўскі¹³. Але яго манера выкладання сваіх, звычайна без аргументаў, домыслаў і фантазій, хоць не пазбаўленых часам рацыянальнага (як ні дзіўна!) зярняці, не дазваляе ўключаць напісанае ім у навуковы дыскурс.

На жаль, асобныя беларускія літаратуразнаўцы, палемізуючы з выказваннямі (часта літаральна абразлівымі) М. Маліноўскага, не здолелі вылучыць з недакладнасцяў ды інсінуацый краязнаўца тые ягоныя здагадкі і меркаванні, якія могуць прывесці да выяўлення ісціны. Так, Г. Кісялёў у навуковай экспертызе кнігі М. Маліноўскага “Павел Іосіфавіч Багрым (Паўлюк Багрым): Легенды, праўда, загадкі” (Баранавічы 2006), зацверджанай Інстытутам літаратуры НАН Беларусі, напісаў: *Бяздоказныя і безадказныя навацыі М.М. Маліноўскага*

¹¹ У арыгінале чытаем: *Niechaj co chcę mówić – ja przecież pierwszy poezję naszego wieśniaczego ludu przywdziałem w szatę rodowej estetyki* (вылучэнне нашае – М. Х.), *w wiodłem na scenę życia i postawiłem w szeregach utworów piśmiennictwa rodowego* (вылучэнне нашае – М. Х.), *z czego się chlubię* (W. Dunin-Marcinkiewicz, *Ciekawys? – Przeczytaj! Trzy powiastki i wierszyk ulotny*, Mińsk 1856, s. n. n.) Шаты *rodowej estetyki* В. Дуніна-Марцінкевіча азначаюць нічога іншага, а толькі шаты айчынай, г. зн. польскай (рэчышаспалітаўскай) літаратуры!

¹² Ж. Некрашэвіч-Кароткая, *Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксце актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый: дапаможнік*, с. 143.

¹³ Звычайна, з негатыўнай канатацыяй: “польскі масон”, “нацыянал-шавініст”, “русифоб”. Відавочна, з гэтай прычыны (верш “З’аграй, заграй, хлопчэ малы...” належыць пярэ І. Яцкоўскага) М. Маліноўскі стараўся выкасаваць верш са школьнае праграмы, каб пасля з гонарам заявіць: *Усё-ткі я дамогся выключэння жыцця і «творчасці» Багрыма са школьных праграм*.

не могуць быць прыняты і ўхваленыя. Ганаровае месца сялянскага самародка Багрыма ў айчыннай гісторыі застаецца непарушаным¹⁴. Праўда, крыху пазней, пазнаёміўшыся з нашымі публікацыямі на тэму атрыбуцыі аўтарства верша “Заграй, заграй, хлопчэ малы...”, вядомы гісторык літаратуры ў інтэрв’ю Беларускай праграме Польскага радыё 19 мая 2007 года крыху змяніў сваё меркаванне: [Кісялёў:] *Мінулае, калі абрастае дадатковымі дэталямі, можа рабіцца яшчэ больш прыгожым*. [Карэспандэнт:] *А што вы скажаце наконт вэрсіі Ігната Яцкоўскага, як аўтара верша, што прыпісваецца Паўлюку Багрыму?* [Кісялёў:] *Ёсць такая вэрсія. Але гэта толькі меркаваньне, яшчэ далёкае да таго, каб мы яго прызналі. Калі Яцкоўскі, дык мы атрымліваем яшчэ аднаго беларускага пісьменьніка. У рэшце рэшт нас цікавіць толькі ісціна¹⁵.*

Сёння абараняць міф пра першага сялянскага паэта, на нашу думку, ужо недаравальна. Гэта азначае проста заплюшчыць вочы і на ўведзеныя ў навуковы ўжытак новыя матэрыялы, і на логіку развіцця падзей у Крашыне ў 1828 годзе. Тым не менш, нават такі абазнаны ў гісторыі айчыннай літаратуры XIX стагоддзя даследчык як Я. Янушкевіч працягвае адстойваць даўні сацыялістычна-савецкі міф. Пошукі ісціны ён называе спробамі *апошняга часу адабраць ад П. Багрыма аўтарства верша*, дасланыя ксяндзом Каралем Жураўскім на адрас Акадэміі навук Беларусі ў 1988 годзе фотакопіі чатырох дакументаў пра сям’ю П. Багрыма лічыць унікальнымі, але падае іх у перакладзе – да сённяшняга дня мы не маем іх навуковай публікацыі¹⁶. Самае прыкрае тое, што Я. Янушкевіч стаў на шлях абразлівага трактавання апанентаў (відавочна, запазычыўшы прыёмы баранавіцкага краязнаўца): *Некаторыя аматары ад краязнаўства і ад навукі акадэмічнай палічылі за лепшае засумнявацца ў аўтарстве верша, адмаўляючы яго на карысць першапублікатара Яцкоўскага (згодна выслоўю: сумнявайся, каб і іншыя палічылі, што ты нешта ведаеш)¹⁷.*

¹⁴ Л. Кісялёва, *З архіва Генадзя Кісялёва*, [у:] “Пачуць як лёсу валяцца муры”: Памяці Генадзя Кісялёва, Мінск 2009, с. 48.

¹⁵ Г. Гарачка, *Загадкі й таямніцы роднай літаратуры*, [online], <http://www2.polskieradio.pl/eo/dokument.aspx?iid=52659> [доступ: 06.01.2017].

¹⁶ У “кнізе-буклеце” (sic!) “*А ў маскалях трудна жыці...*” Я. Янушкевіч падае фотакопіі К. Жураўскага, але змяшчаючы іх так (8x10,5 ператвараюцца ў яго ў 3x4), каб немагчыма было прачытаць.

¹⁷ Я. Янушкевіч, “*А ў маскалях трудна жыці...*”: *Баграм–Крашын–Яцкоўскі–неўміручасць: Да 200-годзьдзя Паўлюка Багрыма і 570-годзьдзя Крашына*, Ракаў 2012, с. 4.

А вось унікальнасць апублікаваных (хутчэй: пераказаных) дакументаў даследчыкам яўна перабольшваецца: аніводным з іх не можа быць пацверджанае аўтарства “Зáграй, зáграй, хлòпчэ мáлы...”. Якраз наадварот: менавіта, веданне даты нараджэння і даты шлюбу П. Багрыма, а таксама даты смерці Юзафа Багрыма дазволіла засумнявацца ў аўтарстве. Сам таго не жадаючы, Я. Янушкевіч спрычыніўся да таго, што спачатку М. Маліноўскі, а пасля і “прафесійныя знаўцы” прапанавалі свае гіпотэзы атрыбуцыі верша XIX стагоддзя.

Паказальна, што беларускія літаратуразнаўцы не аспрэчылі ні гіпотэзу І. Запрудскага (*на месца сляянскага падлетка Паўлюка Багрыма (...) прапанаваць шарачковага шляхціца Юльяна Ляскоўскага*), ні нашую гіпотэзу (найбольш верагодным аўтарам верша “Зáграй, зáграй, хлòпчэ мáлы...” з’яўляецца І. Яцкоўскі). Бо, апроча “кнігі-буклета” Я. Янушкевіча, нам вядомы толькі артыкул светлай памяці Генадзя Праневіча “ПАН Тадэвуш Адама Міцкевіча і АПОВЕСЦЬ З МАЙГО ЧАСУ, АЛЬБО ЛІТОЎСКІЯ ПРЫГОДЫ Ігната Яцкоўскага”, у якім нам бачыцца спроба і рэанімаваць даўні міф пра П. Багрыма, і абараніць уласную публікацыю пра крашынскага паэта з палемічнымі выпадамі супраць выказванняў М. Маліноўскага, надрукаваную яшчэ ў 1994 годзе¹⁸.

На залежнасць твора І. Яцкоўскага ад славутае паэмы А. Міцкевіча звярталі ўвагу яшчэ сучаснікі-эмігранты (напрыклад, Адам Міхалоўскі¹⁹), а пазней – Уладзіслаў Каратынскі²⁰, Станіслаў Пігань²¹, Леонард Падгорскі-Аколаў²², Збігнеў Судольскі²³. Праўда, даволі дзіўна, што Г. Праневіч не палічыў патрэбным згадаць папярэднікаў і прааналізаваныя імі матывы тэкстаў абодвух выхадцаў наваградскае зямлі. Ягоня ж уласныя назіранні часта можна назваць адно гіпатэтычнымі: *І. Яцкоўскаму, які паслаў земляку сваю кнігу, вельмі хацелася не толькі аспрэчыць і ўдакладніць ці дапоўніць некаторыя факты і дэталі “Пана Тадэвуша”, але і данесці да А. Міцкевіча трагедыю*

¹⁸ Гл.: Г. Праневіч, *Храм Багрымавага верша*, [у:] *Паўлюк Баграм*, Мінск 1994, с. 141–149.

¹⁹ Гл.: A. Michałowski, *Trzyletni pobyt na Wschodzie*, Londyn 1857, s. 250–254.

²⁰ Гл.: Wł. Korotyński, “*Powieść z czasu mojego*”: *Studium literackie*, “Kraj”, t. XXV, Petersburg 1895, nr 17, s. 15.

²¹ Гл.: S. Pigoń, *Pan Tadeusz. Wzrost, wielkość i sława*, Kraków 2002, s. 30, 44–45.

²² Гл.: L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie*, Warszawa 1999, s. 381.

²³ Гл.: Z. Sudolski, *Pan Tadeusz w romansach przemienionych, czyli Powieść czasu mojego*, [w:] *Pan Tadeusz i jego dziedzictwo: recepcja*, red. B. Dopart, Kraków 2006, s. 33–53.

таленавітага беларускага хлопчыка, трагедыю яго незрэалізаванага ва ўмовах жорсткага царскага прымусу таленту²⁴. Усё ж “трагедыя” Пётрака (сам І. Яцкоўскі выказаўся больш дакладна: “няшчасця”) падаецца ў кнізе літаральна некалькімі абзацамі, а, думаецца, каб пісьменнік хацеў “данесці” гісторыю паэта П. Багрыма, то ён прысвяціў бы яму значна больш месца.

Што датычыць аргументаў, якімі Г. Праневіч імкнецца выразіць нязгоду з нашай гіпотэзай, дык яны зноў жа чыста гіпатэтычныя: *Не мог паэт сярэдняй рукі, якім быў І. Яцкоўскі, праз 20 гадоў пасля падзеі (а з верша выразна відаць, што напісаны ён падлеткам, непасрэдным сведкам трагедыі, а не пажылым, сталым чалавекам, якім быў на тую пару І. Яцкоўскі) раптам напісаць геніяльны твор*²⁵. Прычым, сваю выснову пра паэтычны талент эмігранта Г. Праневіч “засноўвае” на нібыта нашай ацэнцы ягонае творчасці, прыпісваючы нам “негатыўна-крытычнае” стаўленне да яе. На жаль, асобнік “Тэрмапілаў” траціў да нас ужо тады, калі Г. Праневіча не было ў жывых, а таму задаць пытанне: “дзе гэта і як у нашых публікацыях выявілася “негатыўна-крытычная” ацэнка польскамоўнае паэзіі І. Яцкоўскага?” было немагчыма.

Аргументаў, якімі мы абгрунтоўвалі сваю гіпотэзу, Г. Праневічу было *яўна недастаткова*. Праўда, ён ведаў толькі адну нашу публікацыю (“Я, хоць і не паэта...”, “Arche” 2008, № 7–8, с. 880–923), аднак мы разумеем: як усе ранейшыя нашыя аргументы на карысць І. Яцкоўскага, так і новыя, пададзеныя ў гэтым артыкуле, не могуць канчаткова паставіць усе кропкі над “і”.

Перш-наперш лічым патрэбным сказаць, што мы не ведаем дакладна, хто напісаў верш “Заграй, заграй, хлопчэ малы...”. Але, на нашу думку, Паўлюку (Паўлу) Багрыму твор прыпісваецца беспадстаўна. На сённяшні дзень даследчыкі не выявілі аніводнага дакумента, які б сведчыў пра датычнасць П. Багрыма да славітага верша. Фактычна, Аўгусцінас Янулайціс (1878–1950) у 1913 годзе на падставе ўскосных сведчанняў стварыў легенду. Прычым так, што пазнейшыя даследчыкі нават не “заўважылі” гэтага. Літоўскі гісторык, даведаўшыся пра публікацыю Вацлавам Ластоўскім у “Нашай Ніве”

²⁴ Г. Праневіч, *Пан Тадэвуш Адама Міцкевіча і Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды Гната Яцкоўскага*, “Тэрмапілы” 2016, № 20, с. 252.

²⁵ Тамсама, с. 266.

перакладу-пераказу²⁶ ХХІХ раздзела “Працяг. Ксёндз Магнушэўскі. Юрага. Паэт Пётрак” кнігі І. Яцкоўскага “Аповесць з майго часу, або Літоўскія прыгоды”, параўнаў яго з вядомымі яму архіўнымі матэрыяламі пра сялянскі бунт у 1820-я гады ў мястэчку Крашын і давёў, што прататыпам паэта Пётрака з кнігі І. Яцкоўскага з’яўляецца рэальная асоба – Павел Багрым. Адначасна ён нідзе наўпрост не сцвярджае, што верш “Зайграй, зайграй...” напісаў П. Багрым. І. Запрудскі, які быў адным з першых, хто звярнуў увагу на патрэбу навуковага падыходу да “зацверджанай” савецкай ідэалогіяй легенды, палічыў нават, што А. Янулайціс не назваў П. Багрыма аўтарам верша “Зайграй...”, бо наяўныя дакументы падстаў для гэтага відавочна не давалі²⁷. Аднак гэта не зусім так. Па-першае, свой артыкул А. Янулайціс назваў “Аб маладым паэце з Крошына”, відавочна маючы на ўвазе не толькі Пётрака, а менавіта Пётрака і Паўла Багрыма ў адной іпастасі. Па-другое, у артыкуле ён піша:

Хлопчыкі пачынаюць пісаць вершы, яны то стараюцца пісаць на спадобу тых арыгіналаў, што чыталі, то зноў пробуюць напісаць сваё, беручы тое, што яны самі чулі і бачылі. З ліку гэтых хлопчыкаў вядомы нам толькі адзін, Павел Багрым. Будучы ў школе, ён вельмі любіў пісаць вершы. Многа вершаў з Нарушэвіча, баек Эзопа і інш. умеў ён на памяць; перапісваў, што пападалася, не толькі друкаванае, але і рукапіснае. (Вершы і песні пападалі ў Крошын рознымі шляхамі. Адны браліся з кніг, другія хадзілі ў рукапісных запісах; гэтак было з вершам *Размова мужыкоў*)²⁸. Яго, пачынаючага думаць, душыла цяжкая мужыцкая доля, і гарэлі вочкі, калі перапісваў словы і вершы аб мужыцкай свабодзе. (...) У аднаго з вучняў, Багрыма, знайшлі вершы, якія паказаліся падазронымі. (...) Кс. Магнушэўскі стаў хваліць Паўла Багрыма, што ён болей вершаў ведае на памяць, а не толькі тыя, што ў яго ўзялі²⁹.

На жаль, у дадзеным фрагменце пераважаюць здагадкі і фантазія гісторыка, бо ні ў І. Яцкоўскага, ні ў архіўных крыніцах мы не сустракаем інфармацыі пра тое, што: 1. хлопчыкі школы кс. Магнушэўскага

²⁶ Гл.: *Пятрок з Крошына*, “Наша Ніва” 1911, № 30 (28 ліпеня). У версіі грамадзянскім шрыфтам артыкул надрукаваны без подпісу аўтара, беларускаю латвінкаю падпісаны – *Wlast*.

²⁷ І. Запрудскі, *Пытанні атрыбуцый, паэтыка і эстэтыка верша Зайграй, зайграй хлопча малы...*, [у:] І. Запрудскі, *Нарысы гісторыі беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя*, Мінск 2003, с. 11.

²⁸ Тэкст, пададзены ў нас у дужках, змешчаны ў А. Янулайціса ў зносы.

²⁹ А. Янулайціс, *Аб маладым паэце з Крошына*, “Маладая Беларусь” 1913, сер. І, сш. 3, с. 11–14.

пісалі вершы; 2. што П. Багрым вучыўся ў школцы; 3. што П. Багрыма “душыла цяжкая мужыцкая доля” (быў ён мешчанінам і слугою ксяндза В. Магнушэўскага); 4. што знайшлі ў П. Багрыма вершы (насамрэч, ён прачытаў па сваёй ініцыятыве “Rozmowy Chłopow”, бо кс. Магнушэўскі прасіў дэкламаваць *розныя байкі, а той прастандушна расказаў на памяць і гэтыя вершы*³⁰, а пасля перапісаў твор Я. Баршчэўскага па загаду чыноўніка); 5. што кс. Магнушэўскі хваліў П. Багрыма пасля таго, як у хлапчука ўжо “ўзялі” нейкія вершы.

Аднак на дадзеныя неадпаведнасці ніхто з літаратуразнаўцаў і гісторыкаў не звяртаў увагі. Відаць, больш істотным было тое, што створаны А. Янулайцісам вобраз “сялянскага паэта” адпавядаў сацыялістычнай ідэалогіі прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага руху (таксама і пазнейшай камуністычнай уладзе на Беларусі). М. Гарэцкі ў 1920 годзе коратка пераказаў артыкул з “Маладой Беларусі” ў сваім падручніку “Гісторыя беларускае літэратуры”³¹, а таксама даў кароткую характарыстыку “твораў” П. Багрыма: верша “З’аграй, з’аграй...”, “Гутаркі Данілы са Сцяпанам” ды “Размовы пана з мужыком”. Хто “ініцыяваў” павялічэнне творчага даробку П. Багрыма? М. Гарэцкі спаслаўся на няпэўнае “кажуць”, а вось Я. Карскі³², які ў сваёй працы, выданай у 1922 годзе, таксама даў адмысловы, хоць і невялікі, раздзел “Павел Багрым”, выкарыстоўвае “сведения” Р. Зямкевіча³³.

³⁰ *Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, Мінск 1977, с. 202.

³¹ М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літэратуры*, Вільня 1920, с. 59–62.

³² Нам не ўдалося пазнаёміцца з усімі публікацыямі Я. Карскага па гісторыі беларускае літаратуры, якія ён змяшчаў у газеце “Беларусь”. Перадусім, цікаваць выклікае № 7 выдання (за 13 студзеня 1920 г.), дзе друкаваўся працяг артыкула “Беларускія творы Вінцэса Каратынскага” з № 4 газеты, бо менавіта напрыканцы яго маглі быць раздзелы “Г. Арцымоўскі і Павел Багрым”.

³³ Е. Карский, *Белорусы*, в 3 т., т. 3, кн. 2: *Очерки словестности белорусского племени*, Минск 2007, с. 301–302. Цікава, што Р. Зямкевіч у 1915 г. жывіў у Крашыне, парадкуючы бібліятэку К. Святаполк-Завадскага. Гл.: В. Лабачэўская, *Фалькларыстычны архіў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча: Вяртанне праз 65 гадоў*, [у:] “Номо Historicus 2012: Гадавік антрапалагічнай гісторыі” 2012, с. 473–474, 484, 486. Як пацвярджэнне – нататка R. Sunicy ў газеце “Biełarus”: *Pisząc da nas. M-ko Kroszyn, Nawahrudzkaŭo pawieci. Miasteczka naszaje ūsio katalickaje. Majet piekny kaściol, pastaŭleny wiadomym ksiandzam Magnuszeŭskim, jaki u 1826 hadu szmat dobraho zrabii dla naszych mieszczan, katorych chacieli zapisać da sielan. Pamiać biełaruskaho paeta Pauła Bochryma dahetul żywieć pamiż nami. Dzie chto i umiejeć jaho wierszy “Zahraj, zahraj, chłopcze mały” na pamiać. 24 maja był u nas kiermasz dy praccsija Bożaho Ciela. Naszaja mieszczania zrabili kolki pieknych aitaroŭ u miasteczku*. Гл.: “Biełarus” 1915, № 21–22 (4 czerwienia).

Істотным для легенды было і тое, што М. Гарэцкі “пераіменаваў” Паўла Багрыма ў Паўлюка. Такое адметнае гучанне імя героя легенды спрыяла пашырэнню гісторыі пра таленавітага падлетка, талент якога загубілі пань-прыгоннікі і царызм, хоць асноўным, вядома, было нібыта сялянскае паходжанне П. Багрыма. А таму ён – першы беларускі сялянскі паэт. Менавіта, “сялянскі”, а не “шляхецкі” і “польскі”, як амаль усе іншыя літаратары Беларусі XIX стагоддзя. Гэтая акалічнасць замацавала ў свядомасці як чытачоў, так і літаратуразнаўцаў дадзеную легенду, што цягам усяго савецкага перыяду непахісна дамінавала: на варце сялянскага паэта стаяла ўся ідэалагічная машына камуністычнага ладу.

Паказальна, што адразу пасля краху савецкай дзяржаўнасці і камуністычнай ідэалогіі з’явілася і першая крытыка легенды: у 1992 годзе краязнаўца М. Маліноўскі выступіў у друку з артыкулам пад характэрным тытулам “Ці быў Паўлюк Баграм паэтам?”³⁴. Гэта быў зухваты выпад *ваяўнічага дылетантызму*³⁵, але ён прымусіў навукоўцаў больш пільна прыгледзецца да праблемы атрыбуцыі верша. У выніку ўзнікла першае грунтоўнае даследаванне³⁶, у якім былі акрэслены задачы як вывучэння праблемы аўтарства хрэстаматыйнага твора, так і літаратурнае спадчыны Беларусі XIX стагоддзя ўвогуле. У другой частцы даследавання І. Запрудскі паспрабаваў вырашыць пытанне атрыбуцыі верша “Заграй, заграй...”. Ён справядліва звярнуў увагу на лонданскую друкарню-выдавецтва А. Рыпінскага і кампаніі, дзе ў 1854 годзе ўбачыў свет згаданы верш. Праўда, не маючы доступу да архіўных і іншых матэрыялаў, І. Запрудскі пайшоў шляхам “канструявання таго, што магло быць”, на падставе ўскосных сведчанняў. Ягоная гіпотэза (аўтарам верша прапанавалася лічыць Ю. Ляскоўскага³⁷) падавалася цікаваю, але на яе карысць не было пададзена аніякіх аргументаў – толькі домьслы-дапушчэнні.

³⁴ М. Маліноўскі, *Ці быў Паўлюк Баграм паэтам?*, “Во славу Родины” 1992, 9 сент.

³⁵ Пачынаючы з 1992 г., М. Маліноўскі надрукаваў некалькі дзясяткаў артыкулаў і кнігу *Павел Іосіфавіч Баграм (Паўлюк Баграм): Легенды, праўда, загадкі* (Баранавічы 2006, 128 с.), у якіх мэтанакіравана імкнуўся дыскрэдытаваць асобу П. Багрыма, прыпісаць яму ролю правакатара ў крашынскіх падзеях 1828 г.

³⁶ Гл.: І. Запрудскі, *Скажыце, хто Вы?!*: *Літаратуразнаўчыя абразкі*, “Першацвет” 1996, № 2, с. 112–130.

³⁷ Гл.: І. Запрудскі, *У пошуках alter ego: Да 170-годдзя з дня нараджэння Юльяна Ляскоўскага*, “Першацвет” 1996, № 7, с. 88–109.

На нашу думку, найбольш верагодным аўтарам верша “З’аграй, з’аграй...” трэба лічыць Ігнацы Яцкоўскага. Незвычайнасць гэтае гіпотэзы ў тым, што даследчыку, які адважыцца яе распрацоўваць, давядзецца аспрэчваць самога І. Яцкоўскага, які нібыта выразна засведчыў, што пра крашынскія падзеі ў ягонай кнізе апавядаецца бесстароннім назіральнікам, а г. зн. максімальна праўдзіва. Тым не менш, варта паспрачацца з аўтарам, які мог мець свае прычыны выдаваць уяўнае за рэальнае.

Што варта браць пад увагу, аналізуючы архіўныя матэрыялы, літаратурныя крыніцы і навуковыя даследаванні, так ці інакш датычныя праблемы атрыбуцыі верша “З’аграй, з’аграй...”? Мы можам вылучыць наступнае:

1. Мастацкі характар кнігі І. Яцкоўскага “Аповесць з майго часу, або Літоўскія прыгоды”.

Той, хто прачытаў твор цалкам, пагодзіцца са сцвярджаннем, што кніга І. Яцкоўскага – гэта аповесць, а не ўспаміны. Больш складана здагадацца, што адной з ідэй гэтага мастацкага тэксту з’яўляецца жаданне аспрэчыць “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча, а г. зн. рамантычнае ўспрыняцце падзей “французскае” вайны, якая вялася аніак не ў інтарэсах Рэчы Паспалітае. Падобная інтэрпрэтацыя гісторыі выразна выяўляецца ў вершы паэта “Панарама”, што папярэднічаў напісанню “Аповесці...”. Але не менш важная ідэя, якую імкнуўся давесці свайму чытачу аўтар, – гэта і думка пра жорсткі і несправядлівы лад, які ўсталяваўся на Бацькаўшчыне цягам апошніх дзесяцігоддзяў, лад, які з’яўляецца акупацыйным і варажым не толькі для шляхты, але і для сялян. Невыпадкова, думаецца, з’яўляюцца напрыканцы раздзела пра паэта Пётрака наступныя словы: *Бёрнс, парабак англійскі, пры менш цяжкіх акалічнасцях, уласным талентам, без усялякае навукі, забяспечыў сабе неўміручае імя, а сваёй сям’і – пашану і дастатак; Пётрак з Крашына за талент, дадзены яму Богам, зазнаў самае жорсткае няшчасце*³⁸. На наш погляд, менавіта вядомая І. Яцкоўскаму гісторыя Роберта Бёрнса стала падставаю (роўна як і гісторыя пра следства ў Крашыне над хлапчуком, які перад чыноўнікам *przeczytał poezie własne w ruskim narzeczu*) дзеля стварэння гісторыі паэта Пётрака, якая ў XX стагоддзі ператварылася ў легенду Паўлюка Багрыма.

³⁸ І. Яцкоўскі, *Аповесць майго часу, альбо Літоўскія прыгоды*, Варшава 2010, с. 181.

2. Літаратурныя здольнасці І. Яцкоўскага.

Ніякіх сумневаў тут быць не можа: корпус апублікаваных і рукапісных тэкстаў даводзіць, што І. Яцкоўскі валодаў літаратурным талентам. Першыя згадкі пра гэта (датаваныя 1834 г.) знаходзім у нататніках Л. Нядзвецкага³⁹, а таксама ва “Успамінах...” Яна Барткоўскага⁴⁰: І. Яцкоўскі ў коле эмігрантаў часта займаў павядаў “шляхецкія” гісторыі, якія прысутныя называлі “каментаром” да “Успамінаў Сапліцы” Генрыка Жавускага. Пазней І. Яцкоўскі дасылае вершаваныя творы Л. Нядзвецкаму ў Парыж, прызначаючы асобныя для друку. Яны прасякнуты характэрным для гэтага творцы патрыятызмам, які грунтаваўся на любові да малое Айчыны – Літвы-Наваградчыны і быў адначасна выяўленнем дзяржаўнага пачуцця да Рэчы Паспалітае. Яшчэ больш яскрава дадзена тэндэнцыйнасць ягонай творчасці выступіла ў праявінай “Аповесці з майго часу, альбо Літоўскіх прыгодах”.

Л. Нядзвецкі яшчэ з 30-х гг. быў знаёмы з “літаратурнымі планами” І. Яцкоўскага і, больш за тое, можа лічыцца адным з тых, хто заахвоціў напісаць твор. Ідэя напісання “Аповесці...”, відавочна, нарадзілася пад уплывам кнігі Г. Жавускага “Успаміны Сапліцы”, якую І. Яцкоўскі атрымаў з дапамогай Л. Нядзвецкага яшчэ ў 1839 годзе: *Яму дашлі асобнік Pamiętnik[a] pana Soplicy. Ён дадумваецца, ці не напісаў іх стары Чачот, чалавек вельмі прыстойны, што маючы мала, уласнаю працаю дабіўся заможнасці і сёння ўжо ў гадах. Сапліцу аднаго сабе згадвае, але вялікага дурня*⁴¹.

Літаратурная актыўнасць І. Яцкоўскага ў першай палове 1850-х гадоў звязана з дзейнасцю друкарні-выдавецтва А. Рыпінскага ў Лондане. Не выключаем, што поспех беларускамоўнае балады А. Рыпінскага “Нячысцік”, якую з-за цікавасці да яе сярод эмігрантаў лонданская друкарня выдала тройчы (двойчы асобнымі брашуркамі), падахвоціў І. Яцкоўскага напісаць яшчэ адзін раздзел кнігі (XXIX), для якога, не памятаючы, а хутчэй не ведаючы верша, які чытаў перад следчымі П. Багрым, стварыў уласны – “Заграй, заграй, хлопчэ малы...”, – а таксама ягоны пераклад на польскую мову. Дваццаць

³⁹ L. Niedźwiecki, *Naszyc gromadek gadulki*, [w:] Rps Kórn, sygn. 2414: *L. Niedźwiecki, Materiały do dziennika z okresu pobytu w Anglii w latach 1831–1839*, s. 72–74.

⁴⁰ J. Bartkowski, *Wspomnienia z powstania 1831 roku i pierwszych lat emigracji*, oprac. E. Sawrymowicz, Kraków 1967, s. 262.

⁴¹ L. Niedźwiecki, *Listy wybrane z lat 1832–1839*, oprac. St. Makowski, Warszawa 2009, s. 580.

дзесяць радкоў вядомага беларускамоўнага верша ў ідэйна-стылістычных і нават лексічных адносінах цалкам адпавядаюць паэтыцы польскамоўных твораў І. Яцкоўскага. Яго версіфікатарскі вопыт – а гэта 1013 вершаваных радкоў, 864 з якіх былі надрукаваны (361 ананімна) і 477 з якіх напісаны харэем – таксама можа сведчыць пра паэта як пра аўтара верша “Зáграй, зáграй...”.

3. Выкарыстанне ў творах І. Яцкоўскага характэрных выразаў з верша “Зáграй, зáграй...”.

У сваіх публікацыя пра жыццёвы і творчы шлях І. Яцкоўскага мы ўжо звярталі ўвагу, што даволі характэрны выраз верша “Зáграй, зáграй...” *Hdzie|ż ja biedny abiarnusia?* сустракаецца ў тэкстах, якія без усякіх сумневаў належаць самому пісьменніку. Так, у вершы “Do S. Koźmiana i T. Olizarowskiego” (1849) у 11-й страфе мы чытаем:

Potyrawszy w pielgrzymce me lata i siły,
Sobiem ciężar, i innym gość wcale niemiły,
Gdzie|ż się biedny obróćę, włóczęga wiekowy?
Przed grobem, ja nie znajduę spoczynku dla głowy.

У “Аповесці з майго часу, ці Літоўскіх прыгодах” дадзены выраз ужыты ажно тройчы: у IV раздзеле, калі ахмістрыня панства Войскіх Кукевічова, пачуўшы, што ёй павышаюць *jugielt* (плату за службу), распачна ўскрыкнае: – *Ach! Moja Imość (...) pierwszy raz przede mną straszna otworła się przyszłość. Tam gdzie jest jugielt, tam jest i odprawa, a gdzie|ż się ja biedna obróćę, kiedy się podoba Ichmościom oddalić mnie od siebie?*, а таксама двойчы ў раздзеле XXIX, у вершы “Зáграй, зáграй, хлópчэ мáлы...” па-беларуску:

Mnie pastuszkom wiek niabyci,
A ù Maskalach trudna życi,
A ja i raści bajusia,
Hdzie|ż ja biedny abiarnusia?

і ў польскім перакладзе:

Wieku z trzodą nie przepędzę,
A zaś w wojsku widzę nędzę;
Ja gdy rosnę, to się smucę,
Bo **gdzie|ż biedny się obróćę?**

Польскае *obrócić się* азначае сярод іншага і ‘пайсці, накіравацца ў нейкі бок’. “Słownik języka polskiego” падае з Генрыка Сянкевіча наступны прыклад: *Ludzie, obłąkani z przestrchu, wypadali z namiotów nie*

wiedząc, **gdzie się obrócić**, w którą stronę usiekać⁴². Відавочна, у дадзеным кантэксце гэты выраз азначае ‘дзе дзецца?’ Беларускаія слоўнікі не фіксуюць падобнага значэння, а тлумачэнне ‘змяніцца, ператварыцца ў новую якасць. У казках – ператварыцца ў каго-н., што-н. пры дапамозе чараў’, як падае “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы”⁴³, цалкам адпавядаючы словам з трэцяе страфы верша *W Waŭkalaka abiar-nusia*, // *Z szczyściat na was abzir-nusia*, не пакрывае тое сэнсавае поле, якое мае выраз **Hdzie|ż ja biedny abiarnusia?** з шостае страфы хрэстаматыйнага беларускага твора. Відавочна, паэт “запазычвае” дадзенае значэнне слова ‘абярнуся’ з польскае мовы. Заўважым: у даўняй польскай мове дадзены выраз сустракаўся даволі часта.

Можа, І. Яцкоўскі проста ўжыў у сваіх творах радок з верша Пётрака з Крашына (П. Багрыма)? Але больш праўдаладобна, што польскае значэнне выразу **Hdzież ja biedny abiarnusia?** узнікла ў беларускамоўным тэксце пад уплывам польскае мовы аўтара – І. Яцкоўскага. Трэба ўлічваць і тое, што сам пісьменнік не раз у сваёй туляцкай адысеі павінен быў задацца пытаннем **a gdzie|ż się ja biedny obróce?**

Асобнае пытанне – мова твораў І. Яцкоўскага і мова ягоных лістоў. Бо якраз у польскамоўных лістах пісьменніка захаваліся шматлікія “правінцыялізмы”. Больш адукакаваны Л. Нядзвецкі часам папраўляў сябра, папраўляў недакладнасць словаўжывання, на што І. Яцкоўскі адказваў: *Пишу, як навучыла мяне маці. Даволі часта ён выкарыстоўвае прыказкі і прымаўкі, большасць з якіх маюць беларускае паходжанне. Вось некаторыя з іх: Паехаў вазамі без коней, Маё шчырае жаданне, каб прусак набіў маскаля і аўстрыяка, а яго самога забіў пярун, Служы пану верне, то ён табе пердне, Спяваць дармо, баліць гардло, І воўк будзе сыты, і козы цэлыя, На злодзеі шапка гарыць, Не плюй у ваду, бо можа здарыцца табе яе напіцца.*

4. Магчымае “выкарыстанне” І. Яцкоўскім першага радка верша Тамаша Аўгуста Алізароўскага.

І. Яцкоўскі дазваляў сабе ў паэтычнай творчасці выкарыстоўваць матывы, вобразы і асобныя выразы вершаваных твораў сучаснікаў. На жаль, мы даволі кепска ведаем эміграцыйную паэзію, а таму можам падаць толькі асобныя прыклады наследавання І. Яцкоўскага.

⁴² *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963, t. V, s. 540.

⁴³ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5-ці тамах*, Мінск 1983, т. I, с. 94.

Адзін з самых цікавых – падражанне аўтара беларускага верша Т.А. Алізароўскаму. Дакладней, не падражанне нават, а – хутчэй – неўсвядомленае паўтарэнне-перайманне пачатковых слоў верша, які захаваўся ў дзвюх версіях.

Першая версія была напісана ў 1841 годзе і пад тытулам “Wiersz Olizarowskiego do A... M...” надрукавана ў газеце “Dziennik Narodowy”:

Zagraj, zagraj a zaśpiewaj
Pieśniareńku Lacki nasz!
Z serca w serce pieśń przelewaj –
Świętą pieśnią Cara strasz.
(...)
No! pieśniaru, nie|zamieraj!
W żywo struny hurra dzwoń –
A ty czacie w łańcuch zbieraj
Serce z sercem, z dłonią dłoń⁴⁴.

Гэта быў ужо другі верш-зварот Т.А. Алізароўскага да А. Міцкевіча. Але калі ў першым паэт выказвае словы ўдзячнасці вяшчуну за тое, што *Blask twego geniuszu przeszedł po tych piórach, // Wybił ze snu me skrzydła*⁴⁵, дык у другім заклікае яго больш актыўна спяваць дзеля абуджэння змагароў за вольнасць краю⁴⁶.

Яшчэ больш выразна дадзены матыў гучыць у другім варыянце твора, які быў напісаны, магчыма, для Багдана Юзафа Залескага (1802–1886). Называўся ён “Przypuka”: сармацкі звычай прынукі (прымусу) гасця есці і піць за сталом дастасаваны тут да заахвочвання пісаць высокапатрыятычныя тэксты. Ад папярэдняга варыянту Т.А. Алізароўскі пакінуў (адпаведна змяніўшы) першую і апошнюю строфы, а замест трох, што былі ў сярэдзіне, напісаў пяць новых:

Zagraj, zagraj a zaspiewaj
Ukraiński piewco nasz!
Z serca w serce pieśń przelévaj:
Świętą pieśnią cara strasz.
(...)

⁴⁴ [Т.А. Olizarowski], *Wiersz ... do A... M...*, “Dziennik Narodowy” 1841, nr 32 (6 listopada).

⁴⁵ О., *Wiersz do ...*, “Dziennik Narodowy” 1841, nr 23 (4 września).

⁴⁶ Варта звярнуць увагу на тое, што на Т.А. Алізароўскага мог паўплываць 108 псалм (ва ўсходняй традыцыі – 107) цара Давіда: *Gotowe jest serce moje, Boże, // zaśpiewam i zagram. // Zbudź się, chwała moja, // zbudź się, harfo i cytro! // Chcę obudzić jutrzeńkę.*

Piewco ruski nie|zamiéraj;
 W żywostruny hurra dzwoń.
 A ty czasio w łańcuch zbiéraj
 Z sercem serce, z dłonią dłoń⁴⁷.

Не выклікае сумневу, што І. Яцкоўскі добра ведаў творы свайго калегі і прыяцеля Т.А. Алізароўскага (пра гэта сведчыць напісаны ў 1849 г., а ў 1852 г. надрукаваны верш). А паўтарэнне ім у беларускамоўным творы пачатковых слоў верша (дзе, заўважым, сустракаюцца ўкраінізмы) тлумачыцца наступным: словы, якія моцна “ўкараніліся” ў памяць І. Яцкоўскага і якімі ён мог пачаць маналог сялянскага хлопчука Пётрака, аніак не станавіліся плагіятам, бо былі нібыта напісаны 25 гадоў таму.

Трэба яшчэ заўважыць, што ў вершах (магчыма, так будзе больш правільна: твор адрасуецца розным асобам) Т.А. Алізароўскага матыў-просьба, матыў-зварот *зайграць і заспяваць* з’яўляецца вызначальным, ім прасякнуты ўвесь тэкст; *ігранне і спяванне* прызнаных майстроў слова павінна служыць важнай мэце і выканаць важную функцыю – сабраць “сэрцы і далоні” дзеля перамогі над ворагам. А вось у беларускамоўным творы дадзены матыў, моцна выяўлены ў першай страфе, пасля – фактычна “знікае”, замяняецца матывам *уцёкаў* лірычнага героя з роднага краю, бо жыць тут становіцца немагчыма. А таму матыў *іграння* выконвае ў беларускамоўным вершы адно функцыю сігнальную, функцыю паведамлення пра невыноснасць жыцця на бацькаўшчыне.

Вядома, можна сказаць, што аднолькавыя пачатковыя словы ў беларускім вершы і ў творы(ах) Т.А. Алізароўскага – з’ява выпадковая. Але ці не занадта шмат “выпадковасцяў” у праблеме атрыбуцыі славутага тэкста?

5. Выкарыстанне літаратурнага прыёму: калі ў творы адзін з герояў мусіць “выказацца” вершам, дык аўтар сам піша **неабходны тэкст.**

Дадзены аргумент мае сваю вагу толькі ў тым выпадку, калі мы лічым кнігу І. Яцкоўскага мастацкім творам, а не ўспамінамі.

Варты ўвагі той факт, што наваградчанін у сваім рамане ўсяго некалькі разоў падае вершаваныя радкі. (Як на аматара паэзіі, дык і няшмат). Напачатку ён недакладна цытуе два апошнія радкі паэмы

⁴⁷ Т.А. Olizarowski, *Woskresenki*, Paryż 1846, s. 31–32.

“Манахамахія” Ігнацы Красіцкага; пасля – чатырохрадкоўе-эпітафію пэўнага святара з вёскі Дзевянтковічы на Слонімшчыне:

Za owcami Pasterz swemi
 Musi także pójsć do ziemi,
 Dajże Boże temu zdrowie,
 Kto nam WIECZNY POKÓJ powie.

І, нарэшце, “некалькі строф”, што засталіся ў памяці, крашынскага Пётрака.

Сэнс выказвання І. Красіцкага пісьменнік крышку змяніў, але ў дадзеным выпадку не можа быць гаворкі пра нейкую містыфікацыю. А вось ужо наступны ягоны зварот да “паэзіі” – цалкам магчыма – створаны фантазіяй І. Яцкоўскага: раманісту тут неабходна паказаць тую катастрофу на Бацькаўшчыне, якая была наступствам як французскае навалы, так і пошасці, выкліканай гэтаю навалаю. Вядома, у памяці пісьменніка маглі захавацца звесткі пра тое, як вясковы ксёндз-пробашч загадаў выбіць на помніку эпітафію ахвярам страшнага 1812 года але вось ці памятаў ён той тэкст некалькі дзесяцігоддзяў? Сумнеўна, хутчэй сам напісаў яе. Нешта падобнае магло здарыцца і са “строфамі” крашынскага Пётрака.

6. Як відавочны факт трэба ўспрымаць тое, што І. Яцкоўскі не валодаў такой памяццю, каб цягам 25 гадоў “трымаць у галаве” нібыта пачуты колісь беларускамоўны верш крашынскага падлетка.

Пра следчую справу адносна Крашынскае школы І. Яцкоўскі мог ведаць з 1828 года. Ці мог ён захаваць у памяці верш, які нібыта пачуў чвэрць стагоддзя таму?

Сучаснікі сведчаць, што Ігнацы Яцкоўскі меў выключную памяць:

Яцкоўскі – гэта добры праўнік, мае невычарпальны запас авантур, показак, анекдотаў, у якіх табе падасць прозвішчы асоб, з імёнамі, узростам, датамі, памятае, ці тое дзеялася з суботы на нядзелю, ці ў саму нядзелю, якое было надвор’е. Калі гаворка пра куплянне, дык памятае ўсіх пакупнікоў, памятае сумы, якія заплацілі, якога дня і дзе. Здзівіўся, калі табе скажу, што няхай табе сто разоў паўторыць, а заўсёды тое самае – памяць незвычайная і багацце дэталю. Асобныя з яго аповесцяў былі такія цікавыя, што я, памятаю, запісаў іх быў некалькі. Ведай, я заахвочваў Яцкоўскага, каб узяўся за пяро і запісаў нам, калі можа, усё, што ведае, што нам раскажаў. Заахвочванне, здаецца, толькі абуджала тое, што на дне яго думкі ляжала. Ён усміхнуўся, як смяецца задавальненне, і не разва-

жаючы, сказаў, што зробіць гэта напэўна. А што больш, нібыта скрытна казаў, што можа лепш напіша за Сапліцу⁴⁸.

Каб І. Яцкоўскі пісаў успаміны, дык, вядома, ён мусіў бы імкнуцца да дакладнасці, але выбраўшы дзеля выкладу матэрыялу жанр рамана, мог адвольна інтэрпрэтаваць факты рэчаіснасці. У гэтым няцяжка пераканацца, параўноўваючы малюнкi рамана з друкаванымі дакументамі таго часу – афіцыйнымі адрас-календарамі (“Мѣсяцословъ съ росписью чиновныхъ особъ, или Общій штатъ Россійской Имперіи на лѣто...”).

Возьмем, напрыклад, аповед І. Яцкоўскага пра ўцёкі ліцвінскае моладзі напачатку XIX стагоддзя ў войска Напалеона. У гэтай гісторыі ці не галоўнай дзейнай асобай стаўся наваградскі спраўнік Пётр Пятровіч. І сапраўды ў Наваградку з 1805 г. па 1828 г. пасаду спраўніка займаў Пётр Пятровіч Берг, які напачатку меў чын калежскага асэсара – чыноўніка VIII класа (відавочна, раней, у войску быў ротмістрам ці штабс-капітанам). Трапіў у Наваградак П.П. Берг, хутчэй за ўсё дзякуючы свайму саноўнаму сваяку – сапраўднаму стацкаму саветніку (IV клас) Пятру Іванавічу Бергу, які напачатку XIX стагоддзя займаў пасаду гродзенскага віцэ-губернатора.

Сумленны і шляхетны П.П. Берг фактычна выратоўвае ад рэпрэсій шэраг вядомых наваградскіх сем’яў. Так у кнізе. Магчыма, гэтак было і ў рэальнасці. Праверыць тое мы не можам. Але сёе-тое не адпавядае малюнку, створанаму І. Яцкоўскім: ордэн св. Анны, нягледзячы на сцверджанне І. Яцкоўскага, П.П. Берг у 1811–1812 гг. не атрымліваў. Перадусім, толькі ў 1816 г. ён займаў ранг надворнага саветніка (VII клас) і ордэн св. Уладзіміра 4 ступені, а ў 1820-я гг. – ордэн св. Анны 3 ступені.

П.П. Берга, відавочна, І. Яцкоўскі добра ведаў. Пэўна, ведаў і пра атрыманы ім ордэн св. Анны. Але чаму ён “узнагародзіў” спраўніка ў 1811 годзе? Відавочна, гэтага вымагала мастацкая праўда рамана.

З гэтаю ж самаю гісторыяй звязаны яшчэ адзін персанаж кнігі І. Яцкоўскага. Бясспрэчна, вобраз сакратара Казіміра Матовіча таксама меў свой рэальны прататып. Праўда, і тут І. Яцкоўскі не зусім дакладны. Казімір, сын Юзафа Матовіч (у І. Яцкоўскага – сын Габрэля) у календарых звычайна называецца Козьма Осипов Мотович і толькі ў звестках 1830-х гадоў – Казимир Осипов Мотович. Але справа ў тым,

⁴⁸ L. Niedźwiecki, *Listy wybrane z lat 1832–1839*, oprac. St. Makowski, Warszawa 2009, s. 580–581.

што ён ніколі не быў сакратаром Ніжняга Земскага суда ў Наваградку. Гэтую пасаду ад пачатку XIX стагоддзя да сярэдзіны 20-х гадоў займаў тытулярны саветнік Герасім Сачава-Дзяшчынскі (прозвішча ў календарых падаецца ў шматлікіх варыянтах). А страпчым ад пачатку стагоддзя да 1815 года быў расеец Іван Іванавіч Грабаў. Паводле адрас-календароў, губернскі сакратар (XII клас) К. Матовіч толькі ў 1815 годзе займае пасаду страпчага ў Наваградскім Земскім судзе. Ці не азначае гэта, што І. Яцкоўскі, у мастацкім творы не лічыў патрэбным слепа прытрымлівацца храналогіі падзей? Відавочна, ён “тварыў” з вядомых яму “дэталей” неабходныя камбінацыі і фігуры, каб давесці тую ідэю, якая была вельмі важнай для яго.

Падобную “інтэрпрэтацыю” гістарычных (і перш за ўсё жыццёвых) здарэнняў І. Яцкоўскі будзе практыкаваць цягам усяго свайго рамана. Чарговае параўнанне лёсаў рэальных людзей з вобразамі “Аповесці з майго часу” можа пацвердзіць гэтую думку.

Напрыклад, у адным з раздзелаў свае кнігі І. Яцкоўскі піша, што ў 1811 годзе прэзідэнтава Пацыніна, удава, утрымлівала ў Наваградку нешта накшталт пансіёну – брала на выхаванне шляхецкіх дачок. Апрача гэтага, мы даведваемся, што яе муж быў да падзелаў Рэчы Паспалітай гараднічым у Наваградку. Пасля змены ўлады ён застаўся без пасады, але калі пры Паўлу I дазволілі шляхце выбіраць дробных службоўцаў, дык Пацына стаў “прэзідэнтам гродскім”, г. зн. прэзідэнтам Гродскага суда ў Наваградку. Праз некалькі гадоў Пацына памёр, пакінуўшы ўдаву без сродкаў да існавання. Тады ёй на дапамогу прыйшлі сябры мужа – Францішак Пілецкі, Тадэвуш Гаціскі і Тадэвуш Чачот, якія купілі ёй двор на Базыльянскай вуліцы.

І мы мусім верыць І. Яцкоўскаму, бо ягоны тэкст – успаміны. Бо ён валодаў незвычайнаю памяццю. Бо ён, верым мы, дакладны ў дэталях.

А цяпер прыгледзімся, ці пацвярджаецца гэтая гісторыя адрас-календарамі. Кім быў Пацына да падзелаў краю, нам высветліць пакуль не ўдалося. Першая вядомая нам згадка пра яго датуецца 1802 годам: Леон, сын Фларыяна Пацына займае пасаду асэсара (засядацеля) у Ніжнім земскім судзе ў Наваградку. Верагодна, ён якраз у часы Паўла I апынуўся на службе ў дадзенай установе. У наступным годзе мы бачым яго ўжо на пасадзе камісара Ніжняга земскага суда (крыху пазней змянілася найменне пасады: замест камісараў з’явіліся спраўнікі ці капітан-спраўнікі). І Л. Пацына будзе займаць гэтую пасаду цягам трох гадоў. А з 1806 годзе ён у складзе Гродскага суда, прэзідэнтам якога з’яўляецца Міхал Куневіч, суддзямі (разам з ім) Матэвуш Маркевіч, Эраст Кміта, а пісарам – Казімір Мацкевіч.

На наступных выбарах (1809 год) Л. Пацыну абіраюць прэзідэнтам Гродскага суда (суддзямі – Тадэвуша Гаціскага, Яна Слізня і Стафана Багдашэўскага, пісарам – Фелікса Яблонскага). Дадзеная інфармацыя надзвычай каштоўная – Л. Пацына ў часы Напалеонаўскай вайны мог жыць у Наваградку!

Звестак пра Л. Пацыну пасля 1812 года адшукаць не ўдалося. Цяжка сказаць: ці памёр ён у гэты час, ці проста пакінуў службу. У Гродскі суд прыйшлі іншыя людзі: прэзідэнтам стаў Казімір Мацкевіч, суддзямі – Ян Забела, Аўгуст Сакаловіч і Ігнацы Туганоўскі, пісарам – Эраст Кміта. Зноў узнікае пытанне, чаму наваградскія здарэнні відавочна пазнейшага часу І. Яцкоўскі пераносіць у 1811 год?

Фактычна тое самае пытанне ўзнікае і пры аналізе звестак з календароў адносна гродзенскага цывільнага губернатара. Ім у 1803–1812 гадах быў Васіль Сяргеевіч Ланской (1753–1831)⁴⁹, але ён, стаўшы ў 1809 годзе сенатарам, выехаў з Гародні і толькі фармальна лічыўся цывільным губернатарам да красавіка 1812 года.

Гэта азначае, што не ў 1811 годзе, а ў 1807–1808 гадах наваградская моладзь уцякала да Напалеона і наваградскі спраўнік Пётр Пятровіч Берг мог даручыць сакратару Ніжняга земскага суда Герасіму Сачава-Дзешчынскаму (але не Казіміру Матовічу!) напісаць лісты да гродзенскага цывільнага губернатара В.С. Ланскога. Магчыма, гэтую гісторыю І. Яцкоўскі пачуў ад Казіміра Матовіча, які хоць і не быў сакратаром, але мог служыць у канцылярыі Ніжняга земскага суда. І менавіта ён мог паспрыць наваградскім абывацелям. Аднак відавочна тое, што пасадку страпчага Казімір Матовіч атрымаў не ў сувязі з гэтай гісторыяй і пазней, у 1815 годзе, калі гродзенскім цывільным губернатарам быў Карл Карлавіч Ляшэрн.

Гэтыя, здавалася б, дробныя дэталі яшчэ раз пацвярджаюць нашы сумневы, адносна дакладнасці аповеду І. Яцкоўскага. Ягоны тэкст пра часы, калі ён быў у дзіцячым веку, мае характар мастацкі, а не мемуарны.

Надзвычай цікавым можа быць аналіз звестак пра прататыпаў крашынскае гісторыі І. Яцкоўскага. Письменнік адной з прычынаў канфлікту двара і вёскі ў Крашыне, спасылаючыся на нейкіх “адных”, лічыў тое, што ксёндз В. Магнушэўскі не мог спакойна глядзець на шлюб убогага шляхціца пана Юрагі з князёўнаю Антанінаю Радзівіл.

⁴⁹ А не яго старэйшы брат Мікалай Сяргеевіч Ланской (1746–1812), як сцвярджалі мы ў каментарых да выдання беларускага перакладу “Аповесці з майго часу” (2010).

Вядома, пасля падзелаў Рэчы Паспалітай кожны, раней нават самы заможны, мог стаць убогім. Магчыма, пасля напалеонаўскай вайны Станіслаў Юрага і быў убогім. Але адно пэўна: ён быў прадстаўніком арыстакратычнага роду – належаў да князеў Гедройц-Юрагаў. Паказальна: яго дачка была запісана як князеўна Тэафілія Гедройц гербу ўласнага. Ці мог ксёндз Магнушэўскі з пагардаю ставіцца да прадстаўніка княскага, хоць беднага роду?

Трагічным для сям’і Юрагаў-Радзівіл стаўся 1851 год.

У 1851 годзе памерлі: фактычны “арганізатар” сялянскага бунту Станіслаў Казімір князь Юрага гербу Гедройц (каля 1790–1851), яго жонка – Антаніна Людвіка Тэафілія князеўна Радзівіл на Нясвіжы гербу Трубы (19.12.1790–1851) і дачка – князеўна Тэафілія Гедройц гербу ўласнага (17.10.1822–13.03.1851).

26 мая 1850 года, за дзевяць з паловаю месяцаў да смерці, Тэафілія Гедройц нарадзіла дачку (гэта было яе пятае дзіця) Марыю Тэафілю Эўгенію Святаполк-Завадскую гербу Ліс (1850–1920). Муж Тэафілі Гедройц, Эўгеніюш Роберт Святаполк-Завадскі гербу Ліс (1817–1880), да княскага роду не належаў. Як і іх сын – Пётр Станіслаў Вацлаў Святаполк-Завадскі гербу Ліс (03.06.1847 – пасля 1884).

Магчыма, атрымаўшы з бацькаўшчыны вестку пра гэтую трагедыю, І. Яцкоўскі ўключыў у сваю кнігу аповед аб крашынскіх хваляваннях 1828 года.

7. Трэба лічыцца з тым фактам, што І. Яцкоўскі, ідучы на паўстанне, не мог забраць з сабою ўласны архіў і, тым больш, захаваць яго ў невыносных, часам, умовах паўстанчага, а пасля тулячага жыцця ў Еўропе.

Да Літоўскага паўстання І. Яцкоўскі далучыўся вясною 1831 года як паручнік “атрада навагрудскай конніцы”. Цяжка сказаць, наколькі ён быў падрыхтаваны да паўстанцкага жыцця, але вось грошай з сабою не забраў: царская ўлада ў 1833 годзе канфіскавала ягоны *наличныі капитал 600 рублей ассигнациями*, што знайшоўся ў маёнтку Малюшыцы пана Дубічынскага⁵⁰. Малавыгодным быў ягоны трохмесячны побыт ў атрадзе Юзафа Кашыца (ці Францішка Міцкевіча), а пасля ў корпусе генерала Генрыка Дэмбінскага, калі паўстанцы з баямі прарываліся да Варшавы.

⁵⁰ Гл.: “Dodatek pierwszy do gazety Kuryera Litewskiego” 1833, nr 96 (16 sierpnia v. s.).

А яшчэ ў горшых умовах апынуўся І. Яцкоўскі пасля таго, як у верасні 1831 года пакінуў Варшаву, якая капітулявала, і мусіў ра-тавацца ад расейскага войска. Спачатку ён хаваўся ў Кракаве, але аўстрыйскія ўлады ў хуткім часе інтэрнавалі яго і выслалі ў Галі-цыю (магчыма, дзеля пазнейшае перадачы расейскім уладам). Доўга ягоны лёс заставаўся няпэўным, і толькі позняй восенню 1833 года па дамоўленасці з Францыяй аўстрыйцы пачалі дэпартацыю былых паўстанцаў з Галіцыі. Іх сабралі ў Трыесце, у замку пад аховай войска. Расія дамагалася выдачы сваіх грамадзян-злачынцаў, але там-тэйшы французскі консул Левасэр (Levasseur) зрабіў усё магчымае, каб паўстанцы атрымалі дазвол на выезд у Францыю. Нягледзячы на тое, што французскія ўлады не жадалі болей прымаць уцекачоў, Левасэр выдаваў ім французскія пашпарты, нават не патрабуючы доказаў пра наяўнасць “маёнтку” – сродкаў на жыццё ў Францыі. Ад-нак аўстрыйскія ўлады вырашылі вывесці ўцекачоў у Злучаныя Шта-ты Амерыкі⁵¹. 18 верасня 1833 года І. Яцкоўскі мусіў плысці ў ЗША⁵², але з невядомай прычыны толькі 5 снежня 1833 года на брыгу “Рэгі-на” разам з 30 афіцэрамі ён быў накіраваны ў Марсель, куды прыплыў 15 студзеня 1834 года. Мясцовыя ўлады перасадзілі ўцекачоў на ваен-ны карабель “Malouine”, каб везці, нягледзячы на пратэсты эмігрантаў і нават жыхароў Марселя, у Алжыр, у французскі замежны корпус⁵³. І. Яцкоўскі трапіў у Аран (правінцыя ў Алжыры, з 1831 г. – калонія Францыі), дзе 10 красавіка 1834 года прасіў дазволу выехаць праз Францыю ў Польшчу⁵⁴. Відаць, дазвол ён атрымаў, але з Францыі накіраваўся не на радзіму, а ў Англію, урад якой у гэты час абвясціў, што будзе даваць дапамогу польскім уцекачам⁵⁵.

Перапетыі жыцця І. Яцкоўскага 1831–1834 гадоў не дазваляюць меркаваць, што ён мог мець пры сабе шмат рэчаў. Тым больш – цал-кам непатрэбны эмігранту аркуш паперы з беларускамоўным вершам крашынскага падлетка.

⁵¹ R. Bielecki, *Zarys rozproszenia wielkiej emigracji we Francji*, Warszawa–Łódź 1986, s. 19.

⁵² R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, Warszawa 1996, t. 2, s. 184.

⁵³ R. Bielecki, *Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji*, Warszawa–Łódź 1986, s. 19.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ В. Гарбачова пра гэты этап жыцця І. Яцкоўскага піша так: *Пасля заканчэння ваен. дзеянняў хаваўся ў Кракаве, інтэрніраваны. 18.9.1833 выехаў з Трыеста ў Паўночную Амерыку. У студз. 1834 апынуўся ў Англіі*. Гл.: В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг. на Беларусі*, Мінск 2006, с. 385.

8. Але ці не самым важным аргументам, які “схіляе” да аўтарства І. Яцкоўскага, з’яўляецца рытмічная арганізацыя верша “З’аграй, з’аграй...”.

На жаль, мала хто з беларускіх літаратуразнаўцаў звяртаўся да праблемаў версіфікацыі “З’аграй, з’аграй...”. Толькі ў 1973 годзе, фактычна ўпершыню, Мікола Грынчык ахарактарызаваў твор П. Багрыма ў кнізе “Шляхі беларускага вершаскладання” з пункту гледжання ягонай метрыкі і рытмікі. Ён звярнуў увагу, што напачатку XIX стагоддзя ў беларускай паэзіі назіраецца адначасовае ўжыванне дзвюх сістэм вершаскладання – сілабічнай і танічнай, а ў творчасці П. Багрыма адбываецца аб’яднанне дзвюх гэтых сістэм. На думку М. Грынчыка, першая страфа верша напісана ў традыцыйна-сілабічнай форме: *Дакладна захавана роўнаскладовасць бесцэзурнага васьміскладовіка. Парнасць рыфмоўкі тут падмацоўваецца нават пры дапамозе так званай пераакцэнтаўкі, гэта значыць падгону натуральнага націску пад пануючую схему жаночай рыфмоўкі (“малы – цымбалы”, замест малы, “дуду – буду”, замест дуду і інш.)⁵⁶.*

Заўважым: дадзеная выснова памылковая. А прычына недакладнасці, відаць, тая, што М. Грынчык дзеля аналізу верша П. Багрыма карыстаўся адаптаванай версіяй твора. Адаптацыя ж у першай страфе пераіначыла ейны рытмічны малюнак: *зайгра́й* (двойчы) замест *záhraj*, *скры́пачку* замест *skrupáczki*, *Крб́шыне* замест *Kraszýnie* і інш.

У далейшых сваіх разважаннях, патлумачыўчы дадзены “сілабізм” П. Багрыма “класамі” (г. зн. навучаннем у школьцы) В. Магнушэскага, даследчык бачыць у вершы “танічны прынцып” як выяўленне *самабытнай індывідуальнасці самародка-паэта*, адзнакі *яго выключнай творчай інтуіцыі і развітага эстэтычнага густу* і ахарактарызуе “З’аграй, з’аграй...” як *народна-песенны дваакцэнтны танічны верш*⁵⁷.

Праўда, М. Грынчык заўважыў у “З’аграй, з’аграй...” адначасна і *харэічную кадэнцыю*. Прычым, нават у першай страфе, якая раней ахарактарызвалася ім як *бесцэзурны васьміскладовік*. Харэічны памер, на думку даследчыка, набывае *ў II, III, IV строфах характар выразна метрычны, закончаны, сіметрычны і не думаецца, каб выпадковы. У падборы і вар’іраванні рытмічных элементаў заўважаецца імкненне да раўначленнасці і размеранасці стоп, часам нават шляхам*

⁵⁶ М. Грынчык, *Шляхі беларускага вершаскладання*, Мінск 1973, с. 88.

⁵⁷ Тамсама, с. 89.

пераакцэнтаўкі, гэта значыць сінтаксічнага, інтанацыйнага «падгону» асобных стоп (...) харэічная стыхія з'яўляецца тут пануючай. Ёй падпарадкаваны пірыхіі, а таксама шматлікія прыёмы трансакцэнтацыі («сястра» замест сястра́, «пайду» – пайд́у, «мяне» – мяне́ і інш.)⁵⁸.

Задумваючыся над надзвычай складаным, на думку даследчыка, рытмічным малюнкам верша, М. Грынчык незаўважна нават для самога сябе “залічыў” І. Яцкоўскага ў суаўтары да П. Багрыма: *Магчыма, перанос акцэнтаў звязан тут з абставінамі вуснага ўзнаўлення твора Яцкоўскім, які мог прыўнесці ўласную трактоўку рытмічнага ладу забытага верша Багрыма⁵⁹. (Згадзіцеся, “узнаўляльнік”, які надае вершу новы рытмічны лад – гэта і ёсць суаўтар!).*

Праўда, тут жа М. Грынчык палічыў патрэбным патлумачыць версіфікацыйныя прыёмы беларускага аўтара П. Багрыма ўзмацненнем (*хаця ўсе знешнія абставіны выразна супрацьдзейнічалі гэтаму*) танічнага прынцыпу вершаскладання і тым, што *малады паэт не пайшоў пратаптанымі сцежкамі, а звярнуўся да зусім нераспрацаваных і, відавочна, новых у той час рытміка-інтанацыйных форм, інтуітыўна арыентауючыся на фальклорныя традыцыі⁶⁰.*

Фактычна, у дадзенай працы ледзь не адназначна сцвярджалася, што пятнаццацігадовы П. Баграм быў адным з першых, хто ўвёў у беларускую паэзію сілаба-тоніку. Пэўную “ролю” мог у гэтым, – нясмела дапускаў М. Грынчык, – адыграць І. Яцкоўскі.

Такое “неадпаведнае” дапушчэнне М. Грынчыка аспрэчыў у 1977 годзе І. Ралько ў працы “Вершаскладанне: даследаванні і матэрыялы”. (Пазней паўтарыў тое самае ў грунтоўнай манаграфіі “Верш і мова”). Ён, карыстаючыся тэкстам “Заграй, заграй...” непасрэдна з пазнанскага 1858 года выдання “Аповесці з майго часу...”, катэгарычна сцвердзіў: твор напісаны ў харэічным рытме з арыентацыяй на музычнае суправаджэнне. Пры гэтым, І. Ралько, як і М. Грынчык, звярнуў увагу на *наяўнасць пераакцэнтацыі як сродку захавання харэічнае кадэнцыі і адначасова водгук у пэўнага ўплыву акцэнталогіі польскай мовы⁶¹.* Вядома, польскае мовы П. Багрыма.

⁵⁸ Тамсама, с. 89–90.

⁵⁹ Тамсама, с. 90.

⁶⁰ Тамсама, с. 90–91.

⁶¹ І. Ралько, *Верш і мова: Праблемы тэорыі і гісторыі беларускага верша*, Мінск 1986, с. 14.

Свае высновы даследчык пацвярджае і тым, што пераклад верша, выкананы І. Яцкоўскім, *вельмі дакладны і поўнаасцю вытрыманы ў харэічным рытме. Аднак калі ў багрымаўскім тэксце інерцыя харэічнага рытму цягне за сабой неабходнасць акцэнтавання граматычна не акцэнтаваных складоў, то ў перакладзе І. Яцкоўскага метрычныя акцэнты ўсюды супадаюць з граматычнымі – памер строга вытрымліваецца. Факт гэты, несумненна, сведчыць пра тое, што І. Яцкоўскі ўспрымаў рытм багрымаўскага верша як харэічны*⁶².

Думка І. Ралько пра харэічны рытм верша “З’аграй, з’аграй...” вельмі істотная. Але не менш важным з’яўляецца і выснова даследчыка пра тое, што ў беларускім тэксце дзеля харэічнага рытму выкарыстоўваецца пераакцэнтацыя, у тым ліку і пад ўплывам акцэнталогіі польскае мовы.

Сам І. Ралько не падаў аніводнага прыкладу пераакцэнтацыі ў вершы П. Багрыма. Не паставіў націскі ён і тады, калі перадрукоўваў у сваёй працы транслітэраваны з лацінкі на грамадзянскі шрыфт тэкст твора. Чаму? Магчыма, таму, што выразна кідалася ў вочы даволі частае небеларускае вымаўленне беларускіх слоў.

На нашу думку, у вершы “З’аграй, з’аграй...” пераакцэнтацыя закрунула дваццаць адно слова. Як на сто трыццаць (улічваючы службовыя часціны мовы) слоў верша, дык і нямала – 16,15%. Пададзім іх у наступнай табліцы:

Паводле <i>Аповесці...</i> (1858)	Беларускае вымаўленне	Заўвагі
Záhraj	Зайгра́й	польск. zągraj (двойчы)
máły	ма́лы	польск. mały
skrypáczki	скры́пачка	польск. skrzypéczki
záhrajú (?)	зайгра́ю	польск. zągram
u dúdu	у дуду́	польск. na dúdzie
kíjami (?)	кія́мі	польск. kijami
siástra	сястра́	польск. sióstra
pájdu	пайду́	польск. rójdę (двойчы)
miánie	мяне́	польск. mnie (двойчы)
Szczásiłiúsza ja (?)	Шчаслі́ўшая	польск. Szczęśliwszą
U pańszczýnu	У па́ншчыну	польск. W pańszczýnę
U rekrúty	У ре́круты	польск. W rekrúty
ŭ Maskáli	ў Маска́лі	польск. w Moskále (двойчы)
pastúszkom	пастушкóм	польск. pastúszkem

⁶² Тамсама, с. 15.

każánie	кажанé	
Czámuz	Чамú ж	польск. czémuż
na mnie	на мянé	польск. ná mnie

Як бачна, васьмнаццаць разоў (як выключэнне, – *kíjami i Szczásliŭszaja*) тут, магчыма, ужываецца дыялектная форма, ці аўтар свядома, дзеля захавання рытму, парушае акцэнталогію беларускае мовы. А таксама запазычвае, думаецца, з фальклору прычытанне *Oj, każánie, każanié!* // *Czámuz nia siŭ ty ná mnie?*) з дваццаці аднаго пераакцэнтуюванага слова знаходзяцца ў пэўнай залежнасці ад акцэнталогіі польскае мовы. Не забывайма і пра неўласцівыя беларускай мове звароты: *Hdzie|ż ty pojedziesz* (замест – куды ты пойдзеш), *bez Panow abyŭsia* (ад польск. *obuć się* – абыйсціся, даць сабе рады), *na was abziarnusia* (ад польск. *obzierać się* – аглядацца), *Hdzie|ż ja biedny abiarnusia* (гл. вышэй). А гэта можа сведчыць і пра дастаткова неглыбокае валоданне аўтарам беларускаю моваю, і пра яго добрае веданне польскае мовы. У выпадку з П. Багрымам павінна было б быць якраз наадварот.

Цікавым для нас можа быць і тое, што ў запісанай П. Багрымам для чыноўніка Я. Нечвалодава “*Rozmowie Chłopow*” выразна выяўляюцца, прыўнесены ім, П. Багрымам, у тэкст Я. Баршчэўскага, наваградскія дыялектныя асаблівасці (*dzieciukie, palakie, pane, dware*); у той жа час у творы палкам адсутнічаюць паланізмы (апрача, хіба, тытулу).

Калі ж працягваць настойваць на аўтарстве верша “Зáграй, зáграй...” П. Багрыма, дык застаецца адно дапусціць, што і рытмічны лад, і падмена слоў (ці радкоў нават) у творы ажыццёўлена І. Яцкоўскім. Аднак дадзеную “гіпотэзу” катэгарычна адкінуў яшчэ І. Ралько: *Рытмічны лад твора, як правіла, застаецца ў памяці нязменным, таксама як музычны напеў дазваляе падмену забытых слоў ці асобных фраз, але падмена гэта не можа пераўтварыць зыходны рытмічны малюнак напеву*⁶³.

Харэічны рытм дзевятнаццаці радкоў верша “Зáграй, зáграй...” “трымаецца” на выкарыстанні пераакцэнтуюцыі, якая ледзь не палкам абаліраецца на акцэнталогію польскае мовы. З аднаго боку, І. Яцкоўскі, як свярджае І. Ралько, не мог перамяніць рытмічны малюнак верша на харэічны, а з другога, – П. Баграм, нягледзячы на тое, што вывучыў розныя байкі з *Нарушэвіча, Эзона і «Brukowych Wiadomości»*, наўрад

⁶³ Тамсама, с. 14.

ці ведаў польскую мову лепш за сваю родную, а г. зн. не мог стварыць харэічны рытм верша.

Як жа тады ён узнік у дадзеным творы?

Адказ можа быць такі: ён створаны паэтам, асноўнаю моваю якога была польская; і гэта выразна адчуваецца ў вершы “Заграй, заграй...”, які, па сутнасці, з’яўляецца макаранічным⁶⁴.

А найбольш верагодны аўтар твора – Ігнацы Яцкоўскі.

L I T E R A T U R A

- Bartkowski J., *Wspomnienia z powstania 1831 roku i pierwszych lat emigracji*, oprac. E. Sawtymowicz, Kraków 1967.
- Bielecki R., *Słownik biograficzny oficerów powstania Listopadowego*, Warszawa 1996, t. 2.
- Bielecki R., *Zarys rozproszenia wielkiej emigracji we Francji*, Warszawa–Łódź 1986.
- Chaustowicz M., *Zahraj, zahraj, chłopcze maly...: problema autarstwa*, [u:] *Bielarusika=Albaruthenica 31: Nowaje słowa u bielarusistycy. Litaraturaznaustwa i falktarystyka: Materyjały V Mižnarodnaha kanhresa bielarusistau*, Minsk 2012 [Хаўстовіч М., *Заграй, заграй, хлопчэ малы...: праблема аўтарства*, [y:] *Беларусіка=Albaruthenica 31: Новае слова ў беларусістыцы. Літаратуразнаўства і фалькларыстыка: Матэрыялы V Міжнароднага кангрэса беларусістаў*, Мінск 2012].
- “Dodatek pierwszy do gazety Kuryera Litewskiego” 1833, nr 96 (16 sierpnia v. s.).
- Dunin-Marcinkiewicz W., *Ciekawys? – Przeczytaj! Trzy powiastki i wierszyk ulotny*, Mińsk 1856.
- Harachka H., *Zahadki i tajmnicy rodnej litaratury*, [online], <http://www2.polskie.radio.pl/eo/dokument.aspx?iid=52659> (dostup: 06.01.2017) [Гарачка Г., *Загадкі ў таямніцы роднай літаратуры*, [online], <http://www2.polskie.radio.pl/eo/dokument.aspx?iid=52659> (доступ: 06.01.2017)].
- Harbaczowa W., *Udzelniki paustannia 1830–1831 hh. na Bielarusi*, Minsk 2006 [Гарбачова В., *Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг. на Беларусі*, Мінск 2006].
- Harecki M., *Historyja bielaruskaje literatury*, Wilnia 1920 [Гарэцкі М., *Гісторыя беларускае літэратуры*, Вільня 1920].
- Hrynczyk M., *Szlachi bielaruskaha wierszaskladannia*, Minsk 1973 [Грынчык М., *Шляхі беларускага вершаскладання*, Мінск 1973].

⁶⁴ Макаранічнасць у беларускіх публікацыях “знімалася” як адсутнасцю акцэнтацыі, так і арфаграфічнымі падменамі: звычайна ад 15 да 20 слоў верша папраўлялася рэдактарамі.

- Jackowski I., *Apowieść z tajho czasu, albo Litouskija pryhody*, Warszawa 2010 [Яцкоўскі І., *Аповесць майго часу, альбо Літоўскія прыгоды*, Варшава 2010].
- JanułaJCis A., *Ab maładym paese z Kroszyna*, “Maładaja Bielaruś” 1913, ser. I, ssz. 3 [Янулайціс А., *Аб маладым паэце з Крошына*, “Маладая Беларусь” 1913, сер. I, сш. 3].
- Januszkiewicz J., “*A u maskalach trudna žyci...*”: *Bahrym–Kraszyn–Jackouski–nieumiruchaś: Da 200-hoddzia Pauluka Bahryma i 570-hoddzia Kraszyna*, Raĳau 2012 [Янушкевіч Я., “*А ў маскалях трудна жыці...*”: *Багрым–Крашын–Яцкоўскі–неўміручасць: Да 200-годзьдзя Паўлюка Багрыма і 570-годзьдзя Крашына*, Ракаў 2012].
- KarskiJ J., *Bielorusy*, w 3 t., t. 3, kn. 2: *Oczerki słowiesnosti bieloruskoĳo plemieni*, Minsk 2007 [Карский Е., *Белорусы*, в 3 т., т. 3, кн. 2: *Очерки словестности белорусского племени*, Минск 2007].
- Kisialowa L., *Z archiwa Hienadzia Kisialowa*, [u:] “*Paczić jak losu walacca mury*”: *Ramiaci Hienadzia Kisialowa*, Minsk 2009 [Кісялёва Л., *З архіва Генадзя Кісялёва*, [y:] “*Пачуць як лёсу валяцца мур*”: *Памяці Генадзя Кісялёва*, Мінск 2009].
- Korotyński Wł., “*Powieść z czasu mojego*”: *Studium literackie*, “Kraj”, t. XXV, Petersburg 1895, nr 17.
- Łabaczeuskaja W., *Falklarystyczny arĳiu Bielaruskaha muzieja imia Iwana Luczkiewicza: Wiartannie praz 65 hadou*, [u:] “*Homo Historicus 2012: Nada-wik antrapałahicznej historyi*” 2012 [Лабачэўская В., *Фалькларыстычны арĳіў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча: Вяртанне праз 65 гадоў*, [y:] “*Homo Historicus 2012: Гадавік антрапалагічнай гісторыі*” 2012].
- Lelewel J., *Listy emigracyjne*, t. IV: 1849–1861, Wrocław–Kraków 1954.
- List I. Jackowskiego do L. Niedźwieckiego z 25.04.1842 r.*, [w:] Rkps. Kór. 2405: *Korespondencja Leonarda Niedźwieckiego: Litera J (Jabłoński Leon – Jung A.)*, 1832–1874.
- Malinowski M., *Ci byu Pauluk Bahrym paetam?*, “*Wo sławu Rodiny*” 1992, 9 sient. [Маліноўскі М., *Ці быў Паўлюк Багрым паэтам?*, “*Во славу Родины*” 1992, 9 сент.].
- Malinowski M., *Pawiel Iosifawicz Bahrym (Pauluk Bahrym): Lehiendy, prau-da, zahadki*, Baranawiczy 2006 [Маліноўскі М., *Павел Іосіфавіч Багрым (Паўлюк Багрым): Легенды, праўда, загадкі*, Баранавічы 2006].
- Michałowski A., *Trzyletni pobyt na Wschodzie*, Londyn 1857.
- Niedźwiecki L., *Listy wybrane z lat 1832–1839*, oprac. St. Makowski, Warszawa 2009.
- Niedźwiecki L., *Naszycĳ gromadek gadulki*, [w:] Rps Kór. n., sygn. 2414: *L. Niedźwiecki, Materiały do dziennika z okresu pobytu w Anglii w latach 1831–1839*.

- Niekraszewicz-Karotkaja Ž., *Szmatmounaja litaratura Bielarusi u kanteckie aktualnych litaraturaznaucznych kansepcyuj: daratožnik*, Minsk 2015 [Некрасэвіч-Кароткая Ж., *Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксьце актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый: дапаможнік*, Мінск 2015].
- O., *Wiersz do ...*, “Dziennik Narodowy” 1841, nr 23 (4 września).
- [Olizarowski T.A.], *Wiersz ... do A... M...*, “Dziennik Narodowy” 1841, nr 32 (6 listopada).
- Olizarowski T.A., *Woskresenki*, Paryż 1846.
- Paczynalniki: Z historyka-litaraturnych materyhaŭ XIX st.*, uklad. H. Kisialou, Minsk 1977 [*Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, Мінск 1977].
- Piatrok z Kroszyna*, “Nasza Niwa” 1911, nr 30 (28 lipienia) [*Пятрок з Крошына*, “Наша Ніва” 1911, № 30 (28 ліпеня)].
- Pigoń S., *Pan Tadeusz. Wzrost, wielkość i sława*, Kraków 2002.
- Podhorski-Okołów L., *Realia Mickiewiczowskie*, Warszawa 1999.
- Praniewicz H., *Chram Bahrymawaŭa wiersza*, [u:] *Pauluk Bahrym*, Minsk 1994 [Праневіч Г., *Храм Багрымавага верша*, [y:] *Паўлюк Багрым*, Мінск 1994].
- Praniewicz H., “*Pan Tadewusz*” Adama Mickiewicza i “*Apowieść z majho času, albo Litouskija pryhody*” Ihnata Jackouskaha, “*Termapily*” 2016, Nr 20 [Праневіч Г., “*Пан Тадэвуш*” Адама Міцкевіча і “*Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды*” Ігната Яцкоўскага, “*Тэрмапілы*” 2016, № 20].
- Ralko I., *Wiersz i mowa: Problemy teoryi i historyi bielaruskaha wiersza*, Minsk 1986 [Ралько І., *Верш і мова: Праблемы тэорыі і гісторыі беларускага верша*, Мінск 1986].
- Rypiński A., *Poezije*, Londyn 1853.
- Sierotwiński S., *Jackowski Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X/2, z. 45, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 275–276.
- Sudolski Z., *Pan Tadeusz w romans przemieniony, czyli Powieść czasu mojego*, [w:] *Pan Tadeusz i jego dziedzictwo: recepcja*, red. B. Dopart, Kraków 2006.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963, t. V.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы u 5-ці тамач*, Minsk 1983, t. I [*Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5-ці тамач*, Мінск 1983, т. I].
- Zaprudski I., *Pytanni atrybucy, paetyka i estetyka wiersza “Zahraj, zahraj chłopca mały...”, [u:] I. Zaprudski, Narisy historyi bielruskaj litaratury XIX stahoddzia*, Minsk 2003 [Запрудскі І., *Пытанні атрыбуцыі, паэтыка і эстэтыка верша “Зайграй, зайграй хлопца малы...”, [y:] І. Запрудскі, Нарысы гісторыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 2003].

Zaprudski I., *Pa darozie na Parmas: Atrybucyjnyia dasledawanni i pytanni recersyji bielaruskaj litaratury XIX stahoddzia*, Minsk 2012 [Запрудскі І., *Па дарозе на Парнас: Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэнцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 2012].

Zaprudski I., *Skażycie, chto Wy?: Litaraturaznauczynja abrazki*, “Pierszacwiet” 1996, N 2 [Запрудскі І., *Скажыце, хто Вы?!: Літаратуразнаўчыя абразкі*, “Першацвет” 1996, № 2].

Zaprudski I., *U poszukach alter ego: Da 170-hoddzia z dnia narodzennia Julana Laskouskaha*, “Pierszacwiet” 1996, N 7 [Запрудскі І., *У пошуках алтер эго: Да 170-годдзя з дня нараджэння Юльяна Ляскоўскага*, “Першацвет” 1996, № 7].

S U M M A R Y

IGNATSY YATSKOVSKY AS A PROBABLE AUTHOR OF THE POEM

“ЗАГРАЙ, ЗАГРАЙ, ХЛОПЧЭ МАЛЫ...”

The article discusses the question of the authorship of the poem “Зáграй, зáграй, хлопчэ малы...” in Belarusian literary studies. The main focus is concentrated on the fact that, over the last century, philologists have not been able to establish any convincing arguments to confirm Pavluk Bagrym’s authorship of the poem, whereas the investigation of the context in which this work was published allows to claim that Ignatsy Yatskovsky was not only its publisher, but also its author.

Key words: attribution, trochee, rhythm, prosody, emigration, hypothesis, probable author.

S T R E S Z C Z E N I E

IGNACY JACKOWSKI JAKO PRAWDOPODOBNY AUTOR UTWORU

„ЗАГРАЙ, ЗАГРАЙ, ХЛОПЧЭ МАЛЫ...”

W artykule omówiono zagadnienie autorstwa utworu „Зáграй, зáграй, хлопчэ малы...”. Szczególną uwagę zwrócono na fakt, że na przestrzeni ostatnich stu lat filolodzy nie byli w stanie przytoczyć przekonujących argumentów, potwierdzających tezę, że autorem omawianego utworu jest Pavluk Bagrym. Jednocześnie badania kontekstu, w którym utwór powstawał, mogą wskazywać na Ignacego Jackowskiego jako zarówno jego wydawcy, jak i autora.

Słowa kluczowe: przypisanie, trochej, rytm, prozodia, emigracja, hipoteza, prawdopodobny autor.

Aleś Makarewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.24

*Mohylewski Uniwersytet Państwowy**im. A.A. Kuleszowa*<https://orcid.org/0000-0002-5836-4099>

Асаблівасці адлюстравання вобраза Францыска Скарыны ў сучаснай беларускай драматургіі

Беларуская драматургічная Скарыніяна, паводле вызначэння П. Васючэнка, зробленага яшчэ ў 2012 годзе, *налічвае больш за 50 твораў*¹. Гэты факт, як і мастацкая прастора саміх драматургічных твораў, што адлюстроўваюць постаць Ф. Скарыны (іх колькасць значна памножылася ў апошнія гады), ёсць падставай для даследаванняў такіх літаратуразнаўцаў, як Т. Аўдоніна², С. Ганчарова-Грабоўская³, І. Жук⁴, Б. Сівэк⁵, В. Караткевіч⁶, Н. Русецкая⁷ і інш.

¹ П. Васючэнка, *Код Францыска Скарыны*, [у:] І. Штэйнер, “Мудрости зачало и koniec...” або *Спакушэнне Скарыны*, Гомель 2012, с. 5.

² Т. Авдонина, *Франциск Скорина: личность белорусского просветителя в драматургии*, [у:] “Искусство и культура”, 2014, № 1, с. 69–80.

³ С. Гончарова-Грабовская, *Франциск Скорина в белорусской драматургии рубежа XX–XXI вв.*, Мінск 2018.

⁴ І. Жук, *Скарына, які вандруе ў часе*, [у:] І. Штэйнер, “Мудрости зачало и koniec...” або *Спакушэнне Скарыны*, Гомель 2012, с. 66–72.

⁵ Б. Сівэк, *Вобраз Францішка Скарыны ў сучаснай беларускай драматургіі (на прыкладзе выбраных твораў)*, [у:] *Спадчына Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання: зборнік навуковых артыкулаў у дзвюх частках*, Гомель 2017, ч. 1, с. 38–44.

⁶ В. Караткевіч, *Вобраз Францыска Скарыны, асветніка і чалавека, у беларускай драматургіі канца 70–90-х гадоў*, [у:] *Мастацкі вобраз: генезіс, эвалюцыя, сучасны стан: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Брэст, 28–30 вер. 2000 г.*, Брэст 2001, с. 90–3. В. Караткевіч, *Спецыфіка адлюстравання вобраза Францыска Скарыны ў п’есе “Vita brevis, або Нагавіцы святога Георгія” М. Адамчыка і М. Клімковіча*, [у:] *Актуальныя пытанні лінгвістыкі, лінгвастылістыкі і лінгвакультуралогіі: да 75-годдзя з дня нараджэння прафесара М. В. Абабуркі: матэрыялы Рэспублі-*

П’есы рубяжа XX–XXI стст., прысвечаныя Ф. Скарыне, С. Ганчарова-Грабоўскага вызначае як *своеасаблівы феномен беларускай драматургіі*, вылучаючы наступныя паказальныя асаблівасці *беларускай Скарыніны*:

1) художественная рэцепцыя личности Скорины продемонстрировала сложный путь драматургической рефлексии, отраженной в неординарности текстов разных писательских направлений – традиционного (дилогия “Напісанае застаецца”, “Прарок для Айчыны” А. Петрашкевича, “Кракаўскі студэнт” Г. Марчука, “Я принес вам слово!” М. Туруновского, “«Мудрости зачало и конець...» або Спакушэнне Скарыны” И. Штейнера, “Скарына з Полацка” З. Дудюк и др.) и экспериментальный (“Скорина” А. Курейчика, “Доктор свободных наук” Н. Рудковского, “Кар’ера доктара Рауса” В. Мартиновича и др.); 2) драматурги предлагают художественную версию псевдодокумента, прибегая к мифологизации личности; легитимизируется новая тенденция обработки исторических фактов (мистифицируется под документ диалог Скорины с другими историческими личностями, моделируется художественное пространство, языковая компетенция и др.; неизменной остается модель протагониста (Скорины) как патриота Отечества; 3) современная рэцепцыя образа Скорины идет по линии нового героического мифа, претендующего на оригинальную и значимую для культурной памяти историю, определяя две тенденции “историко-биографической драмы”: а) поиск новых образных ресурсов в реанимации биографического канона, универсального для драматургии; при этом драматурги опираются на факты, стремясь соответствовать линии официальной белорусской историографии; б) радикальный пересмотр, ревизия “историко-биографической драмы” как устоявшейся формы, что приводит к нарушению жанровых границ, их трансформации и дает основание говорить о новой жанровой структуре, не исключающей трагического и комического модусов; 4) влияние постмодернизма на историко-биографическую драму (приемы игры, пародии, пастиша, деконструкции, интертекстуальности, фрагментарности); особая позиция автора к герою-протагонисту и трактовке биографических фактов, авторская интерпретация биографии Скорины, которая становится литературной; 5) авторское использование прототекстов как иллюстративного материала к биографии; 6) художественная рэцепцыя личности Скорины создала иконографический канон, основой которого выступают: национальный герой, просветитель, книгоиздатель; 6) сложный путь жанровой эволюции историко-биографической драмы: от “юбилейной” пьесы, написанной к юбилею Скорины, до

канскай навукова-практычнай канферэнцыі, Магілёў, 20 мая 2016 г., Магілёў 2016, с. 103–105.

⁷ Н. Русецкая, *Падарожжа ў часе і прасторы: п’еса Мікалая Рудкоўскага “Доктар свабодных навук”, [у:] Спадчына Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання: зборнік навуковых артыкулаў у дзвюх частках*, Гомель, 2017, ч. 1, с. 30–35.

новой творческой методологии, предлагающей трагикомическую форму; 7) сюжетные схемы современной белорусской Скоринианы: концептуально-биографическая, отражающая этапы биографии Скорины в атмосфере эпохи (А. Петрашкевич, В. Ильевский, И. Штейнер), дискретно-биографическая, сочетающая отдельные биографические факты (А. Курейчик, Г. Марчук, М. Туруновский); 7) документ используется как композиционный элемент, интертекстуальность, цитирование других авторов становятся частью текста (Н. Рудковский, И. Штейнер), реинтерпретация факта является закономерностью (А. Курейчик, В. Мартинович)⁸.

С. Ганчарова-Грабоўская, акрамя гэтага, характарызуе беларускую драматургічную Скарыніяну ў кантэксце *рэалістычнага канону гісторыка-біяграфічнай драмы, дэкананізацыі вобраза Ф. Скарыны, інтэрпрэтацыі вобраза Скарыны ў модусе “нсеўдагістарычнай” драмы*⁹.

У дадзеным артыкуле звернемся да разгляду п’ес, якія сталі пераможцамі рэспубліканскага конкурсу (*Францыск Скарына і сучаснасць*, 2016) па стварэнні твораў для драматычнага тэатра.

Гэты конкурс праводзіўся з нагоды 525-годдзя з дня нараджэння славутага першадрукара і 500-годдзя беларускага кнігадрукавання. Яго мэта – *узбагачэнне рэпертуару драматычных тэатраў краіны новымі творамі драматургіі, якія адлюстроўваюць духоўны подзвіг Францыска Скарыны. У конкурсе ўдзельнічалі 32 драматычныя творы ад аўтараў з розных гарадоў Беларусі, а таксама з Расіі і Польшчы*¹⁰. Пераможцы былі вызначаны ў трох намінацыях: а) гістарычная п’еса (Цімафей Ільеўскі, “Франциск. Приповесть”, Міхаіл Туруноўскі, “Я принес вам слово”, Сяргей Шыдлоўскі, Ірына Андрэева, “Віры своя”), б) *сучасная п’еса* (Мікалай Рудкоўскі, “Доктор свободных наук”, Віктар Марціновіч, “Кар’ера доктара Раўса”, Алена Іванюшэнка, “«Скорина» Бета-версия”), в) *сцэнічная ідэя* (Сяргей Кавалёў, “Юдзіф”¹¹).

⁸ С. Гончарова-Грабовская, *Франциск Скорина...*, с. 10, 14–18.

⁹ Тамсама, с. 20–110.

¹⁰ А. Суша, *Прадмова*, [у:] *Францыск Скарына і сучаснасць: зборнік п’ес*, Мінск 2017, с. 6.

¹¹ Паколькі ў п’есе С. Кавалёва вобраз Ф. Скарыны непасрэдна не прадстаўлены, то ў дадзеным артыкуле яна не разглядаецца; яе характарыстыка прапановуваецца намі ў: А. Макарэвіч, *П’еса “Юдзіф” С. Кавалёва: драматургічная версія аднайменнай кнігі Старога завету*, [у:] *Куляшоўскія чытанні: матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Магілёў, 20–21 красавіка 2017 г.*, Магілёў 2017, с. 37–43.

На сценах беларускіх тэатраў адбылася пастаноўка некаторых з гэтых п'ес: лістапад 2016 года – Магілёўскі абласны драматычны тэатр, спектакль “Скарына” па п'есе М. Рудкоўскага “Доктор свободных наук”, рэжысёр С. Варнас; красавік 2017 года – РТБД, спектакль “Кар’ера доктара Рауса” па аднайменнай п'есе В. Марціновіча, рэжысёр А. Гарцуеў. У ліпені 2017 года ў Гродзенскім тэатры лялек здзейснена пастаноўка спектакля “Камедыя Юдзіфі” па п'есе “Юдзіф” С. Кавалёва, рэжысёр А. Жугжда.

19 красавіка 2017 года ў РТБД перад прэм’ерай спектакля па п'есе Віктара Марціновіча “Кар’ера доктара Раўса” (дыплом першай ступені ў намінацыі “Сучасная п’еса”) адбылася прэзентацыя зборніка п’ес пераможцаў конкурсу “Францыск Скарына і сучаснасць”.

Разгледзім асаблівасці драматургічнага свету, тыпалогію герояў і праблематыку п’ес дадзенага зборніка.

Дзеянне ў названых вышэй п’есах, за выключэннем “«Скорина» Бета-версія”, адбываецца ў 15–16 стст. у знакавых для лёсу Скарыны месцах.

Полацк – пачатак 16 стагоддзя: спроба Лукі Скарыны і яго сына Францыска знайсці паразуменне перад ад’ездам апошняга на вучобу ў Кракаўскі ўніверсітэт (Ц. Ільеўскі); канец 15 стагоддзя: спланаванае з боку д’ябла (ЧВЧ – Чалавека ў чорным) і неўсвядомленае з боку Скарыны заключэнне саюзу (М. Туруноўскі).

Кракаў – 1506: сяброўская вечарынка ў карчме з нагоды атрымання Скарынам звання бакалаўра (Ц. Ільеўскі); пачатак 16 стагоддзя: у адпаведнасці з планамі ЧВЧ Скарынаў выхад у свет жывапісу, медыцыны і пачатак супрацьстаяння спакушальніка (ЧВЧ) і спакушанага (Скарыны) – М. Туруноўскі.

Падуя – 1512: намаганні Скарыны атрымаць званне доктара і іх вынікі (Ц. Ільеўскі, М. Туруноўскі).

Познань – 1532: турэмнае зняволенне Скарыны ў сувязі з судовай справай па даўгах брата Івана і вызваленне асветніка (Ц. Ільеўскі, М. Туруноўскі); 1532: зняволенне і абвінавачванне Скарыны не толькі ў нявыплаце братавых даўгоў, а і *падрывной рабоце, праваслаўнай прапагандзе* на тэрыторыі Польшчы (В. Марціновіч).

Вільня – 1514: пошукі мецэнатаў для выдавецкай справы; 1520: сустрэча з Юрыем Адвернікам, Якубам Бабічам, Багданам Онкавым пасля вяртання з Прагі і чарговая іх падтрымка Скарыны; 1525: спатканне з Маргарытай, ужо ўдавой Юрыя Адверніка (Ц. Ільеўскі), сустрэча Скарыны ў віленскай друкарні з Юрыем Адвернікам, Якубам Бабічам, Багданам Онкавым, Канстанцінам Астрожскім і містычнае

прадстаўленне Чалавекам у чорным смерці апошніх (М. Туруноўскі); 1510-я гады: побыт тут Скарыны з мэтай пошуку фундатараў і ўдзел у стварэнні п'есы для школьнага тэатра (С. Шыдлоўскі і І. Андрэева), знаёмства з Юрыем Адвернікам, Якубам Бабічам і атрыманне Скарынам іх згоды на фінансаванне выдавецкай справы, заключэнне саюзу паміж Майстрам – прадстаўніком тайнага брацтва – і Скарынам (М. Рудкоўскі); 1515: пошук асветнікам фундатарскіх сродкаў у *карпарацыі Яна Бабіча*; 1520: сустрэча Скарыны з Біскупам Янам і абмеркаванне вынікаў друкарскай працы ў Празе, уладкаванне лекарам да Біскупа, справаздача ў *адзеле маркетынгу карпарацыі Якуба Бабіча* аб выніках і рэкламных перспектывах *праплочаных месцаў* у выдадзеных кнігах Бібліі (В. Марціновіч).

Прага – 1517: друкаванне Скарынам кніг разам з яго памочнікамі, 1520: планаванне і выезд з горада ў сувязі з эпідэміяй чумы, 1550: сустрэча з сынам Сімеонам, а таксама былой каханай Франціскай у Каралеўскім садзе (Ц. Ільёўскі); пасвячэнне Францыска ў тайнае брацтва, друкаванне кніг, сустрэча ўжо састарэлага Скарыны з постацямі памерлых брата, Юрыя Адверніка, Маргарыты, прапанова Майстра пачаць зноў друкаванне кніг у Празе, расплатай за якое стане смерць Скарынавага сына (М. Рудкоўскі); 1517: канстатацыя факту выдання кніг, 1540: гутарка Доктара – ужо *старога садоўніка* – з каралеўскім ахоўнікам адносна выніковасці жыццёвых шляхоў кнігадрукара (В. Марціновіч).

Кенігсберг – 1529: сустрэча ЧВЧ з магістрам Тэўтонскага ордэна Альбрэхтам Брандэрбургскім з мэтай даказаць, што друкарская дзейнасць Скарыны можа прынесці шкоду ордэну (М. Туруноўскі); 1530: няўдалая Скарынава спроба ўладкавацца лекарам на працу да герцага Альбрэхта і ліквідаваць у горадзе эпідэмію *англійскай ліхаманкі* (В. Марціновіч).

Вітэнберг – 1532: сустрэча Скарыны з Марцінам Лютэрам і Піліпам Меланхтонам, прапанова апошніх Доктару быць выдаўцом Лютэра і неаб'яўленая адмова Лютэра ў супрацоўніцтве (В. Марціновіч).

Масква: спроба Скарыны пераканаць маскоўскага князя ў карыснасці надрукаваных ім кніг, гнеў князя і спальванне кніг як вынік намаганняў ЧВЧ, перамога асветнікавай ідэі (*ісціны*) Чалавека ў чорным (М. Туруноўскі); спальванне Скарынавых кніг у адпаведнасці з прысудам *трох думных дзякаў* (М. Рудкоўскі); 1533: арышт Доктара па прычыне адсутнасці ў яго маскоўскай рэгістрацыі, допыт-суд ва ўпраўленні *сяброўства і міжрэгіянальных сувязяў Дэпартамен-*

та культуры горада Масквы, спальванне выдадзеных Скарынам кніг (В. Марціновіч).

Вроцлаў – 1571: выкарыстанне частак Скарынавых кніг у якасці расходнага матэрыялу (*макулатуры*) у працэсе падрыхтоўкі *склада пракурорскіх запісаў* (В. Марціновіч).

С. Ганчарова-Грабоўская вызначае п'есу Ц. Ільеўскага “Франциск. Приповесть” як гісторыка-біяграфічную драму. Даследчыца адзначае, што тут *драматургічная біяграфія мае сваю родова-відовую спецыфіку в сравнении с беллетризованной биографией, так как в последней есть маска биографа, что протупает через авторские наррации. В пьесе Т. Ильевского маска биографа скрыта, а герои характеризуются исключительно через диалог и поступки, раскрывая позицию драматурга*¹².

Цэнтральнымі ў гэтай п'есе з'яўляюцца эпізоды амаль трохмесячнага познаньскага зняволення Скарыны. Усе іншыя сцэны (за выключэннем дзвюх апошніх – пражскіх) – рэтраспекцыі; яны падаюцца без уліку храналогіі разгортвання прататыпных з'яў з жыцця Скарыны. Гэтыя сцэны ўспрымаюцца як ілюстрацыі да праблемы зняволення асветніка і сапраўднай (не фармальнай – даўгі брата) яе прычыны, агучанай у апошняй познаньскай сцэне допыту Скарыны (прычына яго арышту – выдадзеныя кнігі). Дзве ж апошнія пражскія сцэны паказваюць Скарыну, які знаходзіцца ў сітуацыі разгубленасці і спрабуе растлумачыць прычыну яго прытулку ў Каралеўскім садзе. У гэтым тлумачэнні ёсць адчуванне безвыходнасці, наканаванасці Скарынавай адзіноты. У той жа час п'еса заканчваецца аптымістычна з пункту погляду гістарычнай ацэнкі дзейнасці асветніка. Павел, сын чэшскага друкара Яна Севярына, прыносіць у Каралеўскі сад адрасаваны Скарыну Янаў ліст, у якім справа беларускага першадрукара вызначаецца як богаўгодная.

У п'есе Ц. Ільеўскага прысутнічае постмадэрнісцкі прыём пераносу сучаснай грамадскай інтрыгі (саперніцтва ўніверсітэтаў, карпарацыйны інтарэс, пратакольныя прыпіскі і інш.) у сферу гістарычных фактаў. Такі прыём дазволіў аўтару ў камічным кантэксце, “асучасніўшы” гістарычныя факты, здзейсніць наступнае. Па-першае, вызначыць прычыну, на падставе якой доктар Мусаці дапускае Скарыну да іспытаў у Падуанскім універсітэце (саперніцтва Падуанскага і Балонскага ўніверсітэтаў). Па-другое, сцвердзіць, што паспяхова Скарынавы вынікі іспытаў на званне доктара медыцыны могуць

¹² С. Гончарова-Грабовская, *Франциск Скорина...*, с. 49.

*преумножить славу и блеск Падуи, а также всей святой коллегии Падуанскага ўніверсітэта*¹³. Па-трэцяе, праілюстраваць магчымасць казённых прыпісак у адукацыйнай сферы: *за пару дукатаў Сакратар калегіі Падуанскіх дактароў прапаноўвае нескілько паправіць стыль пратокола з мэтай прыукрасіць казённый документ* (41) пра Скарынавы іспыты.

Паказальным з’яўляецца аўтарскае ўдакладненне да назвы гэтай п’есы: “Послесловие XXI века в двух действиях”. Такім чынам своеасабліва звяртаецца ўвага на прысутнасць у п’есе аўтарскай пазіцыі ў адносінах да прапанаванага ў ёй драматургічнага матэрыялу на гістарычную тэму.

“Я принес вам слово” М. Туруноўскага ў жанравым падзагалоўку класіфікуецца як гісторыка-фантастычная п’еса. Аднак, як адзначае С. Ганчарова-Грабоўская, *это не совсем так. Перед нами историко-биографическая драма, в которой элементы “фантастики” служат приемом в отражении исторического материала*¹⁴.

Гэтая п’еса пабудавана паводле прынцыпу дзеянне – супрацьдзеянне. ЧВЧ – Чалавек у Чорным – спачатку заключае пагадненне са Скарынам, імкнецца скіраваць яго на шлях навучання жывапісу і медыцыне з мэтай стварэння карціны *истинно человеческого мира* (Приторно сладкого, липко-грязного и бесконечно похотливого и развратного. Напишем такую картину, глядя на которую ужаснутся не только люди, но и ОН сам. (...) ОН! Главный виновник всего сущего! Я назвал бы ее “Зеркало мира” (106).). Затым жа, калі Францыск самастойна абірае свой шлях мастака і асветніка, ЧВЧ супрацьстаіць яму і помсціць. Тут, як і ў п’есе М. Рудкоўскага “Доктор свободных наук”, сюжэтарганізуючым элементам з’яўляецца містычны матыў заключэння саюзу з д’яблам дзеля дасягнення пэўнай мэты.

У п’есе С. Шыдлоўскага, І. Андрэевай “Віры своя” спалучаны тры кароткія дзеі, у якіх прадстаўлены намаганні вучняў і Скарыны стварыць п’есу для школьнага тэатра. Асветнік тут выступае як мудры дарадца для падлеткаў, што скіроўвае іх намаганні на пастаноўку алегарычна-павучальнай інтэрмедый на роднай мове. Ён стварае такую творчую атмасферу, якая дазваляе даказаць школьнаму настаўніку Гугону, што *дурныя казкі* (якія гучаць у школьных інтэрмедыях. – А.М.)

¹³ Францыск Скарына і сучаснасць: зборнік п’ес, Мінск, 2017, с. 37. Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца непасрэдна пасля цытат: у дужках прыводзіцца нумар старонкі.

¹⁴ С. Гончарова-Грабовская, Францыск Скорина..., с. 50.

аб тым, як мужык купіў на базары замест чорнага пёўня белага зайца (139), не такія ўжо і наіўныя, бо ілюструюць глупствы рэальнага жыцця. Акрамя гэтага, Скарына тут выступае ў ролі выгнанніка з Вільні. Царадворцы Жыгімонта пераконваюць князя ў тым, што той, хто агітуе віленскіх купцоў *сваімі ерэтычнымі прапановамі*, павінен пакінуць горад. Жанр п'есы вызначаны аўтарамі як трагікамедыя. У сувязі з гэтым заўважым, што камічнае ў п'есе значна дамінуе. Трагічнае ж у яе фінале прысутнічае на ўзроўні апасродкаванай праекцыі на праблему выгнання ў лёсе Скарыны.

Асаблівасць мастацкай прасторы п'есы М. Рудкоўскага “Доктор свободных наук” у тым, што ў ёй дзейныя асобы з сучаснага жыцця пераносяцца ў шаснаццатае стагоддзе. Пасажыры цягніка, прыехаўшы з Мінска ў сталіцу Літвы, нібыта адразу з вагона выходзяць на вуліцы Вільні пачатку 16 стагоддзя. Ствараецца такое ўражанне, што яны з'яўляюцца не толькі назіральнікамі фактаў жыцця Скарыны, а іх удзельнікамі і нават натхняльнікамі (Мужчына з *экспрэса Мінск-Вільнюс* / Майстар). Яшчэ адна асаблівасць арганізацыі драматургічнага дзеяння тут у тым, што лёсавызначальным для Скарыны з'яўляецца саюз з Майстрам, які затым быў замацаваны пасвячэннем у тайнае брацтва. Майстар – гэта постаць, што пастаянна знаходзіцца побач са Скарынам, натхняе, дае парады, урэшце спакушае новым друкаваннем кніг, расплатай за якое будзе смерць сына Сімеона. Заўважым, што Майстар не вызначае лёсы блізкіх Скарыну людзей, ён прымае як належнае Скарынава права на той ці іншы жыццёвы выбар. У гэтым адрозненне паміж Майстрам М. Рудкоўскага і Чалавекам у чорным М. Туруноўскага – абсалютна злой сілы, якая суправаджала Скарыну ў яго жыцці ў адпаведнасці з заключанай дамовай, помсцячы асветніку за яго непахіснасць у здзяйсненні галоўных мэт жыцця.

Спроба М. Рудкоўскага стварыць своеасаблівы творчы маналог са Скарынам з пазіцыі XXI стагоддзя, перапляценне сучаснага і мінулага, драматургічная рэпрэзентацыя асобы асветніка з пазіцыі сучасніка і прататыпа, мастацкі домысел драматурга ў адносінах да постаці Скарыны, інтэртэкстуальная сувязь мінулага і сучаснасці, драматургічная метафарызацыя (абрад пасвячэння) – гэтыя і іншыя мастацкія складнікі “Доктора свободных наук” дазволілі С. Ганчаровай-Грабоўскай характарызаваць гэты твор як п'есу, *явно демонстрирующую новую стилистику и деконанизацию личности Ф. Скорина*¹⁵.

¹⁵ С. Ганчарова-Грабовская, *Франциск Скорина...*, с. 77.

Рэпрэзентацыя трагікамічнага драматургічнага дзеяння ў п'есе В. Марціновіча "Кар'ера доктара Раўса" адрозная ад той, якая ўласцівая іншым п'есам зборніка "Францыск Скарына і сучаснасць". Тут выкарыстоўваюцца наступныя прыёмы, характэрныя для драматургіі постмадэрнізму: а) гістарычны факт абрамляецца сучаснымі абставінамі яго здзяйснення¹⁶; б) прадметная атрыбутыка, учынкi дзейных асоб, пераносяць у свет сучасных праблем на ўзроўні аналогій і асацыяцый¹⁷; в) абсурднасць драматургічных фактаў і сітуацый¹⁸; г) выкарыстанне сучаснай лексікі¹⁹ і інш. Акрамя гэтага, асучаснены драматургічны свет дадзенай п'есы стварае не толькі карціну блуканняў па шляхах варожасці да Доктара, а і абразкі сучасных адносін да намаганняў і здзяйсненняў асобы, апантанай выскароднай ідэяй. Нездарма аўтар п'есы зрабіў наступную заўвагу да чацвёртай яе сцэны: *У гледача павінна скласціся ўражанне, што значную частку свайго жыцця герой п'есы займаўся тым, што хадзіў па адных і тых жа кабінетах, дзе прасіў прыкладна адно і тое ж, і ў адказ атрымліваў аднолькавыя адмовы* (219).

У сувязі з прыведзенай вышэй цытатай варта прыгадаць яшчэ адно выказванне аўтара гэтай п'есы, якое было агучана за шаснац-

¹⁶ Фінансавыя перамовы Доктара з менеджарам *карпарацыі Якуба Бабіча* (постаці фундатараў выдавецкай справы асветніка ўвогуле не фігуруюць у дадзенай п'есе); заданне на падрыхтоўку прэзентацыі выдавецкага праекта і рэкламных яго магчымасцей у "*ower point*"; спроба продажу Доктарам надрукаваных ім кніг ля ўвахода ў станцыю маскоўскага метро і інш.

¹⁷ Намаганні Доктара двойчы звязана па мабільным тэлефоне з Біскупам Янам; суддзя з познаньскай турмы ў час Доктаравага выступлення-самаапраўдання *ўстаўляе ў вушы навушнікі ад плэра і слухае музыку*; абмеркаванне рэкламнай пляцоўкі катэгорыі *дэ-мокс* для кампаніі Бабіча; дыпламат *Яго Вялікасці Жыгімонта* перапраўляе зброю на Захад; Доктар агітуе *Прарэктара па выхаваўчай працы Кракаўскага ўніверсітэта аптымізаваць вучэбна-метадычны працэс* з дапамогай надрукаваных *тэкстаў* лекцый прафесараў універсітэта; уладкаванне Доктара Біскупам Янам на пасаду яго лекара на *чвэрць акладу* пры наступным абавязку такой пасады: *адзін раз у месяц прыходзіць у бухгалтэрыю атрымліваць заробак*; абвінавачванне Доктара *старшым менеджарам карпарацыі Якуба Бабіча ў гойсанні па нятаных краінах Заходняй Еўропы* і апраўданне асветніка ў выглядзе справаздачы на карысць карпарацыі; арышт Доктара ля ўвахода ў станцыю маскоўскага метро; допыт і суд над першадрукаром і яго кнігамі ва *Упраўленні па сяброўству і міжрэгіянальных сувязях Дэпартамента культуры горада Масквы* і інш.

¹⁸ Арышт Доктара ў час яго спробы перабрацца ў Італію, палон і допыты ў стане дыпламата *Яго Вялікасці Жыгімонта Мацея Рэвіцкага*.

¹⁹ *Офіс, рэалізацыя, сетка супермаркетаў, гандлёвая сетка, інвестыцыйны план, рэкламная пляцоўка катэгорыі дэ-мокс, назітыўнае перцептыўнае прачытанне, аптымізацыя вучэбна-метадычнага працэсу, фінансаванне правакацыі, праваслаўная прапаганда, бізнэс-сэн, аўдыт, фандрайзінг, GSM-пакрыццё* і інш.

цаць дзён да прэм'еры спектакля “Кар'ера доктара Рауса” (3 красавіка 2017 г., “Наша ніва”).

“Кар'ера доктара Рауса” – это о нас с вами, о том времени, в котором мы живем, потому что со Скориновой поры почти ничего не изменилось: все те же судьи, меланхтоны и лютеры вокруг... В несчастьях Скорины, его скитаниях по свету просматриваются судьбы его последователей. Это конденсированная формула белорусской кармы. В этом смысле пьеса и про Алексиевич, и про Михалка, и про всех тех, кто, скитаясь за рубежом, пытается прославить отечество²⁰.

Такім чынам, дадзенае выказванне аўтара п'есы, як і матэрыял самога твора, сведчаць пра паяднанасць у “Доктары Раўсе” мінулага і сучаснасці на ўзроўні праблематыкі і драматургічных прыёмаў.

Дзеянне п'есы Е. Іванюшэнка “«Скорина» Бета-версія” разгортаецца ў наш час. Звязана яно з распрацоўкай *операционной системы, основанной на принципе нейронных сетей, якая будзе координіраваць соціальныя службы і pomoжет им сократить издержки* (218). Героі спрабуюць пераадолець разнастайныя цяжкасці, звязаныя са здзяйсненнем праекта. Сярод іх – праблемы фінансавання, кантролю з боку дзяржаўных структур, рэкламы, карпарацыйнай здрады, падрыхтоўкі спажыўцоў (пенсіянераў) да карыстання аперацыйнай сістэмай і інш. Праект мае назву “Скарына”. Звязана гэта з тым, што адзін з яго аўтараў і галоўны здзяйсняльнік – Андрэй – быў натхнёны на такую працу беларускім першадрукаром, гісторыю жыцця і асветнай працы якога вывучаў яго бацька-гісторык. *Скорина вдохновлял меня учиться и работать за границей, Скорина вдохновил вернуться домой с идеей, которая может сделать Беларусь лучше* (219). Як і Скарына, Андрэй вымушаны быў разлічвацца з даўгамі памерлага брата. Але гэта не перашкодзіла яму застацца ў Беларусі і нарэшце здзейсніць праект, мэта якога стала відавочнай толькі ў канцы п'есы: пазбавіць пры дапамозе аперацыйнай сістэмы пажылых людзей ад адзіноты, жыццёвых і побытавых праблем і прынесці ім адчуванне ўласнай запатрабаванасці калі не ва ўсім грамадстве, то ў акаляючым сацыяльным асяроддзі. Сувязь з часам Скарыны, ідэямі асветніка тут на ўзроўні міжчасавых ідэйна-асветных аналогій.

У разгледжаных вышэй п'есах можна вылучыць некалькі тыпаў драматургічных асоб.

²⁰ К.К. В Беларуси впервые ставят пьесу Виктора Мартиновича, [online], <http://www.nn.by/?c=ar&i=188402&lang=ru>, [доступ: 20.08.2018].

1. Гістарычныя постаці: а) Скарына – першадрукар, асветнік; б) Скарынавы родныя: маці, бацька Лука, сын Сімяон, жонка Маргарыта – Ц. Ільеўскі; маці, бацька Лука, пляменнік Раман, жонка Маргарыта – М. Туруноўскі; брат Іван, жонка Маргарыта – М. Рудкоўскі; в) фундатары і палпечнікі першадрукара па выдавецкай справе: Багдан Онкаў, Якуб Бабіч, Юрый Адвернік – Ц. Ільеўскі; Якуб Бабіч, Юрый Адвернік, Канстанцін Астрожскі – М. Туруноўскі; Якуб Бабіч, Юрый Адвернік – М. Рудкоўскі; г) прадстаўнікі свецкай і духоўнай улады: граф Гурка (познаньскі каштэлян), Віленскі Біскуп Ян – Ц. Ільеўскі; Жыгімонт I (сатырычны вобраз) – С. Шыдлоўскі і І. Андрэева; біскуп Ян Віленскі – В. Марціновіч; Аргеліскі біскуп Паўло Забарэла – Ц. Ільеўскі; д) асветнікі і кнігавыдаўцы еўрапейскіх краін: Ян і Павел Севярыны – Ц. Ільеўскі, Марцін Лютэр і Піліп Мелактон – В. Марціновіч; е) дактары Падуанскага ўніверсітэта: Фадзей Мусаці, Варфаламей Барызон – Ц. Ільеўскі.

2. Асучасненыя постаці змадэляваных аўтарамі “гістарычных” асоб: князь (Маскоўскі) – М. Туруноўскі; сакратар калегіі падуанскіх дактароў – Ц. Ільеўскі; менеджар карпарацыі Якуба Бабіча, дыпламаты Жыгімонта Казіміравіча Ян Датышак і Ян Лешчынскі, прарэктар па выхаваўчай рабоце Кракаўскага ўніверсітэта, сакратар біскупа Яна, абэрат герцага Прусіі Альбрэхта, маёр Краснапрэсненскага аддзела ўнутраных спраў Масквы, начальнік упраўлення па сяброўству і міжрэгіянальных сувязях Дэпартаменту культуры Масквы – В. Марціновіч.

3. Постаці магчымага Скарынавага акружэння: студэнты Кракаўскага ўніверсітэта, каханая Малгажата, памочнікі па друкарскай справе ў Празе Пётр і Ісаак, старая Францыска – Ц. Ільеўскі; кіраўнік школьнага тэатра ў Вільні Гугон, былая Скарынава нянька Дамініка, жонка Юрыя Адверніка Маргарыта – С. Шыдлоўскі і І. Андрэева.

4. Постаці ірэальнага свету: Чалавек у чорным (ЧВЧ) – М. Туруноўскі, Майстар – М. Рудкоўскі.

Праблематыка п’ес зборніка “Францыск Скарыны і сучаснасць”, у якіх непасрэдна прадстаўлены вобраз першадрукара, мае наступную структуру.

1. Праблема зняволення, асуджэння, праследаванняў Скарыны. Яна мае некалькі вектараў развіцця.

Першы. У Ц. Ільеўскага, М. Туруноўскага асветнік выступае як ахвяра крэдытараў яго брата Івана.

Другі. У гэтых жа аўтараў першадрукар – гэта таксама ахвяра міжканфесійнай непрымірмасці і варожасці, якая ілюструецца непры-

маннем ні каталіцкім, ні праваслаўным светам надрукаваных ім кніг Бібліі, бо прадстаўнікі кожнага з іх бачаць у асобе Скарыны прапагандыста варажага свету.

Трэці. Скарына таксама выступае як ахвяра яго перакладчыцкай, выдавецкай і інтэрпрэтацыйнай у адносінах да Бібліі працы, на што, напрыклад, звяртае ўвагу біскуп Ян у п'есе Ц. Ільеўскага.

Ян. (...) Первопечатник – смертельно опасная профессия, как выясняется. (...) Не стоило заигрывать с властью, у нас очень длинные руки (...) Кто тебе позволил трактовать и комментировать канонический религиозный текст? (...) Гордыня заела? Тискаешь в Библии свою рожу?! С таким высокомерием христианский мир еще не знаком! (...) И слово божье может донести до людей только священник. (...) язык религии должен быть каноническим (79–82).

Чацвёрты. Скарына – ахвяра ірэальнага свету: прадстаўнікамі якога з'яўляюцца ЧВЧ (М. Туруноўскі) і Магістр (М. Рудкоўскі).

Пяты. Першадрукар – ахвяра ўласнай выдавецкай апантанасці (ён супрацьстаіць планам цёмнага свету – М. Туруноўскі: *Профессор*. (...) *Он одержим. Одержим страстно. Таких людей не останавливают запреты* (109)), а таксама асцярожнасці, якая выклікана клопатам за лёс сына Сімяона, што можа стаць чарговай ахвярай-расплатай за надрукаваныя бацькам кнігі – М. Рудкоўскі.

2. Праблема адзіноты і стомленасці састарэлага асветніка, першадрукара, чалавека.

Б і с к у п. Ведаеце, Францішак, я яшчэ калі вашу прадмову да Юдзіфі чытаў, адчуў, што вы вельмі адзінокі чалавек.

Д о к т а р. З чаго вы ўзялі? (...)

Б і с к у п. З таго, што толькі вельмі адзінокая асоба можа прыдумаць таго Бога, які выходзіць з вашых кніжак, Францішак (В. Марціновіч: 229).

Асветнік паўстае як асоба, выключна стомленая ад нягод яго лёсу (*Доктар. Памерці ціха. Усё, што я хачу. Памерці ціха.* – В. Марціновіч: 268): страты родных і блізкіх людзей, неразумення і непрымання яго выдавецка-асветніцкай справы прадстаўнікамі каталіцкай (Ц. Ільеўскі, С. Шыдлоўскі і І. Андрэева, В. Марціновіч), праваслаўнай (М. Туруноўскі, М. Рудкоўскі, В. Марціновіч), пратэстанцкай (В. Марціновіч) часткі хрысціянскага свету.

У той жа час некаторыя з п'ес зборніка маюць аптымістычны фінал, які адцяняе эпізоды жыццёвай разгубленасці і расчаравання Скарыны. Так, Чалавека ў чорным перамагае Скарынава ісціна, якая не

горит, а озаряется светом просвещения (129) – М. Туруноўскі. Скарына сцвярджае, што, зразумеўшы сваю місію, ён тым самым *дверь в райский сад уже приоткрыл* (М. Рудкоўскі: 199). Паводле пераканання Доктара, нашчадкі *ўспомняць пра яго*.

Доктар. І кніжак больш няма. Пры мне. Але зерне ўпала. Так, Слова – Бог, але не для таго, каб людзі страх вялікі перад кнігай мелі. Не каб маўчалі, усё наадварот! Праз слова з намі вечнасць размаўляе. І можна знішчыць кнігу, але не можна – слова. Спалілі маё дрэва, карэнне парубілі ўшчэнт. Так, больш не будзе лісця, бо не адкуль атожылку ўзяцца. Здавалася б, ніякай больш надзеі. Няма больш дрэва, але будзе бор. Мае словы ў глебе. І неўзабаве ўзыдзе зерне. Прадвесне зменіцца вясной маёй радзімы. І ўспомняць пра мяне. Маё маўленне і мая любоў, мой Бог, мой клопат – стануць бачны людзям. І мільёны скажуць, услед за мной, той мовай, за якую я біўся (В. Марціновіч: 269).

Нягледзячы на варварскае абыходжанне з кнігамі Скарыны (выкарыстоўваюцца як расходны матэрыял для іншых кніг у 1571 годзе), яны жывуць у сучаснасці.

Раптам свет згасе (...). У гэтай цемры на светавым табло, дзе пазначаліся даты дзеянняў, з'яўляюцца літары тэксту, Яны ўзнікаюць і складаюцца ў словы рытмічна, як бышчам бы нехта набірае тэкст на клавiятуры.
як звяры, што блукаюць у пушчы,
ад нараджэння ведаюць сховы свае,
(...)
гэтак і людзі да месца
дзе нарадзіліся і ўзгадаваны ў Бозе
вялікую ласку маюць (В. Марціновіч: 272).

3. Праблема перакладу Бібліі. Яна таксама мае некалькі вектараў яе развіцця.

Першы. Звяртаючыся да перакладу і выдання Бібліі, Ф. Скарына паўстае супраць невуцтва (Ц. Ільеўскі, М. Рудкоўскі).

Скорина. [Люди. – А.М.] невежественны. Их зачинают в невежестве, в невежестве растят, в невежестве и забитости держат власть имущие. (...) Всеми виной – невежество! Уничтожьте его и жизнь преобразится (Ц. Ільеўскі: 27).

Доктор. Вот поэтому и нужен мой перевод. Новая редакция.

Брат. (...) Так зачем мне новая Библия? Может, и не надо нам ее понимать? Ни мне, ни тебе, ни всем этим людям... Может непонимающими, темными, неграмотными, спивающимися людьми легче управлять?

Доктор. Нет. Так не должно быть. Люди по желанию Бога меняют этот мир (М. Рудкоўскі: 161).

Другі. Ф. Скарына імкнецца перанесці Біблію ў сферу разумення простых людзей.

Ск о р и н а. (...) Каждый человек (...) имеет право изучать и толковать Библию. Это право нужно вырвать из рук священников (...) (Ц. Ільеўскі: 48).

Я к у б Б а б и ч. (...) Мы обязаны дать слово Божье литвинам! (...) (Ц. Ільеўскі: 53).

Ф р а н ц и с к. (...) любой, верующий во Христа, должен читать Библию сам на понятном ему языке и принимать написанное в ней без посредников в лице монахов. Всей своей душой. Разве не так? А если так, то канон изложения великого Писания лишь на латыни является вредным запретом! (М. Туруноўскі: 108).

Пры гэтым асветнік выступае за свабоду інтэрпрэтацыі Бібліі (Ц. Ільеўскі).

Ск о р и н а. Я – семьдесят первый толковник, раб своего народа и проводник слова Божьего. Не апостол и не пророк, но искатель свободы: для себя, для своего разума, для своих братьев и сестер. Я ищу внутреннюю свободу христианина, зажатого рамками церковных правил и традиций. Несвобода христианина – вот что меня волнует (Ц. Ільеўскі: 61).

Трэці. Скарынавы пераклады Бібліі скіраваны таксама на данясенне ідэі адзінства Бога для ўсіх хрысціян

Я н С е в е р и н. Свобода? Какой свободы вы ищите?

Ск о р и н а. Свободы на пути к Христу. Я ищу своего Христа, слово его незамутненное, чистое, праведное. Бог один для всех. Поэтому рано или поздно найдется тот, кто разрушит двоевластие церковей и объединит всех христиан перед ликом Всевышнего (Ц. Ільеўскі: 61–62).

4. Праблема арышту і знішчэння кніг; вектары яе развіцця.

Першы. Выдадзеныя Скарынам кнігі арыштоўваюцца як шкодныя для каталіцкага свету (Ц. Ільеўскі).

Другі. Прывезеныя Скарынам у Маскву яго кнігі не толькі канфіскоўваюцца, а і спальваюцца (!) як сведчанне абразы Бога і маскоўскай улады, як шкодныя для праваслаўнага свету, бо адцяняюць, адсоўваюць на другі план пераклады на царкоўнаславянскай мове (В. Марціновіч).

Д о к т а р (*прыходзіць у прытомнасць*). Паўсюль, дзе я быў, усе, з кім я размаўляў, ад літоўскага святара да аўстрыйскага дыпламата ды прускага жаўнера, казалі мне, што я займаюся ў жыцці абсалютна не тым. Што справа мая дурная. Што мары – марныя. Мяне няволілі ў астросе, у мяне адбіралі кнігі, не давалі грошай, адмаўлялі ў самым патрэбным. Але ніхто

і ніколі, нідзе на свеце, не браў і проста не паліў усё тое, што я зрабіў! Ніхто не нішчыў напісаныя словы! Ніхто! Ніколі! (В. Марціновіч: 265).

Н а ч а л ь н і к. (...) Ты тройчы гарэзнік. Таму што зрабіў сябе роўным Богу, калі пачаў памнажаць словы, якія табе не належаць. Таму, што пераклаў Пісанне на мову, якая табе не належыць. Таму што зняважыў маскоўскую ўладу, якой ты не належыш. (...)

Таварыш паляк, праблема не ў тым, што твой пераклад не кананічны! Праблема ў тым, што адзіная мова, на якой дапушчальна распаўсюджваць Евангеллі і Стары Запавет – царкоўнаславянская. Слова не належыць чалавеку. Няма такой свабоды, каб слова стала роўным звычайным лапцастым людзям. Чэлядзі. Людзі гэта пыл. Пыл у руцэ Госпада. Ты разумеш гэта, паляк? Слова належыць Богу. Ты думаеш даць слова пылу? Пыл мусіць маўчаць. Гаварыць мусіць Бог. Ці той, хто пастаўлены Богам. У нашым выпадку гэта Вялікі князь Маскоўскі, Уладзімірскі і ўсяе Русі Васіль Трэці Іванавіч (В. Марціновіч: 260, 262).

5. Праблема спакушальнага саюзу дзеля дасягнення мэты; вектары яе развіцця.

Першы. Заключаны саюз паміж Чалавекам у чорным і Скарынам нараджае, з аднаго боку, драматычныя сітуацыі непадпарадкавання Скарыны волі ЧВЧ (*ЧВЧ (задумчыво). Так ты выбіраеш ЕГО ????* *Прощай, неудачник!* (М. Туруноўскі: 106–107).), а з другога, трагічныя сітуацыі пакарання Скарыны смерцю блізкіх яму людзей. Паводле задумы ЧВЧ і як сведчанне пакарання Скарыны паміраюць *в лучах краснаго прожектора* Адвернік, Бабіч, Онкаў, Астрожскі (М. Туруноўскі: 117–119). Спалучэнне драматычнага і трагічнага тут непазбежнае.

Другі. Саюз паміж Магістрам і Доктарам дапускае сітуацыю ахвярапрынашэння ў выглядзе смерці Скарынавага сына Сімяона. Трагічнае тут дапушчальнае пры ўмове Скарынавай згоды на яго (М. Рудкоўскі).

М а с т е р. А ответьте, ведь вам же хочется творить, да? Хочется? Ответьте.

Д о к т о р (*очень тихо*). Боже мой, как же хочется творить... (*Идет*).

М а с т е р. А если мы дадим вам денег, будете печатать?

Д о к т о р останавливается, но не поворачивается.

М а с т е р. Но только книга заберет жизнь вашего сына.

Д о к т о р. Тогда нет. (*Идет*).

М а с т е р. Еще одна книга за жизнь сына! Доктор! Две книги, а? Три книги! Три новые книги! Пять! Хорошо, пять книг! Десять! Доктор, десять книг! За жизнь сына. Быстрее решайте! Двадцать! Двадцать книг! Пятьдесят! Сто! Сто книг! Сто!

Д о к т о р уходит (М. Рудкоўскі: 197–198).

Трэці. Саюз паміж Магістрам і Доктарам прадугледжвае Скарынаву місію, прысутнасць асветніка ў сістэме, з якой яму не выйсці (М. Рудкоўскі).

Такім чынам, прапанаваная вышэй характарыстыка твораў, прысвечаных жыццю і асветніцкай дзейнасці Ф. Скарыны, дазваляе зрабіць наступныя падагульненні і высновы.

У п'есах Ц. Ільеўскага, М. Туруноўскага, М. Рудкоўскага, В. Марціновіча прадстаўлена мастацкая версія эпизодаў і асветніцкай дзейнасці Ф. Скарыны, якая спалучае ў сабе элементы эксперыменту ў адносінах да паэтыкі твора на гістарычную тэму і асаблівасцей рэцэпцыі гістарычнага матэрыялу мастацкага тэксту сучасным чытачом (гледачом).

Творы Ц. Ільеўскага, В. Марціновіча ў пэўных адносінах дэкананізуюць вобраз Ф. Скарыны ў адносінах да агульнапрынятай трактоўкі асобы асветніка. Ён паказваецца жывым чалавекам, які сутыкаецца з жывымі праблемамі свайго стагоддзя, асучасненым адценнем грамадскіх праблем XXI стагоддзя.

П'есы М. Рудкоўскага, В. Марціновіча – гэта сучасны погляд у гісторыю і гісторыі ў сучаснасць. Героі М. Рудкоўскага, жыхары цяперашняй Беларусі, нібыта пападаюць у XVI стагоддзе, нібыта іх вачыма ўспрымаецца постаць Ф. Скарыны. Паэтыка п'есы В. Марціновіча падкрэслівае прысутнасць сучасніка ў створаным аўтарам драматургічным свеце; яна спрыяе ўзнікненню адпаведных асацыяцый, правядзенню рэцэпцыйных аналогій, праекцый і інш.

Ахвярнасць і самаахвярнасць Скарыны мяжуюць з трагічнасцю яго лёсу ў праекцыі на асветніцкую дзейнасць, рэцэпцыю і адносіны Скарынавых сучаснікаў да вынікаў перакладчыцкай і выдавецкай справы, уласнае (у тым ліку інтымнае) жыццё асветніка (Ц. Ільеўскі, М. Туруноўскі, В. Марціновіч).

П'есы М. Туруноўскага, С. Шыдлоўскага, Е. Іванюшэнка прасякнуты аптымізмам у адносінах да гістарычнай памяці нашчадкаў.

Мастацкі матэрыял п'ес, пастаўленыя па іх спектаклі сапраўды садзейнічаюць выкананню тых мэт, якія былі агучаны падчас арганізацыйнага конкурсу, асабліва наступных з іх: *садзейнічаць далейшаму развіццю нацыянальнай самасвядомасці [народа. – А.М.], сродкамі тэатра актыўна ўплываць на працэсы патрыятычнага выхавання*²¹.

²¹ А. Суша, *Прадмова...*, с. 6.

L I T E R A T U R A

- Avdonina T., *Francisk Skorina: ličnost' beloruskogo prosvetitelâ v dramaturgii*, "Iskusstvo i kul'tura", 2014, № 1 [Авдошина Т., *Франциск Скорина: личность белорусского просветителя в драматургии*, [в:] "Искусство и культура", 2014, № 1].
- Gančarova-Grabovskaâ S., *Francisk Skorina v beloruskoj dramaturgii rubeža XX–XXI vv.*, Minsk 2018 [Ганчарова-Грабовская С., *Франциск Скорина в белорусской драматургии рубежа XX–XXI вв.*, Минск 2018].
- KK V *Belarusi vpervye stavât p'esu Viktora Martinoviča* [online], <https://nn.by/?c=ar&i=188402&lang=ru> [dostup: 20.08.2018] [KK В Беларуси впервые ставят пьесу Виктора Мартиновича [online], <http://www.nn.by/?c=ar&i=188402&lang=ru>, [доступ: 20.08.2018]].
- Karatkevič V., *Vobraz Francyska Skaryny, asvetnika i čalaveka, u belaruskaj dramaturgii kanca 70–90-h gadoŭ*, [v:] *Mastacki vobraz: genezis, èvalûcyâ, sučasny stan: materyâly Mižnar. navuk. kanf.*, Brëst, 28–30 ver. 2000 g., Brëst 2001 [Караткевиč В., *Вобраз Францыска Скарыны, асветніка і чалавека, у беларускай драматургіі канца 70–90-х гадоў*, [у:] *Мастацкі вобраз: генезіс, эвалюцыя, сучасны стан*. Матэрыялы Міжнар. навук. канф., Брэст, 28–30 вер. 2000 г., Брэст 2001].
- Karatkevič V., *Specyfika adlûstravannâ vobrazu Francyska Skaryny ŭ p'ese "Vita brevis, abo Nagavičy svâtoha Georgiâ" M. Adamčyka i M. Klimkoviča*, [v:] *Aktual'nyâ pytanni lingvistyki, lingvastylystyki i lingvakul'turalogii: da 75-goddzâ z dnâ narodžennâ profesara M. V. Ababurki*: materyâly Rëspublikańskaj navukova-praktyčnaj kanferëncyi, 20 maâ 2016 g., Magilëŭ 2016 [Караткевиč В., *Спецыфіка адлюстравання вобраза Францыска Скарыны ў п'есе "Vita brevis, або Нагавічы святога Георгія" М. Адамчыка і М. Клімковіча*, [у:] *Актуальныя пытанні лінгвістыкі, лінгвастылістыкі і лінгвакультуралогіі: да 75-годдзя з дня нараджэння прафесара М. В. Абабуркі*. Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 20 мая 2016 г., Магілёў 2016].
- Makarëvič A., *P'esa "Ŭdzif" S. Kavalëva: dramaturgičnâ versiâ adnajmennaj knigi Staroga zapavetu*, [v:] *Kulâšoŭskiâ čytanni: materyâly Mižnarodnaj navukova-praktyčnaj kanferëncyi, Magilëŭ, 20–21 krasavika 2017 g.*, Magilëŭ 2017 [Макарэвіч А., *П'еса "Юдзіф" С. Кавалёва: драматургічная версія аднайменнай кнігі Старога завету*, [у:] *Куляшоўскія чытання: матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі*, Магілёў, 20–21 красавіка 2017 г., Магілёў 2017].
- Ruseckaâ N., *Padarožža ŭ čase i prastory: p'esa Mikalaâ Rudkoŭskaga "Doktar svabodnyh navuk"*, [u:] *Spadčyna Skaryny: da 500-goddzâ belaruskaga knigadrukavannâ. Zbornik navukovyh artykulaŭ u dzvûh častkah*, Gomel' 2017, č. 1 [Русецкая Н., *Падарожжа ў часе і прасторы: п'еса Мікалая Рудкоўскага "Доктар свабодных навук"*, [у:] *Спадчына Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання*. Зборнік навуковых артыкулаў у двох частках, Гомель 2017, ч. 1].

500-goddzia belaruskaga kniğadrukavannja. Zbornik navukovyh artykulaŭ u dzviox častkah, Gomel' 2017, č. 1].

Sivëk B., *Vobraz Franciška Skaryny ŭ sučasnaj belaruskaj dramaturgii (na prykladze vybranych tvoraŭ)*, [u:] *Spadčyna Skaryny: da 500-goddzâ belaruskaga kniğadrukavannâ. Zbornik navukovyh artykulaŭ u dzvûh častkah, Gomel' 2017, č. 1* [Сівэк Б., *Вобраз Францішка Скарыны ў сучаснай беларускай драматургіі (на прыкладзе выбраных твораў)*, [у:] *Спадчына Скарыны: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання. Зборнік навуковых артыкулаў у дзвюх частках, Гомель 2017, ч. 1].*

Suša A., *Pradmovy*, [u:] *Francysk Skaryna i sučasnasć: zbornik p'es. Minsk 2017* [Суша А., *Прадмова*, [у:] *Францыск Скарына і сучаснасць: зборнік п'ес*, Мінск 2017].

Štèjner Ì.F., *"Mudrosti začalo i konec'..." abo Spakušènne Skaryny: p'esa*, Gomel' 2012 [Штэйнер І., *"Мудрости зачало и конець..." або Спакушэнные Скарыны: п'еса*, Гомель 2012].

Francysk Skaryna i sučasnasć: zbornik p'es, Minsk 2017 [*Францыск Скарына і сучаснасць: зборнік п'ес*, Мінск 2017].

SUMMARY

PECULIARITIES OF PRESENTING F. SKARYNA IN MODERN BELARUSIAN DRAMA (SELECTED PLAYS)

The article discusses the plays which have won the competition for the plays created for the drama theatre "Skaryna and Modernity" in 2016. These are "Francysk. Pripovest" by Timophei Ilievsky, "I Brought You the Word" by Mihail Turunovsky, "Viry Svoja" by Sergei Shidlovsky and Irina Andreeva, "The Doctor of Free Studies" by Nikolai Rudkovsky, "Doctor Raus's Career" by Viktor Martinovich, "Skoryna. Beta-version" by Elena Ivanyushenko. Special attention is paid to the characteristics of drama time and space, characters' typology, subject matter of the plays.

Key words: F. Skaryna, Belarusian dramatic Skaryniana, drama time and space, characteristics of drama action, typology of characters, subject matter.

STRESZCZENIE

CECHY OBRAZU FRANCISZKA SKARYNY WE WSPÓŁCZESNYM DRAMACIE BIAŁORUSKIM (NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH UTWORÓW)

Artykuł dotyczy sztuk, które w roku 2016 zwyciężyły w konkursie na utwo- ry wchodzące w skład teatru dramatycznego „Skaryna i nowoczesność”. Wśród

nich znalazły się – *Francysk. Przypowieść* Timofeja Illewskiego, *Przyniosłem wam słowo* Michaiła Turunowskiego, *Wiry własne* Siarhieja Szydlowskiego i Iryny Andreewaj, *Doktor wolnych nauk* Mikołaja Rudkowskiego, *Kariera Doktora Rausa* Wiktara Marcinowicza, „*Skorina*” *Beta wersja* Heleny Iwaniuszenko. Szczególną uwagę skierowano na cechy czasu dramatycznego i przestrzeni dramatycznej, typologię postaci, problematykę sztuk.

Słowa kluczowe: F. Skaryna, białoruska Skaryniana dramatyczna, czas i przestrzeń, cechy działania dramatycznego, typologia bohaterów, problematyka.

Żanna Niekraszewicz-Karotkaja

DOI: 10.15290/bb.2018.10.25

*Białoruski Uniwersytet Państwowy
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0001-9544-2159>

**Рэнесансная сядзіба Муз у Заблудаве:
педагагічная і творчая дзейнасць Іагана Мюліуса
пад патранатам Грыгорыя Хадкевіча**

У сучаснай гуманістыцы назіраецца актывізацыя навуковай праблематыкі з улікам *spatial turn* (прасторавага павароту). Аднавядны метадалагічны падыход мае на ўвазе ўспрыняцце пэўнай прасторы як аналітычнай катэгорыі, у выніку чаго сама прастора разумеецца як эффект адчування і дзейнасці прадукцэнтаў культуры. Навуковая спецыфікацыя культурнага ландшафта грунтуецца на семіялагічнай канцэпцыі Юрыя Лотмана, які лічыў адной з карэнных праблем адносіны мовы (у тым ліку мовы мастацкага твора) да пазамоўнай рэальнасці¹. Выдатным увасабленнем комплекснага культурна-ландшафтнага падыходу з'яўляецца кніга Дзмітрыя Ліхачова “Поэзия садов”, у якой вучоны паставіў перад сабой задачу паказаць, *як суадносіцца творчасць паэта з садавым мастацтвам*².

Праблематыка культурнага ландшафту ў замежнай гуманістыцы, хаця і ўвасабляецца перадусім у галіне гісторыка-сацыялагічных і культуралагічных даследаванняў, аднак з улікам такіх аспектаў, як гісторыя мовы і літаратуры³. Пры гэтым у працах нямецкіх

¹ Гл.: Ю. Лотман, *Культура и взрыв*, Москва 1992, с. 8–9.

² Д. Лихачев, *Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*, изд. 3-е, Москва 1998, с. 8.

³ Гл., напр.: J. Joachimsthaler, *Kulturraumformung durch Sprach- und Literaturpolitik*, in: *Orbis linguarum*, 21 (2002), Wrocław, Legnica, s. 109–129; Idem, *Literarisches Kulturraummodell Oberschlesien*, (in:) *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bun-*

даследчыкаў асаблівым чынам вылучаецца праблема кляштарнага ландшафту (*Klosterlandschaft*), што было актуальным фактарам культурнага развіцця ў нямецкай культурнай прасторы часоў Рэнэсансу і Барока, перадусім у паўночна-германскім рэгіёне⁴. Тым часам для даследавання культурнай прасторы Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) 16–18 стагоддзяў больш актуальным бачыцца ўяўленне пра сядзібны ландшафт. Менавіта гэты навуковы канцэпт ужо з сярэдзіны мінулага стагоддзя латэнтна прысутнічаў у многіх гісторыка-літаратурназнаўчых даследаваннях, пераважна ў цесным спалучэнні з тэмай мецэнацтва арыстакратаў⁵.

У культурна-гістарычнай перспектыве Беласточчына бачыцца той прасторай, якая займала асаблівае становішча ў сітуацыі ўзаемадзеяння або супрацьстаяння *Slavia catholica* і *Slavia orthodoxa*. Пры гэтым яе культурны ландшафт выпрадукоўваў у сваім інтэлектуальным улонні пэўныя спецыфічныя рысы, якія немагчыма апісаць зыходзячы з агульнай характарыстыкі літаратурна-мастацкай эпохі або нават паняцця нацыянальнай ідэнтычнасці. Часта беларускія даследчыкі-медывісты імкнуча сфарміраваць уяўленне пра цэласнасць культурнай парадыгмы ў гістарычным развіцці Беларусі, пра адсутнасць вострых канфіктаў, сутыкненняў розных інтарэсаў і балючай канфрантацыі. Так, у кнізе “Пачатае Скарынам” Юрый Лабынцаў сцвярджае: *справядліва было б гаварыць пра нейкую шматмернасць культурнай сітуацыі ў народаў Вялікага княства Літоўскага, множнасці слаёў іх*

desinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 12 (2004), S. 179–197; J. Döring, T. Thielmann (Hrsg.): *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, 2. Aufl., Bielefeld, 2009; B. Schneidmüller u. a. (Hrsg.): *Faktum und Konstrukt. Politische Grenzziehungen im Mittelalter: Verdichtung – Symbolisierung – Reflexion. Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme*, Münster, 2011.

⁴ Гл., напр.: E. Schlotheuber, P. Carmassi, A. Breitenbach, *Einleitung: Schriftkultur und religiöse Zentren im norddeutschen Raum*, in: *Schriftkultur und religiöse Zentren im norddeutschen Raum* / hrsg. P. Carmassi, E. Schlotheuber, A. Breitenbach, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2014, S. 12.

⁵ Сярод мноства даследчыцкіх прац, якія могуць пацвердзіць дадзеную тэзу, прыгадаем перадусім наступныя: А. Сіехановіеcki, *Michał Kazimierz Ogiński und sein Musenhof zu Stonim: Untersuchungen zur Geschichte der polnischen Kultur und ihrer europäischen Beziehungen im 18. Jahrhundert*, red. Werner Markert, Köln–Graz 1961; А. Sajkowski, *Od Sierotki do Rybicki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań 1965; К. Шышыгіна-Патоцкая, *Нясвіж і Радзівілы*, Мінск 2001; D. Karvelis, *Przymus wyznaniowy w “księstwie birżańskim” u schyłku XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, in: *Litwa w epice Wazów*, Warszawa 2006, s. 257–275; S. Narbutas, *Radvanas anuo metu ir dabar*, in: *Joannes Radvanus. Opera* = Jonas Radvanas. *Raštai*, iš lotynų kalbos vertė S. Narbutas, Vilnius 2009, p. 335–375; Н. Скеп’ян, *Двор і служэ князёў Слуцкіх у канцы XV – 80-х гг. XVI ст.*, “ARCHE” 2014, № 6 (127), с. 305–339.

культур, кожны з якіх даволі цесна ўзаемадзейнічаў з усімі іншымі⁶. Пагаджаючыся ў цэлым з уяўленнем вучонага пра шматмернасць культурнай сітуацыі, дазволім сабе ўзяць пад сумненне тэзіс пра мірнае і цеснае ўзаемадзеянне розных культур. Як маглі ўзаемадзейнічаць паміж сабою артадаксальна-праваслаўны дыдактызм і лацінска-каталіцкае асветніцтва?⁷ Такое ўзаемадзеянне ў глабальным маштабе немагчымае прынцыпова ў сінхранічным вымярэнні. Аднак храналагічна паслядоўная эксплікацыя і ў пэўным сэнсе пераемнасць гэтых прынцыпова розных культурных тэндэнцый у межах аднаго культурнага ландшафта, прынамсі ВКЛ, сустракаецца ў гісторыі беларускай культуры дастаткова часта.

Бадай, самы вядомы прыклад паслядоўнай рэзкай змены культурных (канфесійных) парадыгмаў звязаны з імёнамі бацькі і сына Радзівілаў: пасля смерці Мікалая Радзівіла Чорнага, гарачага прыхільніка кальвінізму, яго першародны сын Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка пачаў з не меншым запалам адраджаць каталіцкія традыцыі, вынішчаючы ўсе сляды культурнай дзейнасці бацькі ў культурным ландшафце Нясвіжа. Аднак ні гарманічнае ўзаемадзеянне, пра якое пісаў Ю. Лабынцаў, ні рэзкае супрацьстаянне, як у выпадку вышэй згаданых Радзівілаў, не вычэрпваюць усіх гістарычных сцэнараў культурнага жыцця ў прасторы ВКЛ. Разважаючы пра перасячэнні паміж элітарнай і дэмакратычнай культурамі, Уладзімір Кароткі падкрэсліваў, што неабавязкова падобныя перасячэнні прыводзілі да перамогі адной з сістэм, часта яны сведчылі пра *нараджэнне чагосьці новага – tertium datur*⁸. Магчыма, даследчыкі наступных эпох ахарактарызуюць пры дапамозе падобнай парафразы вядомага лацінскага выслоўя творчасць “белавежцаў” – Яна Чыквіна, Сакрата Яновіча, Надзеі Артымовіч, Міры Лукшы, – вызначаючы месца гэтага культурнага феномену ў панараме сучаснага беларускамоўнага пісьменства. У эпоху ж Рэнесансу своеасаблівае *tertium datur* у слоўнай культуры засведчыла сябе на Беласточчыне дзякуючы дзейнасці беларускага арыстакрата, мецэната, дзяржаўнага і вайсковага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага Грыгорыя Аляксандравіча Хадкевіча. Гэты чалавек, не складаючы стосы кніг для спалення, а, наадварот, спрыяючы іх

⁶ Ю. Лабынцаў, *Пачатае Скарынам: беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу*, Мінск 1990, с. 28.

⁷ Аднаведнай тэрміналогіяй карыстаюся следам за У. Кароткім: гл.: У. Кароткі, *Беларуская літаратура і гісторыя*, Мінск 2013, с. 20.

⁸ Тамсама, с. 14.

выданню, здолеў праявіць сябе не толькі як дасведчаны палітык і ваенны стратэг, але таксама як чалавек шырокіх поглядаў, сапраўдны філосаф і мудры выхаватэль – для сваіх дзяцей і для ўсіх падданных.

Грыгорый Хадкевіч меў двух сыноў – Аляксандра і Андрэя, і каля 1562 года бацька запрасіў для іх у якасці хатняга настаўніка высокаадукаванага нямецкага гуманіста, філолага-класіка Іагана Мюліуса, які паходзіў з мястэчка Лібенродэ ў Цюрынгіі. Мюліус вучыўся ў школе, якая пасля наступлення Рэфармацыі была заснавана ў былым кляштары цыстэрцынзійнцаў у мястэчку Ільфэльд, у Цюрынгіі. Варта ўвагі тая акалічнасць, што заснавальнікам гэтай школы быў каталіцкі абат гэтага кляштара, Томас Штанге (Thomas Stange), які да канца сваіх дзён не адмовіўся ад шлюбаванняў, г. зн. застаўся шчырым католікам. Але пры гэтым ён разам са сваімі вучнямі старанна чытаў і вывучаў тыя кнігі, якія выдавалі Марцін Лютэр і яго паплечнікі⁹.

Настаўнікам Іагана Мюліуса быў вядомы гуманіст і рэфарматар Міхаэль Неандэр, паслядоўнік не столькі радыкальнага Марціна Лютэра, колькі памяркоўнага Філіпа Меланхтона. Менавіта гэтая памяркоўнасць, талерантнасць, шырыня гуманістычных поглядаў, але перадусім бясконца вера ў выратавальную моц боганатхнёнага мастацкага слова вызначылі спецыфіку аўтарскага пазіцыянавання Іагана Мюліуса. Ад свайго настаўніка Мюліус засвоіў імкненне да пашырэння кантэксту традыцыйнай хрысціянскай катэхезы. З падачы Іагана Ройхліна і Эразма Ратэрдамскага гэты кантэкст у нямецкай культурнай прасторы пашыраўся не толькі за кошт антычнай філасофіі, не толькі за кошт містычнага старажытнагарбрэйскага вучэння – кабалы, але перадусім за кошт тэкстаў раннехрысціянскіх аўтараў, у тым ліку так званых айцоў Царквы: Арыгена, Тэртуліяна, Гераніма, Хрызастома (Іаана Златавуста), Грыгорыя Назіянзіна. Іаган Мюліус быў адным з тых гуманістаў, які следам за раннехрысціянскімі паэтамі Лактанцыем, Прудэнцыем, Клаўдзіянам накіраваў свае творчыя інтэнцыі на паэтычныя перастварэнні свяшчэнных тэкстаў Бібліі, а таксама на хрысталагічныя вершы.

У 1560–1561 гг. Мюліус “падвізаўся” ў кракаўскім гуманістычным асяроддзі, і менавіта ў Кракаве з’явіліся выданні яго твораў, назвы якіх гавораць самі за сябе: зборнік «*Praecipua christianae pietatis capita, in quibus summam veteris ac novi Testamenti doctrina comprehenditur, variis carminum generibus reddita*» (*Найважнейшыя палажэнні хрысціян-*

⁹ E. Wiedach, *Das Verzeichniss sämmtlicher Zöglinge des Pädagogiums zu Ilfeld seit seiner Gründung*, Nordhausen 1853, S. 8.

скай набожнасці, у якіх коратка раскрываецца вучэнне Старога і Новага Заветаў, выкладзенае ў вершах разнастайных жанраў), элегія «In epiphaniam Domini» (На аб'яўленне Гасподняе), элегія «In nativitate et circumcissionem Jesu Christi Salvatoris» (На Раство і Абразанне Збаўцы Ісуса Хрыста), ода «De coniunctione fidelium cum Jesu Christo Salvatore» (Пра паяднанне верных са Збаўцам Езусам Хрыстом), а таксама зборнік вершаў «Precationes haud inelegantes, quibus et mane et vesperi iuvenes sua studia Deo Opt. Max. commendare, felicemque in literis progressum orare poterunt» (Вытанчанья малітвы, у якіх і раніцай, і вечарам маладыя людзі могуць выказаць сваю прыхільнасць да Найвышэйшага Бога, а таксама прасіць у звароце [да Яго] шчасця і поспеху), апошні – на лацінскай і старажытнагрэчаскай мове. У 1561 годзе ў Кракаве выйшаў зборнік вершаў Іагана Мюліуса на старажытнагрэчаскай мове «Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαῖωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συυεγραμμένα παρὰ [...] Λουκα, κερ:ΙΒ» (Асноўныя палажэнні хрысціянскага Катэхізіса, выкладзеныя ў асноўных рысах грэчаскімі вершамі паводле 12-га раздзела [Евангелля] ад Лукі). У ім нямецкі філолаг-класік змясціў свае паэтычныя пералажэнні Дэкалога, Апостальскага Сімвала веры, Нагорнай пропаведзі і некаторых іншых кананічных хрысціянскіх тэкстаў на старажытнагрэчаскай мове. Цікава, што гэтае выданне Іаган Мюліус прысвяціў князю ў Нясвіжы і Алыцы Мікалаю Радзівілу Чорнаму. І гэта невыпадкова.

Паэтычныя апрацоўкі хрысціянскіх тэкстаў не былі тыповымі ў літаратурным дыскурсе Рэчы Паспалітай сярэдзіны XVI стагоддзя. Разам з тым, менавіта ў час прыбыцця Іагана Мюліуса ў Кракаў адчувалася вялікая патрэба ў прафесійных філолагах-класіках. Найперш гэта было звязана з актывізацыяй перакладчыцкіх інтэнцый у дачыненні да Бібліі, што ў пэўным сэнсе можна расцэньваць як працяг Скарынавай традыцыі. Так, у 1550 годзе прыхільнік Рэфармацыі Мікалай Алясніцкі запрасіў пратэстанцкіх прапаведнікаў у Пінчаў, маючы на мэце стварэнне перакладу Бібліі на польскую мову. Для гэтай працы былі запрошаны адукаваныя гуманісты: *homo trilinguus* Гжэгаж Оршак (*Gregorius Orsatius*), П'ер Статорыус, а таксама Жан Тэно (Jean Thénaud), якія прыбылі па рэкамендацыі самога Жана Кальвіна¹⁰. Фінансаванне выдавецкага праекту ажыццяўляў Мікалай Радзівіл Чорны, у выніку чаго паўстала Брэсцкая Біблія.

¹⁰ S. Kot, *Pierwsza szkoła protestancka w Polsce. Z historii wpływow francuskich na kulturę polską*, in: *Reformacja w Polsce*, t. I, 1921, Warszawa, s. 16–18.

Магчыма, у пачатку 60-х гадоў XVI стагоддзя Іаган Мюліус меў песныя кантакты з Радзівілам: на пачатку зборніка “Асноўныя палажэнні хрысціянскага катэхізіса” змешчаны верш-прысвячэнне, у якім паэт з Лібенродэ звяртаецца да адрасата як *Domino suo clementissimo* (Да майго найпаважанейшага пана)¹¹.

Тым не менш, па нейкіх прычынах кантакты паэта з Лібенродэ і гетмана Радзівіла не мелі далейшага працягу, і ў хуткім часе Іаган Мюліус пачынае працаваць пад патранатам іншага магната – віленскага кашталяна Грыгорыя Хадкевіча. З 1562 па 1564 гады філолаг з Цюрынгіі займаўся педагагічнай дзейнасцю і літаратурнай творчасцю пры двары Хадкевіча ў Заблудаве, а з 1564 па 1567 год апекаваўся Аляксандрам і Андрэем Хадкевічамі пад час іх навучання за мяжой.

Час знаходжання Іагана Мюліуса ў Заблудаве супаў з ключавой падзеяй дваццаціпяцігадовай Лівонскай вайны – Чашніцкай (таксама Ульскай або Іванскай) бітвай 1564 года. Войска ВКЛ на чале з гетманам Грыгорыем Хадкевічам, а таксама гетманам Мікалаем Радзівілам Рудым разграміла на палях пад Іванскам шматтысячнае войска маскоўскага ваяводы Пятра Шуйскага. Апісанню гэтай падзеі прысвечаны лацінамоўны ліст Грыгорыя Хадкевіча, адрасаваны сынам. Паколькі гэтая эпістула была апублікавана ў выданнях Іагана Мюліуса, ёсць падставы меркаваць, што сам вучоны гуманіст і напісаў яе ад імя свайго патрона, князя Хадкевіча¹². Па гарачых слядах падзей у 1564 годзе Іаган Мюліус склаў зборнік пад назваю “*Divina gratia imperante Sigismundo Augusto (...) victoria de Moschis reportata a magnifico Domino Gregorio Chodcievitio*” (*Перамога над маскоўцамі, здабытая з ласкі Божай яснавяльможным Панам Грыгорыем Хадкевічам у часы панавання Жыгімонта Аўгуста*). Цэнтральны твор гэтага зборніка – аднайменны эпінікій, складзены лацінскімі гекзаметрамі.

Па-за творамі, напісанымі з нагоды перамогі пад Іванскам, Іаган Мюліус прысвяціў шэраг вершаў прадстаўнікам роду Хадкевічаў, а таксама іншым магнатам ВКЛ. Пры гэтым паэт з Лібенродэ адэкватна ўвасабляў у сваіх паэтычных тэкстах уяўленне пра гісторыка-культурную спецыфіку ВКЛ. Асаблівай увагі ў гэтым сэнсе заслугоўвае «Эпіталамён» на шлюб Філона Кміты з Соф’яй Хадкевіч. Згодна з тра-

¹¹ *Tà tēs Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαῖωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συυγεγραμμένα παρα τοῦ Ἰωάννου Μύλιου Λιβερροδέως*, Cracoviae 1561, f. A1v.

¹² Гл.: Ж. Некрашэвіч-Кароткая, *Ульская бітва 1564 г. у помніках лацінамоўнай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага*, [у:] “Беларускі гістарычны агляд”, 2013, т. 20, сш. 1–2, с. 13–42.

дыцый класічнай паэзіі, паэт супастаўляе сучасную яму падзею з легендарнай – шлюбам Пелея і Феціды, у якім пазней нарадзіўся найвялікшы легендарны герой Элады, Ахіл. Іаган Мюліус адзначае, што на вяселлі Пелея і Феціды сабралася ўся эліта старажытнай Грэцыі. Падобным чынам, на вяселлі Філона і Соф’і можна было пабачыць прадстаўнікоў айчыннай магнатэрыі. Вось як апісвае іх аўтар:

Sive libens spectas natos ad bella Polonos,
 Innumero praesens cum grege Lecchus adest.
 Sive viros quaeras Litauum de gente sagaces,
 Huc etiam tales terra propinqua tulit.
 Sive bonos cupias veteri de stripe Ruthenos,
 Hic inter soboles stat Chodcieuitia splendens,
 Cui triplici multus germine surgit honor¹³.

(Можа, паглядзіш на палякаў, народжаных для войнаў? Вось ён, Лех з незлічоным народам! Можа, шукаеш мудрых мужоў з народа літвінаў? Іх таксама прадстаўляе тут іх уласная зямля. А можа, жадаеш [паглядзець] на добрых русінаў са старажытнага роду? І іх, шматлікіх, можаш тут знайсці. Сярод іх – і славытыя прадстаўнікі роду Хадкевічаў, у якіх вялікі гонар узрастае з нашчадкамі трайкага роду).

Паэт з Лібенродэ дакладна вызначае тут тры галоўныя «палітычныя нацыі»¹⁴ дзяржавы Ягелонаў: *Poloni*, *Litaves*, *Rutheni* (палякі, літвіны, русіны). Хадкевічы, у сваю чаргу, славяцца «*germine triplici*» (нашчадкамі трайкага роду), і ў гэтым – крыніца іх велічнасці і непераможнасці.

У 1566 годзе выйшаў з друку вершаваны зборнік Іагана Мюліуса «*Sato graecolatinus*» (Грэчаска-лацінскі Катон¹⁵), надрукаваны ў Аўгсбургу¹⁶; неўзабаве, у 1568 годзе, у Ляйпцыгу з’явілася другое вы-

¹³ *Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein. (...) [Lipsiae] 1568, f. 2c7v.*

¹⁴ Выраз «нацыя» тут трэба разумець у тым сэнсе, якім ён напаўняўся ў словазлучэннях кшталту *gente Polonus natione Lithuanus* (у дачыненні да Мацея Стрыйкоўскага) або *gente Ruthenus natione Polonus* у дачыненні да Станіслава Ажахоўскага, г. зн. фактычна пазначаў дзяржаўную, а не нацыянальную (у сучасным разуменні) прыналежнасць.

¹⁵ У еўрапейскай кніжнай традыцыі з канца III – пачатку IV ст. атрымаў распаўсюджанне зборнік маралізатарскіх выслоўяў пад назваю “Катонавы двувершы” (*Disticha Catonis*). Аўтарства зборніка традыцыйна прыпісваецца Дзянізію Катону, біяграфічная інфармацыя пра якога адсутнічае.

¹⁶ M. Baldzuhn, *Mylius, Johannes*, in: W. Köhlmann, J.-D. Müller, M. Schilling u. a. (Hrsg.), *Frühe Neuzeit in Deutschland 1520–1620. Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon*, B. 4, Berlin–Boston: De Gruyter, 2015, S. 554.

данне кнігі. Адкрывалі выданне шырока вядомага з часоў Сярэднявечча складзеныя гексаметрам лацінскія выслоўі, так званыя Катонавы двувершы, якія актыўна выкарыстоўваліся ў школьнай практыцы пачатковага навучання; Іаган Мюліус выдаў іх разам з перакладам на старажытнагрэчаскую мову. У прадмове да “Грэчаска-лацінскага Катона”, звернутага да Альберта Фрыдэрыка, сына прускага герцага Альберта Мархіёна Брандэнбургскага, паэт яўна ўказвае, што гэтыя пераклады з’явіліся пад час яго знаходжання ў ВКЛ:

Nuper cum essem in Museo ociosus, illustrissime Princeps, et chartulas sparsim iacentes reuoluerem, Catonis morales reperi sententias, quae ante aliquot annos a me erant in Graecum sermonem translatae, cum in aula apud filios D[omini] Gregorii Chodciewitii strenui inter Lithuanos equities, et clarissimi apud Polonorum regem senatoris viverem (Не так даўно, калі я меў магчымасць спакойна займацца творчай працай і ўпарадкаваў [свае] раскіданыя паперы, знайшоў я «Маральныя сентэнцыі Катона», якія некалькі гадоў таму былі перакладзены мною на грэчаскую мову, калі я жыў пры двары пана Грыгорыя Хадкевіча, сенатара, надзвычай шанаванага польскім каралём, і займаўся выхаваннем яго сыноў у атачэнні літоўскіх арыстакратаў)¹⁷. Слова *apud filios D. Gregorii Chodciewitii strenui inter Lithuanos equites* (займаўся з сынамі пана Грыгорыя Хадкевіча у атачэнні літоўскіх арыстакратаў) сведчаць, на нашу думку, пра тое, што Іаган Мюліус вучыў лацінскай і старажытнагрэчаскай мове не толькі Аляксандра і Андрэя Хадкевічаў, але таксама іншых дзяцей навакольнай шляхты. Вельмі верагодна, што паэт з Лібенродэ заснаваў у Заблудаве школу на ўзор кляштарнай школы ў Ільфельдзе, заснаванай абатам Штанге. У аснову адукацыйнай праграмы Мюліус паклаў, несумненна, прынцыпы гуманістычнай адукацыі свайго настаўніка Міхаэля Неандэра, надаўшы выключную ўвагу філалагічнай падрыхтоўцы навучэнцаў.

Заўвага *in aula* (пры двары) ускосна сведчыць пра тое, што гэтая школа насамрэч магла знаходзіцца ў Заблудаве, бо тут размяшчалася радавое імяне Грыгорыя Хадкевіча. Менавіта 60-я гады XVI стагоддзя вызначаюцца актыўным культурным жыццём у заблудаўскай рэзідэнцыі: у 1563 годзе Грыгорый Хадкевіч заснаваў тут Успенскую царкву, а ў 1568–1570 гадах тут дзейнічала друкарня, у якой праца-

¹⁷ Ioannes Mylius, *Cato graecolatinus. Praecipua Christianae pietatis capita. Melétau D. Andreae et D. Alexandri Chodciewitiorum...* Lipsiae 1568, f. A2r.

валі Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец¹⁸. Яшчэ адно (праўда, таксама ўскоснае) пацверджанне знаходзім у канцы вышэй цытавай прадмовы, у традыцыйным пажаданні мецэнату: *Quare T[ua] C[lementia] Catonem Graece loquentem clementer suscipere dignetur, tantumque sibi placere sinat, quantum illustrem Chodcieuitiorum familiam, in quorum aula Borussis tuis vicina liber hic natus est* (Таму няхай Твая Міласць ласкава прыме “Катона” на грэчаскай мове; няхай будзе ён Вам даспадобы гэтаксама, як найяснейшаму роду Хадкевічаў, у іменні якіх, блізкім да тваёй Прусіі, і нарадзілася гэтая кніга)¹⁹. Згодна з тагачаснымі дзяржаўнымі межамі Заблудаў знаходзіўся насамрэч недалёка ад мяжы паміж ВКЛ і тагачасным герцагствам Прускім (крыху больш за 100 км)²⁰.

У склад зборніка Іагана Мюліуса 1568 года, акрамя ўласна “катонаўскай” часткі, увайшлі паэтычныя пералажэнні кананічных тэкстаў, частка якіх была ўжо раней апублікавана ў зборніку “Найважнейшыя палажэнні хрысціянскай набожнасці” (Кракаў 1560). Аднак, калі ў кракаўскім зборніку пералажэнні названых вышэй свяшчэнных тэкстаў былі надрукаваны толькі на лацінскай мове, то ў кнізе “Грэка-лацінскі Катон” – па-лацінску і па-старажытнагрэчаску. Апрача таго, у кнігу “Грэка-лацінскі Катон” уваходзіць паэтычны цыкл пад назвай “Μελῆτα”, у якім сабраны вершаваныя практыкаванні Андрэя і Аляксандра Хадкевічаў (гэты збор будзе ахарактарызаваны ніжэй).

Выехаўшы з ВКЛ, Іаган Мюліус пачаў вельмі хутка рабіць бліскую кар’еру: спачатку – пры двары імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Максіміліяна II Габсбурга, пазней – ва ўніверсітэце Ены. Найбольш поўным зборам вершаваных твораў нямецкага паэта з’яўляецца выданне «*Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein*» (*Паэтычныя творы Іагана Мюліуса з Лібенродэ, паэта-лаўрэата, з дыяцэзіі вяльможных графаў дэ Гогенштайн*) (месца выдання не пазначана) [s. l., 1568]. Яго публікацыя звязана з наданнем гуманісту тытула *poeta-laureatus* імператарам Максіміліянам (у канцы зборніка прыводзіцца тэкст адпаведнай імператарскай граматы). У гэтай кнізе, якая складаецца з 327 друкаваных аркушаў, чытач знойдзе шмат вершаў кракаўскага і заблудаўскага перыядаў, прысвечаных вядомым беларускім арыстакратам: Мікалаю

¹⁸ В. Грынявецкі, *Заблудаў*, (у:) *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя*. У 2 т., рэдкал.: Г. Пашкоў і інш., Мінск 2007, т. 1, с. 637.

¹⁹ Ioannes Mylius, *Cato graecolatinus...*, f. A3r.

²⁰ Пра гэта сведчыць тагачасная палітычная карта, гл., напр.: J. Tazbir, *Geschichte der polnischen Toleranz*, Warszawa 1977, s. 8.

Радзівілу, Грыгорыю Хадкевічу, Філону Кміту, Яўстахію Валовічу і іншым. Аднак, калі мець на ўвазе айчынную літаратурную традыцыю, то, як справядліва заўважыў польскі літаратуразнавец Ю. Новак-Длу-жэўскі, *не столькі панегірычныя вершы, адрасаваныя каралю, колькі лірычныя вершы, адрасаваныя гетману Хадкевічу, а таксама іншым палітыкам і правадырам перыяду войнаў з Масковіяй, надаюць культурна-гістарычнае значэнне яго літаратурнай творчасці*²¹.

У сваёй адукацыйнай практыцы Іаган Мюліус выкарыстоўваў таксама ўласныя перастварэнні кананічных тэкстаў хрысціянства. Паэт з Лібенродэ публікаваў іх і ў Кракаве, і ў Ляйпцыгу, і ў Вене. У зборніку “Паэтычныя творы...” (1568) гэтыя тэксты сабраныя пад агульным загаловам «*Carmina sacra*» («Свяшчэнныя вершы»). У першай кнізе «Свяшчэнных вершаў» – паэтычныя перастварэнні Дэкалога, Апостальскага Сімвала веры і Малітвы Гасподняй (з Нагорнай пропаведзі) па-старажытнагрэчаску. Паэт дэманструе сваё віртуознае мастацтва валодання памерамі антычнай паэзіі: Дэкалог ён перастварае гекзаметрам, Сімвал веры – гліканэем, Малітву Гасподнюю – фалекейскім адзінаццаціскладовікам. Апроч таго, у зборніку “Паэтычныя творы...” прадстаўлены шматлікія паэтычныя пералажэнні псалмоў, складзеныя элегічным двувершам.

Як ужо адзначалася вышэй, і “Грэчаска-лацінскі Катон” (1568), і «Паэтычныя творы» (1568) завяршаюцца двума раздзеламі: «*D. Andree Chodciewitii equitis Lithuani МЕЛЕТАІ*» (“Практыкаванні пана Андрэя Хадкевіча, літоўскага арыстакрата”) і «*D. Alexandri Chodciewitii equitis Lithuani МЕЛЕТАІ*» (“Практыкаванні пана Аляксандра Хадкевіча, літоўскага арыстакрата”). Хутчэй за ўсё, перад намі – ні што іншае, як плён паэтычных практыкаванняў на лацінскай мове Андрэя і Аляксандра Хадкевічаў. Тут змешчаны пераважна кароценькія двухрадкоўі, напісаныя элегічным двувершам, на розныя тэмы. Мяркую, што ў гэтых двух раздзелах Іаган Мюліус сабраў лепшыя вынікі хатніх заданняў па версіфікацыі, выкананых яго яснавяльможнымі вучнямі пад кіраўніцтвам настаўніка. Акрамя “Практыкаванняў”, у склад зборніка “Паэтычныя творы” ўвайшлі таксама дзве чатырохрадковыя эпітафіі, напісаныя на смерць Соф’і Хадкевіч і падпісаныя, адпаведна, яе братамі – Андрэем і Аляксандрам. Як любы добры настаўнік, Іаган Мюліус ганарыўся поспехамі сваіх навучэнцаў не

²¹ J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Czasy Zygmun-towskie*, Warszawa 1966, s. 205.

менш, чым сваімі ўласнымі, таму ахвотна ўключаў іх вучнёўскія опусы ў зборнікі ўласных паэтычных твораў.

Характар вершаваных твораў, напісаных Іаганам Мюліусам, сведчыць пра тое, што ён зрабіў паэтычную культуру неад’емнай часткай паўсядзённага прыдворнага жыцця (падобны феномен у культуры Беларусі будзе ярка прадстаўлены пазней, у XVIII стагоддзі, у творчасці княгіні Францішкі Уршулі Радзівіл). У яго паэтычным зборніку мы знойдзем не толькі вершы на шлюб, на пахаванне, «на шчаслівае вяртанне», але нават на самыя, здавалася б, нязначныя выпадкі. Напрыклад, у зборніку 1568 года змешчаны твор пад назваю «Пану Андрэю Хадкевічу, які хварэе на кашаль», а непасрэдна за ім – «Да пана Андрэя Хадкевіча, які пазбыўся хваробы». Як для сапраўднага творцы, для Іагана Мюліуса паэзіяй было напоўнена само жыццё, і яго ўласнае жыццё не магло існаваць без паэзіі. Такую мастацкую стратэгію паэта можна назваць катэхезай праз прызму мастацтва, а таксама вытанчанай паэзіяй праз прызму жыцця, па аналогіі з выразам Фрыдрыха Ніцшэ, які ў сваім сачыненні “Нараджэнне трагеды” патрабаваў, каб навука ўспрымалася праз прызму мастака, а мастацтва – праз прызму жыцця (*die Wissenschaft unter der Optik des Künstlers zu sehn, die Kunst aber unter der des Lebens*)²².

Але найперш паэзія Іагана Мюліуса была прызначана для мэты выхавання сапраўднага шчырага хрысціяніна і мудрага цнатлівага грамадзяніна. Так, сярод практыкаванняў маладых Хадкевічаў знаходзім двухрадкоўі з характэрнымі назвамі: Андрэй напісаў вершы “Пастыр над людзьмі Хрыстос”, “Хрысціянам трэба несці крыж”, “Слова Госпада трывае”, “Шануй урача”, “На скупого чалавека”, “Нельга смяцца з бедных”, “Фартуна”, Аляксандр – “Бога нельга падмануць”, “Пра багатага і Лазара” ды многія іншыя. Паэт з Лібенродэ прапаноўваў таксама маладым княжычам своеасаблівае паэтычнае саборніцтва. Сведчанне таму – наяўнасць у адным і другім раздзелах “Практыкаванняў” вершаў з аднолькавымі назвамі: “Хрыстос – крыніца жывой вады”, “Шлюб у Кане”, “Баяцца Бога – найвышэйшая мудрасць”, “Апостальскі Сімвал веры”, “Малітва Гасподня”.

Іаган Мюліус быў глыбока перакананы ў тым, што любоў да мастацтва, прынамсі вытанчанай паэзіі, можа даць добры і значны плён у справе выхавання будучага дзяржаўнага дзеяча. Пра гэта ідзе раз-

²² Гл.: Th. R. Wolf, *Hermeneutik und Technik: Martin Heideggers Auslegung des Lebens und der Wissenschaft als Antwort auf die Krise der Moderne*, Würzburg 2005, S. 87.

мова ў прадмове да “Практыкаванняў...”, якую, падобна, паэт склаў адмыслова для апублікавання ў зборніку “Паэтычныя творы” (1568):

Cum nostrorum poematum libelli, benigne lector, iam deducti essent ad umbilicum, incidi in diversas μελέτας discipulorum olim meorum, D. Andreae, [et] D. Alexandri equitum Lithuanorum, ex illustri Chodciewitiorum familia. Ex istis quosdam seligere versiculos, [et] cum nostris imprimendos dare non indignum esse visum est, quod inde facile sit iudicare, quid spei de talibus ingeniis sit reliquum. Spero insuper eiusmodi tyrocinia aliis fore incitamento, praesertim dominorum filiis, ut per ocium Musis sese arctius adiungant, [et] similia vel graviora etiam confingant²³.

(О блаславёны чытач! Калі збор маіх твораў быў ужо напалову падрыхтаваны, я знайшоў разнастайныя практыкаванні маіх колішніх вучняў Андрэя і Аляксандра, літоўскіх арыстакратаў з вядомага роду Хадкевічаў. Я падумаў: напэўна, было б мэтазгодна выбраць з іх некаторыя вершыкі і апублікаваць іх разам з маімі ўласнымі, бо на гэтай падставе лёгка можна меркаваць, што можна спадзявацца атрымаць ад такіх талентаў. Больш таго, я спадзяюся, што першыя вопыты такога кшталту будуць стымулам для іншых, у першую чаргу для дзяцей паноў, каб у свой вольны час яны больш цесна зносіліся з Музамі і сачынялі штосьці падобнае ці нават яшчэ больш значнае.)

У гэтых словах паэт з Лібенродэ сфармуляваў устаноўку на лагічны працяг той адукацыйна-асветніцкай праграмы, якая распачалася для яго ў культурным ландшафце Цюрынгіі і якую ён працягнуў у культурным ландшафце Беласточчыны. Своеасабліваю асветніцкую праграму ажыццяўляў таксама і Грыгорый Хадкевіч, які ў канцы 60-х гадоў XVI стагоддзя прыняў у Заблудаве Івана Федаровіча (або Фёдарова) і Пятра Мсціслаўца. У выніку было надрукавана “Евангелле вучысельнае” 1569 года.

Сам Хадкевіч прызнаецца ў напісанай ім прадмове, што ён планаваў надрукаваць гэтую кнігу *выразуменія ради простых людей* у перакладзе на простую (г. зн. старабеларускую) мову. Аднак *люди мудрые, в том письме ученье перасцерагли князя, иже прекладаніем з давных пословиц на новые, помылка чинится немалая, якоже и ныне обретается в книгах новаго перевода*²⁴. І Грыгорый Хадкевіч пагадзіўся

²³ Ioannes Mylius, *Poemata...*, f. 2q2r.

²⁴ [Г. Хадкевіч] *Книга, зовомая Евангеліе учителиное от всех четырех евангелистов избранна...*, [ін:] *Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / АН БССР. Ін-т літ. імя Я. Купалы; уклад., уступ. арг. і камент. У. Г. Кароткага, Мінск 1991, с. 32.*

друкаваць кнігу *яко здавна пісаную*, на царкоўнаславянскай мове, якую справядліва будзе назваць класічнай мовай праваслаўнай літургіі. У сваіх агульных рысах такая асветніцкая стратэгія нагадвае гуманістычную праграму Іагана Мюліуса, які ва ўмовах генеральнай устаноўкі пратэстантаў на стварэнне перакладаў кніг Святога Пісання і выданне катэхітычнай літаратуры на нацыянальных мовах паслядоўна захоўвае вернасць класічным старажытнагрэчаскай і лацінскай мовам.

Ёсць і яшчэ адна акалічнасць, якая дазваляе зразумець, што ў эстэтычнай праграме гуманіста-пратэстанта з Лібенродэ прыцягнула ўвагу праваслаўнага князя Хадкевіча. “Евангеліе вучыцельнае”, якое ён вырашыў друкаваць на ўласныя сродкі, – гэта зусім не Тэтраевангелле ў прывычным для нас разуменні; гэта збор цытаванняў і скарачаных фрагментаў з сачыненняў Хрызастома, Кірыла Александрыйскага і іншых айцоў царквы. Я. Неміроўскі атрыбуе заблудаўскае Евангелле як *зборнік гутарак і навучэнняў з тлумачэннем евангельскіх тэкстаў*²⁵. Даследчык звяртае таксама ўвагу на адметны факт: тут было змешчана “Слова на Ушэсце” Кірыла Тураўскага – і гэта фактычна быў першы друкаваны помнік старажытнай усходнеславянскай літаратуры²⁶. У цэлым “Евангелле вучыцельнае” прызначалася для забеспячэння нядзельных евангельскіх чытанняў, а менавіта нядзельных службы, як вядома, рэгулярна наведваюць усе парафіяне або, як мінімум, большасць з іх. Такім чынам, заблудаўскае выданне фарміравала той самы плюралістычны фармат хрысціянскай катэхезы, які стваралі таксама біблейныя паэтычныя парафразы і хрысталагічныя вершы Іагана Мюліуса. Як нямецкі паэт, так і беларускі князь трывожна адзначалі маральную сапсаванасць і духоўны заняпад свайго часу. Так, Грыгорый Хадкевіч у сваёй прадмове разважае пра *нынешніи мятеж мира сего: Понеже мнози крестіянъстїи людїе новыми и различными ученїи в вере поколебашася и мненїем своим разсверепеша и от едінаго согласїя в вере жївуїх отвратїшася*²⁷. Іаган Мюліус, як у свой час Мікалай Гусоўскі, прадставіў турэцкую пагрозу як Боскае пакаранне за сапсаванасць у веры (перадусім у сваім паэтычным творы “Ad inclytos Christianorum contra Turcam milites Παράλεισις” (Напамін слаўным хрысціянскім змагарам з туркам).

²⁵ Я. Неміроўскі, *Фёдарай Іван*, [in:] *Францыск Скарына і яго час: энцыкл. давед.*, рэдкал. І. Шамякін і інш., Мінск 1988, с. 532.

²⁶ Тамсама.

²⁷ [Г. Хадкевіч] *Книга, зовомая Евангеліе учителное...*, с. 30–31.

Такім чынам, задачу маральнага ўдасканалення хрысціян ставілі перад сабой і паэт з Лібенродэ, і ўладальнік рэзідэнцыі ў Заблудава, які даваў канкрэтную параду ўсім чытачам “Евангелля вучыцельнага”: *Да поне сих книг читанием возмогут себе исправить и на путь истинный привести, а елицы во правоверии донныне соблюдаемы и непозыблемо съдержими суть, тем более их Христос словесы и учением своим укрепит в вере единомысленных бытии и не дасть сметатися волнами сего жития и ересем бывающим в себе вмещатися*²⁸. Ерась, згодна з гэтай тэзай, – не нейкае канкрэтнае веравучэнне, гэта грэшнае імкненне аблуднага хрысціяніна, духоўнага збачэнца выкрывіць фундаментальныя асновы навукі Хрыста. Саму ж гэтую навуку здольны цнатліва выкласці як філолаг-пратэстант у катэхетычных вершах, так і праваслаўны кніжнік у катэхетычнай прозе.

Культурны ландшафт Заблудава ў 60-х гады XVI стагоддзя вызначаўся прыярытэтам асветніцкай і адукацыйнай парадыгмы. Гэтаму спрыяла мецэнацкая дзейнасць князя Грыгорыя Хадкевіча, пад патранатам якога ажыццяўлялася выкладанне лацінскай і старажытнагрэчаскай моў, а таксама выданне як лацінамоўных свецкіх кніг, так і богаслужбовай літаратуры на царкоўнаславянскай мове.

L I T E R A T U R A

Baldzuhn M., *Mylius, Johannes*, [in:] W. Kühlmann, J.-D. Müller, M. Schilling u. a. (Hrsg.), *Frühe Neuzeit in Deutschland 1520–1620. Literaturwissenschaftliches Verfasserlexikon*, B. 4, Berlin–Boston: De Gruyter, 2015.

Ciechanowiecki A., *Michał Kazimierz Ogiński und sein Musenhof zu Slonim: Untersuchungen zur Geschichte der polnischen Kultur und ihrer europäischen Beziehungen im 18. Jahrhundert*, red. Werner Markert, Köln-Graz 1961.

(Chadkevič H.) *Kniga, zovomaja Evangelije učitelnoje...*, [u:] *Pradmovy i paslaslojy pasladoŭnikaŭ Francyska Skaryny*, uklad., ustup. art. i kament. U. Karotkaha, Minsk 1991 [(Хадкевіч Г.) *Книга, зовомая Евангеліе учителное от всех четырех евангелистов избранна...*, [у:] *Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны*, уклад., уступ. арт. і камент. У. Кароткага, Мінск 1991].

²⁸ Тамсама, с. 31. Пераклад: *Няхай у чытанні гэтых кніг яны знойдуць сілы выправіць сябе і прывесці сябе на сапраўдны шлях. А тыя, хто і да сёння прытрымліваюцца правільнай веры і застаюцца трывалымі, тым больш дазволіць ім Хрыстос словамі і вучэннем сваім умацавацца ў веры і быць аднадумнымі, і не дапусціць Ён, каб змялі іх хвалі гэтага жыцця, ды каб напоўніліся яны ерасямі.*

- Döring J., Thielmann T. (Hrsg.), *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, 2. Aufl., Bielefeld 2009.
- Hrynjavecki V., *Zabludaŭ*, [in:] *Vjalikaje Knjastva Litoŭskaje: éncyklapedyja*. U 2 t., t. 1; redkal.: H. Paškoŭ i inš., Minsk 2007 [Грынявецкі В., *Заблудаў*, [у:] *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя*, у 2 т., т. 1; рэдкал.: Г. Пашкоў і інш., Мінск 2007].
- Joachimsthaler J., *Kulturraumformung durch Sprach- und Literaturpolitik*, [in:] *Orbis linguarum*, 21 (2002), Wrocław, Legnica.
- Joachimsthaler J., *Literarisches Kulturraummodell Oberschlesien*, [in:] *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 12 (2004).
- Karotki U., *Belaruskaja litaratura i historyja*, Minsk 2013 [У. Кароткі, *Беларуская літаратура і гісторыя*, Мінск 2013].
- Karvelis D., *Przymus wyznaniowy w "księstwie birżańskim" u schyłku XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, in: *Litwa w epice Wazów*, Warszawa 2006.
- Kot S., *Pierwsza szkoła protestancka w Polsce. Z historii wpływów francuskich na kulturę polską*, in: *Reformacja w Polsce*, t. I, 1921, Warszawa.
- Labyncaŭ J., *Pačataje Skarynat: belaruskaja drukavanaja litaratura épochi Renesansu*, Minsk 1990 [Ю. Лабынцаў, *Пачатае Скарынам: беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнэсансу*, Мінск 1990].
- Lichačev D., *Poezija sadov. K semantike sadovo-parkovych stilej. Sad kak tekst*, izd. 3, Moskva 1998 [Д. Лихачев, *Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*, изд. 3-е, Москва 1998].
- Lotman J., *Kultura i vzryv*, Moskva 1992 [Ю. Лотман, *Культура и взрыв*, Москва 1992].
- Mylius I., *Cato graecolatinus. Praecipua Christianae pietatis capita. Μελέται D. Andreae et D. Alexandri Chodcieuitiorum...* Lipsiae 1568.
- [Mylius I.] *Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein (...)* [Lipsiae] 1568.
- [Mylius I.] *Tà τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα παρα τοῦ Ἰωάννου Μύλιου Λιβενροδέως*, Cracoviae 1561.
- Narbutas S., *Radvanas anuo metu ir dabar*, [in:] Joannes Radvanus. *Opera* = Jonas Radvanas. *Raštai, iš lotynų kalbos vertė* S. Narbutas, Vilnius 2009.
- Nekraševič-Karotkaja Ž., *Ulskaja bitva 1564 h. u pomnikach lacinamoŭnaj litaratury Vjalikaha Knjastva Litoŭskaha*, [u:] *"Belaruskú historyčnú ahlad"*, 2013, t. 20, ss. 1–2 [Некрашэвіч-Кароткая Ж., *Ульская бітва 1564 г. у помніках лацінамоўнай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага*, [у:] *Беларускі гістарычны агляд*, 2013, т. 20, сш. 1–2].

- J. Nemiroŭski, *Fjodaraŭ Ivan*, [u:] *Francysk Skaryna i jaho čas: ěncykl. daved.*, redkal. I. Šamjakin i inš., Minsk 1988 [Неміроўскі Я., *Фёдараў Іван*, [у:] *Францыск Скарына і яго час: энцыкл. давед.*; рэдкал. I. Шамякін і інш., Мінск 1988].
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Czasy Zygmuntowskie*, Warszawa 1966.
- Sajkowski A., *Od Sierotki do Rybeńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań 1965.
- Skepjan A., *Dvor i sluhі knjazioŭ Sluckich u kancy XV – 80-ch hh. XVI st.*, [in:] "ARCHE", 2014, Nr 6 (127), s. 305–339 [Н. Скеп'ян, *Двор і слугі князёў Слуцкіх у канцы XV – 80-х гг. XVI ст.*, "ARCHE", 2014, Nr 6 (127)].
- Šyšyhina-Patockaja K., *Njašwiž i Radziwily*, Minsk 2001 [К. Шышыгіна-Патоцкая, *Нясвіж і Радзівілы*, Мінск 2001].
- Schlothuber E., Carmassi P., Breitenbach A., *Einleitung: Schriftkultur und religiöse Zentren im norddeutschen Raum*, in: *Schriftkultur und religiöse Zentren im norddeutschen Raum* / hrsg. P. Carmassi, E. Schlothuber, A. Breitenbach, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2014.
- Schneidmüller B. u. a. (Hrsg.), *Faktum und Konstrukt. Politische Grenzziehungen im Mittelalter: Verdichtung – Symbolisierung – Reflexion. Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme*, Münster 2011.
- J. Tazbir, *Geschichte der polnischen Toleranz*, Warszawa 1977.
- Wiedach E., *Das Verzeichniss sämmtlicher Zöglinge des Pädagogiums zu Ilfeld seit seiner Gründung*, Nordhausen 1853.
- Wolf Th. R., *Hermeneutik und Technik: Martin Heideggers Auslegung des Lebens und der Wissenschaft als Antwort auf die Krise der Moderne*, Würzburg 2005.

SUMMARY

RENAISSANCE FARM "MUZ" IN ZABLUDOV: PEDAGOGICAL AND CREATIVE ACTIVITY OF JOHANN MYULIUS UNDER THE AUSPICES OF GRZEGORZ CHODKIEWICZ

This article analyzes duke Grzegorz Chodkiewicz's patronage of the arts as well as the Renaissance poet Johann Myulius' literary and pedagogical work from the perspective of culture perception. It defines the role of the monastic landscape in the town of Ilfeld in Thuringia and the farm landscape in Zabłudów in Białystok District in forming cultural capital.

Key words: spatial turn, cultural landscape, the Grand Duchy of Lithuania, Renaissance, Johann Myulius, Grzegorz Chodkiewicz, Zabłudów.

STRESZCZENIE

RENEANSOWY FOLWARK „MUZ” W ZABLUDOWIE:
PEDAGOGICZNA I ARTYSTYCZNA DZIAŁALNOŚĆ JOHANN MYULIUSA
POD PATRONATEM GRZEGORZA CHODKIEWICZA

W artykule omówiono artystyczny patronat księcia Grzegorza Chodkiewicza oraz utwory literackie i dydaktyczne renesansowego poety Johanna Myuliusa z perspektywy percepcji kultury. Omówiono rolę klasztornej pejzażu miasteczka Ilfeld w Turynii i folwarcznego pejzażu Zabłudowa, miejscowości na Białostocczyźnie w procesie gromadzenia kapitału kulturowego.

Słowa kluczowe: zwrot przestrzenny, pejzaż kulturowy, Wielkie Księstwo Litewskie, renesans, Johann Myulius, Grzegorz Chodkiewicz, Zabłudów.

Łarysa Szczawinska

DOI: 10.15290/bb.2018.10.26

*Rosyjska Akademia Nauk**Moskwa*<https://orcid.org/0000-0002-9385-3509>

Мельніцкі ўраджэнец Мікалай Крэйдзіч – беларускі праваслаўны святар і паэт

Калі бываеш у ціхай паўднёвай частцы сучаснага Падляшша, асабліва памятным заўсёды стаецца час знаходжання ў старажытным Мельніку, загадкаваць якога дзівіць адразу ж, дастаткова толькі ўзысці на Замкавую гару. З кожным прыездам гарадок гэты, зрэшты, з 1934 года ўсяго толькі сяло, адкрываецца ўсё больш і больш, але агульная таямнічасць не знікае і сама яго назва адводзіць у вытокі далёкай тысячагадовай гісторыі мельніцкай зямлі, так ці інакш звязанай з велізарнымі мясцовымі запасамі такога прыроднага мінеральнага багацця як мел (kreда). Археалагічныя дадзеныя дазваляюць датаваць з'яўленне тут першых гарадскіх пасяленцаў у XI стагоддзі, а летапісная згадка аб праваслаўнай царкве Багародзіцы з чудатворнай іконай Збавіцеля адносіцца ўжо да сярэдзіны XIII стагоддзя¹. Цікава, што ў 1878 годзе з Мельніка на Святую Гару Грабарку была перанесена драўляная Васкрасенская царква, якая да 1990 года заставалася там галоўным манастырскім храмам у імя Праабражэння Гасподняга, пакуль не была спалена.

К канцу XIX стагоддзя на значных тэрыторыях заходніх губерняў Расійскай імперыі, асабліва на ўсходніх землях Царства Польскага,

¹ Больш падрабязна пра Мельнік і яго гісторыю гл. у працах прафесара Дароты Міхалюк. D. Michaluk, *Rozwoj układu przestrzennego Mielnika w XIII–XVIII w.*, “Studia Podlaskie” 1993, t. 4, s. 25–50; *Ona że, Mielnik*, Mielnik 1999; *Ona że, Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XIV–XVII wieku*, Toruń 2002.

населеных праваслаўнымі, склалася вельмі цяжкая сітуацыя, якая характарызуецца самай сапраўднай веравызнаўчай барацьбой, калі *православному священнику приходится здесь быть на страже и в постоянной готовности защитить вверенных его духовному водительству чад от враждебных иноверных влияний*².

Указ 1905 года «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці» вельмі сур'езна адбіўся на сацыяльна-палітычных абставінах усёй імперыі, а ў дадзеным рэгіёне ў літаральным сэнсе падарваў сітуацыю, незвычайным чынам актывізаваў дзеянні каталіцкай царквы. Пасля пачатку Першай сусветнай вайны неўзабаве адбылося так званае бежанства. Бóльшую частку бежанцаў складалі праваслаўныя ўсходнія славяне, якія кідалі родныя мясціны цэлымі сёламі і такім чынам крайнія заходнія рубяжы імперыі практычна цалкам пазбаўляліся свайго праваслаўнага насельніцтва. Праз некалькі гадоў мясцовыя жыхары сталі вяртацца на спустошаную радзіму, дзе ў корані памянлася канфесійная сітуацыя. Тут, ужо ў адроджанай ў 1918 годзе польскай дзяржаве, становішча праваслаўнай царквы аказалася сумным, не выключаючы, асабліва *pod koniec lat trzydziestych*, самага сапраўднага *terroru* у выглядзе масавага разбурэння сотняў яе храмаў³.

Карэнны ўраджэнец тутэйшых месцаў протаіерэй Мікалай Платонавіч Крэйдзіч перажыў усе гэтыя падзеі на сваім вяку. Нарадзіўся Мікалай Крэйдзіч ў 1873 годзе ў сям'і псаломшчыка з гарадка Мельніка. Бацька будучага протаіерэя, яго сям'я і мясцовыя праваслаўныя святары добра памяталі грозныя падзеі польскага паўстання пачатку 1860-х гадоў. К поўдню ад Мельніка за Бугам ляжала неспакойная Холмшчына, дзе ў 1875 годзе ўніаты не простым чынам былі звернутыя ў праваслаўе, што пазней, пасля ўказу аб верацярпімасці 1905 года, абумовіла пераход іх часткі ў рыма-каталіцтва. Разам з тым гэты зварот аказаў вялікі ўплыў на адраджэнне нацыянальнай самасвядомасці тутэйшага карэннага ўсходнеславянскага насельніцтва. Гэта найбольш яркім чынам праявілася амаль адразу ж арганізацыйнай шматтысячных спяваючых праваслаўных хросных хадоў. Праходзілі яны тады і ў ваколіцах Мельніка, дзе ў той час жыла сям'я псаломшчыка Крэйдзіча, у сілу пасады і мясцовых звычаяў, добра знаёмага і з «царкоўнымі або народна-пабожнымі спевамі», прывіваўшымі адначасова масавую любоў да паэтычнага слова, у тым ліку і яго ўласнаму

² *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1898 год*, СПб 1901, с. 29.

³ М. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia. 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 450.

сыну. Вось як у далейшым сам М.П. Крэйдзіч апісваў адзін з такіх хросных хадоў, які адбыўся пры асвячэнні царквы ў Брэсцкім павеце:

В 9 ч. утра в с. Кустынь направилось два крестных хода из с. Щитник, в котором приняли участие также крестьяне соседних приходов Сычевского и Велямоничского, и из с. Лыщиц.... Небесная глубина как будто раздалась, поднялась еще выше и казалась беспредельной и в этом беспредельном пространстве, в котором утопал взор человеческий, звонко раздавалось пение священных песен из богогласника, особенно любимых нашими крестьянами... Я не в силах описать все те дивные, лучшие чувства, какие зарождаются в человеке в подобные минуты, одно лишь несомненно, что крестные ходы имеют весьма и весьма благотворное влияние на народ⁴.

У пачатку 1890-х гадоў М.П. Крэйдзіч заканчвае Літоўскую духоўную семінарыю ў Вільні. У семінарыі ён, як і большасць яго аднакласнікаў, прайшоў добрую літаратурную школу. Не забыўся Крэйдзіч пры гэтым і сваёй традыцыйнай мясцовай народна-паэтычнай спадчыны з тэкстамі рознага роду богагласнікаў⁵. Ідэя асаблівай каштоўнасці богагласнікаў для праваслаўнага свету аказалася практычна зацверджанай стараннямі шэрагу вядомых царкоўных асоб, у тым ліку і такімі аўтарытэтнымі як ураджэнец Берасцейшчыны віленскі протаіерэй Іаан Катовіч⁶, і стваральнік іх новых сучасных варыяцый валынскі святар Хрысанф Саковіч (з канца 1886 г. іераманах Хрыстафор). Як і Крэйдзіч, ён быў выхадзец з патомнай святарскай сям'і, таксама пачынаў сваю дзейнасць пасля заканчэння семінарыі ў якасці настаўніка пачатковай школы ў Свята-Онуфрыеўском манастыры⁷. М.П. Крэйдзіч пачынае сваё служэнне ў якасці народнага настаўніка і псаломшчыка Свята-Пакроўскай царквы ў вёсцы Мыто Літоўскай епархіі, дзе ўжо ў пачатку свайго прафесійнага шляху ён аказваецца далучаным да шырокага распаўсюджвання ў сялянскім асяроддзі праваслаўных богагласнічных паэтычных тэкстаў. З гэтымі тэкстамі ў іх масавых выданнях Холмскім Свята-Богародіцкім брацтвам ён быў добра знаёмы яшчэ ў бацькавай хаце ў Мельніку. У 1897 годзе адбыўся перавод М.П. Крэйдзіча ў мястэчка Антопаль на Берас-

⁴ Н. Крейдич, *Освящение церкви в с. Кустыне, Брестского уезда*, "Гродненские епархиальные ведомости" (далее – "ГрЕВ") 1906, № 39–40 (8 октября), с. 1077–1078.

⁵ С.В. Булгаков, *Настольная книга для священнослужителей*, Киев 1913, с. 519.

⁶ Л.Л. Щавинская, *Народная православная книжность в собрании и исследовании Иоанна Котовича*, Москва–Минск 2010.

⁷ Л.Л. Щавинская, *Из духовной семинарии в народные учителя: молодые годы Хрисанфа Саковича*, "Традиции и современность" 2016, № 17, с. 169–178.

цейшчыне, якое знаходзіцца недалёка ад малой радзімы Іаана Катовіча. Цікава, што гэта адзін з самых значных да гэтага часу раёнаў, дзе атрымалі масавае распаўсюджванне творы Хрысанфа Саковіча, у XX–XXI стагоддзях. часцей за ўсё перапісваемыя ад рукі. Пры мясцовай Свята-Уваскрасенскай царкве паўстаў адзін з лепшых парафіяльных цэнтраў агульнанароднага царкоўнага спева, які аказваў доўгія гады вялікі ўплыў на падтрыманне народнай царкоўна-пеўчай традыцыі сярод навакольнага насельніцтва. Тады ж, у першыя гады XX стагоддзя, М.П. Крэйдзіч як *учитель Дрогичинского (Кобринского уезда) министерского училища* атрымаў ад гродзенскага епархіяльнага назіральніка школьнай справы а. Іаана Карчынскага высокую ацэнку за *преподавание церковного пения в школах и образование церковных хоров*⁸, адзначыўшага, што *во многих школах, кроме изучения церковных песнопений и молитв, введено пение из Богогласника*. Сам а. Іаан Карчынскі быў ініцыятарам і складальнікам-выдаўцом серыі спецыяльных царкоўна-паэтычных зборнікаў, у якіх змяшчаліся у тым ліку і многія найбольш любімыя ў народзе творы Хрысанфа Саковіча. Агульнанародны царкоўны спеў «па Богагласнікам» становіцца ў далейшым для псаломшчыка, а затым дыякана і святара М.П. Крэйдзіча асаблівым сродкам духоўнага прапаганды.

У канцы 1902 года *псаломщика Антопольской церкви Николая Крейдича согласно прошения* пераводзяць у сяло Шчытнікі, што ў прыгарадзе сучаснага Брэста. Тут ён служыць у той жа якасці ў невялікай Свята-Пакроўскай царкве, у будынку якой да 1864 года быў прысядзібны касцёл⁹. Згодна з «Праграмай службовых абавязкаў псаломшчыкаў», зацверджанай гродзенскім уладкай, М.П. Крэйдзіч *обязан был по мере возможности посещать деревни прихода для обучения крестьянских мальчиков и девочек молитвам и пению*, а таксама дапамагаць у гэтым *в церковно-приходских школах*¹⁰. Асаблівая роль адводзілася псаломшчыкам і ў *организации народнопевческих хоров и участию тех хоров при церковном богослужении. Такое участии народных хоров представляется... весьма важным условием... полноты воздействия их на духовную жизнь народа*¹¹. Тады ж М.П. Крэйдзіч пачынае актыўна пісаць для «Гродненских епархіяльных ведомостей»,

⁸ И. Корчинский, *Отчет... о состоянии школ... Гродненской епархии... за 1900–1901 уч. год*, «ГрЕВ» 1902, № 12, с. 118.

⁹ «ГрЕВ» 1902, № 44, с. 377.

¹⁰ «ГрЕВ» 1904, № 50, с. 1453–1458.

¹¹ Там же, с. 1449–1450.

рэдакцыя якіх разам з мясцовым епіскапатам, курыраваўшымі гэтае перыядычнае выданне, кіраваліся прынцыпам адбору публікацый, якія засноўваліся на важнай тэзе обер-пракурора Сінода К.П. Пабеданосцава, сфармуляванай ім у лісце да Ф.М. Дастаеўскага: *покажи мне веру твою*¹². У 1904 г. епархіяльны часопіс публікуе шэраг твораў М.П. Крэйдзіча, адзін з якіх прысвечаны толькі што выйшаўшаму «Гродненскому богогласнику»¹³, для выдання якога *с целью возможно широкого распространения Богогласников* у 1902 г. была абрана спецыяльная камісія *для составления особого “Богогласника” из песнопений, вошедших в Богогласники Холмский, Почаевский и другие и издания такого “Богогласника” на средства Гродненского епархиального училищного Совета*¹⁴.

Есть что-то чарующее в песнях крестьянина, – пісаў М.П. Крэйдзіч, – эти напевы при всем их несовершенстве имеют своеобразную прелесть... Ему и хотелось бы открыть свою душу Богу, в сердечных словах высказать свое горе, попросить утешения в скорбях, да он не умеет... Вот почему появление богогласника среди народа стало светлым лучом в его жизни и дало возможность крестьянину на свободе ли, дома – везде и всегда в звучных умильных песнях просить, благодарить и прославлять своего Творца и Промыслителя, славить Пречистую Матерь Божую и св. угодников¹⁵.

Шчытнікаўскі псаломшчык пры гэтым вылучае творы Хрысанфа Саковіча, перш за ўсё яго сьпеў «Заступнице усердная»¹⁶, адзін з самых шанаваных да гэтага часу ў народзе, актыўна перапісваемых паўсюдна па гэты дзень, у тым ліку на Берасцейшчыне, і на Падляшшы.

¹² К. Победоносцев, *Государство и церковь*, Москва 2011, т. 1, с. 550.

¹³ *Гродненский богогласник. Собрание гимнов и набожных песнопений с присовокуплением краткого исторического очерка православия в пределах нынешней Гродненской губернии и житие св. преподобно-мученика Афанасия (Филипповича)*, Гродна 1903.

¹⁴ “ГрЕВ” 1902, № 6, с. 51.

¹⁵ Н. Крейдич, *Отрадный факт*, “ГрЕВ” 1904, № 3, с. 65–66.

¹⁶ Верш гэты ўпершыню быў надрукаваны ў 1886 г. (*Духовные песнопения священника Хрисанфа Саковича*, Почаев 1886, с. 75–78). Ён неаднаразова друкаваўся ў розных выданнях, часта без імя аўтара. Сьпеў гэты быў надрукаваны на асобным лістку ў наборнай рамцы на белай паперы досыць вялікага фармату і адэскай фірмай Е.І. Фясенка у ліку выданняў, прызначаных для вывешвання, чтэння і раздачы в церквах, школах, бібліотеках, войсках, месцах общественных, собраниях и прочих (Ю.А. Лабынцев, Л.Л. Шавинская, Е.И. Фесенко – один из крупнейших издателей народной православной печатной продукции XIX–XX вв., [в:] *Славянский мир в третьем тысячелетии. Этнические, конфессиональные, социокультурные идентичности народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы*, Москва 2017, с. 17).

Пачынаюць друкавацца духоўныя вершы і самога М.П. Крэйдзіча, які, безумоўна, валодаў літаратурным дарам, аб чым сведчаць як яго публікацыі, прысвечаныя розным падзеям, так і яго духоўныя вершы. Яны адлюстроўваюць тагачасныя настроі радавога царкоўнослужбоўца, гэтыя вершы даюць выдатную магчымасць прасачыць эвалюцыю ідэйна-рэлігійных пошукаў у найскладанейшы перыяд гісторыі праваслаўнай царквы ў Расійскай імперыі напярэдадні яе распаду. Так, прасякнуты трывогай за лёсы абаронцаў Порт-Артура верш «Полночная молитва»:

В полночной тишине, при свете трепетном лампы,
 Когда все спит и небо, и земля –
 Ко мне слетает в грудь желанный миг отрады,
 И забываю я невзгоды бытия.
 В тот миг во мне порыв страстей порочных затихает,
 Душа стремится ввысь, к Премудрому Творцу,
 Молюсь, мне так легко. Слеза на очи набегает
 И, дань души, катится по лицу.
 И мысль моя летит к твердыням Порт-Артура,
 Где стон и смерть кругом, где русский бранный стяг
 Прославлен на весь свет, где бранный клич военной бури
 Зовет бойцов на смерть, где ждет коварный враг,
 Что склонится наш стяг, падет наша твердыня,
 И пораженные рассеются бойцы.
 О, посрами, Господь, язычников гордыню!
 Защитникам твердынь дай славные, победные венцы¹⁷.

У часы падрыхтоўкі ўказа аб верацярпімасці 1905 года публікуецца верш Крэйдзіча «Во дни Великого поста»¹⁸, які адлюстроўвае малітоўны настрой праваслаўных сялян:

Равнины воспрянули: прерван покой,
 Безмолвия час нарушая,
 Несется вдаль звон, своей гулкой волной
 К молитве прихожан созывая.
 И отклик нашел в душе грешной сей звон –
 К молитве спешат поселяне
 И, грудь осенивши широким крестом,
 Уж шепчут слова покаянья.
 А вот и село, вот и храм на горе –

¹⁷ Н. Крейдич, *Полночная молитва*, «ГрЕВ» 1904, № 51, с. 1505–1506.

¹⁸ Н. Крейдич, *Во дни Великого поста*, «ГрЕВ» 1905, № 9, с. 271–272.

Оплот православного люда –
 Облитый сияньем вечерней зари
 Зовет к себе люд отовсюду.
 И колокол смолк; всюду вновь тишина.
 Молитву творят поселяне...
 И церковь села фимиама полна,
 И вздохи слышны покаянья.

І ўжо зусім іншая танальнасць чуецца ў яго творы «Темные тучи», тут бачыцца адлюстраванне грозных вынікаў 1905 года:

Темные тучи над Русью святою
 Грозно надвинулись, стали стеною.
 Что то с собою они принесли?
 Радость иль горе для русской земли?
 Сердце мятежное робости полно:
 Страсти людские как бурные волны
 Вдруг расходились, рокочат, шумят;
 Вопли и стоны повсюду летят.
 Где же искать нам в дни эти томленья
 Мира, покоя, души обновленья?
 Братья! приникнем к подножью Креста,
 Сердцем, устами лобзая Христа.
 Он, ведь, наш Бог, Он, Творец наш Могучий,
 Он нас услышит, рассеются тучи,
 Солнышка красного весел, могуч
 Вновь засияет живительный луч¹⁹.

У далейшым публікуюцца і іншыя духоўныя вершы Крэйдзіча, сярод якіх, напрыклад, «Святая ноч», «Покров Божией Матери», якія пераклікаюцца з творамі Хрысанфа Саковіча, і цэлы шэраг наступных вершаў. Вельмі сімвалічны твор «Христос в пустыне»: аб сацыяльных марах пабудовы «рая зямнога», што таксама можна трактаваць і як тагачаснае, напярэдадні вялікіх рэвалюцыйных падзей, адлюстраванне вечнага пытання – царква і грамадства.

Уж много лет прошло с тех пор,
 Как видел я одну картину,
 Забыл ее, и вспомнил вновь,
 Картина та – «Христос в пустыне».
 Ребенком часто перед нею
 В раздумье грустном я стоял,

¹⁹ Н. Крейдич, *Темные тучи*, "ГрЕВ" 1905, № 43, с. 1182.

Как будто детскою душою
 Ее значенье понимал.
 Пустыня вокруг. Все мертво, дико.
 В пустом пространстве тонет взгляд,
 Лишь словно солнцем обожженных,
 Вкруг камней темных виден ряд.
 И на одном из них в раздумье,
 С великой скорбью в очах
 Сидит Христос. Желтеют дали
 И тонут в солнечных лучах.
 И Он один среди равнины,
 Призывный глас Его святой –
 Глас вопиющего в пустыне:
 Его не слышит род людской.
 И каждый раз при трезвом взгляде
 На жизнь и нравы, и людей
 Я вспоминаю ту картину
 И много сходства вижу в ней.
 Я с совершенной нашей жизнью,
 Где так и пусто, и мертво,
 Где звуки вдохновенной речи
 Не растревожат никого.
 Где зависть, лесть, тщеславье, гордость
 В сердцах людей свили приют;
 Везде курят им фимиамы,
 А правды Божией бегут.
 И вновь Христос один в пустыне.
 «Обремененные, сюда,
 Ко мне скорее приидите,
 Я дам вам то, что никогда
 Вам мире не даст. – Я дам вам счастье,
 Душе измученной покой,
 Я вас любовью покрою
 И в рай Я вас введу с собой».
 Но тщетны дивные призывы:
 У всех в мечтах лишь рай земной,
 И мысль о нем глушит порывы
 Души воспрянувшей порой²⁰.

У 1907 годзе М.П. Крэйдзіч пераводзіцца ў родны Мельнік, дзе служыць дыяканам у царкве Раства Багародзіцы; тут у яго нарадзіўся сын Мікалай, будучы вядомы святар (1908–1977). У 1910 годзе М.П. Крэй-

²⁰ Н. Крейдич, *Христос в пустыне*, “ГрЕВ” 1912, № 34–35, с. 345–346.

дзіч разам з селянінам Ю. Каменским ахвяруе в *Мельникскую приходскую церковь... две хоругви*²¹, а ў канцы 1911 года *диакон Мельникской церкви, Бельского уезда, Николай Крейдич, назначен священником к Андроновской церкви Кобринского уезда*²². Тут амаль не адчувалася вераспавадальнае супрацьстаянне, якое рэзка абвастрылася ў раёне Мельніка пасля ўказа аб верацярпімасці 1905 годзе. Тады там, у заходняй частцы Гродзенскай губерні, як і ў многіх іншых месцах, стаў назірацца польска-каталіцкі рэванш, які прымусяў улады яшчэ настойлівей падымаць пытанне і пра лёс беларусаў-каталікоў, аб увядзенні ў практыку царквы беларускай мовы²³. Тады ж з асаблівым драматызмам тэарэтычна і практычна вырашалася праблема ўніяцкай царквы, да рэалізацыі якой спрабавалі далучыцца нават замежныя эмісары ў асабе мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага, выкарыстоўваючы пры гэтым не толькі беларусаў-каталікоў і беларускіх ксяндзоў, але і ўзнікаючы беларускі нацыянальны рух у цэлым²⁴.

Да Вялікадня 1915 года *резолуцией Его Высокопреосвященства от 18 марта сего года за No 484* святар *Сычевской церкви Брестского уезда Николай Крейдич* узнагароджваецца набедранікам²⁵. А ўжо ў сярэдзіне 1915 года пачалася эвакуацыя сотняў тысяч мясцовых праваслаўных жыхароў, якія пасля імклівага наступлення германскіх войскаў вымушаны былі міграваць у асноўным у цэнтральныя, усходнія і паўднёвыя губерні Расіі. А. Мікалай Крэйдзіч аказваецца з сям'ёй у невялікай тульскай вёсцы Барысава ў Кашырскім павеце. Тут ён служыць часовым святаром у царкве Якава Персіяніна, несумненна, выкарыстоўваючы ўсю палітру пастырскіх магчымасцяў, уключаючы народныя царкоўна-песенныя традыцыі сваёй радзімы. Расійская рэвалюцыя для ўсіх бежанцаў стала велізарным выпрабаваннем, выклікала ўсведамленне неабходнасці вяртання на радзіму, якое доўжылася некалькі гадоў, пачынаючы з 1918 года. З бежанства ён вяртаецца праз некалькі гадоў ужо ў адроджаную Польшчу, дзе яму даводзіцца служыць у некалькіх сельскіх палескіх парафіях²⁶. У гэтых месцах аб ім

²¹ “ГрЕВ” 1912, № 10, с. 94.

²² “ГрЕВ” 1911, № 48–49, с. 356.

²³ *Российский государственный исторический архив*, ф. 821, оп. 2, ед. хр. 73; ф. 1284, оп. 194, ед. хр. 136.

²⁴ А. Луцкевіч, *Мітрапаліт Шэптыцкі і беларускі рух*, [у:] *Богословія*, Львів 1926, т. IV, кн. 1–4, с. 45–48.

²⁵ “ГрЕВ” 1915, № 5–6, с. 32.

²⁶ *Świątynie prawosławne w Polsce*, [Warszawa 1935].

доўгія гады ўспаміналі з любоўю, а дзе-нідзе памятаюць і цяпер. Ён працягвае пісаць і друкавацца ў польскай праваслаўнай перыёдыцы, узводзіцца ў протаіерэйскі сан. 4 ліпеня 1938 года Н.П. Крэйдзіч памірае²⁷.

Літаратурная творчасць беларускага праваслаўнага святара М.П. Крэйдзіча практычна невядома сучаснаму шырокаму чытачу²⁸, хаця б кароткай згадкі аб ягонай творчасці няма нават у спецыяльным кампендыуме «Літаратурная карта Берастейшчыны», рэдактарам і складальнікам якога выступіў беларускі пісьменнік, цэзка паэта, А.М. Крэйдзіч²⁹.

L I T E R A T U R A

“Grodenskéie eparhial’nye vedomosti” 1902, № 6, 44; 1904, № 50; 1911. № 48–49; 1912, № 10; 1915, № 5–6 [“Гродненские епархиальные ведомости” 1902, № 6, 44; 1904, № 50; 1911. № 48–49; 1912, № 10; 1915, № 5–6].

Bulgakov S.V., *Nastol’naâ kniga dlâ svâšennoslužitelej*, Kiev 1913 [Булгаков С.В., *Настольная книга для священнослужителей*, Киев 1913].

Duhovnye pesnopeniâ svâšennika Hrisanfa Sakoviča, Роцаев 1886 [Духовные песнопения священника Хрисанфа Саковича, Почаев 1886].

Grodenskij bogoglasnik. Sobranie gimnov i nabožnyh pesnopenij s prisovokupleniem kratkogo istoričeskogo očerka pravoslaviâ v predelah nunešnej Grodnenskoj gubernii i žitie sv. prepodobno-mučenika Afanasiâ (Filipoviča), Grodna 1903 [Гродненский богогласник. Собрание гимнов и набожных песнопений с присовокуплением краткого исторического очерка православия в пределах нынешней Гродненской губернии и житие св. преподобно-мученика Афанасия (Филипповича), Гродна 1903].

Korčinskij I., *Otčet... o sostoânni škol... Grodnenskoj eparhii... za 1900–1901 uč. god*, “Grodenskéie eparhial’nye vedomosti” 1902, № 12 [Корчинский И., *Отчет... о состоянии школ... Гродненской епархии... за 1900–1901 уч. год*, “ГрЕВ” 1902, № 12].

Krejdič N., *Hristos v pustyne*, “Grodenskéie eparhial’nye vedomosti” 1912, № 34–35 [Крейдич Н., *Христос в пустыне*, “ГрЕВ” 1912, № 34–35].

²⁷ “Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1938, № 7, S. 2; Grzegorz Sosna, ks., Antonina Troc-Sosna, *Hierarchia i kler Kościoła Prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX–XXI wieku*, Ryboły 2012, s. 443.

²⁸ Толькі зрэдку можна сустрэць згадку аб літаратурнай творчасці М.П. Крэйдзіча (напр.: В. Гумілович, *Из истории «православной литературы для народа» в Западной Беларуси*, “Гістарычная брама” 2004, № 1 (22), с. 49–50).

²⁹ *Літаратурная карта Берастейшчыны*, Брэст 2008.

- Krejdič N., *Osvâšenie cerkvi v s. Kustyne, Brestskogo uезда*, “Grodzenskie eparhial’nye vedomosti” 1906, № 39–40 [Крейди́ч Н., *Освящение церкви в с. Кустыне, Брестского уезда*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1906, № 39–40 (8 октября)].
- Krejdič N., *Otradnyj fakt*, “Grodzenskie eparhial’nye vedomosti” 1904, № 3 [Крейди́ч Н., *Отрадный факт*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1904, № 3].
- Krejdič N., *Polnočnaâ molitva*, “Grodzenskie eparhial’nye vedomosti” 1904, № 51 [Крейди́ч Н., *Полночная молитва*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1904, № 51].
- Крейди́ч Н., *Темные тучи*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1905, № 43 [Крейди́ч Н., *Темные тучи*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1905, № 43].
- Krejdič N., *Vo dni Velikogo posta*, “Grodzenskie eparhial’nye vedomosti” 1905, № 9 [Крейди́ч Н., *Во дни Великого поста*, “Гродненские епархиальные ведомости” 1905, № 9].
- Labyntsev Ju.A., Shchavinskaja L.L., *E.I. Fesenko – odin iz krupnejših izdatelej narodnoj pravoslavnoj pečatnoj produkcii XIX–XX vv.*, [v:] *Slavânskij mir v tret’em tysâčeletii. Etničeskie, konfessional’nye, sociokul’turnye identičnosti narodov Central’noj, Vostočnoj i Ūgo-Vostočnoj Evropy*, Moskva 2017 [Лабынцев Ю.А., Шчавинская Л.Л., *Е.И. Фесенко – один из крупнейших издателей народной православной печатной продукции XIX–XX вв.*, [в:] *Славянский мир в третьем тысячелетии. Этнические, конфессиональные, социокультурные идентичности народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы*, Москва 2017].
- Labyntsev Ju.A., Shchavinskaja L.L., *Grodzenskij protoierej Ioann Korčinskij – sostavitel’ narodnyh izdanij*, [u:] *Zdabytki*, Minsk 2009, вып. 11 [Лабынцаў Ю.А., Шчавинская Л.Л., *Гродзенскі працоірей Іоанн Корчінскі – саставіцель народных изданий*, (в:) *Здабыткі*, Мінск 2009, вып. 11].
- Luckevič A., *Mitrapalit Šępticki i belaruskі ruh*, [u:] *Bogosloviâ*, L’viv 1926, t. IV, kn. 1–4 [Луцкевіч А., *Мітрапаліт Шэпціцкі і беларускі рух*, [у:] *Богословія*, Львів 1926, т. IV, кн. 1–4].
- Litaraturnaâ karta Berastejščyny*, Brëst 2008 [Літаратурная карта Берастейшчыны, Брэст 2008].
- Michaluk D., *Mielnik*, Mielnik 1999.
- Michaluk D., *Rozwoj układu przestrzennego Mielnika w XIII–XVIII w.*, [w:] “Studia Podlaskie” 1993, t. 4.
- Michaluk D., *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XIV–XVII wieku*, Toruń 2002.

- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia. 1918–1939*, Warszawa 1989.
- Pobedonoscev K., *Gosudarstvo i cerkov'*, Moskva 2011, t. 1 [Победоносцев К., *Государство и церковь*, Москва 2011, т. 1].
- Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij arhiv*, f. 821, op. 2, ed. hr. 73; f. 1284, op. 194, ed. hr. 136 [*Российский государственный исторический архив*, ф. 821, оп. 2, ед. хр. 73; ф. 1284, оп. 194, ед. хр. 136].
- Shchavinskaja L.L., *Iz duhovnoj seminarii v narodnye učitelâ: molodye gody Hrisanfa Sakoviča*, "Tradicii i sovremennost'" 2016, № 17 [Щавинская Л.Л., *Из духовной семинарии в народные учителя: молодые годы Хрисанфа Саковича*, "Традиции и современность" 2016, № 17].
- Shchavinskaja L.L., *Narodnaâ pravoslavnaâ knižnost' v sobranii i issledovaniâh Ioanna Kotoviča*, Moskva–Minsk 2010 [Щавинская Л.Л., *Народная православная книжность в собраниях и исследованиях Иоанна Котовича*, Москва–Минск 2010].
- Sosna Grzegorz, ks., Tróc-Sosna Antonina, *Hierarchia i kler Kościoła Prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX–XXI wieku*, Ryboły 2012.
- Świątynie prawosławne w Polsce*, Warszawa 1935.
- Tumilovič V., *Iz istorii «pravoslavnoj literatury dlâ naroda» v Zapadnoj Belarusi*, "Gistaryčnaâ brama" 2004, № 1(22) [Гумилович В., *Из истории «православной литературы для народа» в Западной Беларуси*, "Гістарычная брама" 2004, № 1 (22)].
- Vsepoddannejšij otčet ober-prokurora Svâtejšego Sinoda K. Pobedonosceva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniâ za 1898 god*, SPB 1901.
- "Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce" 1938, № 7.

SUMMARY

BORN IN MYELNIK NIKOLAY KREYDZICH – BELARUSIAN ORTHODOX
POET AND PRIEST

The article explores an artistic heritage of Nikolay Platonovich Krejdzich (1873–1938) – Belarusian priest and writer, born in the town of Myelnik. His name is practically unknown to a modern mass reader, but undoubtedly he and his literary works deserve special attention and study.

Key words: Podlasie, Belarusian literature written in Russian, Eastern Orthodox Church, a preacher of God.

STRESZCZENIE

MIKOŁAJ KREJDZICZ – BIAŁORUSKI PRAWOSŁAWNY DUCHOWNY
I POETA RODEM Z MIELNIKA

W artykule omówiono artystyczną spuściznę Mikołaja Krejdzicza (1873–1938) – białoruskiego duchownego i pisarza, urodzonego w Mielniku. Jego imię jest praktycznie nieznanie współczesnemu masowemu odbiorcy, ale niewątpliwie jego twórczość zasługuje na szczególną uwagę i badania.

Słowa kluczowe: Podlasie, białoruska literatura rosyjskojęzyczna, prawosławie, bogogłosnik.

Iwan Nowik

DOI: 10.15290/bb.2018.10.27

*Narodowa Akademia Nauk Białorusi
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0002-9503-7206>

Філасофія «крытычнага аптымізму» Уладзіміра Самойлы

Wenn das gute oder böse Wollen die Welt ändert, so kann es nur die Grenzen der Welt ändern, nicht die Tatsachen; nicht das, was durch die Sprache ausgedrückt werden kann. Kurz, die Welt muss dann dadurch überhaupt eine andere werden. Sie muss sozusagen als Ganzes abnehmen oder zunehmen. Die Welt des Glücklichen ist eine andere als die des Unglücklichen.

(Калі добрая ці блгая воля іначыць свет, то яна можа іначыць толькі межы свету, а не факты, не тое, што можа быць выказана пры дапамозе мовы. Карацей, пры гэтым свет мусіць стаць цалкам іншым. Ён мусіць, так бы мовіць, змяншацца або павелічвацца як цэлае. Свет шчаснага іншы, чым свет няшчаснага.)

Ludwig Wittgenstein, Tractatus Logico-Philosophicus, 6.43

Уводзіны

Па рахунку міжваеннай Заходняй Беларусі, якая і дагэтуль застаецца шмат у чым terra incognita беларусістыкі (асабліва інтэлектуальнай гісторыі), надрукаванага пра Уладзіміра Самойлу (Суліму) не так ужо і мала: каля двух тузінаў артыкулаў, прысвечаных уласна яму¹, разам са зборнікам ягоных твораў пад назваю “Выбра-

¹ Асобна адзначым два грунтоўных даследаванні, выкананыя па пераважнай большасці ягоных тэкстаў і спрабуючых ахапіць усю тэматычную разнастайнасць ягонай творчасці: А. Bergman, *Włodzimierz Samojło-Sułima wobec kwestii białoruskiej w Polsce międzywojennej*, “Przegląd Historyczny” 74 (1983), nr 4, s. 653–676 і Ул. Кофан, *Прарок у сваёй Айчыне Ул. Самойла, 1878–1941*, [у:] У. І. Самойла, *Выбранае*, Мінск 2017, (Бібліятэка Бацькаўшчыны. Спадчына: аглядзіны; кн. 34), с. 8–36.

нае”², шматлікія сітуацыйныя згадкі і цытаты з ягонага твору “Гэтым пераможаш!”, рассыпаныя па айчынных філасофскіх тэкстах. Але гэтага ж – недаравальна, скандальна мала, калі ўзяць пад увагу маштаб і значнасць для Беларусі фігуры Самойлы. Варта толькі прывесці некалькі фактаў ягонай біяграфіі, каб гэта недаравальная нястача стала відавочнай:

1) Ул. Самойла – настаўнік і сябра Янкі Купалы. Ён быў рэпетытарам Купалы, яму – “майму настаўніку” – беларускі пясняр прысвячаў свае вершы. Самойла сярод першых, хто меў магчымасць пачуць беларускія вершы Купалы, і менавіта ён радзіў, настойваў іх надрукаваць. Ён жа ўласна і дапамог надрукаваць першы беларускі верш Купалы “Мужык”, пасля – амаль не стаў выдаўцом яго першага паэтычнага зборніка “Жалейка”. Самойла апекаваўся Купалам і заўжды ўважліва сачыў за ягонымі творчымі поспехамі і жыццёвым шляхам. Самойла быў першым рэцэнзентам “Жалейкі” і напярочыў далейшы творчы ўзлёт Купалы. Ён першым разглядзеў у Купале “беларускага Шаўчэнку”, галоўнага паэта ўсёй Беларусі³.

2) Самойла – плённы літаратурны крытык, адораны бездакорным густам, і мастацкай празорлівасцю. Ён не толькі змог расчуць ужо ў першых гуках Купалаўскай “Жалейкі” ледзьве не ўвесь далейшы творчы лёс паэта, але быў адным з чатырох каментатараў, якіх Аляксандр Блок уласна руч вылучыў сярод сваіх крытыкаў як вартых увагі (такім чынам Самойла трапіў у “паважную” кампанію В. Брусава, Вячаслава Іванова, Дз. Філософава)⁴. Яшчэ прыклад: Самойла бярэцца зрабіць агляд Ковенскага “Крывіча”, і сярод матэрыялаў часопісу асобна адзначае для сябе і чытача аповесць В. Вальтара “Аднабочнікі” (надрукаваную пад псеўданімам Янка Палын), па падставе адной толькі аповесці Самойла піша: *Нарыс аўтара – з жыцця інтэлігентнай моладзі – стаіць не толькі на вышыні запраўднай інтэлігентнасці даследчыка-псіхолога, але і на вышыні сучаснай апавядальнай тэхнікі, так што можа быць пастаўлены нароўні з падобнымі творамі любой з еўрапейскіх літаратур (...)* І ў гэтым – залог яго далейшага

² У. І. Самойла, *Выбранае*, Мінск 2017, 286 с., (Бібліятэка Бацькаўшчыны. Спадчына: аглядзінь; кн. 34).

³ У. І. Самойла, *Выбранае...*, с. 39–48.

⁴ Вось уласныя словы А. Блока: *Мне даводзілася чытаць пра сябе і зметкі, і цэлыя артыкулы, але амаль нікомі на іх не спынялася мая ўвага. За нешматлікімі выключэннямі (Брусава, Вяч. Іванова, Дз. У. Філософава, У. І. Самойлы) яны мяне нічому не навучылі* (М. А. Файнберг, *Пісьма к Блоку В. И. Самойло*, [у:] Літаратурное наследство, Москва 1993, т. 92, кн. 5, с. 577).

*развіцця – на карысць роднай літаратуры і маладога грамадзянства*⁵

Гэтую пахвалу маладому празаіку на той час ніхто не заўважыў. А дарма: у 90-ых гг. мінулага стагоддзя чытачы і аматары беларускай літаратуры былі бадай што шакаваны знойдзенымі і нарэшце надрукаванымі “Роджанымі пад Сатурнам” – надзвычай глыбокім філасофска-псіхалагічным раманам аўтарства таго самага В. Вальтара, раманам, сапраўды, напісаным на агульнаеўрапейскім узроўні. Адным словам: эстэтычныя і літаратуразнаўчыя меркаванні Самойлы амаль заўжды цялялі ў мэту, і варты самай пільнай увагі.

3) У перыяд 1923–1926 гг. Самойла адзін з галоўных newsmaker’аў⁶ Заходняй Беларусі: амаль ніводны нумар галоўных на той час беларускамоўных газет Віленшчыны не абыходзіцца без артыкулу за аўтарствам Самойлы⁷. Жанравы спектр і тэматычны абсяг гэтых публікацый надзвычай шырокі: землятрус у Японіі⁸, выбары ў Англійскі парламент⁹, аналіз пасляверсальскага палітычнага ўладкавання Еўропы¹⁰, сусветная і польская эканоміка¹¹, выбары ў польскі Сойм¹² і, вядома, – крытыка польскай палітыкі ў адносінах да беларускай меншасці, агляды беларускай прэсы і твораў беларускіх літаратараў¹³,

⁵ Суліма, *Голас Беларусі*, “Крывіч”, 22 лютага 1924 г., № 3, с. 4.

⁶ Не ў сэнсе асобы, якая робіць навіны сваімі ўласнымі ўчынкамі, але таго, хто піша навіны.

⁷ Перад гэтым жа на кароткі момант 1921–1922 гг. такое ж значэнне ён граў і для рускамоўнай публіцыстыкі Вільні.

⁸ Суліма, *Шляхам катастрофаў (Сусветнае значэнне японскае катастрофы)*, “Вольны сыяг”, Пятніца, 5-га кастрычніка, 1923, № 16, с. 2.

⁹ С., *Вынікі выбараў у Англіі*, “Змаганьне”, 12-га снежня, 1923, № 17, с. 1–2; С., *Новыя выбары ў Англіі*, “Змаганьне”, 5-га снежня, 1923, № 14, с. 2.

¹⁰ С., *Пяты год “Вэрсальскай Эўропы”*, “Змаганьне”, 1-га студзеня 1924, № 1, с. 3–4.

¹¹ С., *Ці разумеюць*, “Вольны сыяг”, пятніца, 7-га верасня 1923, № 6, с. 1–2; С., *М-г Інг паехаў дамоў*, “Змаганьне”, 28-га лістапада, 1923, № 11, с. 2. С., *Радавы “чырвонец” і польскі “zloty”*, Вольны Сыяг, Пятніца, 5-га кастрычніка, 1923, № 16, с. 2.

¹² Суліма, *Беларускі кляб у Польскім Сойме*, “Новае Жыцьцё”, 22-га красавіка 1923, № 7, с. 3; 27-га красавіка, 1923, № 8, с. 2–3; 1-га траўня, 1923, № 9, с. 2–3; 6-га траўня, 1923, № 10, с. 1–2; Суліма, *Што такое “Wuzwolenie” з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 20-га студня 1923, № 3, с. 1; субота 27-га студня 1923, № 4, с. 2–3; субота 3-га лютага 1923, № 5, с. 2; серада, 14-га лютага 1923, № 6, с. 3–5; “Новае жыцьцё”, 10-га сакавіка 1923, № 2, с. 4–5; 24-га сакавіка 1923, № 4 с. 2–3.

¹³ Суліма, *З “Гаспадарства кветак васілька і пралескі” на заваяваньне места*, “Змаганьне”, 28-га кастрычніка 1923, № 1, с. 2–3; “Змаганьне”, 1-га лістапада 1923, № 2, с. 2–3; Суліма, *“Cor ardens” (К. Сваяк. “Мая ліра”. Вільня. 1924 г.)*, “Сын беларуса”, пятніца, 15-га жніўня 1924, № 27, с. 2–3; 17-га жніўня 1924, № 28, с. 2–3; 20-га жніўня 1924, № 29, с. 2–3; 22-га жніўня 1924, № 30, с. 2–3; 24 жніўня 1924, № 31, с. 2.

драматургаў¹⁴. Па тэкстах добра бачна, што Саймола ставіць за мэту як сваіх артыкулаў, так і беларускай публіцыстыкі ў цэлым, не толькі падтрыманне і ўмацаванне беларускага руху, развіццё беларускай культуры і “раздзыхванне” полымя беларускага патрыятызму, але і шырэйшыя асветніцкія задачы. Ён хацеў надаць чытачу беларускай газеты шырыню далягляду, прывіць яму пачуццё гістарычнага моманту, самастойны погляд на сусветныя падзеі, дапамагчы яму разблытацца ў хітраспляценнях парламенцкай палітыкі і фінансавых механізмаў.

4) Нават сёння аўтэнтчных, беларускамоўных філосафаў, пакліканых да філасофіі самой Беларуссю – для якіх Беларусь стала асноўным, першасным імпульсам іх філасофскага мыслення, як і яго галоўным, пераважным аб’ектам, – нагэтулькі вобмаль, што “раскідвацца” імі аніяк не выпадае. А Самойла акурат і быў такім філосафам, і адным – поруч з Канчэўскім-Абдзіраловічам, – з самых першых.

Далёка не поўны спіс дадатных вартасцяў Ул. Самойлы: сябра і настаўнік Янкі Купалы, адораны літаратурны крытык, плённы публіцыст, аўтэнтчны беларускі філосаф. Уласна апошняму пункту і прысвечаны наш тэкст, якім мы, у меру сваіх сіл, спрабуем адначасова і кампенсаваць азначаную скандальную нястачу даследаванняў творчасці Самойлы.

Тэмай нашага артыкула, такім чынам, будзе Самойла-філосаф. Адзіна правільны шлях ушанаваць таго ці іншага філосафа – у гэтым глыбока перакананы аўтар гэтых радкоў, – гэта паставіцца да прэдыката “філосаф” з максімальнай сур’ёзнасцю. Ніякія літасць ці паблажкі з возіркамі на “наш, беларускі, да таго ж першы” сапраўднаму мысляру не патрэбны. Таму мы ставілі задачай нашага артыкула максімальна строга аднесціся да філасофіі Самойлы. Добрых слоў на ягоны конт сказана не мала, кампліментарныя прамовы “першынецу” беларускага мыслення прагучалі – наспеў час паслядоўна і спакойна разблытацца: ці быў Самойла сапраўды філосафам, а калі быў – то якім: у чым галоўная іста ягонай філасофіі, апошняе слова яго мыслення. Пры тым, што на пастаўленае пытанне: ці быў Самойла сапраўдным філосафам, мы, у першым раззеле нашага артыкула, адказваем станоўча, няўхільна паўстае наступная праблема: як тады патлумачыць відавочную канцэптуальную «неахайнасць» ягонага асноўнага філасофскага твору – эсэ “Гэтым пераможаш!”, і, шырэі, – што замінала бела-

¹⁴ Самойла, У. І. *Выбранае...*, 53–56; *Арс, Страхі жыцця – драма ў 3 акт. Ф. Аляхновіча*, Змаганьне, 4-га студзеня 1924, № 2 (23), с. 4.

рускаму мысляру развінуць ягоныя погляды ў паслядоўным, “акадэмічным” духу? Гэта – тэма другой часткі нашага артыкула. Нарэшце, у трэцяй, апошняй частцы мы паказваем, як светалоглядныя і метафізічныя перакананні Самойлы і ўласцівы яму стыль і тып філасофскага маўлення, праяўляюць свае з’ўрыстыкі і хібы на канкрэтнай, эмпірычнай праблеме. У якасці апошняй мы абралі “дылему Абдзіраловіча” – галоўнае пытанне як міжваеннай Заходне-Беларускай інтэлектуальнай гісторыі, так, мы перакананы, і творчасці самога Самойлы: Захад ці Усход? Дзе Беларусі шукаць свайго месца і свайго паклікання: на Захадзе, ці на Усходзе, альбо, магчыма, яе шлях, накіраваны самой гісторыяй і істай яе культуры, пралягае акурат па мяжы культурных і цывілізацыйных уплываў?

1. Філасофія Уладзіміра Самойлы: пастаноўка праблемы

Філасоф – гэта той, хто (прынамсі на словах, дзеля прыліку) дае зарок адказнасці за змест свайго мыслення. Ён мусіць адказваць за знойдзеныя ці вынайзеныя ім прынцыпы сукупнасцю ўсяго сказанага і сваімі ўчынкамі. Пазнакаю філасофскага мыслення ёсць яго адметная сістэматычнасць. Размова не пра простую лагічную сістэмнасць, а пра паслядоўнасць у экзистэнцыяльным сэнсе. Філасоф можа мяняць свае думкі, перарабляць іх, адмаўляцца ад іх, але ён не можа здрадзіць ім – за сказанае раней ён усё яшчэ адказвае і сёння. “Чаму ты змяніў свае погляды? У імя якога ўдасканалення ты адмовіўся ад ранейшай думкі?” – вось твая пытанні, на якія філасоф заўжды можа і мусіць адказаць. Філасоф павінен быць у стане даць справаздачу – як ён прыйшоў да той ці іншай думкі, і не лякацца рабіць з яе самыя скрайнія высновы, у тым ліку і ў сваёй чыннасці. Супярэчнасць паміж словамі, іх непаслядоўнасць, неадпаведнасць “слова і справы” ёсць адметнай заганай філасафа. “Чужая душа – цёмны лес” – мы не ведаем, ці сапраўды той ці іншы філасоф заўжды прытрымліваўся ў сваіх думках (у сваім ментальным свеце) выказаных, маніфэставаных перакананняў, але ж за непаслядоўнасць у сваіх словах філасоф можа і мусіць быць спытаны. Тое ж самае, але з унутранага, асабістага пункту гледжання, гучыць як экзистэнцыяльны праект ці выклік: абраўшы сцяжыны філасофскага мыслення, мусім ісці за думкай і сваімі перакананнямі да канца, не зважаючы на кошты і жыццёвыя разраўнкі.

Працягваючы Гайдегераўскую рэфлексію над словамі Наваліса *Філасофія гэта туга па дому, цяга паўсюль быць дома* (Die Philosophie

ist eigentlich Heimweh, ein Trieb, überall zu Hause zu sein), з якіх сам Гайдэгер, як вядома, зрабіў выснову: *Філасофія можа быць толькі ў тым выпадку, калі мы, тыя, хто філасофствуе, паўсюль не дома* (Kann Philosophie nur sein, wenn wir, die philosophieren, überall nicht zu Hause sind)¹⁵, можам сказаць: постаці філосафа ўласціва пэўная неадольная і зыходная неўладкаванасць у свеце, у ім ёсць каліва ад пагарджанага беларускімі выслоўямі “пустадомка”. Сапраўды, заўжды і паўсюль праставаць за сваімі перакананнямі – не самая прагматычная пазіцыя. Ісці ўтропы за логікай сваіх ісцін значыць збочваць з дарогі гаспадарчага разліку і жыццёвага поспеху, збівацца з бітых шляхоў сучаснасці. Філосаф няўчасны і заўчасны ў сваіх словах, бо жыве па асобнаму “гадзінніку” развагі. Для вытокаў філасофскага мыслення знаходзіцца напаўміфічная постаць Фалеса, які, паводле вядомага анекдоту, аднойчы, загледзеўшыся ў зорнае неба, трапіў у яму, і колькі яшчэ раз філасофія трапляла ў розныя ліхтугі, ідучы на святло ісціны! Постаці філосафа ўласцівы няўлоўны, але непазбыўны трагізм.

Гэтыя нашы разважанні не прэтэндуюць на асаблівую арыгінальнасць, і тым больш, не пакліканы паставіць канчатковую кропку ў спрэчках, чым ёсць філасофія і хто такі філосаф. Яны павінны толькі падкрэсліць некаторыя моманты, змоўчаныя, прамінулыя ў сухіх, схаластычных вызначэннях з падручнікаў. Апроч адметнага слоўніка і праблемнага поля, ёсць некаторыя вонкавыя прыкметы, якія вылучаюць філосафа ў грамадстве.

Гэтыя разважанні папярэднічаюць нашаму змястоўнаму разгляду творчага даробку Самойлы, бо акурат па гэтых прыкметах Самойла і быў філосафам. Здавалася б, тут няма ніякай праблемы і пытанне не вартае таго, каб у двух вялікіх абзацах “ламаць крэслы”, вынаходзячы новыя, поруч з безліччу існых, вызначэнні філасофіі – у любым даведніку ля імя Уладзіміра Самойлы будзе абавязкова стаяць пазнака “філосаф”. Але... Ці быў Самойла філосафам, і калі быў, то якім, не пустое пытанне. Па-першае, пераважную большасць ягонай спадчыны складае публіцыстыка, а да ўласна філасофскіх тэкстаў можна бяспрэчна аднесці толькі адзін, хоць і самы вядомы – эсэ “Гэтым пераможаш!”. Па-другое, нават названае эсэ “па гамбургскім” гісторыка-філасофскім рахунку пакідае шмат пытанняў. Нягледзячы на шматлікія згадкі Фіхтэ і іншых філосафаў, нягледзячы на частае выкары-

¹⁵ Martin Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik Welt – Endlichkeit – Einsamkeit* (Wintersemester 1929/30), [in:] Hrsg. von Friedrich-Wilhelm von Herrmann 3. Auflage 2004 (6.–9. Tausend), s. 7–8.

станне назоўніка «філасофія» і ягоных дэрыватаў, перад намі неахайны, «непрычасаны», унутрана супярэчлівы, метафарычны тэкст, які далёка адстаіць ад строгіх крытэрыяў уласна філасофскай працы. Публіцыстыка з элементамі філасофствавання – такім, здаецца, мусіць быць канчатковы вырак. Але... Мы бярэмся сцвярджаць, што Самойла быў філосафам, і не толькі падчас напісання “Гэтым пераможаш!”. На карысць яго філасофскага паклікання сведчыць уся ягоная спадчына: сціслыя газетныя нататкі не менш, чым само слыннае эсэ. Ён быў філосафам у тым агульным сэнсе, які мы паспрабавалі акрэсліць напачатку артыкула. Ува ўсіх шматмоўных публікацыях за трыццаць год, за ўсімі маскамі розных псеўданімаў беспамылкова пазнаецца адзіны “твар” Ул. Самойлы, заўжды адданага сваім перакананням, паўсюль прастуючага за сваімі ідэямі.

Самойла пакінуў па сабе немалы корпус тэкстаў. Пісаў шмат і плённа. Апроч уласна беларускамоўнай прэсы – розных па сваіх палітычных і ідэалагічных падвалінах газет, часопісаў і зборнікаў, друкаваўся па-руску (альманах “Туманы”, газеты “Минский курьер”, “Виленская речь”, “Виленские новости”, “Виленское слово”, “Виленская мысль”), па-польску (“Przegląd Wileński” і “Kurier Wileński”), нават, па-нямецку (“Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”). Пісаў пад шматлікімі псеўданімамі і крыптанімамі: Владак з Казіміроўкі; Наглядчык; Сірыус; Суліма; Sulima; М. Чэмер; Ул. Чэмер; Н.; С.; В.С.; Вл.С.; Ул.С.; В.С.-а; Ч-мр.; S; S-ик; Ars; Gudas; Privatissimus; Mińczuk; Stary Mińczuk; Roxolanus; Civis; Alter Ego¹⁶. Прычым, як сцвярджае даследчыца яго творчасці, за такой множнасцю імёнаў, за гэтай праліферацыяй масак стаяла разуменне: удзел у беларускім палітычным і культурным руху не прыйдзеца даспадобы, не будзе падтрыманы яго рускамоўнымі сябрамі, гэтак жа сама, як можа выклікаць праблемы з боку польскай адміністрацыі¹⁷. І ўсё ж, праз усе гады, мовы і ідэалагічныя кантэксты іх публікацыі тэксты Самойлы лучыць адзіная танальнасць, яны пазнаюцца як варыяцыя адно-адзінае тэмы, якую ён штораду падхоплівае пры шматлікіх нагодах. Уласна нагоды: абурэнне чарговай несправядлівасцю польскай палітыкі ў стасунку да беларускай меншасці, рэцэнзія на твор беларускага аўтара, агляд апошніх падзей беларускага школьніцтва ці жыцця міжваеннай Віленшчыны – гэта толькі чарговая падстава вярнуцца да ўлюбленай тэмы,

¹⁶ Ул. Конан, *Прапок...*, с. 9; A. Bergman, *Włodzimierz Samojło-Sulima...*, s. 659.

¹⁷ *Ibid.*, s. 659.

толькі чарговая мадуляцыя, мадальнасць “таго ж самага” ў вачах Самойлы. Гэтай адзінай тэмай, да якой ён увесь час вяртаўся, акурат і была сущельнасць, адзінканасць і адзінства чалавечага жыцця і жыцця народаў, але сущельнасць, адзінканасць і адзінства не дадзеныя, не наяўныя, а зададзеныя і даручаныя чалавеку і нацыі, якіх трэба і варта шукаць, здабываць штораз наноў і да скону. Асабістае “я”, як і “мы” нацыянальнай ідэнтычнасці, не належаць да кола існага, наяўнага – гэта дынамічная (“ліючаяся” словамі Абдзіраловіча) форма, якая характарызуе хутчэй імкненне, чым фактычнасць.

Рэчаіснасць як такая – гэта чыстая множнасць, ніколі няспыннае зыначванне, самаісны паток, пра які можа сказаць толькі тое, што ён штохвілю іншы¹⁸. Але акурат таму, што рэчаіснасць ўвесь час змяняецца, яна ў строгім сэнсе слова і не існуе, а па праўдзе існым трэба прызнаць толькі тэндэнцыі, памкненні, скіраваныя да ці супроць Ісціны, Добра, Прыгажосці. Акурат такім памкненнем і ёсць чалавечае жыццё і нацыянальная культура – іх разуменне і аналіз патрабуюць своеасаблівага інтэгральнага вылічэння. Асноўнае пытанне тут – павялічваецца або марнее жыццёвы абсяг чалавека/культуры як такога памкнення да асабістых ідэалаў?

Гэта – у двух словах асноўная “метафізіка” Ул. Самойлы, якой ён прытрымліваўся цягам усёй сваёй творчасці.

Гэта “персаналісцкая” метафізіка. Персаналісцкая, бо ў апошнім падрахунку існае складаецца з асобаў – толькі асоба існуе ў найбольш строгім сэнсе гэтага слова і мае “анталагічнае права” на існаванне. Але пад асобай тут трэба разумець не наяўнасць, а праект, крочанне ў будучыню і насустрач будучыні, працэс збірання сябе з расцярушанасці сучаснасці¹⁹.

Бо ж у акрэсленым светаразуменні існуюць толькі асобы, менавіта як асобы змушаны Самойла разумець дзяржаву, культуру, нацыю і таму падобныя надасабовыя сацыяльныя, гістарычныя і культурныя

¹⁸ *Ува ўсёй прыродзе няма нічога раз назаўсёды дадзенага, устаноўленага* (СУЛІ-МА, “Гэтым пераможаш!” (Нарысы крытычнага оптымізму), [у:] *Заходняя Беларусь: зборнік грамадскай мыслі, навукі, літаратуры, мастацтва Зах. Беларусі*, Вільня, выданне Беларускага выдавецкага таварыства, 1923 [Кніжка 1], с. 29–30).

¹⁹ Гл. вельмі характэрную з гэтага пункта гледжання фармулёўку: *вярнуцца ў свой беларускі свет, якога пакуль што яшчэ не было, які цяпер будзеца ўсёй грамадой абудзіўшагася народу* (Суліма, *Што такое «Wuzwolenie» з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 20-га студня 1923, № 3, с. 4) – фактычна Самойла прапануе “вярнуцца” ў будучыню, кажа пра “зварот” да ўласнай будучыні: лексічна няслушная канструкцыя, але цалкам трапны выраз паводле філасофска-метафізічных перакананняў беларускага мысляра.

ўтварэнні. Менавіта ў “слоўніку” жыцця асобы аналізуе ён сацыяльна-культурныя з’явы і падзеі. Так, беларуская культура ці польская дзяржава для яго выступаюць у якасці звыш-асобаў, “арганічных” адзінак, жывых істот. Падымаючыся вышэй, на яшчэ адну прыступку абагульнення культурнага жыцця, ён ізноў бачыць свет жывых істот: “славяне” і “немцы”, ці “Азія” і “Еўропа”²⁰, гэта, ізноў жа, адметныя асобы са сваімі рацыямі, часткамі цела, лёсамі і нават сваім персанальным маўленнем. Нарэшце, і сусвет як такі – гэта адзінае, жывое боскае цела. Такое, на першы погляд, архаічнае светаўспрыманне пагражае зрывам у філасофскія банальнасці ці ў сумнеўны як з этычнага, так і з эўрыстычнага погляду сацыял-дарвінізм. Але Самойлу часткова ўдаецца мінуць Сцылы і Харыбды пантэізму, ідэй гобсаўскага “Левіяфана” ці біялагічнага рэдукцыянізму за кошт “праектыўнага” і працэсуальнага разумення асобы. Сусвет, культура, дзяржава, нацыя – гэта “арганічныя” адзінкі ці жывыя істоты, але ж, як і сама экземплярная для іх успрымання чалавечая асоба, гэта перш-наперш праекты жыцця, працэсы канцэнтрычнага збірання сябе ў супрацьлегласць эксцэнтрычнасці свету²¹.

Хоць сам Самойла станоўча выказваецца ў сваім філасофскім маніфесце “Гэтым пераможаш!” на карысць рэлятывіўнасці зла, адсутнасці абсалютнага, сутнаснага зла, насамрэч, у каардынатах ягонай персаналісцкай метафізікі такое абсалютнае зло наяўнае – гэта свядомае запавольванне росту іншай асобы, перапыненне ці скажэнне яе жыццёвай траекторыі, разбурэнне яе адзінства, парушэнне ўласцівай ёй адметнай іерархіі. Калі нацыянальная культура ёсць своеасаблівай асобай, то і замах на яе цэласнасць – грэх параўнальны з забойствам ці знявечаннем чалавека. Адабраць ад народу яго інтэлігенцыю, забараніць адукацыю ў нацыянальнай мове, разбурыць дзяржаўнасць ўсвядоміўшай сябе нацыі, разарваць яе адзінства, паставіўшы народ перад выбарам: ці дабрабыт, ці ўласная культура, *паставіць народ перад жажлівай дyleмай Антыхрыста: рэлігія ці нацыянальнае жыццё?*²² – гэта найбольш гідкія ў вачах Самойлы ўчынкі, абурэнне якімі ён штораз падкрэслівае ў сваіх артыкулах.

²⁰ Гл.: Суліма, *Шляхам катастрофаў (Сусветнае значэнне японскае катастрофы)*, “Вольны сыяг”, нядзеля, 30-га верасня 1923, № 14, с. 2–3.

²¹ “нацыя” ... не ёсць ані поўная дадзенасць, ані раз назаўсёды дадзены натуральна-гістарычны факт, а ёсць вечна творанае духовай актыўнасцяй грамадзкае з’явішча (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 30).

²² У.І. Самойла, *Выбранае...*, с. 214.

I, наадварот, асноўная дадатная катэгорыя для такога светаўспрымання – Хараство: суладдзе, адзінства чалавека (ці “жывой істоты” культуры, дзяржавы). Хараство як праява гармоніі паміж усімі мадальнасцямі чалавечага існавання: калі душа і розум не лунаюць ў бясплённых летуценнях па-за цялеснымі здольнасцямі, а цела не жыве сваім асабістым заалагічным, прымітыўным жыццём па-за кантролем духа; калі пачуцці і імкненні разумны, але ж і не засушаны халоднай развагай. Хараство як праява творчасці: як збіранне мноштва свету ў суладнае адзінства, у суцэльнасць персанальнага мастацкага погляду²³. Бо ж падобнае збіранне свету адбываецца вакол базавых этычных і эстэтычных прынцыпаў, поглядам Самойлы ўласціва пэўная іерархічнасць: эканоміка стаіць ніжэй палітыкі, а апошняя мусіць падпарадкавацца культуры²⁴; народ павінен мець сваю нацыянальную інтэлігенцыю, сваё нацыянальнае мастацтва²⁵, праз якія ён выказвае, выяўляе свае найбольш высокія памкненні і цэннасці. Апярэджаючы магчымага марксісцкага крытыка, зазначым, што калі такія погляды Самойлы і могуць быць выкрыты як ідэалагічныя (не цяжка спярэджаць вышэйшасць культурнай працы і неабходнасць нацыянальнай інтэлігенцыі, калі сам прыналежыш да яе колаў) – зазначым: тут, прынамсі, няма ні каліва крывадушнасці, гэтыя ідэі цалкам натуральна вынікаюць з асноўных метафізічных перакананняў беларускага мыслара. Бачыць народ адарваны ад сваёй нацыянальнай інтэлігенцыі, ці пазбаўленым свайго нацыянальнага прадстаўніцтва ў палітычным полі для Самойлы было падобна відовішчу безгаловага ці нямкога

²³ *Светапогляд яго цэнтраімклівы, канцэнтрычны, і гэта выгадна адрознівае яго паэзію ад анархістычнай паэзіі* (В. И. Самойло, Александр Блок: основные мотивы поэзии, [в:] Туманы: сборник, Минск, Паровая типолитография Б. И. Соломонов, 1909, с. 46); *метад мастацкага аб’яднання ўсяе многатварнасці, усей многавобразнасці захопленых невадам раманіста жыццёвых падзей, з’яўляецца доказам сілы і бяспрэчнай арыгінальнасці аўтара* (Суліма, З “Гаспадарства кветак васілька і пралескі” на заваяванне места, “Змаганьне”, 1-га лістапада 1923, № 2, с. 3); *пакаранне паэтычнай волі мастацкім мэтам, індывідуальнай асобе аўтара налятаючай з усіх бакоў, як з памяці мінуўшчыны, таксама і з бушуючай навокал сучаснасці – масы з’явішч і ўражання, – групування іх у стройны лад мастацкага арганічнага цэлага* (тамсама).

²⁴ *Культурная праца часта мае ў канцы канцоў палітычныя вынікі шмат вялікшага значэння, чым чыста палітычная дзейнасць (...)* I наадварот, чыста палітычныя метады, не падмацованыя культурнай працай грамадзянства, наагул не могуць тварыць палітычных фактаў, колькі-небудзь трывалага значэння (...). *Палітыка для нас павінна быць усюды толькі спосабам для павялічэння культурнага багацця народу* (Суліма, Крывіч, “Голас Беларуса”, 17 лютага 1924, № 2).

²⁵ *Краса мастацтва – не збытак, не роскаш багатых і сытых людзей, але – прадмет першай патрэбы і неабходнасці для ўсяго народу, яго свято, паветра, хлеб і вада* (С., Мікалай Рэры, “Калоссе”, 1937, кн. 4 (13), с. 253).

чалавека. Апроч таго: асноўны акцэнт філосаф ставіў не на неабходнасці вышэйшых культурных станаў у грамадстве, але ж на гарманічнасці яго развіцця як цэлага. Самойла быў сярод першых, хто гатовы абрынуцца на інтэлігента, забыўшага сваё паходжанне і ўдзячнасць “простаму люду”, выкрыць геапалітычныя і ідэалагічныя летуценні, адарваныя ад эканамічнай рэальнасці, раскрытыкаваць тых, хто *жыў, пад сабою не адчуваючы краіны*.

Як музыка-аматар²⁶ Самойла чуйна адчуваў усе дысанансы міжваеннай Віленшчыны. Разрыў паміж ганарлівай, фанабэрыстай, пераважна польскамоўнай Вільняй і яе ў большасці беларускамоўным сялянскім атачэннем²⁷, разасобленасць і ўзаемная варажнеча паміж польска-, руска- і беларускамоўнымі коламі, як і ўнутраныя звады ў асяроддзі беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, супярэчнасці палітыкі міжваеннай Польшчы, якая на колішніх нямецкіх тэрыторыях патрабавала тых самых правоў для польскай большасці, якія ў адначасці забараняла, касавала для беларускай большасці Краю²⁸, падзел Беларусі ў выніку Рыжскага міру – усё гэта скаланае Суліму, як дысгармонія, звыродлівасць бытнага.

*Праўда, сяброве мае, я тэджу сярод людзей, нібы сярод абломкаў чалавека.*²⁹ – выгукаў колісь вуснамі свайго Заратустры Нішшэ, і гэтыя словы, здаецца, мог бы паўтарыць і Суліма: ён узіраўся ў міжваенную Віленшчыну і бачыў наўсцяж “абломкі”, з якіх трэба было сабраць “здоровыя” культурныя арганізмы дзеля ўзаемнай карысці ўсіх жыхароў Краю.

Нягледзячы на “крытычна-аптымістычны” светапогляд, быў уласцівы жыццю Самойлы і няўлоўны, але непазбыўны трагізм. Занадта рэфлексійны, разважлівы і лагодны для тагачаснага заходнебеларускага нацыянальнага руху, і занадта беларус для рускамоўных эмігрантаў, польскамоўных прафесараў і лібералаў-краеўцаў, Самойла быў “свой сярод чужых, і чужы сярод сваіх”. Ён нібы ўвасобіў у жыцці і творчасці марную, але і шляхетную спробу злучыць, аб’яднаць, “зацыраваць” раздзёрты палітычнымі, нацыянальнымі супярэчнасцямі і ўзаемнымі крыўдамі міжваенны віленскі асяродак.

²⁶ A. Bergman, *Włodzimierz Samojło-Sulima...*, s. 658.

²⁷ Sulima, *Nos i tabakiera (Refleksje mieszkanka zaścianka)*, “Przegląd Wileński” 1931, № 8–9, Wilno, 24 kwietnia 1931 r.

²⁸ Суліма, “Два Обсты ў аднэй галаве” (*Спроба дыягноза нейкае нячыванае хваробы*), “Вольны Сьцяг”, серада, 10-га кастрычніка 1923, № 18, с. 2–3; 12-га кастрычніка, 1923, № 19, с. 2–3.

²⁹ Ф. Нішшэ, *Так сказаў Заратустра: Кніга ўсім і нікому*, пер. з ням. мовы В. Сёмуха, Мінск 1994, с. 152.

Тэксты Самойлы пакідаюць уражанне датклівай, імпульсіўнай асобы – гэта не ўзважаныя словы, не падагульненне спакойнага аналізу, а экстаатычны маўленчы танец, своеасаблівыя скокі між семантычнымі полюсамі, чый агульны малюнак яднае не столькі ўнутраная логіка, колькі адметная паслядоўнасць экспрэсіі. Пра тое ж кажа і вонкавае, колькаснае вымярэнне яго тэкстаў: тры творчыя выбухі – 1) у 1908 г. піша цэлы шэраг артыкулаў у “Минский курьер”; 2) у 1923–1926 гг. задае тон беларускай публіцыстыцы, ледзьве не кожны нумар газет “Вольны сцяг”, “Наш Сцяг”, “Змаганне”, “Голас беларуса” месціць ягоны артыкул, спектр тэмаў якіх вельмі шырокі: ад польскай палітыкі і аглядаў апошніх падзей, да рэцэнзій і філасофскіх развагаў; 3) 1930–1936 гг. сталы карэспандэнт “Przeglądu Wileńskiego” – раз’яднаны амаль поўным маўчаннем, звязаным з расчараваннем, паняверкай у колісь натхніўшыя ідэі і рухі³⁰. Самойла быў *na natury імпульсіўны, схільны да інтэнсіўнага рыўка ў творчасці і да глыбокага меланхалічнага “маўчання”*³¹. Перад намі далікатная душа, расхінутая насустрач уражанням сусвету – таму асноўная максіма ягонай філасофіі: шукаць сябе, збіраць сябе з расцярушанасці ў свеце, штодня гартаваць сваю суцэльнасць насуперак віраванню псіхічнага і пошугам асобных эмоцый³², відавочна, была аўтадыдактычнай. Душа

³⁰ Адносна другога перыяду творчага “маўчання”, адносна яго прычыны, як і глыбіні спарадзіўшага яго расчаравання, маем у якасці сведчання ўласны тэкст Самойлы – адкрыты ліст у рэдакцыю “Нашай працы”. Беларускі мыслер з роспаччу і адчаем наракае на *ўсё шалеючую варожасць паміж раскалоўшымі грамадзянскімі групамі* (Уладзімер Суліма, *Пісьмо у Рэдакцыю*, “Наша Праца”, 22 кастрычніка 1927, № 7, с. 4) беларусаў, на апанаваўшыя заходне-беларускі рух звады і палітычныя сваркі. З уласцівай яму экспрэсіяй Самойла піша: *не маю больш папросту ані фізічных, ані маральных сіл знасці такі стан таго грамадзянства, сябрам якога я зачу сябе лічыць, – не магу не толькі працаваць, але папросту не магу больш дыхаць атручанай атмасферай, якая створана гэтым нігілістычным, запамінаючым аб людскіх і божскіх законах, аб інтарэсах і маральным здароўі грамадзянства і народу, – падзелам і яго скуткамі (...) я не магу – паводле агульнага падзелу беларускага грамадзянства на групы – таксама дзяліць беларускую навукку, мараль, культуру, гаспадарку, школы і т.д. (...) я складаю з сябе апошня рэшткі грамадскіх правоў і грамадскай адказнасці (...) Гэты мой стан “анабіёзу” (“паўсмерці”) будзе трываць датуль, пакуль існуючы ў грамадзянстве ненармальны, шкодны падзел прынамсь не пазбавіцца сваіх самазабойных “нігілізмаў” (тамсама).*

³¹ Ул. Конан, *Прарок...*, с. 14; Тое ж меркаванне адносна характара Самойлы выказвае і А. Бергман: *быў імпульсіўны, рэзкі* (Był porowczy, gwałtowny) (А. Bergman, *Włodzimierz Samojło-Sułima...*, s. 657).

³² *Трэба пазнаць усю будоўлю нашага ўнутранага “Я”, усю гэтую вечна бунтуючую, сваявольную “рэспубліку” пачатных стыхіяў душы, дзе ўсё вольныя, апрача ... мяне самога, апрача майго істотнага “Я” (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”... , с. 42).*

з такім шырокім эмацыйным спектрам і інтэнсіўнасцю ўражанняў вымагае пабудовы ўнутранага цэнтра прыцягнення, каб не разляцецца на аскепкі, не распусціцца ў свеце. Але акурат такія аўтадыдактычныя парады цалялі ў істоту досведу міжваеннай Беларусі, якой таксама трэба было гартаваць сябе перад тварам віруючай гісторыі.

У англамоўнай філасофіі ёсць такое паняцце – “integrity” (можна прыблізна перакласці як суцэльнасць). Яно разглядаецца ў якасці адной з падставовых этычных катэгорый і паклікана азначаць адметны выбар асобы прытрымлівацца сваіх маральных і этычных перакананняў і поглядаў нягледзячы ні на што. Вельмі характэрны момант (і гэта акурат адпавядае філасофіі культуры самога Самойлы): для заходняй філасофіі і этыкі – “integrity” адна з асноўных дадатных якасцяў чалавека: ўнутраная ўзгодненасць чыннасці чалавека разглядаецца як цэннасць, паводле гэтага крытэрыя можна і варта судзіць яго учынкi; айчыннай традыцыі (умоўна назавем яе постсавецкай), этычнай і філасофскай думкі не толькі бракуе падобнага крытэрыя, у ёй ўвогуле няма нават адпаведнага тэрміна.

Акурат “integrity” і ёсць, на наш погляд, галоўным словам-ключом да разумення філасофіі Ул. Самойлы: суцэльнасць ён хацеў прыўнесці ў асабістае жыццё, жыццё Заходняй Беларусі і міжваеннай Віленшчыны, акурат у браку суцэльнасці ён бачыў галоўную праблему свайго сацыяльнага і культурнага атачэння.

2. Крос-моўны досвед як падстава філасофствавання Ул. Самойлы

Акрэслены вышэй светапогляд, у яго асноўных прынцыпах і вынікаючых з іх імператывах, і быў, бярэмся мы сцвярджаць, матрыцай творчасці Самойлы, механізмам сэнса-спараджэння ягоных тэкстаў. Менавіта гэтыя пастулаты беларускі мысляр намагаўся выказаць і сцвердзіць у сваёй творчасці. Але такой закончана-абстрактнай фармулёўкі ў яго не знойдзем. Вышэйпададзены нарыс светапогляду Самойлы з’яўляецца нашай уласнай рэканструкцыяй, спробай выказаць адчуванне ўнутранай злучнасці, унутранай матываванасці кожнага са шматлікіх выказванняў, кінутых пры канкрэтных нагодах і, як ужо падкрэслівалася вышэй, у прынцыпова розных ідэалагічных, маўленчых і, нават, моўных кантэкстах.

Нібы найлепшы ўзор і прыклад ягонай уласнай філасофіі творчасць Самойлы ёсць няспынным памкненнем да ўнутранага адзінства, цэн-

тральнай ідэі, і ўсё ж такі – суплётам супярэчнасцей “на зрэзе”, у сваёй фактычнай, рэальнай дадзенасці. Адною з такіх супярэчнасцей акурат і будучь адносіны да філасофіі. З аднаго боку, сущэльнасць светаадчування Самойлы, яго ўнутрана-матывавая паслядоўнасць у выказваннях, як сказана вышэй, з’яўляюцца бясспрэчным аргументам на карысць яго “філасафічнасці”. Нават па вельмі канкрэтных нагодах ён разважае ў першую чаргу як філосаф: калі трэба выказацца аб зачыненні беларускай гімназіі па надуманых прычынах, ён разасабляе палітычныя рашэнні на апрыёрныя і аластэрыёрныя³³, і менавіта на ўзроўні такой мета-моўнай рэфлексіі спрабуе паказаць несправядлівасць рашэння польскай адміністрацыі; калі трэба напісаць рэцэнзію на падручнік спеваў, ён разважае пра ролю рытму ў існаванні чалавека³⁴; у аглядзе часопіса “Крывіч” ільвіную долю тэксту аддае аналізу ролі гістарычнай памяці ў разбудове нацыянальнай культуры і ідэнтычнасці³⁵ і т.п. З другога боку, там, дзе ўласную філасафічнасць не трэба абмяжоўваць ніякай канкрэтнай нагодай-тэмай, там, дзе ёй можна даць “карт-бланш” – у эсэ “Гэтым пераможаш!” – строгая і паслядоўная філасофія “не заладзілася”. Самойла філасофствуе, калі так можна сказаць, неахайна, пахопліва, “нагбом”: хапаецца за першыя-лепшыя канцэпты і імёны, злучае нязлучнае і сумяшчае супярэчлівае. Калі гэта і філасофія, то філасофія “шляхам мураша” паводле Фр. Бэкана: мураша, які збірае сваё “канцэптуальнае жытло” з усяго, што трапілася на дарозе. Нават просты пералік імёнаў філосафаў, на якіх Самойла спасылаецца ў “Гэтым пераможаш!” як на сваіх ідэйных хаўруснікаў: Геракліт, Спіноза, Ляйбніц, Кант, Фіхтэ, Гегель, Маркс, Віндэльбанд, Абдзіраловіч, рускія махісты³⁶ – не можа не выклікаць подзіў. Што можа быць агульнага ў нагэтулькі розных мысляроў³⁷? Нават палкам спагадлівы і выключна кампліментарны да постаці Самойлы Ул. Конан разводзіць рукамі: *пераказваць гэты твор Самойлы бадай што немагчыма, бо ён*

³³ Sulima, “Nowy” i “najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, “Przegląd Wileński”, 27 września 1931, № 17, s. 6.

³⁴ С., І. А. Грыневіч. *Навука сьневу. (Правілы і практыка)*, Вільня 1923, “Змагаanye”, 11-га лістапада 1923, № 5, с. 4.

³⁵ Суліма, *Крывіч*, “Голас Беларуса”, 17 лютага 1924, № 2; 22 лютага 1924, № 3.

³⁶ Неабходнасць улучыць у корпус цытавання “Гэтым пераможаш!” трох апошніх “пазіцый” будзе абгрунтавана ніжэй.

³⁷ Параўнаем падобную ж рэакцыю, і такое ж пытанне, зададзенае адным з першых рэцэнзентаў “Гэтым пераможаш!” ў *Filozofja czy fantazja?*, “Przegląd Wileński”, 24 lutego 1924, № 4, s. 5).

сваім вобразным, экспрэсіўным стылем набліжаецца да “паэмы ў публіцыстыцы”³⁸.

Адна з галоўных, калі не крытычных, праблем Самойлы-філосафа ў тым, што ён не здолеў знайсці для сваіх ідэй адпаведнай, “пасуючай” мовы, канцэптuallyнай абалонкі. Замест гэтага карыстаўся ў метафарычнай мадальнасці адразу некалькімі ўзаемна-супярэчлівымі мовамі. Падобна да таго, як ён “кліча на дапамогу” суцэль розных, несумяшчальных адзін з адным філосафаў, так і свае тэрміналагічныя, лексічныя сродкі ён чэрпае адначасова з некалькіх узаемавыключальных маўленчых і канцэптuallyных абшараў. У выніку атрымліваецца своеасаблівая барочная канструкцыя. Сумяшчаецца, напластоўваецца адно на другое празмерная, збытکوўная колькасць розных кодаў, напрамкаў інтэрпрэтацыі, так што ў выніку становіцца немагчыма вызначыць – дзе ўласна кадууючы ўзровень, а дзе – загадаванае.

Першая такая моўная сістэма, адкуль Самойла актыўна пазычае выяўленчыя сродкі, тэрміналогію, прынцыпы тлумачэння – гэта біялогія.

Прыметнікі “жывы” і “арганічны” ўвогуле ўлюбленыя для філосафа, яны ўсплываюць штотаразу, як фармулююцца істотныя думкі, і побач з назвамі ўсіх асноўных аб’ектаў яго мыслення. У той жа час спосаб, якім Самойла выкарыстоўвае гэтыя прыметнікі вельмі характэрны: *адзіная арганічная суцэльнасць*³⁹; *арганічная адзінасць*⁴⁰; *арганічнае цэлае*⁴¹; *арганічная, неразрыўная, глыбінна-мастацкая сувязь*⁴² – “арганічны” тут, такім чынам, сінонім суцэльнасці, адзінства і непарыўнасці, характава (мастацкі гожага), таго, што можа быць падзелена толькі гвалтам, і падзел чаго трэба лічыць за гвалт. Свет натуральна, самачынна раскладаецца на падобныя “арганічныя” адзінкі-суцэльнасці, але дзяліць рэчаіснасць на больш дробныя адзінкі, ці раскладаць яе, ігнаруючы гэтыя натуральныя межы – значыць пераступаць граніцы этычнага. Успрымаць рэальнасць праз падобны канцэпт “арганічнага”, значыць прыўносіць у яе натуральную, відавочную этыку: дабром трэба прызнаць усё тое, што не парушае межы

³⁸ Ул. Конан, *Прарок...*, с. 27.

³⁹ СУЛІМА, *“Гэтым пераможаш!”...*, с. 10.

⁴⁰ Тамсама, с. 23.

⁴¹ Тамсама, с. 66; тое ж самае ў Суліма, *Крывіч*, “Голас Беларуса”, 22 лютага 1924, № 3; Суліма, 3 *“Гаспадарства кветак васілька і пралескі” на заваяваньне места*, “Змаганьне”, 28-га кастрычніка 1923, № 1, с. 3.

⁴² Ул. Чэмер, *Хведар Іванавіч Шаляпін*, “Калоссе”, 1938, кн. 2(15), с. 124.

“арганічнага”, што спрыяе росту “арганічнага” і ўмацаванню яго “арганічнай” суцэльнасці. Але ж і наадварот: такім чынам этыка небяспечна натуралізуецца, небяспечна набліжаецца да медыцыны: “зло” тут – гэта толькі “хвароба”, “звыродлівасць”. Тая ж самая навочнасць этыкі, добра і зла ў “арганічным” сусвеце, з феноменалагічнага, унутранага пункта гледжання азначае: добром і характвом трэба прызнаць усё тое, што сама-мэтнае, што развіваецца і расце паводле аўтаномных прынцыпаў, што “шчыра” рэалізуе толькі ўласныя патэнцыі насуперак вонкавым уздзеянням: *самамэтнаю арганічнуюю, шчырую паэзію, якая свабодна, але заканамерна – бо-ж арганічна спароджана*⁴³, *ці арганічную эвалюцыю нашай грамадскай думкі*⁴⁴.

– *Жывая энергія, яснае і праўдзiвае пазнанне свайго я*⁴⁵, *жывая, сведомая энергія чалавека*⁴⁶, *падзел на часці жывога цела Беларусі*⁴⁷, *жывая творчая энергія, жывая працоўная актыўнасць народу*⁴⁸, *жывая дзейнасць*⁴⁹, *жывая воля жыцця*⁵⁰, *жывая, неаддзялімая складовая частка*⁵¹, *жывая, адзіная і непадзельная*⁵², *жывыя, самыя пэўныя метады дзеля аб’яднання*⁵³, *жывы свет творчае актыўнасці*⁵⁴, *жывы паток*⁵⁵, *жывая, актыўная творчая сама сябе з гэтага свету “манада”*⁵⁶, *жывы апарат яго пачатнае актыўнасці*⁵⁷, *практычны, жывы, даспелы, маральна-актыўны дзеяч*⁵⁸, *ускрошаная мінуўшчына рабілася жывою сілай*⁵⁹ – “жывы”, такім чынам, па-першае, ізноў жа залучае семантыку адзінства і непадзельнасці, але, апроч таго, звязваецца з сінанімічным шэрагам “актыўнасць, энергія, воля, творчасць”.

43 М. Чэмер, *Верная Дачка Сонца і “Шчырай Зямелькі”*. Натальля Арсеньнева: “Пад сінім небам”, Родной Гоні, Ліпень-Жнівень, 1927, кн. В, с. 36.

44 В. И. Самойло, *Александр Блок...*, с. 41.

45 Самойла, У. І. ирт Выбранае..., с. 45.

46 Тамсама, с. 46.

47 Суліма, *Што такое “Wyzwolenie” з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 3-га лютага 1923, № 5, с. 2.

48 С., *Ці разумеюць*, “Вольны сьцяг”, пятніца, 7-га верасня 1923, № 6, с. 1.

49 СУЛІМА, “*Гэтым пераможаш!*”..., с. 9.

50 Тамсама, с. 10.

51 Тамсама.

52 Тамсама.

53 Тамсама, с. 11.

54 Тамсама, с. 16.

55 Тамсама.

56 Тамсама, с. 18.

57 Тамсама, с. 19.

58 Тамсама, с. 65.

59 С., *Мікалай Рэрых...*, с. 247.

“Жывое” тут мае той жа семантычны арэол, як у вядомым багда-новічавым радку *Проці цячэння вады зможа толькі жывое папльць* – аўтаномнай, самаіснай чыннасці, таго што развіваецца насуперак, у супрацьруху механічнаму, энтрапійнаму патоку⁶⁰. Арганізаванасць і сабранасць, самастойнасць і самазаканасць, развіццё ізноў жа трапляюць у катэгорыі навочных дабротаў.

На выкарыстанні прыметнікаў “арганічны” і “жывы” Самойлавы пазычаны з мовы біялогіі не спыняюцца. Уважлівы чытач знойдзе ў ягоных тэкстах яшчэ безліч вобразаў і метафар з батанічнай, заалагічнай, медыка-хірургічнай сферы:

– Польскую мову вершаў Сыракомлі Самойла параўнованае з *прышчэпкай* да “сырога камяля” “беларускай душы” паэта⁶¹;

– Невырашальную супярэчнасць палітычнага жыцця “Другой Рэчы Паспалітай”, звязаную з немагчымасцю “даць рады” нацыянальным “крэсам”, Самойла апісвае так: *польскі ўдаў пракаўтнуў занадта вялікую антылопу, якую ператравіць і асіміляваць яго жывоце не можа, не гледзячы на ўсе тыя сосы і прыправы, якімі частуюць Польшчу знахары і кухары*⁶².

– Эканамічны крызіс, які змушаў Польшчу друкаваць усё болей папяровых грошай, не падмацаваных залатым запасам, у пераказе Самойлы ператвараецца ў своеасаблівыя запісы з амбулаторнай карткі: *гэтая “валютная вадзянка”, гэтае “залатое малакроўе”, гэтая “бледная немач” скарбу і ўсёй гаспадаркі краю – гэтак сама смярцельны для гаспадарственага арганізму, як і для якога іншага, і забівае вярней, як аружжэ*⁶³.

– У той жа “паталагічнай” мове Самойла апісвае і асадніцтва: *атрута, раз’ядаючая эканамічнае, маральнае і проста фізічнае здароўе нашае вёскі і пагражаючая сялянскаму арганізму вострым ці хранічным краватокам*⁶⁴.

⁶⁰ Найменей частотны, але ж, істотны для Самойлы семантычны аспект, у якім ён карыстаецца прыметнікам “жывы” – анталагічны: “жывы” – гэта непасрэдна прысутны, нажыва дадзены, дасяжны ў феноменалагічным досведзе: “перад тварам гэтага жывога відамага Бога Прыроды”, “жывое – “вось гэтае” сіняе неба” (М. Чэмер, *Верная Дачка...*, с. 37).

⁶¹ Суліма, *Праф. Здзехоўскі аб беларускай душы*: [prof. Zdziechowski. Władysław Syrokomla. *Pierwiotek litewsko-białoruski w twórczości polskiej*. Wilno, 1924 g.], Вільня, выданне газеты “Змаганне”, 1924, с. 7.

⁶² Суліма, *Беларускі клюб у Польскім Сойме*, “Новае Жыццё”, 27-га красавіка, 1923, № 8, с. 2.

⁶³ С., *Радавы “чырвонец”...*, с. 2.

⁶⁴ Суліма, *Што такое “Wuzwoleńie” з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 27-га студня 1923, № 4, с. 2.

Але за трапныя біялагічныя метафары Самойле прыходзіцца плаціць па метанімічных рахунках. Праблема не ў тым, што ў тлумачэнні сацыяльна-культурных з’яў ён карыстаецца біялагічнымі аналогіямі, але ж у тым, што часта глядзіць на аб’екты свайго мыслення праз адпаведныя “акуляры”. “Жыццё” і “жывое”, “арганізм” і “арганічнае” такім чынам становяцца інтэрпрэтацыйнымі схемамі, кагнітыўнымі сцэнарыямі, а культура і сацыяльна-палітычнае распаўшчаюцца ў біялагічным. Самойла блытае “беларуса” як нацыянальную ідэнтычнасць і “беларуса” як этнічную, антрапалагічную адзінку: *пачатны біялагічны, натуральны аптымізм жывога народу, як і кожнага біялагічнага віду*⁶⁵. Не разрознівае пачуцці як феноменальную дадзенасць і іх заалагічны субстрат і біялагічную, прыродную спрычыненасць: *Магутным будзіцелям, пабудзіцелям і саюзнікам падупаўшага або заснуўшага ў народзе пачатна-біялагічнага аптымізму з’яўляецца нацыянальнае пачуццё і нацыянальная ідэя*⁶⁶, болей таго – і для рэлігійных пачуццяў ён таксама шукае біялагічныя адпаведнікі і тлумачэнні: *гэты жыццёвы аптымізм, як павінна навучаць і кожная праўдзівая Царква, прадстаўляе найглыбейшую біялагічную аснову рэлігіі, без якога не можа жыць ніводзін народ*⁶⁷; *запраўдны патас паэзіі Сваяка – рэлігійны, але не ў нашым значэнні гэтага слова, – не ў пачуцці моцнай арганічнай біялагічнай сувязі з Прыродай і Сусветам*⁶⁸. Робіць Самойла і найбольш характэрную памылку ўсіх біялагізатараў: пашырае дзейнасць “закону” барацьбы за існаванне на сацыяльныя адносіны, на свет як такі: *ўсюды йдзе барацьба і канкурэнцыя жывых сіл*⁶⁹; *могуць і маюць права даходзіць у сваёй натуральнай, чыста заалагічнай барацьбе з сваімі нацыянальнымі ворагамі – кожны ў сваім абмяжованым абшары – да апошніх крэсаў “натуральнасці”*⁷⁰. Працэс культурнага развіцця і сацыяльнага прагрэсу часам выглядае ў пераказе Самойлы як вывядзенне, селекцыя лепшага “тыпу” чалавека: *чым менш энергіі марнуецца на безкарысную работу, тым больш і лепш выкарыстоўваюцца сілы на карысную, тым больш стойкім робіцца чалавечы тып у прыродзе і ў грамадзянстве, тым*

⁶⁵ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 12.

⁶⁶ Тамсама, с. 22.

⁶⁷ Тамсама, с. 13.

⁶⁸ Суліма, “*Cor ardens*” (К. Сваяк. “Мая ліра”. Вільня. 1924 г.), “Сын беларуса”, 17-га жніўня 1924, № 28, с. 2.

⁶⁹ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 29.

⁷⁰ Суліма, “*Два Обсты ў аднэй галаве*” (Спроба дыягноза нейкае нячужанае хваробы), “Вольны Сьцяг”, 12-га кастрычніка, 1923, № 19, с. 2.

вышэйша форма яго жыццёвае актыўнасці, тым больш у яго магчымасцей на перамогу ў жыццёвай барацьбе⁷¹; рэвалюцыя (...) бывае акуплена настольку, паскольку народ выкарыстаў рэвалюцыю дзеля ўзвышэння ў сабе гэнымі метадамі жыццёвага тыпу⁷²; толькі гэты метада робіць як адзінокага чалавека, так і цэлы народ пэўным сябе і заўсягдышнім пераможцам у жыццёвай барацьбе, толькі ён дае ім бязмежнае ўзвышэнне іх жыццёвага тыпу⁷³. Адпаведна і задача, мэта інтэлігента ў культуры і соцыуме прыраўноўваецца да дзейнасці селекцыянераў: *Найвышэйшая роля і заданне нашай маладой інтэлігенцыі – у тым, каб ператварыць наш народ з жыўёлы ў асобу*⁷⁴. Часам Самойла ходзіць па ўскрайку ўласна расісцкага дыскурсу: *падмацавання сваёй выраджаючаеся жыццёвае, расавае моцы, карыстацца гэтак кажучы і біялагічнымі сокамі сваёй афрыканскай “базы”*⁷⁵.

Мы прывялі гэтыя цытаты зусім не ў парадку крытыкі, не для таннага выкрыцця “Самойлы-расіста”. Зрэшты, яго ўважлівы чытач і дасціпны інтэлектуальны гісторык лёгка нейтралізуе падобную крытыку трыма аргументамі: 1) спасылкай на інтэлектуальную кан’юнктуру часу⁷⁶, 2) гэтыя і падобныя ім цытаты адыгрываюць відавочна маргінальную ролю ў творчасці філосафа, 3) мінуць пастак сацыял-дарвінізму і расізму Самойле дапамагае бездакорны ўнутраны этычны кампас: ягоныя спачуванні заўжды на баку прыгнечаных, ён вельмі чуйна рэагуе на любыя формы фізічнага і духоўнага гвалту, нянавісці. Цытаты прыводзяцца, каб паказаць як “свавольнічае” біялагічны дыкурс у філасофіі Самойлы.

Другі слоўнік, другі код, да якога прыбягае Самойла для выяўлення сваёй думкі: фізікалісцкі. Яму мроіцца, што ягоныя перакананні могуць мець прамы матэматычны выраз, наўпростое каўзальнае тлумачэнне: *Злом называе чалавек усё тое, што шкодзіць ягонаму жыццю, з чым яго жыццёвая энергія не можа справіцца*⁷⁷; цяперака, як ска-

⁷¹ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 61.

⁷² Тамсама, с. 50.

⁷³ Тамсама, с. 63.

⁷⁴ У. І. Самойла, *Выбранае...*, с. 216.

⁷⁵ С., *Францускія і ангельскія пігулькі ад зямлятрасення*, “Змаганьне”, 23-га снежня, 1923, № 21, с. 3.

⁷⁶ Да прыкладу: еўгенічныя эксперыменты над грамадствам у той жа час збіраліся ладзіць і па той бок польскай мяжы цалкам артадаксальныя марксісцкія аўтары (гл.: С. Я. Вольфсон, *Семья и брак в их историческом развитии*, Акад. наук СССР. Ін-т філасофіі Акад. наук СССР. Ін-т філасофіі і права, с. 449–450).

⁷⁷ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 14.

зана, задача развязываецца метадамі прасветленае навукі, разумнае волі, энергіі, – матэматычна-актыўна⁷⁸; для нас цяперака зразуме-ла тая асноўная схема, па якой у людзкасці ў працягу тысячэляццяў ішло выкрыванне, развіццё і ўзвышэнне духоўнае актыўнасці чалавека згодна з вялікім прынцыпам эканоміі энергіі⁷⁹, і, яшчэ раз, але з іншым акцэнтам: Чым менш энергіі марнуецца на безкарысную работу, тым больш і лепш выкарыстоўваюцца сілы на карысную, тым больш стойкім робіцца чалавечы тып у прыродзе і ў грамадзянстве⁸⁰.

Самойла лічыць: варта толькі даць (вынайсці) функцыю залежнасці колькасці ўнутранай энергіі чалавека ці грамадства ад злых і добрых учынкаў, і марнасць зла стане відавочнай. Зло – энтрапійна, яно марнуе назапашаную чалавекам ці грамадой энергію, зводзіць на нішто ўсе свае высілкі і, тым самым, выракае перш-наперш само сябе, набліжае ўласнае разбурэнне і знікненне. Зло незканомна: яно ёсць характарыстыкай працэсаў, дзе энергія расходуюцца без карыснай працы, без спараджэння новага – і як такое яго адкінуць сама эвалюцыя і гістарычны прагрэс. Там жа, дзе энергія ашчаджаецца на творчыя і плённыя задачы, будзем мець у якасці аб’ектыўных праяў рост магуты асобы (асобы ў прамым значэнні, і ў сэнсе асобы-нацыі), павялічэнне яе магчымасцяў, а на суб’ектыўным узроўні – рост пачуцця радасці, аптымізму, веры ў сябе і даверу лёсу. І менавіта такі рост магуты і пачуцця радасці варта і трэба, паводле Самойлы, назваць добром.

Відавочна: гэтыя фізікалісцкія “формулы” Самойлы гучаць пераканаўча толькі ў хісткім эквілібрыуме паміж метафарычным і наўпростым сваім прачытаннем. Пераканаць самога сябе і свайго чытача ў іх правільнасці аўтар “Гэтым пераможаш!” здольны, пакуль не прагучалі пытанні: ці можна называць “злом” тое, што відавочна невыгодна, тое, адмовіцца ад чаго дазваляе просты разлік? ці патрэбна называць “дабром” найболей прыдатнае з пункту гледжання эканоміі (і эканомікі)? і наадварот – ці варта тады называць кожнага разу “дабром” любы найбольш “энерга-эфектыўны” працэс? ці азначае гэта, што адгэтуль маралісты мусяць ператварыцца ў фізікаў і меркаваць аб этычных якасцях учынку на падставе падлікаў ягонага “каэфіцыенту карыснага дзеяння”? як і ў якіх “адзінках” палічыць энергію (тым болей творчую, крэатыўную) чалавека, грамадства? Псеўда-каўзальная, на-

⁷⁸ Тамсама.

⁷⁹ Тамсама, с. 61.

⁸⁰ Тамсама.

туралістычная інтэрпрэтацыя, якая павінна ўмацаваць этычныя разважанні Самойлы, сама, пры бліжэйшым разглядзе, абапіраецца на апрыёры дадзеныя этычныя і феноменалагічныя катэгорыі, мацуецца за кошт пераноснай семантыкі “энергіі”, “сілы” як творчага ўздыму.

Самойла нібы хоча сабраць заканадаўчыя “вяршкі” з абодвух дыскурсаў: безумоўнасць, неадменнасць фізічных пастулатаў і павіннасць, прымусоваць этычных сістэм, пакінуўшы па-за бортам іх канкрэтную семантыку, іх адметнае стаўленне да існага. Гэта характэрнае філасофстваванне “на злome” двух светапоглядаў адлюстроўваецца нават у тым уводным “цяперака”, якім ён пачынае свае сказы аб “энергетычным” тлумачэнні добра і зла (*цяперака, як сказана, задача..., для нас цяперака...*). З аднаго боку, гэта цалкам умоўнае, уяўнае “цяперака” паслядоўнасці дэдукцыі: цяпер, калі даведзена А, мы можам сцвярджаць што.... А з другога – гэта фактычнае, дэактычнае “цяпер” сённяшняга дня ў філасофіі: цяпер у філасофіі сцвярджаецца А, і таму мы можам выснаваць, што.... Такім чынам: “зараз” у філасофіі пануе такое перакананне – яно агульнапашыранае і нарматыўнае, падобна наказам маралі, але ж, яго варта разглядаць і як дэдуктыўны крок у доказы неабходнага Самойлу тэзіса – г.зн. надзеленым лагічнай неабходнасцю.

Нават само філасофскае “сёння” ў Самойлы гэтак жа сама амбівалентнае. У “Гэтым пераможам!” ён некалькі раз спасылаецца на нейкую *найнавейшую філасофію*⁸¹, на *нядаўна выкрыты і точна сфармуляваны філасофскай практыкай найвышэйшы закон*⁸², на *выкрытае сучаснай філасофіяй*⁸³, але ніводнага разу не дае канкрэтных імёнаў, назваў кніг ці напрамкаў. Уласна, што гэта за найноўшая філасофія, якая адкрыла і давяла неабходныя для Самойлы тэзісы, застаецца цямным. Мы бярэмся сцвярджаць: за гэтымі эквівокамі стаяць дзве канкрэтныя крыніцы. Па-першае, гэта філасофія Віндэльбанда – і, нават, не проста філасофія Віндэльбанда, а Віндэльбанд у перакладзе на рускую мову С.Л. Франка, бо толькі з гэтага перакладу Самойла мог пазычыць вельмі характэрныя фармулёўкі (якія гучаць аднолькава каструбавата як у беларускай, так і рускай мове):

– Самойла піша: *Як выкрыла сучасная філасофія, гэтае “нармальнае заканадаўства” і забяспечвае захаванне і найбольш эканомнае выкарыстанне духоўнае энергіі чалавека ў кожнай з функцыяў яго ар-*

⁸¹ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 60, 62.

⁸² Тамсама, с. 15.

⁸³ Тамсама, с. 61.

ганізму і яго разумнае свядомасці⁸⁴. Пакуль звернем увагу на першую частку гэтага апісання “сучаснай філасофіі” – з кантэксту відавочна: “нармальнае” ў “нармальнае заканадаўства” гэта не якасны, але прыналежны прыметнік (не “добрае заканадаўства”, але заканадаўства норм). І такі самы дзіўны пераклад – “нормальное законодательство” прапануе для Normalgesetzgebung Віндэльбанда і Франк⁸⁵.

– Тое ж самае незвычайнае выкарыстанне прыметніка “нармальны” знаходзім і на 64 старонцы “Гэтым пераможаш!”: *Рэлігійная пашана да ўсяе “Сістэмы норм”, да “Рэальнае Нармальнае Свядомасці”, якая і ёсць даступнае нашаму разуменню і наследаванню Божства, ляжыць у аснове ўсіх запраўдных перамогаў і заваяванняў людскасці, ізноў, такі ж спрэчны пераклад для Normalbewusstsein – “нормальное сознание” знойдзем у Франка, прычым у такім, напрыклад, кантэксце: *Содержанием божественной личности является совокупность высших ценностей; она есть реальное нормальное сознание, та личность, в которой реально все, что должно быть, и нет ничего, что не должно быть: реальность всех идеалов*⁸⁶.*

У таго ж Віндэльбанда, перакладзенага на рускую Франкам, ёсць і такія фармулёўкі:

– *Свобода есть господство совести. Этого названия заслуживает лишь определение эмпирического сознания сознанием нормативным*⁸⁷. Параўнайце з “Гэтым пераможаш!”: *Гэта зло – наша падчыненне таму, што “бывае”, а не вольнае падляганне таму, што “навінна быць”, што гаворыць ува мне голас Бога – маё сумленне*⁸⁸.

– Віндэльбанд: *Культурный человек обладает не только нравственной, но и логической и эстетической совестью*⁸⁹, Самойла: *Чалавек у сваёй нармальнай свядомасці пачувае, як цяпер кажучь, “волю к Праўдзе”, “волю к Дабру”, “волю к Красе”, – “волю к Святыне”*⁹⁰. Такім чынам: амаль з пэўнасцю можна сцвярджаць – першая крыніца “найноўшай філасофіі” для Самойлы гэта (прынамсі) тры працы Віндэльбанда: “Імануіл Кант. Да стогадовага юбілею яго філасофіі”, “Нормы і законы прыроды”, “Святыня (Нарыс па філасофіі рэлігіі)”,

⁸⁴ Тамсама.

⁸⁵ В. Виндельбанд, *Прелюдии: философские статьи и речи*, Москва, Кучково поле, Гиперборея, 2007, (Канон философии), с. 126.

⁸⁶ Тамсама, с. 314 (вылучэнне наша – Н.І.).

⁸⁷ Тамсама, с. 235.

⁸⁸ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 65.

⁸⁹ В. Виндельбанд, *Прелюдии...*, с. 216.

⁹⁰ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 59.

дзе ўласна і можна знайсці працытаваныя вышэй і падобныя да іх фармулёўкі.

Яшчэ раз прыгадаем цытату, з якой мы пачалі нашы разважанні – *Як выкрыла сучасная філасофія, гэтае “нармальнае заканадаўства” і забяспечвае захаванне і найбольш эканомнае выкарыстанне духоўнае энергіі чалавека ў кожнай з функцыяў яго арганізму і яго разумнае святдасці.* Нельга не заўважыць: калі “нармальнае заканадаўства” гэта Normalgesetzgebung Віндэльбанда, то астатнюю частку цытаты з яе “эканоміяй энергіі”, “функцыямі арганізму”, занадта рэдукцыянісцкую ў фармулёўцы нельга атрыбутаваць нямецкаму неакантыянцу. Мы цалкам перакананы: “закон эканоміі энергіі”, на які Самойла не раз спасылаецца як на найноўшае адкрыццё філасофіі, быў знойдзены ім у махізме, у вядомым прынцыпе Denkökonomie (эканоміі мыслення і, нават, эканомікі мыслення) Эрнста Маха. Але, пытаннем застаецца – з якой менавіта адменай махізму і праз якія крыніцы пазнаёміўся з ім беларускі мысляр. Крыху меней пераканана, але, ўсё ж, з вялікай доляй пэўнасці, бярэмся сцвярджаць – Самойла спасылаецца не проста на філасофію Маха, але ж на яе інтэрпрэтацыю, якую ён знайшоў у зборніку “Філософский сборник: Очерки по философии марксизма” ў артыкуле С. Суворова “Падставы сацыяльнай філасофіі”. Параўнаем з пазіцыяй Самойлы наступныя цытаты з гэтага тэксту:

– *найбольш агульны і шырокі закон прыроды, якому падпарадкаваны ўсе прыватныя законы і вобласці быцця; гэта – закон захавання энергіі*⁹¹;

– *Закон эканоміі сіл з’яўляецца пачаткам, які яднае і рэгулюе ўсякае развіццё, – неарганічнае, біялагічнае і сацыяльнае*⁹²;

– *і калі прырода нам здаецца не толькі патокам падзей, але і сувяззю рэчэй, ўстойлівых форм быцця, – гэта залежыць ад таго, што ў бесперапынным кругавароце сусветных пераменаў ўтвараюцца ўстойлівыя формы рухомай раўнавагі*⁹³.

Яшчэ раз звернемся да зыходнай цытаты з “Гэтым пераможаш!”: *Як выкрыла сучасная філасофія, гэтае “нармальнае заканадаўства” і забяспечвае захаванне і найбольш эканомнае выкарыстанне духоўнае энергіі чалавека ў кожнай з функцыяў яго арганізму і яго разумнае*

⁹¹ С. Суворов, *Основания социальной философии*, [в:] *Философский сборник: Очерки по философии марксизма* / В. Базаров, Я. Берман, А. Луначарский, П. Юшкевич, А. Богданов, И. Гельфонд, С. Суворов, Москва: Звено, 1910, с. 292.

⁹² Тамсама, с. 293.

⁹³ Тамсама.

*свядомасці*⁹⁴ і паспрабуем падставіць знойдзеныя нам і крыніцы рэферэнцыі да “найноўшай філасофіі” ў тэкст. Атрымліваем, сапраўды, парадаксальны вынік: у адным сказе, на “адным дыханні” ў Самойлы сыходзяцца разам, спляліся ў непарыўнае цэлае неакантыянец Віндэльбанд, які спрабаваў яшчэ болей і яшчэ стражэй за аўтара “Крытыкі практычнага розуму” развесці ў процілеглыя бакі феноменальнае і наўменальнае, этыку і фізіку, чалавечае і прыроднае заканадаўства, і рускі махіст-марксіст, прадстаўнік думкі найболей метадычнай у сваім касаванні, адмаўленні падобных размежаванняў, паслядоўнай у сваім рэдукцыянізме і пазітывізме.

Нарэшце, трэцяя мова, трэці абсяг шматлікіх рэферэнцый Самойлы – гэта рэлігія ў цэлым, і хрысціянства ў прыватнасці. Тым болей, пасля акрэсленых вышэй Самойлы-біялагізатара і Самойлы-фізікаліста, дзіўна бачыць другога Самойлу: палымянага верніка і хрысціянскага візіянера. Але факт застаецца: “Бог”, “святыня”, “рэлігія”, прыхаваныя і прамыя адсылкі да Бібліі і біблейскіх сюжэтаў, гасцююць на старонках яго тэкстаў прынамсі не меней за рознага кшталту рэдукцыянісцкія разважанні. Вядома, рэлігійнасць Самойлы досыць адметная – без Бога-Даўцы і Бога-Збаўцы, без модлаў і пасіўнай надзеі⁹⁵. Гэта рэлігійнасць, якая забараняе чакаць, спадзеючыся на даброты Бога, а патрабуе ад чалавека непасрэднай дзеі і ўчынкаў, гэта рэлігія, якая не зазірае за сусвет у пошуках аб’ектаў (ці хутчэй суб’екта) рэлігійнага пакланення, але ж агалашае святасць самога сусвету. Гэта рэлігійнасць прыняцця свету, *жыватворная благадаць рэлігійна-радаснага ўняцця свету*⁹⁶.

Магчыма, у першы раз з часоў Спінозы менавіта ў Самойлы з такой паслядоўнасцю і сілай разгараецца агонь гэтай адметнай рэлігійнасці “радаснага ўняцця свету”. Рэлігійнасці, якая не дадае да існага ні каліва засветавага і ў той самы час прасякнутая пабожным экстазам. Некалі галандскі філосаф здолеў узняцца на гэтую самотную кропку сыходжання двух сусветаў, двух светапоглядаў: паслядоўнага матэрыялізму, які і быў паслядоўнай рэлігіяй, каб пасля кожны з яго прыхільнікаў і інтэрпрэтатараў няўхільна валіўся ў той ці іншы бок. Да той жа кропкі, да таго ж немагчымага спалучэння, да таго ж немаг-

⁹⁴ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 61.

⁹⁵ Суліма, “*Cor ardens*” (К. Сваяк. “*Мая ліра*”. Вільня. 1924 г.), “Сын беларуса”, пятніца, 15-га жніўня 1924, № 27, с. 2–3; 17-га жніўня 1924, № 28, с. 2–3; 20-га жніўня 1924, № 29, с. 2–3; 22-га жніўня 1924, № 30, с. 2–3; 24 жніўня 1924, № 31, с. 2.

⁹⁶ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 12.

чымага злучка: *Бог-Прырода*⁹⁷, *Бог-Сусвет*⁹⁸ імкнуўся ў сваёй творчасці і думцы Самойла.

Але, апроч гэтак узнёслай лірыкі, мусім канстатаваць і праявічны факт: нягледзячы на ўвесь абнаўленчы пафас сваёй новай рэлігійнасці, насуперак уласным пратэстам таму, як *блага зразумелае Слова падхпілі бюракраты-свяшчэннікі і тупа-труслівыя маралісты*⁹⁹, Самойла застаецца ў палоне хрысціянскай тэрміналогіі, у палоне традыцыйных хрысціянскіх катэгорый. Чалавечае быццё, адзінства якога ён шукае, Самойла дзеліць усё ж на цела, душу і дух. Стварэнне сусвету, які ў той жа час мусіць супадаць з самім Богам паводле “логікі злучка” Бога-Сусвету, яму бачыцца як адпазненне ад вечнай думкі Бога праз дамешак зла¹⁰⁰ і паступовае вяртанне праз гісторыю да Бога. Самойла шукае той дзеі, якая апраўдае веру, насуперак веры, якая апраўдвае дзейнасць¹⁰¹, і ў той жа час кліча заледзве не старазаветнага Бога на галовы ворагаў Беларусі: *І той вораг, каторы будзе змагацца з Беларускім народам супраць гэтых метадаў Божых на зямлі, – той сам будзе пабіты Богам. – Для яго, ворага Беларусі, як для ворага самога Бога Жывога, няма і не можа быць змілавання!*¹⁰². Падагульняючы, мусім канстатаваць: уласная пазіцыя Самойлы змяшчаецца недзе ў парадаксальнай, немагчымай сярэдзіне паміж двума прачытаннямі: паслядоўным матэрыялізмам, для якога ўся біблейская лексіка і фразеалогія не болей чым рытарычная прыкраса, і паслядоўным містыцызмам, для якога кожная рэч і гістарычная падзея – толькі сімвал, толькі дзверы ў боскі сусвет. І, як і ў папярэдне разгледжаных выпадках, часам гэтыя дзве мовы помсцяць беларускаму філосафу за такое немагчымае іх спалучэнне, разрываюць ягоны тэкст супярэчнасцямі, прагаворваюць сваё, уласнае, непрадугледжанае Самойлам.

У свой час у лісце да А. Блока Самойла пісаў: *Вы на самай мяжы ... Яшчэ адзін “свісцячы раскол” – і ... страшна сказаць (...)* *Ад душы, ад усяго майго (...) сэрца жадаю Вам застацца на гэтай мяжы, не паддацца страшнаму “галавакружэнню”*¹⁰³. Акурат у той жа галавакружнай кропцы, на мяжы па-над “свісцячым расколам” роз-

⁹⁷ Суліма, *Праф. Здзехойскі...*, с. 7.

⁹⁸ СУЛІМА, “*Гэтым пераможаш!*”..., с. 10.

⁹⁹ Тамсама.

¹⁰⁰ Тамсама, с. 9.

¹⁰¹ *Тэадыця не вынаходзіцца, а дзейца* (Тамсама, с. 9).

¹⁰² Тамсама, с. 22.

¹⁰³ М.А. Файнберг, *Пісьма к Блоку...*, с. 582.

ных маўленчых кодаў і знаходзім уласныя тэксты Самойлы¹⁰⁴. Яны “чытэльныя” толькі калі ўспрымаць ягоныя выказванні ў якасці своеасаблівых эліпсісаў (у геаметрычным значэнні гэтага слова): з двума раўнапраўнымі, неадрыўнымі семантычнымі факальнымі кропкамі – і ў метафарычнам, і ў наўпростам сваім значэнні запар. Каб замацаваць гэтую “двухтактнасць”, каб спыніць эксцэнтрычнае памкненне да сваёй уласнай праўды трох (ці, дакладней шасці: біялагічная, фізікалістычная і рэлігійна-хрысціянская лексіка і вобразнасць як у сваім прамым, так і метафарычным прачытанні) азначаных моў Самойла сумяшчае іх разам у адзіныя сінтагмы, стварае дзіўныя, на мяжы з аксюмаранамі, лексічныя кентаўры: *біялагічная аснова рэлігіі*¹⁰⁵, *рэлігійна-біялагічны*¹⁰⁶, *духоўна-біялагічны*¹⁰⁷, *эканамічнае і духоўнае здароўе*¹⁰⁸, *духоўна-працоўная актыўнасць*¹⁰⁹, *духоўна-арганічная сувязь*¹¹⁰, *натуральная мараль і логіка інстыктаў*¹¹¹, *прамысловы і духоўны арганізм Еўропы*¹¹², *пачалася акупацыя вугальнага і жалезнага сэрца “нямецкай каровы”*¹¹³.

Каб пазбегнуць непаразумення, зацемім: мы не лічым, што такое вязьмо некалькіх першасна адрозных, варожых дыскурсаў у адзіным тэксце, а падчас і ў адзіным выказванні, выключна замянае публіцыстычнаму маўленню Самойлы, службыць толькі крыніцай яго стылі-

¹⁰⁴ Ул. Конан, які ў свой час прысвяціў шмат часу і высылкаў аналізу творчасці Самойлы ў ягоны менскі, “рускамоўны” перыяд, адзначае: у 1910-ыя гг. Самойла *быў пісьменнікам “на мяжы дзвюх культур” – расійскай і беларускай* (Ул. Конан, *Прарок...*, с. 9), і *пэўным чынам нагадваў героя апавесці М. Гарэцкага “Дзве душы” Абдзіраловіча: амаль саракагадовага ўзросту ягоная душа адной часткаю жыла ў сферы рускай культуры Сярэбранага веку, а другой – у стане беларускага Адраджэння* (Тамсама, с. 18). Цалкам згодны з гэтай характарыстыкай, але, на наш погляд, яе трэба абагульніць і пашырыць на ўвесь творчы прасцяг Самойлы: хоць у віленскі перыяд дылема руская культура ці беларускае адраджэнне і сыходзіць на другі план, часткова вырашаецца на карысць апошняга складніку, ягоная душа жыла “на два дамы” яшчэ ў множнасці іншых сфераў, пытанняў, канчатковага развязання якіх так і не было ім знойдзена.

¹⁰⁵ СУЛІМА, “*Гэтым пераможаш!*”..., с. 13.

¹⁰⁶ Суліма, “*Cor ardens*” (К. Сваяк. “*Мая ліра*”. Вільня. 1924 г.), “Сын беларуса”, пятніца, 15-га жніўня 1924, № 27, с. 3.

¹⁰⁷ СУЛІМА, “*Гэтым пераможаш!*”..., с. 12.

¹⁰⁸ Тамсама, с. 15.

¹⁰⁹ Тамсама, с. 41.

¹¹⁰ Уладзімер Чэмер, *Вялікі скарб нашай старасьвеччыны (750 угодкі «Слова аб палку Ігаравым»)*, “Калосьсе”, кн. 2(15), 1938, с. 77.

¹¹¹ Суліма, “*Два Обсты ў адной галаве*” (*Спроба дыягноза нейкае нячужанае тваробы*), “Вольны Сьцяг”, 12-га кастрычніка, 1923, № 19, с. 2.

¹¹² С., *Пяты год “Вэрсальскай Еўропы”*, “Змаганьне”, 1-га студзеня 1924, № 1, с. 3.

¹¹³ Тамсама.

стычных паразаў. Акурат наадварот – найбольш паэтычныя, трапныя і экспрэсіўныя моўныя знаходкі беларускага мысляра паходжаннем акурат з гэтага дыскурсіўнага “міжсвецця”. Першы-лепшы прыклад (пры жаданні чытач знойдзе яшчэ безліч падобных): Рыжскі мір і ягоны геапалітычны вынік – падзел Беларусі паміж Польшчай і Савецкай дзяржавай – Самойла параўновае з *саламонавым метадам*¹¹⁴. У пераказе Самойлы дзве сварлівыя “маткі” “немаўля”-Беларусі – Польшча і Расія, не змаглі знайсці лепшага развязання сваёй адвечнай спрэчкі, сваім узаемна варожым прэтэнзіям на апякунства па-над Беларуссю і яе культурай, як “хірургічна разрэзаць”, “раздзерці” спрэчнае цела “немаўля”-Беларусі на два кавалкі, спраўдзіўшы гэтым вядомую парадую цара Саламона, і ў той жа самы час – зняпраўдзіўшы шчырасць свайго ўдавана “матчынага” сентыменту да яе¹¹⁵. У гэтым гістарыясофскім наратыве можна выявіць прысутнасць усіх азначаных вышэй кодаў: тут ёсць і біблейская вобразнасць, і перанос культурных і палітычных з’яў у “цялесна-хірургічную” мову, і своеасаблівае блытаніна этычнага і фізічнага. Самойла нават дадае сюды яшчэ адзін ўзровень канатацыяў, яшчэ адзін моўны код (як у пераносным, так і прамым значэнні) і называе такую чыннасць Польшчы і Расіі *Mutter-Politik*¹¹⁶, адсылаючы свайго чытача да вядомага нямецкага выразу *Realpolitik*. Але ўсё гэта ніяк не замянае празрыстасці самага вобраза, яго навочнасці, дасціпнасці. Акурат наадварот: уся трагедыя, уся боль беларусаў нажыва ўзнаўляюцца тэкстам, а шматлікія задзейнічаныя коды толькі дадаюць яму экспрэсіі.

Самойла ўвогуле вельмі прыдатны для цытавання аўтар¹¹⁷: удзячны чытач без асаблівых цяжкасцяў знойдзе яшчэ шмат падобных квяцістых, “сакавітых” урыўкаў для падмацавання сваіх думак, ці “закрысы” сваіх уласных тэкстаў, прамоў.

Праблема, якую мы імкнуліся падкрэсліць, у іншым: уласныя погляды Самойлы, яго асабістая філасофія не дадзены ў падобных цытатах, не тоесны ніводнаму з прадстаўленых моўных кодаў, але ж за-

¹¹⁴ Sulima, “*Nowy*” i “*najnowszy*” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, “Przeгляд Wileński”, 25 listopada, № 21, s. 3; гл. Таксама: *Privatissimus, Unija w przeszłości i przyszłości*, “Przeгляд Wileński”, 28 kwietnia 1929, № 7–8, s. 9.

¹¹⁵ Sulima, “*Nowy*”..., s. 3.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ганна Севярынец, *Гэтак пераможам. Выбраныя творы Уладзіміра Самойлы ў серыі “Спадчына: аглядзіны”*, [online], <http://budzma.by/news/hetak-pyeramozham-vybranyya-tvory-uladzimira-samoyly-w-syeryi-spadchyna-ahlyedziny.html> [доступ: 27.07.2018].

дадзены адносна тэксту, і могуць быць адэкватна ўзноўлены толькі праз своеасаблівую кан'юнкцыю ўсіх яго канкрэтных выяўленчых сродкаў: ён і рэдукцыяніст, і рыгарыстычны этык; і паслядоўны матэрыяліст, і палкі вернік; і прыхільнік філасофіі Віндэльбанда, і адэпт Маха; і біялагізатар, і культур-філосаф – усё гэта ў вадначасці і нішто з гэтага ў прыватнасці.

У падагульненні мы мусім яшчэ раз звярнуцца па дапамогу да англамоўнай тэрміналогіі: у ёй ёсць такое паняцце – cross-language identity крос-моўная ідэнтычнасць). Карыстанае і лінгвістамі, і філосафамі, і праграмістамі¹¹⁸, яно паклікана азначыць адметную існасць, ірэlevantную адносна канкрэтнага кода яе прадстаўлення. На наш погляд, акурат такая крос-моўная ідэнтычнасць і ўласціва філасофіі Самойлы, акурат своеасаблівае мысленне “між” рознымі кодамі, дыскурсамі характэрна для яго.

3. “Сінтэз “захаду” і “усходу” не дадзены, а толькі зададзены беларускаму свету”: Ул. Самойла аб дылеме Абдзіраловіча

У падагульненне мінулага раздзела зазначым: асноўнымі семантычнымі адзінкамі і канцэптуальным “сюжэтам” тэкстаў і філасофіі Самойлы былі: антыномія, невырашальная супярэчнасць, дысгармонія і дысананс дзвюх мадальнасцей існага, альбо дзвюх моваў апісання гэтага існага – з аднаго боку; з другога – іх неспадзеўны сінтэз, аб'яднанне ў “жывым і арганічным” чалавечым/культурным досведзе. Самойла чуйна ўглядаецца ў рэальнасць, каб зафіксаваць і яшчэ болей пашырыць у сваёй рэфлексіі яе ўнутраныя падзелы, разрывы і расколы¹¹⁹. Ён сумысна практыкуе антынамічнае маўленне, дае напоўніцу разгарнуцца двум антаганістычным кодам, каб пасля яшчэ болей нечакана злучыць іх у немагчымую суцэльнасць, залучыць іх адзінствам аднае сінтагмы, якія (суцэльнасць і сінтагма) і ёсць, на ягоны погляд, прамым адбіткам персаналістычнага сусвету¹²⁰. Вядома,

¹¹⁸ Не будзем тут празмерна павялічваць корпус цытаваных крыніц спасылкі на ўсе гэтыя кантэксты яго выкарыстання.

¹¹⁹ *Ёсць дзве праўды, і гэта не этычная або філасофская дактрына, а натуральна-навуковы факт (...) мужчына і жанчына, грыб і грыбніца, крыклівы смактул і матчыны грудзі, “я” і “не я” – ніцізэўскае “я хачу” і “ён хоча”* (Файнберг М.А., *Письма к Блоку...*, с. 157)

¹²⁰ *“Я” ёсць абсалютная адзінасць, якая недаступным пазнанню актам усведамлення злучае ў сабе, як у цэнтры, усю працякающую многаобразнасць свету (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 18. Вылучэнне наша – Н. І.).*

падобнае мысленне можна назваць дыялектычным, але ж варта падкрэсліць: гэта адметная дыялектыка – драматызаваная, дыялектыка, перажытая як уласная экзистэнцыяльная драма.

Акурат такое мысленне Самойлы і прыдалося ў гістарычным доведзе міжваеннай Заходняй Беларусі, знайшло тут свой пераважны аб’ект і кропку прыкладання. Мы кажам пра невырашальную, але ж надзённую дылему “Захад ці Усход?”: быць Беларусі Захадам ці Усходам, ісці ёй за Захадам ці Усходам, – упершыню агучаную і асэнсаваную І. Абдзіраловічам. Бярэмся сцвярджаць: пытанне: “Захад ці Усход?”, з’яўлялася падчас незаўважным, але заўжды падставовым тлом і рэфрэнам да ўсяго напісанага Ул. Самойлам у “віленскі” адцінак яго жыцця і творчасці. “На паверхню” ж гэтыя тло і рэфрэн выходзяць, гэта значыць набываюць канцэптуальнае замацаванне і асэнсаванне, у некалькіх тэкстах мысляра: а) перш-наперш само эсэ “Гэтым пераможаш!”, б) тэкст “Аб “старой” і “новай” Уніі”, які існуе ў двух варыянтах – польскамоўны артыкул, надрукаваны ў “Przegląd Wileński” і пашыраны рускамоўны рукапіс з той жа назвай, знойдзены ў свой час Ул. Конанам у Львоўскіх архівах, в) тыя альбо іншыя істотныя думкі, выказванні, расцярушаныя па асобных артыкулах Самойлы.

Ул. Самойла пачынае акурат там, дзе ў свой час спыніўся Абдзіраловіч (ці, лепей сказаць – дзе думку Абдзіраловіча спыніла заўчасная смерць)¹²¹, але дадае да думкі аўтара “Адвечным шляхам” некалькі істотных нюансаў і ўдакладненняў.

¹²¹ Зыходзячы з амаль дакладнага супадзення фармулёвак і сугучнасці думак – можна з пэўнасцю сцвярджаць: Самойла “Адвечным шляхам” прачытаў, і прачытаў уважліва, і гэты тэкст стаўся для яго трамплінам для фармуліроўкі ўжо ўласных поглядаў.

Параўнаем:

– Аднолькавае ўпадабанне “гераклітаўскай” метафізікі, погляд на існае як на зменлівы паток, для разумення якога неспрыдатны ніякія застылыя, раз і назаўжды дадзеныя формы:

Самойла: *у гэтым разам пагераклітаўску паймчаўшыся ўва мне і навакол мяне жыццёвым патоку не знойдзем ніводнага з тых кусочкаў абсалютнага добра і “хімічна-чыстага” зла, на якія набілі свет маралісты (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 16);*

Абдзіраловіч: *Захад карыстае багаццём рымскае культуры і ў сваім жаданні ўсё ўсталяваць, вызначыць, спарадкаваць хоча зафіксаваць вечную зменнасць і цякучасць жыцця, аб якіх казаў Геракліт, у вялікім ліку няжывых, затое цвёрдых, прыемных еўрапейскаму пачуццю формах (Ігнат Абдзіраловіч, Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светагляду, Мінск 1993, (Згукі мінуўшчыны), с. 19].*

– Аднолькавы рытарычны прыём персаналізацыі Усходу і Захаду, падача іх светапогляду і гісторыі ў выглядзе простага мовы і непасрэдных учынкаў, нібы перад намі не геапалітычныя катэгорыі, а дзве жывыя асобы:

Самойла: *Усход кажа, што...; Захад навучае, што... (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 16);*

Разам з Абдзіраловічам Ул. Самойла кажа: трагедыя беларускага народу ў тым, што на ягонай зямлі скрыжаваліся, а ў ягонай душы спляліся ў непарыўнае вязмо, заходняе і ўсходняе хрысціянства, два адпаведныя цывілізацыйныя уплывы. Але сутнасць гэтай трагедыя не ў самой сустрэчы дзвюх культурных хваляў, а ў тым, што акурат праз беларусаў і на Беларусі яны рэалізоўвалі перш-наперш узаемную варожасць: *як з каталіцкага захаду, так і з праваслаўнага ўсходу да душы народу-немаўляці метадычна ўводзілася атрута нянавісці і пагарды чалавека да чалавека, нават да роднага брата, калі той быў іншай веры*¹²². Таму, пакуль шуканы сінтэз “Захаду” і “Усходу”,

Абдзіраловіч: *Усход рыпаецца ўзяць...; Усход спазніўся блізка на два вякі...; такія жыццёвыя адносіны зусім незразумелы для Захаду...; Запад уцяміў гэтую праўду; Запад – вялікі чалавек на малыя справы* (Ігнат Абдзіраловіч, *Адвечным шляхам...*, с. 19, 20, 13, 15, 16).

– Аднолькавы недавер да застылых форм маралі і культуры, і іх адпаведнага адбітку ў гэтак жа нерухомах сацыяльных інстытутах, у дзяржаўнай і царкоўнай бюракратыі:

Самойла: *гэтае гатовае, але блага зразумелае Слова і падхатылі бюракраты-свяшчэннікі і тупа-труслівыя маралісты і – падзялілі ўсенькі свет на драбнюсенькія кусочки, разграфілі ўсенькае жыццё на клетачкі добра і зла; І вось гэная механічная мешаніна доўга астаетца ў нашых душах, абярнутых тымі благімі вучыццямі жыцця ў нейкія бюракратычна-царкоўныя судзіны, каб пераховываць у іх душу ў “вечна непарушным” стане* (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 10);

Абдзіраловіч: *Хай ня будзе для чалавека нічога нярухомага, святога: ні дактрын, таварных усё жыццё ў туну выразнай формы, ні зацверджанай маралі на кожны дзень і гадзіну, на кожнае ўздыханне* (Ігнат Абдзіраловіч, *Адвечным шляхам...*, с. 27).

– Нарэшце, словы Самойлы: *Усход і Запад даюць на гэтае асноўнае пытанне нашага жыцця прост процілежны адказы і Наша Беларусь знаходзіцца якраз на мяжы паміж Захадам і Усходам* (СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 16, 18], гучаць як непасрэднае падагульненне асноўных думак “Адвечным шляхам”. Але ж і ў Абдзіраловіча знойдзем словы, якія гучаць як падагульненне ўсёй пазіцыі “Гэтым пераможаш!”:

Усе істнуючыя пагляды на жыццё можна груба і прыблізна падзяліць на два станы: адны кажучь – ўсё істнуючае – разумна, другія ж – неразумна (...) Аабдва погляды на жыццё, як “ўсё істнуючае – разумна”, так і праціўны, маюць у сабе частку праўды (...) Чалавек павінен тварыць вялікае, ён чуе, што ён – сын Божы, што ён – частка Бога, што ён павінен тварыць волю Айца свайго. Так аабдва кірункі зліваюцца ў адзін “усё істнуючае – творча”, гэта знача, вымагае творчасці, працы, а што істнуючага няма ні разумнага, ні неразумнага (Ігнат Абдзіраловіч, *Адвечным шляхам...*, с. 36–38).

Пры тым, што гэтыя словы знаходзім амаль напрыканцы эсэ Абдзіраловіча і Самойла пачынае сваю брашуру акурат з уяўнага дыялогу паміж аптымістамі, песімістамі і “крытычнымі аптымістамі” (сама-азначэнне ягонай ўласнай пазіцыі) з нагоды магчымасці звычайнай ацэнкі сусвету як цэлага, то “Гэтым пераможаш!” можна разглядаць як своеасаблівы працяг “Адвечнага шляху”.

¹²² Privatissimus, *Unija w przeszłości i przyszłości*, Przegląd Wileński, 28 kwietnia 1929, № 7–8, s. 9.

на жаль, не дадзены, а толькі зададзены беларускаму свету як яго культурна-гістарычная нацыянальная задача, як праблема сапраўды вольнай “Уніі” ў яго ўлонні гэтых “двух вялікіх сістэм культуры і светапогляду”¹²³. Дагэтуль у беларускім народзе меў месца толькі спусташальны для яго зямлі і душы “адмоўны” сінтэз “Захаду” і “Усходу” (...), які беларускаму народу трэба будзе – у цяжкай барацьбе і працы за сонца свабоды – ператварыць у “сінтэз пазітыўны”, у сапраўдны “Божы твар” народа, поўны удзячнасці за ўсё, што далі яму і Усход, і Запад¹²⁴.

Разважанні Самойлы маюць сваё наўпросте тлумачэнне. Цягам гісторыі Беларусі, паўз яе тэрыторыю і скрозь яе “душу” беглі ў адваротных напрамках хвалі дзяржаўнага і культурнага пашырэння “Польшчы” і “Расіі”. Штотраз вынік быў аднолькавым – кожная з антаганістычных саперніц бачыла ў слядах і артэфактах, пакінутых на беларускай тэрыторыі яе папярэдніцай толькі скажэнне і аблуду на шляху да ісціны, толькі часовую і прыкрую затрымку для свайго пераможнага пашырэння, залічвала гэтыя артэфакты да спісу падлеглага скасавання і вынішчэння. На долю беларусаў у выніку гэтай інтэрферэнцыі ўзаемнага адмаўлення “Польшчы” і “Расіі” прыпала сама адсутнасць і нястача ўстойлівых культурных і каштоўнасных арыенціраў. Вынікам узаемнай варожасці суседак Беларусі стала агульнае падзрэнне яе насельніцтва да культуры як такой, да ўсялякае іерархіі і спарадкаванасці. Беларуская культура не злучала польскія і рускія культурныя ўплывы ў вышэйшай форме сінтэзу, але пакуль і дагэтуль толькі лучыла іх узаемны нігілізм да дасягненняў саперніцы. Так, у адносінах да хрысціянства: *свадома кампраметуючы адно адною, абедзве місіі тым самым скампраметавалі аўтарытэт і каштоўнасці той рэлігіі, якую яны стараліся насадзіць*¹²⁵ – замест казані хрысціянскай любові і ўсёдаравання беларусы атрымалі рэчаіснасць палемічнай нянавісці, і таму засталіся ў душы заледзьве не паганцамі¹²⁶.

Падчас сваёй зацятай барацьбы за тэрыторыю і “душу” Беларусі абедзве канкурэнткі не здолелі ўбачыць суб’екта ў “прадмеце спрэчкі”. Абедзве ішлі да беларусаў з абяцаннямі дабротаў і запэўніваннямі ў шчырай прыхільнасці, але ж сапраўды рупіліся толькі выцісканнем з яе абшараў уплываў саперніцы. Ані “Расія”, ані “Польшча” не ба-

¹²³ Самойла, У. І. *Выбранае...*, с. 201.

¹²⁴ Тамсама, с. 204.

¹²⁵ Тамсама, с. 197–198.

¹²⁶ Тамсама, с. 196.

чылі ў сваіх “Крэсах” ці “Окраинах” самастойнай існасці, каштоўнага іншага, але ж – толькі нястачу патрэбнага “свайго”. Сама Беларусь у вачах “Польшчы” ці “Расіі” была не болей чым аб’ектам і полем барацьбы¹²⁷: *абедзве бачылі ў Краі толькі “пустыя месцы” для сябе, а ў народзе, натуральным гаспадары Края, толькі матэрыял*¹²⁸. Акурат Рыжскі мір максімальна агаліў, выкрыў гэту інструментальнасць адносінаў і “Польшчы”, і “Расіі” да аб’екта сваёй апекі. Усе прэтэнзіі на шчырую любоў да беларусаў не толькі былі ўраз зняпраўджаны ўзаемнай згодай на падзел “на жывому” іх тэрыторыі, але ж і выкрыты як хлуслівыя ў далейшым, калі ўсе патуранні развіццю беларускай культуры рабіліся відавочна толькі насупор саперніцы па-за кардонам, а, асабліва, у трыццатых, калі хаўрусам *Масква з Беларуссю, супраць Варшавы і Варшава з Беларуссю, супраць Масквы* заступіла “паразуменне” *Масква з Варшавай, супраць Беларусі*¹²⁹.

Беларусь як самастойная культура і суб’ектнасць першасна ўзнікае менавіта як гэтая парадаксальная “адсутнасць” ці “пустата”. Нібы хісткі і часовы штэль спасярод віруючых хваляў з боку “Польшчы” і “Расіі”, якімі былі змыты ўсе яе вышэйшыя станы, якімі былі ўнесены ў бок агульнарускага ці польскага мора яе культурныя дасягненні і высокая культура як такая, Беларусь засталася “тут” як зыходная мацерыковая аснова. Беларускім застаўся сам народ, з ягонымі самымі базальнымі і архаічнымі поглядамі, беларускай засталася мова. Але зараз¹³⁰ гісторыя дае Беларусі другі шанец, бо *гісторыя ў нашы дні робіцца масамі і дзеля мас*¹³¹. Акурат, застаўшыся па польска-рускіх узаемных прылівах і адлівах “на месцы”, “тутэйшы” народ і мусіць стаць па логіцы найноўшага часу новай гістарычнай суб’ектнасцю. Але наяўнасць гэтага фундаменту яшчэ не гатовы будынак: над беларускімі масамі мусяць узнесціся шаты сваёй уласнай высокай культуры і *купал дзяржаўнай незалежнасці. Можна гэты ідэал цяпер трудна здзяйснімы, можна гэты купал яшчэ воблачна-высокі, але-ж усе вочы і дух беларускага народу сквапна звернуты туды,*

¹²⁷ Тамсама, с. 195.

¹²⁸ Тамсама, с. 196.

¹²⁹ Гл.: Sulima, “Nowy” i “najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, “Przegląd Wileński”, 11 października 1931, № 18, s. 3–5; i Sulima, “Nowy” i “najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, “Przegląd Wileński”, 25 października 1931, № 19, s. 2–4.

¹³⁰ Каб пазбегнуць непаразумення, падкрэслім: размова пра “зараз” Самойлы – мы толькі пераказваем ягоныя погляды на гісторыю.

¹³¹ У. І. Самойла, *Выбранае...*, с. 207.

на неба!¹³². Інтэрферэнцыйны мінімум мусіць ператварыцца ў інтэрферэнцыйны максімум: замест таго, каб быць месцам узаемнага скасавання Захаду і Усходу, Беларусь мусіць стаць іх сапраўдным злучэннем, не падзяляць іх узаемную нянавісьць, але ж узяць ад іх лепшае, і пабудаваць з яго сваё ўласнае.

Такім можа быць пераказ гісторыі Беларусі ў версіі Самойлы. Але, апроч гэтага наўпростага прачытання, ягоняя словы можна разглядаць і як чарговую варыяцыю асноўнай персаналісцка-метафізічнай тэмы. Сподам гістарычных падзей для Самойлы з’яўляюцца адносіны трох “асоб” ці жывых істот – “Расіі”, “Польшчы” і Беларусі. Адносіны гэтыя, як і зносіны сапраўдных чалавечых асоб, разгортваюцца перш за ўсё ў эмацыйна-валявой сферы: паміж дзяржавамі і культурамі не можа быць доўгіх і плённых адносін, хаўрусу, “сям’і” там, дзе паміж імі не ўладараць сапраўдная любоў і павага. Самойла лічыць: канчатковы вынік той ці іншай палітычнай стратэгіі, сацыяльнай ці культурнай ініцыятывы прадвырашаны ўжо напачатку, на ўзроўні галоўнай эмоцыі, з якой ажыццяўляецца, ці якую рэалізуе адпаведная чыннасць. Якіх бы дадатных вынікаў “на кароткай дыстанцыі” ні дасягала б палітыка польскіх ці расійскіх уладаў, яна вырачаная на няўхільную паразу, калі за ёй стаіць нянавісьць. Бо нянавісьць заўжды і паўсюль толькі руйнуе аб’ект сваіх маніпуляцый, як і душу маніпулятара. Да прыкладу: Самойла не прымае нацыянальную палітыку бальшавікоў і бальшавіцкае развязанне “нацыянальнага пытання” дзеля таго, што, паводле яго меркавання, гэтыя палітыка і развязанне былі выкліканы не спачуваннем і любоўю да былых паняволеных народаў, але ж – толькі нянавісцю да іх прыгнятальнікаў¹³³. Таму, хоць “фармальна і тэхнічна” на некаторы момант бальшавіцкая палітыка нянавісці да прыгнятальнікаў, і меркаваны эмансипацыйны рух разняволення нацыянальных культур і супалі ў вонкавых праявах, бальшавіцкая палітыка ад пачатку была, насамрэч, скіраванай у іншы бок, і згортванне “беларусізацыі” ў 30-ых было запраграмавана ўжо яе пачаткам у 20-ых гг., а паміж Ленінскім развязаннем “нацыянальнага пытання” і яго “рашэннем” Сталіным супярэчнасць толькі ўдаваная, вонкавая¹³⁴. Падобным жа чынам Самойла намагаецца кожны раз

¹³² Суліма, *Што такое “Wyzwolenie” з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 3-га лютага 1923, № 5, с. 2.

¹³³ Sulima, “Nowy” i “najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej, “Przeгляд Wileński”, 25 listopada, № 21, s. 3.

¹³⁴ Ibid.

выявіць і апісаць галоўную пачуццёвую інтэнцыянальнасць, што стаіць за канкрэтным палітычным рашэннем ці сацыяльнай падзеяй і менавіта на ўзроўні гэтай кіроўнай эмоцыі ён выносіць сваё рашэнне аб іх гістарычным значэнні і будучым лёсе.

У свой час, у лісце да А. Блока Самойла назваў свой літаратурна-знаўчы метада *сацыялагічным аналізам пачуццяў*¹³⁵, зазначыўшы таксама, што *як сацыёлаг* заўжды намагаўся ўхапіць *ледзь улоўныя лініі “трансімдывідуальнага”*¹³⁶. Як бачым, Самойла не адмаўляецца ад гэтага метаду і ў наступны перыяд сваёй творчасці, і, нават, пашырае яго на палітычную і гістарычную сферы. На першы погляд, самаатэстацыя беларускага мыслара гучыць, прынамсі, парадаксальна: што можа быць сацыяльнага, і, адпаведнага, сацыялагічнага, а тым болей “трансімдывідуальнага” ў пачуццях – найбольш прыватнай, партыкулярнай і суб’ектыўнай мадальнасці чалавечага быцця? Але ж Самойла перакананы: менавіта пачуцці ў іх архетыпічнай аснове – г.зн. як ачышчанае ад эмпірычнай канкрэтыкі інтэнцыянальнае ўтрыманне аб’екта-архетыпа, ці суб’екта-архетыпа: каханне да Жанчыны (Жанчыны-Мадоны і Жанчыны-блудніцы¹³⁷), любоў Маці да Дзіця, нянавісць да Ворага, аптымізм як “рэлігійна-радаснага ўняцце свету” – і ёсць тым абшарам “кагерэнцы”, дзе зліваюцца, знітоўваюцца ў адзінае, над-асабовое цэлае адзінкавыя чалавечыя волі. І менавіта гэтакім зліццём і нітаваннем і з’яўляюцца культура, дзяржава. *Культура ёсць сістэма пабожнасцяў* (благоговений)¹³⁸ – услед за С. Булгаковым паўтарае Самойла. У “слоўніку” Самойлы гэта азначае: сацыяльныя інстытуты і культурна-гістарычныя падзеі гэта своеасаблівыя месцы *sensus communis*, агульнага пачуцця – кропкі супадзення, змыкання і злучэння індывідуальных эмоцый у агульную над-асабовую эмоцыю, і, перш за ўсё, у пабожнае “так” свайму (беларускаму, да прыкладу) сусвету, паўтарэнне ў множнасці асабістых досведаў боскага “і ўбачыў Бог, што гэта добра”. У напаямістычным акце беларусы (пяройдзем да канкрэтыкі) мусяць аднойчы *прачнуцца ранкам у сваёй краіне*¹³⁹ – ва ўласным беларускім сусвеце, з расхінутым даляглядам, аднолькава, наўсцяж азораным жыццесцвярджальным

135 М.А. Файнберг, *Лісьма к Блоку...*, с. 156.

136 Тамсама, с. 158.

137 В. И. Самойло, *Александр Блок...*, с. 40–66.

138 СУЛІМА, “*Гэтым пераможаш!*”..., с. 64.

139 Валянцін Акудовіч, *Прачнуцца ранкам у сваёй краіне: збор тэкстаў*, Вільня, Логвінаў, 2015.

святлом¹⁴⁰. Пакуль жа беларусы жылі толькі ў “пазычаным” свеце: “польскага” касцёлу і “расійскай” улады, “рускай паэзіі” і “польскай думкі” і д.п. Іх уласным, асабістым былі толькі туга па страчанаму і непрыманне чужога.

Менавіта ў гэтым пункце, яшчэ да выкрыцця яе сапраўднай істы падчас гадзіны ісціны Рыжскага міру, “польская” і “руская” любоў да Беларусі зняпраўдзілі сябе. Няхай вуснамі саміх лепшых сваіх прадстаўнікоў “Польшча” і “Расія” спавядаліся ў замілаванні “Белай Руссю” і “Літвой”, але гэта было замілаванне нястачай, адсутнасцю, недахопам, замілаванне “прастатой” і “натуральнасцю” беларускага жыцця, сантыментам да журбы і суму разлітаму па сэрцах беларусаў і ў самім беларускім краявідзе¹⁴¹. “Польшча” і “Расія” ніколі не ведалі ў стасунку да Беларусі тае *запраўднае любві, што дае новыя магчымасці росту, развіцця, расшырэння маеі самастойнай істоты*¹⁴².

Запраўдная любоў павінна зрабіць яшчэ адзін, ужо апошні, крок: настолькі ўваскрасіць свой жывы прадмет, каб ён не патрабаваў ужо, больш, гэтак кажучы, пастаяннага дапльву звонку гэтай уваскарашаючай цудатворнай сілы, без якой ізноў пачыналі-б вянуць і тухнуць святло і радасць унутры і вонках яго¹⁴³.

Гэтага-ж беларусы вымагаюць і чакаюць ад сваіх палітычных прыяцеляў з Усходу і Захаду: памагайце так, каб ваша дапамога была нам як найхутчэй няпатрэбна¹⁴⁴.

Сакрэт жа таго, як ім “прачнуцца ранкам у сваёй краіне”, Самойла радзіць шукаць беларусам усё ж такі на Захадзе. У адрозненне ад Абдзіраловіча, ён разводзіць канкрэтную дадзенасць у “фенаменалагічным досведзе” беларусаў Захаду і Усходу, праз кантакт з суседнімі дзяржавамі і культурамі, і іх стоеную, сапраўдную істу. Гэтая іста палягае на прынцыпова адрозным разуменні чалавечай суб’ектыўнасці, і ў процілежных практыках суб’ектывізацыі. *Усход кажа, што ўсе гэтыя ператварэнні жыцця, якое жывым патокам працякае скрозь нашу выбразжальную асобу, пранізваючы яе то ў аспект зла, то ў аспект добра, усе яны – Вытвар Прытвара, Лёсу,*

¹⁴⁰ М. Чэмер, *Верная Дачка Сонца і «Шчырай Зямелькі»*. Натальля Арсеньнева: «Пад сінім небам», Родной Гоні, Ліпень-Жнівень, 1927, кн. V, с. 35-39.

¹⁴¹ Гл.: Суліма, *Праф. Здэхоўскі...*

¹⁴² Тамсама, с. 10.

¹⁴³ Тамсама.

¹⁴⁴ Суліма, *Што такое «Wyzwolenie» з беларускага пункту гледжання?*, “Новае жыццё”, 10-га сакавіка 1923, № 2, с. 4-5.

Богу¹⁴⁵; Захад жа навучае, што сам чалавек не толькі можа ведаць напярод і тварыць сам для себя прыпадак, не толькі носіць свой уласны лёс у сваёй свядомай волі, не толькі сам з'яўляецца поўным сваім “начальствам” (...) зліваючы гэтак сваю маральную волю з воляй Божай, чалавек і па праву і па сваёй свядомасці стаецца сам як-быццам сваім уласным Богам¹⁴⁶.

LITERATURA

- Abdziralovič Īgnat, *Advečnym ślâham: dasledziny belaruskaga sveta'glâdu*, Minsk 1993, (Згукі мінуўшчыны) [Абдзіраловіч Ігнат, *Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светагляду*, Мінск 1993, (Згукі мінуўшчыны)].
- Akudovič V., *Pračnissa rankam u сваёй kraïne: zbor tèkstaŭ, Vil'nâ, Logvinaŭ*, 2015 [Акудовіч В., *Прачынуца ранкам у сваёй краіне: збор тэкстаў*, Вільня, Логвінаў, 2015].
- Ars, *Strahì žyc'câ – drama ŭ 3 akt. F. Alâhnoviča, “Zmagan'ne”*, 4-ga studzenâ 1924, № 2 (23) [Ars, *Страхі жыцця – драма ў 3 акт. Ф. Аляхновіча, “Змаганьне”*, 4-га студзеня 1924, № 2 (23)].
- Bergman A., *Włodzimierz Samojło-Sulima wobec kwestii białoruskiej w Polsce międzywojennej*, “Przegląd Historyczny” 74 (1983), nr 4.
- Čëmer M., *Vernaâ Dačka Sonca i “Ščyraj Zâmel'ki”*. *Natal'lâ Arsen'neva: “Pad sinim nebam”*, *Rodnoj Gonì, Lìpen'-Žnìven'*, “Kalosze” 1927, kn. V; *Verasen'-Kastryc'nik*, 1927, kn. VI [Чэмер М., *Верная Дачка Сонца і “Шчырай Зямелькі”*. *Натальля Арсеньнева: “Пад сінім небам”*, Родной Гоні, Ліпень-Жнівень, “Калоссе” 1927, кн. V; *Верасень-Кастрычнік*, 1927, кн. VI].
- Čëmer Ul., *Hvedar İvanavič Šalâpîn*, “Kalosze”, 1938, kn. 2 (15) [Чэмер Ул., *Хведар Іванавіч Шаляпін*, “Калоссе”, 1938, кн. 2 (15)].
- Čëmer Uladzimer, *Vâlìki skarb našaj staras'veščyny (750 ugodkì “Slova ab palku İgaravym”)*, “Kalos'se”, kn. 2(15) 1938; kn. 3(16) 1938; “Kalos'se”, kn. 4(17) 1938 [Чэмер Уладзімер, *Вялікі скарб нашай старасьвеччыны (750 угодкі «Слова аб палку Ігаравым»)*, “Калосье” 1938, кн. 2(15); кн. 3(16); кн. 4(17)].
- Fajnberg M. A., *Pis'ma k Bloku V.I. Samojlo*, [v:] *Literaturnoe nasledstvo*, Moskva 1993, t. 92, kn. 5 [Файнберг М. А., *Письма к Блоку В.И. Самойло*, [в:] *Литературное наследство*, Москва 1993, т. 92, кн. 5].

¹⁴⁵ СУЛІМА, “Гэтым пераможаш!”..., с. 16–17.

¹⁴⁶ Тамсама, 17.

- Filozofja czy fantazja?*, “Przegląd Wileński”, 24 lutego 1924, nr 4.
- Heidegger M., *Die Grundbegriffe der Metaphysik Welt – Endlichkeit – Einsamkeit* (Wintersemester 1929/30), [in:] Hrsg. von Friedrich-Wilhelm von Herrmann 3. Auflage 2004 (6.–9. Tausend).
- Нісчэ Ф., *Tak skazaŭ Zaratustra: Knìga ŭsìm i nikomu*, Per. z nâm. movy V. Sëmuha, Minsk 1994 [Ніцшэ Ф., *Так сказаў Заратустра: Кніга ўсім і нікому*, пер. з ням. мовы В. Сёмуха, Мінск 1994].
- Privatissimus, *Unija w przeszłości i przyszłości*, “Przegląd Wileński”, 28 kwietnia 1929, № 7–8; 16 maja 1929, № 9; 31 maja 1929, № 10.
- S. *Aznaki prac’vârèžannâ*, “Zmagan’ne”, 13-ga studzenâ 1924, № 5 (26) [С. *Азнакі працьвярэжання*, “Змаганьне”, 13-га студзеня 1924, № 5 (26)].
- S. Suvorov, *Osnovaniâ social’noj filosofii*, [w:] *Filosofskij sbornik: Očerki po filosofii marksizma*, Moskwa, Zveno, 1910 [С. Суворов, *Основания социальной философии*, [в:] *Философский сборник: Очерки по философии марксизма*, Москва, Звено, 1910].
- S., *M-r Iung paehaŭ damoŭ*, “Zmagan’ne”, 28-ga listapada, 1923, № 11 [С., *M-r Iung paehaŭ damoŭ*, “Змаганьне”, 28-га лістапада 1923, № 11].
- S., *Vyniki vybaraiŭ u Anglii*, “Zmagan’ne”, 12-ga snežnâ, 1923, № 17 [С., *Вынікі выбараў у Англіі*, “Змаганьне”, 12-га снежня 1923, № 17].
- S., *Ī. A. Grynevich. Navuka s’revu. (Pravily i praktyka)*, Vil’nâ, 1923, “Zmagan’ne”, 11-ga listapada 1923, № 5 [С., *І. А. Грыневіч. Навука сьневу. (Правілы і практыка)*. *Вільня 1923*, “Змаганьне”, 11-га лістапада 1923, № 5].
- S., *Mikalaj Rerih*, “Kalosze”, 1937, кн. 4(13) [С., *Мікалаі Рэрых*, “Калоссе”, 1937, кн. 4(13)].
- S., *Novyâ vybary ŭ Anglii*, “Zmagan’ne”, 5-ga snežnâ 1923, № 14 [С., *Новыя выбары ў Англіі*, “Змаганьне”, 5-га снежня 1923, № 14].
- S., *Pâty god “Versal’skaj Eŭropy”*, “Zmagan’ne”, 1-ga studzenâ 1924, № 1 [С., *Пяты год “Вэрсальскай Эўропы”*, “Змаганьне”, 1-га студзеня 1924, № 1].
- S., *Radavy “čyrvonec” i pol’ski “zloty”*, “Vol’ny S’câg”, pâtnica, 5-ga kastryčnika, 1923, № 16 [С., *Радавы “чырвонец” і польскі “zloty”*, “Вольны Сьцяг”, пятніца, 5-га кастрычніка 1923, № 16].
- S., *Francuskîâ i angel’skîâ piğul’ki ad zemlâtrasen’nâ*, “Zmagan’ne”, 23-ga snežnâ, 1923, № 21 [С., *Францускія і ангельскія пігулькі ад землятрасеньня*, “Змаганьне”, 23-га снежня 1923, № 21].
- S., *Ci razumeuŭc’*, “Vol’ny s’câg”, pâtnica, 7-ga verasnâ 1923, № 6 [С., *Ці разумеюць*, “Вольны сьцяг”, пятніца, 7-га верасня 1923, № 6].
- Samojla U., *Vybranae*, Minsk, 2017, (Bibliâtëka Vas’kaŭščyny. Spadčyna: agledzi-ny; кн. 34) [Самойла У., *Выбранае*, Мінск 2017, (Бібліятэка Вац’каўшчыны. Спадчына: агледзіны; кн. 34)].

- Samojlo V. I., *Aleksandr Blok: osnovnyye motivy poëzii*, [v:] *Tumany: sbornik*, Minsk, Parovaâ tipolitografiâ B. I. Solomonov, 1909 [Самойло В. И., *Александр Блок: основные мотивы поэзии*, [в:] *Туманы: сборник*, Минск, Паровая типолиотография Б. И. Соломонов, 1909].
- Sevâryniec Ganna, *Gëtak peramožam. Vybranyâ tvory Uladzimira Samojly ŭ seryyi "Spadčyna: agledžyny"*, [online], <http://budzma.by/news/hetak-pyeramozham-vybranyua-tvory-uladzimira-samojly-w-syeryi-spadchyna-ahlyedziny.html>. [Севярынец Ганна, *Гэтак пераможам. Выбраныя творы Уладзіміра Самойлы ў серыі "Спадчына: аглядзіны"*, [online], <http://budzma.by/news/hetak-pyeramozham-vybranyua-tvory-uladzimira-samojly-w-syeryi-spadchyna-ahlyedziny.html>, (доступ: 27.07.2018)].
- Sulima Uladzimer, *Pis'mo u Rëdkacyû*, "Naša Praca", 22 kastryčnika 1927, № 7 [Суліма Уладзімер, *Пісьмо у Рэдкацыю*, "Наша Праца", 22 кастрычніка 1927, № 7]
- Sulima, "*Cor ardens*" (К. Сваâк. "Maâ lira". Vil'nâ. 1924 g.), "Syn belarusa", pâtnica, 15-ga žniŭnâ 1924, № 27; 17-ga žniŭnâ 1924, № 28; 20-ga žniŭnâ 1924, № 29; 22-ga žniŭnâ 1924, № 30; 24 žniŭnâ 1924, № 31 [Суліма, "*Cor ardens*" (К. Свааяк. "Мая ліра". Вільня. 1924 г.), "Сын беларуса", пятніца, 15-га жніўня 1924, № 27; 17-га жніўня 1924, № 28; 20-га жніўня 1924, № 29; 22-га жніўня 1924, № 30; 24 жніўня 1924, № 31].
- SULIMA, "*Gëtym peramožaš!*" (Narysy krytyčnaga optymizmu), [u:] *Zahodnââ Belarus': zbornik gramadskaj mysli, navuki, literatury, mastactva Zah. Belarusi, Vil'nâ: vydanne Belaruskaga vydaveckaga tavarystva, 1923* [Кніжка 1] [СУЛІМА, "*Гэтым пераможаш!*" (Нарысы крытычнага оптымізму), [у:] *Заходняя Беларусь: зборнік грамадскай мыслі, навукі, літаратуры, мастацтва Зах. Беларусі*, Вільня: выданне Беларускага выдавецкага таварыства, 1923 [Кніжка 1].
- Sulima, "*Dva Obsty ŭ adnej galave*" (*Sproba dyâgnoza nejkae nâčuvanae hvaroby*), "Vol'ny S'câg", 10-ga kastryčnika 1923, № 18, s. 2–3; 12-ga kastryčnika, 1923 g. № 19 [Суліма, "*Два Обсты ў аднэй галаве*" (*Спроба дыягноза нейкае нячуванае хваробы*), "Вольны Сыцяг", 10-га кастрычніка 1923, № 18; 12-га кастрычніка 1923, № 19].
- Sulima, "*Kryvič*", "Golas Belarusa", 22 lûtaga 1924, № 3 [Суліма, "*Крывіч*", "Голас Беларуса", 22 лютага 1924, № 3].
- Sulima, *Belaruskì klûb u Pol'skìm Sojme*, "Novae Žyc'cë", 22-ga krasavika 1923, № 7; 27-ga krasavi, 1923, № 8; 1-ga traŭnâ, 1923, № 9; 6-ga traŭnâ, 1923, № 10 [Суліма, *Беларускі клуб у Польскім Соіме*, "Новае Жыцьцё", 22-га красавіка 1923, № 7; 7-га красавіка 1923, № 8; 1-га траўня 1923, № 9; 6-га траўня 1923, № 10].
- Sulima, *Z "Gaspadarstva kvetak vasil'ka i praleski" na zavaâvan'ne mesta*, "Zmagan'ne", 28-ga kastryčnika 1923, № 1; 1-ga listapada 1923, № 2 [Суліма, *З "Гаспадарства кветак васілька і пралескі" на заваяваньне места*, "Змаганьне", 28-га кастрычніка 1923, № 1; 1-га лістапада 1923, № 2]

“Змаганьне”, 28-га кастрычніка 1923, № 1, с. 2–3; 1-га лістапада 1923, № 2].

Sulima, *Praf. Zdzehoŭski ab belaruskaj dušy: [prof. Zdziechowski. Władysław Syrokomla. Pierwiastek litewsko-białoruski w twórczości polskiej. Wilno, 1924 g.]*, Vil'nâ, vydanne gazety “Zmaganne”, 1924 [Суліма, *Праф. Здзехоўскі аб беларускай душы: [prof. Zdziechowski. Władysław Syrokomla. Pierwiastek litewsko-białoruski w twórczości polskiej. Wilno, 1924 g.]*, Вільня, выданне газеты “Змаганне”, 1924].

Sulima, *Šlâham katastrofaŭ (Susvetnae značenne âponskae katastrofy)*, “Vol'ny s'câg”, nâdzela, 30-ga verasnâ 1923, № 14; pâtnica, 5-ga kastychnika, 1923, № 16 [Суліма, *Шляхам катастрофаў (Сусветнае значэнне японскае катастрофы)*, Вольны сыяг, нядзеля, 30-га верасня 1923, № 14; пятніца, 5-га кастрычніка 1923, № 16].

Sulima, *Što takoe “Wyzwolenie” z belaruskaga punktu gledžannâ?*, “Naša budučynâ”, subota 20-ga studnâ 1923, № 3; subota 27-ga studnâ 1923, № 4; subota 3-ga lûtaga 1923, № 5; serada, 14-ga lûtaga 1923, № 6; “Novae žyssë”, 10-ga sakavika 1923, № 2; 24-ga sakavika 1923, № 4 [Суліма, *Што такое “Wyzwolenie” з беларускага пункту гледжання?*, “Наша будучыня”, субота 20-га студня 1923, № 3; субота 27-га студня 1923, № 4; субота 3-га лютага 1923, № 5; серада, 14-га лютага 1923, № 6; “Новае жыццё”, 10-га сакавіка 1923, № 2; 24-га сакавіка 1923, № 4].

Sulima, *“Nowy” i “najnowszy” kurs polityki polskiej w sprawie białoruskiej*, “Przeгляд Wileński”, 27 września 1931, № 17; 1 października 1931, № 18; 25 października 1931, № 19; 8 listopada 1931, № 20; 25 listopada 1931, № 21; 6 grudnia 1931, № 22; 20 grudnia 1931, № 23.

Sulima, *Nos i tabakiera (Refleksje mieszkańca zaścianka)*, “Przeгляд Wileński” 1931, № 8–9, Wilno, 24 kwietnia 1931.

Vindel'band V., *Prelûdii: filozofskie stat'i i reči*, Moskva, Kučkovo pole, Giperboreâ, 2007, (Канон філосафіі) [Виндельбанд В., *Прелюдии: философские статьи и речи*, Москва, Кучково поле, Гиперборея, 2007, (Канон философии)].

S U M M A R Y

PHILOSOPHY OF “CRITICAL OPTIMISM” OF ULADZIMIR SAMOJLO

The article discusses Uladzimir Samojlo (Sulima) as a philosopher. So formulated a theme requires the proofs that Samojlo should be regarded a philosopher. Although there is only one philosophical essay “Hetym pieramožaś!” (“In this sign you will conquer!”) and the rest of his legacy consists mainly of journalistic texts, the author of the article is convinced that Samojlo was a philosopher by vocation as well as by the style of thinking. It is manifested in specific movements of his thought, and especially in the inner unity of everything that was written. A single

worldview permeates all his texts. His worldview can be described as a version of personalism: only individuals have to be recognized as truly existing, the rest of the reality is in the process of constant change. This is the topic of the first part of this article. Despite this unity of Samojsła's worldview, one cannot find a complete exposition of his thoughts. Samojsła's writings are characterized by conceptual "untidiness". This is the theme of the second part of the article. Finally, in the third part on the example of one empirical problem the way Samojsła's philosophical and metaphysical beliefs, his characteristic style and type of philosophical thinking which express their heuristics and shortcomings is presented. Consequently, the "dilemma of Abdziraloŭiĉ" – the main problem of the intellectual life of interwar Western Belarus has been chosen. The author of the article asks the question Samojsła: the West or the East? Where should Belarus look for its place: in the West, or in the East?

Key words: Uladzimir Samojsła-Sulima, "Hetym pieramoŭaš!" ("In this sign you will conquer!"), the history of Belarusian philosophy, critical optimism.

STRESZCZENIE

FILOZOFIA „KRYTYCZNEGO OPTYMIZMU” WŁODZIMIERZA SAMOJSŁO

Artykuł poświęcony jest Włodzimierzowi Samojsłowi – filozofowi. Takie sformułowanie tematu wymagało przede wszystkim udowodnienia, że Samojsła naprawdę należy uważać za filozofa. Pomimo tego, że oprócz znanego eseju „Hetym pieramoŭaš!” („In hoc signo vinces!”), reszta jego spuścizny składa się głównie z dziennikarstwa, autor artykułu uważa, że Samojsło był filozofem – przez swoje powołanie, przez swój charakterystyczny styl myślenia. Przejawia się to w jego charakterystycznym myśleniu, a zwłaszcza w wewnętrznej jedności wszystkiego, co napisał. Jego teksty przenikają jeden światopogląd, który charakteryzujemy jako wersję personalizmu: tylko jednostki muszą być uznane za naprawdę istniejące, reszta rzeczywistości jest w trakcie ciągłych zmian. To jest temat pierwszej części tego artykułu. Mimo tej jedności światopoglądu Samojsło nigdzie nie znalazł kompletnej prezentacji swoich myśli, jego teksty charakteryzuje pewien konceptualny „nieporządek”. Druga część artykułu poświęcona jest przyczynom wewnętrznym, które nie pozwoliły Samojsłowi przedstawić swoich poglądów w systematycznej, akademickiej formie. W trzeciej, ostatniej części wykorzystując konkretny problem empiryczny pokazano, w jaki sposób filozoficzne i metafizyczne przekonania Samojsły, jego charakterystyczny styl i typ myślenia filozoficznego wyrażają swoją heurystykę i braki. W związku z tym wybrano „dylemat Abdziraloŭiĉa” – główny problem na Białorusi Zachodniej, i – postawiono pytanie: Samojsło: Zachód czy Wschód? Gdzie Białoruś powinna szukać swojego miejsca i swojego powołania: na Zachodzie, czy na Wschodzie?

Słowa kluczowe: Włodzimierz Samojsła-Sulima, „Hetym pieramoŭaš!”, historia białoruskiej filozofii, optymizm krytyczny.

Nadzieja Zujewa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.28

*Białoruski Uniwersytet Państwowy**Mińsk*<https://orcid.org/0000-0003-2665-7855>

Мастацкія асаблівасці аповесцяў Лукаша Калюгі «Дзе косці мелюць» і «Зэнка малы ніколі не быў»

Асноўнае месца ў творчасці Лукаша Калюгі (Канстанціна Пятровіча Вашына – [1909–1937]) займаюць творы, напісаныя падчас зняволення ў лагеры. Письменнік быў рэпрэсіраваны ў 1933 годзе і асуджаны на пяць гадоў пазбаўлення волі. Пасля паўторнага арышту расстраляны другога кастрычніка 1937 года.

Сярод няскончаных аповесцей Л. Калюгі – твор “Дзе косці мелюць”, які быў напісаны прыкладна ў 1933–1935 гадах, а таксама аповесці – “Зэнка малы ніколі не быў”, “Зоры Вам Вядомага горада” і раман “Пустадомкі”. Спачатку письменнік адбываў пакаранне ў Мінскай турме, а пасля – на спецпасяленні ў Ірбіце Свядлоўскай вобласці. Па гэтых творах можна меркаваць пра стан душы аўтара, у якога кожны радок гаворыць аб настальгіі па радзіме.

У “творах з-за крат” Лукаша Калюгі – жахлівая сучаснасць і поўная надзей мінуўшчына. У аповесці “Дзе косці мелюць” героі выяўляюцца праз метафарычнае слова, а жыццёвыя сітуацыі набываюць эмацыянальную скандэнсаванасць і ўяўляюць не што іншае, як сімвал вышэйшай узнагароды творчасці: *Ану, можа, з усяго гэтага ды вырастуць шындзёлы тугі й замілавання, возьме рупяць па дому. Тады аўтар будзе вельмі ўсцешан, што не на ўзвей вецер было ягонае марудства, не марна па зернятку, па дробненькім збіраў ён, як крумкач косці, да ладу даводзіў: і зялёныя вясновыя дні, і прапаласканую навальніцамі свежасць свету*¹. У кантэкспе твора “Дзе косці мелюць”

¹ Л. Калюга, *Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты*, уклад., прадм. Я. Р. Лец-

высвятляецца і шэраг іншых пытанняў, важных для разумення мастацкага свету Л. Калюгі – гэта любоў да роднай мовы, краю, думкі пра адукацыю, пра народ і г. д.

Так, А. С. Васілеўская ў сваім артыкуле “Загалоўкі твораў Лукаша Калюгі” лічыць, што *як сімвал можна разглядаць і назву аповесці “Дзе косці мелюць”*. (...) *Тое месца, дзе мелюць косці, застаецца загадкавым (хоць можна зразумець, што мае на ўвазе аўтар, тым больш што аповесць пісалася менавіта там) і пагрозным, што асабліва выразна выяўляецца ў супастаўленні загалоўка і падзагалоўка твора – “Аповесць пра тое, як вясна-красна ў нашым краі”*. Такім чынам, *загалолак – гэта сімвал небяспекі, пагрозы*².

У газеце “Літаратура і мастацтва” (26 студзеня 1990 годзе) быў надрукаваны другі артыкул А. Марціновіча “Напісана за кратамі”³, прысвечаны творчасці Л. Калюгі. Даследчык прыгадвае, у якіх надзвычайных, экстрэмальных абставінах нарадзіліся аповесці Калюгі “Дзе косці мелюць” і “Утрапненне”, падкрэслівае ўзнёслы патрыятычны дух пісьменніка ва ўмовах зняволення. Таксама А. Марціновіч прыходзіць да высновы, што працэс разбурэння традыцый і духоўнай культуры, які пачаўся ў дваццатыя-трыццатыя гады, фарміраваў Калюгаў пратэст, што стаў штуршком для працы над дадзенымі “творамі з-за крат”. Таму падзеі аповесці “Дзе косці мелюць” адлюстроўваюць першыя захавы беларусізацыі. *Лукаш Калюга, схільны да сатырычнага ўспрымання рэчаіснасці (элементы сатыры, гумару заўважаюцца і ў яго ранейшых творах), не хавае свайго стаўлення да тых, хто, актывізаваўшы дзейнасць на нацыянальнай хвалі, на самай справе заставаўся глухім, абыякавым да нацыянальных праблем, адзначае А. Марціновіч*⁴.

Метафарычная назва аповесці “Дзе косці мелюць” асацыятыўна звязана з лагернай доляй. І, жывучы ў выгнанні, пакутуючы ад настальгіі і безвыходнасці, свае творчыя сілы пісьменнік мабілізуе ў адным кірунку – да беларускіх рэалій. У аповесці ярка прадстаўлены народныя традыцыі, святы, абрады. Твор месцамі нават нагадвае свое-

кі, Мінск 1992, с. 463. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

² А.С. Васілеўская, *Загалоўкі твораў Лукаша Калюгі*, (у:) *Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі: (да 80-годдзя праф. М. С. Яўневіча)*: Зб. навук. арт. Мінск 2002, с. 37–41. [Электронны рэсурс]: URL <http://elib.bspu.by/bitstream/doc.pdf> (дата звароту: 20.07.2018).

³ А. Марціновіч, *Напісана за кратамі*, “Літаратура і Мастацтва”, 26 студзеня 1990, № 169.

⁴ Тамсама, с. 7.

асаблівую запісную кніжку. Горкай іроніяй і бодем прасякнуты пачатак аповесці, той абзац, дзе гаворыцца, што *людзі кручаных дэён сіверынаю смярдзяць (...)* Як бы ў чыстым полі, дзе адно дзікае лінялае неба тупа звісшы было над імі, раслі й гадаваліся яны. Думаецца, лёгка было аўтару хоць дзе-нідзе на малую макулінку свойскага, хатняга, чалавечага ў іх напаткаць? І ці варта казаць, што свет як на верацяне і ні ў водным акне нам не мігае ветлы агеньчык?" (162). За гэтым выказаннем стаіць метафарычна-эмацыянальны вобраз эпохі, перажытае самім пісьменнікам. Гэтая аповесць – свайго роду лейтматыў “твораў з-за крат” Лукаша Калюгі, бо з пэўнымі варыяцыямі тая ж думка гучыць у лісце Данілы Невядомскага да брата Марка (апавесць “Пустадомкі”), па-іншаму, але паўтараецца ў аповесці “Зэнка малы ніколі не быў”. А потым разгортваецца па-біблейску напісанае відовішча бяды. Празайк на ўласным досведзе зведаў такое жыццё: *...на дварэ восень, на дарогах – грязь, і на цэлым свеце хвошча аблудных бесацімцаў дробненькі сеены дождж. Золкі ён. І вастрэй за іголку працінае і праз усякія цыраты і брызенты аж да самага пасінелага цела* (142).

Аналізуючы “творы з-за крат”, З. Драздова падкрэслівае складанасць іх ацэнкі. Творы няскончаныя, фрагментарныя, таму цяжка меркаваць, *як бы далей развівалася аўтарская думка, як бы павялі сябе персанажы ў будучым*⁵.

У сюжэце аповесці “Дзе косці мелюць” галоўныя героі – навучэнцы і настаўнікі гарадскога вучылішча. У хлопчыкаў і дзяўчатак роднай мовай была “мужыцкая” мова, урокі ж крыўскай праходзяць нецікава. І ўсё таму, што настаўніца М. В. не любіла і не ведала свайго прадмету. Але калі ў Грукаціцкае гарадское дасылаюць маладую настаўніцу, якая зацікаўлена вядзе свае ўрокі, адносіны вучняў да роднай мовы адразу мяняюцца ў лепшы бок. З гумарам расказваецца пра вучняў “другога раздурнага класа” і іх рашэнні адсвяткаваць Дзень святога гультая: *Яшчэ мудрэйшую штуку здумалі вучні другога раздурнага класа: не адну лекцыю, а ўвесь дзень сягоння нічога не ўмець, ніводнаму настаўніку не адказваць* (147). Дасціпна апісваюцца некаторыя персанажы (настаўніца-пападзянка М. В., інспектар Вірута і вучань Давыд). Аднак у глыбокім спасціжэнні чалавечых характараў апавесць “Дзе косці мелюць” прайграе папярэднім, напісаным у перыяд 1927–1929 гадоў, бо засталася незавершанай.

⁵ З.У. Драздова, *Творчасць А. Мрыя і Л. Калюгі: Стылявыя асаблівасці*, Мінск 1997, с. 110.

Вялікую ролю ў Калюгавым творы іграе апісанне нацыянальных беларускіх абрадаў, святаў, звычайў, якія пачалі знікаць і паступова адыходзіць у нябыт: *Напрыклад, зьяліся дзяды. Не садзяцца больш усёю сям'ёю за 12 патраў, калі на дварэ восень (...)* *А ў тых, што дзедаваць за стол семі, сабе кожнаму сем'яніну ветла лямпа свеціць, і спакойны ўсе, што варушыная гаспадыня поўную – ды ці адну?! – паставіць міску на стол. І самім даволі, і дзядам нанач астанеца (146),* або *Мінулася і тое, што: – Мароз, мароз, хадзі куццю есці, – клікалі яго каляднага, траскучага, сеўшы ў цёплай хаце за мяккі, сенам падасланы стол (146).* Менавіта апісанне падобных свят, абрадаў надае твору нацыянальны каларыт. Такім чынам, у аповесці “Дзе косці мелюць”, як і ў іншых сваіх творах, пісьменнік выказваў расчараванне, што многія народныя свята губляюцца, а разам з людзьмі старэйшага пакалення адыходзяць у нябыт і традыцыі: *Гэта вясялае свята на календарох не адзначаецца. Яно не муляе вачэй сваёю ўрачыстай чырванню (...)* *У Грукаціч ужо такога шыкоўнага – з кастрамі, з вянкамі – не спраўлялі Купалля, якое сабе справілі настаўнікі (148).* Калюга, заклапочаны праблемай адчування ад усяго таго, што назапашвалася стагоддзямі, дэманстраваў пастановачнасць свят, якія ладзяць мясцовыя жыхары: *Тут адно бегалі дзяўчаты купатца ў пшаніцу, каб самім белымі, нібы з пізннае мукі, быць. Хлопцы абкочвалі кола навокал вёскі. Катом ці сабакам – нечым прыкінуўшыся – да іх павінна была ведзьма прыйсці. Старыя не спалі, крапіваю-жычкаю паабтыкаўшы ад нячыстае моцы шчыліны й вялікія пазы (148).* У апошнім прыкладзе добра відаць вера старога пакалення ў міфічныя істоты, іх цёмную сілу. У творы сустракаюцца беларускія народныя песні: *Наўкола – балоцейка... / Там хадзіла малодачка / Ды сеяла красу сваю / Расці ж, расці, краса мая! (48).* Падаецца апісанне палаца, які застаўся ў выглядзе амаль руінаў ад былых графаў Недапытальскіх: *Пустыя стаялі высьняныя шаф ў бібліятэцы (...).* *Кніжкі даўно расцягалі вясковыя. (...).* *На цяжкіх дубовых дзвярах з самага прыходу такія зграбныя лапаносыя ільвіныя галовы выразаны былі (...).* *І некаму ж сярбелі рукі – не толькі ад насоў, але і ад мардатых сімпатычных ільвіных шчок адны кастрыцы мейсцы засталіся (147).* Празайк асуджаў амаральныя паводзіны сваіх сучаснікаў, якія не клапаціліся пра захаванне гісторыі роднага краю, не імкнуліся зберагчы набыткі народа, не задумваліся пра будучае пакаленне. Адбывалася духоўнае зьядненне беларускай нацыі, што адчувалася аўтарам як пагроза яе існаванню, трагедыя. Гэтыя працэсы запушчаны ў жыццё пастановамі бальшавікоў, з выкананнем якіх

адыходзілі ў мінулае традыцыйныя народныя і рэлігійныя святы, звычаі, абрады. З болем піша пра гэта Калюга ў сваіх творах. Безумоўна, ён мог бы стварыць цалкам настальгічны твор з рэпрэзентацыйнай суму па радзіме. Знаходзячыся ў Краснаярскім краі, ён думкамі, душою быў у Беларусі. Таму ў аповесці “Дзе косці мелюць” пранікнёна апісаны абрадавыя святы: дзяды, куцця, каляда, усё тое, што сімвалізавала пісьменніку Радзіму.

Натуральнасць, нязмушанасць гучання ўласцівы і адзінаму дзіцячаму твору Калюгі, няскончанай аповесці “Зэнка малы ніколі не быў”. Назва дзіцячай аповесці гэтак жа, як і аповесць “Дзе косці мелюць”, у многім сімвалічная, навеяна лагернай доляй пісьменніка. Наіўная, недзіцячая думка хлапчука аб тым, што ён ніколі не быў малым, паспрыяла з’яўленню гэтай назвы. Тэматычна, з улікам узросту героя, яна нібы стаіць наперадзе “Ні госця ні гаспадара”, дзе дзейнічаюць хлопцы-камсамольцы. Тут жа паказана набліжэнне Зэнкі да гэтай узроставай рысы. Іншы, больш глыбокі сэнс укладвае ў яе аўтар: маленства і дзяцінства атрымалася непаўнацэнным, дэфармаваным у вар’яцкім, д’ябальскім свеце 30-х гадоў, калі распальванне варажасці паміж бацькамі і дзецьмі прыкрывалася ідэяй класавай барацьбы. У аповесці ёсць сцэна, калі малы сын даносіць на бацьку, што ён з абагульненае нівы ўночы прынёс сваёй карове мяшок канюшыны. Бацьку пакаралі, а маці і сына выгналі за парог хаты.

Загалолак напісанага ў зняволенні твора быццам знарок парадасальны, але ў ім няма намёку на незвычайныя якасці хлапчука, а ўтрымліваецца своеасаблівы ключ да разумення аповесці, дзе і лагодная ўсмешка, і гумар, і пакепліванне, і боль за малага чалавечка, які імкнецца выглядаць больш сталым, дарослым, бачыць сэнс жыцця ў гэтым сваім самаадрачэнні, заўчасным пасталенні і далучэнні да дарослых клопатаў і праблем. Працэс станаўлення характару хлапчука, фарміравання ў ім асобы, абуджэння грамадзяніна, гарманічнага выяўлення сацыяльнага і інтымнага, спалучэння добрага і дрэннага паказаны без усякай прадуманасці, псіхалагічна тонка і па-мастацку нязмушана.

Тое, што адбывалася ў грамадстве, не магло не ўздзейнічаць на кволюю, незагартаваную дзіцячую душу: *Гэна той з блішчастымі вачыма малы ўдаў, што бацька з абагульненае нівы сваёй карове ўночы мяшок канюшыны прынёс. “Амерыканца” пагналі, а маці і сына выштырылі ўслед. І ад тых дат – ні на парог! Так малое і вылочыцца: дзе ноч пераначуе, дзе дзве. Ото бо пайшоў свет! Каб яго пярун ясны, – казала, – высмаліў!* (518).

Колькі за гэтым фактам балючай праўды таго часу, сваёй трагічнай сутнасцю скіраванай не толькі супраць дарослых, але і дзяцей, часу які, пазбаўляў іх нармальнага і натуральнага маленства. Сапраўды, назва Калюгавага твора гучыць сімвалічна.

Аповесць пазбаўлена апісальнасці, што, у пэўнай меры, было ўласціва “Ні госцю, ні гаспадару”. Кампазіцыйная кампактнасць, сюжэтная скандэнсаванасць на адным героі і праблеме дазволілі пісьменніку на невялікай мастацкай плошчы паказаць рух часу, але не як яго падзейную канву, а праз унутраны рух чалавечай душы да пастаўлення, якое адбываецца ў складаных умовах паслярэвалюцыйнай рэчаіснасці, дзе абуджэнне народа да свайго нацыянальнага адраджэння, да свабоды і дэмакратыі сутыкалася са з’явамі супрацьлеглымі, скіраванымі на прыглушэнне і нават задушэнне заваяванага рэвалюцыяй.

З любасцю глядзячы на свайго героя, праязік не ідэалізуе яго, тонка заўважае дэфармацыі, якія адбываюцца пад уздзеяннем агульнай грамадскай атмасферы. Рыхтуючыся стаць камсамольцам, Зэнка ўжо з пагардай успрымае сялянскую працу, збор каласкоў на ніве. А вось як ён рэагуе на прывітанне Марылі: *Памажы божа! – было сказана, як добраму чалавеку, але Зэнку, як камсамольцу праз паўтара года, нават дзеля ветласці ж выпадала дзякаваць* (520).

Камічна выглядае Зэнкава імкненне чыста чалавечыя адносіны вытлумачваць дзесьці пачутымі сацыяльна-эканамічнымі катэгорыямі. Так, заляцанні Вінкі Вароніча да Марылі ён называе эксплуатацыйнай, а потым, крыху падросшы, намаўляе дзяўчыну, якая, дарэчы, і яму падабаецца, напісаць, што Варэнічы яе эксплуатавалі.

Аповесць ілюструе жыццё сялянства на пераломным этапе, калі ўжо не толькі пачалі “заганяць у калгас”, але былі распачаты масавыя ссылкі сапраўдных гаспадароў – “даматураў” – у далёкую Сібір. На твары Зэнкі нельга было прачытаць пачуцця спачування, калі высылалі яго суседзяў Варэнічаў. Хлопец думаў, што ўсё адбываецца па справядлівасці. Аўтар уважліва ўглядаецца ў такі пункт погляду, што за ім стаіць: давер да ўлады ці проста абыякавасць? Але ж у канчатковым выніку абыякавае стаўленне да нейчай невіноўнасці абарочваецца супраць кожнага, у тым ліку і Зэнкі. Гэтак жа раўнадушна абыходзіцца з Зэнкам старшыня сельсавета Пярун Рыжы, помсцячы за змешчаную Зэнкам карыкатуру ў газеце. У анкеце ў графе аб былым сацыяльным становішчы Зэнкавых бацькоў ён упісвае “заможныя сераднякі”, што азначала высылку ў Сібір. Вестка аб высылцы не прымусіла доўга чакаць. Упершыню толькі цяпер галоўны герой задумва-

еща над драматычнымі абставінамі ў жыцці, над сваімі неабдумнымі ўчынкамі.

У творах, напісаных у зняволенні, пісьменнік нібыта ўзвысіўся над добра вядомым яму жыццёвым матэрыялам, паглядзеў на яго здалёку. Незалежна ад таго, пісаў ён пра вёску ці горад, дарослых ці дзяцей, інтэлігенцыю ці сялянства, Л. Калюга імкнуўся ўлавіць тое галоўнае, вызначальнае, што ўласціва было чалавеку, грамадству, лёсу народа.

Такім чынам, творы Лукаша Калюгі перыяду ссылкі сведчаць, што аўтарам вырашаліся спецыфічныя задачы, асвойваліся новыя тэмы. Празайку з-за неспрыяльных умоў прыходзілася адкладаць на невядомы час распачатае, каб потым пры любой магчымасці працягнуць пісаць. Творы, напісаныя ім у няволі, вызначаюцца надзвычай эмацыянальным характарам, адсутнасцю традыцыйнага сюжэту, выразнай кампазіцыі, адсутнасцю акрэсленых тэм і праблем. Іх эмацыянальная насычанасць вынікала з аўтарскай непрымірымасці са станавішчам, у якім ён знаходзіўся, бо, як адзначалася, творчасць была адзінай магчымасцю для пісьменніка, каб, няхай толькі ў думках, перанесціся на родную Беларусь, а любоў да бацькоўскага краю і людзей дапамагла абыходзіць тэму турэмнай і лагернай рэчаіснасці, саступаючы месца дарагому і роднаму.

L I T E R A T U R A

- Vasileuskaja A. S., *Zagalouki tvorau Lukacha Kalugi*, Minsk 2002 [Васілеўская А. С., *Загалоўкі твораў Лукаша Калюгі, (у:) Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі: (да 80-годдзя праф. М. С. Яўневіча):* Зб. навук. арт. Мінск 2002 [Электронны рэсурс]: URL <http://elib.bspu.by/bitstream/doc.pdf> (дата звароту: 20.07.2018)].
- Drazdova Z. U., *Tvorchast' A. Mryja I L. Kalugi: styljavyja asablivas'ti*, Minsk 1997 [Драздова З. У., *Творчасць А. Мрыя і Л. Калюгі: Стылявыя асаблівасці*, Мінск 1997].
- Kaljuga L., *Tvory: raman, apovesti, apavjadan'i, listy*, Minsk 2001 [Калюга Л., *Творы: раманы, аповесці, апавяданні, лісты*, уклад., прадм. Я. Р. Лецкі, Мінск 1992].
- Martinovich A., *Napisana za kratami*, Lim, 26 studzienja 1990, № 169 [Марціновіч А. *Напісана за кратамі*, “Літаратура і Мастацтва”, 26 студзеня 1990, № 169].

SUMMARY

ARTISTIC FEATURES OF “ДЗЕ КОСЦІ МЕЛЮЦЬ”,
“ЗЭНКА МАЛЫ НІКОЛІ НЕ БЫЎ”

In this article, the artistic features of two camp stories by Lukash Kalyuga “Дзе косці мелюць” and “Зэнка малы ніколі не быў” are analyzed. The author examines the identification of the national character, culture, life of the Belarusian people. The work presents their psychology in the early twentieth century, their defining mental features, both positive and negative.

Key words: Belarusian prose, mentality, national character, psychology, self-awareness; individuality.

STRESZCZENIE

CECHY ARTYSTYCZNE OPOWIADAŃ ŁUKASZA KALUGI
„ДЗЕ КОСЦІ МЕЛЮЦЬ”, „ЗЭНКА МАЛЫ НІКОЛІ НЕ БЫЎ”

W artykule omówiono cechy artystyczne dwóch opowiadań łagrowych Łukasza Kaługi „Дзе косці мелюць” i „Зэнка малы ніколі не быў”. Autor zwraca uwagę na narodowy charakter, kulturę i życie Białorusinów. Praca prezentuje psychologię Białorusinów na początku XX wieku, definiuje zarówno ich cechy pozytywne, jak i negatywne.

Słowa kluczowe: proza białoruska, mentalność, charakter narodowy, psychologia, samoświadomość, indywidualizm.

Halina Twaranowicz

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>

**Канцэптуальныя пошукі на беларускім памежжы:
навуковая спадчына Ігара Жука¹**

Другі нумар часопіса-штогодніка кафедры беларускай філалогіі Універсітэта ў Беластоку “Białorutenistyka Białostocka” (2010) распачынаецца артыкулам Ігара Жука “«Відзенне» Бацькаўшчыны або метафізіка шляху ў «нашаніўскай» лірыцы Янкі Купалы”. Квінтэсэнцыю яго аўтар вызначыў у рэзюме: *Niniejszy artykuł opiera się na założeniu, że motyw drogi w twórczości Janki Kupaly dzielił wizję Ojczyzny na pół – zakres słowa i zakres prowadzenia własnej biografii. Głębokość poetyckiej metafizyki powstaje wtedy, gdy wizja staje się losem. Takie przekształcenie w twórczości Kupaly nastąpiło w latach 1912–1914²*. Зразумела, творчасць класіка, займаючы асаблівае месца ў беларускай літаратуры, нацыянальнай свядомасці, здаўным-даўна даследуецца, разглядаецца, інтэрпрэтуецца пад самымі рознымі кутамі бачання. Купалазнаўства, відаць, адна з самых развітых даследчых галін айчыннай навукі аб літаратуры. Аднак менавіта І. Жук кампетэнтна акцэнтаваўся на тым, што матыў шляху і тэма шляху ў спадчыне Янкі Купалы з’яўляюцца матывам і тэмай *нацыятворчымі*, давёў гэта паслядоўным, пераканаўчым аналізам эвалюцыі матыву і тэмы шляху.

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

² І. Жук, “Відзенне” Бацькаўшчыны або метафізіка шляху ў “нашаніўскай” лірыцы Янкі Купалы, “Białorutenistyka Białostocka” 2010, № 2, с. 19.

А ўсё пачыналася, – увайшоўшы ў тэму, сцвярджае даследчык у сваім артыкуле, – *як агульнагуманістычная і першапачаткова ў нечым абстрактная ступень «відзення»*³. Безумоўна, паняцце “відзенне” са сваёй асаблівай стылістычнай аднесенасцю, сэнсавай індывідуальнай і агульнанацыянальнай напоўненасцю ў артыкуле І. Жука адыгрывае ролю аднаго са стрыжнявых, ключавых слоў. Пра важнасць яго для канцэптualaнага аналізу метафізікі шляху аўтара “Шляхам гадоў”, “Спадчыны” найяскравей сведчыць тое, што артыкул якраз і пачынаецца з вытлумачэння, адкуль узяты даследчыкам гэты своеасаблівы тэрмін: *Пра Беларусь як паэтычнае «відзенне» не так даўно нагадаў Ян Чыквін, – адзначае І. Жук. – Нагадаў стрымана, вельмі лаканічна і нават як бы адстаронена*⁴ і, канкрэтызуючыся, даследчык прыводзіць далей цытату з самага пачатку артыкула Яна Чыквіна “Матывы заходняга свету ў беларускай эміграцыйнай паэзіі”⁵.

Відавочна, развагі польскага, беластоцкага беларусіста, аказаўшыся блізкімі І. Жуку, стымулявалі да рэфлексій у агульнай сэнсавай прасторы айчыннага прыгожага пісьменства. З прыхаванай скрухай, выяўляючы глыбокае разуменне як літаратуры, так і гісторыі Беларусі, І. Жук канстатуе:

“Нацыянальная цэнтрабежнасць” бадай і на сёння застаецца і вызначальнай якасцю беларускай літаратуры, і некаторым яе праклёнам, неабходнейшым, але нескідальным бярэмам, пазбавіцца якога няма ні гістарычнай магчымасці, ні аб’ектыўных на тое прычын. Важнейшым фактарам, праўда, тут бачыцца не толькі ідэалагічнае заангажаванне. Самым істотным выступае відавочная незакончанасць фармавання Айчыны ў ментальнай арыентаванасці этнасу, неакрэсленасць яе “межаў” як нацыятворных духоўных заданняў⁶.

І далей гарадзенскі даследчык удумліва ацэньвае падыходы Я. Чыквіна, якія, відаць, надзвычай адпавядаюць яго ўласным меркаванням і садзейнічаюць руху яго ўласнай думкі:

У сваім прагнастычным назіранні Я. Чыквін, здаецца, апярэдзіў літаратуру, няўзнак паставіў ёй сур’ёзную задачу пераструктуравання погляду:

³ Тамсама, с. 10.

⁴ Тамсама, с. 7.

⁵ Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 171.

⁶ І. Жук, “Відзенне” *Бацькаўшчыны або метафізіка шляху ў “нашаніўскай” лірыцы Янкі Купалы*, “Białorutenistyka Białostocka” 2010, № 2, с. 8.

мастацкая прастора нацыянальнай літаратуры прымальную самадастатковась атрымае ў тым разе, калі кожнае звязно не ўжо маністычнага, а адмысловага трынітарнага “сябе-бачаньня” (дома – па-за Айчынай – нанова ўдому) здабудзе творчае пераканальнае ўвасабленьне. У такім разе мройлівае “відзеньне” Бацькаўшчыны і яе глыбінная метафізіка паўстануць не варыяцыймі легкамыснай метафары, а фактам глыбіннага эстэтычна-філасофскага асэнсаваньня прызначанасці ўласнага лёсу⁷.

Менавіта артыкулам, надрукаваным у “Białorutenistycy Białostockiej”, распачынаецца раздзел першы “«Шляхам жыцця» Янкі Купалы: вянок трышціхаў” апошняй кнігі Ігара Жука “Прыхінуцца да крыніцы”⁸ – прыхінуцца ў чарговы раз да *нацыятворчай* класікі, што ацяляе живою вадой, што як родная зямля дае сілы таму, хто цвёрда на ёй стаіць. Беластоцкі артыкул адкрываў “Трышціх першы: Відзеньне Бацькаўшчыны”, уласна ў значнай ступені вызначаючы канцэптуальны вектар шматгадовага плённага даследаваньня І. Жука. Безумоўна, у дадзеным выпадку ёсьць падставы, каб падкрэсліць факт плённых тыпалагічных ўзаемасувязей гарадзенскай і беластоцкай беларусістыкі на ўзроўні ідэй і, зразумела, кантактаў.

Першая кніга Ігара Жука “Сустрэчны рух”, жанр якой сціпла вызначаны аўтарам як “літаратуразнаўчыя эцюды”, пабачыла свет якраз 20 гадоў таму пры садзеньні Гродзенскага абласнога аддзяленьня Беларускага фонду культуры. У анатацыі, зноў жа сціпла, падкрэсліваецца, што адрасуецца выданне выкладчыкам, студэнтам і ўсім тым, хто цікавіцца гісторыяй мастацкага слова. Між тым, у кнізе сапраўды выказваецца *шэраг арыгінальных назіранняў над беларускім літаратурным працэсам*, прапануецца *новае асэнсаванне творчасці беларускіх пісьменнікаў*⁹.

Аўтар размеркаваў матэрыял кнігі па двух раздзелах, першы з якіх распачынаецца артыкулам “Актуаліі класікі”. *Літаратура (...) безабаронная перад сляпучай сілай прагматычнай гісторыі*, – адзначае І. Жук. – *І няма такога боскага хранометра, які б з дакладнасцю ўстанавіваў часавы прамежак, калі бясконцае правіла правалаў і пустотаў не доўжылася б трагічным выключэннем беззваротнай у сваёй сутнасці страты. А таму мы мусім штосьці з’іначыць і ў метадалогіі пошуку. Замест бясконцай рэстаўрацыі, замест «блукання» па слядах, мы мусім пайсці інакш. Пайсці насустрач (4).*

⁷ Тамсама, с. 8–9.

⁸ І. Жук, *Прыхінуцца да крыніцы*, Гродна 2017, с. 16–33.

⁹ І. Жук, *Сустрэчны рух. Літаратуразнаўчыя эцюды*, Гродна 1998, с. 2. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Гэта азначае, відаць, выхад з замкнёнага кола ўсталяваных ужо нібы спрадвеку поглядаў на літаратуру, даследчых стэрэатыпаў. Азначае, па словах аўтара: *глянуць на сябе, на наш дух, самавыяўлены ў літаратуры, з іншага боку. З боку, так бы мовіць эмацыйнай тэмпературы тварэння эстэтычнай традыцыі* (5), пайсці насустрач, адкрыцца ўсведамленню “эмацыйнага статусу” нашага прыгожага пісьменства, як адной з першакрыніцаў, як пэўнага лагічнага выніку яе драматычнага развіцця.

I. Жук падкрэслівае, што абрысы айчыннай літаратуры абазначаны выключным трагічным пафасам. Даследчык ставіць шэраг экзістэнцыяльна важных для беларускай свядомасці пытанняў: *Але ў чым глыбінныя карані трагізму? І – чым ён кампенсуецца, якім інакшым літаратурна-псіхалагічным “ландшафтам”, калі такая кампенсацыя наогул магчымая? Якая і ў чым была вялікая страта беларускага народа, што так здэкліва падмяніла ганаровую нацыянальную прыналежнасць іранічнай мянушкай “тутэйшыя”?* (5).

Самі пытанні і спроба адказу на іх прадугледжваюць стэрэаскапічнае бачанне агульнай беларускай перспектывы гістарычна-культурна-духоўнага развіцця, глыбокае агульнабеларускае мысленне даследчыка, забяспечанае праніклівым уваходжаннем у канкрэтыку, эмацыянальнай прасякнутасцю факталогіяй, пераадоленнем часавых умоўнасцей, унутранай здольнасцю якраз на “сустрэчны рух”.

Са скрухай Ігар Жук канстатуе:

Большай часткаю грамадства не пачула ў сабе сілы адкрыць у роднай літаратуры покліч страчаных каштоўнасцяў “збройнай шляхты”, покліч годнай роўнавялікасці.

А яшчэ не пачула надзвычайны ўзровень самакрытычнасці ў абмалёўцы нацыянальнага архетыпу, заяўлены не такой яшчэ і далёкай класікай. Да чаго й варта павярнуцца насустрач. Бо – што такое нацыянальны характар у яго цяперашнім абліччы? Хто ён? Дзе ён? Той, “хто ўставаў рана і клаўся позна”, сышоў у цень мінулага, на яго месца ўсё смялей ступае інакшы, жыццёвы дэвіз якога: “на хлеб даюць – і добра”.

Далейчынь, што адкрываецца зроку сучасніка, не мае выразна акрэсленага краявіду, і нішто ў ёй не прадугледжваецца з поўнасцю, якая б гарантавала хоць нейкі прывідны абрыс таго феномену, які спрабуем назваць нацыянальным тыпам, нацыянальным характарам (13–14).

Прычына гэтага, відавочна, палягае ў доўгім занядбанні праўдзівай беларускай гісторыі, што дзеелася на драматычным скрыжаванні тэрытарыяльных інтарэсаў суседзяў і арэалаў розных канфесій. Сыйшоўшы пад сялянскія стрэхі ў другой палове XVII стагоддзя, увогу-

ле ж элітарнае беларускае слова, бо мова Святога Пісання і дасканалых юрыдычных дакументаў, мусіла паступова аднаўляцца ў сваіх магчымасцях, дарастаць уласна да сваёй мінуўшчыны. Выдатны літаратуразнаўца В.А. Каваленка, аналізуючы беларускую літаратуру XIX – пачатку XX стагоддзяў, як адну з яе заканамернасцяў адзначыў паскоранасць развіцця¹⁰. Гэтак па аналогіі мы можам сказаць і аб тых працэсах, што адбываліся з сярэдзіны мінулага стагоддзя ў беларускім літаратуразнаўстве. Паскорана пачала пераглядацца, аднаўляцца ў гістарычна-культурна-духоўным кантэксце тысячагадовая гісторыя айчыннага прыгожага пісьменства – як даўняя, так і новая. Вярталіся імёны, творы, гвалтоўна выстаўленыя з нацыянальнай святліцы. Аднак, вядома, вернутая спадчына мусіць быць прынятай, засвоенай грамадствам, усёй нацыянальнай грамадою, для чаго патрабуюцца настойлівыя намаганні і час. Відавочна, артыкул “Актуаліі класікі” напісаны аўтарам, які творча засвойў зробленае папярэднікамі і далей, абшпіраючыся на класіку, унёс свой істотны ўклад у разгортванне нацыянальных даляглядаў.

У наступным артыкуле І. Жука “Нявольнік лёсу: спроба рэабілітацыі літаратурнай традыцыі” кнігі “Сустрэчны рух” даецца прыклад практычнай рэалізацыі сцверджанага вышэй метадалагічнага падыходу да разумення класікі. У прыватнасці, І. Жук задумваецца над раманам Кузьмы Чорнага “Трэцяе пакаленне” і мае падставы, каб сцвердзіць, што нявольніцкі лёс героя (Міхала Тварыцкага), *хоць часткова, няпоўнасьцю, але ўсё ж адлюстравай і нявольніцкі лёс народа, зафіксавай працэс разбурэння нацыянальных асноў* (27).

Апошні артыкул першага раздзела “Жыццё на мяжы бездані” І. Жука заканчвае развагамі, якія вынікаюць якраз з бачання ўсёй часовай перспектывы айчыннага пісьменства:

Беларуская літаратура заўсёды была літаратурай “пагранічча” – часовага ці прасторавага. Яна фармавалася на мяжы розных культур. У сувязі з гэтым нацыянальная тканка яе аказалася надзвычай чуйнай да любога дотыку не толькі іншанацыянальных структур. Яшчэ не стаўшы як след літаратурай упаўне нацыянальнай у пачатку XX стагоддзя, яна была вымушана пераарастрачваць свае неакрэпленыя сілы ў змаганні супраць знішчальнай тэндэнцыі 30-х гадоў, паводле якой нацыянальная самабытнасць бачылася “ідеологическими побрякушками”. А гэта – яе, літаратуры, трагедыя, чарговая трагедыя. І будавалася яна на асабістых драмах творцаў (52).

¹⁰ В.А. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў*, Мінск 1975.

Найлепшым сведчаннем гэтай трагедыі бачыцца І. Жуку лёс Уладыслава Чаржынскага – аднаго з выдатных удзельнікаў беларускага літаратурнага жыцця 20-х гадоў, драматычныя жыццёвыя перыпетыі якога і разглядаюцца ў артыкуле “Жыццё на мяжы бездані”. І з пэўнасцю думаецца, што палкам невыпадкава звярнуўся даследчык-гарадзенец да асобы У. Чаржынскага, народжанага ў Сакольскім павеце, недалёка ад Гародні.

Другі раздзел сваёй кнігі І. Жук палкам прысвячае асэнсаванню апошняй п’есы Янкі Купалы: “Анталагічнае ядро *Тутэйшых* (літаратуразнаўчы трыпціх)”. Вось калі з’яўляецца ў І. Жука гэта нязвыклае, можна сказаць, асабовае вызначэнне жанру даследавання. Структурна-кампазіцыйны комплекс, утвораны трыма творамі на адну тэму, выходзіць за рамкі паэзіі, каб арганічна заіснаваць у літаратуразнаўстве. Змяняльна, як ужо згадвалася, што праз амаль 20 гадоў апошня падрыхтаваная даследчыкам кніга распачнецца вянком трыпціхаў, прысвечаных паэзіі Янкі Купалы. Грунтоўны ж аналіз “Тутэйшых” у гістарычна-культурным кантэксце неадназначных, трагічных 20-х гадоў прыводзіць даследчыка да высноў, пацвярджаючых думкі, выказаныя ў артыкуле “Актуаліі класікі”, канцэптуальна вызначыўшым даследчую думку «Сустрэчнага руху»:

Грацыянальнае, намерана скрыўлены вобраз ісціны, становіцца найрэальнейшай рэальнасцю. Не гістарычны вопыт мінулага прыдаецца да разумення сучаснасці, а сучаснасць палкам, у маштабе адзін да аднаго, без страт пераносіцца ў тэкставыя парадоксы “Тутэйшых”. Ажыўшыя тэкстуальныя супадзенні апелююць да нас трывожным сігналам: мастацкі вопыт Купалы, яго папярэджанне люмпенізаванай свядомасці аказваецца не засвоеным, прарочыца-класіка – не спажытай у каторы ўжо раз.

Яна пакідае за сабой функцыю новага прароцтва наперад, на няпэўны час (106).

У лапідарным Пасляслоўі “Сустрэчнага руху” І. Жук зноў звяртаецца да назвы сваёй кнігі, акцэнтуючыся яшчэ раз на сэнсаваўтваральных яе момантах. Ён упэўнены, што засваенне духоўнага, этычнага, філасофскага ўроку класікі з’яўляецца абавязковай умовай далейшага развіцця, самога існавання грамадства:

(...) пакуль не спажытай аказваецца грамадская квота жыцця, непамысны зыход чакае найперш нас саміх. Як грудзьмі ўпіраемся ў злую перашкоду, што ўзвялі ўласнымі ж рукамі: грамадзянская неабходнасць літаратуры чыніць вяршэнства над неабходнасцю эстэтычнай, адпрэчвае і адштурхоўвае яе на крок назад. Работа перамагла насалоду. Два арганізмы, лі-

таратурны і сацыяльны, чуюць сябе балесна; даклікацца, дастукацца адно да другога ім пакуль што няпроста. Але шанц не страчаны.

Ён у тым, каб пайсці насустрач” (107–108).

Гэтым сваім выразным клопатам аб засваенні класікі, лёсе айчынай літаратуры, а значыць і самой нацыі, ужо ва ўмовах відавочна ўніфікуемага свету І. Жук працягвае традыцыі беларускіх адраджэнцаў, рупліўцаў на роднай ніве. Так, артыкулы, што склалі “Сустрэчны рух”, як згадалася, сціпла вызначаныя аўтарам як літаратуразнаўчыя эцюды, унутранай сваёй ідэйна-эмацыянальнай цэласнасцю, скіраванасцю тыпалагічна блізкія, у прыватнасці, роздумам над *каштоўным, сьвятым і жаданым* віленчука Ігната Абдзіраловіча, яго славу таму эсэ “Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду”¹¹.

Асаблівае месца ў літаратуразнаўчай спадчыне І. Жука займае артыкул “«Мацерыковыя» і «фонавыя» фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа”, надрукаваны ў кнізе “На шляху да праўды, *Acta Albaruthenika 2*”. Стымулам для яго напісання стаў удзел даследчыка ў Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Шлях да ўзаемнасці”, што 15–17 чэрвеня 2000 года праводзілася ў Белаавежы Кафедрай беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны і Польскім інстытутам у Мінску. Выдаецца, што сам даследчык не надаваў гэтай сваёй працы асаблівага значэння. Між тым гэты пасляканферэнцыйны артыкул, звяртаючыся да вельмі важных і пры тым усё яшчэ належна не распрацаваных момантаў нацыянальнай культуры і літаратуры, арганічна працягвае арыгінальныя назіранні над беларускім літаратурным працэсам “Сустрэчнага руху” і з поўным правам мог бы скласці дадатковы трэці раздзел кнігі. Невыпадкова ў чатырохтомнае акадэмічнае выданне “Гісторыі беларускай літаратуры” ўключаны нарыс У.В. Гніламёдава “Літаратурнае жыццё на Беласточчыне”, а таксама – Л.С. Савік “Літаратура беларускага замежжа” і нарысы “Наталля Арсеннева”, “Масей Сяднёў” Я.А. Чыквіна, “Алесь Салавей” Т.К. Грамадчанкі¹². Нарэшце на працягу апошніх дзесяцігоддзяў пачалі рабіцца намаганні, каб беларуская літаратура набыла цэласны характар, узбагацілася на арганічныя свае часткі, створаныя і ў Польшчы, і ў далёкім замежжы.

¹¹ Ігнат Абдзіраловіч, *Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду*, Мінск 1993, с. 7.

¹² *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*, т. 4, кн. 2, нав. рэд. У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук, Мінск 2003.

На літаратурна-культурную сітуацыю беларускага памежжа І. Жук глядзіць з пазіцый, выразна выяўленых ім у “Сустрэчным руху”, – як гісторык, філосаф, сацыёлаг, культуролог і, зразумела, даведчаны літаратуразнаўца. Адзначыўшы “ўнікальнасць” беларускага памежжа (*ужо хаця б з тае прычыны, што памежныя слупы вельмі часта зазнавалі на сабе незайздросны лёс быць адвольна перакапанымі з месца на месца*¹³), І. Жук робіць істотную заўвагу адносна таго, што:

Сацыяльная хісткасць феномену памежжа змушае думаць і пра пэўную некарэктнасць культуразнаўчага тэрэтычнага тэрміну «культура беларускага памежжа», якім аперыруе сучасная навуковая свядомасць. Трэба, аднак, думаць, што памежны слуп не мае ўласцівасці фарміраваць ані самастойнай культуры, ані субкультуры – прыродны геаграфічны ландшафт альбо турэмная цэля маюць у гэтым сэнсе шанцы большыя. Гаворачы пра культуру памежжа як нешта цалкам самастойнае і завершанае, мы хутчэй за ўсё выказваем уласнае прызнанне прымату сацыялогіі, палітычнай сацыяльнасці, над уласнай сутнасцю культуры, тым часам як сітуацыя памежжа толькі акцэнтуюе і ўзбудуе агульныя працэсы, якія існуюць у беларускай культуры ў прыглушаным стане.

Бо культура мае гіганцкую генетычную памяць, нашмат даўжэйшую ад той, што была пракрэслена пазногцем Сталіна. Бо культура ёсць выява ментальнасці. А яна фарміруецца не ў адзін дзень. Гэта значыць, што больш правамерна гаварыць не пра феномен памежнай культуры, а пра асаблівасці функцыявання беларускай культуры ва ўмовах памежных слупоў (112).

Не настойваючы на строга навуковым разуменні ўведзеных у артыкуле паняццяў “мацерыковыя літаратурныя з’явы” і з’явы “літаратурнага фону”, І. Жук тлумачыць, што гэта абстрагаваныя найменні, якія пакліканы праілюстраваць дынаміку існавання розных плыняў у адзінай нацыянальнай монакультуры. І існаванне “фону” і “мацерыка” (трэба адрозніваць ад момантаў сацыяльных “калонія” і “метраполія”) ёсць якраз не аномалія беларускага літаратурнага руху, а, наадварот, – паказчык натуральнай нармальнасці эстэтычнага развіцця беларускага мастацкага слова (113). У “Актуаліях класікі” І. Жук, як адзначалася ўжо, прапануе ўнесці карэктывы ў метадалогію пошуку актуалізацыі беларускай літаратурнай класікі. Вось і ў развагах аб беларускім памежжы ён выступае менавіта са сваім падыходам, можна

¹³ Жук Ігар, “Мацерыковыя” і фоновыя фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа, рэд. калегія Аляксандр Баршчэўскі, Юры Вашкевіч, Уладзімір Конач і др. *На шляху да праўды*, “Acta Albaruthenika 2” Мінск 2001, с. 112. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

сказаць, сваёй метадалогіяй асэнсавання гэтай складанай з’явы. Патэнцыял гэтага падыходу, на жаль, не выкарыстаны дагэтуль. І як шкада, што сам даследчык, захапіўшыся іншымі праблемамі, не вярнуўся болей да аналізу беларускай літаратуры памежжа!

“Тэзісна” І. Жук разглядае некаторыя выпадкі, а менавіта тры праяўленні *гэтак парадаксальнай “фонава-мацерыковай” існасці літаратуры*. Найперш ён сцвярджае, што *на памежжы ў фон заносіцца сацыяльная эпічнасць праблематыкі і ўзрастае самакаштоўнасць кожнага індывіда і яго культура працы са словам*. Поруч з архетыпічнымі з’явамі *гэта становіць той факт, што “мацерык” дэлегаваў на Беларэчыну пераважную частку адкрытага пафасу свайго беларускага болю* (113). Зразумела, не адмаўляючы таго, што пісьменнікі “беларускага цэнтра” ў сваёй творчасці паглыбляліся ў праблемы глабальнай нацыянальнай катастрофы, І. Жук падкрэслівае, што “на мацерыку” драма беларускага лёсу рэалізавалася *праз адкрытую абагуленую сацыяльнасць, праз абагулены маральна-этычны кодэкс «вясковай літаратуры», праз філасофска-абагуленую урбаністычную праблематыку* (116). У той жа час памежжа

абагуленую ананімнасць цэнтра зносіла ў безумоўны фон эстэтыкі свайго мастацкага крэда. Калектыўная свядомасць памежнай супольнасці вымушана трымацца на прызнанні індывідуальнай самакаштоўнасці. Асабовасць і асабістасць выказвання, прамое называнне адрасату нацыянальнага болю – “фонавыя якасці” сталічнага “мацерыка” – тут становяцца вызначальнай і безумоўнай асноватворчай мацерыковай прыкметаю стылістыкі (116).

У так званым другім тэзісе І. Жук звяртае ўвагу на розніцу ва ўспрыняцці іншанацыянальных уплываў на “мацерыку” і памежжы, што звязана з рознай прасторавай псіхалогіяй. Сапраўды, на памежжы дзейсным з’яўляецца факт штохвіліннай і польскай, і рускай, і рацыянальна-еўрапейскай культурнай канвергенцыі пры захаванні беларускай прысутнасці. *З гэтай прычыны “слыхавая мембрана” літаратуры беларэжцаў знаходзілася ў больш актыўным і больш кантактным узаемадзеянні з рознымі эстэтычнымі літаратурнымі стыхіямі сучаснасці, ад чаго і сама станавілася больш гнуткай і чуйнай* (117). Наступны тэзіс вынікае якраз з гэтай культурнай адкрытасці беларускай літаратуры Польшчы і заключаецца ў тым, што *беластоцкая літаратура ахвотней гуляе са словам у эстэтычныя гульні, чым назіраецца гэта ў паэтычных зборніках мінскіх цэнтральных выданняў* (117). Урэшце І. Жук падкрэслівае, што гаворка ідзе не пра прыярытэтнасць

у літаратурным існаванні: *Гаворка – пра спецыфічны тып узаемаадносін розных крылаў адной і той жа літаратуры. Памежная і мацерыковая літаратуры Беларусі – як два паўшар’і галаўнога мозгу: брак інфармацыі ў адным канале сувязі замяшчаецца яе лішкам у другім* (119–120). Глыбокія і надалей вельмі актуальныя высновы робіць выдатны даследчык, тэарэтык літаратуры.

Безумоўна, канцэптуальна важныя назіранні І. Жука над спецыфікай існавання беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, якое адзначыла ў гэтым годзе свой чарговы юбілей – шасцідзесяцігаддзе, упісваюць яго імя і ў шэрагі даследчыкаў літаратурнай Беласточчыны. Адным з такіх даследчыкаў быў руплівец на нацыянальнай ніве Уладзімір Калеснік, імя якога непарыўна звязана з Брэсцкім дзяржаўным універсітэтам, з’яўляецца яго своеасаблівай візітоўкай. Вось і Ігар Жук, гэтак рана адляцеўшы ў вечны вырай, справаю жыцця якога таксама было шчыраванне на родным палетку, назаўсёды годна звязаны з Гродзенскім дзяржаўным універсітэтам імя Янкі Купалы.

ЛІТАРАТУРА

- Abdziralovič Ignat, *Advečnym ślâham. Das’ledziny belaruskaga s’vetaglâdu*, Minsk 1993 [Абдзіраловіч Ігнат, *Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду*, Мінск 1993].
- Gîstoryâ belaruskaj lîtaratury XX stagoddzâ*, t. 4, kn. 2, nav. rëd. U.V. Gnîlamëdaŭ, S.S. Laŭšuk, Minsk 2003 [*Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*, т. 4, кн. 2, нав. рэд. У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук, Мінск 2003].
- Žuk Īgar, *Sustrëčny ruh. Lîtaraturaznaŭčyâ êcûdy*, Grodna 1998 [Жук Ігар, *Сустрэчны рух. Літаратуразнаўчыя эцюды*, Гродна 1998].
- Žuk Īgar, “*Macerykovyâ*” i fonavyâ faktary ŭ lîtaraturna-kul’turnaj situacyi belaruskaga pamežža, rëd. kalgîâ Alâksandr Barščëŭski, Ūry Vaškevič, Uladzimîr Konan i dr. *Na ślâhu da praŭdy*, “Acta Albaruthenika 2”, Minsk 2001 [Жук Ігар, “*Мацерыковыя*” і фоновыя фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа, рэд. калегія Аляксандр Баршчэўскі, Юры Вашкевіч, Уладзімір Конан і др. *На шляху да праўды*, “Acta Albaruthenika 2”, Мінск 2001].
- Žuk Īgar, «*Vîdzenne*» *Vac’kaŭščynny abo metafizika ślâhu ŭ «našanŭŭskaj» lîrycy Ānkî Kupalu*, “Bialorutenistyka Bialostocka” 2010, № 2 [Жук Ігар, «*Відзенне*» *Бацькаўшчыны або метафізіка шляху ў «нашаніўскай» лірыцы Янкі Купалы*, “Bialorutenistyka Bialostocka” 2010, № 2].
- Žuk Īgar, *Pryhînisca da krynîcy*, Grodna 2017 [Жук Ігар, *Прыхінуцца да крыніцы*, Гродна 2017].

Kavalenka V.A., *Vytokì. Uplyvy. Paskoranasc'. Razvìccë belaruskaj litaratury XIX–XX stagoddzâj*, Mìnsk 1975 [Каваленка В.А., *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў*, Мінск 1975].

Čykvìn Jan, *Pa pryzvannì i abavâzku. Litaraturna-krytyčnyâ artykuly*, Belastok 2005 [Чыквін Ян, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005].

S U M M A R Y

CONCEPTUAL SEARCH ON BELARUSIAN BORDER: SCIENTIFIC HERITAGE OF IGOR ŽUK

The author of the article claims that Igor Žuk's scientific heritage manifests long and lasting typological relationship on the level of ideas and contacts between Belarusian studies in Grodno and Białystok. Igor Žuk's coherent opinion concerning the development of Belarusian literature presented in the book "Ruch naprzeciw" turns to be particularly interesting. It expresses a new conceptual look at Belarusian perspective of historical-cultural and spiritual development. The context, analyzed in the article, is complemented by Igor Žuk's valuable project "Central and peripheral factors in literary-cultural situation of Belarusian border".

Key words: classics, actualization, methodology, typological relations, Belarusian border.

S T R E S Z C Z E N I E

POSZUKIWANIA KONCEPCYJNE NA POGRANICZU BIAŁORUSKIM: NAUKOWA SPUŚCIZNA IGORA ŽUKA

W artykule zwrócono uwagę na to, że naukowa spuścizna profesora Igora Žuka daje wszelkie podstawy do twierdzenia, że istnieje długa i trwała wzajemna relacja typologiczna między grodzieńską a białostocką białorutenistyką na poziomie idei i kontaktów. Szczególnie interesujący pod tym względem okazuje się pewien spójny pogląd Igora Žuka na rozwój literatury białoruskiej przedstawiony w książce „Ruch naprzeciw”, świadczący o nowym, konceptualnym spojrzeniu na białoruską perspektywę historyczno-kulturowego i duchowego rozwoju. Uzupełnia ten kontekst analizowany w tym artykule niezwykle wartościowy projekt Igora Žuka pt. „«Centralne» i «peryferyjne» czynniki w literacko-kulturowej sytuacji białoruskiego pogranicza”.

Słowa kluczowe: klasyka, aktualizacja, metodologia, wzajemne typologiczne relacje, pogranicze białoruskie.

FOLKLORYSTYKA I KULTUROZNAWSTWO

Adrian Kuprianowicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.30

Niezależny badacz

Bielsk Podlaski

<https://orcid.org/0000-0002-6530-8183>

Народная магия в повседневности сельских жителей (на примере нескольких сел Гайновского повета на фоне восточного славянства)

[...] заговаривание или заклинание, иногда и редко заговор – это слова, обозначающие некоторые магические действия, способные призывать конкретную силу для обезвреживания чего-либо или кого-либо. По своему смыслу близки действиям, определяемым как заклятие или заворожение, но такое подобие не означает идентичности¹.

Предметом настоящей статьи является попытка представления действий, связанных с магическими обрядами, суевериями и повериями, используемыми в повседневной жизни простым крестьянским населением в избранных селах Гайновского повета (польск. powiat hajnowski). В начале следует объяснить значение ключевого термина, который используется в настоящей публикации, а именно: *магия* (лат. *magia*, от др.-греч. μάγεία) – символические действия (обряды) или бездействие, направленные на достижение определённой цели сверхъестественным путём².

Магия в народной культуре была сама по себе искусством, но носила потребительский характер. Поэтому способы лечения или причинения вреда были особенно важными в этой сфере. Причины применения магии не всегда можно было объяснить рациональным способом с точки зрения современной науки.

¹ S. Czernik, *Trzy zorze dziewicze. Wśród zamawiań i zaklęć*, Łódź 1968, s. 50.

² Г. Е. Марков, *Религиозные верования. Предполагаемый генезис и история*, [в:] *Этно-Журнал 2003* (Ежемесячный электронный журнал), № 1, с. 67–83.

Настоящий этнографический материал был собран путем эксплоатации от представителей старейшего поколения, которые еще помнят обычаи, связанные с народной магией, в селах: Городиско, Яново, Клейники, Лосинка, Шостаково, Жуки (польск. Gorodzisko, Janowo, Klejniki, Łosinka, Szostakowo, Żuki).

Обычно народной магией занимались ворожеи, шарлатаны, шептунки и шептуны, ведьмы и ведьмаки. Эти люди не скрывали свои способности, утверждая, что лечат по Божьей воле, только по-своему. На упомянутой территории уже давным-давно исповедуемая религия уживается с народными обычаями, выводящимися, вероятнее всего, из шаманизма. Христианство называет эти ритуалы магией. Люди знают, что те, кто практикует данное искусство, лечат и тело, и душу.

В селах Городиско и Лосинка, чтобы вылечить больного ребенка, мочащегося по ночам в постель, или излечить от алкоголизма, нужно было обратиться к одной из местных шептунок. Молитв шептунок нет в катехизисе. Часто это неясные, составленные самими шептунками формы заклинаний и заговоров. При посещении шептунки следовало взять с собой описенную ребенком пеленку или рубаху пьяницы. Шептунка забирала принесенные вещи и заранее приготовленный деревянный крест и отправлялась в укромное место, за пределами деревни. Она обматывала основание креста детской пеленкой, затем – рубахой пьяницы и бабника. Потом обматывала крест рубахой больного ревматизмом. Очередным шагом было обматывание креста платком женщины, у которой болела голова. Таким образом приготовленный реквизит закапывала в землю, нашептывая слова: *пусть придут сюда пьяницы, глупцы, дети, которые мочатся, плакальщицы и заблудившиеся. Пусть придут сюда и найдут утешение. Пусть те, кто мочится, пьют и болеет, придут сюда и отдохнут.* Люди часто верили в лечебные свойства места, в котором был закопан этот крест, приходили к нему со своими проблемами и молитвами³. В этом же селе, чтобы снять с кого-либо порчу (сглаз), нужно было незамедлительно обратиться к местному знахарю и попросить совершить тайный магический обряд. А именно:

знахарь брал 40 зерен бобов или фасоли, в течение нескольких дней держал их днем на солнце, а ночью в лунном свете, в сосуде с “безмолвной водой” (водой, набранной из колодца, реки или любого другого источника,

³ По рассказу Нины Минько, жительницы села Городиско.

не забывая о том, чтобы сделать это в полном безмолвии), после чего вынимал их и из 37 зерен делал бусы для порченого. Три оставшихся зерна пек на огне и давал съесть больному. Через несколько дней бусы нужно было разорвать, дожидаться полнолуния и в полночь разбросать зерна на перепутье⁴.

В селе Шостаково, чтобы излечить от алкоголизма, людям, имеющим проблемы с алкоголем, нужно было дать выпить воду, которой обмывали тело умершего, веря в то, что они покончат с этим пагубным пристрастием. Человек, который неосознанно выпил воду, оставшуюся после ритуала обмывания покойника, в смеси с алкоголем, должен был окончательно избавиться от алкогольной зависимости⁵. Также бытовала примета, что такая вода может стать причиной взаимной вражды между людьми. Неоднократно, желая, чтобы начались ссоры и раздоры в семье, напр., среди соседей, разливали вокруг их домов воду, которой обмывали тело покойника. Это делалось обычно ночью или вечером, после заката. Верили, что разлитая вокруг соседского дома вода внесет в их семью разлад, споры и ссоры. Считалось, что вода, которой обмывали тело покойника, является нечистой и обладает разрушающей, проклятой силой⁶. В селе Шостаково, если узнавалось, кто навел порчу, в него следовало бросить семь стебельков травы полыни, сплевывая при этом три раза через свое левое плечо. При этом порча должна была перейти с порченого на виновника порчи. Если оказывалось, что обряд не дал ожидаемого результата, нужно было прочитать следующую формулу, диалектно [далее: диал.]: *Urok, urok, jak ty pryšoŭ z liyesa, to idi ŭ liyes! Jak z viyetra, to idi do viyetra! Jak od baby, to idi do baby! Idi ŭ liyes na suchoje koryeńńe, nexaj tebe ne bačyt żadne sotvoryeńńe*. Прочитав эту формулу, шептуха, снимающая порчу, три раза кропила

⁴ Там же, как утверждает информаторка, этот ритуал скорее всего был привезен в село Городиско кем-то из жителей, вернувшихся на родную землю из Сибири. Снятие описываемой порчи было одним из элементов сибирского шаманизма, цит. за Нинной Минько.

⁵ По рассказу Валентины и Григория Плисов, жителей села Шостаково.

⁶ См.: А. Курпянович, *Obrzędy pogrzebowe w gwarach gminy Czyże, powiatu hajnowskiego na tle wschodniosłowiańskim*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*. Materiały XIX Międzynarodowej Konferencji Naukowej "Droga ku wzajemności", Białystok 2014, s. 399–400. Более подробно на тему поверий и магии, связанной с водой, см.: А. Курпянович, *Ветер и вода в поверьях, суевериях и обычаях, как элемент семейных обрядов на примере нескольких сел Гайновского и Сокольского поватов*, "Białorutenistyka Białostocka", Białystok 2017, t. 9, s. 337–349.

больного водой из сосуда, над которым ранее ворожила. Оставшуюся воду выливала между порогом и дверью. Такое действие следовало повторять в последующие три дня⁷.

В селе Жуки часто практиковался магический ритуал наведения порчи ворожеей, чтобы поссорить людей между собой. Часто поводом для таких действий было отсутствие согласия семьи на женитьбу сына или дочери. Для этого нужно было попросить ворожею совершить специальный тайный заговор. С этой целью ворожея должна была принести с кладбища три горсти земли с трех разных могил, завернутые в кусок белого сукна, завязанные длинными прядями волос старой женщины. Над приготовленными таким образом свертками следовало произнести следующий заговор: *Уйди прочь с ветром от моего сына/дочери на все четыре стороны*⁸. Произнеся заговор, нужно было два свертка отнести и положить на пороге дома того, для кого этот ритуал осуществлялся. А третий сверток бросить в глубокий колодец. Это всегда нужно было делать ночью, при беззвездном небе. В противном случае заклинание могло не подействовать.

Интересно, что народные поверья и магические обряды на тему появления *колтуна*⁹ (в медицинском значении) можно еще встретить в селе Клейники и многих прилегающих к нему поселениях. Часто запрещалось, особенно беременным женщинам, выходить из избы, если дул сильный ветер. Жители верили, что крутящийся в вихре дьявол может проникнуть в веретено и привести к нежелательным последствиям, одним из которых могло быть появление на голове *колтуна*. При появлении *колтуна* нужно было незамедлительно обратиться за помощью к шептухе. При помощи громничной свечи шептуха поджигала краешек спутанных волос и посыпала их пеплом из домашнего очага, выговаривая при этом тайное заклятие: *...иди прочь проклятый колтун...* Этот ритуал придавал силы и ореол таинственности.

⁷ Анастасия Филипюк, бывшая жительница села Шостаково.

⁸ Мария Голуб, Зоя Шевак – село Жуки.

⁹ *Колтун* – спутанные плотным комом волосы на голове в результате воспаления сальных желез, нарушения условий гигиены, нерасчесывания, вшивости и т. д. Старые медицинские суеверья запрещали срезать колтуны из опасения их негативного воздействия на здоровье (психические заболевания, слепота). Ношение колтуна должно было защитить от болезней и дьявола. Название происходит от русского *kieltania*. В XVIII и XIX веках колтун считался болезнью, которая, возможно, появилась на польских землях из России или с Востока. В прусских описаниях с XVIII века употребляется название *Weichselzopf*, то есть “*коса из-за Вислы*”, см.: D. Łukasiewicz, *Warkocz nad Wisłą. Pruski stereotyp brudnej Polski czy prawda historyczna?*, “Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny”, Warszawa 1996, t. 2, № 2, s. 84–86.

Чаще всего шептухи или шептуны специализируются на лечении какой-либо одной определенной болезни. В почти всех описываемых селах существенную роль в лечении бородавок играли местные знахари. Шептуха вырывала из головы волос и затягивала петлю вокруг бородавки, после чего волос нужно было забрать с собой и закопать обязательно в месте, где имеется проточная вода (река или ров). После того, как волос был закопан, категорически запрещалось оглядываться назад до момента, пока не переходилось через первое пересечение дорог.

В селе Городиско существовали некоторые запреты и повеления, связанные с человеческими болезнями, в которые люди сильно верили и практиковали под надзором знахарей. В случае непрерывных болей живота у ребенка местная знахарка приказывала положить на порог дома¹⁰ старый хомут, через который следовало три раза перенести больного ребенка. По понятиям местного населения, обычно болезнь является следствием воздействия нечистой силы: злых волшебников, ведьм или людей, наделенных “дурным” взглядом. Считалось, что болезнь может быть напущена другим, злым человеком. Также люди верили, что болезни могут переноситься по воздуху, напущенные кем-то под видом порчи, после чего они опускались на данного человека, распространяясь дальше¹¹.

В соответствии с повериями шептуха еще при жизни должна была передать свои навыки самому младшему из детей в семье. Иначе ее ожидала кончина в тяжких мучениях. Когда ребенок подрастал, он начинал участвовать в тайных ритуалах, чтобы научиться лечить болезни.

Как показывает этнографический материал, в селе Яново распространенным способом лечения головной боли было ее истребление при помощи двух магических обрядов. Во время лечения знахарь символически поливал голову больного разогретым воском, сплевывая при этом три раза через свое левое плечо. Еще одним способом избавления от болезни было накрытие головы больного белым сукном. На это сукно он

¹⁰ Порог дома считался границей, которая отделяла дом от внешнего мира. Имел символическое значение. В связи с этим часто использовался как элемент различных магических ритуалов и обрядов, см.: J. S. Bystroń, *Tematy, które mi odradzano*, Warszawa 1980, s. 224–225.

¹¹ См.: В. В. Усачёва, *Контакты человека с демонами болезней. Способы защиты и избавления от них*, [в:] *Миф в культуре. Человек-не-человек*, ред. Л. А. Софронова, Москва 2000, с. 65.

клял льняные волосы и затем поджигал при помощи громничной свечи, выговаривая при этом формулу заговора: *...пусть страх, злой рок, нервы, больная кровь, простуды, которые преследуют слугу Божьего (имя больного) уйдут с огнем, льном и свечой...* Если из подоженного льна появлялся дым, то это значило, что болезнь отступит.

В случае, когда маленький ребенок болел грыжей, шептуха выстругивала из старого полена несколько маленьких деревянных колышков и прикасалась ими к больному месту. Затем следовало перенести ребенка через каждый порог в доме. После этого выструганные колышки нужно было вбить в три щели в полу в каждом помещении избы¹².

По собранной информации, чтобы вылечить больного от лихорадки, его голову следовало покрыть черным платком. Больной в это время должен был держать в руках старый ключ от двери в дом. Над его головой читался специальный заговор. Затем следовало выполнить указания шептуна, то есть: *...в первое воскресенье иди в церковь и зажги три свечи. Это же самое сделай во второе и в третье воскресенье...*¹³. Причин заболевания лихорадкой могло быть несколько: порча, встреча с демоном, работа во время праздников¹⁴.

Со многими подобными, неоднократно практикуемыми “причудами” жители описываемых местностей сталкивались, живя в Царской России во время так называемого *беженства*. Некоторые магические практики и обычаи были привезены и вошли в жизнь простых людей после их возвращения на родину. В мире, в котором преобладала вера в чудесное исцеление ворожеями, знахарями и шептунами, черная магия играла значительно более важную роль, чем исповедуемая религия или сила молитвы. Опыт проживания в России оттиснул свой след на крестьянском населении в виде принятия атеистического мировоззрения, полностью отрицающего веру в существование Бога.

После возвращения из *беженства* люди в некоторых селах начали чрезмерно чтить культ *домового*¹⁵. В воображении многих людей

¹² По рассказу Валентины и Григория Плисов, жителей села Шостаково.

¹³ По свидетельству Василия Тополевского, жителя села Клейники (1930 г. р.).

¹⁴ Более подробно на эту тему, см.: J. Talko-Hryncewicz, *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893, s. 224.

¹⁵ *Домовой* – домашний дух, мифологич. хозяин и покровитель дома, обеспечивающий нормальную жизнь семьи, здоровье людей и животных, плодородие. Домовой существует в каждом доме и связан с определенным родом, предком которого он мыслится. В поверьях о домовом выделяется его связь со скотом; он обеспечивает его благополучие и плодovitость, но, вместе с тем, может изводить и мучить ско-

домовой считался членом семьи. Обычно он жил на крыше дома, под порогом или за печкой. При смене места проживания всегда просили *домового*, чтобы он вместе с хозяевами переехал в новый дом. Неоднократно *домового* приглашали также в новопостроенный дом.

В селе Клейники крестьяне “вносили” *домового духа* в избу уже при начале строительства вместе с устанавливаемым в срубе деревцем. В том же селе, после того как на фундамент дома было положено пять–шесть бревен, хозяин приглашал *домового* на житье. При этом народным обычаем требовалось, чтобы хозяин приглашал *домового* не иначе как с клочком сена в руках и со следующими словами, диал. *Vatiuska domovoj, prydi šudy ť novu chatu požyti, posmotryeti i za dobytком pohlediyeti*. При переходе в уже построенный новый дом обязательно звали с собой и *домового-дворового*. По обычаям, его приглашали и во двор, и в дом, веря, что без хозяина двор не стоит. Перебираясь в новый дом, хозяйка брала горшок недоваренной картошки и доваривала ее в новой избе; *домового* при этом нередко “перевозили” в лапте. Перевозили его и на помеле, хлебной лопате; совали под печ старую обутку, приговаривая, диал. *Domovoj-rodovoj, vot tobiye sani, pojyedeš s nami*¹⁶.

Согласно поверьям Клейникского села, *домового* можно переселить в кошеле с сеном: *Одна старуха рассказывала, что когда сын ее отделился и увел скотину, то она однажды вышла во двор и видит, как беспокойно домовой шевелится в кошеле*¹⁷.

К *домовому* относились очень бережно, помнили о том, чтобы ему всегда оставить еду. В противном случае он мог насрать на домашних

тину. Наряду с мужским образом *домового* существуют женские парные соответствия этому персонажу: в одних случаях это жена и дочь *домового*, в других – самостоятельные персонажи – мифологические хозяйки дома. Образ в.-слав. *домового* сближается с ю.-слав. домашними духами стопаном и домашней змеей по ряду признаков и функций: происхождению от умершего члена семьи, связью с жизнью хозяина дома, функциям покровителя семьи, см.: Е. Е. Левкиевская, *Славянские древности*, [в:] *Этнолингвистический словарь*, под ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН, Москва 1999, т. V, с. 120; шире на тему *домового*, см.: Л. Н. Виноградова, *Полесская народная демонология на фоне восточнославянских данных*, [в:] *Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*, отв. ред. А. А. Плотникова; Институт славяноведения РАН, Москва 2001, с. 10–49; Н. В. Кузнецов, *Черты в доме (опыт сравнительного анализа персонажей русской народной демонологии)*, [в:] *Традиция в фольклоре и литературе*, Санкт-Петербург 2000, с. 14–38; Н. Я. Никифоровский, *Домовые*, [в:] *Нечистики. Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе*, Вильна 1907, с. 48–53.

¹⁶ По рассказу Анастасии Дорошев и Владимира Комарова, жителей села Клейники.

¹⁷ По рассказу Татьяны Куприянович, бывшей жительницы хутора Бурицке, входящего в состав села Клейники.

нечистую силу или привидения. Обычно он предстал в облики старика с длинными седыми волосами и густой бородой, одетого в драные лохмотья. Порой – в облики змеи, крысы или собаки. Иногда *домовой* имел подружку, называемую *домовушкой* или *домовихой*. *Домового*, *домовушку* и *домовиху* отождествляли с душами предков жителей данного дома или хозяйства. *Домовой* мог также появиться у данного хозяина в результате наведения порчи шептухой или ведьмой.

В селе Шостаково, чтобы не разозлить *домового* и его подружку, которые оберегали одну из хозяйских построек, следовало оставить им еду. Каждый вечер хозяйка должна было жарить яичницу из шести яиц и оставлять ее на сковороде в сарае. При этом нельзя было подсматривать, как *домовой* и его подружка едят еду¹⁸. Часто можно было услышать громкое чавканье во время еды¹⁹.

А в селе Городиско, как утверждает информаторка²⁰, *домовой* неоднократно приобретал вид петуха или змеи, присматривающих за домашними пожитками. Местные жители были уверены, что разозленный *домовой* мог и укусить под видом змеи. Одним из методов лечения змеиного укуса было трехкратное прочтение магического заговора с просьбой вынуть яд: (...) *Отойди, гад, прочь. Отойди, гад, прочь. Отойди, гад, прочь. Вынь яд вон. Вынь яд вон. Вынь яд вон. Повторять три раза: утром, вечером, на заре. Три дня*²¹. Также практиковался обычай обращения к *домовому* по имени. *Домового* часто просили помочь, например, прогнать злых духов, нарушающих покой жителей дома; защитить домашних животных от порчи или проклятия; дать высокий урожай. В Городиско люди, возвращаясь из России, ча-

¹⁸ Как *домовой*, так и его подруга, были исключительно плодом воображения крестьянского населения. Они не имели какой-либо телесной формы. В связи с этим были невидимыми для человеческого глаза. Принимали форму невидимого духа.

¹⁹ По рассказу Константина Калиновского, бывшего жителя села Шостаково.

²⁰ Нина Минько, 1939 г. р., жительница села Городиско в 1940 году была депортирована вместе с матерью Теклой и старшим братом Николаем в далекие районы Сибири, где провела 8 лет. Была неоднократно свидетелем применения самых причудливых обрядов сибирского шаманизма местными шептунками и ведьмами. Как утверждает информаторка, культ *духа домового* на сибирской земле был очень распространенным и почитаемым.

²¹ Zob.: J. Rybarczyk-Dujewska, *Pragmatyka rosyjskich zaklęć leczniczych*, Kraków 2015, s. 78. Также: более подробно на тему народной медицины *Материалы фольклорных экспедиций 1953–1993 гг.*, под ред. проф. В. П. Аникина, Москва 1998 и связанных с ней магических ритуалов, см.: А. Ветухов, *Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного верования, основанные на вере в силу слова (Из истории мысли)*, вып. I–II, Варшава 1907; J. Rybarczyk-Dujewska, *Język jako narzędzie magii na przykładzie zaklęć rosyjskich*, Kraków 2013.

сто привозили с собой записанные на листках, на русском языке, тайные заговоры и другие заклятия, которые использовали в дальнейшем в каждодневной жизни. Авторами таких записок, чаще всего, были те, кто занимался колдовством и спиритизмом, услугами которых часто пользовалось необразованное население, верящее в их сверхестественный дар. В таком образом представляемом мире знахарок и шептух магия часто являлась народным неписанным кодексом, который ценили больше, чем церковные литургические тексты или святые молитвы. Часто такое воображение формировалось на основании русских народных поверий. Колдуны представляли огромную силу благодаря пакту, заключенному с самим дьяволом. Лицо, которое постановило стать колдуном, должно было отречься от Бога, переходя на сторону дьявола, а после смерти его нечистая и проклятая душа предстала перед его обликом²². Также вместе с возвращением людей из России появилась вера в белых магов (белых знахарей). Они должны были исключительно помогать людям при помощи своих магических обрядов, то есть снимать порчу и проклятия, лечить людей, животных и т. п.²³

К знахаркам, шептухам и шептунам очень часто обращались с просьбой о помощи для своих домашних животных. В народной магии всегда важную роль играло время лечения. Время выбиралось не случайно, обычно это был полдень, полночь, на заре или сразу же после заката. Особенным должно было быть и место самого лечения. Шептуньи чаще всего выбирали для этого укромное место, овеянное тайной. Чаще всего это были места, редко посещаемые людьми, места, на которые падает лунный свет, перепутья, иногда кладбище, на котором хоронили павших животных. В лечебной практике самыми главными были сопутствующие ритуалам словарные формулы, такие как заговоры, усиленные молитвами, выпрашивание и вымаливание болезней. В славянском фольклере магия произносимых слов играла основную роль, поскольку считалось, что “чужой” проникал в тело больного животного под видом, например, червяка, а при обращении непосредственно к болезни при помощи произносимой молитвы приобретается сила

²² М. Н. Власова, *Новая АБЕВЕГА русских суеверий*, Санкт-Петербург 1995, с. 181–182.

²³ В русских народных традициях существует понятие мага (знахаря), творящего добро, обладающего врожденным даром или даром, данным от Бога. Поэтому он не может приносить людям вред. Его задача – нести помощь нуждающимся и отводить зло, наведенное черными колдунами. Разделение на белых и черных магов, вероятнее всего, почерпнуто из российского шаманизма.

изгнания болезни из организма животного. В случае, если больная корова не давала молока, ворожея приказывала вырвать из ее головы пучок шерсти, после этого трижды перебросить через нее освященную соль, читая при этом молитву к Богородице. Затем следовало перевязать рога коровы куском полотна, вырезанным из старых порток. С целью оздоровления животного все действия следовало повторять в течение последующих трех дней, выговаривая при этом слова: *...проклятые колдуньи, отдайте молоко, которое вы забрали моей корове во время болезни...*

Как рассказывает информаторка²⁴ из села Яново, чтобы оградить скот от болезней, знахарки применяли так называемые узелки. Во время службы в церкви в Великий четверг, когда раздавался звон колоколов после прочтения каждого Евангелия, знахарки после каждого звона завязывали маленькие узелки на льняном шнурке. Таким образом приготовленный талисман должен был предохранять скот от болезней в течение года. Эти узелки вешали животным на шею, порой с добавлением освященных трав или чеснока, чтобы дополнительно защитить их от наведения на них порчи и заклятий.

В селе Клейники раньше известны были магические практики обпахивания села парой волов. Пара разнополых воловьих близнецов, ведомых парой человеческих близнецов, запряженных в плуг, обпахивала плугом границу села, что должно было защитить жителей, находящихся внутри магического замкнутого пространства, от эпидемии холеры или чумы²⁵.

По рекомендации знахаря из села Жуки, чтобы избавиться от болезни, нужно было воспользоваться мертвой птицей, которую нужно было бросить в реку или глубокий ров, веря, что болезнь уплывет вместе с течением в потусторонний мир. Также считалось, что эпидемию холеры можно было закончить, замуравывая черного кота в хлебной печи, разогретой до красноты. А коклюш лечили, замыкая паука в скорлупе грецкого ореха. Считалось, что со смертью паука уйдет и болезнь. Как утверждал знахарь, сам паук, сотканная им нить и сеть обладают защитными антидемоническими свойствами. Поэтому знахарь категорически запрещал сметать паутину в хлеве или амбаре, поскольку она

²⁴ Вашчук Евгения, г. р. 1935 г. – село Яново.

²⁵ См.: Е. Р. Романов, *Материалы по этнографии Гродненской губернии*, Вильна 1912, т. I, с. 79–80; A. Gawel, *Zwyczaże, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku*, Kraków 2009, s. 225.

защищала животных от порчи и появлением демона. Паутину также использовали в повязках на раны и при кровотечениях²⁶.

На основании собранного материала можно сделать вывод, что не только в описываемых местностях, но и почти на всей территории Гайновского повета повсеместными были такие недуги, как колтун, бородавки, зубная боль, глазная боль²⁷, кашель и детский перепуг²⁸. Считалось, что большая часть их была вызвана порчей и поэтому старались их предупреждать при помощи заговоров и усердных молитв. Очень часто для этих целей использовались некоторые животные. Против бородавок должна была быстро помочь кровь кота, умерщвленного еще до восхода солнца. При кашле облегчение должен был принести дым от сжигаемых перьев старого гуся. Недомогания, связанные с колтуном, лечили при помощи амулета, в состав которого входил волос из хвоста молодого жеребца, который нужно было вплести в волосы и носить до тех пор, пока колтун не развалится. Часто люди мучались от бессонницы и ночных кошмаров. Одним из универсальных средств, лечащих эти недомогания, было употребление так называемого диал. *žmijinoho jadu*²⁹.

Заклинания и благословения, магия и молитва уживаются на описываемой территории рядом одно с другим. Упомянутые выше элементы религиозно-обрядовых обычаев являются только скромным и приблизительным наброском славянской обрядности, связанной с использованием народной магии, зарегистрированной на исследуемой территории. Вследствие стремительных, особенно происходящих в последнее время общественных и нравственных перемен на Белосточчине,

²⁶ Голуб Мария, г. р. 1940 г., Шевяк Зофия, г. р. 1936 г. – село Жуки.

²⁷ Широкое описание лечения глазных болезней дала в своей работе И. Рыбарчик-Дыевская, см.: J. Rybarczyk-Dyjevska, *Magiczna moc słowa w rosyjskiej medycynie ludowej: leczenie chorób oczu*, «Przegląd Wschodnioeuropejski», № 5/2, Olsztyn 2014, s. 199–208.

²⁸ Много внимания детскому перепугу и способам его лечения посвящает в своей статье И. Рыбарчик-Дыевская, см.: J. Rybarczyk-Dyjevska, *Sekrety rosyjskiej magii ludowej – sposoby leczenia przestraszu dziecięcego*, «Przegląd Wschodnioeuropejski», № 3, Olsztyn 2012, s. 325–337.

²⁹ *Žmijinyj jad* – настойка из крепкого алкоголя, в котором затоплена змея. Для приготовления такой настойки следовало: *поймать змею в полнолуние, залить ее крепким алкоголем (лучше всего домашней работы) и оставить такую микстуру на несколько часов, чтобы из тела змеи в настойку выделился яд. Приготовленный напиток нужно было пить небольшими порциями непосредственно перед сном. Употребление такого таинственного эликсира гарантировало спокойный и твердый сон, без каких-либо ночных кошмаров и сновидений, мучающих человека* – по свидетельству Минодоры Калиновской, бывшей жительницы хутора Бурицке, входящего в состав села Клейники.

многие магические обряды и ритуалы уже преданы забвению. В связи с этим некоторые обряды остались в памяти только представителей самого старого поколения. Интенсивно прогрессирующее исчезновение старинных традиций, поверий, а также магических обрядов может в ближайшем будущем значительно затруднить и даже сделать невозможным исследование обсуждаемой проблематики. Настоящее положение сохранных магических обрядов по сравнению с предыдущими десятилетиями можно определить как критическое.

L I T E R A T U R A

- Bystroń J. S., *Tematy, które mi odradzano*, Warszawa 1980.
- Czernik S., *Trzy zorze dziewicze. Wśród zamawiań i zaklęć*, Łódź 1968.
- Gawel A., *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku*, Kraków 2009.
- Kuprianowicz A., *Obrzędy pogrzebowe w gwarach gminy Czyże, powiatu hajnowskiego na tle wschodniosłowiańskim*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe. Materiały XIX Międzynarodowej Konferencji Naukowej "Droga ku wzajemności"*, Białystok 2014.
- Kuprianowicz A., *Vietier i voda v povierjax, sujevierjax i obyčajax, kak eliemient siemiejnyx obrjadov na primierie nieskolnix siel Hajnovskoho povieta*, "Białorutenistyka Białostocka" 2017, № 9 [Kuprianowicz A., *Ветер и вода в повериях, суевериях и обычаях, как элемент семейных обрядов на примере нескольких сел Гайновского и Сокольского поветов*, "Białorutenistyka Białostocka" 2017, № 9].
- Kuznecov N. V., *Čerty v domie (opyt sravnitelnoho analiza piersonažej russkoj narodnoj diemonolohii*, [v:] *Tradicija v folklorie i literaturie*, Sankt-Pietierburg 2000 [Кузнецов Н. В., *Черты в доме (опыт сравнительного анализа персонажей русской народной демонологии*, [в:] *Традиция в фольклоре и литературе*, Санкт-Петербург 2000].
- Levkijevskaja J. J., *Slavjanskije drevnosti*, [v:] *Etnolinhvističeskij slovar*, pod ried. N. I. Tolstoho; Institut slavjanoviedienija RAN, Moskva 1999, t. V [Левкиевская Е. Е., *Славянские древности*, [в:] *Этнолингвистический словарь*, под ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН, Москва 1999, т. V].
- Łukasiewicz D., *Warkocz znad Wisły. Pruski stereotyp brudnej Polski czy prawda historyczna?*, [w:] *Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny*, Warszawa 1996, t. 2.
- Markov G. J., *Rieligioznye vierovanija. Priedpolagajemyj gieniezis i istorija*, [v:] *Etno-Žurnal 2003* (Jeżemiesiačnyj eliektronnyj žurnał) [Марков Г. Е.,

- Религиозные верования. Предполагаемый генезис и история*, [в:] *Этно-Журнал 2003* (Ежемесячный электронный журнал)].
- Materialy folklornych ekspedycji 1953–1993 gg.*, pod ried. prof. V. P. Anikina, Moskva 1998 [*Материалы фольклорных экспедиций 1953–1993 гг.*, под ред. проф. В. П. Аникина, Москва 1998].
- Nikiforovskij N. J., *Domovyje*, [v:] *Niečistki. Svod prostonarodnych v Vitebskoj Bielorusii skazanij o niečistoj sile*, Vilna 1907 [Никифоровский Н. Я., *Домовые*, [в:] *Нечистуки. Свод протонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе*, Вильна 1907].
- Romanov J. R., *Materialy po etnografii Grodnienckoj gubernii*, Vilna 1912, t. I [Романов Е. Р., *Материалы по этнографии Гродненской губернии*, Вильна 1912, т. I].
- Rybarczyk-Dyjewska J., *Język jako narzędzie magii na przykładzie zaklęć rosyjskich*, Kraków 2013.
- Rybarczyk-Dyjewska J., *Magiczna moc słowa w rosyjskiej medycynie ludowej: leczenie chorób oczu*, "Przegląd Wschodnioeuropejski" 2014, nr 5/2.
- Rybarczyk-Dyjewska J., *Pragmatyka rosyjskich zaklęć leczniczych*, Kraków 2015.
- Rybarczyk-Dyjewska J., *Sekrety rosyjskiej magii ludowej – sposoby leczenia prze-strachu dziecięcego*, "Przegląd Wschodnioeuropejski" 2012, nr 3.
- Talko-Hryncewicz J., *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893.
- Usačiova V. V., *Kontakty čielovieka s diemonami boliezniej. Sposaby zaščity i izba-lienija ot nix*, [v:] *Mif v kulturie. Čieloviek-nie-čieloviek*, pod ried. L. A. Sofronova, Moskva 2000 [Усачёва В. В., *Контакты человека с демонами болезней. Способы защиты и избавления от них*, [в:] *Миф в культуре. Человек-не-человек*, ред. Л. А. Софронова, Москва 2000].
- Vietuxov A., *Zagovory, zaklınanija, obieriegi i drugije vidy narodnoho vierovanija, osnovannuje na verie v silu slova (Iz istorii mysli)*, Varšava 1907, вып. I–II [Ветухов А., *Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного верования, основанные на вере в силу слова (Из истории мысли)*, Варшава 1907, вып. I–II].
- Vinogradova L. N., *Poliesskaja narodnaja diemonologija na fonie vostočnoslovianskix dannyx*, [v:] *Vostočno-slavjanskij etnolinhvističeskij sbornik. Issledovanija i materialy*, otv. ried. A. A. Płotnikova; Institut slavjanovedienija RAN, Moskva 2001 [Виноградова Л. Н., *Полесская народная демонология на фоне восточнославянских данных*, [в:] *Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*, отв. ред. А. А. Плотникова; Институт славяноведения РАН, Москва 2001].
- Vlasova M. N., *Novaja ABIEVIEGA russkix syjeviej*, Sankt-Pietierburg 1995 [Власова М. Н., *Новая АБЕВЕГА русских сьеверий*, Санкт-Петербург 1995].

SUMMARY

FOLK MAGIC IN THE DAILY LIFE OF THE RURAL POPULATION:
ON THE EXAMPLE OF SEVERAL VILLAGES IN HAJNÓWKA DISTRICT
IN THE EAST SLAVIC CONTEXT

The objective of this article is an attempt to describe the magical acts practised in the popular beliefs, superstitions and customs of selected villages in Hajnówka district.

Magic played a tremendous role in the folk culture. It was present in almost all moments of life. Therefore, a number of prohibitions and precepts prevented its inappropriate use. Some people used magic as a "tool" to cause suffering, sorrow and even death. Consequently, it appeared in many rituals, in which it was important to use specific magical properties, especially at the turning points or in difficult situations of one's life.

Due to the rapid social and moral changes in the region of Białystok, many secret magical acts and practises exercised by whisperers, healers and witches have been forgotten. They survived only in the memory of older generation.

Key words: folk magic, whisperers, healers, magical acts, witchcraft, charms.

STRESZCZENIE

LUDOWA MAGIA W ŻYCIU CODZIENNYM NA PRZYKŁADZIE KILKU WSI
POWIATU HAJNOWSKIEGO NA TLE WSCHODNIOSŁOWIAŃSKIM

Celem niniejszego artykułu jest próba opisanie zabiegów magicznych stosowanych w wierzeniach, przesądach i zwyczajach wybranych wsi powiatu hajnowskiego.

Magia w kulturze ludowej opisywanych miejscowości odgrywała olbrzymią rolę. Obecna była niemalże we wszystkich momentach życia człowieka. Dlatego też obowiązywał szereg zakazów i nakazów mających uchronić przed jej niewłaściwym wykorzystaniem. Magia służyła niektórym ludziom także jako „narzędzie” mogące spowodować wiele cierpienia, przykrości a nawet doprowadzić do śmierci. W związku z tym występowała w wielu obrzędach, w których ważne było wykorzystanie jej szczególnych właściwości, zwłaszcza w przełomowych momentach życia lub w trudnych sytuacjach życiowych.

W wyniku szybkich, zwłaszcza w ostatnich czasach, przemian społecznych i obyczajowych na Białostocczyźnie, wiele tajemnych zabiegów oraz praktyk magicznych stosowanych przez szeptunki, znachorki oraz wiedźmy uległo zapomnieniu. Niektóre z nich pozostają tylko i wyłącznie wspomnieniem przedstawicieli najstarszego pokolenia.

Słowa kluczowe: magia ludowa, szeptunka, znachorka, zabiegi magiczne, czary, uroki.

Wiola Kazanina

DOI: 10.15290/bb.2018.10.31

*Państwowy Białoruski Uniwersytet Kultury i Sztuki
Mińsk*<https://orcid.org/0000-0002-1783-9596>

**Беластоцкія і гродзенскія выданні
як крыніцы спадчыны БНР у фалерыстыцы:
*Abducet praedam, cui occurit prior...***

Па сканчэнні ста гадоў афіцыйная гісторыя і грамадская думка Беларусі амаль прыйшлі да кансенсусу ў спрэчках пра тое, што Беларуская Народная Рэспубліка (БНР), несумненна, з'яўляецца важнай часткай гісторыі краіны 1918–1920 гадоў. Гісторыкі адзначаюць, што *айчыннымя даследчыкі за гады суверэннага развіцця шмат зрабілі дзе-ля аб'ектыўнай рэканструкцыі падзей станаўлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці*¹, аднак у ацэнках спадчыны БНР аналітыкамі і грамадзянамі суверэннай Беларусі XXI стагоддзя ўсё яшчэ прасочваюцца даволі супярэчлівыя меркаванні. У сітуацыі, калі няма адзінства меркаванняў, часта звяртаюцца да антычнай мудрасці, таму ў назве майго даследавання – прыказка старажытных рымлян: *Хто першы прыйшоў, той і прыдбаў здабычу*. Мне падаецца, яна адлюстроўвае і актуальнае імкненне да магчымасці ўніфікаваць у мэтах кансалідацыі нацыі стракатыя ацэнкі першай дзяржавы беларусаў, адзначанай іх этнонімам (сапраўды, БНР – першая дзяржава з саманазвай беларусаў), і азарт аналітыкаў спадчыны БНР сёння (будучы першай, Рэспубліка мела шэраг дасягненняў і пераваг – своеасаблівай «здабычы»).

Варта адзначыць, што «веер меркаванняў» пра БНР у год яе 100-годдзя мае практычнае адлюстраванне (у выглядзе гіпотэз, меркаванняў, публікацый) у самых розных сферах чалавечай дзейнасці, у тым

¹ *Беларуская Народная Рэспубліка – крок да незалежнасці: да 100-годдзя абвяшчэння*, Мінск 2018, с. 4.

ліку – і ў даволі малавядомай і экзатычнай для большасці нашых сучаснікаў фалерыстыцы. Калі спецыялісты кажучь аб фалерыстыцы, яны маюць на ўвазе, па-першае, збіранне ордэнаў, медалёў, нагрудных знакаў, а, па-другое, дысцыпліну, якая вывучае іх гісторыю, сістэмы і атрыбуцыю.

Выданні па фалерыстыцы самі па сабе даволі рэдкія і вузкасפעцылізаваныя, таму даследчыкам-фалерыстам часта даводзіцца звяртацца да шырокага кола крыніц, толькі ўскосна звязаных з фалерыстыкай як навукай. Паколькі ў часы Беларускай Народнай Рэспублікі Гродна і Беласток мелі актыўную ролю ў фарміраванні яе інфраструктуры, што не магло не адбіцца ў існаванні вялікай па колькасці і якасці сумы эдыцый, неабходна ўдакладніць, што мэта майго даследавання – ахарактарызаваць ролю беластоцкіх і гарадзенскіх выданняў (выдазеных тут ці падрыхтаваных мясцовымі ўраджэнцамі) у асвятленні тэмы спадчыны БНР у фалерыстыцы.

Большая частка артэфактаў, цікавых фалерыстам, заўсёды звязана з вайскавай і праваахоўчай справай народа і дзяржавы, чыю фалерыстыку яны даследуюць. Таму варта адзначыць, што пачатак Першага Мінскага беларускага палка, беларускіх конных частак і гарадской міліцыі быў закладзены камендантам Мінска Кастусём Езавітавым 20 лютага – за два месяцы да знакамітай Трэцяй Устаўной граматы, якая абвясціла стварэнне БНР 25 сакавіка 1918 года². Ва ўмовах не проста надзвычай складанай, а літаральна «апакаліптычнай» сацыяльнай, геапалітычнай, эканамічнай, ваеннай сітуацыі ў Еўропе 1918–1920 гадоў дзеячам БНР прышлося імкнуцца вырашыць прорыву праблем «культурнага і эканамічнага адраджэння беларускага народа»³, але тое, што было зроблена ў галіне фалерыстыкі, сведчыць пра дасведчанасць тагачаснага кіраўніцтва Рэспублікі ў пытаннях гісторыі, грамадскіх памкненняў і мастацтва сваёй зямлі.

Фалерыстыка для вывучэння артэфактаў БНР сёння, перш за ўсё, арыентавана на: узнагароды БНР; знакі ваеннай формы БНР; іх культурна-гістарычны кантэкст. Даследаванне ўсіх гэтых з’яў абцяжарваецца шэрагам аб’ектыўных і суб’ектыўных фактараў, звязаных з ходам сусветнай гісторыі, геапалітычнымі інтарэсамі суседніх з Беларуссю краін і розніцай у менталітэце, а таксама ў культуры насельніцтва Беларусі, якое з часоў Сярэднявечча было поліэтнічным і полікультурным. Разам з тым складанасці часта надаюць працэсу даследавання

² Тамсама, с. 64.

³ Тамсама, с. 125.

нечаканы і перспектыўны напрамак, прыводзяць да цікавых для навучкі вынікаў і гіпотэз. А гіпотэза, высунутая ў працэсе пераадолення складанасцей, часам пераходзіць у статус тэорыі з моцным абгрунтаваннем.

Найбольш вядомая ўзнагарода БНР⁴ – гэта прымацаваны да спецыяльных медальных калодак (3-х відаў расфарбоўкі) крыж «Пагоні»⁵. Яго шасціканцовая форма недвухсэнсоўна адсылае да гістарычных артэфактаў-помнікаў дзяржаўнасці беларускіх тэрыторый эпохі Адраджэння і Новага часу: старажытных ілюстрацый антыкварных тамоў трэцяга Статута Вялікага княства Літоўскага (1588), а таксама да формы «літоўскіх уланаў» Напалеона I, які падпісаў дэкрэт аб аднаўленні ВКЛ у 1812 годзе. Як вядома, менавіта за гэты ўчынак французскага імператара, у яго арміі супраць Расіі ваявалі шматлікія тагачасныя адэпты суверэнітэту беларускіх зямель на чале са спадкаемцам Радзівілаў – Дамінікам, яго асабістым ад’ютантам.

Сапраўды, шасціканцовы крыж ёсць і на шчыце вершніка, намаляванага ў Статуце ВКЛ XVI стагоддзя⁶, і на ваенна-форменных металічных знаках (якія рымляне называлі *фалеры*) уланаў XIX стагоддзя⁷, а таксама на ўзнагародах БНР другой дэкады XX стагоддзя. У беларусаў яго называюць «крыж Ярылы», у літоўцаў – «крыж Віцены». Рэканструкцыя ўзнагарод была апублікавана ў выдадзенай у Беластоку кнізе беларускага і польскага гісторыка, доктара гістарычных навук, старшыні Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы, кавалера Ордэна Адраджэння Польшчы Алега Латышонка⁸.

Шмат увагі спецыялістаў па ўзнагародах надаецца «Крыжу адважных» легендарнага генерала БНР Станіслава Булак-Балаховіча (1883–1940). С. Булак-Балаховіч⁹, панямонскі этнічны беларус, з самага пачатку свайго жыцця ідэнтыфікаваў сябе «ліцвінам», як і многія яго землякі і суайчыннікі да з’яўлення БНР. Праявіўшы сябе як таленавіты палявы афіцэр на франтах I Суветнай вайны, С. Булак-Ба-

⁴ А. Латышонак, *Жайнеры БНР*, Вільня – Беласток 2009.

⁵ Тамсама.

⁶ А. Грыцкевіч, *Вялікае княства Літоўскае*, [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.*, Мінск 1994, т. 2, с. 387.

⁷ *Надежда, которая не сбылась*, [online], <http://belsat.eu/ru/news/1812-god-nadezhda-kotora-ya-ne-sbylas/>, [доступ: 01.06.2018].

⁸ А. Латышонак, *Жайнеры БНР*, Вільня; Беласток 2009.

⁹ Станіслав Булак-Балаховіч – наш нацыянальны герой, [online], <http://inbelhist.org/stanislaw-bulak-balaxovich-nash-nacionalnyj-geroj/>, [доступ: 01.06.2018].

лаховіч да 1918 года стаў вядомы як перакананы стыхійны барацьбіт з большавізмам. Да беларускага адраджэнскага руху яго далучыў шэф вайскова-дыпламатычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі, у свой час – ваенны міністр БНР, палкоўнік Кастусь Езавітаў (1893–1946). Створаны для барацьбы з большавікамі (1918), атрад С. Булак-Балаховіча пасля шэрагу афіцыйных працэдур (1919) стаў звацца «Асобным аддзелам войскаў БНР у Балтыі», «Асобным атрадам БНР» і нават «Беларускай нацыянальнай арміяй».

К 1922 году пасля некалькіх надзвычай дынамічных і драматычных ваенных кампаній на абшарах Усходняй Еўропы для лепшых у яго корпусе байцоў С. Булак-Балаховіч заснаваў ордэн «Крыж адважных». Генерал заявіў, што крыжам¹⁰ будуць узнагароджвацца героі-партызаны, паколькі яго атрад пасля 1920 года дзейнічаў у сумежнай паміж Гродна і Беластокам Белавежскай пушчы. Маршал Юзэф Пілсудскі (1867–1935) прыраўняў гэты крыж да афіцыйных польскіх баявых узнагарод¹¹. Першыя паасобнікі ордэну мелі нумары на рэверсе (адваротным баку) узнагароды¹². Потым, каб адмежавацца ад падробак, С. Булак-Балаховіч пачаў ставіць на рэверсе крыжа свой подпіс і выдаваць узнагароджаным дыплом з кароткім апісаннем іх подзвігу. Усяго было выраблена каля 10000 крыжоў¹³.

Пры апісаннях крыжа пазначаюць, што ўзнагарода генерала С. Булак-Балаховіча – крыж белага металу, формы Георгіеўскага крыжа, пакрыты белай (як варыянт, чорнай) эмаллю, памеру 35 X 35 міліметраў. У цэнтры крыжа штампаваліся круглы медальён аксідаванага срэбра з выяўленай паверх скрыжаваных мяча і паходні «адамавай галавой» (чэрапам), акружанай лаўровым вянком, перавязаным унізе стужкай. Рэверс узнагароды – гладкі, часам – з нумарам. Ордэн мацуецца да калодкі з 38-міліметровай стужкай, аздобленай двума залатымі аблямоўкамі па краях, 5 міліметраў кожная.

Трэба адзначыць, што сімволіка «Крыжа адважных» БНР вельмі паказальная. У еўрапейскай хрысціянскай культуры выява чэрапа атрымала назву «адамава галава». Існуе паданне, што прах Адама (ад якога, паводле Бібліі, паходзіць увесь чалавечы род) быў пахаваны

¹⁰ «Крест храбрых» Станислава Булак-Балаховича, [online], <http://www.istpravda.ru/bel/artifacts/2775/>, [доступ: 01.06.2018].

¹¹ Тамсама.

¹² Тамсама.

¹³ Тамсама.

пад Галгофай, дзе адбылося распяцце Хрыста, і, калі ён быў укрыжаваны, яго кроў прасачылася скрозь зямлю і абмыла чэрап Адама. Такім чынам, усё чалавецтва ў асобе Адама вызвалілася ад грахоў і атрымала магчымасць выратавання і вечнага жыцця пасля фізічнай смерці.

У сярэдзіне XVIII стагоддзя «адамава галава» ў выглядзе цэшкі з'явілася на галаўных уборах прускіх гусар Фрыдрыха II Гогенцолерна (1712–1786), пасля – у коннікаў Брытанскай і Расійскай імперый. Яна сімвалізавала перамогу над смерцю, неўміручую славу барацьбітаў за сваю дзяржаву-Радзіму, нават калі ў гэтым змаганні ваяроў напаткала фізічная смерць. «Адамаву галаву» не беспадстаўна звязвалі з масонамі і іх сімволікай, паколькі яе выява сустракаецца на рытуальных рэчах «вольных муляроў». Як вядома, Фрыдрых II Гогенцолерн (Фрыдрых II Вялікі) быў апантаным масонам і нават фундатарам асобнай прускай масонскай ложы. Масонства было пашырана ў асяродку эліт Брытаніі і Расіі XVIII–XIX стагоддзяў, шляхетныя прадстаўнікі якіх вельмі часта служылі ў кавалерыі. У масонскіх ложах гарадоў Беларусі першай чвэрці XIX стагоддзя налічвалася больш за 1200 «братоў»¹⁴, з большага прадстаўнікоў шляхты, чынавенства, а таксама адукаваных людзей. З'яўленне сімволікі адамавай галавы на ўзнагародзе «Асобага атраду» С. Булак-Балаховіча – сведчанне разумення ім, а таксама ягонымі сябрамі па зброі ўключанасці памкнення самавызначэння беларусаў у агульнасусветны грамадскі і культурны працэс.

Форма войскаў БНР фарміравалася некалькімі шляхамі. Найбольш сістэмны варыянт ваеннай формы распрацавала Беларуская Ваенная Камісія (БВК), створаная пры Галоўным камандаванні Войска Польскага. Форма БВК была створана для афіцэраў і жаўнераў Слонімскага батальёна (1919–1921) палкоўніка Гасана Канапацкага (1879–1953). Гэты батальён прадстаўнікі БНР пачалі фарміраваць на акупаванай палякамі тэрыторыі Беларусі ў 1919 годзе. Асобны атрад БНР у Балты (1919–1920) генерала С. Булак-Балаховіча апрацаўся па ўласных, асобных правілах, таксама як і жаўнеры Беларускага палка і камандатуры, аб'яднаныя Кастусём Езавітавым і Міколам Дзямідавым у Гродна (1918), а таксама ваяры Слуцкага збройнага чына – удзельнікі кароткага, але актыўнага змагання тысяч беларускіх патрыётаў на чале з камісарам БНР Паўлам Жаўрыдам (1889–1939) супраць бальшавікоў (1920).

¹⁴ В. Швед, *Масоны і ложы на землях Беларусі (канец XVIII – першая чвэрць XIX ст.)*, Гродна 2007, с. 28.

Жаўнеры БНР вельмі часта апраналіся ў форму польскіх і літоўскіх войскаў, аздабляючы стандартныя для 1918–1920 гадоў фрэнчы, шынялі, фуражкі палякаў і літоўцаў сваімі наплечнікамі, пятліцамі, арыгінальнымі цэшкамі, а таксама абадкамі фуражак і нашыўкамі на ваенную форму. У гэтым аздабленні пераважала бела-чырвона-белая каларыстыка (колеравае спалучэнне сцяга БНР), апеляцы да гісторыка-культурнай спадчыны ВКЛ у геральдыцы, гістарыяграфіі і эстэтыцы. Пры ўсёй стракатасці тэкстыльнай вопраткі тагачасных беларускіх афіцэраў і жаўнераў (ад запазычаных у палякаў і літоўцаў форменных фрэнчаў, фуражак і шынялёў слонімчан і гарадзенцаў да саматужных кашуль і галіфэ лукачоў) менавіта іх вайсковыя знакі (да якіх асабліва ўважліва ставяцца фалерысты) відавочна арыентаваны на аднолькавыя светалогічныя і эстэтычныя стандарты, сімвалізуючыя прыналежнасць гэтых ваяроў да Беларускай Народнай Рэспублікі (як спадкаеміцы дзяржаўнасці Вялікага Княства Літоўскага і няспынай барацьбы найпасіянарных прадстаўнікоў нашага народа спачатку за літвінізм, потым – за беларускасць у XIX-м–пачатку XX-га стагоддзяў).

Для Слонімскага батальёна (яго стваралі як будучую аснову рэгулярных войск БНР) былі канцэптуальна распрацаваны свае знакі вайсковага адрознення для розных відаў і радоў войска: наплечнікі з гафтаванай Пагоняй, бела-чырвона-белыя пятліцы на шынель і інш. Штабныя і тэхнічныя часткі павінны былі насіць кіцель і фуражку з чырвонымі кантамі, мець чорны абадок на фуражцы. Пяхотныя часткі мелі чорныя канты і шэры абадок на фуражках. У форме кавалерыстаў былі белыя канты, белы абадок на фуражцы, а каўнер і закаўрашы былі блакітныя. Вайсковы стан у афіцэраў пазначаўся бела-чырвона-белымі нашыўкамі на рукаве фрэнча ці пяціканцовымі зорачкамі на наплечніках. Гэтыя знакі вайсковага адрознення звычайна нашываліся на стандартную польскую ці літоўскую форму. Найбольш паслядоўна і дэталёва знакі вайсковай рознасці жаўнераў БНР (па матэрыялах, колерах, канфігурацыях і г. д.) аналізуе А. Латышолак¹⁵. На некаторых аспектах тыповага аздаблення галаўных убораў афіцэраў і жаўнераў БНР (асабліва на іх эстэтыцы, сімволіцы і этыялогіі апошніх), на мой погляд, варта спыніцца больш падрабязна. Тым больш, што такога кшталту аналіз дагэтуль не праводзіўся.

¹⁵ А. Латышолак, *Жаўнеры БНР*, Вільня – Беласток 2009.

На фуражках афіцэраў Слонімскага батальёна¹⁶ над цэшкай «Пагоні», пераробленай з цэшкі вучняў Віленскай гімназіі¹⁷ размешчана пяціканцовая зорка (у форме батальёна іх было ад адной ў падпаручыка да трох у палкоўніка). Хоць батальён ствараўся для барацьбы з Чырвонай арміяй, у фалерыстыцы, дзе зоркі амаль дамінавалі над астатнімі сімваламі, гэта не дзіўна, бо пяціканцовая зорка як сакральны сімвал выкарыстоўвалася значна даўней за з'яўленне Чырвонай арміі і СССР. Увогуле ж наплечнікі і цэшкі Слонімскага батальёна былі найбольш багата аздоблены выявамі «Пагоні»¹⁸.

На чорных мехавых папахах атрада С. Булак-Балаховіча з жоўтым тэкстыльным верхам¹⁹ – металічная «адамава галава», якая сваёй формай паўтарала не цэшкі жаўнераў расійскай Белаі гвардыі, а сімваліку артэфактаў масонаў ВКЛ²⁰ XVIII–XIX стагоддзяў²¹. Рух за мясцовую незалежнасць у тыя часы не мог быць легальным. Таму не трэба здзіўляцца, што яго прыхільнікі былі інтэграваны ў тагачасныя патаемныя супольнасці – ад масонскіх лож да створаных па іх узору суполак філаматаў і філарэтаў Вільні. Трэба адзначыць, што многія з іх загадзя да адмены прыгонніцтва ў Расійскай Імперыі давалі волю тысячам сваіх прыгонных, надзялялі іх зямлёй і маёмасцю, дабрачынна збіралі грошы для падтрымкі ўдоў і сірот (як для сваякоў сваіх братаў па ложы, так і для сем'яў выбітных землякоў). С. Булак-Балаховіч, выхаваны ў традыцыях літвінізму сям'ёй, блізкай да беларускай шляхты, не мог гэтага не ведаць.

Як сцвярджае даследчык і грамадскі дзеяч, сучасны ўраджэнец Гродна Серж Харытонаў, у блізкіх да БНР колах масонамі былі²² Вацлаў Ластоўскі (1883–1938), браты Іван Луцкевіч (1881–1919) і Антон Луцкевіч (1884–1942), Васіль Захарка (1877–1943), Браніслаў Тарашкевіч (1892–1938). Іх погляды звязаны з дзейнасцю слупоў літвінізма-масонаў ці з дзейнасцю ўдзельнікаў заснаваных масонамі тайных

¹⁶ Тамсама.

¹⁷ Тамсама.

¹⁸ Тамсама.

¹⁹ Тамсама.

²⁰ С. Харытонов, *Настоящий минский масон рассказывает о предметах, которые вывезли из Минска 200 лет назад*, [online], <https://citydog.by/post/minsk1067-masonstvo/>, [доступ: 01.06.2018].

²¹ В. Швед, *Масоны і ложы на землях Беларусі (канец XVIII – першая чвэрць XIX ст.)*, с. 4.

²² С. Харытонов, *«Миром мы не правим» – интервью с масоном-белорусом*, [online], <https://nn.by/?c=ar&i=150639&lang=ru>, [доступ: 01.06.2018].

суполак XIX стагоддзя Янам Чачотам (1796–1847), Дамінікам Радзівілам (1786–1813), Адамам Міцкевічам (1798–1855), Тамашам Занам (1796–1851), Міхалам Клеафасам Агінскім (1765–1833)²³.

Цікавыя звесткі пра лінію перадачы духоўнай культуры і каштоўнасцей у суполках айчынных інтэлектуалаў і дзеячаў мастацтва праз патаемныя суполкі змяшчае выданне доктара гістарычных навук, былога прафесара Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы Вячаслава Шведа «Масоны і ложы на землях Беларусі (канец XVIII–першая чвэрць XIX стагоддзя)»²⁴. У кнізе падаецца змястоўны нарыс гісторыі масонства на землях Беларусі, прыводзяцца спісы братаў мясцовых масонскіх ложаў. На аснове сабранага матэрыялу з архіўных і бібліятэчных сховішчаў Беларусі, Польшчы, Літвы, Расіі, Германіі прадстаўлены характарыстыкі масонскіх ложаў, якія дзейнічалі на землях Беларусі ў канцы XVIII–першай чвэрці XIX стагоддзяў. У дадатках прыводзіцца спіс крыніц і літаратуры, тлумачальны слоўнік тэрмінаў, кароткая гісторыя патаемных таварыстваў на землях Беларусі. Дадзенае выданне можа спатрэбіцца не толькі гісторыкам і краязнаўцам, але і спецыялістам па мастацтвазнаўстве, генеалогіі, літаратуразнаўстве, усім, хто цікавіцца гуманітарнымі навукамі і станаўленнем айчыннай дзяржаўнасці, а таксама мастацкай культурай беларусаў. У дадатак да даследавання В. Шведа варта дадаць, што масонства не страціла свае пазіцыі і на беларускіх землях пачатку XX стагоддзя. Як доказ гэтаму тэзісу варта прывесці факт удзелу ў Віцебскай масонскай ложы нават сусветна вядомага мастака Марка Шагала²⁵ і калекцыю масонскіх артэфактаў, сабраную вядомым беларускім калекцыянерам, намеснікам старшыні Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, членам-карэспандэнтам Кракаўскай акадэміі навук Вацлавам Федаровічам (1848–1911)²⁶.

Як відавочна, некаторыя аспекты фалерыстыкі БНР значна больш сістэмна і рознабакова паглыблены ў мастацтва, культуру і гісторыю Беларусі, чым падаецца на першы погляд. Напрыклад, кандыдат гістарычных навук з Гродна Андрэй Чэрнякевіч, які зараз працуе ў Цэнтры беларускіх даследаванняў пры Варшаўскім універсітэце,

²³ В. Швед, *Масоны і ложы на землях Беларусі (канец XVIII – першая чвэрць XIX ст.)*, с. 11–12.

²⁴ Тамсама.

²⁵ Л. Хмельницькая, *Марк Шагал и витебская масонская ложа*, [online], <http://www.chagal-vitebsk.com/node/156>, [доступ: 01.06.2018].

²⁶ *Масонская калекцыя В. Федаровіча*, [online], <http://vitebsk-region.museum.by/node/33656>, [доступ: 01.06.2018].

дэталёва прааналізаваў лёс Беларускай Народнай Рэспублікі паводле крыніц з Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Літоўскага цэнтральнага дзяржаўнага архіва, Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі. У сваёй кнізе «БНР. Трыумф пераможаных» ён падсумоўвае значэнне (своеасаблівую «здабычу» БНР), што Рэспубліка *стала надзвычай важным, шмат у чым вырашальным этапам у развіцці беларускага нацыянальнага руху і заклала асновы беларускай дзяржаўнасці ў XX стагоддзі*²⁷.

Напрыканцы артыкула трэба падкрэсліць, што ўнёсак даследчыкаў і аўтараў з Беластоку і Гродна ў асвятленне спадчыны БНР пасяхова разбурае шмат забабонаў, ідэалагічных міфаў і стэрэатыпаў пра першую дзяржаву беларусаў, адзначаную іх сучасным этнонімам. Азначаныя выданні ўтвараюць своеасаблівае інфармацыйнае поле, з якога могуць атрымліваць інфармацыю для сваіх распрацовак прафесійныя даследчыкі мастацтва, эстэтыкі, культуры і грамадскай думкі Беларусі. Разгляд спадчыны фалерыстыкі БНР з пункту гледжання гродзенскіх і беластоцкіх навукоўцаў дае падставы для сцвярджэння, што фалерысты-даследчыкі артэфактаў БНР вывучаюць не адвольныя і бессістэмныя знакі, а сімваліку векавога пошуку лепшай і справядлівай долі народа Беларусі ў братэрскай садружнасці з суседнімі народамі Еўропы. Прычым, больш таго, у дадзенай сімваліцы адчувальна прысутнічаюць элементы эзатэрыкі, неblaгога мастацкага густу і добра абгрунтаванага гістарызму.

L I T E R A T U R A

Bielaruskaja Narodnaja Respublika – krok da niezaliežnasci: da 100-hoddzia abviaščennia: historyčny narys / А. Каваленя [і інш.]; NAN Bielarusi, Instytut historyi, Minsk 2018 [*Беларуская Народная Рэспубліка – крок да незалежнасці: да 100-годдзя абвяшчэння: гістарычны нарыс* / А. Каваленя [і інш.]; НАН Беларусі, Інстытут гісторыі, Мінск 2018].

Нрыцкевіч А., *Vialikaje kniaŭstva Litoŭskaje* // *Encykładpiedyja historyi Bielarusi: u 6 t.* / Redkal.: В. Сацанка [і інш.], Minsk 1994, t. 2, s. 386–423 [Грыцкевіч А., *Вялікае княства Літоўскае* // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.* / Рэдкал.: Б. Сачанка [і інш.], Мінск 1994, т. 2, с. 386–423].

²⁷ А. Чернякевич, *БНР. Триумф побеждённых*, Минск 2018.

- «*Kriest chrabrych*» *Stanislava Bulak-Balachoviča* [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: // <http://www.istpravda.ru/bel/artifacts/2775/>. – Data dostupu: 01.06.2018 [«*Крест храбрых*» *Станислава Булак-Балаховича* [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: // <http://www.istpravda.ru/bel/artifacts/2775/>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Latyšonak A., *Žaŭniery BNR* / red. A. Paškievič, Vilnia – Bielastok 2009 [Латышонак А., *Жаўнеры БНР* / рэд. А. Пашкевіч, Вільня – Беласток 2009].
- Masonskaja kollikcija V. Fiedoroviča* // Muzei Vitiebskoj oblasti [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: <http://vitebsk-region.museum.by/node/33656>. – Data dostupu: 01.06.2018 [*Масонская коллекцыя В. Федоровича* // Музеи Витебской области [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: <http://vitebsk-region.museum.by/node/33656>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Nadiežda, kotoraja nie sbylaś* [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: // <http://bel.sat.eu/ru/news/1812-god-nadezhda-kotoraya-ne-sbylas/>. – Data dostupu: 01.06.2018 [*Надежда, которая не сбылась* [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: // <http://belsat.eu/ru/news/1812-god-nadezhda-kotoraya-ne-sbylas/>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Stanislav Bulach-Balachovič – naš nacionalnyj hieroj* [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: <http://inbelhist.org/stanislav-bulak-balaxovich-nash-nacionalnyj-geroj/>. – Data dostupu: 01.06.2018 [*Станислав Булак-Балахович – наш национальный герой* [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: <http://inbelhist.org/stanislav-bulak-balaxovich-nash-nacionalnyj-geroj/>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Švied V., *Masony i ložy na ziemiach Bielarusi (kaniec CHVIII – pieršaja čverć XIX st.)*: bijabiblijah. sloŭn., Hrodna 2007 [Швед В., *Масоны и ложи на землях Беларуси (канец XVIII – першая чвэрць XIX ст.)*: біябібліягр. слоўн., Гродна 2007].
- Charitonov, S., «*Mirom ty nie pravim*» – *intierúju s masonom-bielorusom* // Sitydog.by [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: <https://nn.by/?c=ar&i=150639&lang=ru>. – Data dostupu: 01.06.2018 [Харитонов С., «*Миром мы не правим*» – *інтэрв’ю з масоном-белорусом* // Sitydog.by [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: <https://nn.by/?c=ar&i=150639&lang=ru>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Charitonov S., *Nastojašij minskij mason rasskazyvaje o przedmietach, kotoryje vyviezli iz Minska 200 liet nazad* // Sitydog.by [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: <https://citydog.by/post/minsk1067-masonstvo/>. – Data dostupu: 01.06.2018 [Харитонов С., *Настоящий минский масон рассказывает о предметах, которые вывезли из Минска 200 лет назад* // Sitydog.by [Электронны рэсурсы]. – Рэжым доступу: <https://citydog.by/post/minsk1067-masonstvo/>. – Дата доступу: 01.06.2018].
- Chmielniczkaja L., *Mark Šahal i vitiebskaja masonskaja loža* // Muzej Marka Šahala [Elektronny resurs]. – Režym dostupu: <http://www.chagal-vitebsk.com/>

node/156. – Data dostupu: 01.06.2018 [Хмельницкая, Л., *Марк Шагал и витебская масонская ложа* // Музей Марка Шагала [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.chagal-vitebsk.com/node/156>. – Дата доступу: 01.06.2018].

Čjerniakievič A., *BNR. Triumf porażdiennyuch*, Minsk 2018 [Чернякевич А., *БНР. Триумф побеждённых*, Минск 2018].

S U M M A R Y

BOOKS PUBLISHED IN BIALYSTOK AND GRODNO AS THE SOURCE OF THE BELARUSIAN PEOPLE'S REPUBLIC HERITAGE IN PHALERISTICS: *ABDUCET PRAEDAM, CUI OCCURIT PRIOR...*

The article analyzes the contribution of books published in Białystok and Grodno, or prepared by local natives in the description of the Belarusian People's Republic heritage in phaleristics. The author's attention is focused on the analysis of the BPR badges, orders, award items, and their cultural and historical context. It is argued that, according to the publications, the BPR phaleristic investigators study the symbolism of search for better and fair fate for people in Belarus in cooperation with the neighboring nations. What is more, the author argues that the symbolism possesses elements of esoterics, artistic aesthetics and well-grounded historicism.

Key words: phaleristics, the Belarusian People's Republic, orders, symbolism, historicism.

S T R E S Z C Z E N I E

KSIĄŻKI OPUBLIKOWANE W BIAŁYMSTOKU I GRODNI JAKO ŹRÓDŁO SPUŚCIZNY FALERYSTYCZNEJ W BIAŁORUSKIEJ REPUBLICIE LUDOWEJ

W artykule omówiono wkład materiałów opublikowanych w Białymstoku i Grodnie, lub przygotowanych przez miejscowych badaczy, dotyczących spuścizny Białoruskiej Republiki Ludowej w zakresie falerystyki. Zwrócono uwagę na nagrody, ordery, medale, oraz ich kontekst kulturowy i historyczny. Autorka artykułu uważa, że uwzględnione publikacje pokazują kierunek badań falerystycznych, symbolizm wiekowych poszukiwań lepszego i bardziej sprawiedliwego losu dla Białorusinów we współpracy z sąsiadami. Jej zdaniem symbolizm zawiera elementy ezoteryki, estetyki i solidnie zakorzonego historyzmu.

Słowa kluczowe: falerystyka, Białoruska Republika Ludowa, nagrody, symbolizm, historyzm.

Daria Wieramiejczyk

DOI: 10.15290/bb.2018.10.32

*Białoruski Państwowy Uniwersytet Kultury i Sztuki
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0003-4609-3217>

Развіццё сучаснай мастацкай культуры Брэста ў кантэксце беларуска-польскіх культурных сувязяў

Сучасная мастацкая культура горада Брэста пры ярка выяўленай цэласнасці адрозніваецца дынамічнасцю і разнастайнасцю, што ў значнай ступені абумоўлена паралельным суіснаваннем і развіццём у мастацкім асяроддзі дзвюх важных культурных тэндэнцый: тэндэнцыі самаактуалізацыі самабытнасці гарадской мастацкай прасторы і тэндэнцыі суіснавання і рознаўзроўневага ўзаемадзеяння ў культуры горада мастацкіх культур памежных з Брэстам дзяржаў.

Аналізуючы асаблівасці развіцця мастацкай культуры Брэста ў кантэксце ўплыву другой тэндэнцыі, становіцца відавочным, што актыўнае ўзаемадзеянне з пагранічнымі мастацкімі культурамі садзейнічае інтэнсіфікацыі інтэграцыйных культурных працэсаў і фарміраванню ў Брэсце ўнікальнага, камфортнага для гараджан мультыкультурнага мастацкага асяроддзя, якое прываблівае замежныя турыстычныя патокі. Асноўны прынцып мультыкультур'я – раўнапраўнае суіснаванне розных формаў культурнага жыцця, раўнапраўе меншасцяў і большасці можна разглядаць як сістэмаўтваральны фактар грамадскага развіцця, які садзейнічае фарміраванню станоўчага іміджу Брэста на міжнароднай арэне¹.

¹ И. Котляров, *Межкультурный диалог как детерминанта межконфессионального согласия и толерантности*, (в:) *Беларусь в современном мире = Беларусь у сучасным свеце*: материалы XII Международной конференции, посвященной 92-летию образования Белорусского государственного университета, 30 октября 2013 г., Минск 2013, с. 324–326.

Істотную ролю ў фарміраванні сучаснай культурнай прасторы горада іграе цеснае ўзаемадзеянне мастацкай культуры Брэста з *польскай мастацкай культурай*. Асэнсаванне міжкультурнага дыялогу Беларусі і Польшчы ва ўмовах глабалізацыйных працэсаў уяўляецца вельмі актуальным, бо спрыяе захаванню і папулярнаму важных для абедзвюх краін матэрыяльных і духоўных культурных каштоўнасцяў, адкрывае новыя гарызонты для вывучэння асноўных тэндэнцый развіцця мастацкай культуры Брэста ў кантэксце спецыфікі развіцця мультыкультурнага гарадскога асяроддзя.

У рэчышчы актуальных фактараў, якія спрыяюць актыўнаму міжкультурнаму ўзаемадзеянню, варта разглядаць серыю разнапланавых мерапрыемстваў, арганізаваных пры падтрымцы *Генеральнага консульства Рэспублікі Польшча ў Брэсце і Польскага інстытута ў Мінску*. З'яўляючыся неад'емнай часткай сучаснай мастацкай культуры Брэста, выставы і арт-праекты, майстар-класы па розных відах мастацтваў, якія аб'ядноўваюць беларускіх і польскіх культурных дзеячаў, спрыяюць ініцыятыўнаму ўкараненню навацый у гарадскую мастацкую прастору і, як следства, станоўчай дынаміцы сучаснай культурнай сітуацыі ў горадзе.

Дзякуючы садзейнічанню Генеральнага консульства Рэспублікі Польшча ў Брэсце пашырыліся творчыя межы міжнароднага аб'яднання мастакоў «Mostek», у склад якога ўвайшлі 9 брэсцкіх мастакоў з польскімі каранямі². Прыярытэтнай задачай аб'яднання з'яўляецца мастацкая рэпрэзентацыя агульнай шматвяковай гісторыі двюх памежных дзяржаў, якая ажыццяўляецца з дапамогай візуалізацыі гістарычных месцаў, звязаных з прызнанымі ва ўсім свеце грамадскімі дзеячамі, асобамі, якія ўнеслі вялікі ўклад у развіццё айчыннай і сусветнай мастацкай культуры.

У гэтым ракурсе цікавыя мінулыя выставы – “Вобразы беларуска-польскага памежжа” (2014 г.) і «Дарогамі выдатных польскіх асоб на памежжы Польшчы і Беларусі» (2017 г.). Прадстаўленыя на выставе «Вобразы беларуска-польскага памежжа» карціны А. Улыбіна, А. Кандрацюк, Н. Крывіцкай і інш. былі аб'яднаны агульнай канцэптуальнай задачай – перадаць прыгажосць прыроды па абодва бакі беларуска-польскай мяжы, дзякуючы чаму пры выкарыстанні мастакамі шырокага спектру тэхнік і выразных сродкаў экспазіцыйная серада змагла захаваць мастацкую цэласнасць. Працы «Palac Niemcewi-

² А. Пашкевич, «Мостэк» над Бугам, [online], <http://www.nadbugom.by/mostek-nad-bugom/> [доступ: 20.08.2018].

czów w Skokach» А. Улыбина, «Kwiaty» А. Улыбіной, «Siedziba Kosciuszki w Kosowie» А. Кандрацюк, «Wołczyn» А. Жарэла, «Kościół Trójcy Przenajświętszej w Wołczynie» В. Панок-Татарнікавай выстаўкі «Дарогамі выдатных польскіх асоб на памежжы Польшчы і Беларусі» змаглі актуалізаваць агульныя падыходы гісторыка-культурнага развіцця беларускага і польскага народаў і адлюстравалі стаўленне мастакоў да праблемы захавання нацыянальнай спадчыны.

Далучэнню да традыцый і навацый польскай школы жывапісу спрыяе арганізацыя ў Брэсце выстаў польскіх мастакоў. Творчыя эксперыменты маладых мастакоў Польшчы сталі базісам для сэнсавай шматмернасці выстаў «Сіла абстракцыі», «Lostness», «Жываніс – студэнтны майстэрні прафесара Станіслава Бая і доктара Аркадыуша Карануды». Эвалюцыю плакатнай формы за апошнія 40 гадоў можна было прасачыць у рамках выставы педагогаў і студэнтаў Акадэміі мастацтваў у Катавіцах «Акадэмія 100 плакатаў». Аналіз асаблівасцяў мастацка-філасофскай інтэрпрэтацыі вобразаў хрысціянскіх святых сучаснымі польскімі іканапісцамі на выставе «Абагаўленне цела» дазволіў сфарміраваць комплекснае ўражанне аб развіцці польскага іканапісу на сучасным этапе.

Актыўнае развіццё супрацоўніцтва ў музейнай сферы, цікавасць грамадскасці да музейных артэфактаў, якія прадстаўляюць гісторыю Брэста ў 1921–1939 гг., сталі імпульсам для сучаснай візуалізацыі гісторыі беларуска-польскага памежжа міжваеннага перыяду: захаваных і зніклых архітэктурных помнікаў, асаблівасцяў паўсядзённага побыту, працоўных будняў і арганізацыі культурнага вольнага часу гараджан, мерапрыемстваў рэлігійнага характару. У гэтым аспекце варта адзначыць праект фатографа А. Малейкі «Брэст на скрыжаванні культур», які дазваляе ажыццявіць панарамную рэканструкцыю карціны архітэктурнай забудовы Брэста перыяду II Рэчы Паспалітай.

Улічваючы каласальныя магчымасці сродкаў мас-медыя ў развіцці міжкультурнага дыялогу, варта адзначыць, што арганізаваныя пры садзейнічанні Генеральнага консульства Рэспублікі Польшча ў Брэсце і Польскага інстытута ў Мінску мастацкія выставы досыць шырока асвятляюцца ў прэсе і на гарадскіх інтэрнэт-парталах, што спрыяе фарміраванню грамадскай думкі аб Брэсце, як аб гасцінным горадзе з багатым культурным жыццём.

Павелічэнню колькасці культурных кантактаў Брэста і Польшчы спрыяе конкурсная і фестывальная практыка, супрацоўніцтва ў канцэртна-гастрольнай сферы.

Польскае тэатральнае мастацтва дастаткова шырока прадстаўлена ў афішы штогадовага Міжнароднага тэатральнага фестывалю «Белая вежа»³. Стопрацэнтная напоўненасць канцэртнай залы і вулічных тэатральных пляцовак гаворыць аб цікавасці гледачоў да паказаных на фестывалі спектакляў «Партрэты польскіх каралёў» (рэжысёр К. Гарбачэўскі) Нацыянальнага Старога тэатра ў Кракаве, «Рэмуса» (рэж. Р. Бжык) Гданьскага тэатру «Мініяцюра», вулічнай камедыі «Сатырыяда» (рэж. Л. Енджэйчак) «Тэатра на чамаданах» (Вроцлаў).

Значнымі падзеямі мастацкай прасторы «Белай вежы» становяцца арганізаваныя пры падтрымцы Інстытута А. Міцкевіча ў Варшаве і Інстытута Польскага ў Мінску майстар-класы такіх знакавых у тэатральным мастацтве Польшчы персаналій, як К. Гарбачэўскі, С. Маеўскі і Р. Млечка. Акумуляючы новыя напрамкі і ідэі сусветнага тэатральнага мастацтва, майстар-класы стымулююць прафесійную дзейнасць брэсцкіх тэатралаў, спрыяюць інтэнсіўнаму ўключэнню ўсіх жадаючых у працэс творчасці.

З багатымі традыцыямі польскай вакальнай і інструментальнай школы брэсцкі глядач можа пазнаёміцца на Міжнародным фестывалі музычнага мастацтва «Студзеньскія музычныя вечары» і Міжнародным форуме мастацтваў «Пярэсты цюльпан».

Сцэна Брэсцкага акадэмічнага тэатра карыстаецца папулярнасцю ў польскіх джазавых калектываў. Да найбольш маштабных праектаў джазавай накіраванасці, якія дазваляюць генерыраваць эстэтычныя перавагі сучаснай моладзі ў рамках беларуска-польскага культурнага супрацоўніцтва, можна аднесці выступы польскіх джаз-калектываў «Артур Дудкевіч трыо», «Audiofeeling Trio». Знаёмства з джазавым мастацтвам Польшчы і актыўная адаптацыя лепшых яго традыцый пры захаванні лакальнай спецыфікі ў музычнай культуры Брэста, праламленне джазавымі калектывамі горада вопыту фарміравання канцэртнага рэпертуару, арганізацыі гастрольнай дзейнасці польскіх джазавых калектываў з'яўляюцца важнымі умовамі для фарміравання самабытнай гарадской джаз-супольнасці.

Актывізацыя сувязяў з польскім акадэмічным музычным мастацтвам звязана з удзелам брэсцкіх музыкантаў на такіх прэстыжных музычных форумах, як Міжнародны конкурс ім. Ю. Зарэмбскага ў Варшаве, Міжнародны конкурс выканаўцаў на духавых інструментах у Варшаве і інш.

³ А. В. Усцінава, *Фестываль тэатральны «Белая вежа»* / А.В. Усцінава // Тэатральная Беларусь: энцыклапедыя: у 2 т. / пад агул. рэд. А. В. Сабалеўскага. – Мінск, 2003. – Т. 2 / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 483–485.

Кантэкст міжкультурных мастацкіх сувязяў актуальны пры аналізе сучаснай тэатральнай дзейнасці Брэста. Варта адзначыць, што ў песным ўзаемадзеянні з польскім інстытутам у Мінску ў горадзе рэалізоўваюцца інавацыйныя тэатральныя праекты, сярод якіх – пастаноўка польскім рэжысёрам П. Пасіні з трупай тэатра драмы А. Міцкевіча «Дзядоў» (2015 г.)⁴. Шырыня вобразна-драматычнага спектру рэжысёрскага бачання дазволіла ажыццявіць у спектаклі трансляцыю сацыяльнай памяці і актуалізаваць неабходнасць захавання этнакультурнай спадчыны.

Важным фактарам міжкультурнага ўзаемадзеяння з’яўляюцца творчыя праекты, якія аб’ядноўваюць беларускіх і польскіх культурных дзеячаў. Дэманструючы адрозненні ў культурных традыцыях пры агульнасці каштоўнасцяў сучаснага пакалення, абменныя канцэрты і гастролі польскіх і беларускіх калектываў папулярызуюць самабытную культуру і культурныя каштоўнасці свайго народа.

Традыцыі добрасуседскіх адносін падтрымліваюць брэсцкія і польскія музыканты, якія традыцыйна прымаюць удзел у святкаванні Дня горада Тэрэспаль, пабраціма Брэста і Брэсцкага раёна. Марш-парад Брэсцкага гарадскога духавога аркестра ДУ «Брэсцкі гарадскі цэнтр культуры» пад кіраўніцтвам В. Коваля, выступленні брэсцкіх танцавальных калектываў, салістаў эстрадных вакальных студый, музычнага калектыву «Музарт», паланійнага хору «Палессе» паралельна ці ў супрацоўніцтве з польскімі артыстамі з’яўляюцца яркім прыкладам адносін дыялагічнага характару ў культурнай сферы, актуалізуюць праблему сумеснай папулярызацыі пагранічнай нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Заслужанае прызнанне харавыя калектывы Брэста, якія дэманструюць высокую выканальніцкую культуру, атрымліваюць на Міжнародным фестывалі «Усходнеславянскія калядкі» у г. Тэрэспаль. Міжнародная цікавасць да спецыфікі лакальнага харавога выканальніцтва абумовіла папулярнасць дадзенага фестывалю, які збірае харавыя калектывы з Беларусі, Польшчы, Украіны, Прыбалтыкі, Германіі. Яркім удзельнікам фестывалю з’яўляецца Народная харавая капэла настаўнікаў ДУ «Брэсцкі гарадскі цэнтр культуры», музыканты якой, выконваючы калядныя спевы, у поўнай меры дэманструюць як асаблівасці нацыянальнай спецыфікі харавога мастацтва, так і агульнасць народна-песенных вытокаў дзвюх памежных дзяржаў.

⁴ Е. Еремина, *Павел Пассини*, [online], <http://kultprosvet.by/pavel-passini-kultprosvet/> [доступ: 25.08.2018].

Канструктыўнай міжкультурнай камунікацыі спрыяе актыўная творчая дзейнасць акадэмічнага хору польскай песні «Згода», у рэпертуары якога пераважаюць польскія духоўныя творы, нацыянальная польская музыка патрыятычнага характару. На канцэрты хору ў касцёле Узвышэння Святога Крыжа, у зале Брэсцкай абласной філармоніі збіраецца ўсё каталіцкае насельніцтва поліканфесійнага Брэста. Карэляцыя прафесійных музыкантаў і аматараў у рамках аднаго калектыву, варыятыўнасць выканальніцкага складу, з аднаго боку, спрыяюць захаванню высокага прафесійнага ўзроўню хору і дастатковасці рэсурсаў для звароту да сур’ёзнага харавога рэпертуару, а з другога боку, забяспечваюць магчымасць далучэння да музычнага мастацтва ўсіх жадаючых.

Сістэмаўтваральную функцыю ў інтэнсіўным міжкультурным абмене выконвае таварыства з абмежаванай адказнасцю «АКЦ Мост», прыярытэтнымі напрамкамі дзейнасці якога з’яўляюцца пашырэнне моўных адукацыйных праектаў, каардынаванне і падтрымка творчых аб’яднанняў, асацыяцый па інтарэсах, якія рэпрэзентуюць польскую культуру. Скрозь прызму інтэграцыйных мастацкіх працэсаў можна разглядаць арганізацыю грамадствам экскурсій па гістарычных мясцінах Польшчы, культурна-асветніцкіх паездак.

Развіццё мастацкай культуры Брэста ў разгляданы перыяд характарызуецца ўсталяваннем новых культурных сувязяў з польскімі навукоўцамі. Актывізацыі абмену навуковымі ведамі і прыцягненню ў навуковую супольнасць Брэста замежнай ініцыятывы спрыяе арганізаваная ў Брэсце міжнародная канферэнцыя «Берасцейскія кнігазборы», у рамках якой можна пачуць даклады значных у навуковым свеце асоб, сярод якіх – прафесар, доктар габілітаваны, загадчык кафедры старопольскай літаратуры Ягелонскага ўніверсітэта і Цэнтра даследаванняў польскай бібліяграфіі Эстрэйхераў В. Валецкі, доктар габілітаваны, прафесар, загадчык кафедры гісторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы Універсітэта ў Беластоку А. Мірановіч, дактары габілітаваныя з Інстытута мастацтва Польскай акадэміі навук З. Міхальчык, М. Згліньскі і інш⁵.

Сумесная навуковая дзейнасць у сферы культуры і мастацтва беларускіх і польскіх навукоўцаў забяспечвае якасна новы ўзровень развіцця навукі ў горадзе, эфектыўнае асэнсаванне надзённых навуковых праблем.

⁵ Спіс удзельнікаў канферэнцыі, [online], <http://www.brl.by/sobytiya/iv-m-zhnarodnaya-navukova-praktychnaya-kanferentsyya/sp-s-udzeln-ka-kanferentsy/> [доступ: 20.08.2018].

Адэкватнай інтэрпрэтацыі гісторыка-культурнага развіцця прыгранічных тэрыторый у складаных умовах грамадска-палітычных трансфармацый спрыяе культурнае супрацоўніцтва паміж Беларуссю, Польшчай і Украінай у рамках трансгранічнага аб'яднання «Еўра-рэгіён Буг». Значнымі ў аспекце захавання агульнага гістарычнага кантэксту, падтрымкі культурнага дыялогу, папулярызацыі традыцый і агульных мастацкіх арыенціраў з'яўляюцца прадастаўленне ў рамках праграмы трансгранічнага супрацоўніцтва магчымасці стажыроўкі для дзеячаў мастацтваў з Беларусі, Украіны і Польшчы ў г. Торунь, атрыманне еўрапейскіх грантаў на рэалізацыю культурных праектаў, удзел актывістаў аб'яднання ў арганізацыі фотавыставы рэалізаваных праектаў на Дні еўрапейскага супрацоўніцтва ў музеі пад адкрытым небам у г. Санок.

Такім чынам, разглядаючы развіццё сучаснай мастацкай культуры Брэста ў кантэксце беларуска-польскіх культурных сувязяў, можна зрабіць выснову, што канструктыўны культурны дыялог і непасрэднае ўзаемадзеянне Брэста і Польшчы на розных культурных узроўнях дазваляюць пазбегнуць канфрантацыі паміж мастацкімі культурамі суседніх дзяржаў і адкрываюць новыя грані для разумення іх мастацкай агульнасці пры несумненнай рэгіянальнай самабытнасці. Рэалізацыя сумесных беларуска-польскіх праектаў, аб'яднаных адзінай мастацкай ідэяй, спрыяе актуалізацыі мастацка-эстэтычнай значнасці розных з'яў мастацтва прыгранічных раёнаў і становіцца падмуркам для развіцця стабільных добрасуседскіх адносін.

L I T E R A T U R A

Eremina E., *Pavel Passini*, [online], <http://kultprosvet.by/pavel-passini-kultprosvet/> [dostup: 25.08.2018] [Еремина Е., *Павел Пассини*, [online], <http://kultprosvet.by/pavel-passini-kultprosvet/> [доступ: 25.08.2018].

Kotlârov I., *Mežkul'turnyj dialog kak determinanta mežkonfessional'nogo soglasiâ i tolerantnosti*, Belarus' v sovremennom mire = Belarus' u sučasnym svece: materialy XII Meždunarodnoj konferencii, posvâsennoj 92-letiû obrazovaniâ Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta, 30 oktâbrâ 2013 g. / redkol.: V. G. Šadurskij [i dr.]. – Minsk: Izd. centr BGU, 2013 [Котляров И., *Межкультурный диалог как детерминанта межконфессионального согласия и толерантности*, Беларусь в современном мире = Беларусь у сучасным свеце: материалы XII Международной конференции, посвященной 92-летию образования Белорусского государственного университета, 30 октября 2013 г., Минск 2013].

- Paškevič A., *«Mostek» nad Bugam*, [online], <http://www.nadbugom.by/mostek-nad-bugom/> [dostęp: 20.08.2018] [Пашкевич А., *«Мостэк» над Бугам*, [online], <http://www.nadbugom.by/mostek-nad-bugom/> [доступ: 20.08.2018].
- Spis udzelnikaŭ kanferencyi, [online], <http://www.brl.by/sobytiya/iv-m-zhnarodnaya-navukova-praktychnaya-kanferentsyua/sp-s-udzeln-ka-kanferentsy/> [dostęp: 20.08.2018] [Спіс удзельнікаў канферэнцыі, [online], <http://www.brl.by/sobytiya/iv-m-zhnarodnaya-navukova-praktychnaya-kanferentsyua/sp-s-udzeln-ka-kanferentsy/> [доступ:20.08.2018].
- Uscinava A., *Festывaľ tэатраľnу «Белая вежа»* / A.V. Uscinava // *Tэатраľnaâ Belarus': эцыклапедыа: у 2 т. / пад агул. рэд. А. В. Сабалеўскага. – Мінск, 2003. – Т.2 / рэдкал.: Г.Р. Раškoў (гал. рэд.) [i інш.]. – S. 483–485* [Усцінава А., *Фэстываль тэатраľны «Белая вежа»* / А.В. Усцінава // *Тэатраľная Беларусь: эцыклапедыа: у 2 т. / пад агул. рэд. А. В. Сабалеўскага, Мінск 2003, т. 2.*]

S U M M A R Y

DEVELOPMENT OF THE MODERN ARTISTIC CULTURE OF BREST IN THE CONTEXT OF BELARUSIAN-POLISH CULTURAL RELATIONS

The article presents some trends in the development of modern artistic culture of Brest in the context of Belarusian-Polish cultural relations. Current factors that contribute to the active intercultural interaction are identified. The author of the article focuses also on Belarusian-Polish projects in the field of culture and art as a basis for the development of good and stable relations.

Key words: artistic culture, intercultural dialogue, integration of artistic processes, artistic representation, national heritage, regional identity.

S T R E S Z C Z E N I E

ROZWÓJ WSPÓŁCZESNEJ KULTURY ARTYSTYCZNEJ MIASTA BRZEŚĆ W KONTEKŚCIE BIAŁORUSKO-POLSKICH STOSUNKÓW KULTURALNYCH

Artykuł przedstawia pewne tendencje rozwoju współczesnej kultury artystycznej w Brześciu w kontekście białorusko-polskich stosunków kulturalnych, identyfikuje obecne czynniki promujące aktywne działania międzykulturowe i podkreśla wspólne białorusko-polskie projekty w dziedzinie kultury i sztuki jako podstawy rozwoju stabilnych stosunków dobrosąsiedzkich.

Słowa kluczowe: kultura artystyczna, dialog międzykulturowy, integracja procesów artystycznych, reprezentacja artystyczna, dziedzictwo narodowe, tożsamość regionalna.

Alena Michalewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.33

Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny

im. Maksima Tanki, Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-9674-4084>

**Гутарковыя сінтаксічныя канструкцыі
ў паэтычнай спадчыне Максіма Танка
і Віктара Шведа**

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і ў тым ліку паэтычных, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем грамадства, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў і паэтаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі паэта: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю ад-

ной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з’явы, як парцэляцыя, эліпсіс, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага паэтычнага твора. Гэтую ж функцыю выконваюць і структуры з паўторами, структурная спецыфіка якіх заключаецца ў перыядычным паўтарэнні (як правіла, двойчы) адной сінтаксічнай пазіцыі з аднолькавым лексічным напаўненнем.

Названыя канструкцыі атрымалі шырокае ўжыванне ў вершаваных радках Максіма Танка і Віктара Шведа. Максім Танк (Яўген Іванавіч Скурко) – народны паэт Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы. Пачаўшы паэтычную дзейнасць вясною 1932 года, калі былі апублікаваны першыя вершы ў падпольным рукапісным часопісе “Пралом” пад псеўданімам Граніт, Максім Танк увайшоў у гісторыю нацыянальнай літаратуры як аўтар зборнікаў “На этапах”, “Журавінавы цвет”, “Вастрыце зброю”, “Праз вогненны небасхіл”, “Каб ведалі”, “У дарозе”, “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзейны”, “Глыток вады”, “Хай будзе святло”, “Нарачанскія сосны”, “Прайсні праз вернасць” і інш. Віктар Мікітавіч Швед – заслужаны дзеяч культуры Польшчы, беларускі паэт, перакладчык, грамадскі дзеяч. З’яўляючыся адным з прадстаўнікоў беларускага літаратурнага аб’яднання Беласточчыны “Белавежа”, ён у зборніках “Жыццёвыя спежкі”, “Дзяцінства прыстань”, “Дружба”, “Родны сцоў”, “Вершы Натальцы” і іншых шырока закранае тэму вернасці роднай зямлі і мове. Гэта старая і адначасова і сёння актуальная тэма гучыць і ў творах Максіма Танка.

У мове твораў абодвух аўтараў даволі шырока прадстаўлены няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка, аднак у вершах Максіма Танка больш частыя канструкцыі з пропускам дзейніка. Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдніх канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі: *Самыя балючыя раны* (тут і далей выдзелена намі – А.М.) *ў дзяцінстве / Перастаюць ныць ад пацалункаў маці. / У юнацтве – самі зажываюць да вяселля. / У сталасці – загойваюць*

ца / *Ад спагады сяброў, ад чаркі віна*¹. Канструкцыі з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка сустракаюцца ў вершах Віктара Шведа: *Мая тут вёска з роднымі бацькамі. / Я тут якраз на белы свет прыйшоў. / Тут першы раз сказаў я слова “мама”, / Ды многа іншых змалку любых слоў*². Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый і Максіму Танку, і Віктару Шведу ўдалося стварыць больш поўнае філасофскае разважанне пра жыццё. Акрамя таго, падобныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюецца на прадмеце (аб’екце) апісання. Яны таксама садзейнічаюць больш спісламу, сканцэнтраванаму паведамленню.

У мове вершаў згаданых аўтараў параўнальна шырока ўжываюцца і канструкцыі з паўторам аднаго слова. У Максіма Танка гэта звычайна наступныя часціны мовы: а) назоўнік: *Пасылае маці думы / Ў свет па сына, – / Прылятаюць твая думы / Бурай сіняй. / Пасылае маці слёзы / Быстрой Шчарай, – / Прыплываюць твая слёзы / Цёмнай хмарай* (157); б) займеннік: *Ты не ўгаворвай лепш мяне! / Няма сягоння часу мне / Глядзець, як лёд рака ўзрывае, / А то вось раззлуюся я. / Яшчэ не жонка я твая* [3, с. 19]; в) прыметнік: *На жоўтай-жоўтай пожні, / На шэрай-шэрай грэблі, На сіняй-сіняй руні, на цёмнай-цёмнай пушчы / Лёг белы-белы снег* (52); г) дзеяслоў: *Я пытаўся ў сустрэчных: / Можна, яны цябе бачылі? / Пытаўся ў дрэў: / Можна, віталася з імі? / Пытаўся ў прыдарожных валуноў: / Можна, адпачывала ля іх?* (62); д) прыслоўе: *Вецер кудлаты на нівах калосе гайдае, / Стужкай дарога з-пад мокрых калёс выбягае / Там, дзе бярозы плакучае звесілі веце, / Там, дзе адны толькі хмары, і месяці, і вецер* (148).

У вершах Віктара Шведа мае месца шырокі паўтор займеннікаў розных разрадаў, дзе асабліва частыя асабовыя займеннікі, і ў прыватнасці слова “я”. Гэта тлумачыцца жанрам зборніка “Выбраныя вершы”, напісаным у форме паэтычнага дзённіка, дзе аўтар ад свайго ўласнага імя прызнаецца ў любові да роднай зямлі, да беднага простага люду, да бацькоў і родных: *Тваёй красы ранейшай я не бачыў, / Не меў цябе ў дзіцячых успамінах. / А ў сорок шостым быў я поўны*

¹ Максім Танк, *Мне пару крыл дало юнацтва... Выбраная лірыка*, Мінск 2003, с. 305. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

² В. Швед, *Выбраныя вершы*, Беласток, 2000, с. 5. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

плачу, / *Калі ўваходзіў на твае руіны* (2). Падобную функцыю выконвае ў вершах зборніка і паўтор займенніка “**мы**”: *Мы назаўжды развіталіся / З роднай бацькоўскай зямлёю, / Вёсцы чужымі ўжо сталіся, / Наша жыццё – гарадское. / Мы, як сяляне ўжо быўшыя, / Рэдка бываем тут госцем. / Нашы бацькі, век аджыўшыя, / Спяць вечным сном на пагосце. / Мы, гарадскія асаднікі, / Што разбрыліся на свеце. / Хоць і зямліцы **мы** здраднікі, / З ёй **нам** здрадніца прыйдзеца* (8). Калі ж Віктар Швед звяртаецца да чытача, як, напрыклад, у вершы “Мілы дружа”, то выкарыстоўвае паўтор асабовага займенніка “**ты**”: *Мілы дружа, слухаць горка, / Ты набыў дурных манер: / Брыдкаю завеш гаворкай / Мову родную цяпер. / Што, забыў, адкуль паходзіш, / Што **ты** нарадзіўся тут? / Ты на гарадской пасадзе / Адцураўся ад сяброў. / Нават прозвішча ўжо здрадзіў / Сваіх прадзедаў, бацькоў* (7).

Такія паўторы выкарыстоўваюцца пераважна ў якасці выдзяляльнага сродку: з іх дапамогай выдзяляюцца семантычна важныя для выказвання моўныя элементы. Варта адзначыць і яшчэ адну функцыю – раздзяляльна-выдзяляльную, калі паўтор садзейнічае больш цэласнаму, вобразнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў выказвання.

У вершаваных радках і Максіма Танка, і Віктара Шведа атрымала распаўсюджанне анафара – *стылістычная фігура, паўтарэнне аднолькавых слоў, выразаў, гукаў (іх спалучэнняў) у пачатку вершаваных радкоў, строф або сказаў*³. З дапамогай названага прыёму стылістычна нейтральныя сінтаксічныя канструкцыі набываюць у вершаваным кантэксце своеасаблівую арганізацыю, уласціваю і гутарковай мове. Такая арганізацыя кантэксту (нярэдка нават усяго верша) дазваляе сканцэнтравана ўвесць увагу чытача на семантычна важным кампаненце і найлепш зразумець аўтарскую задумку. Пры гэтым не страчваецца і лагічная сувязь паміж кампанентамі паэтычнага твора.

Адметнасцю аўтарскага стылю Максіма Танка з’яўляецца анафара – рычны паўтор аднаго слова, але не самастойнай, а службовай часціны мовы, пераважна прыназоўнікаў. Паколькі першапачатковае значэнне невытворных прыназоўнікаў было прасторавае, то з дапамогай паўторных прыназоўнікаў выражаюцца менавіта такія адносіны. Напрыклад: *Дык смялей выходзьце / **На** будаўнічыя пляцоўкі, / **На** перадавыя пазіцыі, **На** прасторы палёў, / **На** ўдарныя рубяжы і міжзорныя трасы, / Каб хутчэй сталі явай / Усе казкі дзяцінства, / Усе ма-*

³ П.У. Сцяцко, *Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў*, Мінск 1990, с. 19.

ры і сны, / Запаветы бацькоў / І надзеі Радзімы⁴; Пакуль там іншыя / Збяруцца, тугадумы, / Яны [смарчкі – А.М.] выскокваюць першыя / **З-пад** ядлаўцоў, / **З-пад** цёплых словаў / Дзеразы, імхоў (З., 81). Нярэдкія паўторы прыназоўнікаў і з аб'ектнымі адносінамі: *Здаецца, перагаварыў з усімі / Сябрамі, знаёмымі і незнаёмымі, / **З** дрэвамі, зьярамі, птушкамі, / **З** дажджамі, снягамі, вятрамі, / **З** дарогамі, рэкамі, што мог бы / І кропку пад інтэрв'ю паставіць, / Ды ўспомніў, што не закончыў яшчэ / Гутаркі з самім сабой* (З., 26); *Не адбірайце / Таямніц усіх / **У** зор, аблокаў, / Кветак палявых, / **У** весніх ранкаў, / Залатых змярканняў, / **У** першых пацалункаў / І прызнанняў, / Грахоў – **у** грэшных, / Святасці – **у** святых, / Каб свет не стаў / І нудным, і пустым* (З., 80).

Вылучаюцца і канструкцыі з паўторамі прыназоўнікаў, што выражаюць азначальныя адносіны: *У кожным атэстаце / Выстаўляюцца адзнакі па розных дысцыплінах, / І толькі няма адзнак / **За** чалавечнасць, / **За** руплівасць, / **За** паводзіны ў сям'і, / **За** сталом, / Бо і па ядзе / Меркавалі калісьці, / На што хто здатны* (З., 157).

Сустракаюцца і своеасаблівыя паводле афармлення канструкцыі з паўторам прыназоўнікаў, што выражаюць прычыннае значэнне:

Ад вясенняй расы травы зелянеюць,
Ад асенняй – заўжды вянуць ды сівеюць.

Ад вясенняй расы граюць птушкі шчыра,
Ад асенняй – лятуць у далёкі вырай.

Ад вясенняй расы радуецца сэрца,
Ад асенняй – чамусь у трывозе б'ецца (З., 6).

Стылістычная насычанасць прыведзенага кантэксту ўзмацняецца за кошт паўтору не толькі прыназоўнікаў, але і іншых адзінак: словазлучэння **вясенняй расы** і прыметніка **асенняй**.

Не пазбег Максім Танк паўтору і іншых службовых часцін мовы, асабліва злучнікаў. Не спыняючыся на характарыстыцы паўторных злучнікаў тыпу **ні – ні** (З., 48), **то – то** (З., 109) і інш., акцэнтуюем увагу на найбольш частых паўторах падпарадкавальных злучнікаў (злучальных слоў): а) часавых: *Так было і са мной, – / Успамінае старая, / – Перад самым жнівом, **калі** град выбіў жыта, / **Калі***

⁴ Максім Танк, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989, с. 32. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаюцца старонка і літара З.

ў блакаду згарэла сяло, / **Калі** прыйшла пахаронка... (177); Не было суладдзя ў песнях, / **Покуль** бусел рэй не ўзяў / **Покуль** сонца – бубен весні – / З клёкатам не прыпадняў (84); б) тлумачальных: Не карай мяне, лёс, глухатой, / Той, што перашкаджае пачуць, / **Як** світальнай вясновай парой / Журавы на радзіму лятуць. / **Як** хто кліча мяне памагчы / Або грукае ў дзверы мае, / **Як** самотна хто плача ўначы / Ці ў застоллі сяброўскім п'яе. / **Як** шумяць-каласяцца жыты, / **Як** звiніць зарапад над зямлёй. / Шапацяць і дажджы, і лісты – / Не карай мяне, лёс, глухатой! (З., 55); в) мэтавых: Мы ў партыю ўступілі, / **Каб** свет не ведаў слёз, пакутаў і насілля, / Не панаваў злы лёс. / **Каб** войны і нягоды не нішчылі зямлю, / Ядналися народы / Ў братэрскую сям'ю. / **Каб** горда і высока палаў свабоды сцяг... (З., 90).

У паэзіі ж Віктара Шведа атрымалі пашырэнне канструкцыі з паўторам злучнікаў. Гэта датычыцца злучнікаў як злучальных, так і падпарадкавальных. Напрыклад: Зракаемся сваіх карэнняў, / **І** памяці бацькоў вясковых, / **І** папярэдніх пакаленняў, / **І** роднай беларускай мовы (8–9); Нервова ўскрыкнуў тут Кастусь: / – Дзе ж ваша, браткі, Беларусь? / Бачу, пазбыцца мы гатовы / Нацыянальнасці і мовы. / **І** быццам бы нам невядома, / Адкуль выводзімся і хто мы, / **І** сапраўды ўжо слухаць горка, / **Што** наша брадкая гаворка, / **Што** быццам бы мы з горшай гліны – / Цурацца роднага павінны, / **Што** быццам існуе прымус, / **Каб** свайго зрокся беларус (7); Цудоўны Мінск! **Хоць** і прайшлі гады, / **Хоць** я цябе даўным-даўно не бачыў, / Ты, як і быў, застаўся малады, / **Я** позірк твой захоўваю юначы (5).

У вершах Максіма Танка значную сэнсавую нагрузку нясуць таксама паўторы простых сказаў або прэдыкатыўных частак складаных сказаў. Напрыклад: Ноччу, ціха падкраўшыся, / Выпаў снег. / Раніцою прачнуліся дрэвы / Ўсе ў казачнай белі / **І** не пазнаюць самі сябе. / – **Ты хто?** – Пытае бяроза ў сасны. / – **Ты хто?** – Пытае асіна ў алешыны. / – **Ты хто?** (59); **Хаця б не забыць**, што / Даўно мінуў поўдзень / **І** час завяршаць / Збор калосся на полі. / **Хаця б не забыць**, што / Ноч не за гарамі, / **І** ўсім пажадаць / Добрага адпачынку. / **Хаця б не забыць**, / **Калі** заўтра папачасціць / Убачыць світанне, / Падзякаваць сонцу, / Падзякаваць сонцу, / **Што** зноўку вярнула / Да любяе працы – / Да збору калосся (З., 3).

Вершы ж Віктара Шведа такімі канструкцыямі не вызначаюцца, аднак маюць месца паўторы словазлучэнняў. Паказальным у гэтым плане выступае верш “Дрэва краіны”, у якім аўтар паўстае лірычным героем – беларусам, апантаным абаронцам нацыі, носьбітам нацыя-

нальнай свядомасці: *Расце няспынна / Дрэва краіны. / Адна галіна – / Białorusini. / Дрэва краіны / Без перабою / Квітнець павінна / З кожнай вясною, / Каб зноў увосень / Усім у хаты / Магло прыносіць / Свой плён багаты. / Камі ж галіна / На ім завяне – / Дрэва краіны / У хворым стане. / Таму, краіна, / І ў дні нягоды / Усе галіны / Шануй заўсёды* (2). Больш і перажыванні паэта не могуць пакінуць чытачоў абьякавымі ў многім дзякуючы ўжыванню не толькі слоў з пераносным значэннем, але і паўтораў.

Такім чынам, паэтычныя радкі Максіма Танка і Віктара Шведа і сёння хваляюць чытачоў не толькі актуальнасцю ўзнятых праблем і тэм, але і па-майстэрску падабраных вобразна-выяўленчых сродкаў, у тым ліку і гутарковых.

L I T E R A T U R A

Scâcko, P.U., *Slovník lingvistických termínů*, Minsk 1990 [Сцяцко П.У., *Словник лінгвістычных тэрмінаў*, Мінск 1990].

Shved Viktor, *Vybranaya vershy*, Belastok 2000 [Швед Віктар, *Выбраныя вершы*, Беласток 2000].

Tank Maksim, *Zbor kalossya: Vershy*, Minsk 1989 [Танк Максім, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989].

Tank Maksim, *Mne paru kryl dalo yunactva... Vybranaya liryka*, Minsk 2003 [Танк Максім, *Мне пару крыл дало юнацтва... Выбраная лірыка*, Мінск 2003].

S U M M A R Y

SYNTACTIC STRUCTURES IN POETIC HERITAGE OF MAXIM TANK AND VICTOR SHVED

The article discusses modifications in structures with omission and repetition of language components, common in the poetic works of the national poet of Belarus Maxim Tank and honored worker of culture in Poland Victor Shved. Incomplete simple sentences and compound parts of complex sentences with contextual omission of syntactic positions of subject and predicate, as well as constructions with repetition of a single word expressed by nouns, pronouns, adjectives, verbs and adverbs are analyzed.

Key words: anaphora, conversational style, syntax, structure, context, omission, repetition, functional modification.

STRESZCZENIE

STRUKTURY SKŁADNIOWE W POETYCKIEJ SPUŚCIŹNIE
MAKSYMA TANKA I WIKTORA SZWEDA

W artykule omówiono modyfikacje w konstrukcjach z opuszczeniem/pominięciem i powtórzeniem komponentów językowych, dominujących w utworach poetyckich narodowego wieszcza Białorusi Maksyma Tanka oraz zasłużonego działacza kulturalnego Polski Wiktora Szweda. Przeprowadzono analizę prostych zdań niezakończonych i zdań złożonych z opuszczeniem kontekstowym składniowych pozycji podmiotu i orzeczenia, a także konstrukcji z powtórzeniem jednego słowa wyrażonego rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem, czasownikiem i przysłówkiem.

Słowa kluczowe: anafora, styl konwersacyjny, składnia, struktura, kontekst, pominięcie, powtórzenie, modyfikacje funkcjonalne.

Maryla Chaustowicz

Uniwersytet Warszawski

<https://orcid.org/0000-0003-3094-1365>

Моўныя асаблівасці “Rozhoworu Imperatrici z Ihiersztromom...”

Кантэкст стварэння, змест твора, гісторыя даследавання

Перш чым распачаць лінгвістычны аналіз сатырычнага верша “Rozhowor Imperatrici z Ihiersztromom Łystowny dnia 28 apryla 1794 roku”, варта прыгадаць гістарычны кантэкст яго стварэння і публікацыі.

Пасля таго, як Гарадзенскі сойм 1793 года зацвердзіў II падзел, Кацярына II пачала праводзіць жорсткую палітыку, накіраваную на фактычнае знішчэнне Рэчы Паспалітай. Гэта правакуе наступныя падзеі: 24 сакавіка 1794 года ў Кракаве быў агучаны Акт паўстання, Тадэвуш Касцюшка прысягнуў на вернасць народу і ўжо 4 красавіка ягонае войска дзякуючы добра распрацаванай тактыцы разбівае расейцаў у бітве пад Рацлавіцамі. Гэты бой дае імпульс Варшаўскаму паўстанню, якое пачынаецца 17 красавіка, падчас якога рамеснікі атакуюць рэзідэнцыю расейскага пасла Восіпа Ігельстрома і вызваляюць горад ад царскіх войскаў. У хуткім часе, 23 красавіка, ліцвінскія войскі здзяйсняюць паспяховы наступ на расейскі гарнізон у Вільні, у выніку чаго паўстанцы ствараюць Найвышэйшую літоўскую раду і агучваюць Акт паўстання ліцвінскага народу. Пасля гэтых падзей актывізуецца агітацыйная дзейнасць паўстанцаў: менавіта 28-м красавіка, значыць ужо на шосты дзень пасля захопу Вільні, датаваны “Rozhowor Imperatrici z Ihiersztromom”.

Такім чынам, на хвалі хуткіх перамог невядомы аўтар, відавочна, адзін з тых, хто меў непасрэднае дачыненне да паўстання, стварае тэкст, які парадзіруе дыялог Кацярыны II з паслом Расеі ў Рэчы

Паспалітай, дзе Імператрыца цікавіцца апошнімі навінамі з Польшчы, а В. Ігельстром прыносіць няўцешныя для расейскага двара весткі: войска імператрыцы разбітае, рэшткі салдат хаваюцца па лясах, саюзнае прускае войска страчана пад Варшавай. Просьба В. Ігельстрома аб дапамозе людзьмі і зброяй суправаджаецца нараканнем, што, хіба, і сто тысяч войска не перамагло б польскіх патрыётаў, сярод якіх мужна змагаюцца нават 15-гадовыя дзеці. Заканчваецца дыялог тым, што раззлаваная Кацярына высылае В. Ігельстрома *на каменду ў Сібір*.

Караль Эстрайхер згадвае гэты твор сярод яшчэ трох тэкстаў, дзе з'яўлялася імя В. Ігельстрома¹. Іншыя даследчыкі звяртаюць увагу на гэты твор толькі ў другой палове XX стагоддзя: беларускія літаратуразнаўцы Уладзімір Казбярук і Адам Мальдзіс уводзяць “Rozhowog...” у кантэкст беларускага прыгожага пісьменства². Акрамя іх каментар да “Rozhowogu...” дае польскі архівіст Анджей Вольтанюўскі³. Апошні сцвярджае, што аўтар імітуе расейскую мову, бо *ta-ja-cy uchodzić za rosyjski język «mejscowy» utworu był dość często stosowany w literaturze politycznej okresu insurekcji*⁴. Гэта адзін з нешматлікіх каментароў, дадзеных даследчыкамі наконт мовы твора. Хоць мова “Rozhowogu...” і з'яўляецца адметнаю сярод іншых тэкстаў канца XVIII стагоддзя⁵, не ўзгадваюць пра яго, на жаль, ані Я. Карскі, ані В. Ластоўскі.

Чым жа менавіта гэты тэкст адметны ў шэрагу твораў, напісаных у парадыйным і сатырычным духу?

Пры вывучэнні твораў гэтага перыяду ўзнікае шэраг праблем, на якія звярталі ўвагу шматлікія даследчыкі, і першая з іх: некадыфікаванасць тэкстаў, пісаных лацінкаю. Звычайна першапачатковыя тэксты старабеларускай літаратуры, сярод якіх, скажам, “Прамова Мялешкі”⁶, за час свайго бытавання шмат перапісваліся і з-за гэтага трохі змяняліся нават публікатарамі, у выніку чаго значна пацярпелі моўныя

¹ *Estreicher: Bibliografia polska*, t. XVIII, Kraków 1901, s. 555.

² А. Мальдзіс, *На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII–XVIII ст.*, Мінск 1980, с. 286–287.

³ А. Woltanowski, *Turniej paszkwilancki wileńsko-warszawski na cześć ambasadora rosyjskiego Josifa Igelstroma 1794 r.*, Białystok 1994, s. 31.

⁴ *Ibidem*, s. 56.

⁵ Існуюць і іншыя ананімныя парадыйна-сатырычныя творы канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя, у якіх акрамя іншага знайшлі адбітак палітычныя падзеі таго часу, напрыклад: “Песня беларускіх жаўнераў 1794 года”, “Із-за Слуцка із-за Клецка”, “Віньшаванне Савасцея”.

⁶ Д. Даўгяла, *3 беларускага пісьменства XVII стагоддзя*, Мінск 1927, с. 15.

асаблівасці, напрыклад, пры транслітарацыі. Часам нават вядомыя сучасныя публікацыі і публікацыі пачатку XX стагоддзя маюць розначытанні. Гэтыя факты не дазваляюць аналізаваць моўныя з’явы некаторых твораў як арыгінальныя. І тым больш цікавы для нас “Rozhowor Imperatrici z Pihiersztromom”, які да сучаснасці дайшоў усяго ў адной копіі, якая захоўваецца ў Вроцлаве. Некаторыя памылкі пры напісанні словаў (*sym* замест *sam* і інш) дазваляюць выказаць гіпотэзу, што тэкст быў запісаны са словаў і надрукаваны асобаю, якая, магчыма, не да канца валодала гаворкаю “Rozhoworu...”.

Каб выказаць меркаванне пра моўную кампетэнцыю аўтара твора, звернемся да сітуацыі ўжывання лічэбнікаў у сказах, бо менавіта блытанне відаў сінтаксічных сувязей з’яўляецца ў тэксце найбольш рэгулярна. Першае ўжыванне лічэбніка адпавядае нормам нават сучаснай літаратурнай мовы: *siem tysiacz wiyska w Wislie pohrebyly*, аднак далей аўтар яшчэ раз ужывае, ужо некарэктна, тую самую форму роднага склона множнага ліку: *a ieszcze budet dwa tysiacz za mnoiu* (у гэтым выпадку, на месцы нарматыўнага дапаасавання ў беларускай мове, ці кіравання ў рускай маем памылку ў формаўжыванні); наступны раз ‘тысяча’ ўжываецца трапна: *mohlabym tebi woyska tryciat tysiacz dady*, але ў наступных словазлучэннях раптоўна з’яўляецца новая форма: *tryciat tysiaczy wiyska to dla mene malo i sto tysiaczy Lachom rady by ne dalo*. У іншых словазлучэннях з лічэбнікамі таксама пераважна выступаюць сінтаксічныя памылкі: *zywych mnoho Gaficerow bolsz dwa sta; od lit pietnacyet i starci i dity*. Такая колькасць хібных ужыванняў формаў лічэбнікаў, ужыванняў, якія не адпавядаюць нормам ні адной славянскай мовы, можа быць яшчэ адным сведчаннем, што аўтар не вельмі добра валодаў гаворкаю, на якой ствараў тэкст.

Несумненна, лексічная аснова твора прадстаўлена памежжам старабеларускай і стараўкраінскіх моваў: у працэнтным суаднясенні пераважае агульная для гэтых моваў лексіка (у розных фанетычных варыянтах: параўн. *spuhali sia i spužalsia, wiyska i woyska, saldatow, soldatow i saldatiw, dylaty i dilaiut, powieszon i wisiaty*, а таксама: *kazala, baczu, tiepier, szukaiut, stratywszy, pokiń*). Нязначная частка словаў мае адзнакі ці то ўплыву, ці то простае стылізацыі пад старацаркоўную мову, а таксама старарускае фанетычнае афармленне (магчыма для надання тэксту рыс мовы расейскага двара): *sela, sztooby, pryказы, mlaudy, nie lzia*.

Першае сярод найбольш відавочных пытанняў, якія ўзнікаюць пры даследаванні “Rozhoworu”: чаму, калі гэта імітацыя размовы Кацярыны II са сваім міністрам, не была выкарыстана чыстая расейская гавор-

ка? Няўжо ў Вільні, якая ўжо пэўны час была пад расейскім уплывам, не знайшлося чалавека, які здолеў бы лепш перадаць мову расейскага двара? Адказ, несумненна, павінен быць звязаны з мэтамі, якія ставілі аўтары: а менавіта заахвочванне і агітацыя сялян да далучэння да войска паўстанцаў. Такім чынам, галоўныя адрасаты тэксту – гэта носьбіты не чыстай вялікарускай гаворкі, а тутэйшыя, насельнікі тэрыторыі сённяшняга польскага Падляшша і заходніх раёнаў Беларусі. Другой мэтай, на нашу думку, магло быць стварэнне камічнага эфекту, бо непаслядоўнасць перадачы марфем (*soldatiw* і *soldatow*, *sym* і *sam*) разам з актыўным ужываннем абсцэнтнай лексікі (*durak*, *iebiona mat'* і інш.) магла б ствараць уражанне неадукаванасці Імператрыцы.

Агульны моўны аналіз “Rozhowogu...”

Калі мы разважаем пра дыялектную аснову “Rozhowogu...”, належыць памятаць пра наяўнасць пераходных гаворак паміж выразнымі дыялектнымі масівамі: так, у сучаснай беларускай навуцы вылучаюць наступныя вялікія групы: паўднёва-заходнія і паўночна-ўсходнія дыялекты. Хоць і цяжка больш канкрэтна вызначыць, да якой менавіта гаворкі адносіцца наш тэкст, шматлікія прыкметы дазваляюць аднесці яго да адной з палеска-падляшскіх гаворак⁷, тыповых у шырокім дыялектычным арэале у тым ліку і для паўднёва-заходняй Беларусі. Сярод іншых твораў, мову якіх адносяць да гэтай гаворкі, напрыклад, сатыра “Прамова Мялешкі”, якая характарызуецца значнай колькасцю спецыфічна беларускіх рыс, аднак утрымлівае і фанетычныя адзнакі ўкраінскай мовы: змяшэнне гукаў [ы] і [і] (напрыклад: *годыннык*, *сказал бі*) вялікую колькасць інфінітываў на *-ты* (*купіты*, *гаворыты*). Варта звярнуць увагу, што амаль усе інфінітывы “Rozhowogu...” маюць гэтакі самы суфікс.

У даследуемым тэксце звяртаюць на сябе ўвагу наступныя рысы падляшска-палескай гаворкі:

- 1) Мяккая вымова зычных перад галоснымі пярэдняга раду: (напрыклад: *сіла*, *ліцо*, *пізнiца*, *нікуда*) часта замяняецца на цвёрдую вымову: *syła*, *lyco*, *przenyca*, *nykuda*, *protyw*, *prykazy* і інш. Дзеяслоў ‘мелі’ выступае ў фанетычным варыянце *мыльы*: *Palaki malo syly tyly*.

⁷ І. Крамко, *Ананімная беларуская літаратура канца XVIII – 1-й паловы XIX ст. і яе мова*, [у:] *Беларуская мова. Энцыклапедыя*, Мінск 1994, с. 33.

- 2) Вымова *e* на месцы былога акцэнтаванага *n*: Ікавізм тут паяўляецца рэгулярна: *usi, wist, widomost, mista, lit*. А таксама на месцы акцэнтаванага *o*: *nehidny, wiysko*. Тут праяўляецца нерэгулярнасць: так, у адным выпадку *soldatow*, у іншым месцы: *soldatiw*.
- 3) Замест вымовы фрыкатыўнага – мяккія [d] і [t] (напрыклад: дзеці, ёсць) паўсюдна маем мяккую вымову: *dity, dienhі, dilaiut* (разам з варыянтам *dylaly*).
- 4) Вымова займенніка 3 асобы з пратэтычным [v]: *vony*.
- 5) Калі для палескіх гаворак характэрна оканне, а для беларускіх аканне, то тут маем змешанае оканне і аканне: напрыклад салдат пішацца і праз *o*, і праз *a* (*saldaty, soldatiw*). *Haworysz* і *hawory* напісана праз *a* ў першым складзе, але ў назве твора маем *rozhowor*.

Каб больш падрабязна разгледзець фанетычную сістэму, адлюстраваную ў творы, варта звярнуць увагу на тое, як перададзены ётаваныя галосныя. У гэтым плане мы яшчэ больш маем дачыненне з непаслядоўнасцю, абумоўленай выкарыстаннем лацінскай графічнай сістэмы. Лацінскую графіку звычайна расцэньваюць як пазітыўную з’яву ў гісторыі пісьменнасці ўсходніх славян, бо яна не мела такой устойлівай традыцыі выкарыстання, як кірыліца, не павінна была адпавядаць кананічнаму напісанню тэкстаў Бібліі перыяду пачаткаў пісьменнасці, якое не адлюстроўвала фанетычных рыс жывой гаворкі⁸.

У большасці выпадкаў ётаваныя выражаюцца спалучэннем [i + галосная] без залежнасці ад пазіцыі гука ў слове: на абсалютным пачатку: *iak wsiu, ieho, iebona mat’, ieszcze z ietymi, ia, iesty*; у сярэдзіне паміж зычнымі: *siem tysiacz, kniazia, siediat, nie lzia*; ў інтэрвакальнай пазіцыі і на канцы слова: *wiedaiu, stoiat, dilaiut, maiut, dumaiesz, ukrywaiesz, chowaiu, z rezstoiu*.

У двух выпадках гэтае спалучэнне замяняецца іншым – [ў + галосная], хоць у кожным з гэтых выпадкаў у падобных умовах выступае і папярэдні варыянт: *z soboju* (аднак: *zo mnoiu*), *majesz* (аднак: *maiiesz*). Паслядоўным з’яўляецца напісанне ці не толькі ётаванага [i]: *w iednoy, wielikoy, wiyska, ludey, nie moh uyty, z zemli Polskoy, uyszol, paydiosz, moy* і інш.

Абставіны для аналізу ўскладняюцца таксама і тым, што хоць у большасці выпадкаў словы з ётаванымі перадаюцца спалучэннямі [i + галосная] і [ў + галосная], аднак праз некалькі радкоў тыя самыя

⁸ А. Булыка, *Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы*, Мінск 1970, с. 148.

словы з’яўляюцца ўжо без кампаненту [u]: так запісаны словы, якія сустракаюцца часцей за ўсё: *ne, hde, teper, tebe* і інш., разам з *nie, hdie, tiepier, tebie*.

Прааналізаваўшы ўсе гэтыя выпадкі, а таксама звярнуўшы ўвагу на тое, што нярэдка ў “Rozhoworu...” і фармальныя памылкі: (*a szto b so wsio m Lachow rozorył, sebe I wseich slawu razorył*), приходзім да высновы аб немагчымасці дакладна сцвярджаць ці пропуск кампаненту [i] са спалучэння [i + галосная] адлюстроўвае рэальныя маўленчыя асаблівасці, ці звязаны проста з неўважлівасцю друкара: *newoli, nehidny, piatnatciat, trycciat, ulyciach, ulyciu*. Апошнія два выпадкі выклікаюць найбольшую цікавасць, і, з аднаго боку, могуць тлумачыцца простаі памылкай пры друкарскім наборы, бо падобнага змякчэння зубной афрыкаты не знаходзім у іншых тэкстах.

Аднак пры наяўнасці такой непаслядоўнасці перадачы гукаў у перыяд, які характарызаваўся некадыфікаванасцю мовы, менавіта пры першых публікацыях ананімных твораў канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя выпрацоўваліся прынцыпы перадачы на пісьме фанетычных з’яў беларускай мовы лацінкаю⁹.

Агульная характарыстыка сістэмы зычных гукаў

Сярод шматлікіх прыкмет падляшскага паходжання “Rozhoworu...” значнае месца ў графічнай сістэме займае выражэнне зычных гукаў, бо яно больш паслядоўнае, а таму больш простае для аналізу. На жаль, нельга сказаць, што тут няма некаторых цяжкасцей.

Працэс зацвярдзення шыпячых, які ў старабеларускай і стараўкраінскай мовах пачаўся раней, чым у старарускай мове – арфаграфічнае абазначэнне зацвярдзелых вядома з XIV стагоддзя – выяўляецца паслядоўна. Зацвярдзелы гук [ž]: *żywit, polożyły, skaży, oruża*. Зацвярдзелы гук [š]: *pszenica, stratywszy, bolszych, ieszcze*. Зацвярдзелы гук [č]: *czy, czuwaty, uczynity, ieszcze, czotery, tysiaczy, otoczyw, Polszczy* (але ў адным выпадку аўтар у вусны Імператрыцы ўкладвае: *Polszcziu*). Тут варта нагадаць, што працэс зацвярдзення [č] адбываўся нераўнамерна ва ўкраінскай, беларускай і рускай мовах: поўнае зацвярдзенне ў беларускай адпавядае частковаму ва ўкраінскай і адсутнасцю ў рускай. Працэс зацвярдзення мяккага гука [r] адлюстроўваюць

⁹ Л. Шакун, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Мінск 1984, с. 169.

і стараўкраінскія, і старабеларускія помнікі, аднак у беларускай мове і большасці гаворак зацвярдзенне адбылося ва ўсіх выпадках, а ўкраінская мова дазваляе наяўнасць мяккага гука [r] у сярэдзіне або пачатку склада, што не было выяўлена ў “Rozhoworu...”: *haworysz, pryказы, pohrebyty, wyrызaty, reszta, razorył, czotery, try, trycciat, troch, gawory, Gagarynow* (імя ўласнае), *Asudarynia*. Адзіны выпадак парушэння парадыгмы сустракаем праз некалькі радкоў: *Sudariń* і пазней зноў цвёрды гук [r]: *Sudaryń*.

Адлюстраваны ў “Rozhoworu...” і вядомы яшчэ ў граматах XIV–XV стст. пераход [v] у [ũ]: *Moskal tiepier w Polaka nie wielikoy slawi; Odni siediat w newoli; z mladym Plierstromom w iednoy mohly, szto by sol-daty dylaly w Szweda, Prusa, i Turka*. Цяжка вызначыць, ці была гэтая рыса прадстаўлена рэгулярна, напрыклад, у наступных словах: *wlast, derewni, żyw, wsi, wsiu, wsie, wsich, Lachow, saldatow, Gaficerow, Generałow*.

Непаслядоўнасць у перадачы гукаў [r] і [x]: найчасцей для азначэння гуку [r] выкарыстоўваецца графема *h*: *do nohi, hranaty, wyhodu, zhubyty, hde, pohrebyty, nehidny, hramoty, kruhom, dorohi, spuhali sia, mnoho, laherach*, а для перадачы гука [x] выкарыстоўваецца дыграф *ch*: *Lachi, chotiel, tych, rannych saldatach, wsich, wsiech, ochronyl, laherach*. Аднак і тут прысутнічае змешванне – нават у межах адной марфемы выступае непаслядоўнасць: этымалагічнае [r] перадаецца і з дапамогай дыграфа *ch*. Некалькі разоў сустракаюцца формы, згодныя з прыведзенай заканамернасцю: *mohla, moh, mohly*, а пасля – *mochlyby*. І наадварот, гук [x] у двух выпадках перададзены праз графему *h*: *Lahy i druhyh*. Здаецца, мэтазгодным для аўтара было б выкарыстоўваць графему *g* для перадачы гука [r], для спрашчэння пісьма, аднак, магчыма, гэтая графема была зарэзервавана для перадачы выбухнога [r] і гэтакім чынам адасаблялася фрыкатыўнае [x]. Тым больш, што графема *g* усё ж такі сустракаецца б разоў: у прозвішчах: *Pgierstrom* і *Gagarynow*, два разы ў назвах вайсковых чыноў (*Gaficer* і *General*), ды з *g* запісаны дзеяслоў у форме загаднага ладу *gawory* (параўн.: некалькі радкоў вышэй у назве твора маем назоўнік *razhowor*, далей – аднакарэнны дзеяслоў *haworyty*).

Найбольш непаслядоўны быў аўтар у перадачы прозвішча суразмоўцы Кацярыны: гістарычная асоба Восім Ігельстром у тэксе пераўтвараецца ў *Pgierstroma*, далей скарот ад ягонага імя восем разоў напісаны праз *h* (*ILHIER, ILH*), ды тры разы праз *g*, свайго пляменніка пасол называе таксама *Plierstromom*, а ў самой назве фігуруе наогул як *Pliersztrom*. Магчыма, перасоўванне літар імені галоўнага

героя твора не з'яўляецца выпадковасцю, звязанай з няўважлівасцю, а толькі спецыяльным мастацкім захадам, накіраваным на дасягненне сугучнасці прозвішча Ігельстрома з лексмай 'ілгаць', што ўзмацняла камічны эфект.

Фрыкатыўнае вымаўленне [ɣ], уласцівае і ўкраінскім, і беларускім гаворкам з даўняй пары (даследчыкі знаходзяць прыкметы ўжо з X ст.¹⁰), адрозніваюць ад выбухнога [г], якое было і застаецца нормаю рускай мовы¹¹. У кірылічных старабеларускіх і стараўкраінскіх тэкстах выкарыстоўваўся дыграф *жг* для абазначэння фрыкатыўнага [г] на пісьме, а таксама спецыяльны знак. Як бачым, адсутнасць пісьменнай традыцыі стварыла праблему для аўтара "Rozhoworu...".

Заклучэнне

У XVIII стагоддзі, у перыяд заняпаду афіцыйнай беларускамоўнай пісьменнасці і росквіту ананімных вершаў, бурлескна-сатырычных твораў і інтэрмедый, сярод іншых твораў, якія адлюстроўвалі палітычныя рэаліі таго часу, вылучаецца друкаваны лацінкаю тэкст "Rozhoworu...", які, нягледзячы на тое, што заставаўся па-за ўвагаю даследчыкаў, мае шэраг адметных рыс, звязаных перш за ўсё з агітацыйным характарам брашуры. Хоць малога аб'ёму твор і захаваўся ўсяго ў адной копіі, ён змяшчае вялікую колькасць фанетычных дублетаў і марфалагічных варыянтаў, характэрных для ўсёй пісьменнасці таго перыяду. Сярод пазітыўных у аспекце вывучэння твора з'яў можна назваць тое, што "Razhowog..." амаль пазбаўлены" ўплыву польскай мовы, а ўплывы стараславянскай і старарускай мовы можна лічыць невыпадковымі, уведзенымі аўтарам для стылізацыі пад мову расейскага двара. Гэты тэкст з'яўляецца пацвярджэннем, што тагачасная народная гаворка мела больш агульных рыс з сучаснымі беларускімі гаворкамі, чым адрозненняў, а таксама быў прадвеснікам новага перыяду ў развіцці беларускай мовы.

¹⁰ П. Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1952, с. 146.

¹¹ У. Анічэнка, *Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі*, Мінск 1969, с. 57.

L I T E R A T U R A

- Aničëнка U., *Belaruska-ukraïnskîâ piś'mova-moŭnyâ svvâzi*, Minsk 1969 [Анічэнка У., *Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі*, Мінск 1969].
- Bulyka A., *Razvìccë arfaagrafičnaj sistëmy starabelaruskaj movy*, Minsk 1970 [А. Булыка, *Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы*, Мінск 1970].
- Černyh P., *Istoričeskaâ grammatikarusskogo âzyka*, Moskva 1952 [Черных П., *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1952].
- Daŭgâla D., *Z belaruskaga piś'menstva XVII stagoddzâ*, Minsk 1927 [Даўгяла Д., *З беларускага пісьменства XVII стагоддзя*, Мінск 1927].
- Estreicher: Bibliografia polska*, t. XVIII, Kraków 1901.
- Kramko Ĭ., *Ananìtnaâ belaruskaâ litaratura kanca XVIII – 1-j palovy XIX st. i âe mova*, [u:] *Belaruskaâ mova. Èncyklapedyâ*, Minsk 1994 [І. Крамко, *Ананімная беларуская літаратура канца XVIII – 1-й паловы XIX ст. і яе мова*, [у:] *Беларуская мова. Энциклапедыя*, Мінск 1994].
- Mal'dziś A., *Na skryžavannì slavânskiz tradycuj: Litaratura Belarusi perahodnaga peryâdu (drugaâ palavina XVII–XVIII st.)*, Minsk 1980 [Мальдзіс А., *На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII–XVIII ст.)*, Мінск 1980].
- Šakun L., *Gìstoryâ belaruskaj litaraturnaj movy*, Minsk 1984 [Шакун Л., *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Мінск 1984].
- Woltanowski A., *Turniej paszkwilancki wileńsko-warszawski na cześć ambasadora rosyjskiego Josifa Igelstroma 1794 r.*, Białystok 1994.

S U M M A R Y

LINGUISTIC FEATURES OF
“ROZHOWOR IMPERATRYTSY Z ILHIERSZTROMOM...”

In this article, its author analyzes some linguistic aspects of the text that functions as a parody of a dialogue between Catherine the Great and an ambassador of Russia in the Polish-Lithuanian Commonwealth. It was prepared to agitate various social groups to join the Kosciuszko Uprising. Characteristics of the text that influenced features of the graphical system are discussed.

Key words: the Kosciuszko Uprising, parody, the history of research, lexical and dialectal basis of the work, the Old-Belarusian language, the Old-Ukrainian language.

STRESZCZENIE

CECHY JĘZYKOWE UTWORU
„ROZHOVOR IMPERATRYTSY Z ILHIERSZTROMOM...”

Autorka artykułu analizuje wybrane cechy językowe tekstu, który stanowi parodię na dialogu Katarzyny Wielkiej z posłem nadzwyczajnym Rosji w Rzeczypospolitej. Został on przygotowany w celach agitacyjnych – wezwania ludności do udziału w powstaniu kościuszkowskim. W artykule omówiono historię powstania tekstu i jego wpływ na środki graficzne.

Słowa kluczowe: powstanie kościuszkowskie, parodia, historia badań, podstawy leksykalne i dialektyczne utworu, język starobiałoruski i staroukraiński.

*Ludmiła Siegień**Uniwersytet w Białymstoku*<https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

**Да пытання вывучэння абрэвіатур у беларускай
спецыяльнай мове: запазычаныя абрэвіатуры
ў сучаснай беларускай мове і яе тэхналектах**

У апошнія дзесяцігоддзі Беларусь усё актыўней наладжвае кантакты з краінамі Еўропы, уступае ў дзелавыя адносіны, гандлюе. Спецыялісты з розных галін павышаюць адукацыю за мяжой, адчыняецца парк высокіх тэхналогій, што пазітыўна ўплывае на пашырэнне дзелавых кантактаў. Не абысціся тут без запазычаных слоў, а менавіта, абрэвіатур, якія пранікаюць ў беларускую спецыяльную мову напрыканцы 90-х гадоў непасрэдна з англійскай мовы. Трэба ўзгадаць, што ў 80–90-я гады запазычванні адбываліся выключна праз пасрэдніцтва рускай мовы.

Запазычванне іншамоўнай лексікі з’яўляецца натуральным і заканамерным працэсам у гісторыі кожнай мовы. Гэты працэс эканоміць моўныя намаганні, запаўняючы намінатыўныя “прабелы” гатовымі адзінкамі чужой мовы. Звычайна запазычваюцца іншамоўныя словы для абазначэння прадмета або паняцця, а не толькі тэрміналагічныя назвы, атрымліваючы пры гэтым больш дакладнае і пэўнае значэнне, чым у мове-крыніцы. Аднак, па меркаванні навукоўца Л.А. Несцерскай¹, у носьбітаў мовы па прычыне адсутнасці асацыятыўных апор

¹ Л. А. Несцерская, *О некоторых культурных тенденциях в развитии словарного состава современного русского языка: социокультурный и лингвистический аспекты*, “Вестник Московского государственного университета”. Серия 9. Филология, № 4, Москва 1997, с. 42; З. А. Харитончик, *Заимствования в системе языка*, [в:] *Словообразование и номинативная деривация в славянских языках*: Материалы IV республиканской научной конференции, Гродно 1992, с. 12.

могуць узнікнуць цяжкасці пры распазнаванні сэнсу запазычанага слова і яго ўспрымання, а таксама незразуменне сувязей з уласнымі лексічнымі сродкамі гэтай мовы.

Атрымоўваецца, што запазычванне, згодна з даследаваннямі З.А. Харытончык², як працэс выкарыстання элементаў адной мовы ў другой, набывае своеасаблівую прыроду моўнага знака: з аднаго боку запазычванне дазваляецца, а з другога – перашкаджае разуменню сэнсу выказвання. Гэтым, відаць, і можна растлумачыць тыя абставіны, што “чыстых” запазычанняў з блізкароднасных моў вельмі і вельмі мала.

Працэс запазычвання адбываецца пастаянна, і даследчыкі выдзяляюць розныя экстра- і інтралінгвістычныя прычыны запазычвання іншамоўнай лексікі, але ў сучаснай беларускай мове, на думку даследчыка С.У. Грынёва³, ён набывае некаторыя спецыфічныя рысы. У наш час назіраецца значнае павелічэнне запазычанай лексікі. Гэта непасрэдна звязана са зменамі ў жыцці краіны на працягу апошніх двух дзесяцігоддзяў. Па назіраннях А.М. Булькі⁴, перш за ўсё запазычаны становяцца адзінкамі дзелавой мовы, потым гэтыя адзінкі шырока адлюстроўваюцца ў перыядычным друку, часопісах, найбольш хутка рэагуючы на новыя з’явы ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека. І зараз запазычанні, з аднаго боку, дапамагаюць мове ператварыцца ў больш гнуткі дасканалы сродак дзелавых адносін, а з другога – абслугоўваюць самыя разнастайныя функцыянальныя сферы, пры гэтым выводзячы мову на міжнародную арэну. Так, лексічны пласт мовы ўзбагачаецца, становіцца больш ёмістым і дакладным, нават дасканалым, але, не ўсялякае іншамоўнае слова павінна шырока выкарыстоўвацца ў сучаснай беларускай мове як яе лексічная норма. Таму навукоўцы Л.І. Бурак і А.М. Булыка⁵ лічыць, што кожнае канкрэтнае запазычанне з’яўляецца толькі тады заканамерным і абгрунтаваным, калі ў беларускай мове для абазначэння пэўных прадметаў і паняццяў

² З. А. Харитончик, *Лексикология английского языка*, Минск 1992, с. 189.

³ С. В. Гринёв, *Терминологические заимствования (краткий обзор современного состояния вопроса, [в:] Д. С. Лотте, Вопросы и заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов*, Москва 1982, с. 108.

⁴ А. М. Булыка, *Лексичныя запазычанні ў беларускай мове XIV–VIII стст.*, Мінск 1980, с. 220.

⁵ Л. І. Бурак, *Сучасная беларуская мова*, Мінск 1974, с. 31; А. М. Булыка, *Складаныя тэрміны са связаннымі апорнымі кампанентамі інтэрнацыянальнага паходжання, [у:] Беларуская мова і мовазнаўства*, Зборнік навуковых артыкулаў (Да 75-годдзя акад. М.В. Бірулі), Мінск 2000, с. 228.

няма дакладных слоў. “Чыстыя” запазычанні ў складзе абрэвіятур займаюць па колькасці перадапошнія месца, саступаюць паўкалькам, калькам, а на апошнім месцы знаходзяцца ўласнабеларускія скарачэнні, але яны, як удакладняе даследчык Л.П. Крысін⁶, ніколі не пераважаюць над такімі спосабамі, як словаўтварэнне і семантычная дэрывацыя. Асноўнай крыніцай іх папаўнення застаецца руская мова, якая ў сваю чаргу калькуе з іншых моў. Гэта абумоўлена, па-першае, прыярытэтам рускай мовы і адноснай зразумеласцю гэтых адзінак для беларускага насельніцтва, якое ў асноўнай сваёй масе дасканалы ведае блізкую мову, што дае магчымасць проста транслітарыраваць існуючыя абрэвіятуры ў рускай мове на беларускую мову.

Па-другое, немагчымасцю ў асобных выпадках калькіраваць, “далучаць” часткі слоў без парушэння мілагучнасці і структуры скарачэння. Так, на месцы руск. *Белросбанк* (**Белорусско-российский банк**) павінна была б узнікнуць форма *Белрасбанк* (**Беларуска-Расійскі банк**), аднак спалучэнне атрымоўваецца немілагучнае, і таму абыходзяцца прастой транслітарацыяй рускай абрэвіятуры на беларускую мову ў форме *Белросбанк* (ЭА 2012, 10), яшчэ прыклад: руск. *Белсвісбанк* (**Белорусско-Швейцарский банк**) у выніку транслітарацыі з рускай мовы, якая ў сваю чаргу транслітарывала са шведскай мовы атрымоўваем *Белсвісбанк* (ЭА 2013, 19), а не *Белшвейцбанк*; ці: бел. *у.е.* (з руск. **условные единицы**) (ЭБ), а не *у.а.* (**умоўныя адзінкі**) (ЭБ); ці яшчэ прыклад: ОГНІтэрм (кампанія па вырабу **вогнеахоўнага** пакрыцця) (ДПД, 89) і пад.

Такім чынам, запазычанымі лічым абрэвіятурныя акронімы ўсіх тыпаў (ініцыяльныя, складовыя, змешаныя, частковаскарочаныя) назваў устаноў, прадпрыемстваў, арганізацый, праграм, аперацый, часопісаў, таварыстваў, асацыяцый, кампаній, сістэм, канцэрнаў, камісій, бюро, агенцтваў, груп і г.д. Паводле пазіцыі, якую займае даследчык С. Шадыка⁷, лёгкасць з якой запазычваюцца абрэвіятуры з блізкароднасных моў (граматычны лад, слоўнікавы склад і тыпы словаўтварэння такіх моў даволі блізкія) ускладняе справу вызначэння такіх слоў у слоўнікавым складзе беларускай мовы. Таму не ўсе запазычанні

⁶ Л. П. Крысін, *Иноязычные слова в современном русском языке*, Москва 1968, с. 75.

⁷ С. Шадыко, *Акронимы в современном русском языке делового общения (в сфере финансов, биржи, банковского дела)*, [в:] *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Материалы Международной научной конференции 15–17 мая 2003 г., Warszawa 2003, с. 298.

могуць быць выяўлены, бо пры іх вызначэнні нельга кіравацца толькі супадзеннем каранёў. З прычыны ўсё той жа генетычнай і структурнай блізкасці моў могуць быць запазычаны і такія словы, якія па сваёй марфалагічнай форме не супярэчаць адпаведным заканамернасцям беларускай мовы. Таму, працягвае С. Шадыка⁸, у выніку можа атрымацца, што калі марфалагічная, фанетычная формы і значэнне слова адпавядаюць заканамернасцям беларускай мовы, тады яго можна лічыць спрадвечнабеларускім, а ў сапраўднасці, яно можа аказацца запазычаннем, ці наадварот. Акрамя таго, выяўленню запазычання перашкаджае тое, што для блізкароднасных моў, пачынаючы з перыяду іх фарміравання як самастойных і да сучаснага стану, характэрна паралельнасць працэсаў на ўсіх моўных узроўнях: *Белросбанк* (Беларуска-расійскі банк) (ЭА 2012, 3), *НТВ* (Новае тэлебачанне) (Р, 4), *СпутнікТВ* (спутнікавае тэлебачанне) (Р, 4), *інкасо* (банк, які праводзіць інкасацыю) (РКА), *РОМІР* (Расійская грамадская думка і вывучэнне рынка) (КФП), *Экарэм* (будаўнічая арганізацыя “Экалагічны рамонт”) (рэкламны плакат) і пад.

Зусім іншая справа, калі акронімы асвоены беларускай мовай у чужым для яе фанетычным комплексе, зн. дадзены фанетычны комплекс не суадносіцца з якой-небудзь лексічнай ці сінтаксічнай адзінкай беларускай мовы, таму што складанаскарочаныя словы ўтвораны на іншым моўным матэрыяле. На першы погляд, гэта група абрэвіятур набліжаецца да інтэрнацыяналізмаў, а па-другое, носьбіт мовы ўспрымае іх не як скарачэнні, а звычайныя каранёвыя словы, якія прыйшлі з іншых моў: *РЭПА* (англ. REPO, repurchase agreement, гиро – сделка пакупкі/продажу каштоўных папераў) (СДА, 18), *АГ* (ням. AG, Aktiengesellschaft – акцыянернае таварыства) (СДА, 2), *АМА* (англ. AMA, American Marketing Association – Амерыканская асацыяцыя па маркетынгу) (СДА, 2), *ГАТТ* (англ. GATT, General Agreement on Tariffs and Trade – Генеральнае пагадненне па мытным тарыфам і гандлю) (СДА, 4), *ЮНЕСКА* (UNESCO) (СДА, 20), *ЮНІДАК* (UNIDAK) (СДА, 33), *ОАПЭК* (ОАРЕК) (СДА, 16), *КОФО* (COFO) (СДА, 12), *БелСел* (англ. Belcel, Belarussian Cellular – Беларуская сотавая) (ІТС, 150), *СІАКРЭС* (англ. SIAKRES, Пастаянны камітэт па даследаваннях і статыстыцы) (СДА, 24), *ІНДЗІС* (англ. INDIS, Сістэма апрацоўкі прамысловай інфармацыі) (СДА, 10), *ІНТЭЛ-*

⁸ С. Шадыко, *Роль и место аббревиатур в современных специальных языках (на примере русского языка делового общения)*, [в:] *Wschód-Zachód w dialogu międzykulturowym*, Słupsk 2010, с. 121.

САТ (СДА, 11), *ІНТЭРСПУТНІК* (СДА, 11), *ПАНАПФТЭЛ* (СДА, 17), *СІЕКА* (СДА, 24), а таксама: *ФІАТ* (СДА, 30), *БМВ* (СДА, 4), *лазер* (БПСС) і г.д.

Па-другое, для канца ХХ і першых дзесяцігоддзяў ХХІ стагоддзя, з яго тэхнічным і навуковым прагрэсам, які абумоўлівае з'яўленне і хуткае развіццё дзелавых адносін, гэта актуальна: *ЮНІСТРАЛ* (Камісія ААН па праву міжнароднага гандлю) – *UNISTRAL* (United Nations Commission on International Trade Law) (СДА, 24), *ЮНЕСОБ* (Эканамічнае і сацыяльнае бюро ААН ў Бейруце) – *UNESOB* (United Nations Economic and Social Office In Beirut) (СДА, 22), *КЛАДІ* (Лацінаамерыканскі цэнтр па інфармацыйных тэхналогіях) (СДА, 16), *МАГАТЭ* (міжнароднае агенцтва па атамнай энэргіі) (СДА, 17) і інш. Пры перадачы акронімаў пісьмовым запазычаннем выкарыстоўваюць транскрыпцыю, заснаваную на вымаўленні слова ў мове-крыніцы, або транслітарацыю, г.зн. арыентацыю на напісанне слова: *КАРЫС* (Сістэма інфармацыі аб бягучых даследаваннях у галіне сельскай гаспадаркі) – *CARIS* (Current Research Information System) (СДА, 16), *ЭЛДО* (Еўрапейская арганізацыя па распрацоўцы ракет-носьбітаў) – *ELDO* (European Space Vehicle Launcher Development Organization) (СДА, 32), *ЮНДАТ* (Шматнацыянальная комплексная кансультацыйная група ААН па пытаннях развіцця) – *UNDAT* (United Nations Multi-National Inter-Disciplinary Development Advisory Team) (СДА, 32) і інш.

Гэтыя і падобныя акронімы ўзніклі ў іншых мовах, на матэрыяле тых моў (англійскай, нямецкай, іспанскай і г.д.) і ў гатовым выглядзе перайшлі ў рускую, беларускую і, таксама, польскую мовы. У разуменні значэння гэтых абрэвіятур у спажывоўцы мовы адсутнічаюць якія-небудзь асацыяцыі з першакрыніцай. Толькі спецыяліст скажа, што *лазер* (англ. laser – light amplification by stimulated emission radiation), *АПЕК* (англ. ОПЕС, Organization of Petroleum Exporting Countries (Vienna) – Арганізацыя краін-экспартёраў нафты (Вена) (СДА, 2), *СІФ* (англ. CIF, cost, insurance, freight – кошт, страхаванне, фрахт) (СДА, 18) і іншыя адзінкі з'яўляюцца скарачэннем чаго-небудзь. Часамі чытач ці размоўца прымае такое скарачэнне за лексічную адзінку, таму што недаступная інфармацыя аб разгорнутым найменні. Найбольш актыўны характар гэтай групы акронімаў праяўляецца ў афіцыйных дакументах, прэзэнтуючых дзелавыя адносіны высокіх бакоў, і мове СМІ, але слоўнікі і граматыкі абыходзяць іх сваёй увагай. Заўважым, што граматыкі ахвотна апісваюць складанаскарочаныя словы, утвораныя са скарачэнняў беларускіх словазлучэнняў. І ўсё ж

такі, пры аналізе дадзенай з’явы мы не можам да канца згадзіцца з тымі, хто бачыць у запазычаных словах усяго толькі каранёвыя назоўнікі і лічымся з меркаваннем тых, хто дакладна ведае, што ў наяўнасці факт скарачэння.

Існуюць некаторыя запазычанні, якія яшчэ не падвергліся працэсу перадачы іншамоўнага слова фанемнымі сродкамі мовы-рэцэптара, а таму падаюцца ў тэксе на мове арыгінала (англійскай), і лічацца ўкрапінамі, што не дастаткова, каб прызнаць слова запазычаным: *BBS* (БелАГРА), *BIOS* (БелАГРА), *Cache* (БП), *CD-drive* (ІТ, 12), *CD-R* (ІТ, 14), *CD-ROM* (ІТ, 15), *DOS* (ІТ, 15), *Hardware* (ІТ, 16), *Lap-top* (ІТ, 16), *MS-DOS* (ІТ, 17), *Pentium* (ІТ, 11), *e-mail* (англ. *electronic mail* – электронная пошта) – сістэма захавання і перасылкі паведамленняў (ІТ, 13), напрыклад, *Калі ў Вас ёсць электронная пошта: члены журы накіруюць па e-mail на Ваш адрас шэраг пытанняў аўтарам па тэматыцы прадстаўленага артыкулу* (рэкламны лісток). За складанымі скарачанымі словамі ў такім выпадках замацавана напісанне праз злучок.

Вельмі важным з’яўляецца тое, што чужы моўны матэрыял лічыцца прыстасаваным да заканамернасцей мовы-рэцэптара толькі пры ўмове яго фармальнага (фанетычнага, марфалагічнага) і семантычнага асваення. Даследчыкі С. В. Грынёў і Г.А. Арцямёнак⁹ сцвярджаюць, што працэс засваення новых іншамоўных слоў у беларускай мове яшчэ толькі ідзе і запазычанні знаходзяцца на этапе так званага “ўваходжання” (або “пранікнення”) у мову-рэцэптар. Яны пачынаюць выкарыстоўвацца для называння рэалій, уключаюцца ў сінанімічныя рады, атрымліваюць пэўнае распаўсюджанне і іх права на далейшае існаванне павінна быць пацверджана сталым ужываннем у тэкстах дэлавога дыскурсу. Таму часта адзначаецца разнастайнае вар’іраванне матэрыяльнага выражэння запазычвання, што праяўляецца ў патрабаваннях да вымаўлення, напісання і акцэнтацыі. Прычынамі існавання варыянтаў у напісанні даследчык Т.А. Коць¹⁰ лічыць: павышаную кантактнасць (г.зн. запазычванне непасрэдна з мовы-крыніцы без пасрэдніцтва іншых моў), уплыў графічнага афармлення іншамоўнага слова

⁹ С. В. Гринёв, *Терминологические...*, с. 108; Г. А. Арцямёнак, *Лексічныя інавацыі польскага паходжання ў сучаснай беларускай літаратурнай мове*, [у:] *Беларуска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства*, Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі, пад. рэд. Г.М. Мезенка, т. 1, Віцебск 1994, с. 15.

¹⁰ Т. А. Коць, *Функцыянавання лексічных варыянтаў у засобах масовай інфармацыі (на матэрыялі газет 80-х рокаў*, [в:] *Мовознаўства*, Кііў 1997, с. 57.

(з дапамогай транскрыпцыі ці транлітарацыі), недастатковае засваенне новых слоў.

Праілюструем сітуацыю, якая склалася з запазычаннем слова *інтэрнэт* (ІТ, 2). Развіццё інфармацыйных тэхналогій, так званая “камп’ютэрызацыя” грамадства, паўплывала на тое, што гэта слова даволі часта выкарыстоўваецца ў мове амаль усіх носьбітаў мовы ў розным абліччы: *Інтэрнэт/інтэрнэт/Інтэрнет/інтэрнет/internet* (англ. *internet* – *inter-* паміж-, узаема- і *net* – сетка) – інфармацыйная сетка сусветнага маштабу: “На Беларусі пачаўся масавы пракрыў у *Інтэрнэт*...” (ІТС, 10), іншы прыклад: “Ці хочаце зазірнуць у *Інтэрнет*?...” (БіР), яшчэ: “Прамая трансляцыя перамоў адбудзецца праз сетку *internet*...” (КІП); “Відавочна, што сёння сімвалам, атрыбутам камунікатываючага адкрытага грамадства выступае *інтэрнэт*...” (КН); “Усё болей дакладна ўрываецца ў наша жыццё знакімы *інтэрнет*...” (ПЦ); “Днём нараджэння *Interneta* лічыцца студзень 1969 г., калі ў адным з падраздзяленняў Мінабароны ЗША пачалася работа над праектам камп’ютэрнай сувязі, у выніку якой была створана сетка *ARPANET* (*Advanced Research Projects Agency Net*), пабудаваная на тых жа прынцыпах, якія пазней ляглі ў аснову *Internet*” (*Belnet 1*).

Пачалі шырока выкарыстоўвацца ў беларускай мове і вытворныя ад гэтага слова: *Інтэрнэт-клас* (ЭГ, 8), *інтэрнэт-лабараторыя* (МнД), *інтэрнэт-кавярня* (ІАБ), *інтэрнет-гадзіны* (ІАБ), *інтэрнет-клуб* (*Belnet 2*) і г.д.: “Інфармацыйныя прыярытэты *інтэрнэт-кавярні Саб@ка*: міжнародная палітыка і міравая эканоміка, гандаль, забеспячэнне, спорт, высокія тэхналогіі, культура” (ІАБ); яшчэ прыклад: *Інтэрнэт-лабараторыя TEXAS 43*: распрацоўка і прасоўванне сайтаў і *інтэрнеце*, *інтэрнет-рэклама*, *банерная і кантэкстная рэклама*, *выпаўненне заказаў фрылансцерамі* (МнД); ці: *Усе паслугі інтэрнет-класа платныя*. Кожны карыстальнік можа атрымоўваць кансультацыі па выкарыстанні *ІТ*, *сеткі Інтернет*, *ір-адраса* (ЭГ, 8); або: *У рэгістрацыйнай форме заявак-удзелу ў інтэрнет-кафе “Экамэнэджмент як элемент устойлівага развіцця арганізацыі” на базе Рэспубліканскай навукова-тэхнічнай бібліятэкі (РНТБ) неабходна ўказаць e-mail, ір-адрас*” (*Belnet 2*); наступны прыклад: *Адным з пунктаў банкаўскай умовы Беларгапрамбанка з’яўляецца: абслугоўванне сістэмы інтэрнет-банкінга, якая працуе толькі па тэхналогіях дыстанцыйнага банкаўскага абслугоўвання, пры якім доступ да рахункаў і аперацый прадстаўляецца ў любы час і з любога камп’ютэра з доступам ў інтэрнет. Рэгістрацыя кліентаў праводзіцца па сістэме*

інтэрнет-банкінга. Выдача карткі кодаў у сістэме інтэрнет-банкінга (ІАБ) і пад.

У носьбітаў мовы могуць узнікаць цяжкасці пры распазнаванні сэнсу запазычанага слова, тады, па назіраннях С. Шадыкі¹¹, новая адзінка “суправаджаецца” паясняльным перакладам або сінонімам, часамі запазычанне пішацца ў двукоссі і пад., напрыклад, *мас-медыя* (РП) і *мас-медыя* (англ. *mass* – маса, мноства і *media* – сродкі, спосабы) (СА) у беларускіх тэхналектах вельмі часта замяняюць на *СМІ* (сродкі масавай інфармацыі) (СНС, 20): (...) *Беларускія СМІ (мас-медыя) перажываюць “другое нараджэнне”*. *Адкрытасць, праўда, свабода выбару знайшлі свайго чытача...* (ІТ 2012, 2); іншы прыклад, запазычанне *кампакт-дыск* (англ. *compact* – кампактны, сціслы і *disk* – дыск, CD) (СНС, 31) у тэксе бягучага рэкламнага радка ў сталічным метро: *Калі вы прывыклі рэальна лічыць Вашы грошы. Калі Вы хочаце набываць CD і DVD-дыскі па вельмі прыемнаму дылерскаму кошту. Калі вы прадпрымальнік і пачалі сваю дзейнасць з продажу кампакт-дыскаў. Калі вы шукаеце надзейнага партнёра пастаянных закупак. Тады віншваем Вас! Вы знайшлі нас! Мы з’яўляемся афіцыйнымі прадстаўнікамі кампаніі Мультыдыск, якая прапануе поўны асартымент буйных беларускіх вытворцаў мультымедыйнай прадукцыі; ці сідзіром* (англ. *CD-ROM compact disk + real only memory* – пастаянная памяць на кампакт-дыску) (СНС, 33) – дыск для пастаяннага захоўвання дадзеных: *“CD-ROM (сідзіром) самы просты від cd-прывада, прызначаны толькі для прачытання cd-дыскаў...”* (тэкст інструкцыі абслугоўвання аптычнага прывада); *оп-арт* (англ. *optical art*. – антычнае мастацтва) (СНС, 19): *РСА “Экарэм” праводзіць эканамічны, недарагі рамонт кватэр, камнат, кухань, дамоў. Поўны спектр паслуг па рамонту ў стылі оп-арт дызайн. Опарт – улічвае зрокавыя ілюзіі на плоскай паверхні. Задача опарта падмануць вока, правацыраваць яго на тлуслівую праўду, выклікаць вобраз, які не існуе...* (рэкламны лісток); або *поп-арт* (агульнадаступнае мастацтва) (СНС, 22): *Галерэя поп-арт “Ў” – актыўная арт-пляцоўка Беларусі, праводзіць арэнду твораў мастацтва. Гэта паслуга не абцяжарвае ні ўмовамi захавання, ні пытаннямі змены перавагі або змены экспазіцыі. Пры рэалізацыі дамовы на арэнду, можна падпісаць новую дамову*

¹¹ С. Шадыко, *Сфера употребления аббревиатур в современных специальных языках*, [в:] *W kręgu teorii i praktyki lingwistycznej. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Lukszynowi z okazji 70. Rocznicy urodzin*, pod red. naukową S. Gruczy, Warszawa 2007, s. 321.

на прыватнасць на максімальна выгадных умовах двух бакоў. Пакупнік у гэтым выпадку становіцца ўладальнікам твора. Аб'ём работ, якія прадстаўлены ў лізінг, змяшчаюць не толькі працы айчынных мастакоў, але і замежных, ці мастакоў Галерыі “Ў”. Для атрымання больш поўнай інфармацыі... (НіБ).

Запазычванню тэрмінаў таксама садзейнічае і тое, што ў некаторых сферах дзелавых адносін асноўную частку тэрмінаў складаюць інтэрнацыяналізмы.

Складанаскарочанія словы, якія належаць да ўсходнеславянскай лексікі, адпавядаюць словаўтваральным працэсам у беларускай мове, а таму пры пэўных умовах маглі быць утвораны і на беларускім матэрыяле. Такія запазычанні могуць уключацца ў сістэму сінхроннага словаўтварэння. Гэта дае падставы, сцвярджае даследчык Г.А. Арцямёнак¹², разглядаць адны і тыя ж словы як запазычанні, або як уласна-беларускія ўтварэнні.

Такім чынам, лёгкасць, з якой засвойваюцца словы з рускай мовы ў беларускую, адносіцца не толькі да ўсходнеславянскай лексікі, такіх адзінак вельмі і вельмі мала, але і да лексікі іншамоўнага паходжання. Таму, калі запазычанае слова засвойваецца блізкароднаснай мовай, яно праз некаторы час існуе і ў кантактуючай мове.

І яшчэ, каб мова магла функцыяніраваць на міжнароднай арэне, яна вымушана хаця б нейкі час карыстацца новымі іншамоўнымі лексемамі, а для спецыяльных моў – гэта асноўнае патрабаванне. На далейшых этапах эвалюцыі слова пазбавіцца непатрэбных элементаў, а тыя запазычанні, якія могуць фанетычна, марфалагічна і семантычна адаптавацца ў мове, уключыцца ў сістэмныя адносіны, стаць базай для ўтварэння новых слоў, будуць садзейнічаць развіццю і ўзбагачэнню слоў у беларускай мове.

КРЫНІЦЫ АБРЭВІЯТУР

БелАГРА, *Праграма спецыялізаванай выстаўкі БелАГРА-2013*, Мінск 2012, 1 с.

БіР, *Транспарт і лагістыка, [ў:] Беларусы і рынак*, рэд. нум. Т. Манёнак, № 12, Мінск 2011, с. 21.

БП, *Бізнес-праграмаванне для прафесіяналаў*, Мінск 2012, с. 4.

¹² Г. А. Арцямёнак, *Лексічныя...*, с. 13.

- БПСС, S. Szadyko, *Беларуска-польскі слоўнік абрэвіятур і графічных скарачэнняў*, Warszawa 2012, 249 s.
- ДПД, *Даведнік прадпрыемстваў Беларусі*, укл. Ю. Кіслоў, Мінск 2006, 184 с.
- ІАБ, *Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь. Конкурсны гандаль у Беларусі і за мяжой*, № 31, Мінск 2011, с. 23.
- ІТ, *Часопіс ІТ Бел*, № 11 (42), лістапад 2012, с. 2; № 13 (43), снежань 2012, с. 12.
- ІТС, *Інфармацыйныя тэхналогіі і сістэмы. Матэрыялы міжнароднага форуму “Інавацыйныя тэхналогіі” БелІСА*, пад. рэд. М. Яшукова, Мінск 2006, 156 с.
- КП, В. С. Буракоў, *Каталаг інавацыйных праектаў і распрацовак*, вып. 3, Мінск 2013, с. 41.
- КН, Газета *Камп’ютарныя навіны. Беларусі софт* /fdd5-25.net/ dos livedc/ [доступ 9.09.2014].
- КФП, *Кіраванне фінансавымі патокамі. Праграма ФінІспектар* /merchntconsulting.by/ [доступ 12.05.2014]
- МнД, *Мінск на далонях. Бясплатная штотыднёвая газета*, № 12 (798), Мінск 2014, с. 3.
- НіБ, *Часопіс Нерухомасць і будаўніцтва*, укл. С. Панкратаў, Мінск 2013, с. 4.
- ПЦ, *Паслугі разлікова-касавага цэнтра No 11, Белсвісбанк*, Мінск ад 21.11.2013 г.
- Р, 4, Газета *Рэспубліка* № 215 (5900) ад 21 ліпеня 2014, с. 4.
- РКА, *Рэгістрацыя камерцыйных арганізацый. Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт* /minsk.gov.by/ [доступ 21.12.2014]
- РЛ, *Рэгістрацыйны ліст фірмы-эксперта на фінансавым рынку кампаніі Tele-Trade* № 78/3051 ад 2.07.2014 г.
- СА, *Сертыфікат адпаведнасці сістэмы менеджмента якасці ІСО 9001:2008*, 12 снежня 2009 г.
- СДА, *Англа-беларускі слоўнік-даведнік акронімаў, назваў міжнародных арганізацый і ўстаноў*, склад В. М. Крывашэін, Т. Л. Вашкевіч, Мінск 2002.
- СНС, В. І. Уласевіч, *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, Мінск 2009.
- ЭА, *Рэспубліка Беларусь. Эканамічны агляд. Прыорбанк*, Мінск 2012, с. 3, 10; Мінск 2013, с. 19.
- ЭБ, *Эканоміка Беларусі*, № 8, 2014, с. 19.
- ЭГ, *Эканамічная газета*, № 51 (1715) ад 11 лютага 2014, с. 8.
- Belnet 1, *Навіны беларускага і сусветнага інтэрнэтай. Знешні гандаль*, Мінск 2007, № 1, с. 13.

Belnet 2, *Навіны беларускага і сусветнага інтэрнэтайф. Знешні гандаль*, Мінск 2008, № 2, с. 19.

L I T E R A T U R A

- Arcâmënak G. A., *Leksičnyâ inavacyi pol'skaga pahodžannâ ŭ sučasnaj belaruskaj litaraturnaj move*, [u:] *Belarуска-pol'skae supastaüläl'nae movaznaïstva i litaraturaznaïstva*, Matëryäly III Mižnarodnaj navukovaj kanferëncyi, pad. rëd. G.M. Mezenka, t. 1, Vicebsk 1994 [Арцямёнак Г. А., *Лексічныя інавацыі польскага паходжання ў сучаснай беларускай літаратурнай мове*, [у:] *Беларуска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства*, Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі, пад. рэд. Г.М. Мезенка, т. 1, Віцебск 1994].
- Bulyka A. M., *Leksičnyâ zapazyčannî ŭ belaruskaj move XIV–XVIII stst.*, Minsk 1980 [Булыка А.М., *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Мінск 1980].
- Bulyka A. M., *Skladanyâ tërminy sa svâzanymî apornymî kampanentamî intërnacyânal'naga pahodžannâ*, [u:] *Belaruskââ mova i movaznaïstva*, Zbornik navukovyh artykulaŭ (Da 75-goddzâ akad. M. V. Biryly), Minsk 2000 [Булыка А. М., *Складаныя тэрміны са связанымі апорнымі кампанентамі інтэрнацыянальнага паходжання*, [у:] *Беларуская мова і мовазнаўства*. Зборнік навуковых артыкулаў (Да 75-годдзя акад. М. В. Берылы), Мінск 2000].
- Burak L. Ī., *Sučasnaâ belaruskââ mova*, Minsk 1974 [Бурак Л. І., *Сучасная беларуская мова*, Мінск 1974].
- Grinëv S. V., *Terminologičeskie zaimstvovaniâ (kratkiy obzor sovremennogo sostoânîâ voprosa*, [v:] Lotte D. S., *Voprosy zaimstvovaniâ i uporâdočeniâ inoâzyčnyh termînov i terminoëlementov*, Moskva 1982 [Гринёв С. В., *Терминологические заимствования (краткий обзор современного состояния вопроса*, [в:] Д. С. Лотте, *Вопросы и заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов*, Москва 1982].
- T. A. Koc', *Funkcionovannâ leksičnih variantiv u zasobah masovoï in'formacii (na materîalî gazet 80-h rokiv*, [v:] *Movoznavstvo*, Kiïv 1997 [Коць Т. А., *Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 80-х років*, [в:] *Мовознавство*, Київ 1997].
- Krysin L. P., *Inoâzyčnye slova v sovremennom rusском âzyke*, Moskva 1968 [Крысин Л. П., *Иноязычные слова в современном русском языке*, Москва 1968].
- Nesterskaâ L. A., *O nekotoryh kul'turnyh tendenciâh v razvitii slovarnogo sostava sovremennogo rusского âzyka: sociokul'turnyj i lingvističeskij aspekty*, "Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta". Seriâ 9. Filologîâ, 1997, № 4, Moskva [Л. А. Нестерская, *О некоторых культурных тенденциях*

в развитии словарного состава современного русского языка: социокультурный и лингвистический аспекты, "Вестник Московского государственного университета". Серия 9. Филология, 1997, № 4, Москва].

Šadyko S., *Akronimy v sovremennom russkom âzyke delovogo obšeniâ (v sfere finansov, birži, bankovskogo dela)*, [v:] *Novoe v teorii i praktike opisaniâ i prepodavaniâ russkogo âzyka*. Materialy Meždunarodnoj naučnoj konferenciji 15–17 maâ 2003, Warszawa 2003 [Шадыко С., *Акронимы в современном русском языке делового общения (в сфере финансов, биржи, банковского дела)*, [в:] *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Материалы Международной научной конференции 15–17 мая 2003, Warszawa 2003].

Šadyko S., *Rol' i mesto abbreviatur v sovremennyh special'nyh âzykah (na primere russkogo âzyka delovogo obšeniâ)*, [v:] *Wschód-Zachód w dialogu międzykulturowym*, Słupsk 2010 [Шадыко С., *Роль и место аббревиатур в современных специальных языках (на примере русского языка делового общения)*, [в:] *Wschód-Zachód w dialogu międzykulturowym*, Słupsk 2010].

Šadyko S., *Sfera upotrebeniâ abbreviatur v sovremennyh special'nyh âzykah*, [v:] *W kręgu teorii i i praktyki lingwistycznej. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Lukszynowi z okazji 70. Rocznicy urodzin*, pod. red. naukową S. Gruszy, Warszawa 2007 [Шадыко С., *Сфера употребления аббревиатур в современных специальных языках*, [в:] *W kręgu teorii i praktyki lingwistycznej. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Lukszynowi z okazji 70. Rocznicy urodzin*, pod. red. Naukową S. Gruszy, Warszawa 2007].

Haritončik Z. A., *Leksikologiâ anglijskogo âzyka*, Minsk 1992 [З. А. Харитончик, *Лексикология английского языка*, Минск 1992].

SUMMARY

THE ANALYSIS OF BORROWINGS IN CONTEMPORARY BELARUSIAN AND ITS TECHNOLECTS

In the article, the author discusses the reasons and processes of adaptation of borrowings, paying special attention to the last decade of the 20th century and the beginnings of the 21st century which are characterized by a significant amount of borrowings from Western languages and this process is often carried out through the Russian language. The analysis has showed that the abbreviations, though unexplored and unstructured, name new phenomena of reality and function actively in Belarusian technolects.

Key words: Belarusian language for specific purposes, technolects, abbreviation, acronyms, borrowings, business communication, transliteration.

STRESZCZENIE

ANALIZA ZAPOŻYCZEŃ WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU BIAŁORUSKIM
I JEGO TECHNOLEKTACH

W artykule autorka omawia przyczyny oraz procesy przyswajania zapożyczeń, kierując szczególną uwagę na ostatnie dziesięciolecie XX wieku i pierwsze dekady XXI wieku, które charakteryzują się znaczną ilością zapożyczeń z języków zachodnich i nierzadko proces ten odbywa się za pośrednictwem języka rosyjskiego. Analiza pokazała, że skrótownice, mimo że niezbadane i nieusystematyzowane, nazywają nowe zjawiska rzeczywistości i aktywnie funkcjonują w białoruskich technolektach.

Słowa kluczowe: białoruski język specjalistyczny, technolekty, skrótownice, akronimy, zapożyczenia, komunikacja biznesowa, transliteracja.

Światłana Padabiedawa

DOI: 10.15290/bb.2018.10.36

Homelski Uniwersytet Państwowy

im. F. Skaryny

<https://orcid.org/0000-0002-1835-1904>

Этнамаркіраваная лексіка беларускай мовы ў перакладах на англійскую

Даследаванне спецыфікі моўнай адметнасці кожнага народа, яго светапогляду, светаўспрымання, рэканструкцыя моўнай карціны свету – актуальная праблема сучаснага мовазнаўства, у тым ліку і беларускага. Назвы прадуктаў харчавання і страў, назвы танцаў, песен, свят і гульняў – усе гэтыя моўныя адзінкі адлюстроўваюць адметнасць кожнага народа, яго нацыянальны каларыт і складаюць асаблівы лексічны пласт кожнай мовы – этнамаркіраваную лексіку, або словы-рэаліі. Этнамаркіраваная лексіка з’яўляецца выразнікам этнічнай спадчыны народа і пэўным чынам раскрывае адносіны чалавека да яго асяроддзя, умоў пражывання і гісторыі, што ў сваю чаргу значна павялічвае яе стылістычную нагрузку. Пераклад этнамаркіраванай лексікі з адной мовы на іншую з’яўляецца складанай задачай, паколькі патрабуе захавання паняццёвага зместу такіх лексічных адзінак. Таму звычайна словы этнамаркіраванай лексікі адносяцца да безэквівалентных, перакладчык вымушаны выкарыстоўваць розныя перакладчыцкія спосабы і прыёмы перадачы з ужываннем дадатковых ведаў па гісторыі, культуры, этнаграфіі таго народа і яго мовы, з якой робіцца пераклад.

Беларуская аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча – гістарычна-прыгодніцкі твор, які насычаны словам і этнамаркіраванай лексікай, што адлюстроўваюць нацыянальныя адметнасці беларускага ладу жыцця, і выяўляюць нацыянальную спецыфіку, якая з’яўляецца далёкай для замежных чытачоў. Таму для англамоўнага

мастацкага перакладу такая этнамаркіраваная лексіка выступае як новая, што ўтвараецца рознымі стылёвымі сродкамі мастацкага перакладу, паколькі для арыгінальнага тэксту, для носьбітаў мовы, на якой быў створаны мастацкі твор, такія моўныя адзінкі з'яўляюцца звычайнымі, а для носьбітаў мовы-перакладу – знаёмства з новым.

Сярод вызначанай этнамаркіраванай лексікі з беларускай аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча¹ і сродкаў яе англамоўных перакладаў, зробленых М. Мінц (“King Stach’s Wild Hunt”²) у 1989 годзе і перавыдадзенага К. Стэйн (“King Stakh’s Wild Hunt”³) у 2012 годзе, намі былі вызначаны чатыры групы такой беларускай лексікі і яе розных спосабаў перадачы ў англамоўных тэкстах: 1) назвы страў, прадуктаў харчавання і напояў; 2) назвы адзення і элементаў упрыгожвання; 3) назвы танцаў, песен, свят і гульняў; 4) назвы міфічных істот.

1. Найбольш вялікую групу этнамаркіраванай лексікі, вызначаную ў беларускай аповесці, складаюць *назвы страў, прадуктаў харчавання і напояў*, у якой выяўляюцца асобныя недахопы перакладу, нягледзячы на тое, што перакладчык выкарыстоўвае **камбінаваны пераклад**, пад якім разумеецца такі спосаб перакладу, як **транслітарацыя** наймення з пэўным **тлумачэннем**, што з’яўляецца неабходным з прычыны ўнікальнасці беларускіх страў для носьбітаў англійскай мовы і неабходнасці дадатковага тлумачэння.

Найперш адзначаюцца прыклады перадачы беларускіх найменняў страў з аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча, якія пры перакладзе супадаюць у двух англамоўных перакладах 1989 і 2012 гадоў. Так, возьмем сказ *Пан Дубатоўк, мой сусед, аднойчы прыехаў да бацькі і распавёў анекдот пра тое, як маці-сялянка прывяла сына да пана і той пачаставаў іх калдунамі з мясам*⁴, які перакладзены як *Mr. Dubatoŭk, my neighbour, once came to my father and told him an anecdote about a peasant woman who took her son to the priest and the priest treated them to “kuldoons”, those delicious baked potato*

¹ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі: Нарыс. Дзікае паляванне караля Стаха*, Мінск 1995, с. 183–368.

² U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

³ U. Karatkievic, *King Stakh’s Wild Hunt* [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

⁴ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 301.

*pancakes stuffed with meat and cheese*⁵. Тут выдзеленае найменне беларускай стравы *калдуны з мясам*, якое даслоўна азначае “калдуны”, *смачныя запечаныя бульбяныя бліны, якія начынены мясам і сырам*. Як бачым, камбінаваны пераклад дазваляе нам зразумець, што, па-першае, такой стравы ў англічан няма; па-другое, меркаваць, што аўтар не ведае рэцэптуры гэтай стравы і, магчыма, карыстаецца рускім перакладам аповесці, дзе ў спасылцы да слова *калдуны* даецца наступнае апісанне гэтай стравы па-руску: *Национальное блюдо из тертого картофеля и крутого теста. Наполняются сырым рубленным мясом с грибами и приправами. Приготовленные, ставятся на легкий дух*⁶. Хутчэй за ўсё перакладчык дадае свой прадукт харчавання – сыр, што для яго збліжаецца з гукавым воблікам прыметніка *сырым* у рускай спасылцы да лексемы *калдуны*. Але тут яшчэ ўзнікае пытанне пра дакладнасць рускай інтэрпрэтацыі беларускіх *калдуноў з мясам*, паколькі нацыянальныя беларускія *калдуны* – пельмені, а не бульбяныя дранікі з начынкай, як іх называюць зараз.

Альбо яшчэ: *А ў пярэвах ён прапаноўваў то “бліны з мачанкаю”, то “надзвычайныя штонікі з мясам, так і плаваюць у масле, святыя такіх не елі”*⁷, дзе выдзеленыя найменні беларускай стравы ў англійскім варыянце перадаюцца *pancakes with a sauce made of flour, meat, fat, smoked ham and ribs, or else those unusual “shtoniki” – meat drowning in fat, such as saints had never eaten*⁸. Даслоўна пераклад успрымаецца як *А ў перапынках ён прапаноўваў альбо бліны з падліўкай з мукі, мяса, тлушчу, вэнджанай шынкі і рэбраў, альбо ж гэтыя незвычайныя “штонікі” – мяса, якое тоне ў тлушчы, такія, што і святыя ніколі не елі*. З такога перакладу відаць, што англамоўны аўтар зноў-такі абапіраецца на рускі пераклад: *Мачанка – подливка из муки, сала, мяса, копченой ветчины и ребрышек, в которую макают (“мачают”) блины; “Штонікі” – вид лапши, нарезанной квадратиками, надрезанными с одной стороны. В кипящем масле со специями разбухают и, действительно, напоминают штаны*⁹, дзе найменне “бліны з мачанкаю” перадаецца

⁵ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

⁶ В. Короткевич, *Дикая охота короля Стаха*, Мінск 1983, с. 3–175.

⁷ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 296.

⁸ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

⁹ В. Короткевич, *Дикая охота...*, с. 18.

ца больш-менш эквівалентна, а беларускія “штонікі з мясам”, хоць і транслітараваны, але не адпавядаюць зместу паняцця. Як варыянт можна прапанаваць наступную перадачу: паколькі найменне “штонікі” ўтворана ад лексемы *штаны*, то варта выкарыстаць англійскі эквівалент слова – *panties*, да якога дадаць адэкватнае тлумачэнне, што гэта від лапшы, які нагадвае штаны.

У англамоўным перакладзе адзначаецца і падмена паняцця стравы: *пампушкі з часнаком* – *doughnuts and mushrooms with garlic* (дасл. *пончыкі і грыбы з часнаком*). На першы погляд абедзве стравы з’яўляюцца вырабам з цеста, але *пампушка* – невялікая круглая пышная булка, а *пончык* – круглы смажаны ў тлушчы піражок. З тлумачэння відаць, што стравы ўсё ж такі істотна адрозніваюцца паміж сабой. Да таго ж англійскі перакладчык чамусьці дадае яшчэ і такі прадукт харчавання як *грыбы*, якія адсутнічаюць у арыгінальным тэксце.

Адзначаюцца найменні страў і прадуктаў харчавання, якія па-рознаму перадаюцца ў двух англамоўных варыянтах перакладу. Напрыклад: *Не, браце, ты ў мяне адсюль, не пакаштаваўшы халодных пірагоў з гусінай пячонкай, не пойдзеш*¹⁰ – 1) *No, brother, you won't leave me without having tasted cold pasties stuffed with goose liver*¹¹ (дасл. *Не, браце, ты не пакінеш мяне, не пакаштаваўшы халодных пірагоў, начыненых гусінай пячонкай*) – 2) *No, brother, you won't leave me without having tasted cold pasties stuffed with 'foie gras'*¹² (дасл. *Не, браце, ты не пакінеш мяне, не пакаштаваўшы халодных пірагоў з начынкай «фуа-гра»*), дзе *пирог з гусінай пячонкай* у першым перакладзе (1989 г.) перадаецца эквівалентна (*pasties stuffed with goose liver*), а ў другім перакладзе (2012 г.) даецца больш пашыранае ва ўжыванні сёння *foie gras*.

У ходзе вызначэння і аналізу перадачы найменняў страў выяўляецца і памылка, дапушчаная М. Мінц у перакладзе 1989 года: *Казаненькі ты мой, гэта ласіныя губы ў падсалоджаным воцаце*¹³ – *That is salmon lips in sweetened vinegar*¹⁴ (дасл. Гэта губы ласося ў падсалоджаным воцаце). Тут перакладчык яўна пераблытала такі далікатэс

¹⁰ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 318.

¹¹ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

¹² U. Karatkievic, *King Stakh's Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

¹³ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 283.

¹⁴ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

беларусаў, як *ласіныя губы* (*губы лося* як ляснога звера), з *губамі ласося* (від прэснаводнай рыбы). У перавыданні 2012 года гэтая памылка была выпраўлена: *My dearly beloved, these are moose's lips in sweetened vinegar*¹⁵ (дасл. *Мой даражэнькі, гэта ласіныя губы ў падсалоджаным воцэце*).

Вызначана не зусім дакладная перадача і назваў напояў. Так, у кантэксте *Го! Старку польскую ведаеш, гарэлку ведаеш, хатлацкі спатыкач таксама, а нашага “трыс дзівінірыс” не ведаеш. Гэта, браце, па-літоўску “тройчы дзевяць”, гарэлка на дваццаці сямі травах... Пі на здароўечка, пасля я цябе стаўным мёдам пачастую*¹⁶, дзе У. Караткевіч узгадвае чатыры віды нацыянальных напояў Польшчы, Расіі, Украіны і Літвы, а англійскі перакладчык перадае толькі тры з іх – *“Oho! The Starka, old Polish vodka, even the Ukrainian vodka Spatykach; but our “Tris Deviniris” you do not know. In Lithuanian, brother, it is “Thrice Nine” – a vodka made of 27 herbs... Drink to your heart’s content, then I’ll treat you to some mead*¹⁷ (дасл. *Ого! Старка, старая польская гарэлка, таксама ўкраінская гарэлка Спатыкач; а нашага “Трыс Дзівінірыс” не ведаеш. У літоўцаў, браце, гэта “тройчы дзевяць”, гарэлка, зробленая з дваццаці сямі траў... Пі колькі сэрцу пажадана, пасля я цябе медавухай пачастую*). Перакладчык перадае назвы напояў спосабам **транслітарацыі**, прычым выдзяляе найменні з дапамогай заглаўнай літары, але рускі напой – звычайную гарэлку, не перадае, мабыць, не заўважыўшы яе, з прычыны таго, што ўсе напоі маюць пэўную назву, акрамя рускай. А вось такі напой як *стаўны мёд* перадаецца дакладна – *mead* ‘медавуха’.

Разгледжаныя прыклады перадачы беларускіх найменняў страў, прадуктаў харчавання і напояў на англійскую мову адлюстроўваюць недахопы перакладу. Адзначым, што ў англамоўным перакладзе ёсць і **эквівалентная перадача**, напрыклад: *гусь з бруснічным варэннем* – *goose with cranberry jam*, *індыковая ножка з яблыкамі* – *the leg of a turkey with apples*, *салёныя грыбы* – *pickled mushrooms*, *кавалак шынкі* – *a big piece of ham*. Як вынік таго, дадзеныя найменні прадуктаў харчавання і страў з’яўляюцца міжнароднымі і агульнавядомымі, а таму і не выклікаюць цяжкасцей пры перакладзе.

¹⁵ U. Karatkievic, *King Stakh’s Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

¹⁶ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 278.

¹⁷ U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com> / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html [доступ: 17.01.2016].

2. Назвы адзення і элементаў упрыгожвання з'яўляюцца пэўнымі кодамі адлюстравання традыцый і культурнага каларыту беларускага народа, а таму з'яўляюцца неад'емнай групай этнамаркіраванай лексікі. Так, беларускі нацыянальны *кажух* – доўгае верхняе адзенне з вырабленых аўчын, які часта сустракаецца ў аповесці, у англамоўным перакладзе перадаецца рознымі варыянтамі: *a sheepskin coat* 'кажух' / *leather coat* 'паліто са скуры' / *homespun clothing* 'даматканае адзенне'. Як відаць з англамоўнага перакладу, абсалютным эквівалентам з'яўляецца *a sheepskin coat*, але такая перадача вызначаецца толькі ў трох выпадках з дзесяці, дзе ўзгадваецца дадзеная назва вопраткі.

Па-рознаму перадаецца і назва такога адзення, як *каптан* – даўнейшая двухбортная мужчынская і жаночая верхняя адзежына з доўгімі поламі і падоўжанымі рукавамі¹⁸. Напрыклад: *срэбнатканы каптан* – *a long silver-woven tunic with a girdle* (дасл. *доўгая срэбнатканая туніка з поясам*) і *каптан* з шырокім каўняром – *a caftan with a waist girdle round it, and with a wide collar* (дасл. *кафтан з поясам вакол таліі, а таксама з шырокім каўняром*). А вось *жупан* – даўнейшае верхняе мужчынскае і жаночае адзенне з каляровага сукна ў палякаў, беларусаў і ўкраінцаў¹⁹ перадаецца як *caftan*. Напрыклад, *жупан* з вішнёвага з золатам сукна – *the caftan made of cherrycoloured gold cloth*; *пан* – лазовы *жупан* – *a gentleman all dressed up in a caftan made of grape vine*.

Адным са спосабаў перакладу назвы адзення з'яўляецца пераклад з дапамогай *тлумачэння і апісання*. Так, напрыклад, тройчы ўзгаданая беларускім аўтарам *магерка* – *круглая высокая мужчынская шапка з лямцу, якую насілі раней сяляне*; *род капелюша*²⁰ перадаецца з дапамогай апісання як *a white felt hat* (дасл. *белы фетравы капелюш*). Альбо *жанчыны ў андараках* (саматканая паласатая або клятчастая спадніца) перадаецца з дапамогай тлумачэння *the women in their warm, long skirts made of homespun material* (дасл. *жанчыны ў цёплых, доўгіх спадніцах з даматканага матэрыялу*); *шыягавы вянок* (дыялектнае абазначэнне галаўнога ўбору) хаця і перадаецца з дапамогай тлумачэння – *a net, an ancient head-dress*, але не зусім дакладна, бо англійскае слова *a net* – 'сетка'.

¹⁸ Русско-белорусский, белорусско-русский словарь "Скарнік", [online], <https://www.skarnik.by> [доступ: 25.11.2017].

¹⁹ Тамсама.

²⁰ Тамсама.

Адзначаецца выпадак перадачы назвы адзення **камбінаваным спосабам** (транслітарацыя з дадатковым тлумачэннем). У прыватнасці, *рубok з белага табіну* (вопратка з тканіны светлых і серабрыстых адценняў) – “*robok*” *made of a white and silver tinted cloth* (дасл. рубок, зроблены з белай і серабрыстай таніраванай тканіны).

Паколькі беларускамоўная аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча з’яўляецца гістарычнай, то ў тэксце адзначаюцца выпадкі ўжывання старадаўніх назваў адзення, якія тлумачацца самім аўтарам. Англамоўныя ж перакладчыкі перадаюць такія назвы **транслітарацыяй**, перакладаючы зыходнае тлумачэнне, дадзенае ў арыгінальным тэксце. Напрыклад: *Паверх яго [жупана] чалавек нацягнуў чугу, старажытную беларускую верхнюю вопратку. Чуга вісела вольна, прыгожымі складкамі, уся пералівалася зялёнымі, залатымі і чорнымі візерункамі і была перавязана амаль пад пахамі турэцкім пасам вясёлкавых колераў*²¹ – *This giant had pulled over it a “chuga”, an ancient Belarusian coat. The chuga hung loosely in pretty folds and the designs in it were green, gold and black, and a bright Turkish shawl was tied around it almost up to the man’s arm-pits*²² (дасл. Паверх такога гіганта была нацягнута “чуга”, старажытнае беларускае паліто. Чуга вісела прыгожымі складкамі з зялёнымі, залатымі і чорнымі пералівамі, а вакол быў завязаны яркі турэцкі пояс амаль пад чалавечы падпах).

Вось такі прыклад: *На чалавеку была вопратка, якую зараз можна пабачыць толькі ў музеі: чырвоныя боты на высокіх абцасах з падкоўкамі (такія прызываліся ў нашых продкаў кабцямі), абцягнутыя порткі з каразеі – тонкага сукна*²³ – *The clothes he was wearing can be seen today only in a museum: red, high-heeled horseshoed boots (our ancestors called them “kabci”), tight-fitting trousers made of a thin cloth*²⁴ (дасл. На ім была вопратка, якую можна ўбачыць толькі ў музеі: чырвоныя, на высокіх абцасах боты (нашы продкі называлі іх “кабцямі”), абцягнутыя порткі з тонкай тканіны).

Такая прылада працы як **карбач**, якую мы адносім да элемента адзення, сустракаецца ў арыгінальным тэксце некалькі разоў, а вось перакладаецца на англійскую мову па-рознаму. Напрыклад, вызна-

²¹ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 326.

²² U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

²³ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 278.

²⁴ U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

чаецца адзін выпадак перадачы з дапамогай *транслітарацыі*: *карбач* – *плечены кароткі бізун са срэбным дротам ля канца*²⁵ – *a “karbach”*, *a thick, short lash with a silver wire at its end*²⁶ – *a “karbach”*, *a thick, short lash with a silver wire at its end that hung from his left hand*²⁷. У астатніх жа выпадках англамоўны аўтар проста перакладае беларускую лексему або апускае яе. Напрыклад: *Не памятаю, што тут было далей, як апынуўся ў маёй руцэ нейкі карбач*²⁸ – *I don't remember how a whip came to be in my hand*²⁹ (дасл. Я не памятаю, як карбач апынуўся ў маёй руцэ); *І пасля з маху аперазаў яго карбачом па ружова-смаглым твары*³⁰ – *And with all my might I dealt him a blow on his dark-pink face*³¹ (дасл. І з усіх сіл я нанёс яму ўдар па яго цёмна-ружовым твары); *Я стукнуў яго яшчэ раз па твары і пасля гідліва адкінуў карбач*³² – *Once again I struck him across his face and threw the whip away in disgust*³³ (дасл. Яшчэ раз ударыў яго па твары і гідліва кінуў карбач). Чаму ж у першым і ў другім варыянтах англамоўнага перакладу беларуская лексема *карбач* перадаецца з дапамогай транслітарацыі толькі ў тым выпадку, дзе даецца яе тлумачэнне? На нашу думку, адказ крыецца ў тым, што перадача ажыццяўлялася з рускага варыянта перакладу, паколькі ў ім рускі перакладчык В. Шчадрына не толькі даслоўна перакладае азначэнне лексемы *карбач*, дадзенае У. Караткевічам у арыгінальным тэксце, але і робіць спасылку на старонцы (*Карбач – короткая толстая плеть (бел.)*)³⁴, тым самым акцэнтуючы ўвагу да дадзенай беларускай лексемы.

3. Назвы *танцаў, песен, свят і гульніў* перадаюцца на англійскую мову таксама рознымі спосабамі. Так, амаль немагчыма пры перакладзе на англійскую мову захаваць афарбоўку найменняў беларус-

²⁵ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 279.

²⁶ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com/Uladzimir-Karatkievic/King-Stachs-Wild-Hunt-en.html> [доступ: 17.01.2016].

²⁷ U. Karatkievic, *King Stakh's Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

²⁸ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 283.

²⁹ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com/Uladzimir-Karatkievic/King-Stachs-Wild-Hunt-en.html> [доступ: 17.01.2016].

³⁰ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 298.

³¹ U. Karatkievic, *King Stakh's Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

³² У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 305.

³³ U. Karatkievic, *King Stakh's Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

³⁴ В. Короткевич, *Дикая охота...*, с. 103.

кіх свят, якія ўзгадваюцца ў аповесці: *Піліпаўка і Пятроўка*. З гэтай прычыны яны перадаюцца нібы спосабам **адаптацыі** як *St. Philip's Day, St. Peter's Day*, што з'яўляецца больш зразумелым для заходніх чытачоў, паколькі ў большую частку назваў англамоўных свят уваходзіць абрэвіатура *St. – saint* ('святы'). Але перакладчыкі не перадаюць значэння гэтых свят, бо *Піліпаўка і Пятроўка* – гэта святы не аднаго дня (як перадаецца ў англамоўных варыянтах перакладу), а календарны час, які працягваўся некалькі тыдняў: *Піліпаўка працягвалася з 27 лістапада (дня ў гонар хрысціянскага святога Піліпа) і да дня нараджэння Хрыстова*³⁵; *Пятроўка – пост у праваслаўных перад святам апосталаў Пятра і Паўла, якое святкуецца 12 ліпеня па новаму стылю*³⁶. Адсюль атрымліваецца, што выкарыстаная адаптацыя не падыходзіць да ўзгаданых найменняў. Такое “прыстасаванне збядняе міжкультурную камунікацыю, нівеліруе міжкультурныя адрозненні, стварае памылковае ўяўленне аб тым, што ўсюды ўсё такое ж”³⁷.

А вось перадача найменняў танцаў з'яўляецца эквівалентнай, паколькі многія назвы маюць французскае паходжанне і перадаюцца ў беларускамоўнай аповесці з дапамогай **транслітарацыі**. Так, у аповесці пералічваюцца некалькі іх відаў: *І танцы, якія даўно выйшлі з моды пайсюль: «Шаконь», «Па-дэ-дэ», нават «Лябедзік» – гэта манерная беларуская пародыя на менуэт*³⁸ – *And dances that had long gone out of fashion: “Chaqu'un”, “pas-de-deux”, even the Belarusian mannered parody on “Minuet” – “Labiedzik”*³⁹. Так, назвы французскіх танцаў сам У. Караткевіч падае з дапамогай транслітарацыі, але з французскай мовы, выкарыстоўваючы кірылічную графічную сістэму, тым самым адаптаваўшы гэтыя назвы. А вось у англамоўных варыянтах перакладу аўтары ўзнаўляюць французскія назвы танцаў і перадаюць іх па-французску, акрамя беларускай назвы “*Лябедзік*”, якая транслітаруецца лацінкай – “*Labiedzik*”, што і з'яўляецца лагічным.

Апісальным спосабам перакладу перадаецца народная назва песні: *Але мне выпала паехаць толькі ў пачатку жніўня месяца, калі не да казак, і толькі цягучае наша “жніво” гучыць над палетка-*

³⁵ І.І. Крук, *След за сонцам: Бел. нар. каляндар*, Мінск 1998, с. 216.

³⁶ Русско-белорусский, белорусско-русский словарь “Скарнік” [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by>. – Data dostupu: 25.11.2017.

³⁷ Н.К. Гарбовский, *Теория перевода: Учебник*, Москва 2004, с. 404.

³⁸ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 236.

³⁹ U. Karatkevich, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com> / Uladzimir Karatkevich / King Stachs Wild Hunt – en.html [доступ: 17.01.2016].

*mi*⁴⁰ – *But I had managed to leave only at the beginning of August, not the time for story-telling. One could hear then only the drawn-out songs of harvest time resounding through the fields*⁴¹ (дасл. Але мне ўдалося паехаць толькі ў пачатку жніўня, калі час не да казак. Тады можна было пачуць толькі **цягучыя песні падчас ураджая**, якія гучаць праз палі). Па-іншаму, але таксама з дапамогай апісання перадача адбываецца ў англамоўным перакладзе 2012 г.: *However, I had managed to arrive only at the beginning of August, which was not the time for story-telling, but for hard work in the fields. Only drawn out harvesting hymns were being hummed in the open air*⁴² (дасл. Тым не менш, мне ўдалося адправіцца толькі ў пачатку жніўня, калі час не да казак, а для цяжкай працы ў полі. Толькі **цягучыя ўраджайныя гімны** гудзелі на адкрытым паветры). Тут беларуская лексема *жніво* перадаецца як *harvesting hymns* (**ураджайныя гімны**) і ў параўнанні з першым варыянтам перакладу 1989 г. такая перадача, на нашу думку, з’яўляецца больш набліжанай, паколькі, ужытая перакладчыкам лексема *гімн* адлюстроўвае нешта ўрачыстае, абрадавае. На жаль, ні адзін з варыянтаў перакладу не адлюстроўвае этымалагічнай асновы лексемы *жніво*, якая звязана непасрэдна з працэсам дзеяння, што абазначае лексема.

Альбо яшчэ такі прыклад: *Бачыў я цырымонію з заломам, крапійныя святкі, гульні ў забытага нават тады “яшчура”*⁴³ – *I saw the ceremony, an extraordinarily important one, called in Belarusian “zalom”, that is, if an enemy wished to bewitch somebody’s field, he tied together a bunch of wheatears into a knot. I saw the stinging nettle yuletide, the game “pangolin” (lizard), a rare one even for those days*⁴⁴ (дасл. Я бачыў цырымонію, з надзвычай важным значэннем, якая называецца па-беларуску “*zalom*”, гэта значыць, калі вораг жадае закалдаваць чыё-небудзь поле, ён звязвае калосся пшаніцы ў вузел. Я бачыў крапійныя святкі, гульні ў “*яшчура*” (яшчарку), рэдкую нават для тых дзён). Тут англамоўны аўтар перадае назву цырымоніі з дапамогай **камбінаванага** спосабу перакладу: транс-

⁴⁰ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 248.

⁴¹ U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

⁴² U. Karatkievic, *King Stakh’s Wild Hunt*, [online], <http://www.kobo.com> [доступ: 14.12.2016].

⁴³ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 249.

⁴⁴ U. Karatkievic, *King Stach’s Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladzimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

літарацыя з дадатковым тлумачэннем, што з'яўляецца карысным для заходніх чытачоў, паколькі падчас чытання яны могуць уявіць сабе гэтую цырымонію ці нават параўнаць са сваімі звычаямі. Але другая частка сказа, у якой таксама ўзгадваюцца, на наш погляд, незвычайныя для заходніх чытачоў рэчы, чамусьці застаецца без тлумачэння. І малаверагодным здаецца нам тое, што заходнееўрапейскія жыхары могуць быць знаёмыя з *крапіўнымі святкамі* і *гульнёй у яшчура*, таму, безумоўна, варта было б перадаць і значэнне гэтых абрадаў. Калі англамоўнаму аўтару вядомы сэнс *цырымоніі з заломам*, чаму ён не звяртае ўвагі на наступныя абрады, не выкарыстоўвае дадатковы энцыклапедычны матэрыял? Адказ, на нашу думку, крыецца зноў-такі ў рускамоўным перакладзе, дзе даецца тлумачэнне менавіта толькі адной гэтай цырымоніі: *Видел я церемонию с заломом, крапивные святки, редкую даже тогда игру в "ящера"* (Залом – желязя заколдовать чужое поле, недруг завязывал на нем узлом пучек колосьев. Борьба с этим “заломом” была чрезвычайно важным делом (бел.))⁴⁵.

4. Асноўны спосаб перадачы назваў *міфічных істот* з беларускай аповесці адбываецца з дапамогай **калькавання**: *Сіняя Барада* – *Bluebeard*, *Малы Чалавек* – *Little Man*, *Блакiтная Жанчына* – *the Lady-in-Blue*, *каралеўна-лебедзь* – *a Swan Queen*. Такая перадача з'яўляецца адэкватнай, паколькі дазваляе ўявіць тую ці іншую міфічную істоту падчас чытання літаратурнага твора.

Але не ўсе міфічныя істоты перадаюцца ў тэксте на англійскую мову такім чынам. У прыватнасці, такая лексема як *Баба Яга* ў англамоўным перакладзе перадаецца **транслітарацыяй** – *Baba Yaga*. Відавочна, што дадзеная адзінка не паддаецца перакладу, але тут англамоўнаму аўтару варта было б дадаць пэўнае тлумачэнне традыцыйнаму вобразу Бабы Ягі ў казках. Напрыклад: *Baba Yaga – a witch in Russian folk tales, an unmarried old women with a wooden leg, who lives in a house on chicken legs in the forest and is doomed to solitude*⁴⁶ (дасл. *Баба Яга – ведзьма ў народных казках, незамужняя старая жанчына з драўлянай нагой, якая жыве ў доме на курыных ножках у лесе і асуджана на адзіноту*).

Не зусім удалым з'яўляецца і наступны пераклад, які відаць з кантэксту: *Гэта быў другі Дубатоўк, і тут, сам-насам з сабою, вядома, сапраўдны. Куды падзеліся дабрыня, памяркоўнасць, ружовы твар*

⁴⁵ В. Короткевич, *Дикая охота...*, с. 127.

⁴⁶ *Вікіпедыя*, [online], <https://wikipedia.org> [доступ: 25.11.2017].

*каляднага дзеда*⁴⁷. Відавочна, што ў сказе фальклорнае імя *каляднага дзеда*, набыло агульны характар, з дапамогай якога, аўтар апісвае знешні выгляд Дубатоўка. У англамоўным варыянце перакладчык выкарыстоўвае *кантэкстуальную замену*, якая з’яўляецца знаёмай англамоўным чытачам – *Santa Claus*⁴⁸. Дадзены пераклад паказвае, што англамоўны аўтар не знаёмы з беларускім фальклорам, бо вобраз *каляднага дзеда* істотна адрозніваецца ад замежнага *Santa Claus*. Калі ўзяць за ўвагу тое, што перакладчык мае на ўвазе спосаб *транспазіцыі*, то ён, на нашу думку, памыляецца, бо вобразу *Santa Claus* адпавядае беларускі вобраз *Зюзі*, а не *каляднага дзеда*.

Або яшчэ такая перадача: [*Хлопец*] *Свішча надта ўжо добра. Проста салавей-разбойнік: коні на калені падаюць*⁴⁹ – *He whistles very well*⁵⁰ (дасл. *Ён свішча вельмі добра*), дзе найменне такой міфічнай істоты як *салавей-разбойнік*, якое набыло агульны характар, у англамоўным перакладзе перадаецца *апісальным спосабам*. Хаця, згодна энцыклапедычным дадзеным, заходнім чытачам такі вобраз можа быць знаёмы як *Nightingale the Robber / Solovei the Brigand*, ці нават у транслітараваным выглядзе *Solovey-Razboynik*⁵¹.

Такім чынам, этнамаркіраваная лексіка беларускай мовы, вызначаная ў беларускай аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча, адлюстроўвае этнаграфічныя асаблівасці беларускага народа, часавы каларыт твора, а таксама стварае спецыфічную атмасферу паказу жыцця галоўных герояў. Такія моўныя адзінкі з’яўляюцца своеасаблівай складанай і неадназначнай катэгорыяй лексічнай сістэмы любой мовы. З’яўляецца відавочным той факт, што такі пласт лексікі не можа быць абсалютна поўнасцю адлюстраваны ў англійскай мове. І ў любым мастацкім перакладзе страты з’яўляюцца непазбежнымі: адны этнакультурныя рэаліі перадаюцца з дапамогай транслітарацыі / транскрыпцыі, другія ж падвяргаюцца розным трансфармацыям (камбінаваны пераклад, апісальны пераклад, адаптацыя ці ігнараванне), ад якіх залежыць і ўзровень эквівалентнасці перакладу. Няправільная перадача або ігнараванне такіх моўных элементаў прыводзіць да скажэн-

⁴⁷ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 229.

⁴⁸ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

⁴⁹ У. Караткевіч, *Зямля пад белымі крыламі...*, с. 189.

⁵⁰ U. Karatkievic, *King Stach's Wild Hunt*, [online], <http://knihi.com / Uladimir Karatkievic / King Stachs Wild Hunt – en.html> [доступ: 17.01.2016].

⁵¹ Академик (словари и энциклопедии), [online], <https://dic.academic.ru> [доступ: 25.11.2017].

ня нацыянальных асаблівасцей твора, да страты яго каларыту, што ў сваю чаргу можа прывесці да няправільнага ўспрымання беларускай культуры англамоўнымі чытачамі.

L I T E R A T U R A

- Akademik (slovari i ènciklopedii)* [Èlektronny rèsurs]. – Rèžym dostupu: <https://dic.academic.ru>. – Data dostupa: 25.11.2017 [*Академик (словари и энциклопедии)*] [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://dic.academic.ru>. – Дата доступу: 25.11.2017].
- Vikipedyâ* [Èlektronny rèsurs]. – Rèžym dostupu: <https://wikipedia.org>. – Data dostupa: 25.11.2017 [*Вікіпедыя*] [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://wikipedia.org>. – Дата доступу: 25.11.2017].
- Garbovskijn N.K., *Teoriâ perevoda: Učebnik*, Moskva 2004 [Гарбовский Н.К., *Теория перевода: Учебник*, Москва 2004].
- Karatkevič U., *Zâmlâ pad belymi krylamì: Narys. Dzikaе palâvanne karalâ Staha: Aповесц’*, Minsk 1995 [Караткевіч У., *Зямля пад белымі крыламі: Нарыс. Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесць*, Мінск 1995].
- Korotkevič V., *Dikaâ ohota korolâ Staha: Povest’*, avtoriz. per. s belorus. V. Šedriņoj, Minsk 1983 [Короткевич В., *Дикая охота короля Стаха: Повесть*, авториз. пер. с белорус. В. Щедриной, Минск 1983].
- Kruk Ì., *Sledam za soncam*: Bel. nar. kalâNDAR: Dařam. dlâ pedagogaŭ dzicâčyħ dašk. Ustanoŭ, Minsk 1998 [Крук І., *Следам за сонцам*: Бел. нар. каляндар: Дапам. для педагогаў дзіцячых дашк. Устаноў, Мінск 1998].
- Russko-belorusskij, belorusko-russkij slovar’ “Skarnik”* [Èlektronny rèsurs]. – Rèžym dostupu: <https://www.skarnik.by>. – Data dostupu: 25.11.2017 [*Русско-белорусский, белорусско-русский словарь “Скарнік”*] [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by>. – Дата доступу: 25.11.2017].
- Karatkievic U., *King Stach’s Wild Hunt* / U. Karatkievic [Electronic resource]. – Translated by Mary Mintz. – Minsk: Yunatstva Punlishers, 1989. Mode of access: <http://knihi.com/UladzimirKaratkievic/KingStachsWildHunt-en.html>. – Date of access: 17.01.2016.
- Karatkievic U., *King Stakh’s Wild Hunt by Uladzimir Karatkievich* [Electronic resource]. – Translated by Mary Mintz / edited by Camilla Stein. – UK: Glasgoslav Publications, 2012. Mode of access: <http://www.kobo.com>. – Date of access: 14.12.2016.

SUMMARY

ETHNO-MARKED VOCABULARY OF THE BELARUSIAN LANGUAGE
IN ENGLISH TRANSLATIONS

The article discusses the problem of translation of ethno-marked Belarusian vocabulary into English on the example of the novel by V. Karatkevich "King Stakh's Wild Hunt". Ethno-marked vocabulary is a special layer of the Belarusian language, which reflects people's world view and their way of life. The text contains names of dishes, food and beverages, names of clothes and decorative elements, names of dances, songs, celebrations and games, and names of mythical creatures. The author identifies transliteration/transcription, combined translation, descriptive translation, adaptation and dropping which help to establish equivalence of translation from Belarusian into English.

Key words: translation, ethno-marked vocabulary, equivalence, transliteration, transcription, combined translation, descriptive translation, adaptation, dropping.

STRESZCZENIE

BIAŁORUSKIE SŁOWNICTWO NACECHOWANE ETNICZNIE
W TŁUMACZENIACH NA JĘZYK ANGIELSKI

W artykule omówiono nacechowane etnicznie słownictwo białoruskie w tłumaczeniu na język angielski na materiale powieści „Dziki polowanie króla Stacha”. Słownictwo to w języku białoruskim odzwierciedla światopogląd narodu, jego sposób życia. Tekst zawiera nazwy dań, pożywienia, napojów, ubrań i elementów dekoracyjnych, nazwy tańców, piosenek, świąt i zabaw, nazwy postaci mitycznych. Autorka artykułu określa sposoby przekazywania tej leksyki, takie jak transliteracja, transkrypcja, transkrypcja łączona, opisowa, adaptacja i opuszczenie, które służą zachowaniu ekwiwalencji w tłumaczeniu z języka białoruskiego na język angielski.

Słowa kluczowe: tłumaczenie, słownictwo nacechowane etnicznie, ekwiwalencja, transliteracja, tłumaczenie łączone, tłumaczenie opisowe, adaptacja, opuszczenie.

ADNOTACJE

DOI: 10.15290/bb.2018.10.37

Іаанна Васілюк, *Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Białystok 2017, сс. 194

Манаграфія доктара навук гуманістычных Іаанны Васілюк, шматгадовай супрацоўніцы кафедры беларускай філалогіі, што пабачыла свет у выдавецтве Універсітэта ў Беластоку, уяўляе сабой сістэматызаваны падыход да асэнсавання надзвычай важнай для беларускай літаратуры праблемы, якая застаецца актуальнай – і не толькі для мастацкага слова – да цяперашняга часу. Як вядома, у XIX стагоддзі адбывалася станаўленне новай мастацкай традыцыі, што суправаджалася вырашэннем шэрагу пытанняў і было напрамую звязана з абуджэннем нацыянальнай свядомасці. Ва ўводзінах манаграфіі слухна падкрэсліваецца, што эвалюцыя беларускага нацыянальнага адраджэння выяўляецца ў лёсах і творчасці многіх пісьменнікаў тагачаснай Беларусі. У прыватнасці, у першым раздзеле выдзелены шэраг пачынальнікаў новай мастацкай традыцыі ў дарэформенны перыяд (Ян Чачот, Адам Міцкевіч, Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэсь Каратынскі), у другім жа раздзеле звернута ўвага на беларускую нацыянальную свядомасць у паслярэформенны перыяд, азнаменаваны паўстаннем 1863 года (Кастусь Каліноўскі, Францішак Скарына, Янка Лучына). Згодна з рэцэнзіяй прафесара Сяргея Кавалёва: *Dr Joanna Wasiluk demonstruje dobrą znajomość ówczesnego kontekstu historyczno-literackiego i paradoksów recepcji utworów literackich, trafnie określa motywy ich powstania i obiektywnie ocenia ich wartość estetyczną i historyczną nawet w przypadku, gdy miały one negatywny oddźwięk społeczno-polityczny. У сваю чаргу прафесар Ян Чыквін адзначыў: *Recenzowana monografia ukazuje różne wymiary "idei narodowej", podkreśla jej wagę dla zachowania kulturowej ciągłości i tradycji, jej rolę w formowaniu się tożsamości osobowej i narodowej, wypełnia ogromną lukę w polskich badaniach nad literaturą białoruską XIX wieku.**

Анна Альштынюк, *Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля*, Białystok 2017, сс. 212

Манаграфія доктара навук гуманістычных Анны Альштынюк, супрацоўніцы кафедры беларускай філалогіі, пабачыла свет у выдавецтве Універсітэта ў Беластоку. Упершыню, не прэтэндуячы на комплекснае абмеркаванне

ўсёй творчай спадчыны аднаго з найвыдатнейшых беларускіх пісьменнікаў Янкі Брыля (1917–2006), у працы паслядоўна разглядаюцца творы, у якіх найглыбей адлюстроўваецца працэс фарміравання героя як чалавека і творцы, а менавіта аўтабіяграфічны аспект у творчым наробку класіка. Размеркаванне даследчага матэрыялу па трох раздзелах – “Дзяцінства ў творчасці Янкі Брыля: адметнасці выяўлення аўтарскага «я»”, “Раман Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды” і спецыфіка вобразнай сістэмы”, “Лірычная мініяцюра Янкі Брыля: жанрава-тэматычная своеасаблівасць” – дало магчымасць прасачыць уплыў аўтабіяграфічнага фактару на станаўленне прозы пісьменніка, выдзеліць пэўныя ўстойлівыя і паўтаральныя прыёмы, матывы і вобразы. Згодна з рэцэнзіяй прафесар Тамары Тарасавай: *Адаючы належнае як польскім, так і беларускім папярэднікам, Анна Альштынюк вылучае сваю канцэпцыю аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля і ступень яго выяўленнасці ў мастацкіх творах пісьменніка. І сутнасць гэтай канцэпцыі – у арганічнай згарманізаванасці прыватна-біяграфічнага і дакументальна-фактаграфічнага, эпахальнага матэрыялу.*

Białoruski Tristan. Rękopis ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Opracowanie i przekład: Lilia Citko, Poznań 2018, ss. 419

Легенда пра рыцара Трышчана і яго каханні да Ізольды, паўстаўшая ў VII–VIII вяках на брытанскіх астравах, на працягу тысячагоддзя вандравала ў вуснай і пісьмовай формах па ўсёй Еўропе. Адзінай славянскай версіяй помніка, якая захоўваецца ў Бібліятэцы Рачынскіх у Познані, з’яўляецца “Беларускі Трышчан”, узнікшы ў XVI стагоддзі на тэрыторыі сучаснай Беларусі. У 2006 годзе ў Вроцлаве (Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego) пабачыла свет факсімільнае выданне рукапісу з філалагічным аналізам, перакладам на сучасную беларускую мову (Алесь Бразгунюў, Надзея Старавойтава). І вось нарэшце “Беларускі Трышчан” дачакаўся перакладу на польскую мову, ажыццёўленага выдатным знаўцам царкоўнаславянскай і старабеларускай мовы, праніклівым даследчыкам-медывістам прафесар Ліляй Цітка. Выданне адкрываецца ўступным словам дырэктара Бібліятэкі Рачынскіх Анны Грушэцкай, якая, у прыватнасці, адзначае: *Cały zabytkowy kodeks stanowi jedną z pereł zbiorów Biblioteki Raczyńskich, a jego najcenniejszy fragment, tzw. Białoruski Tristan, został w 2014 r. wpisany na Polską Listę Krajową Programu UNESCO “Pamięć Świata”.* Агнешка Башко ў “Nocie do wydania” удакладняе, што беларуская версія легенды пра рыцара Трышчана з’яўляецца часткай кодэксу з XVII–XVIII веку і налічвае 344 старонкі, з якіх першыя 127 старонак займае “Беларускі Трышчан”. Асаблівую цікаўнасць уяўляюць “Uwagi od tłumacza” Лілі Цітка, якія засведчылі аб вопытнасці даследчыка і аб тым, што пераўвасабленне “Трышчана” на польскую мову стала добрай школай для перакладчыка. Безумоўна, вялікай вартасцю выдання з’яўляецца тое, што непасрэдна перакладу папярэднічаюць факсімільнае рукапісу і яго расчытанне. Своеасаблівым падсумаваннем выдання бацацца гістарычны і літаратуразнаўчы артыкулы прафесара Яна Юркевіча і прафесара Багуслава Зялінскага.

Ала Петрушкевіч, *“Белавежа”*: *постаці, творы, героі*, Беласток 2018, сс. 232

Кніга крытычна-літаратуразнаўчых артыкулаў вядомай гродзенскай даследчыцы, што выйшла сто пятай пазіцыяй у “Бібліятэцы Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, сталася вынікам добразычлівай шматгадовай увагі аўтара да творчага плёну ўсёй арганізацыі, а таксама шэрагу асобных літаратараў. У першым раздзеле А. Петрушкевіч увайшла ў вобразны свет твораў “белавежцаў”. Другі прысвяціла разгляду “жышчэва-творчых старонак Яна Чыквіна”. У наступным раздзеле кнігі аналізуецца матывы і вобразы ў паэзіі Уладзіміра Гайдукі, Міры Лукшы, Юрыя Баены, Жэні Мартынюк, Юркі Буйнюка. Заключная ж частка выдання прысвечана разгляду прозы “белавежцаў”. Праўда, у артыкуле “Жанравая разнастайнасць творчасці Алены Анішэўскай”, як сведчыць сама назва, аналізуецца як праязныя творы, так і вершы пісьменніцы. Распачынаецца ж гэты чацвёрты раздзел роздумам над аповесцю Сакрата Яновіча “Самасей”. Даследчыкамі неаднойчы падкрэсліваўся аўтабіяграфічны характар “белавежскай” прозы і цалкам невыпадковым выглядае зварот аўтара “Белавежа...” да кніг найстарэйшых прадстаўнікоў аб’яднання (Алеся Барскага, Віктара Шведа, Дзмітрыя Шатыловіча). Зацікаўленая гаворка вядзецца таксама пра творчасць Міры Лукшы, Міхася Андрусаюка, Віктара Стахвюка.

Мікола Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі канца XVIII–XIX стагоддзя*, том чацвёрты, Warszawa 2018, сс. 318

Чарговы салідны том даследаванняў і матэрыялаў прадставіў зацікаўленаму чытачу адзін з вядучых сучасных даследчыкаў перыяду фарміравання новай беларускай мастацкай традыцыі супрацоўнік Кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта прафесар Мікола Хаўстовіч. У беларускую літаратуру ўводзіцца шэраг беларускамоўных і польскамоўных тэкстаў, якія ў XX стагоддзі не друкаваліся або друкаваліся ў адаптаваных версіях. Істотным з’яўляецца падыход даследчыка да выяўленых ім матэрыялаў: *У складаных пытаннях атрыбуцыі мастацкіх твораў мы не выказваемся адназначна на карысць таго ці іншага аўтара, а толькі прапануем найбольш верагодных прэтэндэнтаў на аўтарства*. У першым томе “Даследаванняў і матэрыялаў” (2014) М. Хаўстовіч звярнуўся да пяці пачынальнікаў Новай беларускай літаратуры (Ян Баршчэўскі, Францішак Рысінскі, Ігнацій Быкоўскі, Арцём Вярыга-Дарэўскі, Ялегі Пранцішак Вуль), другі том прысвяціў разгляду беларускай ананімнай літаратуры XIX стагоддзя, а трэці ў асноўным прысвечаны разгляду творчай спадчыны Аляксандра Ельскага, увадзіцца ў карыстанне таксама “Biełaruskaja Chrestamatyja”, сабраная Браніславам Эпімахам-Шыпілам, друкуецца пераклад на беларускую мову апавядання “Сыгнал”, зроблены Ядвігіным Ш. ды яго ж “Успаміны” і навелы з цыкла “Мінулае”. І вось у чацвёртым томе М. Хаўстовіч звяртаецца да твораў невядомых аўтараў “Размо-

ва імператрыцы з Ільгерштрамам” і “Песня беларускіх жаўнераў”, засяроджваючыся як на на гістарычным кантэксце іх узнікнення, так і гісторыі існавання. Несумненную навуковую вартасць маюць і далейшыя назіранні М. Хаўстовіча над творчасцю Я. Баршчэўскага. У прыватнасці, даследчык падрабязна, абпіраючыся як на прынятыя версіі, так і звяртаючыся да амаль занядбаных крыніц, разглядае, сістэматызуе бытаванне яго паэмы “Рабункі мужыкоў”. Творчасць Ігнацыя Яцкоўскага з’яўляецца наступным аб’ектам даследавання М. Хаўстовіча. Відавочна, што некаторыя яго моманты выклічуць жывую палеміку (найперш аўтарства верша “Заграй, заграй, хлопчэ малы”). Канкрэтызацыя і сістэматызацыя беларускамоўнай творчасці Вінцэся Каратынскага, а таксама зварот да твора невядомага аўтара “Бяседа старога вольніка з невымі, пра іхняе дзело”, да тэкстаў Франца Блуса, да віншавальнага верша невядомага аўтара відавочна ўзбагачаюць уяўленне пра літаратуру Беларусі XIX стагоддзя і сведчаць аб слушнасці надзей выдатнага даследчыка беларускай літаратуры адносна таго, што яго праца *паспрыяе напісанню навуковае гісторыі літаратуры*.

Halina Twaranowicz
Białystok

<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>

SPRAWOZDANIA

DOI: 10.15290/bb.2018.10.38

Międzynarodowa Konferencja Naukowa
“Literatura białoruska w Polsce – wczoraj i dziś”
Białystok 24–25.05.2018 r.

Шэсцьдзясят гадоў таму назад 8 чэрвеня 1958 года ў Беластоку па ініцыятыве рэдактара беларускага тыднёвіка “Ніва” Георгія Валкавыцкага было створана Беларускае літаратурнае аб’яднанне (назву “Белавежа” атрымала ў 1962 г.).

І вось 24–25 мая 2018 года ў будынку філалагічнага факультэта Універсітэта ў Беластоку адбылася Міжнародная навуковая канферэнцыя на тэму “Беларуская літаратура Польшчы – учора і сёння”, прысвечаная юбілею “Белавежы”. У ліку арганізатараў канферэнцыі – супрацоўнікі Кафедраў беларускай філалогіі і філалагічных даследаванняў “Усход–Захад”, члены Беларускага літааб’яднання “Белавежа”, а таксама Навуковая бібліятэка Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Праблемнае поле канферэнцыі ахоплівала наступныя пытанні: літаратурна-эстэтычныя пошукі “белавежцаў”; эстэтызацыя і міфалагізацыя малой айчыны; нацыянальны вектар творчасці “белавежцаў”; польска-беларускія дачынненні, кантактныя і тыпалагічныя ўзаемасувязі; творчасць “белавежцаў” у кантэксце агульнабеларускага літаратурнага працэсу; беларуская літаратура Польшчы і літаратура беларускай эміграцыі; “Белавежа” як аб’ект крытычна-літаратуразнаўчага даследавання.

Праблематыка канферэнцыі знайшла водгук сярод даследчыкаў з розных навуковых асяродкаў Польшчы, Беларусі, Расіі і Англіі. На святочным адкрыцці канферэнцыі прысутнічалі таксама студэнты Інстытута ўсходнеславянскай філалогіі Універсітэта ў Беластоку.

Ад імя арганізатараў юбілейную “белавежскую” імпрэзу адкрыла кіраўнік Кафедры беларускай філалогіі і член “Белавежы” Галіна Тварановіч. Свае віншаванні і пажаданні “белавежцам” выказалі прадэкан філалагічнага факультэта Роберт Шымуля, упаўнаважаны па справах нацыянальных і этнічных меншасцей Падляскага ваяводства Войцех Пжыгоньскі, дырэктар Дэпартаменту нацыянальнай культуры і спадчыны маршалкоўскай Управы Падляскага ваяводства Анатоль Вац, генеральны консул Рэспублікі Беларусь

Ала Фёдарова, старшыня Беларускага культурна-грамадскага таварыства Ян Сычэўскі і іншыя. Былі зачытаны віншавальныя лісты прафесар Бэаты Сівэк з Люблінскага Каталіцкага Універсітэта, бурмістра Бельска Падляскага Яраслава Бароўскага. У канцы афіцыйнай часткі словы ўдзячнасці даследчыкам за цікавасць да “белавежскай” спадчыны выказаў старшыня арганізацыі Ян Чыквін.

Урачыстае адкрыццё мерапрыемства прадоўжылі вершы “белавежцаў” і песні, з якімі выступілі вучні Непублічнай пачатковай школы імя свсв. Кірылы і Мяфодзія ў Беластоку, а таксама выступ хора студэнтаў Інстытута ўсходнеславянскай філалогіі.

Праграма навуковага мерапрыемства была вельмі насычанай і прадугледжвала працу ў фармаце пленарнага пасяджэння і адной тэматычнай секцыі. Пленарнае пасяджэнне адкрыў даклад Людмілы Сіньковай (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт) *Пафас творчасці “белавежцаў” у сітуацыі беларуска-польскага памежжа*. Анжэла Мельнікава (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны) выступіла з дакладам *Нацыянальныя мастацкія архетыпы ў творчасці “белавежцаў”*, Арнольд Макмілін (University College London) – *Меланхалічная муза Яна Чыквіна*, Аксана Данільчык (Саюз беларускіх пісьменнікаў) – *Традыцыі заходнебеларускай паэзіі і творчасць Надзеі Артымовіч*.

Канферэнцыя прадоўжылася работай у секцыі. З дакладамі выступілі Кацярына Савіцка-Межынска (Універсітэт у Беластоку) – *Twórczość Miry Łuk-szy – o poetyckim zamieszkiwaniu miasta*, Галіна Тычка (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт) – *Архетып дому як увасабленне вобразу айчыны ў творчасці Яна Чыквіна*, Ірына Шматкова (Беларускі Дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, Мінск) – *“Воблака душы з улады тлуму...” – духоўныя пошукі ў паэзіі Ніны Мацяш і Галіны Тварановіч*, Ала Петрушкевіч (Гродна) – *Фларыстычныя матывы жаночай паэзіі “Белавежы”*.

У праграме канферэнцыі была прадугледжана прэзентацыя навейшых выданняў серыі “БІБЛІЯТЭКА Беларускага літаратурнага аб’яднання «БЕЛАВЕЖА»”: зборніка крытычна-літаратуразнаўчых артыкулаў Ала Петрушкевіч *“Белавежа”: постаці, творы, героі* і кнігі прозы Яна Чыквіна *Трохкрыльыя птушкі*. Пасля прэзентацыі адбылася сустрэча з “белавежцамі”, у час якой свае творы чыталі Ян Чыквін, Міра Лукша, Андрэй Беразавец, Жэня Мартынюк, Юрка Баена, Юрка Буйнюк, Юстына Каролька.

Тэматыка прагучаўшых падчас другога дня канферэнцыі дакладаў ахоплівала шырокі спектр пытанняў, звязаных не толькі з творчасцю “белавежцаў”, але і далёкай мінуўшчынай Беласточчыны. Пра “белавежцаў” у агульным аспекце гаварылі Галіна Тварановіч (Універсітэт у Беластоку): *Да праблемы нацыянальнага аптымізму і песімізму ў творчасці “белавежцаў”*, Інэса Крыштоп (Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт) – *Тэма лёсу ў зборніку “Букет Белавежжа”*, Дзяніс Бурко (Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка) – *Экзистэнцыяльная праблема выбару ў творчасці беларускіх пісьменнікаў Польшчы і іншыя*.

Аналізу творчасці паэта і прафесара Яна Чыквіна свае выступленні прысвяцілі Ала Брадзіхіна (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Ска-

рыны) – *Асноўныя вектары мастацкага пошуку Яна Чыквіна ў XXI стагоддзі і Ірына Хорсун (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны) – Філасофская паэзія Яна Чыквіна. У кампаратывістычным аспекце разглядалі паэзію Я. Чыквіна Іаанна Дзедзіц (Універсітэт у Беластоку) – “День перажит – и слава Богу!” – *reminiscencje tiutczewowskie w poezji Jana Czykwina*, Сяргей Мінкевіч (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі) – “Крымскія санеты” Адама Міцкевіча і вянок санетаў “Святая студня” Яна Чыквіна: версіфікацыя, інтэртэкстуальнасць. Тамара Тарасава (Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка) ў дакладзе “... І вены перарваныя злучыць”: роздум над кнігай Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа” сканцэнтравалася на навукова-літаратурнаўчых пошуках Я. Чыквіна.*

Да творчасці Сакрата Яновіча звярнуліся Ігар Шаладонаў (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі) – *Экзістэнцыйны псіхалагізм апавесцей Сакрата Яновіча “Самасей” і Віктара Казько “Час збіраць косці”*, Ванда Бароўка (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава) – *Аповесць “Самасей” Сакрата Яновіча і малая проза Міхася Стральцова: апавядальніцкія стратэгіі*, Алесь Макарэвіч (Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Аркадзя Куляшова) – *Асаблівасці мастацкага свету кнігі Сакрата Яновіча “Доўгая смерць Крынак”*, Анна Саковіч (Універсітэт у Беластоку) – *Беларускае асяроддзе ў межуарыстыцы Сакрата Яновіча*.

Творчасць Міры Лукшы разглядалася ў дакладах Алены Белай (Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт) – *Мастацкая канцэпцыя асобы ў прозе Міры Лукшы*, Таццяны Фіцнэр (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны) – *“Бабскія гісторыі” Міры Лукшы: гэндэрны аспект*, Алены Тарасавай (Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка) – *Эстэтызацыя малой родины в произведениях Миры Лукши и Говарда Филлипса Лавкрафта*.

Творчасць Надзеі Артымовіч была прадметам разваг у дакладзе Таццяны Аляшкевіч (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы) – *Надзея Артымовіч і Алесь Разанаў: вопыт творчага дыялогу*. На творчасці старэйшага пакалення “белавежцаў” сканцэнтраваліся Анна Альштынюк (Універсітэт у Беластоку) – *Аўтабіяграфізм у творчасці Васіля Петручука і Любоў Глазман (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава) – Асэнсаванне мінулага ў прозе Максіма Гарэцкага і Мікалая Гайдуча*.

Пра навуковыя даследаванні Галіны Тварановіч гаварылі Сяргей Кавалёў (Універсітэт Марыі Кюры-Склядоўскай) – *Галіна Тварановіч як даследчык і папулярызатар беларускай літаратуры ў Польшчы і Марына Лебедзева (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт) – Творчасць “белавежцаў” у сучасным мастацка-дакументальным дыскурсе (на матэрыялах кнігі Галіны Тварановіч)*.

Безумоўна, канферэнцыю ўзбагацілі даклады Жанны Некрашэвіч-Кароткай (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт) – *Рэнесансная сядзіба Муз у Заблудаве: педагогічная і творчая дзейнасць Іагана Мюліуса пад патранатам Грыгорыя Хадкевіча*, Уладзіміра Кароткага (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт) – *Унікальны помнік эпістэлярнай спадчыны: супрасьляскае выданне “Obrony wiary S. Katolickiey Hieracyusz Roscicy” 1768 г.*, Юрыя Лабынцава (Расійская

акадэмія навук) – *Не проходящие споры о Франциске Скорине, включая «беловежские», и необходимость подготовки новейшей библиографии работ о нем* і Ларысы Шчавінскай (Расійская акадэмія навук) – *Мельніцкі ўраджэнец Мікалай Крэйдзіч – беларускі праваслаўны святар і паэт*.

Усе прагучаўшыя даклады былі натхненнем для афіцыйных і неафіцыйных дыскусій, спрыялі абмену думкамі навукоўцаў розных краін і ўмацаванню навуковых сувязей. Выступленні даследчыкаў і мерапрыемствы, суправаджаючыя канферэнцыю, па аднадушным меркаванні яе ўдзельнікаў былі ўспрыняты як навуковы і арганізацыйны поспех. Большасць матэрыялаў “белавежскай” канферэнцыі публікуецца ў таксама юбілейным, бо дзесятым нумары, часопіса “Białorutenistyka Białostocka”.

Anna Alsztyńskiuk

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6013-2430>

DOI: 10.15290/bb.2018.10.39

**Навуковы круглы стол “Чалавек. Асоба. Творца”
прысвечаны памяці прафесара Ігара Жука
Гродна, 20 чэрвеня 2018 г.**

Выдатны беларускі літаратуразнаўца, прафесар Ігар Васільевіч Жук (1957–2017) імкліва адышоў у вечнасць напрыканцы свайго юбілейнага чэрвеня. Ён паспеў шмат зрабіць і сказаць, але ж колькі яшчэ меў агарнуць як дзеля свайго далейшага чалавечага здзяйснення, так і дабра паспалітага, нашага агульнага свярджэння ў спаконым, існым... Ужо з нейкага высокага паверху вечнасці спазіраў ён на прэзентацыю плёну свайго шматгадовага асэнсавання тэмы і матыву беларускага шляху ў паэтычнай спадчыне Янкі Купалы і Якуба Коласа – кнігі “Прыхінуцца да крыніцы”, што адбылася падчас Міжнароднай скарынаўскай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю беларускага кнігадрукавання ў Навуковай бібліятэцы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы 28 кастрычніка 2017 года. Нельга не згадаць, як інтэлігентна, з усведамленнем ролі І. Жука як вучонага і выкладчыка, з кранальнай павагай да пачуццяў прысутных родных правёў прэзентацыю малодшы калега прафесара дырэктар Бібліятэкі Мікалай Грынько.

Вось і напачатку прадугледжвалася, што Круглы стол будзе мець міжнародны характар і ў яго арганізацыі разам з Навуковай бібліятэкай, Кафедрай беларускай філалогіі ГрДУ прымуць удзел Кафедра інтэрдyscyплінарных і параўнальных даследаванняў “Усход–Заход” і Кафедра беларускай філалогіі Універсітэта ў Беластоку. Планавалася праца па наступных праблемах: “Навуковая спадчына прафесара І.В. Жука і сучаснае літаратуразнаўства; Творчая індывідуальнасць прафесара; Шматграннасць асобы І.В. Жука; Навука ў гонар доктара філалагічных навук, прафесара Ігара Жука”. Гэтыя параметры

ўласна і вызначылі тэматычную амплітуду Стала, з тым, што канчаткова ў якасці арганізатара выступіў філалагічны факультэт ГрДУ.

З уступным словам да ўдзельнікаў Навуковага круга стала звярнуліся дэкан філалагічнага факультэта І.С. Лісоўская, загадчык кафедры беларускай філалогіі А.С. Садоўская, былыя загадчыкі кафедры беларускай літаратуры Д.М. Лебядзевіч і А.Э. Сабуць. Ва ўнісон прагучаў зачытаны зварот да прысутных дэкана філалагічнага факультэта Універсітэта ў Беластоку прафесара Яраслава Лаўскага, які, у прыватнасці, падкрэсліў, што ўспамінае прафесара Жука *jako wspaniałego, uśmiechniętego człowieka, wybitnego naukowca, filologa, szczerego Białorusina, pilegnującego swój język narodowy i pamięć własnej kultury. (...) Trudno zapomnieć swobodę, z jaką Profesor czytał swe teksty, zawsze jakby osobiście, “ostatecznie” zaangażowany w referowane problemy. Jeszcze większe wrażenie na mnie, na polskich uczestnikach naszych wspólnych od tylu lat organizowanych Konferencji naukowych robiły dyskusje z udziałem Pana Profesora – wielkiego erudyty, znakomitego komparatysty, obdarzonego jakąś niezwykłą głębią spojrzenia na tekst literacki, ale i na procesy historyczne, społeczne. Ta głębia pozwalała mi przenikliwie, ale i bez iluzji, czytać teksty oraz procesy zachodzące w życiu i świecie wokół tekstów. Profesor Żuk, tak jak Go rozumiałem, kochał klasykę białoruskiej literatury, ale też wielkie teksty literatury światowej, w tym polskiej, rosyjskiej, ale i zachodnioeuropejskiej.*

Raz jeszcze powtórzę to, co mówiłem już publicznie w Grodnie – widziałem w Nim, w prof. Żuku, i widzę dotąd intelektualistę europejskiego i światowego formatu.

Прафесар С.П. Мусіенка ў выступленні “Ігорь Васильевич Жук – профессор, человек, учитель, мыслитель...” стварыла выразны партрэт неардынарнай Асобы. Трыццаць пяць гадоў прапрацаваў І. Жук у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце, прайшоўшы шлях ад асістэнта да прафесара. У 1991–1995 гадах быў спачатку дэканам факультэта беларускай філалогіі і культуры, а пасля дэканам факультэта беларускай філалогіі. Гэты перыяд С.П. Мусіенка з поўным правам назвала *залатым векам філалогіі* як у галіне навукі, так і дыдактыкі, і міжнароднага супрацоўніцтва. На жаль, перыяд адраджэння беларусчыны не задоўжыўся, што, зразумела, стала асабістай драмай для І. Жука. Колькі сіл самаахварна было ўкладзена ім у адміністрацыйную працу! Вядома, асабліваю ўвагу звярнула Спадарыня прафесар на навуковыя пошукі і здабыткі І. Жука.

“Ігар Жук: штрыхі да партрэта вучонага і чалавека” назваў сваё выступленне прафесар Алесь Бельскі з Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, засяродзіўшыся на асэнсаванні доктарскай дысертацыйнай працы І. Жука, паглыбіўшыся ва ўласныя сяброўскія адносіны калег-сяброў па літаратуразнаўчым цэху. І як не пагадзіцца з заключнымі словамі А. Бельскага: *Пафасам дзейнасці гродзенскі філолаг, педагог і пісьменнік увасабляў сабой яркавы нацыянальны характар беларуса-патрыёта. Ігар Васільевіч меў шчырае і пальмянае беларускае сэрца, а найважнейшы лейтматыў яго жыцця – сумленнае і высакароднае служэнне ідэі нацыянальнага адраджэння.*

Прафесар Аляксей Пяткевіч таксама звярнуўся ў сваім выступленні “Асоба ў літаратуразнаўстве” да навуковых зацікаўленняў І. Жука, узгадаў

некалькі цікавых момантаў з шматгадовых прыязных адносін, як, напрыклад, наведванне Коласаўскіх родных мясцін...

Тое, што пасля заканчэння сталічнай аспірантуры І. Жук назаўсёды аказаўся ў Гродне, зразумела, у значнай ступені абумовіла яго зацікаўленасць памежжам, што выявілася як у непасрэдных навуковых і таварыскіх кантактах, пра якія згадваў прафесар Я. Лаўскі, так і ў асэнсаванні культурна-літаратурных працэсаў на Беластоцчыне. Гэтаму даследчыцкаму аспекту быў прысвечаны даклад Галіны Тварановіч “Навуковая спадчына Ігара Жука з беластоцкай перспектывы”.

“Навуковыя ідэі І.В. Жука (рытмічны інстынкт, коланавая сіметрыя) у праекцыі на шматмоўную кніжную культуру Беларусі XVI ст.” – так вызначыла тэму свайго выступлення прафесар Жанна Некрашэвіч-Кароткая з Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, звярнуўшы галоўную ўвагу на “Біблію” Францыска Скарыны. Разважаючы аб спецыфіцы кніжнай культуры ўсходнеславянскага першадрукара, яна спынілася на канцэпцыі рытмастылістыкі аба метрадынамікі, над якою І. Жук працаваў доўгі час.

З успамінамі ў вянок памяці Ігара Жука выступілі яго былыя студэнты-магістранты, аспіранты: Святлана Барысік, Міхаіл Пажарышкі, Святлана Тарасава, Павел Ушкевіч. Кранальнае ўражанне зрабіў на прысутных відэаролік “Мне бацькаўшчынаю цэлы свет...”, у якім *прагучай голас-запавет Ігара Васільевіча быць ахоўнікамі нацыянальнай культуры* (А. Сабуць). У выкананні калегаў Р.К. Казлоўскага, А.Э. Сабуць, С.М. Тарасавай прагучалі любімыя радкі І. Жука з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”. У Свята-Пакроўскім Кафедральным Саборы была адпраўлена заўпакойная ліцья, пасля якой удзельнікі Круглага стала разам з жонкай Ігара Васільевіча Валянцінай Жук адведалі месца вечнага яго супачыну на ціхіх могілках вёскі Гожа паблізу Гродна.

Трэба згадаць на заканчэнне, што ўжо пабачыў свет чарговы зборнік “Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны: матэрыялы і даследаванні” (Гродна: ГрДУ, 2018), прысвечаны памяці І.В. Жука, значную частку якога займаюць артыкулы, успаміны пра жыццё, навукова-педагагічную дзейнасць прафесара, а таксама артыкулы, напісаныя ў яго гонар.

Halina Twaranowicz
Uniwersytet w Białymstoku
<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>

DOI: 10.15290/bb.2018.10.40

XXIV Міжнародная навуковая канферэнцыя “Шлях да ўзаемнасці”

Гродна, 26 кастрычніка 2018 г.

Тое, што ўжо амаль чвэрць веку на гэту навуковую імпрэзу збіраюцца то ў Беластоку, то ў Гародні навукоўцы розных статусаў, каб абмеркаваць шмат-

стайныя гуманітарныя пытанні, сведчыць аб дакладным вычванні колісь першымі арганізатарамі канферэнцыі сацыяльна-культурнай атмасферы памежжа, запатрабаванасці дыялогу паміж прадстаўнікамі некалі ж нават аднаго дзяржаўнага ўтварэння.

Традыцыйна над арганізацыяй чарговага “Шляху да ўзаемнасці” парупіліся Гродзенскі абласны выканаўчы камітэт, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, у прыватнасці Філалагічны факультэт, а таксама Беларускае грамадска-культурнае таварыства ў Польшчы і, як ганаровы арганізатар, Кафедра беларускай філалогіі Універсітэта ў Беластоку. У праграме канферэнцыі былі заяўлены 62 даклады на беларускай, польскай і рускай мовах.

Пасля ўрачыстага адкрыцця канферэнцыі пачалося пленарнае пасяджэнне, у тэматыцы якога, зразумела, былі прадстаўлены галоўныя даследчыя курсы навуковай імпрэзы. Найперш з палемічным дакладам “*Rusofobia i antypolonizm w polityce historycznej Polski i Rosji (wybrane problemy)*” выступіў шматгадовы ўдзельнік “Шляху да ўзаемнасці” прафесар Збігнеў Анташэўскі (Кельцэ). Вялікую цікавасць выклікаў разгляд жыццёва-творчага лёсу надзвычай цікавай асобы, звязанай з Гродна, зроблены прафесарам Валерыем Чарапіцам (Гродна), у прыватнасці, даклад “К биографии композитора Ф.М. Квятковской (Фанни Гордон)”. Прафесар Чэслаў Лапіч (Торунь) у дакладзе “*620 lat osadnictwa tatarskiego na ziemiach białorusko-litewsko-polskich*” зрабіў кампетэнтны экскурс у даўнюю гісторыю, звязаную са з’яўленнем на землях Вялікага Княства Літоўскага татар, што сталася падчас уладарання вялікага князя Вітаўта. Мовазнаўчыя аспекты, уласцівыя менавіта памежнаму рэгіёну, былі прадстаўлены з выкарыстаннем відэа матэрыялаў дацэнтам Валерыем Варановічам (Гродна) у дакладзе “*Моўна-графічныя асаблівасці надпісаў на крыжах-абярэгах вёсак Гродзенскага раёна*”. На завяршэнне пленарнага пасяджэння адбылася дыскусія, праблемнае абмеркаванне прагучаўшых дакладаў.

Пасля абедзеннага перапынку праца канферэнцыі працягнулася ў пяці секцыях. Аб тым, што і гэтым разам, ужо традыцыйна, прэваліравала менавіта мовазнаўчая праблематыка, а не літаратурназнаўчая, сведчыць размеркаванне лінгвістычных дакладаў па трох секцыях. Ядро першай з іх “*Мовазнаўства*. Намінацыя: прынцыпы, асаблівасці і нацыянальныя элементы. Анамастыка” складалі вядучыя анамасты Польшчы. Адзін з сталых, шматгадовых удзельнікаў канферэнцыі прафесар Фелікс Чыжэўскі з Любліна прадставіў даклад “*Wariantywność nazw własnych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim (na przykładzie «Słownika» H. Arkuszyna)*”. Прафесар Леанарда Дацэвіч (Беласток), дырэктар Інстытута Усходнеславянскай філалогіі Універсітэта ў Беластоку, таксама шматгадовы ўдзельнік “Шляху да ўзаемнасці”, засяродзілася ў сваім выступленні на тэме “*Etnonimy polsка, польска, полячка w gójskich i białoruskich słownikach ogólnych*”. Прафесар Міхал Кандрацюк (Беласток), які ўласна стаіць ля вытокаў канферэнцыі “Шляху да ўзаемнасці”, звярнуў увагу на наступны моўны аспект: “*Etniczne nazwy miejscowości z formantem -ec (w pl. -ce) na Białostoczczyźnie*”. Доктары Марцін Койдэр і Марэк Олейнік з Любліна выступілі адпаведна з дакладамі: “*Z badań nad historycznym nazewnictwem osobowym pogranicza białorusko-polskiego*” і “*Nazwiska*

patronimiczne w starostwie grabowieckim XVI–XVIII wieku”. Дацэнт Святлана Ляскевіч (Гродна) прадставіла даклад «Крыніцы фарміравання прадметнай групы назваў адзення ў гаворках Гродзеншчыны», магiстр гуманiтарных навук Аксана Шаўцова (Гродна) – «Асаблівасці анамастычнай лексікі ў творах Элізы Ажэшкі (80-я гады XIX стагоддзя».

Другую лiнгвiстычную секцыю “Мовазнаўства. Праблемы моўнага ўзаемадзеяння. Этналiнгвiстычная мадэль свету. Пытаннi другаснай намінацыi” цалкам склалi прадстаўнiкі Гродзенскага дзяржаўнага ўнiверсiтэта. Так, кандыдат фiлалагiчных навук Жанна Грушэўская выступiла з дакладам “Нацыянальна-культурная спецыфіка канцэпту п’янства ў беларускай i польскай лiнгвакультурах”, дацэнт Валянціна Маршэўская – “Аб’ектныя фразеалагiзмы ў польскай i беларускай фразеалогiі”, Алена Садоўская – “Фразеалагiзмы ў паэме Адама Мiцкевіча «Пан Тадэвуш»”, Ірына Хлусевiч – “Канцэпт «мацi» ў беларускай i польскай парэміялогiі”, дацэнт Марыя Якалцэвiч – “Семантыка-стылістычныя асаблівасці прыказак у аповесцях Элізы Ажэшкі”.

У секцыі “Мовазнаўства. Тэкст. Полiкультурная камунікацыя. Пытаннi моўна-культурнага памежжа i перакладу” таксама прагучалi надзвычай цікавыя даклады. Напрыклад, доктар Іаланта Хомка (Беласток) выступiла з рэфератам “Semantyka i przekład wybranych nazw w «Szkarłatnych żaglach» Aleksandra Grina (pole czerwieni)”, старшы выкладчык Віктар Варанец (Гродна) – “Медыцынская тэрміналогія на беларускай i польскай мовах. Агульнае i рознае”, прафесар Ліля Цітка (Беласток), перакладчыца шаснаставечнага беларускага “Трыстана” на польскую мову – “Słownictwo zapożyczone w języku starobiałoruskiego «Trystan»”, доктар Агнешка Дудэк-Шумiгай (Люблін) – “Relacja Bóg – człowiek w świetle inksursji nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego”, дэкан фiлалагiчнага факультэта, кандыдат фiлалагiчных навук Іна Лісоўская (Гродна) – “Кiнемныя дзеясловы як спосаб адлюстравання пазамоўнай рэчаіснасці ў наратыўным тэксце (на матэрыяле аповесці В. Быкава “Альпійская балада”)", доктар Іаанна Кульвіцка-Камiньска (Торунь) – “Świat tatarskich wierzeń zamknięty w kitabach. Stan badań”, доктар Івона Радзiшэўска (Торунь) – “Od modlitw po zaklęcia – chamaili Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego”.

Як ужо адзначалася, лiтаратуразнаўства ў адрозненне ад мовазнаўства было прадстаўлена больш сцiпла. Праца секцыі “Лiтаратуразнаўства. Дыялог праз стагоддзi. Творчая майстэрня: рэфлексіі i шляхі самавыражэння” распачалася з выступлення кандыдата фiлалагiчных навук Вольгі Нікіфаравай (Гродна) “Лiрыка-фiласофскае асэнсаванне рэчаіснасці ў цыкле лiрычных запісаў Яна Чыквіна «Трохкрылыя птушкі»”. Варта падкрэсліць, што творчасць сяброў беларускага лiтаратурнага аб’яднання “БелаВежа” разглядалася яшчэ ў трох дакладах: доктар Ганны Альштынiок (Беласток) – “Вобраз героя ў творчасці Андрэя Федарэнкі i Мiхася Андрасюка”, доктар Ганны Саковіч (Беласток) – “Беларускае асяроддзе вачыма Сакрата Яновiча ў кнiзе “Nasza tysiąc lat. Z Sokrates Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski”, Biały-stok 2000”, прафесар Галiны Тварановiч (Беласток) – “Ідэйна-тэматычныя дамінанты прозы Алены Анішэўскай”. Кандыдат фiлалагiчных навук Аліна Сабуць (Гродна) звярнулася да эпохі другога беларускага Адраджэння

ў дакладзе “Дыялогавая камунікацыя нашаніўскай публіцыстыкі: да пытання польскай нацыянальнай асветы”. Творчасць польскіх празаікаў разглядалася ў выступленні дацэнтаў Яўгена Панькова і Вольгі Паньковай (Гродна) – “Jurewiczowskie spojrzenie na czas (na podstawie utworów «Poriół i wiatr» oraz «Dzień przed koncem świata»”, а таксама выкладчыцы Ірыны Хлестакоўскай (Гродна) – “Топос дома в творчестве Марии Домбровской”. Магістр Таццяна Сівова (Гродна) пераканаўча прадставіла адзін з цікавых аспектаў творчасці выдатнага рускага пісьменніка з польскімі каранямі Канстанціна Паўстоўскага: “Польская культура сквозь призму художественного восприятия К.Г. Паустовского”.

Зразумела, што не магло забракнуць на канферэнцыі “Шлях да ўзаемнасці” абмеркавання рэлігійнай тэматыкі ў разнастайных аспектах, што і адбывалася ў секцыі “Канфесійная гісторыя”. Яе праца распачалася выступленнем прафесара Антона Мірановіча (Беласток) “Георгій Каніскі – епіскап беларускі”. У некалькіх дакладах былі разгледжаны пытанні ўніяцкага веравызнання: магістр гістарычных навук Аляксей Хоцеў (Мінск) – “Церковная унія и белорусская культура: синтез культур или культурная ассимиляция”, магістр багаслоўя Вячаслаў Шэцітка (Гродна) – “Секретные комитеты правительства Николая I и воссоединение униатов”, магістр гістарычных навук Таццяна Лашук (Гродна) – “Урадавая палітыка пераадолення этнакультурных і рэлігійных адметнасцяў былых уніятаў у гістарыяграфіі Беларусі і Расіі навішшага часу”, доктар габлітаваны Уршуля Паўлючук (Беласток) – “Neunia w II Rzeczypospolitej”. Магістр Марцін Мірановіч (Беласток) звярнуўся да асэнсавання аднаго з пытанняў вельмі складанай для Праваслаўнай Царквы, пасля заключэння Брэсцкай уніі, эпохі ў дакладзе “Skład społeczno-zawodowy członków bractwa wileńskiego św. Trójcy w XVI i XVII wieku”. У сваю чаргу магістр Пётр Савіцкі (Беласток) выступіў з дакладам “Пазіцыя праваслаўнай царквы ў XIX стагоддзі”. Пытанні, звязаныя з каталіцкім веравызнаннем, разгледзелі ў сваіх выступленнях прафесар Эдмунд Ярмосік (Гродна) – “Проблемы национального языка и культуры в деятельности католического Костела на Гроденщине”, ксёндз, прафесар Войцех Гузевіч (Ольштын) – “Разногласия вокруг названия епархии в Сейнах”, дацэнт Андрэй Ганчар (Гродна) “К вопросу использования духовных завещаний в практике Римско-католической Церкви на территории Беларуси (1722–1917 гг.)”.

На секцыі “Гісторыя” былі разгледжаны некаторыя праблемы, арганічныя для секцыі “Канфесійная гісторыя”, што і зразумела, бо вельмі складана, а то і немагчыма, падзяліць сацыяльна-гістарычнае жыццё на асобныя фрагменты. Так, старшы выкладчык Святлана Словік (Гродна) прадставіла доклад “Традыцыі Вігіліі ў шляхецкай сям’і Беларусі XIX ст.”, дацэнт Іван Трацяк (Гродна) – “Спроба арганізацыі беларускай Каталіцкай Акцыі ў Заходняй Беларусі ў перыяд 1921–1939 гг.”. Шматгадовы ўдзельнік канферэнцыі доктар Альфонс Баровік (Элк) выступіў з дакладам “Walki o korzystną granicę II Rzeczypospolitej Polskiej na pograniczu Augustowszczyzny i Suwalszczyzny oraz Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny w latach 1918–1921”, кандыдат гістарычных навук Алена Трубчык (Мінск) – “Организационная структура и деятельность Гродненского окружного суда в период польско-советской войны

(1919–1921) гг.”, дацэнт Андрэй Загідулін (Гродна) – “Канстытуцыйна-прававы статус беларусаў у міжваеннай Польшчы: асаблівасці фарміравання”, кандыдат гістарычных навук Алена Абухова (Гродна) – “Общественно-культурная деятельность поляков Гроденщины в конце 1980-х гг.”, кандыдат гістарычных навук Сяргей Амелька (Гродна) – “Да пытання аб паходжанні дваранскага роду Мокрскіх”.

У кожнай секцыі адбывалася зацікаўленая дыскусія. Напрыканцы ж канферэнцыі, як і належыцца, былі падведзены вынікі працы. Як заўсёды, плануецца выданне кнігі матэрыялаў канферэнцыі. Хочацца верыць, што, нягледзячы на ўзнікшыя фінансавыя праблемы, юбілейная XXV канферэнцыя “Шлях да ўзаемнасці” адбудзецца ў наступным годзе ў Беластоку.

Halina Twaranowicz

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0002-6895-9010>

*Рэдакцыя “Białorutenistyki Białostockiej”
сардэчна віншуе
з прыгожай жыццёвай датай
выдатную беларускую літаратуразнаўцу,
доктара філалагічных навук
прафесар ЛЮДМІЛУ СІНЬКОВУ*

DOI: 10.15290/bb.2018.10.41

Мастацтва заўсёды ўнікальнае...

Беларускае літаратуразнаўства мае сваю самабытную гісторыю. Ад пачатку XX стагоддзя ў краіне сфарміраваўся не адзін дзясятка літаратуразнаўцаў, якія ад пакалення ў пакаленне перадаюць беларускую традыцыю літаратуразнаўчага даследавання.

В.В. Барысенка, В.У. Івашын, Н.С. Перкін, Ю.С. Пшыркоў, І.Я. Навуменка, А.М. Адамовіч, М.М. Грынчык, В.А. Каваленка, Э.С. Гурэвіч, В.К. Зайцаў, А.Ф. Коршунаў, В.І. Гапава, Л.Я. Гаранін, Д.Я. Бугаёў, М.І. Мушынскі, В.П. Жураўлёў, А.С. Яскевіч, І.П. Чыгрын ... – цэлае пакаленне літаратуразнаўцаў, якое стварыла трывалы падмурак для станаўлення беларускага літаратуразнаўства і сфарміравала новае пакаленне даследчыкаў літаратуры, сярод якіх варта вылучыць імя Людмілы Дзмітрыеўны Сіньковай (Корань), некалі выпускніцы філалагічнага факультэта БДУ, а сёння доктара філалагічных навук, прафесара кафедры гісторыі беларускай літаратуры філалагічнага факультэта БДУ. Такі шлях станаўлення асобы быў не столькі накіраваннем лёсу, колькі прыкметай моцнага характару і трывалай прынцыповасці.

Ужо ў 1980-я гады малады навуковец Людміла Сінькова абрала аб'ектам свайго даследавання творы Васіля Быкава, Алеся Адамовіча, пісьменнікаў, якія ўмелі гаварыць пра жыццё востра, адкрыта, без глянцавага лоску. У 1985 годзе абараніла кандыдацкую дысертацыю

на тэму «Некаторыя асаблівасці псіхалагічнага аналізу ў беларускай ваеннай прозе 70–80-х гг. (На матэрыяле творчасці В. Быкава, А. Адамовіча, В.Козько), а ў 1996 – доктарскую «Беларуская проза XX стагоддзя: дынаміка жанравых структур» пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі прафесара А. Лойкі.

Варта адзначыць, што з настаўнікамі Людміле Дзмітрыеўне вельмі шчасліла: А. Лойка, І. Навуменка, В. Каваленка, Д. Бугаёў – сёння прэцэдэнтныя імёны ў гісторыі літаратуразнаўства, у свой час былі не толькі апантанымі даследчыкамі, але і выдатнымі педагогамі. У доказ прывядзем адзін з успамінаў Л. Сіньковай:

Адночы Віктар Антонавіч Каваленка зняацку падвёў мяне да маскоўскага госьця, слыннага даследчыка літаратуры Юрыя Сураўцава і прапанаваў (як будучаму дысертанту) паспрачацца з госцем. Ці змагу я давесці сваю нязгоду, скажам, з той логікай Ю. Сураўцава, што “ў развіцці кожнай літаратуры свету закладзена яе ўласная норма” – г.зн., яна заўсёды развіваецца так, як ёй наканавана, і з такога пункту гледжання ўвесь яе шлях аднолькава нармальны; скажам, і ва ўласнай дзяржаве, і ў розных бездзяржаўных варунках на мяжы генацыду. А раз так, то выходзіць, напрыклад, што Гогаль аніколі і аніяк не мог зрабіцца ўкраінскім пісьменнікам, Міцкевіч – беларускім, або што гіпертрафія ваенна-вясковай тэмы ў беларускай савецкай літаратуры тлумачыцца найперш нашымі прыроднымі літаратурным схільнасцямі, і г.д. [2, с. 9].

І нягледзячы на тое, што гэты, як называе сама даследчыца, *уласны першы гіпатэтычны «дыялог з маскоўскай школай»* скончыўся *ганебнай капітуляцыяй перад зграбна-радушным і салідным Юрыем Сураўцавым* [2, с. 9], жаданне навуковага доказу ўласных ідэй і адстойвання сфарміраваных поглядаў не знікла.

Сёння Людміла Дзмітрыеўна ўжо сама стала паважаным літаратуразнаўцам, які даследуе гісторыю беларускай літаратуры XX і XXI стагоддзяў: дынаміку мастацкіх форм, праблемы параўнальнага літаратуразнаўства, мадэлі развіцця нацыянальнай культуры, літаратуры як з’явы найперш феноменалагічнага, менталітэтнага парадку. Кніга Л.Д. Сіньковай “Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX–XXI стст.” (2013) выдатна ілюструе сферу яе навуковых інтарэсаў і ўзровень аналітычных здольнасцяў. Творчасць Уладзіміра Жылкі, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Дубоўкі, Кузьмы Чорнага, Івана Навуменкі, Міхася Стральцова, Леаніда Дранько-Майсюка праз аналіз даследчыцы набыла новае прачытанне і заняла знакавае месца ў літаратурным кантэксце. Бачыць неабходнасць у даследаванні і з цікавасцю ставіцца Л.Д. Сінькова да літаратуры беларускага замежжа –

відаць, тут спрацавала “школа выхавання” А.А. Лойкі. У вышэй названым выданні можна знайсці артыкулы, прысвечаныя мемуарыстыцы Беласточчыны – літаратурным здабыткам Янкі Жамойціна, Наталлі Арсенневай, Янкі Юхнаўца, Яна Чыквіна.

Аднак найбольшую цікавасць ў сучаснага пакалення літаратуразнаўцаў выклікаюць крытычныя артыкулы Людмілы Дзмітрыеўны. У іх яна прадстае не толькі карыфеем у галіне літаратуразнаўства, але і дасведчаным педагогам. Захапляе тая смеласць і нежаночая мужнасць, з якой яна трактуе сваё крытычнае стаўленне да авангарду ў беларускай літаратуры канца XX стагоддзя. Для прыкладу возьмем фрагмент з артыкула “Авангард і парадокс”:

Давайце ж завышаць крытэрыі, а не вульгарызаваць структуралізм такім чынам, каб абвясціць усю беларушчыну аб’ектыўна неразвітым кантэкстам, які мы нібыта мусім развіваць праз таптанне на забітых, патэнцыяльна пустых ужо месцах (...) Насамрэч авангард па сваёй прыродзе не можа быць у беларускім, нават у славянскім кантэксце глабальнай з’явай (...) Мы з тых нацыяў, якія развіваюцца катастрафічна, а не эвалюцыйна. Любы значны эстэтычны этап даюць у нас быў роўны мастацкаму выбуху і меў інтэнсіўную трагічную (між іншых) афарбоўку. А ўсё, патэнцыяльнае здатнае да самадастатковага гарэзавання, штукарства, гульняў, – геданістычных або ёрніцкіх, – з цяжкасцямі знаходзіла сваю нішу ў нашай культуры. І якою б саліднаю гэтая ніша ўрэшце ні аказалася, яна ўсё роўна была і будзе на перыферыі беларушчыны [2, с. 226].

Дакладна разумеючы, што “літаратурная моладзь” будзе абсвітваць “класічнае пакаленне” навукоўцаў, даледчыца ўсё роўна працягвала сваю ідэю ў артыкуле “Агрэсія формы: стылёвыя пошукі маладой прозы 1980-х гг.”: *Я за вучнёўства, але калі яно не прэтэндуе быць большым, чым ёсць, быць наватарствам, мастацтвам без сапраўды мастакоўскага, дэміургічнага высілку. Менш найўных філалагічных практыкаванняў! Мастацтва заўсёды ўнікальнае, яно не робіцца праз голы, паслядоўна прыведзены прыём, і адна філалагічная вывучка не мае ўласцівасці нешта новае спарадзіць* [2, с. 230]. Стылістыка гэтага ўрыўку нагадвае тэмперамент Максіма Гаэцкага, які ў свой час, звяртаючыся да маладых літаратараў, пісаў: *Смялей і выразней кажыце новую дарогу. Смялей і выразней цвярдзіце і гаварыце, да чаго вы кіруецеся і куды вядзіце народ. (...) У наш час беларускі паэт павінен памятаць, што толькі таго прарока вера шырыцца паміж народа, каторы быў прарокам як на слове, так і на дзеле, бо як вера без дзела мёртва, так і слова без дзела можа быць нікчэмна і яшчэ горай – шкодна* [1, с. 185].

Такія развагі і думкі могуць сфарміравацца ў асоб, якія дакладна ўяўляюць карэнныя, глыбінныя працэсы літаратурнага развіцця; якія шчыра апякуюцца за лёс літаратурнага слова, як асновы для літаратуры будучага; у асоб, якія не імкнуцца ўхаліць хуткаплынную славу трэндавага напрамку. “Быць у трэндзе” не гарантуе “ўвайсці ў гісторыю”, а калі і трапіць ўскочыць наперах, не атрымаецца там пусціць карані. А ў Людмілы Дзмітрыеўны Сіньковай (Корань) гэта атрымалася – на ніве яе даследаванняў узрасло маладое калоссе. Дзесяць кандыдатаў філалагічны навук, абароненых пад кіраўніцтвам прафесара Л.Д. Сіньковай – відавочны доказ навуковага досведу, педагагічнага таленту і неймавернага цяплення.

Вольга Губская

Мінск

<https://orcid.org/0000-0002-8066-4207>

Спіс літаратуры

1. Garècki M., *Tvory: Dзве dušy: Apovesč'. Apavâdanni. Źartaulivyy Pisarèvič: P'esa. Litaraturnaâ krytyka i publicystyka. Listy*, Minsk 1990 [Гарэцкі М., *Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты*, Мінск 1990].
2. Sin'kova L.D., *Pamiž tèkstam i dyskursam: belaruskâ litaratura XX–XXI stst.: gistoryâ, kamparatyvistyka i litaraturnaâ krytyka (lit.-kryt. artykuly, gutarki)*, Minsk 2013 [Сінькова Л.Д., *Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX–XXI стст.: гісторыя, кампаратывістыка і літаратурная крытыка (літ.-крыт. артыкулы, гутаркі)*, Мінск 2013].

Informacja o autorach

Alaszkiewicz Tacciana (Аляшкевіч Таццяна) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Białoruskiej (docent).

Alsztyniuk Anna (Альштынiюк Анна) – doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Białoruskiej (asystent).

Barouka Wanda (Бароўка Ванда) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Witebski Państwowy Uniwersytet im. P. M. Maszerawa, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Białoruskiej (profesor).

Barouskaja Iryna (Бароўская Ірына) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Homelski Państwowy Uniwersytet Medyczny, Katedra Języków Obcych (docent).

Biełaja Alena (Белая Алена) – doktor nauk pedagogicznych, Baranowicki Uniwersytet Państwowy, Wydział Języków Słowiańskich i Germańskich (profesor).

Bradzichina Ała (Брадзіхіна Ала) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Homelski Państwowy Uniwersytet im. F. Skaryny, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Białoruskiej (docent).

Brusewicz Anatol (Брусевіч Анатоль) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Polskiej (docent).

Chaustowicz Maryla (Хаўстовіч Марыля) – magister filologii białoruskiej, Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Katedra Białorutenistyki (doktorant).

Chaustowicz Mikoła (Хаўстовіч Мікола) – profesor, doktor habilitowany nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Katedra Białorutenistyki.

Danilczyk Aksana (Данільчык Аксана) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały (starszy pracownik naukowy).

Ficner Tacciana (Фіцнер Таццяна) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Homelski Państwowy Uniwersytet im. F. Skaryny, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Białoruskiej (docent).

Gubskaja Wolga (Губская Вольга) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny (Mińsk), Wydział Międzynarodowych Kontaktów Biznesowych, Katedra Języków Białoruskiego i Rosyjskiego (docent).

Kaladka Światłana (Калядка Святлана) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały (starszy pracownik naukowy).

Kawalou Siarhiej (Кавалёў Сяргей) – profesor, doktor habilitowany nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Filologii Słowiańskiej.

Kazanina Wiola (Казаніна Віёла) – magister historii sztuki, Białoruski Uniwersytet Państwowy Kultury i Sztuki, Katedra Białoruskiej i Powszechniej Kultury i Sztuki (doktorantka).

Kuprianowicz Adrian (Куприянович Адриан) – magister filologii białoruskiej, badacz niezwiązany z uczelnią, absolwent UwB.

Łabyncew Jurij (Лабынцев Юрий) – profesor, doktor habilitowany nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Instytut Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk.

Lebiedziewa Maryna (Лебедева Марына) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Instytut Dziennikarstwa, Katedra Mediologii i Web-Dziennikarstwa (docent).

Makarewicz Aleś (Макарэвіч Алесь) – doktor habilitowany nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Mohylewski Państwowy Uniwersytet im. A.A. Kuleszowa, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Białoruskiej (profesor).

Michalewicz Alena (Міхалевіч Алена) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Maksima Tanka, Katedra Językoznawstwa Białoruskiego i Rosyjskiego (docent).

Mielnikawa Anżela (Мельнікава Анжэла) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Homelski Państwowy Uniwersytet im. F. Skaryny, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Białoruskiej (docent).

Minskiewicz Sierż (Мінскевіч Серж) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały (starszy pracownik naukowy).

Nalotowa Natalla (Налётава Наталля) – magister nauk filologicznych, doktorantka Katedry Literatury Białoruskiej, Witebski Państwowy Uniwersytet im. P. M. Maszerawa.

Niekraszewicz-Karotkaja Żanna (Некрасэвіч-Кароткая Жанна) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Wydział Filologiczny, Katedra Historii Literatury Białoruskiej (profesor).

Nowik Iwan (Новік Іван) – magister filozofii, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Instytut Filozofii, (młodszy pracownik naukowy).

Padabiedawa Światłana (Падабедава Святлана) – magister nauk filologicznych, Państwowy Uniwersytet im. F. Skaryny w Homlu, Wydział Filologiczny, doktorantka Katedry Języka Białoruskiego.

Sakowicz Anna (Саковіч Анна) – doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Białoruskiej (adiunkt).

Siegień Ludmiła (Сегень Людміла) – magister filologii białoruskiej, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Białoruskiej (lektor).

Sińkowa Ludmiła (Сінькова Людміла) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Wydział Filologiczny, Katedra Historii Literatury Białoruskiej (profesor).

Szczawinskaja Łarysa (Шчавінская Ларыса) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Instytut Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk (starszy pracownik naukowy).

Szmatkowa Iryna (Шматкова Ірына) – doktor nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny (Mińsk), Wydział Międzynarodowych Kontaktów Biznesowych, Katedra Języków Białoruskiego i Rosyjskiego (docent).

Tarasawa Tamara (Тарасавы Тамара) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Maksima Tanki, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury i Kultury Białoruskiej (profesor).

Tarasawa Jelena (Тарасавы Елена) – magister filologii rosyjskiej, Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Maksima Tanki, Wydział Filologiczny, Katedra Literatury Rosyjskiej i Obcej (doktorantka).

Twaranowicz Halina (Тварановіч Галіна) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Białoruskiej (profesor UwB).

Tuczko Galina (Тычко Галіна) – doktor habilitowana nauk filologicznych w zakresie literaturoznawstwa, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Instytut Dziennikarstwa, Katedra Mediologii i Web-Dziennikarstwa (profesor).

Wieramiejczyk Daria (Верамейчук Дар’я) – magister historii sztuki, Białoruski Uniwersytet Państwowy Kultury i Sztuki, Katedra Białoruskiej i Powszechnej Kultury i Sztuki (doktorantka).

Zujewa Nadzieja (Зуева Надзея) – magister nauk filologicznych, Katedra Historii Literatury Białoruskiej, Wydział Filologiczny, Białoruski Uniwersytet Państwowy (doktorantka).

Zasady publikowania w roczniku „Białorutenistyka Białostocka”

1. Rocznik „Białorutenistyka Białostocka” przyjmuje do druku materiały nigdzie dotąd nie publikowane:
 - artykuły naukowe (objętość do 20 stron maszynopisu),
 - recenzje merytoryczne, polemiczne, oceniające (objętość do 5 stron maszynopisu),
 - informacje o książkach (objętość do 2 stron maszynopisu),
 - sprawozdanie z sesji/konferencji naukowej (objętość do 3 stron maszynopisu).
2. Rocznik „Białorutenistyka Białostocka” zamieszcza materiały w języku białoruskim, rosyjskim i polskim.
3. Teksty należy przysyłać w postaci załącznika do listu elektronicznego na adres: **belsk2009@yandex.ru**;
4. Układ tekstu:
 - imię i nazwisko autora,
 - nazwa jednostki naukowej,
 - tytuł artykułu,
 - tekst główny,
 - bibliografia,
 - streszczenia i słowa kluczowe,
 - informacja o autorze.
5. Wymogi techniczne:
 - a) wszystkie teksty powinny zawierać streszczenie i słowa kluczowe w języku angielskim, a także w polskim lub w białoruskim w zależności od języka artykułu (do 0,5 strony);
 - b) do artykułu autor powinien dołączyć angielską wersję tytułu i wykaz literatury (z zachowaniem alfabetycznej kolejności pozycji bibliograficznych według nazwisk autorów, tytułów prac zbiorowych);
 - c) maszynopis powinien być przygotowany z zachowaniem interlinii – 1,5 wiersza i marginesu po lewej stronie – 35 mm, czcionka Times New Roman 12 pkt.; przypisy należy zamieszczać u dołu strony (czcionka Times New Roman 10 pkt., interlinia – 1 wiersz);
 - d) strona znormalizowanego maszynopisu zawiera 30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie (1800 znaków na stronie);
 - e) w tekstach w języku polskim cytaty i przypisy w języku białoruskim i rosyjskim należy przytaczać w oryginale (nie w transliteracji);
 - f) krótkie cytaty umieszczone w tekście należy ujmować w cudzysłów, dłuższe cytaty zapisujemy czcionką Times New Roman 10 pkt. w osobnym akapicie;
 - g) opis źródła w przypisach prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzorca:
Кніга:
В. Каваленка, *Веліч праўды. Выбранае*, Мінск 1989, с. 32.
Тамсама, с. 44.
В. Каваленка, *Веліч праўды...*, с. 135.
Фрагмент кнігі:
С. Андрэюк, *Свет да болю блізкі*, [у:] *Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958–2008 гг.*, Беласток 2007, с. 310.
Тамсама, с. 312.
С. Андрэюк, *Свет...*, с. 322.
Артыкул у часопісе:
Я. Саламевіч, *Псеўданімы і крыптанімы Максіма Багдановіча*, “Роднае слова” 2011, № 7, с. 17.
Дакументы online:
В. Б. Нікіфарова, *Янка Брыль – чытач М. Гогаля*, [online], <http://www.elib.grsu.by/doc/10794>, [доступ: 09.05.2016]

